DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ

KONTAKTNO-KONTRASTIVNA PROUČAVANJA SRPSKOG I MAĐARSKOG JEZIKA

FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD

Novi Sad, 2021

Dušanka Zvekić-Dušanović

Kontaktno-kontrastivna proučavanja srpskog i mađarskog jezika

Novi Sad, 2021.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača
Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš

Dušanka Zvekić-Dušanović
Kontaktno-kontrastivna proučavanja srpskog i mađarskog jezika

Recenzenti
prof. dr Nada Arsenijević, Filozofski fakultet, Novi Sad
prof. dr Edita Andrić, Filozofski fakultet, Novi Sad
prof. dr Laslo Molnar-Čikoš, Filozofski fakultet, Novi Sad (u penziji)
doc. dr Ágnes Kacziba, Filozofski fakultet, Segedin

Tehnička priprema i dizajn korica
Igor lekić

ISBN
978-86-6065-653-9

Novi Sad, 2021.

Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava izdavač i autor.
Sadržaj i stavovi izneti u ovom delu jesu stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove Izdavača, stoga Izdavač ne može snositi nikakvu odgovornost prema njima.

PREDGOVOR

Višedecenijska tradicija proučavanja sistema srpskog i mađarskog jezika i njihovih međusobnih uticaja do sada je rezultirala sveskama Kontrastivne gramatike, monografijama, magistarskim i doktorskim tezama, kao i zavidnim brojem individualnih radova istraživača. Oslanjanjući se i nadovezujući se na ovu tradiciju nastala je knjiga u kojoj su objedinjeni moji radovi iz ove oblasti, objavljeni u različitim publikacijama poslednjih dvadesetak godina.

Uporište za termin „kontaktno-kontrastivna proučavanja jezika" našla sam kod prof. dr Tvrtka Prćića, koji ga u predlaže u varijanti „kontaktno-kontrastivna lingvistika" konstatujući da granice između kontaktne i kontrastivne lingvistike poslednjih godina nisu jasne, čvrste i postojane. Iako ga prof. Prćić prvenstveno vezuje za kontekst engleskog kao odomaćenog jezika i njegovog uticaja na drugi jezik, smatram da je sasvim prikladan i kada se posmatraju relacije nekih drugih jezika, kao što su mađarski i srpski, koji već vekovima geografski i kulturno koegzistiraju na vojvođanskom prostoru. Uz to, mišljenja sam da kontaktna lingvistika, pod kojom se podrazumeva proučavanje uticaja jednog jezika na drugi, i ne može pružiti potpuno objašnjenje ovih pojava bez uvida u sistemske sličnosti i razlike dvaju jezika, a kojom se bavi kontrastivna lingvistika.

Tekstovi su grupisani u pet tematskih celina, nezavisno od hronologije njihovog nastanka. Prve četiri predstavljaju rezultate kontrastivnih istraživanja, dok je poslednja fokusirana na mađarsko-srpske jezičke kontakte. U prvoj celini nalazi se sedam radova posvećenih sintaksi i semantici glagolskih oblika, u drugoj se obrađuje tematika modalnosti i obuhvata šest radova, treća objedinjuje radove u kojima se razmatraju pojedini rečenični tipovi i sadrži četiri teksta, dok se u četvrtoj nalazi sedam tekstova povezanih široko shvaćenim pojmom sintaksičke sintagmatike. Poslednji blok sadrži osam radova i u njemu su sabrani oni u kojima se na različitim jezičkim nivoima prikazuju i tumače interferentne pojave kod mađarsko-srpskih bilingvalnih govornika.

Svi radovi se donose u onom obliku u kojem su objavljeni, uz manje tehničke korekcije koje su izvršene radi njihovog ujednačavanja. Budući da se pojedini tekstovi bave srodnom tematikom, neminovno su nastala izvesna ponavljanja, ali to omogućava da se oni čitaju nezavisno jedni od drugih.

Knjiga je prvenstveno namenjena studentima svih nivoa studija koji su se opredelili za izučavanje ova dva jezika, ali i svima onima koji su zainteresovani za srpsko-mađarske jezičke kontakte.

U Novom Sadu, *Dušanka Zvekić-Dušanović*
jula 2021. godine

SINTAKSA I SEMANTIKA GLAGOLSKIH OBLIKA

O MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA SRPSKOG PRESKRIPTIVNOG INFINITIVA[1]

0. U ovom prilogu pozabavićemo se upotrebom infinitiva u srpskom jeziku i njegovim prevodnim ekvivalentima u mađarskom, i to u tipu tekstova koje uobičajeno srećemo u uputstvima raznih vrsta, namenjenih široj javnosti. I infinitiv kao jezičku formu i tip teksta kao deo jedne stilske formacije odabrali smo zbog njihove načelne bezličnosti.

Na primer, iskaz: *Sirup uzimati za vreme jela ili neposredno posle jela*, pojavljuje se u tekstovima ovoga tipa. Cilj ovih tekstova je da informišu šta i kako treba nešto raditi. Pretpostavljaju da je za primaoca pruke data situacija nova, nepoznata, da mu nedostaje znanje o načinu izvođenja nekakve akcije. U njima ne postoji subjektivan odnos govornog lica ni prema sadržaju informacije, ni prema sagovorniku. U fokusu su činjenice koje se odnose na aktivnost koju treba realizovati da bi se postigao nekakav rezultat, a pošiljalac i primalac poruke su potisnuti u drugi plan. Ovakvim okolnostima posebno pogoduje preskriptivni infinitiv u srpskom jeziku.[2]

Cilj nam je da ispitamo ekvivalente ovog tipa srpskog infinitiva u prevodima na mađarski jezik (druga jezička sredstva koja se takođe pojavljuju u ovakvim tekstovima ovoga puta neće biti predmet naše analize). Preskriptivni infinitiv, sintaksički, zauzima poziciju nezavisnog predikata. U ovoj poziciji imenuje nepostojeću akciju i nalaže njeno izvršenje napoznatom adresatu (on je i anoniman i generalizovan), a i sam adresant je depersonalizovan. Ostvaruje se u pisanom obliku i tu u naročitim tekstovima: natpisima na farmaceutskim i prehrambenim proizvodima, aparatima za domaćinstvo, kulinarskim instrukcijama, kao i u kancelarijsim aktima i formularima.[3]

---

[1] Rad je objavljen 1997. u *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 103–108.

[2] Pored preskriptivnog infinitiva M. Ivić (1972: 116) govori i o prospektivnom infinitivu u sintaksičkoj poziciji nezavisnog predikata i ističe njihovu semantičku razliku, a koja se ogleda u nejednakom doziranju prinudnosti koja je jača u slučaju preskriptivnog, a slabija u slučaju prospektivnog infinitiva.

[3] Zato smo se i opredelili da osnovu građe za naše istraživanje čine ovakvi natpisi. Prvenstveno su to bili oni na proizvodima domaćih proizvođača sa uputstvima prevedenim na mađarski jezik. Građa je dopunjena natpisima na stranim proizvodima na kojima je uputstvo dato i na srpskom i na mađarskom jeziku. Nekoliko tekstova preveli su za ovu priliku odabrani informatori, izvorni govornici standardnog mađarskog jezika.

1. Najčešće se, kao prevodni ekvivalent ovog tipa srpskog infinitiva, u mađarskom jeziku pojavljuje takođe infinitiv, ali u različitim sintaksičkim ulogama.

1.1. I u mađarskom jeziku infinitiv može da se pojavi kao samostalan predikat. Iako se u njemu infinitiv smatra imenskom reči koja je poreklom od glagola, njegovo glagolsko poreklo najviše i dolazi do izražaja upravo kada zauzima ovu sintaksičku ulogu. Ovako upotrebljen, najčešće izražava akciju koja se smatra mogućom i to od glagola percepcije (*látni – videti, hallani – čuti, érezni – osećati* i sl.). Pored ovoga, može da označava i uopšten savet, zapovest, usmeravanje, zabranu upućenu većem broju lica (Deme 1962: 129), što nas u ovom radu i najviše interesuje. U našoj građi beležimo primere:

5–6 kapi *ukapati* u obolelo grlo u razmacima od jednog sata.
Óránként 5–6 cseppet a beteg fülcsatornába *becsepegtetni*.

Sadržinu kesice *sipati* u šolju.
A tasak tartalmát pohárba *önteni*.

Zaokružiti zonu za koju se traži odobrenje.
A megfelelőt *bekeretezni*.

Značenje ovako upotrebljenog infinitiva najbliže je onome što je u mađarskim gramatikama označeno kao „uopšten savet". Čini nam se da ni ne možemo povući oštru granicu između tekstova tipa „savet" i „uputstvo", posebno kada je za „savet" istaknuto da je „uopšten".[4] Primeri u kojima je mađarski infinitiv upotrebljen kao samostalan predikat nisu česti u našem korpusu.

1.2. Daleko je učestaliji u prevodima infinitiv uz bezlične glagole. Prema gramatikama mađarskog jezika, ovako upotrebljen, infinitiv ima ulogu subjekta (Deme 1962: 110, Bencédy 1988: 232). Budući da nosilac radnje imenovane infinitivom može biti bilo ko, infinitiv ne dobija lične nastavke. Ovakvu konstrukciju imamo u sledećim primerima:

[4] U gramatici srpskohrvatskog jezika za strance (Mrazović – Vukadinović 1990: 620, 641) „savet" je uvršten među govorne činove koji zahtevaju akciju sagovornika, dok je „uputstvo" svrstano među govorne činove koji zahtevaju akciju bilo kog lica.

Priloženu graduiranu posudu *napuniti* prokuvanom, ohlađenom vodom.
A mellékelt graduált edényt átfőzött, lehűtött vizzel a jelig *kell feltölteni*.

Dva puta dnevno lagano *utrljati* krem prstima u kožu.
Naponta kétszer a krémet gyengéden az ujjakkal *bele kell dörgölni* a bőrbe.

Ovo rešenje *objaviti* u „Službenom listu opštine Subotica".
Jelen végzést *közé kell tenni* Szabadka Község Hivatalos Lapjában.

Posle ulaska i izlaska iz kabine vrata *zatvoriti*.
A fülkéből való ki- és beszállás után az ajtót *be kell csukni*.

U ovim primerima infinitiv stoji uz bezlični glagol *kell*. Semantički ekvivalent mađarskog glagola *kell* je srpski glagol *treba*. I u srpskom jeziku se ispred preskriptivnog i prospektivnog infinitiva „može redovno eksplicirati modalni predikat sa značenjem *trebati*" (Ivić 1972: 116). Dakle, iako se na površinskom nivou pojavljuje samostalno, on „ima zavisni karakter, ali mu je zavisnost neeksplicirana, tj. svedena na dubinski nivo jezika" (Ivić 1972: 117). Mada se u mađarskom jeziku ovako upotrebljen infinitiv smatra subjektom, a u srpskom jeziku dopunom modalnom glagolu, očigledna je i strukturna i semantička podudarnost ovakvih konstrukcija u posmatranim jezicima.

U istoj funkciji nalazi se infinitiv uz bezlični glagol *lehet* (*moguće je*):

Terapiju započeti sa 30 mg ili 40 mg dnevno, a posle dozu *povećati* prema kliničkom efektu.
A kezelést a napi 30 mg-os vagy 40 mg-os dózissal kell elkezdeni, utána az adagot a klinikai effektus alapján *lehet növelni*.

1.3. Kao prevodni ekvivalent preskriptivnog infinitiva pojavljuje se i infinitiv uz bezlično upotrebljene imenske predikate. I u ovakvim rečenicama infinitiv ima funkciju subjekta. U građi beležimo primere uz predikat *szabad* (*dopušteno je*, *dozvoljeno je*):

Propanolol *upotrebljavati* samo sa blokatorima alfa-adrenergičkih receptora.
A propanolol-t csak alfa-adrenergikus receptor blokkolóval *szabad használni*.

Vrata *otvoriti* tek po zaustavljanju kabine.
Az ajtót csak a fülke megállásakor *szabad kinyitni*.

Slično se ponaša i infinitiv uz predikat *szükséges* (*nužno je*, *potrebno je*):

Izbegavati mlečne proizvode.
Szükséges elkerülni tejes terméket.

2. Osim infinitiva u prevodu se pojavljuju i drugi oblici:

2.1. U delu primera prevodni ekvivalent srpskog preskriptivnog infinitiva jeste mađarski particip instans (a beálló történésű melléknévi igenév):

Čuvati na hladnom i suvom mestu.
Hűvös, száraz helyen *tárolandó*.

Držati van domašaja dece.
Gyermekektől távol *tartandó*.

Pre upotrebe bočicu snažno *promućkati*.
Közvetlenül a használat előtt *felrázandó*.

U navedenim primerima particip instans, budući da je izveden od tranzitivnih glagola, ima pasivno značenje i iskazuje radnju koju je potrebno izvršiti. Pored drugih sintaksičkih funkcija, može biti upotrebljen i u funkciji predikata, što je i slučaj u datim primerima. U ovoj funkciji čest je u uputstvima, propisima, u jeziku štampe, nauke, administracije. U razgovornom i književnom stilu ređe se primenjuje jer iskazu daje zvaničan, službeni ton (Deme 1961: 233, Deme 1962: 127). Ova svojstva čine particip instans semantički i funkcionalno-stilistički bliskim srpskom preskriptivnom infinitivu.

2.2. I oblik imperativa (felszólító mód) se, takođe, pojavljuje kao prevodni ekvivalent srpskog preskriptivnog infinitiva (što je i u srpskom jeziku legitimna alternativna mogućnost, često korišćena, recimo, u kulinarskim instrukcijama tipa *Izlomite čokoladu, stavite je u posudicu i istopite*):

So *usuti* u spremnik uređaja za omekšavanje vode.
Tegye a csomag tartalmát a gép vízlágyító berendezésének sótartályba.

Držati izvan dohvata dece.
Gyermekektől *tartsa* távol.

Blagim pritiskom vrata *zatvoriti*.
Enyhe nyomással *csukja be* az ajtót.

Predikati rečenica na mađarskom jeziku stoje u imperativu 3. lica singulara, a beležimo ga i u 1. licu plurala:

U slučaju potrebe *pritisnuti* dugme „STOP”.
Sükség esetén *nyomjuk meg* a „STOP” gombot.

Ako kabina stane između spratova, *pritisnuti* dugme „UZBUNA” i mirno *sačekati* čuvara lifta.
Ha a felvonó két emelet között áll meg *nyomjuk meg* a „RIASZTÓ gombot és nyugodtan *várjuk* a felvonókezelőt.

Imperativ u mađarskom jeziku predočava govornikovu volju, želju, podsticaj, dozvolu, koja se odnosi na realizaciju procesa. Njime se, takođe, može iskazati i savet (Deme 1961: 488), što je slučaj u navedenim primerima. Cilj govornika je da podstakne slušaoca da učini (ili ne učini) nešto (Deme 1962: 34).

I M. Ivić za srpski preskriptivni infinitiv konstatuje da je blizak imperativu, jer „obavezno podrazumeva davanje stimulansa za vršenje imenovane akcije sa strane” (Ivić 1972: 116). Smatra da ovaj tip infinitiva, generički, i nastaje od imperativne rečenice kao rezultat njenog izlaganja dejstvu informacije „vršilac radnje – anoniman”. Pri tom izostaje direktno obraćanje, a i davalac i primalac impulsa za akciju su neidentifikovani, depersonalizovani.

2.3. Prezentom 1. lica plurala u mađarskom jeziku može se iskazati predstava o generalizovanom agensu (situacija u kojoj vršilac radnje može biti bilo ko) (Deme 1962: 115). Ovaj oblik upotrebljen sa ovakvim značenjem imamo u sledećim primerima:

Penasto *umutiti* maslac, šećer i žumance i *dodati* istruganu koru limuna.
Habosra *keverjük* a vajat, a cukrot és a tojássárgáját, *hozzáadjuk* a reszelt citromhéját.

Pripremljenu masu *sipati* u namazan sud i *peći* u rerni na umerenoj temperaturi 65–70 minuta.
Az előkészített masszát kikent tepszibe *öntjük*, és közepes hőmérsékletű sütőben 65–70 percig *sütjük*.

Dugme vremenskog prekidača namestiti u krajnji levi položaj.
Az időbeállító gombot egészen balra *fordítjuk*.

2.4. Beležimo i primer u kojem je srpski infinitiv preveden mađarskim pridevom izvedenom od „potencijalnih glagola” (ható ige). Oni u mađarskom jeziku prvenstveno imaju značenje da se radnja imenovana u osnovi može vršiti (Deme 1961: 383). Kada zauzima poziciju predikata, ima pasivno značenje pa je

naročito prikladan za iskazivanje radnji čiji je vršilac opšti (Deme 1962: 127). Ovo imamo u primeru:

> 3 do 4 puta u toku dana 2–4 g gela blago utrljati na obolelo mesto ili *primeniti* sonoforezom.
> Naponta 3–4-szer 2–4 g gelt gyengéden a fájó helyre kell dörzsölni vagy szonoforézissel *alkalmazható*.

3. Polazeći od jednog glagolskog oblika, jedne njegove funkcije, jednog njegovog značenja u jednom jeziku dobili smo niz različitih konstrukcija u drugom jeziku.

Primećujemo da neke konstrukcije u prevodu eksplicitno upućuju na različito gradiranje prinudnosti u vršenju akcije u odnosu na polazni jezik. Tako, na primer, konstrukcija s bezličnim glagolom *lehet* + infinitiv, kao i s pridevom od „potencijalnih glagola" (kojima u srpskom jeziku i odgovara bezlično *može se* + infinitiv)[5] imaju manju dozu prinudnosti u odnosu na srpski preskriptivni infinitiv.

Anonimnost agensa radnje označenje srpskim preskriptivnim infinitivom zadržana je u semantici zabeleženih prevodnih ekvivalenata. Uočljivo je, međutim, da se, pored (a) konstrukcija u kojima gramatički formalna oznaka lica izostaje, pojavljuju i (b) konstrukcije u kojima se ta oznaka eksplicira. Situaciju (a) imamo kada kao prevodni ekvivalent stoji infinitiv, bilo samostalno upotrebljen, bilo u odgovarajućim bezličnim konstrukcijama s infinitivom, nadalje, u pasivnim konstrukcijama s pridevima od „potencijalnih glagola", kao i u onima s participom instans. U slučaju (b) javljaju se lični glagolski oblici i to prezent i imperativ. Naš korpus ukazuje na neke tendencije pojavljivanja pojedinih konstrukcija. Tako su, na primer, konstrukcije tipa (a) rezervisane za natpise na lekovima, a one tipa (b) za kulinarske instrukcije.

Moramo, ipak, napomenuti da smo neretko nailazili na različita prevodna rešenja jednog istog teksta, što ukazuje na već poznatu činjenicu da se isti semantički sadržaj može izraziti na više načina, čak i u ovakvoj, mnogim činiocima ograničenoj situaciji.

---

[5] I zaista, korpus koji je formiran za jedan budući, opsežniji rad, koji će obuhvatiti infinitiv i u drugim sintaksičkim ulogama, potvrđuje da se mađarskim pridevima od potencijalnih glagola najčešće i prevode konstrukcije *može se* + infinitiv (*Doza se može povećati na 2 tablete* / *A napi adag 2 tablettára növelhető*), odnosno u negiranom obliku, sa prohibitivnim značenjem: *ne sme se* + infinitiv (*Flunirin se ne sme primenjivati kod bolesnika sa teškim oštećenjem bubrega* / *A Flunirin nem alkalmazható sulyos vesekárosodásban*).

LITERATURA

Bencédy, József i dr. (1988). *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Deme, László i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Deme, László i dr. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ivić, Milka (1972). Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, 115–138.

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.

SRPSKI EKVIVALENTI MAĐARSKIH KONSTRUKCIJA INFINITIVA UZ GLAGOLE U SITUACIJI NEIDENTIČNIH AGENASA[1]

1. Infinitiv se i u srpskom i u mađarskom jeziku pojavljuje uz glagole različitih semantičkih grupa. U ovakvim konstrukcijama, u oba jezika, u načelu, postoje dve mogućnosti: a) agens[2] predikacije označene infinitivom identičan je agensu upravnog glagola i b) agensi dveju predikacija nisu identični. Slučajevi kada ne postoji identičnost agenasa imenovanih radnji, po pravilu se isključuju u srpskom jeziku (Ivić 1972: 122). Drugačija je situacija u mađarskom jeziku. U njemu je upotreba infinitiva moguća i u konstrukcijama sa neidentičnim agensima. Takvi su slučajevi kada se infinitiv javi uz glagole percepcije (intranzitivne i tranzitivne) i uz aktivne glagole sa kauzativnim značenjem. Srpski prevodni ekvivalenti ovakvih konstrukcija predmet su analize u ovom radu.

2. Infinitiv uz intranzitivne glagole percepcije

Infinitiv se u mađarskom jeziku javlja i u rečenicama sa takozvanim „dvostrukim subjektom". Upravo u takvim konstrukcijama on je u funkciji jednog od ta dva subjekta uz predikate iskazane pasivnim glagolima sa značenjem opažanja (*látszik, hallatszik, tetszik*). U funkciji drugog subjekta, pak, dolazi imenska reč:…*vigadni látszott az egész világ* (**veseliti se video se celi svet*). Ova reč je i logički subjekt radnje (stanja, zbivanja) označene infinitivom (Bencédy 1988: 232).

Od glagola percepcije uz koje infinitiv stoji u okviru konstrukcije „dvostruki subjekat", u korpusu beležim samo glagole *látszik* (*videti se*) i, samo u jednom primeru, *rémlik* (*priviđati se*). Primeri zabeleženi sa glagolskom leksemom *látszik* potvrđuju mišljenje V. Korčmaroš (Korchmáros 1980-1981) da ovaj glagol nije uvek intranzitivni ekvivalent glagola *lát* (*videti*). Naime, tranzitivni glagol *lát* ima značenje „šta opaža subjekat", dok je u značenju intranzitivnog glagola *látszik,* u ovim konstrukcijama, sadržano i da je „opažanje površno, samo privid, govornik skida sa sebe odgovornost za istinitost ovoga" (Korchmáros 1980-1981: 186). Prevodi konstrukcija sa ovim glagolom takođe potvrđuju navedeno mišljenje.

---

[1] Rad je objavljen 2000. u *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 223–230.

[2] Ovim terminom obuhvaćeni su i slučajevi koji ne potpadaju pod pojam usko shvaćenog vršioca radnje (živ +, samoaktivan +).

2.1. Semantički ekvivalent mađarskog glagola *látszik*, u nekim primerima izostaje. U prevodu njega zamenjuje veznik *kao da* koji ima vrednost modalne reči i označava „privid", „neubeđenost" govornika u ono što se kazuje predikatom te zavisne rečenične strukture,[3] a umesto infinitiva iz originala, javlja se lični glagolski oblik.

> A gróf menye, ez a mellettem oly kecsesen haladó grófné is *elütni látszott* a hazai futószallagon készült főúri – hölgyszériától (IGY, 232)
> Snaha staroga grofa, ova grofica koja tako ljupko korača sa mnom uporedo, takođe *kao da je odudarala* od one magnatske serije dama isfabrikovane na domaćoj beskrajnoj traci (IGY/ML, 56)

> Gyula *nem látszott* semmit *észrevenni* (BM, 24)
> Đula *kao da* ništa *nije primećivao* (BM/AT, 27)

> Hangát is idegenkedve figyelte; rekedten - mint régi, nagy zengésű hangjának hátravetett, lazább árnyéka -, a síron túlról *látszott visszatérni* (DT, 29)
> Ona je svoj glas slušala kao nešto tuđe, kao slabu senku svog starog nekadašnjeg sonornog glasa, sada promuklog *kao da dolazi* iz groba (DT/IS, 26)

2.2. Prevodni ekvivalent mađarskog upravnog glagola *rémlik* (*priviđati se*), u jedinom zabeleženom primeru jeste glagol *izgledati*, koji implicira hipotetičnost. Infinitiv je preveden glagolom u ličnom glagolskom obliku kao dopuna glagola *izgledati*, a veznik *kao da* i u ovom primeru sadrži značenje „privida". Neuverenost govornika u istinitost onoga što se kazuje dvostruko je iskazana: semantikom upravnog glagola i veznikom.[4]

---

[3] Razmatrajući konstrukcije s veznikom *kao da* u odnosu na kriterijum faktivnosti V. Petrović (1976) konstatuje da one mogu označiti da je realizacija neke radnje neizvesna, što dokazuje mogućnost uvođenja izraza *izgleda* pri semantičkoj interpretaciji. Ukoliko, pak, posmatramo ove konstrukcije u odnosu na identičnost agenasa relevantna je i sledeća konstatacija iste autorke: „U navedenom tipu zavisnih struktura sa *kao da* isključuje se subjekt u prvom licu zato što se uvek nešto pripisuje nekom drugom ili trećem licu sa stanovišta govornog lica. U svim tim primerima u pitanju su, u stvari, subjektivne procene govornog lica, kome akcije vezane za nekog drugog samo izgledaju da se vrše na način ekspliciran strukturom sa *kao da*" (Petrović 1976: 51).

[4] Up. mišljenje V. Petrović: „S obzirom na to da glagoli sa značenjem "izgleda", "čini se" već po sebi impliciraju hipotetičnost, izraz *kao* je redundantan uz *da*" (Petrović 1976: 51).

A plafon rengett s az egész vén ház *inogni rémlett* a téli éjszaka csöndjében (BM, 20)
Podrhtavala je tavanica i u tišini zimske noći *izgledalo je kao da se* cela prastara kuća *ljulja* (BM/AT, 23)

2.3. Glagol *izgledati*, u jednom zabeleženom primeru, iskazuje ono što u mađarskom iskazuje glagol *látszik*. Ovaj glagol, u srpskom primeru, kao da je izgubio svojstvo glagola i dobio vrednost modalne rečce. Mađarski infinitiv preveden je ličnim glagolskim oblikom.

...a közbeeső asztal Piszk és Parcen-Nagy ült, akiket az egész est folyamán *nem látszott észrevenni* (DT, 44)
...za stolom između njih sedeli su Pisk i Parcen-Nađ, koje Miklos, *izgleda*, celo veče *nije primećivao* (DT/IS, 36)

3. Infinitiv uz tranzitivne glagole percepcije

Uz glagole opažanja, tranzitivnog glagolskog roda, infinitiv se u mađarskom upotrebljava u funkciji takozvanog „dvostrukog objekta": *Borulni látja az eget* (**Vidi nebo oblačiti se*). I infinitiv i imenska reč podređeni su predikatu rečenice. Sama konstrukcija „dvostrukog objekta" predstavlja kondenzovanu podređenu rečenicu u kojoj je imenska reč subjekat, tj. nosilac radnje označene infinitivom (Deme 1962: 151): *Látja, hogy az ég borul* (*Vidi kako se nebo oblači*).

Infinitiv u ovakvoj funkciji u korpusu je zabeležen uz glagole *lát* (*videti*) i *hall* (*čuti*). Agens radnje označene infinitivom istovremeno je i objekat upravnog glagola.

3.1. U prevodu se, kao ekvivalenti ovih konstrukcija, ostvaruju zavisne rečenice koje su dvostruko vezane za upravnu rečenicu. Istovremeno su i objekatske rečenice upravnog glagola, ali i determinatori njegovog objekta (Petrović 1995: 53–59).

Infinitiv sa ovom funkcijom najčešće se pojavljuje u polaznom jeziku uz glagol *lát* (*videti*).

Miska előtt fölnyilt az otthon varázsa, meleg szivvel *látta a városokat*, Gádorost, *nyujtozni* a hegyek aljában, mint macskát a vánkoson (BM, 10)
Pred Miškom su se otkrile čari postojbine, toplim srcem *video je gradić*, Gadoroš, *kako se proteže* u dnu pobrđa, kao mačka na dušeku (BM/AT, 11)

Láttad sírni, táncolni, átvette az apa üzletét, dacolt a szülőkkel, üzletelt az alvilággal (VL, 51)
Video si je kako plače, pleše, preuzima očevu radnju, tera roditeljima inat, mešetari s podzemljem (VL/RM, 56)

S aki *látott* kutyákat *üzekedni*, mit gondolhat ezekről a csuklós buszokról? (ÖI, 362)
A onaj ko *je* već *video kako se* psi *pare*, šta može da pomisli o ovim zglobnim autobusima? (ÖI/AV, 100)

(...) kit *látok* a másik oldalon *fölkapaszkodni* kezében valóságos hegymászó bottal (IGY, 223)
(...) koga li *sam* to *ugledao kako se uspinje* sa druge strane, u ruci sa pravim pravcatim planinarskim štapom (IGY/ML, 43)

Egyszer véletlenül találkozunk a városban, munkába menet *látom ácsorogni* az utcán (VL, 54)
Jednom se slučajno susrećemo u gradu, ja već radim u svojoj struci, idući na posao *vidim* ga *gde dreždi* na ulici (VL/RM, 58)

S egy esetről beszélt, amikor holdas este két négert *látott birkozni* a Riván (BM, 38)
Pa ispriča kako *je* jednom *video* dva Crnca *gde se rvu* na rivi (BM/AT, 44)

S mint egy fenyegető hernyót, *látta* az új vicinálist *átmászni* a síkon (BM, 10)
I *video je*, kao neku preteću gusenicu, novu vicinalnu prugu, *gde optrčava* predeo (BM/AT, 11)

U jednom primeru mađarski infinitiv od glagola *kifehéredik* (*pobeleti*) preveden je i glagolskim pridevom radnim kojim je iskazano stanje objekta.

(...) *láttam* őket *meghízni, elbutulni, kifehéredni* az összevizelt matracon (KGY, 13)
(...) *gledao sam* ih *kako se goje, kako se zaglupljuju, video sam ih pobelele* na pomokrenim dušecima (KGY/AV, 12)

3.2. U jednom primeru infinitiv stoji uz glagol *hall* (*čuti*). U prevodu, uz glagol percepcije stoji objekatska rečenica.

Sose hallottam még utcára azt *mondani*, hogy paraszt (IGY, 264)

Još nikada *nisam čuo da bi* neko o ulici *rekao* da je seljačka (IGY/ML, 97)

3.3. Samo jednim primerom možemo ilustrovati infinitiv uz glagol percepcije u prevodu na srpski jezik. Ovako upotrebljen infinitiv naziva se „eksplikativnim" (Ivić 1972: 136–137), jer se pojavljuje iza pronominalne forme, kao leksičko razrešenje njenog semantičkog sadržaja.

Ördög *látta*; sampányert *inni* fényes nappal! (BM, 37)
Vrag *je* to *video*: *piti* šampanjac usred bela dana! (BM/AT, 43)

3.4. Sledeći primer razlikuje se od prethodnog samo utoliko što je umesto infinitiva upotrebljena dopuna *da* + *se* + prezent.

Ki *látta* azt, derék úriembereknek *útját állani* kamasz tréfával? (BM, 34)
Ko *je* to *video da se* čestitim ljudima *staje na put* kojekakvim balavećim šalama? (BM/AT, 40)

3.5. Uz glagol percepcije u jednom primeru dopuna je realizovana imenicom u lokativu s predlogom *u*, sa značenjem odredbe za vreme, što semantički odgovara originalu jer se radi o momentu kada se završio ljudski život.

(...) aki még *nem látott embert meghalni* (KGY, 16)
(...) i u životu još *nije video ljudsko stvorenje u času smrti* (KGY/AV, 16)

4. Infinitiv uz glagole sa kauzativnim značenjem

U mađarskom jeziku postoje faktitivno-kauzativni glagoli (*műveltető igék - verbum factitivum-causativum*), ali u njih se ubrajaju oni koje karakteriše tvorbeni nastavak *-tat/-tet*. Za razliku od aktivnih glagola (*cselekvő ige – verbum aktivum*), kojima se iskazuje da je subjekat istovremeno i vršilac radnje (*dolgozik – radi*), faktitivno-kauzativni iskazuju da subjekat ne vrši radnju već je uzrokuje, odnosno subjekat čini da neko drugi vrši radnju imenovanu u osnovi (Deme: 1961) (*dolgoztat - čini da neko radi*). Dakle, značenje „kauzativnosti" sadržano je u samom tvorbenom nastavku. Pored ovih izvedenih glagola ima i osnovnih (aktivnih) glagola sa kauzativnim značenjem (Bánréti 1992: 443). Njihovi srpski ekvivalenti mogli bi se, takođe, uvrstiti u odgovarajuću semantičku grupu. Međutim, ni u mađarskoj ni u serbokroatističkoj lingvističkoj literaturi, ne postoji

jedinstveno mišljenje koje glagole treba svrstati u ovu grupu.[5] Pod „kauzativnim" glagolima u ovom radu podrazumevamo sve one glagole kojima se implicira delovanje jednog subjekta na volju ili aktivnost subjekta označenog u dopuni, odnosno kojima se uzrokuje njegovo kretanje, kao i one kojima se iskazuje kakvo pomaganje ili odmaganje tome subjektu. Jasno je da subjekat dopune nije identičan subjektu „kauzativnog" glagola.

4.1. Prevodni ekvivalent mađarskog infinitiva uz ove glagole, u srpskom jeziku je najčešće rečenična dopuna *da* + prezent, što je u potpunosti u skladu sa situacijom u srpskom jeziku kada su neidentični vršioci dveju akcija.

Kao semantički ekvivalenti mađarskog glagola *enged* pojavljuju se glagoli *dozvoliti, pustiti i dopuštati*:

Nem *engedem* többé *elütni* ezt a kérdést (DT, 59)
Neću dozvoliti da i dalje *izbegavate* ovo pitanje (DT/IS, 47)

Engedjen kimenni (ÖI, 269)
Pustite me da izađem (ÖI/AV, 33)

(...) a halál (…) mintha eleve megszabott, törvényes befejezése volna a játékrendnek (tehát az, aminek a képzelet szánja, de amivé a természet nem *engedi ellaposítani*) (DT, 54)
(...) smrt (…) kao da je predstavljala unapred utvrđeni zakoniti kraj igre (dakle ono što joj fantazija odredi, ali što priroda *ne dopušta da se rasplinjava*) (DT/IS, 43)

Ekvivalenti mađarskog glagola *hagy* su *dati* (= *dozvoliti*), *ostaviti, odbiti* kada je upotrebljen u negiranom obliku.

Ne *hagyj magaddal kitolni*, Leitner! (DT, 42)
Ne daj, Lajtner, *da te izigraju*! (DT/IS, 35)

Hagyjuk 10 percig *hatn.*[6]
Ostavite da deluje 10 minuta

(...) az asszonyok *nem hagyták magukat kitelepíteni* (KGY, 38)

[5] O kauzativnim glagolima i infinitivu uz njih up. M. Ivić (1972: 123), J. Melvinger (1985: 123–131), T. Batistić (1978: 59–87), L. Deže (1979: 69).

[6] Primer zabeležen u uputstvu za upotrebu farmaceutskih proizvoda.

(...) žene *su odbile da se evakuišu* (KGY/AV, 37)

Mađarski glagol *kényszerít* preveden je glagolom *prisiliti*:

A kis utca itt a patak után ment, mindaddig, míg a patak egy hirtelen kanyarulattal elibe nem feküdt és *kényszerítette átvágni* egy széles kőhídon (BM, 30)
Mala ulica sledila je ovde potok, sve dok se potok jednim naglim zavijutkom nije pružio pred nju i *prisilio* je *da pređe* preko širokog kamenog mosta (BM/AT, 35)

Mađarsko *küld* prevedeno je glagolom *poslati*:

(...) s Erzsi junói parancsal *küldte volna* már a tarkakendős *Irist,* Cenci nénit is *aztidézni* a rögtönzött muriba (BM, 43)
(...) pa se Erža već spremala da *pošalje* šareno zabrađenu *Izidu* s junonskom naredbom *da i* tetku Cenci *privede* na improvizovano veselje (BM/AT, 50)

Mađarsko *ad* prevedeno je glagolom *dati*:

A hercegnő ölébe egy kosárka zöldborsót *adtak fejteni* (IGY, 251)
Kneginji *su dali da* u krilu *otrebi* kotaričicu zelenog graška (IGY/ML, 80)

Ovaj prevodni ekvivalent (rečenična struktura) ostvaruje se u slučajevima kada je vršilac radnje na koju podstiče lice u subjektu određena osoba.

4.2. Kada je agens radnje označene infinitivom uopšten, kao prevodni ekvivalent javlja se imperativ ili infinitiv.

Kérjük bejelenteni[7]
Molimo prijavite

Iszonyúan öreg volt, helyesebben iszonyúan öregnek álcázta, vagy – még helyesebben – *engedte* akkor *álcázodni* magát (IGY, 215)
Bio je užasno star ili, tačnije govoreći, prerušio se u užasno stara čoveka, a – još tačnije – *dao se* za tu priliku *prerušiti* (IGY/ML, 32)

4.3. Nalazimo i drugačija prevodna rešenja. Tako u jednom primeru, uz glagolsku leksemu *zvati*, umesto mađarskog infinitiva, realizovana je imenica

[7] Primer zabeležen na graničnom prelazu.

(*večera*) čija se semantika sadrži u osnovi glagola *večerati*. Ova imenica stoji u akuzativu sa predlogom *na*. Namesto imenice mogla je stajati i dopuna u obliku *da* + prezent (*…su ga zvali da večera (=večerati)*). Moramo, ipak, napomenuti da, u ovom slučaju, padežna konstrukcija i rečenica nisu apsolutni semantički ekvivalenti. Naime, ovako realizovana dopuna se obično upotrebljava kada „treba saopštiti da se radnja 'večerati' ne ostvaruje pojedinačno nego skupno, pod okolnostima koje joj dodeljuju značaj svojevrsnog društvenog čina" (Ivić 1995: 190). Stoga ovo prevodno rešenje, u datom slučaju, nije potpuni semantički ekvivalent konstrukcije u polaznom jeziku.

> Utána *hívták vacsorázni*, de nem ment (ÖI, 265)
> Posle *su ga zvali na večeru*, ali nije prihvatio (ÖI/AV, 29)

4.4. Uz upravni glagol *pozvati* (koji je semantički ekvivalent mađarskog *szólít*) stoji imenica u akuzativu sa predlogom *za* (*za sto*), kao prevodni ekvivalent infinitiva. U ovom primeru (prevod je, istina, nešto slobodniji) implicitno je prisutno značenje *večerati*, koje je i eksplicirano u originalnom tekstu. Kao i u prethodnom primeru, mogla je biti realizovana rečenica (*…bi ga pozvali da večera (= večerati)*).

> Imruskának az az érzése volt, ami minden este, mikor *vacsorázni* és ágyba *szólították* (BM, 48)
> Imruška se osećao isto kao svake večeri kada *bi ga pozvali za sto* ili u krevet (BM/AT, 56)

4.5. Infinitiv iz polaznog jezika preveden je deverbativnom imenicom u lokativu s predlogom *u*, namesto koje je, kao i u prethodnim slučajevima, mogla stajati rečenica (*…pomažu da se neutralizuje…, …da drži…*). Upravni glagol *segít* preveden je glagolom *pomagati*.

> Emellett jó hatásúak lehetnek a savközömbösítószerek, amelyek *segítenek semlegesíteni* a felesleges savat[8]
> Pored toga delotvorni mogu biti neutralizatori kiselina koji *pomažu u neutralizaciji* viška kiseline

[8] Primer zabeležen u uputstvu za upotrebu farmaceutskih proizvoda.

Egészen közel hajol hozzád, a combját, lábát felemeli, azzal *segíti tartani* a tálcát (VL, 10)
Naginje ti se sasvim blizu, pridiže koleno, *pomaže se* nogom *u držanju* poslužavnika (VL/RM, 11)

4.6. U jednom mađarskom primeru stoji glagol sa refleksivnom zamenicom (*hagyta magát*) koji, u srpskom, ima značenje *dopuštati* i infinitiv faktitivno-kauzativnog glagola (*vitet*).[9] U prevodu je ostvaren „povratni" glagol koji odgovara mađarskom glagolu sa refleksivnom zamenicom, i deverbativna imenica kao ekvivalent infinitiva. Da je u prevodu ostvaren tranzitivan glagol (*prepuštati* (= *dopuštati*)), mogla je biti realizovana rečenica (…*da je vode*…).

Nelli *hagyta magát vitetni* Hintássékkal (BM, 25)
Nela *se prepuštala vođstvu* Hintaševih (BM/AT, 28)

5. Na osnovu prikazanog proizilazi više zaključaka. Upotreba infinitiva u srpskom i mađarskom jeziku razlikuje se, između ostalog, i u tome što se on u mađarskom pojavljuje uz glagole određenih semantičkih grupa u uslovima neidentičnih agenasa, što u srpskom nije uobičajena pojava. Ovom prilikom izdvojene su konstrukcije sa infinitivom uz glagole percepcije i glagole s kauzativnim značenjem. Posmatrali smo mogućnosti registrovane u srpskim prevodima. Infinitiv u tekstovima prevoda nije zabeležen kada je u polaznom jeziku ostvaren uz intranzitivne glagole percepcije. S obzirom na činjenicu da je i u mađarskom infinitiv zabeležen samo uz glagole *látszik* i *rémlik*, koji (u ovakvoj upotrebi) imaju specifičnu semantiku (označavaju privid, neubeđenost govornika u ono što se iskazuje infinitivom), u srpskom se realizuju različita rešenja (veznikom *kao da* i glagolom *izgledati* sa modalnim značenjem) kojima se postiže odgovarajuća semantika. Kao prevodni ekvivalent mađarskog infinitiva uz tranzitivne glagole percepcije najčešće se pojavljuju zavisne rečenice koje su dvostruko vezane za upravnu rečenicu – istovremeno su i objekatske rečenice upravnog glagola, ali i determinatori njegovog objekta. Infinitiv uz tranzitivan glagol percepcije zabeležen je u prevodu samo u jednom primeru, i to u situaciji kada dolazi iza pronominalne forme (eksplikativni infinitiv). Umesto infinitiva uz kauzativne glagole, najčešće se realizuje rečenična dopuna *da* + prezent, a

[9] U mađarskom je suvišno istovremeno realizovati faktitivno-kauzativni glagol uz lekseme *hagy, enged* (Deme 1961: 204). Uz njih je, naime, dovoljno upotrebiti ili infinitiv (*hagyta magát vinni - dopuštala je da je nose*), ili samo kauzativno-faktitivni glagol (*vitette magát - činila je da je nose*).

zabeleženi su i primeri u kojima, namesto infinitiva u mađarskom, stoji imperativ u srpskom. Zabeležen je svega jedan primer u kojem je, u prevodu, ostvarena identična konstrukcija, dakle infinitiv uz kauzativni glagol. Pored ovih mogućnosti, pojavljuje se i nominalizovana dopuna koja predstavlja kondenzovanu rečenicu.

IZVORI

BM - Babits Mihály, *Halálfiai*, Európa könyvkiadó, Szépirodalmi könyvkiadó, 1959, 5-55.

BM/AT - Babič, Mihalj, *Sinovi smrti*, Matica srpska, Štamparija Izdavačkog preduzeća Minerva, Subotica, 1965, 5-65, preveo Aleksandar Tišma.

DT - Déry Tibor, *A befejezetlen mondat*, Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1963, 9-59.

DT/IS - Deri, Tibor, *Nedovršena rečenica*, Izdavačko preduzeće Prosveta, Beograd, 1969, 11-48, prevela Irena Stefanović.

IGY - Illyés Gyula, *Ebéd a kastélyban*, Sépirodalmi könyvkiadó, 1962, 214-265.

IGY/ML - Gyula Illyes, *Ručak u dvorcu*, Izdavačko preduzeće Forum, Novi Sad, 1964, 31-98, preveo Mladen Leskovac.

KGY - Konrád György, *A városalapító*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1992, 5-55.

KGY/AV - Konrad, Đerđ, *Osnivač grada*, Biblioteka albatros, Filip Višnjić, Beograd, 1992, 5-53, preveo Arpad Vicko.

VL- Végel László, *Attüntetések*, Forum Könyvkiadó, Ujvidék, 1984, 5-55.

VL/RM - Vegel, Laslo, *Dupla ekspozicija*, Narodna knjiga, Beograd, 1983, 5-59, preveo Radoslav Mirosavljev.

ÖI - Örkény István, *Egyperces Novellák*, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1984, 255-265, 268-271, 277-284, 291, 295-298, 313-316, 333-334, 353-375.

ÖI/AV - Erkenj, Ištvan, *Jednominutne novele*, Narodna knjiga, Beograd, 1985, 5-7, 25-29, 32-38, 41-45, 49-52, 65-68, 81-82, 92-94, 97-114, izabrala Beata Tomka, preveo Arpad Vicko.

LITERATURA

Bánréti Zoltán, Kenesei István i dr. (1992). *Strukturális magyar nyelvtan 1. kötet, Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Batistić, Tatjana (1978). O nekim aspektima analize kauzativnih glagola. *Јужнословенски филолог* XXXIV, 59–87.

Bencédy i dr. (1988). *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Deme László, Farkas Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere* I. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Deme László; Farkas Vilmos i dr. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere* II. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ivić, Milka (1972). Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, 115–138.

Ivić, Milka (1995). *O zelenom konju*. *Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Korchmáros M. Valéria (1980–1981). A “kettős alany” megíteléséhez. *Néprajz és nyelvtudomány* XXIV–XXV, 179–194.

Laslo Deže (1979). *Tipološka razmatranja*. *Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika, sveska 1*. Novi Sad: Institut za hungarologiju,.

Melvinger, Jasna (1985). Infinitivna kondenzacija finalne zavisne klauze u suvremenom hrvatskom ili srpskom. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1, 123–131.

Petrović, Vladislava (1976). O sintaksičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom *kao*. *Прилози проучавању језика* 12, 47–65.

Petrović, Vladislava (1995). O dvofunkcionalnim rečenicama uz objekat glagola percepcije. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXIII, 53–59.

O IMPERATIVU U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU[1]

1. Kontrastivna analiza dva jezika uvek je posebno zanimljiva kada se posmatraju oni elementi koji, iako postoje u oba jezika, pokazuju znatne razlike u jezičkoj realizaciji. Jedan od takvih slučajeva jeste imperativ u srpskom i mađarskom jeziku, tačnije razlike koje se mogu uočiti u morfološkim i sintaksičkim karakteristikama srpskog i mađarskog imperativa.

Na semantičkom planu prisutna su podudaranja. I srpski i mađarski imperativ prvenstveno služe iskazivanju semantičke kategorije kojom se neko podstiče na nešto, a koja se može imenovati pojmom imperativnost.[2] Između oblika imperativa i kategorije imperativnosti postoji veliki stepen podudaranja, ali, kao što se imperativnost može iskazati različitim više ili manje gramatikalizovanim sredstvima, tako i imperativ može imati neimperativnu upotrebu. Važno je, takođe, imati u vidu da i semantička kategorija imperativnosti i glagolski oblik imperativa pokrivaju široku skalu značenja koja se mogu podvesti pod pojam podsticaja – od zapovesti kao tipičnog vida imperativnosti sa izraženim intenzitetom direktivnosti, preko molbe, saveta, upozorenja, preporuke koji imaju slab intenzitet direktivnosti, do dozvole i zabrane koje se, po pravilu, pojavljuju kao reakcija na prethodno traženje dozvole u obliku zahteva ili molbe. Ovo, u osnovi, važi i za srpski i za mađarski jezik.

2. Krupna razlika uočava se na morfološkom planu i sastoji se u tome što srpski imperativ nema kompletnu paradigmu, dok mađarski ima oblike za sva tri lica i oba broja.

U srpskim (srpskohrvatskim) gramatičkim priručnicima i lingvističkoj literaturi uobičajeno je mišljenje da je sasvim prirodno što imperativ nema kompletnu paradigmu. Obrazloženje nalazimo kod A. Belića (1962) koji, podsećajući da imperativ u našem jeziku po obliku predstavlja stari optativ (željni način) koji se u savremenom jeziku sveo na imperativne oblike 2. lica jednine, 1. lica množine i 2. lica množine, ovu pojavu objašnjava na sledeći način: „Како је заповест оно што се непосредно износи, јасно је да се императив морао

[1] Rad je objavljen 2010. godine u: *Сусрет култура. Зборник радова са V међународног интердисциплинарног симпозијума*. Нови Сад: Филозофски факултет,737–746.

[2] O semantičkoj kategorijiji imperativnosti up. Piper (2005: 659–670).

ограничити на лица у присутности, тј. на 2. л. једн. и мн. и на 1. л. множине“ (str. 160). Na sličan način razmišlja i M. Stevanović (1964): „За 1. л. једнине нема облика императива, и то је, с обзиром на основно значење овога облика, сасвим разумљиво, јер обично нико себи не заповеда да врши ову или ону радњу. А заповест и жеља који се изричу императивом могу се на неприсутно лице преносити само посредно. Зато немамо облика императива ни за 3. л. једн. и мн., већ се заповест за неприсутна лица казује описно...“ (str. 346).

Ova morfološka razlika ima neposredan uticaj na daleko širu mogućnost upotrebe mađarskog imperativa u odnosu na srpski.

3. U daljem tekstu prikazaće se upotreba mađarskog imperativa u nekim tipovima nezavisnih rečenica, zatim u funkciji drugog dela „dvostrukog predikata” i u funkciji predikata nekih tipova zavisnih rečenica.

3.1. Imperativ se u oba jezika pojavljuje u nezavisnim rečenicama. Tipičan je glagolski oblik zapovednih rečenica, a javlja se i u željnim rečenicama. U mađarskom je, međutim, moguća njegova upotreba i u upitnim rečenicama.

3.1.1. Zapovednim rečenicama se podstiče ili zabranjuje[3] realizovanje onoga što se njima kazuje. Karakteriše ih futurska orijentisanost, nerealizovanost situacije označene imperativom.

Razlika u upotrebi imperativa u zapovednim rečenicama srpskog i mađarskog jezika prvenstveno je posledica njihovih morfoloških karakteristika. Postojanje oblika imperativa za 3. lice jednine i množine u mađarskom omogućuje da se posredna, odnosno indirektna zapovest iskaže ovim oblikom. U srpskom se tada, umesto imperativa, upotrebljava konstrukcija koja se sastoji od rečce *neka* i trećeg lica jednine ili množine prezenta:

> *A ház mozgalmait* ***kormányozza el*** *Regina* (KGy, 608) **–** ***Neka*** *Regina* ***upravlja*** *dešavanjima u kući* (KGy/VA, 284)
> ***Törődjön*** *a gyerekekel (...),* ***olvasson, jegyezgessen*** (KGy, 608) – ***Neka brine*** *o deci (...),* ***neka čita, zapisuje*** (KGy/VA, 284)
> *Kobra* ***végezzen el*** *minden szükséges és kívánatos szolgálatot* (KGy, 412) – ***Neka*** *Kobra* ***obavi*** *sve potrebne i poželjne poslove* (KGy/VA, 246)

Treće lice imperativa u mađarskom se pojavljuje i u direktnom obraćanju ukoliko je u pitanju persiranje. Jasno je da u tim slučajevima nemamo strogu zapovest jer je ona nespojiva sa učtivim obraćanjem. Razlikovanje oblika za

[3] Srpski negirani imperativ ovom prilikom neće biti predmet analize.

jedninu i množinu nedvosmisleno pokazuje da li se podsticaj govornika odnosi na jedno ili na više lica. U srpskom se u oba slučaja ostvaruje imperativ drugog lica množine i ne može se znati, bez uvida u kontekst, da li se govornik obraća jednom ili većem broju lica:

Vigyen el *magával engem is!* – ***Povedite*** *i mene sa sobom!* (AE, 38)
Mondja meg *neki, hogy itt jártam* (AD/VM, 16) – ***Recite*** *joj da sam dolazio* (AD, 45)
*...**jöjjön, jöjjön,*** *intett felém* (EP, 46) – *...**dođite, dođite,*** *mahnuo je prema meni* (EP/AG, 36)
Lépjenek *egy kicsit közelebb* (inform.) – ***Priđite*** *malo bliže* (razg.)

Prvo lice jednine imperativa retko se sreće u zapovednim rečenicama. E. Andrić (2008: 38) ilustruje ga jednim primerom uz konstataciju da se radi o izražavanju želje. Vidimo da je ekvivalent u srpskom rečca *neka* i prvo lice jednine prezenta:

*Ott **essem el** én a harc mezején! – **Neka poginem** tamo, na bojnom polju!*

U mađarskom se uz prvo i treće lice imperativa može ostvariti i leksema *hadd = neka*. Ona se ne pojavljuje uz imperativ u drugom licu. Smatra se (Balogh et al. 2000: 107) da je u konstrukciji s partikulom *hadd* + imperativ sačuvano značenje koje ima složena rečenica koja se sastoji od glagola *hagy = pustiti, dopustiti* u imperativu i zavisne rečenice s veznikom *hogy* i glagolom u imperativu (*Hagyd, hogy elmenjek → Hadd menjek el*). Ukoliko je glagol s partikulom *hadd* u prvom licu jednine, u pitanju je molba, govornik traži dozvolu, saglasnost za vršenje radnje. U srpskom će ovo značenje biti iskazano složenom rečenicom u kojoj upravni glagol pripada semantičkoj klasi tipa 'dozvola'(*Pusti/dozvoli mi da odem*). Glagol *dati*, koji se nalazi u primeru, upotrebljen je sa značenjem *dozvoliti*:

Hadd sorítsam *meg a kezedet!* – ***Daj da*** *ti* ***stegnem*** *ruku!* (AE, 38)

Ako je glagol u trećem licu (*Hadd menjen*), govornik je taj koji daje dozvolu. U srpskom je tada uobičajena upotreba konstrukcije *neka* + prezent (*Neka ide*). Preduslov za permisivnu interpretaciju jeste želja sagovornika za ostvarivanje date situacije:

Hadd aludjon *a nappaliban!* – ***Neka spava*** *u dnevnoj sobi!* (AE, 38)
Hadd játszanak *még a gyerekek!* – ***Neka se igraju*** *deca još malo!* (AE, 74)

Iskazi sa *hadd* nisu ograničeni samo na traženje i davanje dozvole. Oni mogu označavati i podsticaj trećem licu, nametanje situacije koja nije u skladu sa željom tih lica, što pokazuju sledeći primeri:

> ***Hadd várjon***! (CsD/ÁK, 26) – ***Neka čeka***! (ĆD, 34)
> *Mégiscsak ő a gazdasszony ebben a házban, Gyorgye meg* ***hadd fizesse*** *az idegen ágyat* (CsD/ÁK, 21) – *Ona je ovde gazdarica, a on* ***neka plaća*** *gde zanoći* (ĆD, 26)

Mađarski jezik karakteriše mogućnost odvajanja prefiksa od glagola. Upravo je za imperativ karakteristično da se glagolski prefiks najčešće nalazi u postponovanoj poziciji. Ipak, kod naglašene naredbe, stroge zapovesti ili zabrane, prefiks prethodi glagolu pri čemu dolazi do njegovog spajanja sa glagolom (up. Deme et al. 1962: 36; Andrić 2008: 39):

> *Én előlem* ***elpusztulj***! (MMNYR II, 36) – ***Tornjaj se*** *od mene*! (inform.)
> *Jól* ***megjegyezd****: ma szürke szók ezek* (MMNYR II, 36) – ***Zapamti*** *dobro: sive su ove reči danas* (inform.)

Mađarski imperativ ne samo što ima kompletnu paradigmu, već i tzv. „duži" i „kraći" oblik u drugom licu jednine (írjad/írd (= piši), kérjed/kérd (= moli) – oblici objekatske konjugacije; írjál/írj (= piši), kérjél/kérj (= moli) – oblici subjekatske konjugacije). „Razlika u dužem i kraćem obliku imperativa u drugom licu jednine je samo stilska: kraći oblik izražava jaču naredbu, dok duži predstavlja više molbu ili/i želju da se radnja izvrši" (Andrić 2002: 138–139). Uprkos ovome, skraćena verzija danas je rasprostranjenija.[4]

3.1.2. Željne rečenice iskazuju želju da se ostvari njima iskazana situacija. Ovaj momenat ih čini bliskim zapovednim rečenicama, ali, za razliku od njih, u željnim rečenicama govornik nije u situaciji da utiče na dešavanja, čime je i isključen direktan uticaj na sagovornika. Kao i zapovedne, karakteriše ih nerealizovanost imenovane situacije.

U mađarskom je imperativ, osim kondicionala, uobičajen oblik predikata željnih rečenica. U srpskom se ređe pojavljuje i to ukoliko se želja za ostvarenjem neke situacije odnosi na drugo lice:

[4] Iako se smatra da je duži oblik učtiviji, otmeniji, u praksi, izgleda, prevagu ima kraći oblik. U literaturi, tako, nalazimo i jedan zanimljiv statistički podatak. Naime, analiza savremenih mađarskih dramskih tekstova pokazala je da se kraći oblik imperativa pojavljuje u čak 96% slučajeva, a samo u 4% javlja se duži oblik (Balogh et al. 2000: 117).

Légy *egészséges*! (inform.) – ***Budi*** *mi zdrava*! (razg.)

Za iskazivanje želje češće se u srpskom javlja konstrukcija *da* + prezent koja omogućava da se predikat javlja u svim licima:

Élj *sokáig!* (inform.) – ***Da*** *nam dugo* ***poživiš!*** (MV, 638)
Csak ***ne légy beteg*** *a fagylalttól!* (MG, 382) – *Samo* ***da se ne razboliš*** *od sladoleda* (inform.)
Csak za apámmal ***ne találkozzam*** *most* (CsD/ÁK, 36) – *Samo s ocem* ***da se*** *sad* ***ne sretnem*** (ĆD, 47)
Essen *már az eső!* (MG, 382) – *Samo* ***da*** *već jednom* ***padne kiša*** (inform.)

Uobičajena je i konstrukcija *neka* + prezent:

Az istenek ***őrizzenek*** *benneteket éles nyelvüktől és átkaiktól* (KD/BJ, 12) – ***Neka*** *vas* ***čuvaju*** *bogovi (...) njihova zla jezika i njihovih kletvi* (KD, 24)
Legyen átkozott *minden zsarnokok legnagyobbika, Elochim* (KD/BJ, 25) – ***Neka je proklet*** *najveći od svih tirana, Elohim* (KD, 33)
Sebaj, csak minél előbb ***legyenek túl rajta*** (CsD/ÁK, 40) – ***Neka*** *samo što pre* ***bude*** (ĆD, 53)

Radni glagolski pridev takođe može biti oblik za iskazivanje želje:

Éljen! – ***Živeo***!
Nyugodjék *békében*! – ***Počivao*** *u miru*! (SZ-M KSZ)
Élj *és nagyra* ***nőj*** (inform.) – ***Živ bio*** *i veliki* ***porastao*** (razg.)

3.1.3. U mađarskom jeziku imperativ se javlja i u upitnim rečenicama. U vezi sa ovim tipom upitnih rečenica E. Andrić (2008: 41) primećuje da one „mogu da izraze i interesovanje, raspitivanje o mogućnostima, okolnostima da se nešto učini: zapravo neko u prvom licu želi da zna može li on da izvrši neku radnju, ili pod kojim okolnostima šta da čini" i ilustruje ih primerima čiji se predikati nalaze u imperativu:

Levágassam *a hajam? – Da li* ***da odsečem*** *kosu?* (AE, 41)
Mit ***csináljak*** *ezzel a könyvvel? – Šta* ***da radim*** *sa ovom knjigom?* (AE, 41)

U srpskom se u takvim tipovima rečenica pojavljuje konstrukcija *da* + prezent. Ova konstrukcija, kao uostalom i imperativ u mađarskim upitnim rečenicama, nije ograničena na prvo lice jednine. Naime, za pojavljivanje

imperativa u mađarskim, odnosno konstrukcije *da* + prezent u srpskim upitnim rečenicama neophodan je jedan drugi preduslov: situacija na koju se dato pitanje odnosi nije postojeći fakat.[5] Ovo važi i za totalna i za parcijalna pitanja:

***Látogassa**-e őt?* (inform.) – *Da li **da** on nju **obilazi**?* (IM, 77)
*Miről **beszéljen**?* (inform.) – *O čemu **da govori**?* (IM, 77)
*Mikor **utazzunk**?* (inform.) – *Kada **da putujemo**?* (IM, 77)
*Kitől **kérjenek** segítséget?* (inform.) – *Od koga **da traže** pomoć?* (IM, 77)
*Hol **találkozzanak**?* (inform.) – *Gde **da se sastaju**?* (IM, 77)

I ove rečenice karakteriše futurska orijentisanost, ali i specifična modalna semantika jer se u njima mogu rekonstruisati modalni glagoli tipa *kell = trebati* (up. *Látogatnia kell őt? – Da li treba da on nju obilazi?; Miről kell beszélnie? – O čemu treba da govori?; Mikor kell utaznunk? – Kada treba da putujemo?*).

3.2. Jedna od karakteristika mađarskog imperativa jeste i ta da se može pojaviti uz modalni glagol *kell* (= *trebati*), ređe i uz modalne leksičke jedinice *szabad* (= *smeti, dozvoljeno je*) i *muszáj* (= *morati*). Takva se konstrukcija u mađarskom naziva „dvostruki predikat". Smatra se da takav predikat nastaje prilikom „utkivanja"[6] zavisne subjekatske rečenice u glavnu i taj se proces prikazuje na sledeći način: *el kell menjünk* (= *kell az, hogy elmenjünk ~ el kell mennünk*) (Balogh et al. 2000: 396). Primer upućuje i na još neke bitne momente u mađarskoj gramatičkoj tradiciji: 1. ukoliko se uz ovaj glagol pojavi zavisna rečenica, ona ima funkciju subjekta i 2. ukoliko se pojavi infinitiv (što je daleko najfrekventnija pojava) on ima funkciju subjekta. „Dvostruki predikat" karakteriše podela uloga delova predikata: glagol *kell* nosi oznaku za način i vreme, a lični nastavci se dodaju drugom glagolu (Andrić 2008: 66). Kao ekvivalent ovog tipa mađarskog predikata u srpskom se pojavljuje složeni glagolski predikat koji se sastoji od modalnog glagola i dopune u vidu konstrukcije *da* + prezent. Konstrukcija *da* + prezent ekvivalent je mađarskom imperativu:

---

[5] Prikazujući neke osobenosti srpskih upitnih rečenica M. Ivić (2000: 75–84) skreće pažnju na ulogu reči *da*. Postavljanjem ove reči između reči kojim data rečenica započinje i njenog predikata govornik implicira da posredi nije postojeći fakat. Prevodi ovih tipova srpskih upitnih rečenica pokazuju da se u mađarskom po pravilu pojavljuje imperativ.

[6] Terminom "mondatátszövődés" = „utkivanje rečenica" označava se situacija kada se konstituenti zavisne rečenice smeštaju u glavnu pri čemu kao rezultat ne nastaje umetanje, već utkivanje ovih elemenata zavisne rečenice u glavnu (Balogh et al. 2000: 475)

Meg *kell* ***tanuljuk*** *a leckét. – Treba* ***da naučimo*** *lekciju.* (AE, 66)
Tízre haza kellene ***érjek****. – Do deset bi trebalo* ***da stignem*** *kući.* (AE, 66)
El kellett volna már ***induljak****. – Trebalo je već* ***da krenem****.* (AE, 66)
Nem szabad ***elmondjam*** *neked. – Ne smem* ***da*** *ti* ***ispričam****.* (AE, 68)
Be szabad ***menjek****.* (MG 2000, 397) – *Smem* ***da uđem****.* (inform.)
Muszáj ***elmenjek****.* (MG 2000, 397) – *Moram* ***da odem****.* (inform.)

3.3. Imperativ se u mađarskom pojavljuje u zavisnim rečenicama koje uvodi veznik *hogy* i čije je svojstvo da ispunjavaju, dopunjuju semantički sadržaj osnovnog člana glavne rečenice.

3.3.1. Često se javlja u tzv. „neupravnim zapovestima" (= függő felszólítás). U funkciji predikata glavnih rečenica pojavljuju se glagoli iz klase inicijativno-komunikativnih, odnosno onih koji imaju semantičku komponentu „delovanje na nečiju volju, mobilisanje nekoga na akciju". Ekvivalent ovako upotrebljenog imperativa u srpskom je nemobilni prezent koji se uz modalno-komunikativne glagole shvata kao sintaksički ekvivalent imperativa odnosno kao „svojevrsna 'kombinatorička varijanta' na nivou sintaksičke konstrukcije" (Ivić 1970: 47). U pitanju je, naime, prestukturiranje direktnog u indirektni govor, pri čemu se u srpskom imperativ obavezno zamenjuje prezentom, dok se u mađarskom u indirektnom govoru zadržava imperativ:

A parancsnok ***elrendelte*** *a katonáknak,* ***hogy vonuljanak vissza*** *– Komandir* ***je naredio*** *vojnicima* ***da se povuku*** (S-M RGR)
Mondtam *a lánynak,* ***próbálja*** *magáról is elképzelni a dolgot* (KI, 33) – ***Rekao sam*** *devojci* ***da pokuša*** *sebe da zamisli u tom položaju* (KI/TA, 37)

3.3.2. Međutim, mađarski se imperativ ne ograničava samo na ovaj tip zavisnih rečenica već se javlja i u zavisnim rečenicama koje nemaju imperativno značenje.[7] Njegovim pojavljivanjem upravlja semantički element glavne rečenice, odnosno leksička semantika upravne reči. To su reči koje označavaju dozvolu, mogućnost, nužnost, cilj, spremnost. Smatra se verovatnim da je pojavljivanje imperativa u zavisnoj rečenici uslovljeno leksičkim elementom (takozvanom „ključnom reči") opšteg značenja „legyen/ne legyen" (= da bude/da ne bude) (Balogh et al. 2000: 107). Slično viđenje, vezano u tom slučaju za nemobilni

[7] Glagolske načine upotrebljene u zavisnim rečenicama, neki autori nazivaju i konjunktivom = kötőmód (Balogh et al. 2000:107).

prezent u srpskom, nalazimo kod M. Ivić (1970: 48): „У нашем језику изразом ‘да буде...’ најприличније би се могла идентификовати семантичка вредност јединице Exp”, pri čemu simbolom Exp označava ekspektativnost – sintaksički relevantnu informaciju koja je implicirana upravnim glagolima čije značenje ukazuje na to da se realizovanje radnje označene predikatom zavisne rečenice tek očekuje.

Primeri pokazuju da se u funkciji upravnih reči pojavljuju glagoli s raznovrsnom modalnom semantikom:

Néha azt ***kívánom, hogy butulj meg*** (KGy, 424) – *Ponekad* ***poželim da oglupaviš*** (KGy/VA, 256)
Én csak azt ***óhajtom, hogy*** *minden simán, szépen* ***történjék*** (HL, 264) – *Ja samo* ***želim da se*** *sve glatko, lepo* ***odvija*** (inform.)
... azon ***iparkodik, hogy elszórakoztasson*** *valahogy* (KI, 40) – *...* ***nastoji da*** *nas nekako* ***zabavi*** (KI/TA, 45)
Megengedi *neki,* ***hogy elutazzon*** – ***Dopušta*** *mu* ***da otputuje*** (S-M RGR)

U funkciji upravnih reči javljaju se i imenice i pridevi koji takođe imaju ove karakteristike:

Őrá jutott a ***feladat, hogy*** *apám hátizsákját* ***becsomagolja*** (KI, 17) – *Njoj je pripao* ***zadatak da spakuje*** *očev ranac* (KI/TA, 17)
De mindeneken túl valami belső ***kényszer*** *hajt,* ***hogy*** *semmit elmondatlanul* ***ne hagyjak*** (EP, 41) – *Ali iznad svega me tera neki unutrašnji* ***poriv da ne ostavljam*** *nedorečeno ništa* (EP/AG, 32)
Zsiga úr ***kívánsága*** *tehát egyenesen az volt,* ***hogy*** *a gazdai szerepet* ***adja át*** *neki az öreg úr* (HL, 271) – ***Želja*** *gospodina Žige upravo je bila* ***da*** *mu stari gospodin* ***preda*** *ulogu gazde* (inform.)
...az a ***vágya*** *támadt,* ***hogy*** *valaki előtt* ***megnyissa*** *a lelkét* (HL, 271) – *…Probudila se u njemu* ***želja da*** *pred nekim* ***otvori*** *svoju dušu* (inform.)
Jaj annak, aki nem ***képes*** *arra,* ***hogy*** *apró játékossággal* ***elüsse*** *a nagy bánatokat* (HL, 275) –*Teško onome ko nije* ***sposoban da*** *malim zadovoljstvima* ***otkloni*** *veliku tugu* (inform.)
Nem ***szükséges****,* ***hogy*** *itt* ***lábatlankodj****! – Nije* ***potrebno da*** *tu* ***dangubiš****!* (AE, 74)

3.3.3. Mađarske ciljne rečenice koje uvodi veznik *hogy* imaju predikate u imperativu. Ova pojava objašnjava se istorijskim momentom: ciljne rečenice razvile su se iz objekatskih rečenica izostavljanjem jedne umetnute rečenice, odnosno elipsom (Nóra leült [(és/mert) azt akarta], hogy kipihenje magát (Balogh et al. 2000: 502) – Nora je sela [(i/jer) je htela] da se odmori). Naime, uz glagole

akar, kíván = hteti, želeti kao predikate glavnih rečenica uvek se u zavisnoj (koja se smatra objekatskom) pojavljuje imperativ. U srpskom se, u ovim klauzama, pojavljuju nemobilni prezent i potencijal. M. Ivić (1970: 50–51) ističe razliku u semantičkoj interpretaciji između struktura sa prezentom i struktura sa potencijalom. Prezent se pojavljuje kad je isključivo ciljnost u pitanju, dok je u strukturama sa potencijalom naglašen intencioni momenat. Potencijal je, u ovom slučaju, u odnosu na prezent, emfatički markirana forma.[8]

> *Elment, hogy* ***megnézze*** *hány óra van. – Otišla je da* ***pogleda*** *koliko je sati.* (AE, 74)
> *Azért festettem ezt a festményt, hogy* ***eladjam****. – Naslikala sam ovu sliku da* ***bih je prodala****.* (AE, 182)
> *Felöltöztettem, hogy* ***meg ne fázzon*** *a hidegben. – Obukla sam je da* ***se ne bi prehladila*** *na hladnoći.* (AE, 182)

Mađarski imperativ u ciljnim rečenicama, kao uostalom i nemobilni prezent i potencijal u odgovarajućim srpskim rečenicama, uklapaju se u opštu sliku o upotrebi ovih glagolskih oblika jer se i ovim tipom rečenica označava nerealizovana situacija, situacija koja se očekuje.

4. Kontrastivna analiza, ovom prilikom fokusirana na sagledavanje najosnovnijih razlika mađarskog i srpskog imperativa, pokazala je daleko veću mogućnost upotrebe imperativa u mađarskom jeziku. Na ovo svakako utiče i morfološki momenat – kompletna paradigma mađarskog imperativa, ali i neke njegove sintaksičko-semantičke karakteristike. Naime, mađarski imperativ izlazi iz kruga uže shvaćene imperativnosti i svoje polje širi na iskaze obeležene kao nefaktivne, nerealizovane i futurski orijentisane, upravo na one koje u srpskom jeziku karakteriše pojavljivanje konstrukcije *da* + prezent. Jedno obuhvatnije kontrastivno istraživanje sintakse i semantike glagolskih oblika u ova dva jezika svakako bi doprinelo i boljem sagledavanju kako univerzalnih pojava tako i tipoloških specifičnosti.

---

[8] M. Ivić (1973: 89), dalje, uočava da se emfaza može ticati "ili (A) insistiranja na tome da je cilj svesno izabran (up. *otišao je u rat da bi poginuo*)... ili (B) naglašavanja činjenice da, u trenutku kad se imenuje, radnja u stvari ne postoji i neće je ni biti ukoliko se prethodno ne ostvari radnja glavne rečenice (up. *ustani da bismo te videli*)".

IZVORI

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AE Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

ĆD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.

CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.

EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

EP/AG: Esterhazi, Peter (1991). *Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.

HL: Hadrovics László (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

IM Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KI: Kertész Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó.

KI/TA: Kertes, Imre (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

MG: Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nora, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MMNYR II: Deme László; Farkas Vilmos i dr. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

S-M RGR: Burzan, Mirjana; Petrović, Vladislava; Vajda Jožef (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Белић, Александар (1962). *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом,* друго издање. Београд: Научна књига.

Deme László et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ивић, Милка (1970). „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником ‘да’“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1, 43–54.

Ivić, Milka (1973). „Problematika modalnih rečenica”. *Otázky slovanske syntaxe* god. III, 85–91.

Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма I, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научно дело.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантка* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

POTENCIJAL U ANDRIĆEVOJ PRIPOVECI *ANIKINA VREMENA* I NJEGOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI[1]

1. Upoznavanje s književnim stvaralaštvom Ive Andrića mađarskim čitaocima omogućavaju brojni prevodi njegovih dela. Ovom izuzetnom književniku posvećena je i monografija Imrea Boria (Bori 1992) u kojoj autor iz različitih perspektiva analizira tematske i stilske osobenosti Andrićevog rada. Dragocen prilog u datoj studiji jeste i bibliografija prevoda Andrićevih dela, koja sadrži preko osamdeset naslova.

Andrićeva dela nezaobilazna su i u lingvističkim istraživanjima, kako unutarjezičkim, tako i kontrastivnim, posebno u onima koja se baziraju na prevodnoj ekvivalenciji. Za ovu priliku odabrana je pripovetka *Anikina vremena* u prevodu Zoltana Čuke (Csuka 1962) – *Anika idejében*. U fokusu je upotreba potencijala u originalu, a zatim i evidentiranje i tumačenje prevodnih ekvivalenata.

Oba posmatrana jezika imaju glagolski oblik koji se u mnogim značenjima i upotrebi podudara, iako se terminološki različito obeležava. Naime, u srpskom jeziku mahom je prihvaćen termin *potencijal* (Белић 1962, Стевановић 1964, Стевановић 1969, Станојчић 2002, Танасић 2005), dok se u mađarskoj literaturi upotrebljava *kondicional* (Balogh 2000, Andrić 2008). Osim ovih, sreću se i domaći nazivi: *mogući način, uslovni način, feltételes mód*. Njegova primarna funkcija vezuje se za iskazivanje različitih modalnih značenja, odnosno za sferu hipotetičnosti i nerealizovanosti glagolske radnje. Ipak, i pre nego što se pristupi poređenju upotrebe ovog oblika u srpskom i mađarskom jeziku, mogu se predvideti neke razlike. Srpski jezik, na primer, karakteriše i vremenska upotreba potencijala, što mađarskom nije svojstveno. S druge strane, u mađarskom je, osim kondicionala sadašnjeg, frekventan i kondicional prošli.[2] Odabrana pripovetka pokazala se kao dragocen izvor primera potencijala upravo za označavanje radnje ponavljane u prošlosti, kao i za iskazivanje prošlih hipotetičkih situacija.

---

[1] Rad je objavljen 2012. godine u zborniku *Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941) Andrić-Initiative 5*. Graz. Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Beogradska knjiga, 593–606.

[2] U radu kontrastivnog tipa koji se bavi srpskim ekvivalentima mađarskog kondicionala prošlog utvrđeno je da ovaj mađarski glagolski oblik ima daleko manja sintaksičko-semantička ograničenja u odnosu na srpski potencijal II, što omogućava njegovu učestaliju upotrebu (Zvekić-Dušanović 2006). Status srpskog potencijala II u normativnim priručnicima i deskriptivnoj literaturi, kao i lingvističke razloge za njegovo postojanje sumira i procenjuje M. Radovanović (1990: 200–208).

2. Iako je konstatovano da je potencijal prvenstveno modalni glagolski oblik, u analizi će se poći od njegove vremenske upotrebe, budući da se potencijal u Andrićevoj pripoveci *Anikina vremena* najčešće javlja sa značenjem radnje koja se ponavljala u prošlosti.[3] Ovakva upotreba potencijala ne iznenađuje jer u tekstu dominira pripovedanje o minulim događajima, među kojima su česti oni koji su se ponavljali, bili uobičajeni, odvijali se kao po nekoj navici subjekta, i na taj način ga i kvalifikovali.

Narativni/pripovedački/kvalifikativni potencijal specifičnost je srpskog jezika.[4] U mađarskom se kondicional ne upotrebljava s ovim značenjem, a kao prevodni ekvivalent po pravilu se javlja perfekat, nezavisno od tipa rečenične strukture u originalu.

Najfrekventniji su primeri sa potencijalom u vremenskim rečenicama uvedenim veznicima *čim*, *dok* i *kad*:

> *To saznanje ga je uvek mučilo, ali ono ga je samo još više kočilo i ledilo, čim **bi došao u dodir** sa svetom* (AV, 14).
> *Ez a tudat mindig gyötörte, de csak még merevebbé és fagyosabbá tette, mihelyt a világgal **érintkezésbe került*** (AI, 231).
>
> *Ali dok **bi** tako **razgovarao** s njima, u sebi je pomišljao* (AV, 15).
> *Miközben azonban **beszélgetett** velük, magában azt gondolta* (AI, 232).
>
> *Plašio je čobane noću po planini, i kad **bi** ustrašeni **pobegli**, grejao se kod njihove vatre* (AV, 22).
> *Éjszakaként a hegységben ráijesztett a pásztorokra, s mikor azok réműlten **elfutottak**, Vujadin pópa a tűz mellé telepedett melegedni* (AI, 239).

Zabeleženi su i oni u kojima se potencijal javlja i u zavisnoj vremenskoj i u glavnoj rečenici:

> *Kad **bi** ga **zapitali**: „Zašto tebe, oče popo, zovu Đakon?“ – on **bi odgovarao** slobodno i nasmejano* (AV, 13).
> *Ha **megkérdezték**: mért hívnak téged Gyákonnak, pópa atyánk – mosolygós fesztelenséggel **válaszolta*** (AI, 230).

---

[3] Specifičnu stilsku vrednost upotrebe pripovedačkog i kvalifikativnog potencijala u jeziku Ive Andrića ističe Stanojčić (1967: 265–269).

[4] I. Grickat (1998: 36) informiše o tome da je potencijal sa značenjem ponavljanja u prošlosti specifičan za srpski jezik, odnosno da ga nema u drugim slovenskim jezicima.

Ispitujući neku krivicu, čim ***bi naišao*** *na ženu,* ***zaostajao bi*** *i bez velike nužde* ***ne bi išao*** *dalje* (AV, 59).
Ha valami bűntettet igyekezett földeríteni, mihelyt asszonyra ***bukkant, abbahagyott*** *mindent, s kényszerítő szükség nélkül* ***nem ment*** *tovább* (AI, 275).

Ovakva upotreba srpskog potencijala nije ograničena samo na vremenske rečenice. U sledećem primeru on se pojavljuje u složenoj rečenici kao predikat i glavne i zavisne mesne rečenice:

Tražio ih je i obilazio gde god ***bi čuo*** *da ih ima; i gde god* ***bi našao*** *izvor tople vode,* ***podizao bi*** *ga i sagradio česmu ili banju o svom trošku* (AV, 56).
Mindenütt kutatott utánuk, s akárhova elment, ha hőforrásról ***hallot: feltárta****, és saját költségén csöves kutat vagy fürdőt építtetett hozzá* (AI, 273).

Narativni potencijal u ovoj pripoveci zabeležen je i u različitim tipovima nezavisnosloženih rečenica. Sledeći primeri ilustruju sastavni, isključni i suprotni odnos:

[...] *on nije mogao da nađe prav put do ove devojke;* ***prilazio bi*** *joj radosno i iskreno, pa* ***bi se*** *onda odjednom* ***trzao*** *i* ***povlačio*** (AV, 41).
Ő [...] *nem tudta a lányhoz vezető helyes utat megtalálni; örömmel és őszinte szívvel* ***közeledett hozzá****, de aztán hirtelen* ***megrettent*** *és* ***visszavonult*** (AI, 257).

[...] *stajale su nepomične, samo* ***bi*** *pokatkad* ***premestile*** *luč iz jedne ruke u drugu* (AV, 20).
[...] *mozdulatlanul álltak, csak időnként* ***vették át*** *egyik kezükből a másikba a fáklyát* (AI, 237).

On se branio od njih i odlazio gunđajući, ali ***bi*** *već sutradan* ***osvanuo*** *pod Anikinim prozorima sa još više šećera* (AV, 46).
Az védekezett, és dohogva elment, de másnap reggel már megint ***felbukkant*** *Anika ablaka alatt, s még több cukrot hozott magáva* (AI, 263).

Od uočenog pravila odstupa primer u kojem se kao prevodni ekvivalent srpskog potencijala u mađarskom pojavio kondicional prošli:

[...] *i kome Hedo nikad nije smeo nijednu stvar saopštiti pre nego što* ***bi bila*** *povoljno* ***rešena*** (AV, 58).
[...] *s akinek Hédó semmiféle ügyről nem mert beszámolni, mielőtt kedvezően* ***el nem intézte volna*** (AI, 274).

U originalnom tekstu reč je o zavisnosloženoj rečenici s vremenskom rečenicom uvedenom složenim veznikom *pre nego što*. Predikat glavne rečenice nalazi se u perfektu, a predikat zavisne u potencijalu. U prevodu je predikat glavne rečenice takođe u perfektu, dok se kondicional prošli pojavio u zavisnoj vremenskoj rečenici sa veznikom *mielőtt*. Veznici *pre nego što* i *mielőtt* karakteristični su za vremenske rečenice čija se predikacija realizuje nakon realizacije predikacije glavne rečenice. Vremenske rečenice sa veznikom *mielőtt*, osim sa predikatima u indikativu, često se ostvaruju i sa predikatima u kondicionalu sadašnjem ili prošlom (Andrić 2008: 175). U mađarskoj gramatici (Deme et al. 1962: 371) iznosi se da glagolski način predikata zavisne rečenice ne utiče suštinski na njeno značenje, te da je reč o razlici koja se sastoji u tome da predikat u uslovnom načinu iskazuje ne toliko sigurno izvršenu, ostvarenu, već više samo nameravanu radnju ili situaciju. L. Hadrovics (1969: 319) pravi razliku između značenja uslovnog načina za sadašnjost i uslovnog načina za prošlost, konstatujući da se ovim poslednjim ističe da nešto nije moglo uslediti, da se neka namera nije mogla ostvariti. Zabeleženi primer, međutim, pokazuje da je ovaj glagolski način upotrebljen za označavanje radnje koja se povremeno ostvarivala u prošlosti.[5]

3. U posmatranoj pripoveci potencijal se javlja i u zavisnim rečenicama sa ciljnim značenjem. Upravni predikati su mahom u prošlom vremenu. Najčešći veznik ovih klauza u srpskom je *da*, a u toj funkciji pojavljuju se još i *kako*, *ne li* i *e da*. Ova se situacija odražava i u posmatranoj Andrićevoj pripoveci: zabeležen je nešto veći broj primera s veznikom *da*, veznici *kako* i *ne li* javljaju se u po jednom primeru, dok primera s veznikom *e da* nema. M. Kovačević (1992: 118) veznike *da* i *kako* stavlja u opozitivni odnos prema veznicima *ne li* i *e da* s obzirom na kriterijum izvesnosti ostvarenja postavljenog cilja: „Upotrebom veznika *da* i *kako* gotovo da se isključuje bilo kakva dilema u pogledu ostvarenja postavljenog cilja: poduzeta svjesna aktivnost shvata se i nužnim i dovoljnim uslovom ostvarenja datoga cilja u konkretnoj situaciji" (str. 118).

Mađarske ciljne rečenice karakteriše veznik *hogy* (koji je najčešći ekvivalent srpskog veznika *da* i u drugim tipovima zavisnih rečenica), a njihov se

[5] S obzirom na to da je u pitanju prevod, mogla bi se dovesti u sumnju adekvatnost ovako upotrebljenog kondicionala prošlog. Međutim, primeri u kojima on, u vremenskoj rečenici uvedenoj veznikom *mielőtt*, označava radnju ostvarenu nakon realizovanja radnje glavne rečenice zabeleženi su i u izvorno mađarskim tekstovima (Zvekić-Dušanović 2006: 239).

predikat ostvaruje u imperativu. Pojavljivanje imperativa u ovom tipu rečenica objašnjava se istorijskim momentom: ciljne rečenice razvile su se iz objekatskih rečenica izostavljanjem jedne umetnute rečenice, odnosno elipsom (Nóra leült [(és/mert) azt akarta], hogy kipihenje magát (Balogh et al. 2000: 502) – Nora je sela [(i/jer) je htela] da se odmori). Naime, uz glagole *akar, kíván = hteti, želeti*, kao predikata glavnih rečenica, uvek se u zavisnoj (koja se smatra objekatskom) pojavljuje imperativ. I u srpskoj literaturi nalazimo mišljenje da je semantika želje sastavni deo ciljnog značenja.[6]

Ovaj tip rečenica javlja se kao tipičan ekvivalent srpskih finalnih rečenica s veznicima *da* i *kako*:

> ***Da*** *devojka* ***ne bi bila sama****, u kuću im se preseli Tetka Plema* (AV, 30).
> ***Hogy*** *a lány egészen magára ne* ***maradjon*** [...] *Plema néni költözött a házba* (AI, 247).

> [...] *savlađivao se da je ne vikne glasno, samo* ***da bi*** *je* ***izbacio*** *iz sebe* (AV, 42).
> [...] *nehezen vett erőt magán, hogy ki ne kiáltsa hangosan,* ***hogy kivesse*** *magából* (AI, 259).

> *Sad se otac bori s njim i nagoni ga da se oženi* ***kako bi mogao*** *da ga zapopi* (AV, 53).
> *Most sokat bajlódott, hogy megnősítse,* ***hogy*** *aztán pappá* ***szentelhessék*** (AI, 269).

Jedan primer srpske ciljne rečenice s veznikom *da* i predikatom u potencijalu na mađarski je preveden drugačijom rečeničnom strukturom. Naime, umesto potencijala realizovana je konstrukcija koja se sastoji od modalnog glagola *akar* (= *hteti, želeti*) i dopune u infinitivu, a umesto ciljnog veznika ostvaren je veznik *mintha* (= *kao da*). Konstrukcija modalnog glagola i infinitiva prenosi želju, koja, kao što je rečeno, jeste jedna od komponenti ciljnih konstrukcija. Međutim, veznikom *mintha* označen je subjektivni utisak pripovedača, odnosno njegova nesigurnost u istinitost tumačenja postupka, želje i namere subjekta. Ovim je

[6] P. Piper (2005: 803), na primer, izdvaja sledeće semantičke komponente konstrukcija s ciljnim značenjem: „(а) значење ситуације чије се остварење жели, тј. ’X жели реалност Y’, (б) услов за остварење те ситуације, тј. ’реалност Z условљава реалност X’, (в) констатацију остваривања тог услова, тј. ’X чини Z’”.

prevodilac semantički dopunio polazni tekst jer momenat sumnje nije istaknut u Andrićevoj rečenici:

> *Putovao je stranom i prečacem, na nejednake konake i krivudao, samo* ***da bi zaturio trag*** *ni sam ne zna kakvim goniocima* (AV, 39).
> *Összevissza vándorolt, nagy vargabetűket csinált, s hol itt, hol ott szált meg,* ***mintha*** *isten tudja, miféle üldözőit* ***akarta volna tévútra vezetni*** (AI, 255).

Jedini Andrićev primer ciljne rečenice s veznikom *ne li* preveden je nezavisnom rečenicom s modalnom reči *hátha* (= *možda, valjda*) koja, osim izražavanja mogućnosti, nesigurnosti, može imati i značenje nade, u kome je u ovom slučaju i upotrebljena. Za razliku od prethodnog primera, modalnom reči iskazana je nada subjekta rečenice. Njen predikat nalazi se u prezentu i označava radnju čije se ostvarenje očekuje, futurski je orijentisana u odnosu na situaciju koja se opisuje:

> [...] *govorio je sam sebi poluglasno* [...] *i prodirao očima tamu* ***ne bi li sagledao*** *one hartije koje je video u sumrak* (AV, 19).
> [...] *hajtogatta félig hangosan magában* [...], *s szeme a sötétségbe hatolt,* ***hátha megpilantja*** *azokat a papírdarabokat* (AI, 236).

Upravo ovakvo prevodilačko rešenje odgovara objašnjenju o upotrebi veznika *ne li* koje daje Kovačević (1992: 118): „upotreba veznika ***ne li*** i ***e da*** po pravilu podrazumijeva neizvjesnost u pogledu ostvarenja postavljenog cilja; kao da se upotrebom tih veznika sugeriše da ostvarenje cilja ne zavisi samo od agensa niti samo od realizacije poduzete akcije, nego kao da podrazumijeva i ostvarenje još neekspliciranih pratilačkih nepovoljnih uslova". Pri tom „veznik ***ne li*** potcrtava samo ***nadu*** da bi poduzeta aktivnost mogla dovesti do ostvarenja željenog cilja" (str. 119).

4. Potencijal je tipičan oblik uslovnih rečenica različitih tipova. Najfrekventnije su u korpusu irealne uslovne rečenice u kojima se zna da nije realizovana ni radnja u protazi, niti radnja u apodozi, i to one sa protaznim predikatom u perfektu (Ivić 2008: 201–208). Perfekat u protaznom delu označava da je situacija u momentu govora neizmenljiva. Potencijal se u takvim rečenicama pojavljuje u apodozi i izražava najviši stepen uverenosti u ostvarivanje situacije, ukoliko bi situacija označena protazom bila drugačija. U primerima su u apodozama zabeleženi i epistemički modifikatori koji u većoj ili manjoj meri

umanjuju stepen uverenosti u realizovanje imenovane situacije (*čini mi se, možda, sigurno, nesumnjivo*).

Iako je, prema mađarskim gramatikama (Balogh 2000: 519–520, Andrić 2008: 177), tipičan oblik i glavnog i zavisnog predikata irealnih uslovnih rečenica kondicional prošli, u prevodu se pojavljuju različite kombinacije glagolskih vremena i načina.[7]

Kao najbliži formalni ekvivalent ovog tipa srpskih rečenica u korpusu je zabeležen onaj sa protaznim predikatom u kondicionalu prošlom i apodoznim u kondicionalu sadašnjem. Kondicionalom sadašnjim iskazana je radnja za koju se smatra da bi se, u drugačijim okolnostima, ostvarivala u momentu govora:

> *Propade čovjek kao u mutnu vodu* [...], *a sin da mi* ***je bio****, čini mi se, ne* ***bih*** *ga drukčije* ***žalio*** (AV, 91).
> *Úgy eltűnt szegény, mintha zavaros vízbe veszett volna* [...], *azt hiszem,* ***ha*** *a fiam* ***lett volna****, akkor se* ***sajnálnám*** *jobban* (AI, 306).

Kondicional prošli javlja se i u protazi rečenice u kojoj je apodozni predikat realizovan u istorijskom prezentu. Značenje hipotetičnosti radnje u apodozi obezbeđeno je epistemičkim modifikatorom *minden bizonnyal* (= *nesumnjivo*):

> *Da* ***je*** *ovaj ogorčeni starac* ***znao*** *kakva su muka bili za Mihaila ti razgovori, nesumnjivo da* ***bi tražio*** *drugog sabesednika* (AV, 78).
> *Ha az elkeseredett öreg* ***tudta volna****, milyen gyötrelmet okoznak ezek a beszélgetések Mihailónak, minden bizonnyal másvalakit* ***keres*** (AI, 293).

Prezent s ovim značenjem pojavljuje se i u protaznim predikatima kondicionalnih rečenica s apodozama u kondicionalu prošlom. Smeštanjem apodoze u prošlost, što je postignuto kondicionalom prošlim, i prezent dobija interpretaciju prošle situacije. U drugom primeru na to ukazuje i vremenska odredba (*azon az éjszakán = one noći*).

> *Da* ***je imao*** *pred sobom stvarne teškoće i vidljive neprijatelje, to* ***bi*** *i* ***učinio*** (AV, 81).

---

[7] Korpus formiran za istraživanje srpskih ekvivalenata mađarskog kondicionala prošlog, u kojem se pošlo od mađarskog jezika, takođe pokazuje mogućnost pojavljivanja različitih glagolskih oblika u ovom tipu uslovnih rečenica (Zvekić-Dušanović 2006: 286–287).

Ha tényleges nehézségeket, látható ellenségeket ***lát*** *maga előtt, meg is* ***tette volna*** (AI, 297).

Mislio je, na primer, da ***bi*** *mu možda* ***bilo lakše*** *da one noći* ***nije ostavio*** *nož u rukama Krstinice* (AV, 80).
Például arra, hogy ***jobb lett volna****, ha azon a végzetes éjszakán* ***nem hagyja*** *a kést Krsztáné kezében* (AI, 295).

Sledeći primer ima strukturu identičnu prethodnima, ali se u prevodu, u kondicionalu prošlom, pojavljuje glagol *lehet* (= *moći*) čime je semantika Andrićeve rečenice donekle izmenjena jer je smanjen nivo uverenosti u ostvarivanje situacije:

[...] *on* ***bi bio*** *prvi među prvima da* ***nije imao*** *dve strasti* (AV, 31).
[...] *a legelsők között* ***lehetett volna****, ha két romboló szenvedélye* ***nincsen*** (AI, 248).

Istorijski prezent i u glavnoj i u zavisnoj rečenici zabeležen je u jednom primeru:

[...] *i* ***ubio bi*** *ga sigurno da ga majka* ***nije sakrila*** *i* ***spasla*** (AV, 50).
[...] *s biztosan* ***agyon*** *is* ***veri****, ha anyja* ***el nem bújtatja****, és* ***nem menti*** (AI, 267).

U sledećem primeru glagolski prilog radni (*hapseći*) kondenzuje[8] uslovnu rečenicu. I situacija označena glagolskim prilogom i ona označena potencijalom nalaze se na nivou zamišljanja te bi se mogla rekonstruisati uslovna rečenica s veznikom *kad* ili *ako* i predikatom u potencijalu (*kad*/*ako bi ga uhapsili*). Prevodilac je procenio da je ekvivalent glagolskog priloga informativno redundantan, možda upravo zato što bi se pojavio isti glagol. Potencijal originalnog teksta preveden je kondicionalom sadašnjim:

[...] *u njemu se odjednom poče da stvara sve brže i jasnije osećanje da ne treba da se prijavljuje, da* ***bi****,* ***hapseći*** *ga,* ***uhapsili*** *nevina čoveka* (AV, 37).
[...] *mind gyorsabban és mind világosabban az az érzés bontakozott ki benne, hogy nem kell jelentkeznie, hiszen ártatlan embert* ***tartóztatnának le*** *benne* (IA, 253).

[8] O mogućnosti kondenzovanja uslovne rečenice glagolskim prilogom sadašnjim up. Ivić (2008: 225–226), Piper (1998: 55) i Tanasić (2005: 465–466).

Uslovna klauza implicitno je prisutna i u originalu i u prevodu u rečenici koja se zapravo nadovezuje na prethodno naveden primer. I ovde se može rekonstruisati rečenica *kad bi ga uhapsili/ha letártoztatnák,* a potencijal/kondicional sadašnji ima značenje najvišeg stepena uverenosti subjekta u ostvarivanje situacije ukoliko bi se realizovala ona koja je implicirana:

> *Kriv je dručkije, teže, ali zaptije i sud* ***smatrao bi*** *nepravdom i* ***bio bi spreman*** *da beži* (AV, 37).
> *Igen, ő másként, súlyosabban vétkes, de a pandúrokat, bíróságot, igazságtalanságnak* ***tekintené****, s arra is* ***készen állna****, hogy verekedjék es újból gyilkoljon is, ha kell* (AI, 253).

Potencijalom se u srpskom može iskazivati i hipotetička radnja koja pripada prošlosti u odnosu na momenat govora. Ovo se značenje u sledećoj Andrićevoj rečenici zna na osnovu konteksta, a u prevodu ga obezbeđuje kondicional prošli. Osim uverenosti, prisutna je i spremnost da se ostvari radnja u potencijalu. Smeštanjem ove zamišljene situacije u prošlost, što implicira i njenu nerealizovanost, uslovna rečenica, koja se može rekonstruisati, postaje antirealna i dobija predikat u perfektu, odnosno kondicionalu prošlom (up. *da je imao drugih mana/ha lett volna más hibája*):

> *Zato narod, koji i inače zazire od ćutljiva i žalosna čoveka, a naročito hoće zdrava i rečita sveštenika, nije nikako mogao da se privikne na pop-Vujadina. Svaku* ***bi*** *mu drugu manu lakše* ***oprostili*** (AV, 12).
> *Ezért a nép, amely egyébként sem szereti a hallgatag és bánatos embereket, és azt akarja, hogy egészséges és beszédes kedvű papja legyen, sehogy sem tudta megszokni Vujadin pópát. Minden más hibát könnyebben* ***megbocsátottak volna*** (AI, 229).

U ovoj Andrićevoj pripoveci zabeležen je jedan netipičan primer upotrebe lokativa s predlogom *po*. Ova predloško-padežna konstrukcija prevedena je ličnom zamenicom u ablativu – *őtőle*. Potencijal sa značenjem uverenosti preveden je perfektom:

> *Po Saveti* ***bi*** *ova varoš mirno* ***spavala*** (AV, 77).
> *Nos, őtőle ugyan nyugodtan* ***aludt*** *ez a város* (AI, 292).

Navedeni primer zanimljiv je iz više razloga. Kao prvo, upotrebom perfekta u prevodu se odstupilo od hipotetičke situacije i ona je prikazana kao

realnost koja je postojala u prošlosti, čime je prevodilac uneo izmene u semantiku polaznog teksta. Kao drugo, nameće se pitanje značenja konstrukcije *po* + lokativ. Iako na prvi pogled odgovara lokativu osnova/kriterijuma, kontekst ukazuje na potrebu drugačijeg tumačenja budući da nije eksponent klauze s veznikom *na osnovu toga koji/što/šta/kako/koliko*.[9] Adekvatnijim se čini odrediti ga kao kondicionalni lokativ, odnosno kao eksponenta kondicionalne klauze: *kad/ukoliko bi Saveta bila ovde*... ili *da je Saveta ovde*... Ovaj rečenični deo preveden je mađarskim ablativom kojem, u srpskom, najčešće odgovara konstrukcija *od* + genitiv. Širi kontekst može pomoći određivanju njegovog značenja u ovom primeru. Naime, zna se da je Saveta „pravila probleme" u varoši, ali se procenjuje da su nevolje koje je Anika donela veće od Savetinih i varoš ne može da spava. Stoga, govornici zaključuju da Savetino prisustvo u momentu govora, odnosno u „Anikino vreme", ne bi remetilo san varošana. Lokativ s predlogom *po* može se, dakle, tumačiti kao genitiv s predlogom *od* (up. *Od Savete bi ova varoš mirno spavala*), a ovaj pak kao koncesivni genitiv koji se može transformisati u koncesivnu klauzu u kojoj se suprotnost udružila sa uslovnošću (*I/Čak i da je Saveta sada ovde, ova bi varoš mirno spavala*).

U narednoj složenoj rečenici potencijal/kondicional sadašnji nalazi se i u glavnoj i u zavisnoj rečenici, u oba jezika. U njoj se takođe može prepoznati i uslovno značenje, iako na formalnom planu zavisna rečenica ima subjekatsku funkciju. Naime, klauza *ko bi me ubio* ne može se zameniti sintagmom *moj ubica* bez promene u značenju jer je klauzom označena hipotetička situacija (up. *Ako bi me X ubio on bi se osevapio*):

> ***Osevapio bi se*** *ko* ***bi*** *me* ***ubio*** (AV, 75).
> ***Áldott lenne*** *az, aki engem* ***megölne*** (AI, 291).

5. U ovoj pripoveci u potencijalu se javljaju i predikati koji, semantički, pripadaju evaluativima. Takve rečenične konstrukcije obavezno sadrže i predmet subjektivne ocene, po pravilu iskazan rečeničnom ili infinitivnom dopunom.

Ukoliko situacija koja se vrednuje pripada prošlosti, predikat se realizuje u perfektu i uvodi veznikom *da*. Takva složena rečenična struktura formalno, a u izvesnoj meri i semantički, identična je antirealnim uslovnim rečenicama budući da se zna da se situacija označena perfektom nije ostvarila, a da je i ona iskazana

[9] O lokativu s predlogom *po* sa značenjem osnova/kriterijuma, klauzama koje on zastupa i odgovarajućim vezničkim elementima up. Radovanović (1977: 87–91) i Antonić (2005: 294–296).

potencijalom samo na nivou zamišljanja, odnosno uverenosti govornika u njenu ostvarljivost u drugačijim okolnostima. Prevod na mađarski takođe ukazuje na to da je u pitanju ovaj tip uslovnih rečenica jer se kao ekvivalent potencijala u originalu pojavljuje kondicional prošli, a predikat zavisne rečenice nalazi u prezentu. Prisutan je i veznik *ha*, karakterističan za uslovne rečenice:

> *A ti se nađe čovjek da mi pošalješ kajmakama i zaptije.* ***Bolje bi ti bilo*** *da* ***si dirnuo*** *guju pod kamenom* (AV, 63).
> *Te azonban olyan ember vagy, hogy a kajmakámot meg a pandúrokat küldöd a nyakamra.* ***Jobban jártál volna****, ha kő alatt rejtőzködő viperához* ***nyúlsz*** (AI, 279).

I situacija koja je predmet ocene može biti hipotetička. U tom slučaju predikat zavisne rečenice ostvaruje se u prezentu s veznikom *da*. I u takvoj složenoj strukturi primetna je semantika kondicionalnosti, one u kojoj su i apodoza i protaza na nivou zamišljanja (up. *bilo bi nezgodno ako/kad bi stranci videli*). U prevodu su ostvareni glagolski oblici identični originalu – kondicional sadašnji u predikatu glavne, prezent u predikatu zavisne rečenice, a prisutan je i kondicionalni veznik *ha*:

> *Isprva je strepeo da ga ne otkriju, osećajući još potpuno koliko* ***bi bilo nezgodno i smešno*** *da stranci* ***vide*** *popa kako se položio po krivom boru i zagledao u žene* (AV, 17).
> *Először attól félt, hogy fölfedezik, s érezte, mennyire* ***kellemetlen és nevetséges lenne****, ha az idegenek* ***meglátnak*** *egy papot, amint a kidőlt fenyőre támaszkodik, és a nőket bámulja* (AI, 234)

Evaluativno značenje ima i glagol *vredeti*, kao i njegov mađarski ekvivalent – pridev *érdemes*. Situacija koja se njima vrednuje iskazana je, u oba jezika, infinitivom. U originalu se ovaj evaluativ pojavljuje u potencijalu, a u prevodu u kondicionalu prošlom. Da je i u originalu situacija smeštena u prošlost, saznaje se na osnovu rečeničnog konteksta jer je evaluativ zapravo dopuna glagola *smatrati* koji se nalazi u perfektu. Drugačija rečenična struktura prevoda, nastala transformacijom predikata (*smatrao je*) u determinator sa značenjem osnova/kriterijuma (*véleménye szerint = prema njegovom mišljenju*), nije izmenila semantiku originalnog teksta:

> *Ali je smatrao da u kasabi nema nikoga s kim* ***bi vredelo porazgovarati*** *o tome* (AV, 90).

Véleménye szerint azonban a városban senki sem volt, akivel ***érdemes lett volna*** *erről* ***elbeszélgetni*** (AI, 304).

6. Evaluativni predikati imaju svojevrsno modalno značenje. Njega svakako imaju modalni glagoli koji su, takođe, zabeleženi u potencijalu.

Modalnim glagolom *trebati* iskazuje se potreba, koja se ublažava kada je upotrebljen u potencijalu. Mađarski ekvivalent, glagol *kell*, pojavljuje se i u kondicionalu sadašnjem i u prezentu:

Trebalo bi *nas zapaliti sa sva četiri kraja kad se niko ne nađe da ubije rospiju* (AV, 77).
Mind a négy oldalról fel ***kellene*** *gyújtani a várost, ha már senki sem akad, aki megölje ezt a bestiát* (AI, 293).

Činilo mu se da ***bi*** *on kao brat Anikin* ***trebalo*** *da sve to uvidi i oseti* (AV, 82).
Úgy *érezte, hogy neki mint Anika fivérének mindezt látnia és éreznie* ***kell*** (AI, 297).

Glagolima *hteti* i *želeti*, takođe zabeleženim u potencijalu, izražava se volja/želja subjekta. U prevodu se javljaju ekvivalenti ovih glagola, glagoli *akar* i *szeret*, kako u potencijalu, tako i u prezentu:

I kao sve na svetu, kao ovaj dim, ovaj sjaj, ovaj šum, i on ***bi hteo*** *da poživi, da produži, da ne menja oblik, ne prekida pokret* (AV, 84).
S mint minden ezen a világon, akár ez a füst, ez a fény, ez a zúgás, ő is élni ***szeretne****, folytatni az életet, hogy ne váltson alakon, ne szakítsa félbe a mozgást* (AI, 300).

Ono od čega ***bi hteo*** *da uteče, dočekalo bi ga na svakom drumu, u svakoj varoši* (AV, 81).
Az, ami elől menekülni ***akar****, minden úton, minden városban ott várt volna rá* (AI, 297).

Potencijalom glagola *želeti*, u sledećem primeru, pisac je iskazao i nesigurnost u ispravnost svog tumačenja postupka subjekta. Na ovo ukazuje i veznik *kao da*, odnosno *mintha* u prevodu.[10] Glagol *želeti* preveden je glagolom

[10] Složeni veznik *kao da* uvodi rečenice čiji sadržaj ne odgovara realnosti, odnosno realizovanje radnje je ili neostvarivo ili neizvesno (Петровић 1976: 49). Ovom tipu

vár (= *čekati, očekivati*). Iako ovo nije primarni ekvivalent glagola u originalu, i u semantici očekivanja prisutno je značenje želje, te možemo reći da se u prevodu nije značajnije odstupilo od osnovne semantike originalnog teksta:

> *Tane* [...] *pogleda nekim smešno zabrinutim pogledom u Aniku, kao da* ***bi želeo*** *da mu ona kaže da je to šala* (AV, 63).
> *Tane* [...] *most nevetségesen gondterhelt pillantást vetett Anikára* [...], *mintha* ***várná****, hogy a lány azt mondja: tréfa az egész* (AI, 279).

Andrić u ovoj pripoveci modalnim glagolom *moći* u potencijalu najčešće izražava verovanje u sposobnost, umeće subjekta (identifikovanog ili neidentifikovanog) da ostvari situaciju imenovanu dopunom u vidu konstrukcije *da* + prezent ili infinitiva. Kao ekvivalenti glagola *moći* u mađarskom se pojavljuju potencijalni sufiks *-hat/-het*, modalni glagoli *lehet* ili *tud*, a kao ekvivalenti potencijala – kondicional sadašnji ili prošli:

> *Podizala ga je od zemlje već sama pomisao da ima nešto na ovom svetu što* ***bi moglo*** *da vrati život od pre one zore u hanu* (AV, 41).
> *Már maga a gondolat is fölemelő volt, hogy van valami ezen a földön, ami visszahoz****hatná*** *az emlékezetes kocsmai hajnalt megelőző életét* (AI, 257).

> [...] *morao se ponovo preseliti u Višegrad, jer nije imao nikoga ko* ***bi*** *ga* ***mogao*** *zameniti* (AV, 91).
> [...] *kénytelen volt visszaköltözni Višegradra, mert senkije sem volt, aki helyettesít****hette volna*** (AI, 306).

> ***Ne bi*** *se* ***moglo*** *određeno kazati, i nije pravo ni znao, ali svak je osećao da ima neka nelagodnost između novog popa i parohijana* (AV, 11).
> *Határozottan nem* ***lehetett volna*** *megmondani, s valójában senki nem is tudta, mi a baj, de mindenki érezte, hogy az új pap és a parókia hívei között valami zavaró körülmény van* (AI, 229).

> *I nikad niko u ovoj ustajaloj kasabi* ***ne bi mogao*** *pogoditi šta je rastavilo Mihaila od Anike* (AV, 32).
> [...] *soha senki nem* ***tudta volna*** *kitalálni, mi választotta el Mihailót Anikától* (AI, 249).

---

rečenica u mađarskom odgovaraju one s veznikom *mintha* i predikatom u kondicionalu (Zvekić-Dušanović 2003: 91).

U sledećem primeru modalni glagol *moći* implicitno je prisutan:

Nigde traga od one druge, prave, stvarnosti [...]. *Ničega što* ***bi*** *ga* ***osvestilo*** *i* ***sprečilo*** *da ne radi onako kako hoće* (AV, 21).
Sehol nyoma sincs annak a másik, igazi valóságnak [...]. *Semmi sincs, ami* ***visszaadhatná*** *öntudatát, s* ***megakadályozhatná****, hogy ne azt tegye, amit akar* (AI, 238).

7. Zaključak: Upotreba potencijala u Andrićevoj pripoveci *Anikina vremena* uslovljena je prvenstveno time što u njoj dominira naracija, pripovedanje o minulim događajima. Andrić bogato koristi mogućnost potencijala za iskazivanje prošle radnje. Ukazujući istovremeno i na prošlost i na uobičajenost, ustaljenost nekih dešavanja, pripovedanju daje specifičan ton. Međutim, i kada se pojavljuje u funkciji predikata ciljnih rečenica, potencijalom je najčešće iskazana situacija koja je futurski orijentisana u odnosu na neku prošlu situaciju, budući da je predikat glavne rečenice najčešće u perfektu. Naročito je ovo primetno u složenim uslovnim rečenicama jer u posmatranoj pripoveci preovladava tip irealnih uslovnih rečenica s predikatom protaze u perfektu. U građi su zabeleženi i primeri potencijala modalnih glagola, kao i predikata sa značenjem subjektivne ocene. Tada širi kontekst ukazuje na smeštanje situacije u prošlost.

Analiza prevodnih ekvivalenata pokazala je da potencijalu originalnog teksta u mađarskom često odgovara neki drugi glagolski oblik. Tako se kao tipičan prevodni ekvivalent narativno upotrebljenog potencijala pojavljuje perfekat, dok je ekvivalent potencijala u ciljnim rečenicama po pravilu imperativ. Semantička i sintaksička specifičnost mađarskog kondicionala prošlog takođe je došla do izražaja jer je on pogodan za označavanje hipotetičke situacije koja se vezuje za prošlost.

IZVORI

AV – Andrić, Ivo (1981). Anikina vremena. In: *Sabrana djela Ive Andrića, knjiga sedma*. Sarajevo: Svjetlost.

AI – Andrić, Ivo (1962). Anika idejében. In: *Ivo Andrić Válogatott művei*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh, Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bori, Imre (1992). *Ivo Andrić* (monográfia). Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

Deme, László; Farkas Vilmos et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Hadrovics, László (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ivić, Milka (2008[3]). *Lingvistički ogledi*. Beograd: „Biblioteka XX vek“: Knjižara „Krug“ [Biblioteka XX vek; knj. 61].

Kovačević, Miloš (1992). *Kroz sintagme i rečenice.* Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Radovanović, Milorad (1977). Imenica u funkciji kondenzatora (II). In: *Зборник за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Бр. XX/2. С. 80–160.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.

Stanojčić, Živojin (1967). *Jezik i stil Iva Andrića*, (*Funkcije sinonimskih odnosa*). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. [Monografije knj. XI.]

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2003). Neka zapažanja o upotrebi korelativa u srpskom i mađarskom jeziku (na primeru zameničkog priloga *úgy = tako*). In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Бр. XLVI/1. С. 83–97.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). O srpskim ekvivalentima mađarskog kondicionala prošlog. In: *Primenjena lingvistika*. Novi Sad. Br. 7. S. 284–295.

...

Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика падежа*. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 119–300.

Белић, Александар (1962[2]). *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом*. Београд: Научна књига.

Грицкат, Ирена (1998). Потенцијал у служби исказивања хабитуалности (и неколико напомена поводом ове конструкције). In: *Јужнословенски филолог* LIV, 35–40.

Петровић, Владислава (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. In: *Прилози проучавању језика* 12, 47–65.

Пипер, Предраг (1998). О кондиционалности у простој реченици. In: *Јужнословенски филолог* LIV, 41–58.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантка*. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 575–982.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002[8]). *Граматика српскога језика*, *Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик* (*граматички системи и књижевнојезичка норма I*, *Фонетика*, *Морфологија*). Београд: Научно дело.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик* (*граматички системи и књижевнојезичка норма II*, *Синтакса*). Београд: Научна књига.

Танасић, Срето (2005). *Синтакса глагола*. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 345–376.

O SRPSKIM EKVIVALENTIMA MAĐARSKOG KONDICIONALA PROŠLOG[1]

I mađarski i srpski jezik, u svojim sistemima glagolskih oblika, imaju oblike za glagolski način za koji je u mađarskom ustaljen termin „kondicional", odnosno „feltételes mód", dok se u srpskom termin „kondicional" („uslovni način") zamenjuje terminom „potencijal" („mogućni način").[2] Mađarski jezik razlikuje dva kondicionala: sadašnji i prošli. Oba ova oblika standardna su sredstva mađarskog sistema glagolskih oblika. U srpskom jeziku situacija je drugačija. Dok se status potencijala sadašnjeg, tj. potencijala I, ne dovodi u pitanje, normativni priručnici i deskriptivna literatura različito se opredeljuju prema srpskom/srpskohrvatskom potencijalu prošlom, tj. potencijalu II.[3]

Činjenica je da je ovaj glagolski oblik u mađarskom daleko frekventniji. Naime, na oko 250 stranica originalnog mađarskog teksta, kod petorice savremenih mađarskih pisaca,[4] zabeležen je 101 primer sa kondicionalom prošlim. U prevodima na srpski jezik potencijal II zabeležen je samo u jednom primeru. S druge strane, u literaturi su već evidentirane pojedine interferentne pojave uslovljene razlikama u mogućnosti upotrebe ovog glagolskog oblika.[5] Ove okolnosti bile su podsticaj da se, na primerima upotrebe mađarskog kondicionala prošlog, sagledaju njegovi srpski prevodni ekvivalenti, kao i neke morfološke,

---

[1] Rad je objavljen 2006. u časopisu *Primenjena lingvistika* 7, 284–295.

[2] Termin „potencijal" upotrebljava već A. Belić (1962: 168–178), a prihvaćen je i u gramatikama srpskog (/srpskohrvatskog) jezika: M. Stevanović (1969: 684–693), Ž. Stanojčić, Lj. Popović (2002: 395–397) i S. Tanasić (2005: 457–463).

[3] Detaljniji prikaz situacije u literaturi daje M. Radovanović (1990: 201) konstatujući da se, u pogledu postupka prema ovom glagolskom obliku, normativna uputstva mogu svrstati u četiri grupe u zavisnosti od toga da li se potencijalu II: (a) daje status standardnog sredstva, (b) dopušta status standardnog sredstva, (c) eksplicitno oduzima status standardnog sredstva ili (d) implicitno oduzima status standardnog sredstva u sistemu srpskih (srpskohrvatskih) glagolskih oblika.

[4] Spisak izvora dat je na kraju ovog rada. Korpus je dopunjen i primerima iz mađarskih gramatika koje su preveli informatori za srpski jezik.

[5] M. Burzan beleži neadekvatnu upotrebu potencijala u nekim tipovima pogodbenih rečenica (1988: 122; 1999: 338–340), u iskazivanju potrebe i deziderativnosti koja se odnosi na prošlost (1984: 115–117; 1999: 341–432), u predikatu načinsko-poredbenih rečenica (1984: 124–126) i vremenskih rečenica (1984: 120–122).

sintaksičke i semantičke osobenosti koje uslovljavaju pojavu određenog prevodnog ekvivalenta.

U oba jezika ovaj glagolski oblik, kao uostalom i kondicional/potencijal sadašnji, pripada sistemu glagolskih načina za koje je, pak, svojstveno da, u svojoj osnovnoj upotrebi, imaju modalno značenje. Jedna od mogućih definicija pojma modalnosti jeste i ona prema kojoj se modalno od nemodalnog značenja razlikuje prema kriterijumu „mogući svet"/„stvarni svet". U tom kontekstu i autori mađarske gramatike (Balogh et al. 2000: 107), ne odvajajući kondicional prošli od kondicionala sadašnjeg, konstatuju da „uslovni način" uvek ima modalno značenje, da se njime uvek ukazuje na mogući svet i da ne iskazuje činjenicu. Sâm termin „kondicional" upućuje na semantički momenat uslovnosti. Kondicional prošli u odnosu na kondicional sadašnji vezan je za temporalnu situaciju prošlosti. U analizi se, zato, uzimaju u obzir ova tri semantička momenta: modalnost (tj. ne-stvarnost), uslovnost i prošlost.[6]

1. Rečenice sa ekspliciranim ili impliciranim kondicionalnim odnosom

1.1. Kondicionalne rečenice

Mađarski kondicional prošli zabeležen je u kondicionalnim rečenicama i to u onom tipu u kojem govornik zna da se ni uslov ni posledica ne mogu ostvariti, irealne su. Predikati ovakvih kondicionalnih rečenica najčešće su u kondicionalu prošlog vremena (Balogh et al. 2000: 519). U korpusu su, osim kombinacije dva kondicionala prošla, zabeleženi i primeri sa samo jednim predikatom u kondicionalu prošlom.

U srpskom jeziku ovaj tip kondicionalnih rečenica karakterišu sledeći momenti: protaza se uvodi veznikom *da*, protazni predikat ne može biti u obliku potencijala, apodozni predikat mora biti u potencijalu. U pitanju su, dakle, takođe kondicionalne rečenice koje iskazuju irealnu radnju i to onaj tip koji je obeležen „naglašenom kontradikcijom stvarnog i zamišljenog" (Ivić 1983: 149). Ovo su rečenice u kojima se i u srpskom može pojaviti potencijal II, ali samo u glavnoj rečenici[7] i to ukoliko je predikat glagolski. Jedini zabeleženi primer sa potencijalom II u korpusu, upravo se i pojavio u apodozi sledeće kondicionalne rečenice:

---

[6] Analizom su obuhvaćeni modeli koji se pojavljuju u većem broju primera, kao i oni koji pokazuju karakteristična sintaksičko-semantičko svojstva ovog glagolskog oblika.

[7] Up. i zapažanje M. Radovanovića (1990: 203): „ovaj glagolski oblik pojavljuje (se) kao predikat klauze koja dominira eksplicitnom subordiniranom kondicionalnom klauzom tipa *Da*".

...ha ezt nem találja benn, akkor a következőre már *nem várt volna* (KI, 44)	...a da njega nije sustigao, na sledeći više *ne bi bio čekao* (KI/TA, 50)

Daleko su brojniji primeri sa potencijalom I u prevodu apodoze i perfektom u prevodu protaze. Ovakva se rečenična struktura pojavljuje kada su oba predikata u mađarskom ostvarena u kondicionalu prošlom:

Micsoda félelem ez?, *kérdeztük volna* egymást, ha *nem féltünk volna* (EP, 76)	Kakav je to strah? To *bismo pitali* jedan drugog da *se nismo plašili* (EP/AG, 58)
Ha *nem épittettek volna* atomerőműveket, *nem lettek volna atombalesetek* (Balogh 2000: 519)	Da *nisu izgradili* atomske centrale, *ne bi bilo žrtava atomske energije* (inform.)

U sledećim rečenicama, predikat mađarske apodoze nalazi se u kondicionalu sadašnjem. Njime je iskazana radnja za koju se smatra da bi se, u drugačijim okolnostima, ostvarivala u momentu govora. Protazni predikat nalazi se u kondicionalu prošlom:

Ha *ügyessebb lettél volna*, ha lenne kisbaba, meglöknéd a gyerekkocsit (KGy, 429)	Da *si bio spretniji*, da je tu i jedna beba, gurnuo bi kolica pred sobom (KGy/VA, 262)
Ha *nem múlt volna el hétéves*, most ingyen utazhatna (Balogh 2000: 396)	Da *nije napunio sedam godina*, sad bi mogao da putuje besplatno (inform.)

Zabeleženi su i primeri u kojima je predikat protaznog dela u mađarskom u prezentu, a predikat apodoze u kondicionalu prošlom. Kondicional prošli u originalu situaciju smešta u prošlost pri čemu se zna da ona nije realizovana:

Ha nem megyek világgá, kettesben, veled, kétes mostohaapámmal *eltettük volna* anyácskámat láb alól (KGy, 421)	Da nisam pošla za tobom u beli svet, nema sumnje da *bismo* nas dvoje, moj sumnjivi očuh i ja, *uklonili* majčicu s puta (KGy/VA, 254)
Nem nézhettem volna meg a meccset, ha nem jössz (Balogh 2000: 395)	*Ne bih mogao/mogla da pogledam* utakmicu da nisi došao/došla (inform.)

1.2. Rečenice s predikatima tipa „ocena", „komentar"

Mađarski kondicional prošli zabeležen je i u tzv. „složenom predikatu", tj. u sastavu predikata koji se ostvaruje po modelu: kopula + leksički deo (tj. predikativ). Naime, paradigma mađarske kopule *van/lesz*, koja se pojavljuje u

sastavu ovakvog predikata, pokazuje da ona ima oblike za sva tri lica i oba broja u kondicionalu prošlom. Primeri, zabeleženi u korpusu, pokazuju da se u funkciji predikativa pojavljuju leksičke jedinice kojima se iskazuje subjektivna ocena. Ove mađarske rečenice karakteriše i pojavljivanje infinitiva. Infinitivom se iskazuje situacija koja se kvalifikuje, vrednuje, tj. podvrgava subjektivnoj oceni. Kondicionalom prošlim, u rečenicama ovakvog strukturnog lika, prenosi se informacija da situacija označena infinitivom nije ostvarena. Samim tim ni kvalifikacija data u predikatu nije na snazi, ona je samo hipotetična, postojala bi pod uslovom da postoji infinitivom imenovana situacija.

U prevodu ovakvih mađarskih rečenica potencijal II ne može da se pojavi jer u srpskom jeziku ne postoji mogućnost da se ostvari potencijal prošli u predikatu sa imenskom rečju u funkciji predikatskog leksičkog jezgra (Tanasić 2005: 461), tj. oblik potencijala prošlog glagola *biti* nije overen u srpskom (up. **bi bilo bilo*). Informaciju identičnu mađarskoj prenosi složena rečenica koja prema svojim formalnim obeležjima odgovara prethodno prikazanim kondicionalnim rečenicama. Apodozom se iskazuje ocena, dok se situacija koja se podvrgava oceni imenuje protaznim predikatom u perfektu. Prisutan je i karakterističan veznik *da*. Ovo ilustruje sledeći primer:

A *leghelyesebb lett volna* a csődöt beismerni. Ehhez azonban senkiben sem volt sem elég bátorság, sem elég értelem (HB, 445)	*Najispravnije bi bilo* da su priznali krah. Za to pak niko nije imao ni dovoljno hrabrosti, ni dovoljno razuma (HB/BS, 59)

Ovakve mađarske rečenične strukture u srpskom se prevode i strukturama u kojima se situacija koja se kvalifikuje nalazi u infinitivu (ili se pojavljuje u vidu konstrukcije *da* + prezent). Za ekspliciranje temporalne situacije prošlosti, u srpskom je neophodno prisustvo determinatora (pr. *ranije*):

A grófot hajdan szemtől szembe gróf úrnak szólítani *neveletlenség lett volna*. Kegyelmes úrnak pedig most mégsem nevezhette (IGy, 269)	Ranije, grofa *bi* oči u oči nazvati gospodinom grofom *bilo nepristojno*. A milostivim gospodinom ga sada ipak nije mogao zvati (IGy/LM, 103)

Bez vremenskog pokazatelja, ili bez uvida u kontekst, u srpskom se ne može znati da je u pitanju situacija koja prethodi momentu govora, niti da dopunom označena situacija nije ostvarena jer ni potencijal I, niti infinitiv, ne prenose ovo značenje. Ovo ilustruju sledeći primeri:

Bajos lett volna mérlegre tenni, hogy végighaladtunkban az ürgedi főutcán, a templomba gyülekező parasztok és pusztaiak szemében melyőnk tünheti ki a másikat (IGy, 234)	*Bilo bi mučno* odmeravati koje od nas dvoje, dok prolazimo ürgedskom glavnom ulicom, u očima seljaka i onih sa pustare okupljenih pred crkvom, ističe zapravo ono drugo (IGy/LM, 58)
Hosszú lett volna elmagyaráznom (IGy, 234)	*Potrajalo bi dugo* da joj objasnim (IGy/LM, 35)

1.3. Osamostaljene protaze kondicionalnih rečenica

U mađarskom se u kondicionalu prošlom može naći i predikat jednog tipa tzv. željnih rečenica. Ovim se rečenicama iskazuje željena situacija, a kondicional prošli datu situaciju smešta u prošlost ukazujući pri tom na to da se ona nije ostvarila i da se više ne može ostvariti. U momentu govora prisutno je i žaljenje zbog te činjenice. U njima se, obično, pojavljuje i neki uzvik. Ove se rečenice mogu tumačiti i kao osamostaljene uslovne rečenice čije glavne rečenice nisu realizovane (Balogh et al. 2000: 513–522).

U prevodu ovakvih mađarskih rečenica ne može se pojaviti potencijal II jer su to zavisne rečenice, protaze onih pogodbenih rečenica u kojima govornik zna da se uslov ne može ostvariti. Zato se i pojavljuje struktura karakteristična za protaze ovakvih pogodbenih rečenica – veznik *da* i predikat u perfektu:

Bár *felhívtam volna* telefonon! (Andrić 2002: 137)	Bar da *sam je nazvala* telefonom! (Andrić 2002: 137)
Teljesen egyedül vagyok. Ha *akadt volna* legalább valaki (HB, 440)	Potpuno sam sâm. Da *se* bar neko *našao* (HB/BS, 53)

1.4. Osamostaljene apodoze kondicionalnih rečenica

Kondicional prošli, u mađarskom, zabeležen je i u funkciji predikata nezavisnih rečenica obaveštajnog tipa. Njime označena situacija smešta se u prošlost, ali ona je samo hipotetična. Govornik iskazuje svoju uverenost u njeno ostvarenje, da su postojale određene okolnosti. Zato se one mogu posmatrati i kao apodoze kondicionalnih rečenica sa impliciranom protazom za koju se zna da nije ostvarena.

Potencijal II, u ovom tipu rečenica, mogao se pojaviti u srpskom,[8] razume se u rečenicama sa glagolskim predikatom. On, međutim, u ovakvoj situaciji nije zabeležen u korpusu. Umesto njega, u prevodu se ostvaruje potencijal I:

Ötvenezer ember maradt a csatatéren, de csak azért ennyi, mert a balszárny lemaradt, különben *kétszer annyi lett volna* (HB, 456)	Pedeset hiljada ljudi je ostalo na razbojištu, ali samo zbog toga toliko, jer je levo krilo zaostalo, inače *bi bilo dvostruko više* (HB/BS, 73)

U ovakvim se rečenicama često pojavljuju i modalne partikule kojima se iskazuje određeni stepen uverenosti u ostvarenje date situacije. Partikulama *biztosan, bizonyára = zasigurno, sigurno* označava se visok stepen uverenosti:

...s most már sejtettem, mostohaanyám miért nincs jelen a szavainál: biztosan *feszélyezték volna* (KI, 25)	...sad sam već naslutio zašto moja maćeha nije nazočna pri njegovom izlaganju: ono *bi* je zasigurno *zbunjivalo* (KI/TA, 26)
Így azután én se mehettem a nővérekhez, mert hát idáig mindig együtt mentünk, s ők bizonyára *kérdezősködtek volna* (KI, 35)	Tako ni ja nisam mogao ići do sestara, jer smo dosad uvek odlazili k njima zajedno, a one *bi se* sigurno *raspitivale* o njoj (KI/TA, 38)

Partikule *talán = možda* upućuju na niži stepen uverenosti:

Nem kellett volna olyan messziről behurcolni. Talán *nem* is *terjedt volna* ilyen gyorsan (HB, 407)	Nije trebalo vršiti uvoz iz takve daljine. Možda *se* i *ne bi raširilo* tako brzo (HB/BS, 10)

2. Rečenice s modalnim glagolima

2.1. Rečenice s glagolima tipa „želja”

Za iskazivanje želje koja je postojala u prošlosti u mađarskom je uobičajena upotreba kondicionala prošlog glagola *szeret*. Željena situacija iskazuje se infinitivom.

[8] Osim u funkciji predikata klauze koja dominira zavisnom kondicionalnom klauzom, M. Radovanović (1990) potencijal II beleži i “u primerima sa kontekstualno manje vezanom sintaksičkom situacijom koja se odlikuje relativnom intonacionom i pozicionom autonomnošću rečenice s predikatom u obliku potencijala II” (str. 203) konstatujući, dalje, da je pri tom „karakteristično da se u većini ovakvih primera implicitna subordinirana kondicionalna klauza tipa *Da* može rekonstruisati samo kao prisutan elemenat presupozicije na dubinskom nivou iskaza” (str. 204).

Ekvivalenti mađarskog glagola *szeret* u srpskom su glagoli *voleti* i *želeti*. U srpskom se želja za koju se zna da je postojala u prošlosti ne može iskazati ni potencijalom I, niti potencijalom II ovih glagola. Oblicima potencijala ovih glagola, deziderativnost koja se odnosi na prošlost, može se iskazati, ali samo kao uverenost da bi postojala želja uz uslov za koji se zna da nije ostvaren. U srpskom se, za označavanje želje koja je postojala u prošlosti, upotrebljava perfekat,[9] najčešće glagola *želeti.* Željena situacija iskazuje se infinitivom ili konstrukcijom *da* + prezent:

No meg azonkívül *szerettem* is *volna* én győzni a vitában (KI, 33)	Sem toga *sam* i *želeo* da je pobedim u raspri (KI/TA, 36)
Hazudnék, ha eltitkolnám előtted, hogy kígyóbőr cipőben, kékrókával a nyakamon *szerettem volna* az iskola előtt kiszállni (KGy, 442)	Slagala bih te kad bih ti prećutala da *sam* u to vreme žarko *želela* da u cipelama od zmijske kože, s polarnom lisicom oko vrata izađem pred školom (KGy/VA, 273)

U prevodu su zabeleženi i primeri sa oblikom potencijala I za iskazivanje želje, spremnosti, namere koja je postojala u prošlosti. Potencijal II, koji bi bio eksplicitni signal temporalne situacije prošlosti, nije zabeležen. Temporalnu situaciju prošlosti potencijala I obezbeđuje kontekst. U zabeleženim primerima, pored oblika potencijala I, spremnost je eksplicirana i prilogom *rado*:

Olyan hirtelen és olyan erővel, hogy a legjobban *szerettem volna* ruháját letépni és a földre dobni (HB, 411)	Tako iznenada i s takvom snagom da *bih* joj najradije *pocepao* odeću i bacio na pod (HB/BS, 15)

2.2. Rečenice s glagolima tipa „potreba”

Modalnim glagolom *kell* u mađarskom se iskazuje potreba. Infinitivom uz ovaj glagol imenuje se situacija koja se procenjuje kao potrebna. Kada se glagol *kell* ostvari u kondicionalu prošlom, iskaz dobija značenje da akcija koju je trebalo realizovati nije ostvarena. Negacijom se, pak, postiže značenje da je ostvareno nešto što nije trebalo (Burzan 1984: 115).

Semantički ekvivalent mađarskog glagola *kell* u srpskom je, najčešće, glagol *trebati*. Potencijal II glagola *trebati* nije zabeležen u korpusu. U semantički ekvivalentnim konstrukcijama ovaj glagol ostvaruje se u perfektu, čime još nije

[9] Kada je deziderativnost leksički eksplicirana, njeno sintaksičko ovremenjavanje vezano je za ovu sintaksičku jedinicu (Ivić 1970: 46).

obezbeđeno značenje mađarskog glagola *kell* u kondicionalu prošlom. Naime, perfekat modalnog glagola *trebati* pojavljuje se i kada se zna da situacija nije ostvarena, ali i kada se to ne zna. Ovu dilemu razrešava uvid u kontekst, te je u sledećim primerima upravo prisutno značenje da potrebna situacija nije ostvarena:

Itt *kellett volna* parkolnod (Kiefer 1990: 13)	*Trebalo je* ovde da se parkiraš (inform.)
Itt például az egyik mondattól a másikig nagyobbat *kellett volna* szökkenned, de csak kicsire futotta (KGy, 425)	Ovde, na primer, od jedne do druge rečenice *trebalo je* da načiniš veći luk, ali ispao je mali (KGy/VA, 257)
Omarnak csak azt *kellett volna* mondania. - Tudom. Mindig csak egy szót kell mondani. De nem mondta (HB, 452)	Omar *je* jedino *trebalo* da kaže. - Znam. Uvek treba reći samo jednu reč. Ali je nije rekao (HB/BS, 68)

2.3. Rečenice s glagolima tipa „mogućnost"

Modalno značenje mogućnosti u mađarskom se iskazuje različitim sredstvima. Ovo značenje ima *lehet* koji, upotrebljen kao bezlični modalni glagol, s infinitivom ostvaruje čvrstu vezu i tvori „višečlani predikat" (Balogh et al. 2000: 227), ili se ostvaruje kao kopula u sastavu tzv. „složenog predikata" (Balogh et al. 2000: 397). Jedno od karakterističnih sredstava jesu i tzv. „potencijalni glagoli" koje karakteriše sufiks *-hat/-het*. Kada se pojave u potencijalu prošlom, iskazuju radnju koja je bila moguća u prošlosti, pri čemu se u momentu govora zna da ona nije ostvarena.

U srpskom je najčešći prevodni ekvivalent, kako konstrukcija s glagolom *lehet*, tako i „potencijalnih" glagola, perfekat modalnog glagol *moći* s dopunom. Potencijal II nije zabeležen u korpusu. Kao što je već konstatovano za glagol *trebati*, ni perfekat glagola *moći* ne obezbeđuje informaciju o tome da mogućnost nije ostvarena. Ovo se saznaje tek uvidom u kontekst.

U sledećem primeru ostvarena je mađarska konstrukcija s glagolom *lehet* i infinitivom:

Nézze, a suhancok közül mindegyiket kérdezés nélkül be *lehetett volna* zárni (HB, 407)	Vidite, svaki od ovih momaka *mogao je* bez ustezanja biti uhapšen (HB/BS, 10)

Glagol *lehet* ima funkciju kopule u sledećim primerima:

Bátrabb lehetett volna (Balogh 2000: 349)	*Mogao je biti hrabriji* (inform.)
Lehettetek volna kedvesebbek is a vendégekhez (Balogh, 2000:396)	*Mogli ste biti i ljubazniji* prema gostima (inform.)

Slede primeri sa „potencijalnim glagolima”:

Itt *parkolhattál volna* (Kiefer 1990: 13)	*Mogao si* ovde *da se parkiraš* (inform.)
Simon kicsit spiccesen kiabált, így a németek meg úgy, bármikor *elvihették volna* (EP, 42)	Šimon je o Nemcima vikao pomalo napito ovo ili ono, zbog čega *su ga mogli odvesti* bilo kada (EP/AG, 33)
Nyugodtan *elvonulhatott volna* a magáéba világuk összeomlásakor (IGy, 239)	*Mogla se mirno povući* u svoj svet kada se srušio njihov (IGy/LM, 64)

Kao jedan tip modalnog značenja mogućnosti može se shvatiti i sposobnost subjekta za vršenje neke radnje. Ovo značenje može imati mađarski glagol *tud* čiji je srpski ekvivalent takođe glagol *moći*, ali mu odgovara i iskaz *biti u stanju*. Potencijalom prošlim glagola *tud* iskazuje se mogućnost (u ovom slučaju sposobnost) koja, međutim, nije iskorišćena:

Úgy látszik a szocializmusban nem volt elég tisztesség, hogy a pénzt meg *tudta volna* buktatni (HB, 444)	Izgleda da u socijalizmu nije bilo dovoljno poštenja da *bi mogao* da sruši novac (HB/BS, 58)
Mindjárt utánna már *tudtam volna* sírni, de nem volt időm rá (KI, 17)	Odmah potom već *sam bio u stanju* da zaplačem, ali za plač nisam imao vremena (KI/TA, 16)

2.4. Rečenice s glagolima tipa „mišljenje”

U mađarskom su, u kondicionalu prošlom, zabeleženi i glagoli koji semantički pripadaju glagolima mišljenja, verovanja. Negiranom formom, koja je zabeležena u korpusu, iskazuje se činjenica da subjekat, u prošlosti, nije razmišljao o situaciji datoj u zavisnoj rečenici ili verovao da bi se ona mogla ostvariti, ali i uverenost da drugačije i nije moglo biti. Dopuna ovih glagola (koja se ostvaruje u formi klauze ili prosentencijalizatora s odgovarajućim padežnim nastavkom) referiše, pak, o ostvarenoj situaciji.

U srpskom se nije pojavio potencijal II glagola s ovim značenjem. Zabeležen je potencijal I, perfekat modalnog glagola *moći* s dopunom i perfekat glagola mišljenja i verovanja:

Csakugyan erre *nem is gondoltam volna*. De hát beláttam, persze igaza lehet (KI, 27)	Zbilja, na to *ne bih* nikad *pomislio*. Ali uvideh da je i te kako u pravu (KI/TA, 29)
Mindenesetre álomban *sem gondoltam volna*, hogy összeroppanásom kezdetén állok (EP, 44)	U svakom slučaju, tada još ni u snu *nisam mogao pomisliti* da se nalazim na početku svoje propasti (EP/AG, 34)

...magamtól erre bizony *nem gondoltam volna* (KI, 21)	...eto *nisam* na to sâm *pomislio* (KI/TA, 22)

3. Poredbene rečenice

Mađarske poredbene rečenice, za koje se smatra da sadrže i značenje uslova, karakteriše veznik *mintha* (Balogh et al. 2000: 514). Predikati ovakvih rečenica po pravilu su u uslovnom načinu, za sadašnjost ili prošlost. Uslovni način za prošlost, odnosno kondicional prošli, imenovanu situaciju vezuje za prošlost. Ove rečenice, ipak, ne stupaju u kondicionalni odnos sa nekom drugom situacijom. Njima govornik saopštava o zamišljenoj situaciji pri čemu može: 1. znati da se ona nije ostvarila ili 2. iskazivati svoju nesigurnost u tačnost svoga opažanja, sećanja ili zaključivanja.

Ovakvom tipu mađarskih rečenica u srpskom odgovaraju klauze sa složenim veznikom *kao da* čiji sadržaj ne odgovara realnosti, odnosno realizovanje radnje je ili neostvarivo ili neizvesno (Petrović 1976: 49). Njihovi predikati ostvaruju se u nekom od glagolskih vremena. Mađarski kondicional prošli u srpskom se, po pravilu, prevodi perfektom.

U sledećim primerima govornik zna da se imenovana situacija nije ostvarila:

Megkísérlem, ámde úgy rántom vissza a kezemet, mintha *áramütés érte volna* (KGy, 627)	Pokušavam, ali u istom trenu trgnem nazad ruku kao da *sam taknuo struju* (KGy/VA, 301)
Hirtelen, mintha *rászóltak volna*, riadtan, álomködösen fölkel (KGy, 419)	Naglo, kao da *se neko obrecnuo na nju*, uplašena, u izmaglici sna, ustaje (KGy/VA, 252)

Nesigurnost govornika u tačnost svoga opažanja, sećanja ili zaključivanja prisutno je u sledećim primerima:

...úgy vettem észre, már egy árnyalattal mintha kevésbé *lett volna szívélyes* (KI, 46)	...kako zapazih, kao da *je bilo* za nijansu manje *srdačno* (KI/TA, 52)
Egyszer-másszor mintha Annamária is meg *kívánt volna* szólalni, de aztán egyszer se nyílt módja (KI, 33)	I Anamarija kao da *je* ponekad *poželela* da se umeša u razgovor, ali joj se nijednom nije pružila prilika (KI/TA, 36)
Vidáman bólingatott felém, sőt mintha ram is *hunyorított volna* (IGy, 270)	Veselo je klimnuo glavom prema meni, čak kao da *je žmirkao* (IGy/LM, 105)

4. Vremenske rečenice

Vremenske rečenice sa veznikom *mielőtt* u mađarskom jeziku, osim sa predikatima u indikativu, često se ostvaruju i sa predikatima u uslovnom načinu sadašnjeg ili prošlog vremena. Kada je predikat ostvaren u indikativu, iskazuju realnost, situaciju koja nastaje nakon ostvarivanja situacije označene u glavnoj rečenici. Prema L. Hadrovicsu (1969: 319), oblik uslovnog načina za sadašnjost, u ovom tipu rečenica, nema specifičnu funkciju i može se zameniti indikativom. Slična se konstatacija, ali primenjena na oba uslovna načina, nalazi i u mađarskoj gramatici (Deme et al. 1962: 371).[10] L. Hadrovics (1969: 319), međutim, pravi razliku između značenja uslovnog načina za sadašnjost i uslovnog načina za prošlost, konstatujući da se uslovnim načinom za prošlost ističe da nešto nije moglo da usledi, da se neka namera nije mogla ostvariti. Primeri zabeleženi u korpusu pokazuju da je ovaj glagolski način upotrebljen ne samo kada se zna da njime označena situacija nije ostvarena, već i kada se zna da jeste.

Ovaj tip vremenskih rečenica u srpskom se uvodi složenim veznikom *pre nego što*. Potencijal II nije se pojavio, niti se mogao pojaviti, prvenstveno što je u pitanju zavisna rečenica. Zabeležen je, međutim, primer u kojem je ostvaren potencijal I. Potencijalom I nije iskazana radnja koja se ponavljala u prošlosti, već upravo nerealizovana radnja koja bi se ponavljala da nije realizovana radnja glavne rečenice. Naime, ostvarenost predikacije glavne rečenice ukida potrebu za ostvarivanjem predikacije zavisne rečenice:

Böskének ... mindent kezébe adtak, mielőtt *kérte volna* (Hadrovics 1969: 319)	Beški su ... sve davali u ruke, pre nego što *bi zatražila* (inform.)

I u sledećim primerima zna se da se radnja zavisne rečenice nije ostvarila. U kondicionalu prošlom nalaze se potencijalni glagoli. Time je iskazano da nije postojala mogućnost za ostvarenje imenovane radnje. U srpskom se pojavljuju glagoli *moći* i *uspeti* u perfektu:

[10] U ovoj se gramatici nalazi mišljenje da glagolski način predikata zavisne rečenice ne utiče suštinski na njeno značenje, te da je reč o razlici koja se sastoji u tome da predikat u uslovnom načinu iskazuje ne toliko sigurno izvršenu, ostvarenu, već više samo nameravanu radnju ili situaciju. U napomeni, međutim, stoji da se savetuje upotreba indikativa ukoliko je reč o ostvarenoj radnji ili o radnji koja će sigurno uslediti (Deme et al. 1962: 371).

Az asszony erre sírva fakadt és mielőtt *megakadályozhattam volna*, megcsókolta kezemet (Hadrovics 1969: 319)	Na to je žena briznula u plač i, pre nego što *sam* je *mogao/uspeo sprečiti***,** poljubila mi ruku (inform.)
S mielőtt *választ adhattak volna* neki, felsegítette a nagy medvényi komondort a hintóba (Hadrovics 1969: 319)	I pre nego što *su* mu *mogli/uspeli dati odgovor*, pomogao je velikom medvedastom čobanskom psu da se popne u kočije (inform.)

Ima primera u kojima kondicional prošli nema funkciju da iskaže da se njime označena situacija nije ostvarila. Naprotiv, zna se da se ona ostvarila i to nakon ostvarivanja situacije označene glavnom rečenicom. U srpskom se tada, kao ekvivalent mađarskog kondicionala prošlog, ostvaruje perfekat:

...mielőtt még lóversenyirodát *nyitott volna*, újságírással is foglalkozott (KI, 18)	...pre no što *je otvorio* kladionicu za konjske trke bavio se i novinarstvom (KI/TA, 18)
Éjszakai tisztánlátással Kobra megértette, még mielőtt Regina *kimondta volna*, hogy most el fog menni (KGy, 430)	Kobra je shvatio, pre nego što *je* to Regina i *rekla*, da će ona sada i otići (KGy/VA, 262)
...majd mielőtt örökre *elváltunk volna* (...) az egész pakli cigarettát átnyújtottam (IGy, 223)	...pre nego što *smo se* zauvek *rastali* (...) pružio sam mu čitavu paklu cigaretta (IGy/LM, 44)

5. Analiza korpusa potvrdila je da mađarski kondicional prošli ima manja ograničenja, kako u konstrukcionim, tako i u sintaksičko-semantičkim karakteristikama u odnosu na srpski potencijal II. Za razliku od srpskog, može se pojaviti kao glagolski deo kopulativnog (složenog) predikata, zatim u funkciji predikata zavisne rečenice, kao i u nekim tipovima rečenica u kojima se ne može uspostaviti kondicionalni odnos. Srpski potencijal II zabeležen je samo u jednom primeru: kao predikat apodoze kondicionalne rečenice sa ekspliciranom protazom. Kao prevodni ekvivalent mađarskog kondicionala prošlog po pravilu se pojavljuje potencijal I ili perfekat. Potencijal I prvenstveno je vezan za apodozne predikate sa ekspliciranim ili impliciranim protaznim delovima kondicionalnih rečenica, dok se u perfektu pojavljuju protaze kondicionalnih rečenica (sa ekspliciranim ili impliciranim apodozama), modalni glagoli i predikati poredbenih i vremenskih rečenica.

IZVORI

IGy: Illyés Gyula (1962). *Ebéd a kastélyban*. Sépirodalmi könyvkiadó, 214–274.

IGy/LM: Gyula Illyes (1964). *Ručak u dvorcu*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum, prevod: Mladen Leskovac.

EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

EP/AG: Peter Esterhazi (1991). *Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc, 39–101.

KI: Kertész Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó, 7–50.

KI/TA: Imre Kertes (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó, 411–447, 605–642.

KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: Stubovi kulture, prevod: Arpad Vicko.

HB: Hamvas Béla (1991). *Ugyanis*, Életünk könyvek, Szombathely, 403–456.

HB/BS: Bela Hamvaš (1994). *Naime*, Orbis, Beograd.

LITERATURA

Andrić Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Balogh, Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Белић, Александар (1962). *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом*. Београд: Научна књига.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, Mirjana (1988). Prilog proučavanju interferencije u prevodilačkom kontaktu. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXI/2, 119–125.

Burzan, Mirjana (1999). Potencijal u srpskim prevodima sa mađarskog jezika. *VI simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja (zbornik radova)*, 338–342.

Deme László et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Hadrovics, László (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1, 43–54.

Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Kiefer Ferenc (1990). *Modalitás*. Budapest: Linguistica Series C, Relationes, 1, 1–15.

Петровић, Владислава (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. *Прилози проучавању језика* 12, 47–65.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002). *Граматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

Танасић, Срето (2005). *Синтакса глагола* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана, Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила и Тошовић, Бранко *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

PLUSKVAMPERFEKAT U SRPSKOM PREVODU ROMANA *SORSTALANSÁG* IMREA KERTESA[1]

UVOD

U romanu *Sorstalanság* Imre Kertes iznosi svoja sećanja o dešavanjima za vreme Drugog svetskog rata, o vremenu koje je neposredno prethodilo njegovom odlasku u koncentracioni logor i o samom boravku u njemu. Kertesovo pripovedanje obeleženo je hronološkim prikazom sećanja iz tog perioda njegovog života, sećanja koja, kako sâm kaže, teži da sačuva od zaborava.[2] Između momenta pisanja samog romana i događaja koji se u njemu opisuju postoji značajna vremenska distanca. Osim toga, i među prošlim događajima o kojima autor svedoči postoji hronološki sled; jedni su prethodili drugima, stvarajući niz od različitih međusobnih vremenskih, pa i uzročno-posledičnih odnosa.

Prilikom proučavanja epistemičkih pokazatelja u romanu *Sorstalanság* Imrea Kertesa i njihovih srpskih ekvivalenata u prevodu Aleksandra Tišme, pod naslovom *Besudbinstvo* (Zvekić-Dušanović 2014), pažnju su mi privukla neka specifična rešenja ovog istaknutog književnog stvaraoca i prevodioca. Reč je o upotrebi različitih preteritalnih glagolskih oblika u navedenom prevodu, tj. o veštini prevodioca da iskoristi glagolske oblike koji mu u srpskom jeziku stoje na raspolaganju, a koji su pogodni za fino nijansiranje naracije. U prevodu je, pored perfekta, uočljiva upotreba aorista, pluskvamperfekta, čak i imperfekta. Analizirajući Tišmine prevodilačke postupke M. Čudić, između ostalog, primećuje da prevodilac koristi različite mogućnosti srpskog jezika za izražavanje prošlosti, te to zapažanje ilustruje sledećim primerom: „beláttam *(uvideo sam, uviđao sam, uvideh, uviđah)* – a fordító itt nagyon szépen érvényesíti a szerb nyelvben használatos múltat kifejező igeidők nyújtotta lehetőségeket, valamint a befejezett és a befejezetlen múlt idejű történések megjelölése közti formális eltéréseket" (Čudić 2006: 102).

U ovom radu fokusiraću se na primere u kojima se pojavljuje pluskvamperfekat i pokušaću da odgovorim na pitanje koji su jezički ili

[1] Rad je objavljen 2019. u *Godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLIV-1, 253–267.

[2] U predgovoru prevoda ovog romana na srpski jezik J. Banjai navodi Kertesove reči sa predavanja u Beču 1992. pod naslovom *Holokaust kao kultura*, u kojem Kertes govori o tome kako je za holokaust vezana stravična zebnja od zaborava (Kertes 2002: 3).

kontekstualni faktori originalnog teksta opredelili prevodioca da upotrebi ovo glagolsko vreme, imajući u vidu da u mađarskom jeziku ne postoji glagolski oblik koji bi bio formalni ekvivalent srpskog pluskvamperfekta.

O PLUSKVAMPERFEKTU

Pluskvamperfekat je složeni glagolski oblik koji se gradi od perfekta ili imperfekta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog prideva. U literaturi se konstatuje da se oblik s imperfektom pomoćnog glagola u savremenom jeziku retko upotrebljava (Stevanović 1969: 641, Stanojčić–Popović 2002: 394, Tanasić 2005: 423).

Pluskvamperfekat je preteritalni glagolski oblik koji u svojoj osnovnoj upotrebi označava radnju ili stanje koji su se izvršili u prošlosti pre neke druge prošle radnje. Ovakvo i slično određivanje nalazimo u većini gramatika savremenog srpskog/srpskohrvatskog jezika (Stevanović 1969: 640, Stanojčić–Popović 2002: 393, Tanasić 2005: 411, Piper–Klajn 2013: 399). Ima lingvista koji, usled njegove relativno retke upotrebe i, u nekim slučajevima, mogućnosti zamene perfektom, smatraju da je ovaj oblik u iščezavanju (Stevanović 1969: 640). Drugi pak argumentovano ukazuju na to da je on živa gramatička kategorija i da ima stabilno mesto u sistemu srpskih glagolskih oblika (Radovanović 1990: 183–199, Ivić 1980: 93, Tanasić 2005: 411).

M. Ivić (1958) govori o vezanosti pluskvamperfekta za korelativnu glagolsku radnju odnosno situaciju i smatra da shvatanje prema kojem se on odnosi na radnju koja se dogodila pre druge naznačene radnje treba korigovati. Njime se, prema mišljenju M. Ivić u ovom radu, može „одређивати радња која се догађа и пре, и за време и после друге дате радње, иако је несумњиво да је прва варијанта најчешћа. Оваква у принципу трострука могућност одузима нам у сваком случају право да придамо релевантан значај искључиво моменту антериорности” (Ivić 1958: 146). Ovu formulaciju prihvata M. Radovanović, potvrdu za nju nalazi u jeziku M. Crnjanskog i navodi primere, doduše daleko manje frekventne, u kojima se pluskvamperfekat javlja i u situacijama simultanosti i posteriornosti prema korelativnoj radnji ili situaciji (Radovanović 1990: 185). Na odnosu anteriornosti radnje iskazane pluskvamperfektom u odnosu na neku drugu prošlu radnju insistira M. Ivić u jednom potonjem radu. Naime, posmatrajući primere kojima se u literaturi ilustruje mogućnost simultanosti, pa i posteriornosti radnje označene pluskvamperfektom u odnosu na korelativnu predikaciju, ona pokazuje da se i u tim slučajevima može ustanoviti odnos anteriornosti, ukoliko se analiza proširi na međurečenični plan (Ivić 1980: 96–97). U istom radu autorka je

uočila i podrobno opisala jednu specifičnost pluskvamperfekta. Radi se o tome da se pluskvamperfektom „исказује прошли догађај који је у садашњости потпуно дезактуализован” (Ivić 1980: 94).

U rečenicama pasivne strukture pluskvamperfekat se obično upotrebljava u formi pridevskog pasiva, a ređe zameničkog pasiva (Piper–Klajn 2013: 400, Tanasić 2005: 417). U primerima pasiva s trpnim pridevom može postojati nedoumica da li je konstrukcija upotrebljena u značenju perfekta ili pluskvamperfekta. Ukoliko je iskazano prethođenje nekoj prošloj radnji, jasno je da je prisutno značenje pluskvamperfekta. Tumačenju može pomoći i kontekst (Piper–Klajn 2013: 400).

Posmatrano kontrastivno, iz smera srpskog jezika ka mađarskom, pažnje je vredan rad M. Burzan (1995) u kojem autorka posmatra ekvivalente srpskohrvatskog pluskvamperfekta u mađarskom prevodu dela *Roman o Londonu* M. Crnjanskog. Analiza velikog broja primera pokazala je da je najfrekventniji prevodni ekvivalent srpskog pluskvamperfekta oblik prošlog vremena u mađarskom. On u određenim sintaksičko-semantičkim okolnostima ostvaruje odgovarajuće značenje. Međutim, u nedostatku tih uslova neophodno je da prevodilac izvrši neka prilagođavanja, kao što je npr. dodavanje vremenskog adverba (Burzan 1995: 121, 124).

ANALIZA

1. U građi je zabeleženo 129 primera predikata ostvarenih pluskvamperfektom, na ukupno 78 stranica originalnog teksta, odnosno 250 stranica prevoda. Po pravilu, oni su ekvivalenti mađarskog prošlog vremena. Budući da u polaznom tekstu ne postoji odgovarajuća forma, a, kao što je već napomenuto, ni u savremenom srpskom jeziku ona nije česta i poseduje određene sintaksičko-semantičke restrikcije, može se konstatovati da je ovaj glagolski oblik relativno frekventan u jeziku prevoda ovog romana. I nije samo visoka frekvencija neočekivana, već su manje očekivani i primeri pluskvamperfekta tvorenog od imperfekta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog prideva, kojih je zabeleženo čak 31.[3] Među njima su i sledeći:

[3] Poređenja radi, u *Romanu o Londonu* M. Crnjanskog zabeleženo je oko 1000 primera sa pluskvamperfektom, od čega samo 8 po obrascu Cop (*imperfekat*) + V (*l-particip*). Up. Radovanović (1990: 184).

Körülbelül *meg* is *jegyeztem* az esetét, mivel egyszerű történet volt, s ő többször is elismételte. (14)
Bejah unekoliko *zapamtio* njegov slučaj, jer je bio jednostavan, a on ga je više puta ponovio. (48)

De az út egy magas kanyarodóhoz *érkezett*, s odalenn egyszerre széles látkép bukkant ki alattam. (56)
Ali put *beše stigao* do jednog visokog zaokreta i tamo dole ispod mene pukla je najednom široka slika predela. (180)

Pre nego što pređem na prikaz primera grupisanih po određenim zajedničkim sintaksičko-semantičkim obeležjima, navešću jedan odlomak koji ilustruje složene vremenske odnose u kojima Tišma niže pluskvamperfekat.

„Nagybeteg" édesanyját *ment volna* meglátogatni Csepel községébe – így beszélte el. Külön engedélyt *eszközölt ki* a hatóságtól, itt volt nála, megmutatta. Az engedély mai napi érvényre szólt, délután két óráig. Hanem valami *közbejött* néki, egy ügy, amit „halaszthatatlannak" mondott, mint hozzátette: „az ipar miatt". De a hivatalban mások is *voltak*, s így nagy soká került csak sorra. Már-már az egész utat veszélyben *látta* – így mondta. Azért még sietve villamosra szállt, hogy eredeti terve szerint az autóbusz végállomásához jusson. (14)
Pošao je bio da u opštini Čepel – tako reče – poseti svoju "teško bolesnu" mamu. *Pribavio je bio* posebnu pismenu dozvou od vlasti, ima je uza se, pokazao nam je. Dozvola je važila za današnji dan, do dva časa popodne. Ali *se* nešto *bilo isprečilo*, neke "neodložne stvari", kako reče, dodavši da se radilo o "poslovnoj obavezi". Pozvanih *je*, međutim, *bilo* i drugih stranaka pa je tako dockan dospeo na red. Već mu *se bilo učinilo* – reče – da je celo putovanje pod znakom pitanja. Ipak se još žurno ukrcao u tramvaj da po prvobitnom planu stigne do polazne stanice autobusa. (49)

1.1. Kao eksplicitni signal prethođenja neke radnje ili situacije nekoj drugoj u originalnom tekstu najčešće se pojavljuje prilog *már*,[4] koji Tišma uglavnom zadržava i prevodi ga prilogom *već*:

Tovább menet házakat is láttunk, ugyanazokat, amelyeket <u>már</u> az állomásról is *észrevettem*. (27)
Idući dalje videsmo i kuće, iste one što *smo* ih <u>već</u> *bili primetili* sa stanice. (87)

[4] Učestalost vremenskog adverba *már* kao obaveznog elementa uz oblik prošlog vremena u mađarskom prevodu srpskog pluskvamperfekta uočava i M. Burzan (1995: 121).

Mostohaanyámnak egész terjedelmes listája volt róla, mi mindenre lesz szüksége apámnak a munkatáborban. Egy részét tegnap már *be* is *szerezte*. A többinek viszont most kellett még utánajárnunk. (3)
Moja maćeha je imala pozamašnu listu stvari koje će mom ocu biti potrebne u radnom logoru. Jedan deo *je* već *bila nabavila* prethodnog dana. Ali za ostatak je trebalo da se sad pobrinemo. (11)

Osim navedenog, s manjom frekvencijom, kao signali prethođenja na vremenskoj osi pojavljuju se i odredbe tipa *rég* (= *davno*), *előzőleg* (= *ranije*), *némelykor* (= *nekada*), *időközben* (= *u međuvremenu*),[5] nekada uporedo s prilogom *már*, a nekada samostalno, o čemu svedoče sledeći primeri:

[...] mondhatom, igen sokat már nem jelentett nékem, hogy szerencsésen megérkeztem Buchenwaldba, s azt is rég *elfeledem*, hogy ez az a hely végeredményképp is, ahová annyira vágytam. (55)
[...] mogu reći da mi više nije značilo mnogo što sam srećno stigao u Buhenvald, a čak *sam* već *bio* davno *zaboravio* da je na kraju krajeva ovo to mesto za kojim sam toliko čeznuo. (178)

Aztán még elüldögéltem köztük egy ideig, mivel igen rég *nem ültem* már így, egy bordó kárpitú, puha bársonyfotelben. (76)
Posedeo sam s njima još neko vreme, pošto već davno *ne bejah sedeo* tako, u mekoj somotskoj fotelji s bordo presvlakom. (243)

Aztán egyenként fölemeli a fehér asztalkáról, s szigorú, mérlegelő arccal átvizsgálja az ott Pjetyka által már előzőleg a keze alá *rendezett* kórlapokat [...]. (62)
Zatim s belog stočića podiže i sa strogim, usredsređenim licem pregleda bolesničke liste koje *je* onamo pod njegovu ruku još ranije *bio pripremio* Pjećka [...]. (200)

Némelykor, puszta időtöltésből, már *elgondoltam* a dolgot, így jutott az eszembe. (11)
Nekada, iz proste dosade, već *sam bio promislio* celu stvar, pa mi je sad pala na pamet. (36)

[5] I M. Burzan (1995: 121) u ovakvim strukturama beleži znatno nižu frekvenciju adverba kao što su *valamikor* (= *nekada*), *időközben* (= *u međuvremenu*) i sl.

[...] a nővéreknél jártunk – mert Annamária időközben már *elvégezte* a náluk való bemutatásom, még a régebbi terve szerint. (10)
[...] pođosmo do dveju sestara, jer Anamarija *je* u međuvremenu *bila obavila* kod njih posao moga predstavljanja, još prema ranijem planu. (35)

Budući da sâm oblik pluskvamperfekta ukazuje na prethođenje, vremenska odredba ponekad u prevodu izostaje:

Nagyapám *megszokta* már: nem is válaszolt neki. (5)
Deda *je* na to *bio navikao*: nije joj ni odgovarao. (18)

Tišma se opredeljuje za pluskvamperfekat i kada u originalnom tekstu ne postoji eksplicitni signal prethođenja. Vremensko prethođenje jedne prošle radnje drugoj jasno je na osnovu konteksta u sledećim primerima:

A parancs is megjött végre, körülbelül négy órakor, pontosan, amint a rendőr *megígérte*. (16)
Najzad stiže i naređenje, tačno onako kako *je* policajac *bio obećao*. (52)

Pedig hát magam is *megváltozhattam*, úgy látszik, mivel a „Bőrdíszműves" [...], sehogy se akart eleinte fölismerni. (46)
Premda *sam se* i ja sam *bio*, izgleda, *promenio*, jer me "Galanterista" [...], nikako u početku nije mogao da me prepozna. (148)

A leves máma marharépából meg karalábéból készült, melyet igen szeretek, s a Revier számára érezhetően a sűrűjéből *mértek* [...]. (51)
Čorba je toga dana bila od stočne repe i kelerabe, koju veoma volim, a za bolnicu *su bili* osetno *zahvatili* od gustiša [...]. (166)

Haza is körülbelül olyankor értem, mint mikor *elmentem*. (70)
I kući sam se vraćao otprilike u isto doba godine u kom *sam bio otišao*. (226)

1.2. Odnos anteriornosti radnje ili situacije označene pluskvamperfektom prema nekoj drugoj prošloj radnji ili situaciji beležim u primerima u kojima rečenica sa pluskvamperfektom dominira temporalnom klauzom. U mađarskom se realizuje veznik *amikor*, u srpskom *kad(a)*. U većini primera ovoga tipa javlja se leksema *már* (= *već*):[6]

[6] U pojedinim primerima ovog tipa složenih rečenica nije isključen uticaj mađarskog jezika. Naime, u srpskoj literaturi konstatuje se da je u ovakvim konstrukcijama leksema

Már az emeleten *jártunk*, amikor mostohaanyámnak eszébe jutott: elfeledte beváltani a kenyérjegyet. (3)
Već *smo se bili ispeli* na sprat kad se moja maćeha setila da je zaboravila da na karte uzme hleba. (13)

Már *el* is *fordultam*, s éppen készülődtem tovább szövögetni gondolataimat, amikor suttogva, de jól érthetően ez a szó ütötte meg váratlanul a fülem: – Igen… (60)
Već *se bejah* i *okrenuo* od njega i spremah se da dalje ispredam svoje misli kada mi do uha šapatom ali sasvim razumljivo dopre rečca: - Da... (195)

Már *elhagytuk* a külváros házait [...] **s** itt történt, hogy az autóbusz nagy hirtelen lefékezett [...]. (12)
Već *smo bili ostavili* iza sebe kuće predgrađa [...] kad se desilo to da je autobus odjednom zakočio [...]. (40)

1.3. Pluskvamperfekat se pojavljuje i u funkciji predikata uzročnih rečenica, uvedenih veznicima *mivel* i *mert* u mađarskom, odnosno *jer* i *pošto* u srpskom. U tim slučajevima uspostavlja se odnos anteriornosti subordinirane klauze u odnosu na upravnu, budući da radnja ili situacija kojom se iskazuje uzrok prethodi radnji ili situaciji kojom se označava posledica.

Siettem haza a péktől, mivel igen *éhes voltam* már [...]. (4)
Požurio sam od pekara kući, jer *sam* već *bio* veoma *ogladneo* [...]. (14)

Egy idő múlva aztán ezt is eltakarta előlem a háta, mivel *elfordult* [...]. (49)
Posle nekog vremena i to beše skriveno za mene leđima, pošto *se* čovek *bio okrenuo* [...]. (157)

[...] de hát aztán valahogy mégse szóltam inkább, valami visszatartott, bizonyosképp nem vitt rá a szívem, hogy így fogalmazzam; mert hát azt *vettem* ugyanis *észre*, hogy jólesik, valami örömet szerez nékik ez az érzelem, ahogy néztem. (63)
[...] ali onda ipak radije nisam rekao ništa, nešto me je zadržalo, sigurno me je srce sprečilo, da se tako izrazim, pošto *sam* naime *bio primetio* da im taj osećaj prija, da im pričinjava zadovoljstvo, izgledalo je. (204)

---

već, iako česta, neobavezna uz pluskvamperfekat (Antonić 2018: 308–310, Popović 2018: 549).

1.4. U sastavnim rečenicama, s karakterističnim veznikom *s* (= *i*, *pa*), kada su radnje ili situacije sukcesivne, Tišma koristi pluskvamperfekat za označavanje onih koje vremenski prethode nekoj drugoj radnji ili situaciji. Među takvim rečenicama beležim i one u kojima se, na semantičkoj ravni, uspostavlja uzročno-posledični odnos.

> A balszerencsés ember is közibénk *verődött* valahogyan, s mondta, némiképp ünnepélyes, bár egyben valahogy firtató arccal is, hogy ő is fenn van már a listán. (21)
> I čovek zle sreće *bio se* nekako *ugurao* među nas i rekao je, na nekako svečan način, mada ujedno i s upitnim licem, da je i sam već dospeo na listu. (68)

> De az út egy magas kanyarodóhoz *érkezett*, s odalenn egyszerre széles látkép bukkant ki alattam. (56)
> Ali put *beše stigao* do jednog visokog zaokreta i tamo dole ispod mene pukla je najednom široka slika predela. (180)

> Az üldögélés is nagyon *elfárasztott*, s csak azért, hogy valami változás történjen, felálltam s vizet ittam a vízcsapból. (2)
> Sedenje me *je* takođe *bilo* jako *umorilo*, i samo da bih izazvao bilo kakvu promenu, ustao sam i pio vode iz slavine. (10)

> De már fölém is *hajoltak*, s hunyorogni voltam kénytelen [...]. (56)
> Ali *se* već *behu nagnuli* i nada mnom, i morao sam da zažmurim [...]. (179)

> Mindenesetre „*összetűzött* a szakaszvezetővel”, s egyebek mellett az orra csontja is akkor tört el [...]. (39)
> U svakom slučaju “*bio se posvađao* s narednikom”, pa mu se uz ostalo tom prilikom slomila i nosna kost [...]. (127)

1.5. Tišma upotrebljava pluskvamperfekat i u značenju koje, kako je već rečeno, samo ovaj glagolski oblik može da iskaže, a to je značenje prošle radnje čiji je rezultat dezaktualizovan nekom drugom radnjom (Ivić 1980: 94, Tanasić 2005: 413, Piper–Klajn 2013: 400). Signal ovakvog poništavanja efekta predikacije označene pluskvamperfektom često je suprotna rečenica s veznikom *ali* u prevodu, odnosno veznicima *csakhogy*, *de*, *hanem* u originalnom tekstu.

> Még *gondoltam* is [...], hogy egy fontos írást, valamilyen rendkívüli vagy különleges okmányt kívánna még tán bemutatni a rendőrnek. Csakhogy hiába

várakoztam rá: mi kerül majd elő, mert ezt a mozdulatát aztán mégsem vitte egész végig. (15)
Čak *bejah pomislio* [...], da mu je želja da policajcu pokaže neki posebni i naročiti dokument. Ali sam uzaludno čekao: šta li će se pojaviti, jer taj pokret ipak nije dovršio. (51)

Először *azt a határozatot hoztuk* róla, hogy lehetőség szerint csak kisebb szükség céljából alkalmazzuk. De hát, ahogy múlt az idő, sokan kényszerültünk úgy tapasztalni, hogy a természet parancsa mégis erősebb a fogadalmunknál [...]. (22)
Najpre *smo*, glede nje, *bili doneli odluku* da je po mogućnosti koristimo samo za male potrebe. Ali, kako je vreme prolazilo, mnogi moradoše iskusiti da je nalog prirode ipak jači od našeg zaricanja [...]. (71)

Már-már *azt hittem*, nem jól érti tán az igazolványt, s éppen készülődtem volna elmagyarázni néki, hogy – amint láthatja – hadiüzemnek vagyok tagja [...]; hanem akkor meg egyszerre hangokkal s fiúkkal népesült be köröttem az út, társaimmal, a Shell-ből. (12)
Bejah već *pomislio* da ne razume dobro moju propusnicu i baš htedoh da mu reknem da sam – kako vidi – zaposlen u ratnoj proizvodnji [...]; ali tada se drum oko mene ispuni glasovima i dečacima, a to behu moji drugovi iz Šela. (40)

2. U značajnom broju primera Tišma koristi i pasivne strukture, po pravilu pasiv s trpnim pridevom. Dilemu da li je pasivna struktura s trpnim pridevom upotrebljena u značenju perfekta ili pluskvamperfekta, kao što je rečeno, razrešava kontekst. Zabeleženi su primeri u kojima je jasno da je situacija iskazana pasivom prethodila onoj iskazanoj nekim drugim preteritalnim vremenom:

Az olajtelep ugyanis *bombatámadásnak esett áldozatul*, s a repülőgépek kártevését kell iparkodnunk helyrehozni. (8)
Rafinerija *je* naime *bila bombardovana*[7] i nama je palo u zadatak da što pre odstranimo oštećenja koja su bombe prouzrokovale. (29)

Akkor meg nemsoká az orvos toppan be nagy váratlanul, hisz a vizit már, mintha mi sem történne odakívül, rendes szokás szerint *megtörtént* a reggel. (69)
Onda se opet uskoro lekar pojavi iznenada, pošto je vizita, kao da se napolju ništa ne dešava, *bila* jutros *obavljena* po ustaljenom običaju. (220)

[7] Prevodilac je neznatno odstupio od teksta originala. Bukvalan prevod glasio bi: *Rafinerija je pala kao žrtva bombardovanja*.

Távolabb egy másik oszlopot: a nőket is megpillantottam. Köröttük is *ott voltak* a katonák, rabok, előttük is ott egy orvos [...]. (26)
Nešto dalje ugledah i drugu kolonu: žene. I one *behu okružene* vojnicima,[8] robijašima, i pred njima stajao je lekar [...]. (84)

2.1. U mađarskom jeziku signal pasivnog značenja može biti struktura koju čine glagolski prilog izveden od tranzitivnog glagola i pomoćni glagol (Lengyel 2000: 241, Andrić 2002: 71). Na značenje prethođenja date situacije nekoj drugoj upućuje prošlo vreme pomoćnog glagola *van*. Ovu strukturu Tišma prevodi odgovarajućom srpskom – pridevskim pasivom.

Meleg nap ígérkezett, s az autóbusz ma is *tömve volt* utasokkal. (12)
U izgledu je bio topao dan, a autobus *je* već *bio nabijen* putnicima. (40)

Voltak aztán gyanakvóbbak, akik másként *voltak értesülve*, s a németek egyéb tulajdonságairól véltek tudni. (19)
Bilo je doduše sumnjičavih, koji *behu obavešteni* drukčije i znađahu o drugim osobinama. (62)

Kinyílt a szemközti ajtó, s egy helyiségbe jutottunk, amely hosszú padokkal, fölöttük meg fogasokkal *volt* csakugyan végig *berendezve* [...]. (28)
Otvorila su se vrata na naspramnom zidu i mi dospesmo u prostoriju koja *je* sva *bila ispunjena* dugim klupama i među njima vešalicama [...]. (92)

[...] hasonló helyiség, pusztán csak dobogók helyett egész hosszában három sor horganyzott vájúval, s mindegyik fölött párhuzamos vascsővel *berendezve* [...]. (35)
[...] sličnu prostoriju, samo što su se mesto podijuma nizali celom dužinom metalni valovi a nad svakim *bile postavljene* paralelne gvozdene cevi [...]. (114)

2.2. Pasivnu strukturu sa značenjem pluskvamperfekta Tišma upotrebljava i kao ekvivalent mađarskog participa perfekta. Ovaj oblik u mađarskom može imati pasivno značenje takođe ukoliko je tvoren od tranzitivnih glagola (Burzan 1990: 21, Andrić 2002: 55).

Az ablakok is *foglaltak voltak*, úgyszintén, mint ilyenkor mindig. (23)
I prozori *behu zauzeti* kao uvek u takvim prilikama. (73)

[8] I u ovom primeru doslovan prevod glasio bi drugačije: *Oko njih su bili vojnici [...]*.

Fehér talapzaton nyugvó s ugyanabból a fehér, puha, szemcsés és fénytelen kőből *előállított*, az én megítélésem szerint némileg durva, inkább csak hevenyészett műgonddal kivitelezett alkotás volt [...]. (36)
Delo je počivalo na belom postolju i *bilo sačinjeno* od istog belog, mekog koštičavog i mutnog kamena [...]. (118)

[...] majd a nyitott helyiségben már magam választhattam ki egy halom fura: fatalpú, vászonbetétes, s nem fűzővel, hanem oldalt három gombbal *fölszerelt* cipő közül, ami hirtelenjében körülbelül a lábamra illett. (29)
[...] pa sam onda u otvorenoj prostoriji već sâm mogao da izaberem s jedne gomile čudnih cipela s drvenim đonovima, platnenom postavom i bez pertli, koje *behu zamenjene*[9] sa strane trima dugmetima – jedne koje su u onoj brzini izgledale da su po mojoj meri. (95)

2.3. Pasivnu strukturu s trpnim pridevom Tišma koristi i kao prevodni ekvivalent karakterističnog mađarskog sredstva za iskazivanje neodređenog i uopštenog agensa, a to je predikat u trećem licu množine (Kugler 2000: 412, Andrić 2008: 82):

[...] az adagot [...] a vonatnál *kiosztották*, s ott rögtön meg is ettem [...]. (36)
[...] naša porcija hrane [...] *bila* nam *je podeljena* ispred voza i ja sam je tu odmah i pojeo [...]. (116)

Főképp azonban a munkától végre rendezettséget, elfoglaltságot, új benyomásokat, némi tréfát: egészében, az itteninél értelmesebb és kedvemre valóbb életmódot remélhetek, úgy amint ezt *meg* is *ígérték* [...]. (19)
A naročito bih među njima mogao da računam u poslu koji bih obavljao najzad sa nešto urednosti, zauzetosti, novih utisaka, na poneku šalu: na način života razumniji i meni bliskiji nego što je ovdašnji, onako kako nam *je* to *bilo obećavano* [...]. (62)

Akkor hát jobban is megnéztem: zömök, szegletes, széles szájú kémény volt, tetejét mintha hirtelen *lecsapták volna*. (32)

[9] Prevodilac je u relativnoj rečenici *koje behu zamenjene sa strane trima dugmetima* odustao od doslovnog prevoda, koji bi mogao da glasi: *s trima dugmetima montiranim sa strane*. I u tom slučaju bi se u prevodu pojavio trpni pridev, ali kao ekvivalent participa perfekta glagola *fölszerel* (= *montirati*) u atributskoj službi.

Onda sam ga bolje i pogledao: bio je to zdepast, uglast odžak, širokog ždrela, čiji vrh kao da *je bio* naglo *zasečen*. (104)

Egy helyen lágerek viszonyait *idézték föl*, *vetették össze*, máshol a segítség összegének, mértékének a lehető kilátásait taglalgatták [...]. (72)
Na jednom mestu *bile su evocirane i upoređivane* prilike u logorima, na drugom su analizirali mogućne izglede na sume novca, visine pomoći [...]. (232)

ZAKLJUČAK

Ako se ima u vidu da u mađarskom jeziku ne postoji glagolski oblik specifikovan za iskazivanje prošle radnje ili situacije koja je prethodila nekoj drugoj prošloj radnji ili situaciji, uočljivo je da Tišma u srpskom prevodu romana *Sorstalanság* vešto i obilato koristi pluskvamperfekat – glagolski oblik koji u srpskom jeziku, u svojoj osnovnoj upotrebi, ima upravo ovo značenje. U radu se nastojalo utvrditi koji elementi originalnog teksta signalizuju navedeno značenje i opredeljuju prevodioca za upotrebu pluskvamperfekta. Na prvom mestu, po broju primera, kao signal anteriornosti u originalu pojavljuju se vremenske odredbe, među kojima je najfrekventnija odredba *már* (= *već*). Značenje anteriornosti jedne prošle radnje u odnosu na drugu često je vidljivo u okviru složenih rečenica, od kojih su sa većim brojem primera zabeležene vremenske, uzročne i sastavne. U nemalom broju primera Tišma upotrebljava i pasivnu strukturu s trpnim pridevom kao ekvivalent onih mađarskih konstrukcija koje takođe imaju pasivno značenje ili značenje uopštenog agensa.

Relativno visoka učestalost pluskvamperfekta u prevodu svakako je uslovljena narativnom prirodom originalnog teksta i činjenicom da između momenta opisanih dešavanja i momenta pisanja romana postoji značajna vremenska distanca. Upotrebom ovog, prvenstveno narativnog, glagolskog oblika Tišma značajno doprinosi pripovedačkoj stilizaciji iskaza.

IZVORI

Kertész, I. (1975). Kertész, Imre. *Sorstalanság*. Preuzeto sa sajta 5. 8. 2013. <http://data.hu/get/1558186/kertesz_imre_-_sorstalansag.pdf.html>

Kertes, I. (2002). Kertes, Imre. *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos. S mađarskog preveo Aleksandar Tišma.

LITERATURA

Andrić, E. (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Andrić, E. (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Antonić, I. (2018). Rečenice s vremenskom klauzom. U: Piper, P., Alanović, M., Pavlović, S., Antonić, I., Nikolić, M., Vojvodić, D. ... Marić, B. (2018). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Burzan, M. (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, M. (1995). Pluskvamperfekat u mađarskom prevodu dela Miloša Crnjanskog. *Zbornik Matice srpske za lingvistiku*, XXXVIII/1, 115–125.

Čudić, M. (2006). A Sorstalanság szerb fordításáról. *Hid*, god. LXX, br. 6–7, Novi Sad. Preuzeto 10. 1. 2014. http://adattar.vmmi.org/.../hid_2006_06-07_11_marko

Zvekić-Dušanović, D. (2014). Epistemička modalizacija u romanu *Sorstalanság*/*Besudbinstvo* Imrea Kertesa. U: S. Gudurić i M. Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 553–566.

Ivić, M. (1958). Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. III, 139–152. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Ivić, M. (1980). O značenju srpskohrvatskog pluskvamperfekta. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXIII/1, 93–100. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Kugler, N. (2000). Az alany. In: Balogh, J., Haader, L., Keszler, B., Kugler, N., Lackó, K. & Lengyel, K. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lengyel, K. (2000). Az igenevek. In: Balogh, J., Haader, L., Keszler, B., Kugler, N., Lackó, K. & Lengyel, K. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Piper, P., Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Popović, Lj. (2018). Sintaksa taksisa. U: Piper, P., Alanović, M., Pavlović, S., Antonić, I., Nikolić, M., Vojvodić, D. ... Marić, B. (2018). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Radovanović, M. (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.

Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2002). *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Stevanović, M. (1969). Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II. Sintaksa. Beograd: Naučna knjiga. (originalni rad objavljen ćirilicom)

Tanasić, S. (2005). Sintaksa glagola. U: Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj. & Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska. (originalni rad objavljen ćirilicom)

MAĐARSKI EKVIVALENTI GLAGOLSKIH PRILOGA U ANDRIĆEVOM ROMANU *NA DRINI ĆUPRIJA*[1]

1. I srpski i mađarski jezik u svojim sistemima imaju oblik koji se domaćom terminologijom imenuje kao glagolski prilog, odnosno határozói igenév (= prilošku glagolsko ime). Međutim, kao što je to čest slučaj (i to ne samo u tipološki različitim jezicima), ta činjenica ne podrazumeva i potpune podudarnosti u njihovim morfološkim, sintaksičkim i semantičkim karakteristikama. Čak se i njihov status u sistemu vrsta reči različito tumači u gramatikama srpskog i mađarskog jezika. Naime, glagolski prilozi se u srpskom po pravilu svrstavaju u glagolske oblike, dok u mađarskom preovladava stav da ovaj oblik, zajedno s glagolskim pridevom (melléknévi igenév = pridevsko glagolsko ime) i infinitivom (főnévi igenév = imeničko glagolsko ime), treba posmatrati kao posebnu kategoriju vrsta reči, budući da predstavlja svojevrstan prelaz između glagola i priloga (prideva i imenica).[2]

Očigledna formalna razlika u posmatranim jezicima nalazi se u tome što u srpskom postoje dva glagolska priloga koji se morfološki i funkcionalno razlikuju: glagolski prilog sadašnji (GPS) i glagolski prilog prošli (GPP). Prvi se tvori od glagola nesvršenog vida dodavanjem nastavka **-ći** na 3. lice množine prezenta i karakteriše ga simultanost s radnjom glavnog glagola, tj. predikata. Drugi se tvori od glagola svršenog vida dodavanjem nastavka **-vši** ili **-v** na osnovu infinitiva i uglavnom označava radnju koja prethodi glavnoj. Gledano frekvencijski, GPS je daleko češći od GPP. Gramatike i radovi posvećeni glagolskim prilozima (Стојановић 1928–1929, Стевановић 1969, Станојчић /Поповић 2002[8], Танасић 2005, Mrazović 2009, Поповић 2011) mahom ističu njihovu vremensku funkciju kao primarnu. Čest postupak u analizi značenja GP jeste rekonstrukcija predikata rečenice nezavisnog ili zavisnog tipa, budući da se ovi oblici smatraju kondenzatorima rečeničnog sadržaja.

---

[1] Rad je objavljen 2013. u zborniku *Andrićeva ćuprija/Andrićs Brücke. Andrić-Initiative 6*. Graz. Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Beogradska knjiga, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Svet knjige, 961–976.

[2] Detaljno se pozicioniranjem glagolskih priloga i prideva u sistemima vrsta reči hrvatskog (srpskog/srpskohrvatskog) i mađarskog jezika bavi O. Žagar-Szentesi (2007: 475–482) prikazujući njihove statuse u gramatikama i tumačeći ih kao posledicu ne samo različitih tradicija, već i objektivnih jezičkih razlika.

Iako i u mađarskom jeziku postoje dva nastavka, **-va/-ve** (češći) i **-ván/-vén** (u gubljenju), među njima ne postoji ovako očigledan tip distinkcije. Mađarski GP tvori se od glagola oba vida, a vremenski odnos prema glavnom glagolu najčešće zavisi od vida glagola u osnovi, odnosno od aspekatske situacije. U mađarskoj literaturi se, kao primarne, ističu funkcija odredbe za stanje i funkcija odredbe za način. Za razumevanje različitih funkcija mađarskog GP važno je ukazati i na njegovu ulogu u pasivizaciji rečenica. Naime, relevantno obeležje mađarskog GP predstavlja tranzitivnost/intranzitivnost glagola u osnovi, što je u neposrednoj vezi s aktivnom/pasivnom interpretacijom konstrukcija s GP. Od intranzitivnih glagola su aktivne, a od tranzitivnih mogu biti aktivne ili pasivne (Velcsov 1988: 62). Značenje zavisi i od semantike glagola, ali i od konteksta, rečenične strukture.[3]

Ove razlike ukazuju na potrebu da se pre kontrastiranja odredi pristup koji će se primeniti. S obzirom na to da je polazni jezik srpski, da su GP u jeziku Ive Andrića već bili predmet ne samo jednojezičkog proučavanja (Stanojčić 1967), već i kontrastivnih (Jacobsen 1980, Црњак 2009), ovom prilikom opredeljujem se za analizu koja se u osnovi oslanja na tradiciju u srpskom jeziku,[4] uz neophodne napomene o karakteristikama mađarskog jezika. Analizom će biti obuhvaćeni samo oni primeri u kojima GP ima glagolsku službu, tj. ukazuje na radnju koja se „povezuje sa radnjom rečeničnog predikata u jedinstvenu događajnu celinu" (Ivić 2008: 209).

2. Pre nego što se pređe na analizu prevodnih ekvivalenata, izneće se neka zapažanja o frekvenciji GP u romanu Na Drini ćuprija. Od ukupno 461 primera GP, 427 je GPS i 34 GPP. Primetan je i veliki broj rečenica u kojima se ovi oblici pojavljuju više puta. Tako, preko 40 rečenica sadrži dva GP pri čemu su oni najčešće u koordiniranom odnosu i imaju značenje načina vršenja radnje glavnog glagola ili stanja u kojem se subjekat nalazi u toku vršenja radnje:

[3] Upravo zbog činjenice da upotrebom GP od tranzitivnih glagola mogu nastati strukture aktivnog ili pasivnog značenja, T. Laczko (2000: 444–449) predlaže da se ustanove dva homonimna **-va** nastavka: jedan aktivan (**-va1**) i jedan pasivan (**-va2**).

[4] U većini radova u kojima se proučavaju GP u jeziku pisaca, primenjuje se model analize u čijoj je osnovi rekonstrukcija značenja glagolskih priloga. Up. Вуковић (1969), Суботић (1977–1978), Суботић (1998), Михајловић (1999–2001), Ђурчин (2006), Вујиновић (2006).

(1) ***Kašljući*** *od dima i* ***grčeći se*** *od bolova, seljak poče isprekidano da kazuje* (Gralis-Korpus NDć).
(2) [...] *pa bi opet legao na svoju dasku u hladu,* ***zevajući*** *i* ***protežući se*** (Gralis-Korpus NDć).
(3) *Oko nje se savijala šarena bošča,* ***talasajući se*** *i* ***trepćući*** *na suncu* (Gralis-Korpus NDć).
(4) *Pismeni su čitali naglas,* ***sričući*** *i* ***zastajkujući*** *kod stranih izraza i neobičnih kovanica* (Gralis-Korpus NDć).

U manjem broju rečenica GP iskazuju tri paralelne radnje. Na primer:

(5) ***Mršteći se, češkajući*** *po glavi i namerno* ***zamuckujući****, najstariji seljak govori Ciganinu* (Gralis-Korpus NDć).
(6) *I on sam prekide neprijatno ćutanje,* ***opraštajući se*** *i* ***zahvaljujući*** *i* ***hitajući*** *da stigne povorku* (Gralis-Korpus NDć).
(7) *Pa ipak, ona je stizala da posvršava sve,* ***ne žaleći*** *se nikad, ne* ***objašnjavajući*** *nikom ništa, ne* ***govoreći*** *nikad kod jednog posla o onome koji je pre toga svršila ili o drugom koji je čeka* (Gralis-Korpus NDć).

U sledećoj rečenici pojavljuje se čak pet GP:

(8) *I opet bi se dizao i počinjao da igra,* ***šireći*** *ruke,* ***pucketajući*** *prstima i* ***vijući se*** *u pasu kao čengija,* ***dokazujući*** *sve novim živim i oštrim pokretima da nije na kocu, i* ***dašćući*** *u ritmu igre* (Gralis-Korpus NDć).

3. S obzirom na vidske razlike u tvorbi GP u srpskom jeziku i nepostojanja takve razlike u tvorbi mađarskog GP, potrebno je sagledati na koji se način ova distinkcija ostvaruje u prevodu. Građa pokazuje da su GPS u najvećem broju primera prevedeni glagolima koji, svojom semantikom ili na osnovu rečeničnog konteksta, označavaju trajnu ili učestalu radnju, dok su GPP prevedeni glagolima koji, takođe semantički ili kontekstualno, označavaju svršenost. Ipak, prevodilac ponekad odstupa od ovog pravila i upotrebljava: trenutni umesto trajnog/učestalog glagola (9a), glagol s preverbom za perfektivizaciju (10a), neko od sintaksičkih sredstava perfektivizacije, npr. odredbu za mesto s nastavkom **-ra/-re** (11a), ili imperfektivni umesto perfektivnog glagola (12a):

(9) [...] *i* ***dižući*** *veo sa svoga poređenja počne da nabraja* (Gralis-Korpus NDć).
(9a) ***S föllebbentve*** *hasonlatának fátyolát, kezdte elsorolni* (HaD, 196).

(10) […] ***hvaleći*** *biranim rečima hodžino zdravlje i njegov mladenački izgled, oprosti se* (Gralis-Korpus NDć).
(10a) […] *válogatott szavakkal* ***megdícsérve*** *a hodzsa egészségét és fialatos külsejét* [...] *búcsúzott el* (HaD, 235).

(11) […] *vikao je Abidaga,* ***udarajući*** *kožnim kratkim bičem po sari svoje desne čizme* (Gralis-Korpus NDć).
(11a) […] *ordította Abidaga s rövid bőrkorbácsával jobb csizmája szárára* ***vágott*** (HaD, 40).

(12) ***Zažmurivši*** *na desno oko, Alihodža je sricao tekst na turskom* (Gralis-Korpus NDć).
(12a) *Jobb szemével* ***hunyorgatva****, Alihodzsa lassan betűzgette a török szöveget* (HaD, 123).

4. U nastavku rada prikazaće se mađarski ekvivalenti GP zabeleženih u romanu Na Drini ćuprija razvrstani prema značenjima u polaznom jeziku. Formalna ekvivalencija, GP u prevodu, zabeležena je u nešto više od 50% primera. Od ostalih ekvivalenta najčešće su rekonstruisane rečenice onoga tipa koji je kondenzovan glagolskim prilogom polaznog teksta. Među njima su najfrekventnije nezavisne rečenice i zavisne načinske i vremenske. Srazmerno su ređe uzročne i uslovne rečenice, a sasvim sporadično dopusne i ciljne. Zabeleženi su i primeri u kojima je ekvivalent GP imenica s padežnim nastavkom u funkciji rečeničnog kondenzatora.

4.1. Veliki broj primera pokazuje mogućnost interpretacije GP sastavnom rečenicom. Među njima su oni u kojima se GP smešta iza upravnog glagola i istog je vida, gde se GP parafrazira nezavisnom rečenicom s vezničkim elementom *i pri tom / a pri tom* (Ivić 2008: 217). U prevodu se pojavljuju GP (13a), ali su češće sastavne rečenice (14a):

(13) *Plevljak se okretao oko sebe kao da ga traži u mraku,* ***psujući*** *im jednako i ono što im danju nikad nije psovao* (Gralis-Korpus NDć).
(13a) *A plevljei pedig megfordult, mintha keresni akarná s szökevényt a sötétben, szüntelenül* ***szidalmazva*** *embereit* (HaD, 35).

(14) *Samo napola odeven svet gazio je vodu do kolena,* ***noseći*** *na leđima probuđenu i rasplakanu decu* (Gralis-Korpus NDć).
(14a) *Féligöltözött emberek térdik gázoltak a vízben* ***s hátukon cipelték*** *a fölébredt és ijedten síró gyermekeket* (HaD, 74).

U sastavni GP svrstani su primeri u kojima se iskazuje „stanje koje odlikuje subjekat u trenutku dok ostvaruje predikatsku radnju" (Ivić 2008: 217). Prilikom parafraze umeće se *i pri tom ga je odlikovalo ovo*. Najčešće se prevodi mađarskim GP:

(15) [...] *a onda se spustio niz vlažnu strminu,* ***vukući*** *svezan tovar za sobom* (Gralis-Korpus NDć).
(15a) [...] *aztán a nedves, meredek lejtőn leereszkedett a malomhoz, maga mögött* ***húzva*** *terhét* (HaD, 87).

I značenje omogućene radnje (Ivić 2008: 221–222) ubrajam u sastavni GP. Parafrazira se rečenicom s vezničkim elementom *i time*. U prevodu su zastupljeni i GP (16a) i sastavne rečenice (17a):

(16) *Glasinčanin joj je govorio o tome dugo i živo, ali obazrivo i toplo,* ***štedeći*** *njen ponos* (Gralis-Korpus NDć).
(16a) *Glaszincsanin hosszan és éllénken beszélt neki erről, de óvatosan és melegen, a lány büszkeségét* ***kímélve*** (HaD, 293).

(17) *Svi se obređuju još po jednom rakijom i kafom,* ***zaboravljajući*** *stvarnost* (Gralis-Korpus NDć).
(17a) *Még egyszer körüljárta a pálinka és a kávé* ***s*** *valamennyien* ***megfeledkeztek*** *a valóságról* (HaD, 318).

4.1.1. Negirani srpski GP najčešće se prevodi negiranim mađarskim GP:

(18) *Plevljak je pošao za njima,* ***ne gledajući*** *gde staje i* ***ne skidajući*** *pogleda sa vezanog čoveka* (Gralis-Korpus NDć).
(18a) *A plévljei utánuk lépkedett, azt* ***se nézve****, hol áll s* ***le nem véve*** *tektintetét a megkötözött emberről* (HaD, 36).

Međutim, kada je preveden rečenicom, daleko je češća sastavna rečenica (13 primera) u odnosu na suprotnu (2 primera). U primeru (19a) čak i element *s eközben* (= *i pri tom*) potencira sastavni odnos :

(19) *I suviše željni i plahoviti, oni su se grlili i savijali na jednoj od onih istrošenih klupa koje je ona tako dobro poznavala,* ***ne gledajući*** *i* ***ne primećujući*** *ništa oko sebe* (Gralis-Korpus NDć).

(19a) *Túlságosan vágyakozva és heves indulatban ölelkeztek és ama elhasznált padok egyikére hajoltak, amelyet a lány oly jól ismert s eközben* ***se nem láttak, se nem hallotak s nem is vettek észre*** *maguk körül semmit* (HaD, 249).

(20) *Dočekala ga je popadija* ***ne pitajući*** *ništa* (Gralis-Korpus NDć).
(20a) *Felesége fogadta* ***és*** *semmit* ***se kéredezett*** *tőle* (HaD, 136).

Samo je dve rečenice prevodilac interpretirao kao suprotne. U (21a) nalazi se veznik *de* (= *ali*), tipičan za takve rečenice. On uvodi onu koja je negirana i postpozicionirana, a u (22a) veznik *hanem* (= *nego*) uvodi suprotnu afirmativnu, budući da ona koja joj prethodi izražava negaciju (Andrić E. 2008: 198):

(21) *Izdahnuo je te iste zime, zagušen kašljem,* ***ne progovorivši*** *nikad ni s kim nijedne reči o jadu zbog koga je umirao* (Gralis-Korpus NDć).
(21a) *Még azon a télen kiszenvedett, megfojtotta a köhögés,* ***de nem szólt*** *senkinek egyetlen szót sem nyomorúságáról, ami miatt meghalt* (HaD, 113).

(22) ***Ne govoreći*** *više ništa, seljak leže kako mu je naređeno, okrenut licem prema zemlji* (Gralis-Korpus NDć).
(22a) *A paraszt többé egy szót* ***se szólt***, ***hanem*** *úgy, ahogy megparancsolták, arccal a földnek, lefeküdt* (HaD, 44).

Analiza pokazuje da se ne može svaki negirani GP interpretirati kao kondenzator suprotne rečenice, neophodno je da i semantika dveju situacija bude suprotna, odnosno da druga govori o situaciji koja se ne očekuje na osnovu prve.

4.2. Značenje načinske rečenice GP ima kada upravni glagol označava kretanje kroz prostor, a GP vrstu izvedenog pokreta. Prilikom parafraze uvodi se zamenički prilog *ovako*. Ovom tipu pripadaju primeri uz glagole sa značenjem *provoditi (provesti) vreme* (Ivić 2008: 219). I u prevodu se najčešće ostvaruje GP s ovim značenjem:

(23) *Peva Ćorkan i sam sebi daje takt po kome sigurno i* ***poigravajući*** *prelazi svoj opasni put* (Gralis-Korpus NDć).
(23a) *Énekelt Csorkán és saját magának adta az ütemet, amelyre biztosan és* ***táncolva*** *haladt előre a veszélyes úton* **(**HaD, 208).

(24) *Tu je proveo zimu, često satima* ***tapkajući*** *i* ***hučući*** *u prste na kapiji* (Gralis-Korpus NDć).
(24a) *Itt töltötte a telet, gyakran órákhosszát* ***topogva*** *és körmeit* ***fújva*** *a kapuban* (HaD, 162).

Načinsko značenje ima i onaj GP koji iskazuje postupak čija primena omogućava realizaciju onoga što predikat imenuje. M. Ivić (2008: 220–221) ovako upotrebljenom GP dodeljuje značenje omogućivača, a P. Mrazović (2009: 133) svrstava u načinsko – instrumentalni. Parafrazira se vezničkim spojem *time što / tako što / na taj način što*. Neki primeri interferiraju i sa značenjem izazivača. U prevodu se najčešće pojavljuje GP (25a), ali i sastavna (26a), pa i vremenska rečenica (27a):

(25) *Odavno se on ovako troši* ***služeći*** *danju svima* (Gralis-Korpus NDć).
(25a) *Már rég töri így magát, nappal mindenkinek* ***szolgálva*** (HaD, 198).

(26) *Onima koji oduševljeno hvale veličinu i stalnost mosta,* ***govoreći*** *da je tvrđi od svakog grada, on prezrivo dobacuje* (Gralis-Korpus NDć).
(26a) *Azoknak, akik lelkesen dícsérik a híd szilárdságát és nagyságát* ***és*** *azt* ***állítják****, hogy minden építkezésnél erősebb, megvetéssel veti oda* (HaD, 61).

(27) *Onima koji su mu prebacivali što se upropašćuje* ***čuvajući*** *ono što se sačuvati ne može* (Gralis-Korpus NDć).
(27a) *Azoknak, akik szemére vetették, hogy tönkremegy,* ***miközben*** *azt* ***őrizgeti****, amit megőrizni nem lehet* (HaD, 70).

Specifičan je primer (28a) u kojem se kao ekvivalent pojavljuje deverbativna imenica s padežnim nastavkom **-n/-on/-en/-ön** (supresiv). Ovaj nastavak primarno ima mesno značenje, a u srpskom mu je najčešći ekvivalent lokativ s predlogom *na* (Andrić E. 2002: 162). On može imati i značenje načina, s kojim je i upotrebljen u ovom primeru. Ako pogledamo srpski primer (28), možemo uočiti da i on, osim parafraze zavisnom rečenicom (*zarađivali su time što / tako što / na taj način što su vukli pesak*), dopušta i kondenzaciju konstrukcijom *na* + lokativ (*zarađivali su na vuči peska*) s kvalifikativnim značenjem (Антонић 2005: 291):

(28) *Mnogi su zarađivali* ***vukući*** *pesak, drvo ili hranu za radnike* (Gralis-Korpus NDć).
(28a) *A fa és* ***homokhordáson*** *vagy a munkások* ***élelmezésén*** *sokan jó keresethez jutottak* (HaD, 220).

4.3. GP u oba jezika često ima značenje odredbe vremena. U srpskom GPS najčešće označava simultanost dveju radnji, što se u prevodu postiže trajnim glagolima:

(29) *A viču već i stoga što* ***sedeći*** *na kapiji zaptije po vas dan pijuckaju rakiju* (Gralis-Korpus NDć).
(29a) *S kiabáltak már csak azért is, mert az őrök egész nap a kapuban* ***ülve*** *iddogáltak* (HaD, 99).

(30) [...] *kad je* ***idući*** *u školu gledao u magli zimskog jutra zdepastog Ćorkana* (Gralis-Korpus NDć).
(30a) [...] *mikor egy téli reggelen iskolába* ***menve*** *megpillantotta az otromba Csorkánt* (HaD, 271).

(31) *Neki su bili tako poneseni i puni ritma da su i dalje poigravali u mestu,* ***čekajući*** *da muzikanti produže svirku* (Gralis-Korpus NDć).
(31a) *Egyeseket annyira elragadott a testüket elragadó ritmus, hogy egyhelyben is tovább táncoltak, arra* ***várva****, hogy a muzsikusok folytassák a zenét* (HaD, 297).

GPP pak po pravilu ukazuje na radnju koja prethodi glavnom glagolu. U prevodu se tada pojavljuju trenutni glagoli ili oni koji su nekim morfološkim ili sintaksičkim sredstvom dobili perfektivnu interpretaciju:

(32) ***Zaobišavši*** *Užice, ustanici su došli do na dva sata hoda od kasabe* (Gralis-Korpus NDć).
(32a) *A fölkelők,* ***megkerülve*** *Uzsicét, Visegrádtól két óra járásnyira jutottak* (HaD, 80).

(33) *I* ***klimnuvši*** *glavom krenu napred, bez pozdrava i pogleda* (Gralis-Korpus NDć).
(33a) *És fejével* ***biccentve****, előreindult anélkül, hogy köszöntésre vagy tekintetre is méltatta volna őket* (HaD, 124).

GP s ovim značenjem često je preveden i vremenskom rečenicom. Za označavanje istovremenosti dveju radnji upotrebljeni su veznici *miközben* (34a), *míg* (35a), *amint* (36a) i *midőn* (37a):

(34) ***Udarajući*** *jednako korbačem o čizmu, Abidaga je izdavao naređenja* (Gralis-Korpus NDć).
(34a) *Abidaga parancsokat adott,* ***miközben*** *korbácsával egyhangúan* ***csapkodta*** *csizmáját* (HaD, 41).

(35) *I **sedeći** pred hanom koji je na njegove oči nestajao, on je odgovarao* (Gralis-Korpus NDć).
(35a) *S **míg** a hán előtt **ült**, amely a szemei előtt tűnt el, csak azt felelte* (HaD, 70).

(36) ***Šetajući** tako dugo, ugleda odjednom nejasan lik kako ide drumom* (Gralis-Korpus NDć).
(36a) ***Amint** így hosszasan **sétálgatott**, egyszer csak az országúton egy homályos alakot vett észre* (HaD, 150).

(37) *I kad, **silazeći** od kuće u kasabu, prelazi most teškim i sporim korakom mesečara* (Gralis-Korpus NDć).
(37a) *S olyankor, **midőn** házából **lemegy** a városba és a holdkórosok nehéz, lassú lépteivel átkel a hídon* (HaD, 155).

U prevodu se pojavljuju i rečenice koje uvodi veznik *ha*, tipičan za uslovne rečenice. On, međutim, može biti i signal vremenskih rečenica koje imaju i uslovno značenje (Andrić E. 2008: 176). Predikat takvih zavisnih rečenica prvenstveno ukazuje na vreme vršenja radnje glavne, ali i na neophodan uslov za njenu realizaciju:

(38) *Ona je plakala od besa **čitajući** svake nedelje bečki Merkur sa poslednjim kursevima* (Gralis-Korpus NDć).
(38a) *Sírt haragjában, **ha** vasárnaponként a bécsi Mercurban az utoló árfolyamokat **olvasta*** (HaD, 276).

(39) *Topio se od miline i nadimao od ponosa **zamišljajući** lica roditelja, braće i sestara* (Gralis-Korpus NDć).
(39a) *Szinte elolvadt a gyönyörűségtől s eltöltötte a büszkeség, **ha arra gondolt**, hogy rokonai, fivérei és nővérei milyen boldog arccal veszik majd át* (HaD, 162).

Vremenska rečenica koja označava anteriornu radnju u odnosu na radnju glavne rečenice uvedena je veznikom *miután*:

(40) *Ona bi tada ostavljala svoje skrovište i, **zaključavši** pažljivo naročitim ključem vrata, silazila dole da dočeka gosta* (Gralis-Korpus NDć).
(40a) *Az asszony ilyenkor otthagyta menedékhelyét s **miután** különleges kulcsával gondosan **bezárta** ajtaját, ismét lement, hogy a vendéget fogadja* (HaD, 189).

I sa ovim značenjem zabeležen je primer rečenične kondenzacije u prevodu (41a). Padežni nastavak **-ban/-ben** (inesiv), kojem u srpskom odgovara lokativ s

predlogom *u*, primarno označava mesto (Andrić E. 2002: 156). Ovde je, međutim, upotrebljen s vremenskim značenjem. Ako pogledamo original (41), takođe možemo uočiti da, osim parafraze vremenskom rečenicom (*dok se vraćao s posla*), možemo izvršiti i kondenzaciju konstrukcijom *na*/*u*/*pri* + lokativ (*na*/*u*/*pri povratku s posla*) s vremenskim značenjem (Radovanović 1977a: 114–120, Антонић 2005: 285–288):

(41) *Kad je, **vraćajući se** s posla* [...] *majstor Pero pročitao oglas na kapiji* (Gralis-Korpus NDć).
(41a) *Mikor, munkájából **visszatérőben*** [...] *Péró-majsztor elolvasta a hirdetményt* (HaD, 211).

4.4. GP u oba jezika mogu imati značenje uzroka, što se vidi iz sledećih primera:

(42) *I u starčevom čudnom štapu koji su odmah ispresecali na nekoliko mesta, **misleći** da je šupalj a da su u njemu sakrivena pisma, nije nađeno ništa* (Gralis-Korpus NDć).
(42a) *Az öreg furcsa botjában, amelyet több helyen is fölvágtak, azt **gondolva**, hogy belül üres s hogy rejtett levelek vannak benne, nem találtak semmit* (HaD, 85).

(43) *Ali **videći** da je Sultan zaista prepustio Bosnu Švabi i **poznavajući** svoje sugrađane, bio je protivan neorganizovanom narodnom otporu* (Gralis-Korpus NDć).
(43a) *De **látva**, hogy a szultán valóban átengedte Boszniát a sváboknak és **ismerve** polgártársait, nem helyeselte a nép szervezetlen ellenállását* (HaD, 115).

(44) *I tako su otpočela nova vremena pod okupacijom koju je svet, **ne mogući** je sprečiti, smatrao u duši privremenom* (Gralis-Korpus NDć).
(44a) *Így kezdődtek az új idők az okkupáció alatt, amelyet az itteni világ **nem tudván** megakadályozni, lelkében csak ideiglenesnek tekintett* (HaD, 137).

U prevodu se često pojavljuju i uzročne rečenice koje otvaraju veznici *mert* (45a, 46a) i *mivel* (47a, 48a). Prvi uvodi rečenice kojima se iznosi nov i nepoznat uzrok i koje se obično smeštaju iza nadređene rečenice, dok drugi one kojima se saopštava o očiglednom, svima poznatom uzroku i koje po pravilu prethode glavnoj rečenici (Andrić E. 2008: 181):

(45) *Ipak su svi bili tih kišnih jesenjih dana na oprezu,* ***znajući*** *„da je voda dušmanin“* (Gralis-Korpus NDć).
(45a) *Mégis valamennyien azokban a napokban résen voltak,* ***mert tudták****, hogy „nagy ellenségünk a víz”* (HaD, 73).

(46) [...] *doselile iz Užica,* ***ne hoteći*** *da žive pod srpskom vlasti* (Gralis-Korpus NDć).
(46a) [...] *Uzsicéből menekültek ide,* ***mert nem akartak*** *szerb uralom alatt élni* (HaD, 113).

(47) [...] *i* ***nemajući*** *više na kome da ga iskali, jede sam sebe* (Gralis-Korpus NDć).
(47a) […] ***mivel nincs*** *már kire kiönteni haragját, saját magát rágja* (HaD, 26).

(48) [...] *pita se gazda Pavle neprestano i* ***ne nalazeći*** *odgovora vraća se ponovo na početak svoje misli* (Gralis-Korpus NDć).
(48a) [...] *kérdezgeti szüntelenül Pávle gazda* ***s mivel feleletet nem talál****, ismét visszatér a gondolatához* (HaD, 325).

Uzročno značenje može imati i nastavak **-ban/-ben** (u tački 4.3. spomenut s vremenskim značenjem). Srpski primer (49), koji se može parafrazirati uzročnom rečenicom (*zato što / zbog toga što je smatrao*), ne može se kondenzovati konstrukcijom *u* + lokativ (**u smatranju*). Međutim, u mađarskom jeziku i nije upotrebljen ovaj glagol, već se pojavljuje glagolska imenica *meggyőződés*, nastala od glagola *meggyőződik* (= *uveriti se*). Njoj pak odgovara glagolska imenica u srpskom (*uverenje*), koja već može kondenzovati uzročnu rečenicu (*u uverenju – zato što je bio uveren / je verovao*) (Radovanović 1977a: 137, Антонић 2005: 293):

(49) *Nije hteo nikoga u čaršiji da pita,* ***smatrajući*** *da pametan čovek već odavno nema s kim da se posavetuje* (Gralis-Korpus NDć).
(49a) *A csarsijában senkit sem akart megkérdezni, abban a* ***meggyőződésben****, hogy okos ember már rég nem tanácskozhat senkivel* (HaD, 233).

4.5. Konstrukcije s GP u rečenici (50) imaju uslovno, ali istovremeno i načinsko značenje. Primer zadovoljava kriterijum za kondicionalnu interpretaciju jer su i radnje iskazane glagolskim prilozima i radnja predikata na nivou

zamišljanja,[5] a na načinsku interpretaciju upućuje korelativ *tako* (= *így*). U pitanju je realni uslov koji se uvodi veznikom *ako* (*ako se svaki trenutak živi odvojeno i ako se ne gleda ni napred ni natrag*):

> (50) *Jer jedino tako,* ***živeći*** *svaki trenutak odvojeno i* ***ne gledajući*** *ni napred ni natrag, može se ovakav život podneti* (Gralis-Korpus NDć).
> (50a) *Mert csak így, minden pillanatot külön* ***élve****, se előre, se hátra* ***nem tekintve*** *lehet az ilyen életet elviselni* (HaD, 318).

Drugačiji je tip uslovnog značenja u primerima (51) i (52) i njihovim ekvivalentima (51a) i (52a). Konstrukcijama s GP ne iznosi se uslov u užem smislu reči, već se govornik ograđuje u odnosu na način razumevanja sadržine predikata (Feleszko 1981: 145). Imaju, dakle, modalno značenje i to onoga tipa koji se može svrstati u epistemičku modalnost. Za oba posmatrana jezika važi i da se u takvoj upotrebi GP upravni predikat (najčešće glagol govorenja, konstatacija, iskustva) često izostavlja te da GP na taj način postaje neorganski deo rečenice, okamenjen izraz (Feleszko 1981: 145, Ivić 2008: 226, Lengyel 2000: 244–245).

> (51) *Ako je lane,* ***sudeći*** *po gomilama drveta, izgledalo da Abidaga namerava da diže most od drvene građe* (Gralis-Korpus NDć).
> (51a) *Ha tavaly, az épületfák tömegéből* ***ítélve****, úgy látszott hogy Abidaga fából akarta a hidat felépíteni* (HaD, 23).

> (52) *Za nekoliko prvih godina porušeni su u čaršiji istureni dućani koji,* ***pravo govoreći****, nisu dotad nikom smetali* (Gralis-Korpus NDć).
> (52a) *Az első néhány esztendőben lerombolták a csarsija kiöregedett boltjait, amelyek* ***őszintén szólva****, addig sem szolgáltak semmire*[6] (HaD, 142).

4.6. Dopusno značenje nalazi se u primeru (53) koji je preveden dopusnom rečenicom s veznikom *bárhogy* (= *ma kako*). On je upotrebljen i da bi se istakao intenzitet osećanja. Sama klauza ima značenje *i koliko god da su uživali*:

---

[5] M. Ivić (2008: 225–226) primećuje da je uslov za kondicionalnu interpretaciju GP oblik potencijala rečeničnog predikata ili neki drugi oblik, ali samo ukoliko je moguće shvatiti da radnja njime imenovana ne postoji.

[6] Napominjem da je ovaj primer prevodilac pogrešno interpretirao prevevši deo rečenice *nisu dotad nikom smetali* sa *addig sem szolgáltak semmire* u značenju ‘ni dotad ničemu nisu služili’.

(53) ***Uživajući*** *u momačkom kolu oni su i premirali od straha* (Gralis-Korpus NDć).
(53a) *S* ***bárhogy élvezték*** *is a legények körtáncát, szinte elaléltak a félelemtől* (HaD, 63).

U rečenici (54) GP sadrži i uslovno i dopusno značenje i može se rekonstruisati tip uslovnodopusne rečenice s vezničkim skupom *čak i ako* (Звекић-Душановић 2007: 271–278). Ona je prevedena uslovnom rečenicom s veznikom *ha*, a dopusno značenje se vidi na osnovu upućivačkog *akkor is* (= *i onda*):

(54) *Ali ja hoću da ti kažem, jer i* ***preskačući*** *po vas dan balvane može čovjek nešto da vidi i nauči, da smisli i osjeti* (Gralis-Korpus NDć).
(54a) *De én meg akarom mondani neked, mert* ***ha*** *az ember egész nap gerendákon keresztül* ***ugrál****, akkor is láthat és tanulhat valamit, gondolkodhatik és érezhet* (HaD, 266).

4.7. O ciljnom značenju GP mišljenja lingvista se ne podudaraju. M. Ivić (2008: 222–223) sumnja u tačnost tvrdnje da postoji GP sa značenjem namerne rečenice,[7] dok M. Kovačević (1992: 113–114)[8] i P. Mrazović (2009: 133) prihvataju takvu mogućnost.

Primer (55) koji bi se, prema kriterijumima postavljenim za interpretaciju namernom rečenicom, mogao svrstati u ovaj tip i jeste preveden ciljnom rečenicom (55a), mada i u mađarskom jeziku, doduše veoma retko, GP može imati i funkciju odredbe za cilj (Lengyel 2000: 238). Pojavljivanje ciljne rečenice u prevodu uslovljeno je opredeljenjem prevodioca da umesto glagola *keres* (= *tražiti*) upotrebi

[7] Autorka primećuje da primeri GPS kojima se u literaturi ilustruje značenje namerne rečenice nisu jednoznačni, ali da se jednoznačnost može obezbediti ako se uz gerund izgovori i „karakteristična priloška oznaka“ *na taj način*. Dodavanje ovog priloškog izraza pokazuje da GP ima značenje omogućene radnje. M. Ivić ističe još jedan relevantan momenat: parafrazni test bi promenio vid glagola, što nije u skladu s pravilom da se vid glagola pri parafrazi ne menja (up. *kucnuo ga je... ispitujući mu čvrstinu – kucnuo ga je... da bi mu ispitao čvrstinu*).

[8] M. Kovačević napominje da konstrukcije s glagolskim prilozima spadaju u kontekstualno uslovljene finalne konstrukcije, i da takvu semantičku vrednost imaju u „strogo određenim leksičko-sintaksičkim uslovima“: radnja predikata prethodi radnji glagolskog priloga; odnos dveju radnji podrazumeva dodir omogućivačke radnje (obeležene predikatom) i ciljne radnje (obeležene glagolskim prilogom); cilj se ne pokazuje zamišljenim rezultatom predikatske radnje, nego rezultatom u realizaciji; cilj nikada nije realizovan u celosti, nego je aktuelan samo početak njegove realizacije. Specifičnost finalnih konstrukcija s GP autor vidi upravo u omogućivačko-ciljnoj vezi.

glagol *talál* (= *naći*, *nalaziti*). Semantički odnos između njih blizak je odnosu rezultat u realizaciji – potpuna realizacija.[9]

(55) [...] *i ne sede zajedno,* ***tražeći*** *u razgovoru pomoći i olakšanja kao nekad* (Gralis-Korpus NDć).
(55a) [...] *s nem ültek össze,* ***hogy*** *a beszélgetésben segítséget és megkönnyebbülést* ***találjanak****, mint hajdan* (HaD, 308).

5. Mada obrnut smer analize, od mađarskog ka srpskom, nije postavljen kao cilj rada, građa je nametnula da se spomenu i oni slučajevi kada se u prevodu pojavljuje GP, iako je u originalnom tekstu prisutan neki drugi oblik.

Mađarski GP se, na primer, javlja kao ekvivalent trpnog prideva. On tada ima pasivno značenje, što potvrđuje zapažanje s početka rada (tačka 1) prema kojem nastavak **-va/-ve**, dodat tranzitivnim glagolima, može pasivizirati konstrukciju, pri čemu se često dobija i značenje stanja subjekta:

(56) ***Okružen*** *stalno svačijom brigom i potrebom* [...] *on je* [...] *proveo ceo vek zdrav, srećan i imućan* (Gralis-Korpus NDć).
(56a) *Allandóan mások gondjával és bajával* ***körülvéve*** [...] *a hodzsa* [...] *egész életét egészségben, boldogan és jólétben töltötte* (HaD, 129).

(57) *Cele te duge i studene noći Plevljak je preležao u čamcu,* ***pokriven*** *ovčijim kožama* (Gralis-Korpus NDć).
(57a) *Az egész hosszú és hideg éjszakát átfeküdte a plevljei a csónakában, birkabőrökkel* ***letakarva*** (HaD, 33).

GP je u mađarskom zabeležen i kao ekvivalent srpske padežne konstrukcije u funkciji kondenzatora. U primeru (58) deverbativna imenica (*u razgovoru*) kondenzuje rečenicu koja se može interpretirati kao sastavna (*i pri tom su razgovarali*). Ona je prevedena glagolskim prilogom (*beszélgetve*) s istom funkcijom (58a). Bez promene značenja, sinonimično, mogao je i u originalu stajati GP (*razgovarajući*), tim pre što je u koordiniranom odnosu s ovom imenicom i GP (*posmatrajući*). U primeru (59) pojavljuju se dva sredstva kondenzacije – deverbativna imenica (*sa uzdahom*) i GPS (*govoreći*). Prevodilac se opredelio da u oba slučaja upotrebi GP (*sóhajtva* i *mondva*):

[9] Up. prethodnu napomenu.

(58) *Deca su pretrčavala a stariji išli polagano,* ***u razgovoru*** *ili* ***posmatrajući*** *sa svake tačke potpuno nove vidike koji su se otvarali sa mosta* (Gralis-Korpus NDć).
(58a) *A gyerekek átfutottak, az idősebbek szép lassan,* ***beszélgetve*** *mentek vagy minden pontról külön* ***elnézegették*** *a hídról nyíló új látóhatárt* (HaD, 63).

(59) *Pop je* ***sa uzdahom*** *oduhnuo dim daleko,* ***govoreći*** *tiho, sam sebi* (Gralis-Korpus NDć).
(59a) *A pap* ***sóhajtva*** *messzire fújta a füstöt, csendesen* ***mondva*** *magának* (HaD, 136).

Navedeni primeri ilustruju složenu mrežu odnosa između GP i njima sinonimičnih jezičkih sredstava kako u jednom jeziku, tako i na relaciji dva jezika.

6. Zaključak. U radu se posmatraju glagolski prilozi u funkciji kondenzatora različitih tipova rečenica, zabeleženi u romanu Na Drini ćuprija Ive Andrića. Velika frekventnost upotrebe ovih glagolskih oblika podudara se sa podacima do kojih su došli lingvisti proučavajući jezik Ive Andrića. Istaknuta je i česta upotreba više GP u jednoj rečenici.

Analiza prevoda na mađarski jezik pokazuje sledeće pravilnosti:

Vidska opozicija između GPS i GPP u prevodu se postiže glagolom imperfektivnog/perfektivnog vida u osnovi, ili nekim drugim sintaksičkim sredstvom koje obezbeđuje perfektivnu/imperfektivnu interpretaciju konstrukcije, budući da se mađarski nastavak **-va/-ve** može dodati glagolima oba vida. Ipak, evidentirana su i neka odstupanja.

Većina značenja GP, ustanovljenih prema modelu srpskog jezika, i u mađarskom se može izraziti ovim oblikom, a značenja koja nisu potvrđena primerima uslovljena su ograničenim korpusom. Uočeno je, takođe, da u nekim tipovima prevodilac češće koristi rečenicu koja je u originalnom tekstu kondenzovana ovim glagolskim oblikom. Zabeležena je i upotreba deverbativnih imenica s padežnim nastavcima kao ekvivalentima GP, što potvrđuje mogućnost rečenične kondenzacije različitim jezičkim sredstvima u oba jezika.

U prevodu se GP ne pojavljuje samo kao ekvivalent GP originala već i nekih drugih oblika i konstrukcija, najčešće kao ekvivalent trpnog prideva (što se objašnjava karakteristikom mađarskog jezika da nastavak **-va/-ve** dodat tranzitivnim glagolima pasivizira strukturu) i kao ekvivalent deverbativnih imenica kao kondenzatora rečeničnog sadržaja (što se može povezati s prethodnom konstatacijom o deverbativnim imenicama kao ekvivalentima GP originalnog teksta).

IZVORI

Gralis-Korpus NDć: Gralis-Korpus: http://wwwgewi.kfunigraz.ac.at/gralis. Stanje 5. 12. 2012.

HaD – Andrics 1947: Andrics, Ivo. *Híd a Drinán*. Budapest: Szikra Kiadás. Fordította Csuka Zoltan.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Feleszko, Kazimierz (1981). Српскохрватски прилошки партиципи – неке карактеристике. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 139–146.

Ivić, Milka (2008[3]). *Lingvistički ogledi*. Beograd: „Biblioteka XX vek“: Knjižara „Krug“ [Biblioteka XX vek; knj. 61].

Jakobsen, Per (1980). Српскохрватски глаголски прилози. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 141–146.

Kovačević, Miloš (1992). *Kroz sintagme i rečenice.* Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Lacszkó, Tibor (2000). A melléknévi és határozói igenévképzők. In. Kiefer Ferenc et al. *Strukturális magyar nyelvtan. 3. kötet. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 409–452

Lengyel, Klára (2000). Az igenevek. In: Balogh, Judit et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 223–245.

Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Radovanović, Milorad (1977a). Imenica u funkciji kondenzatora (I). In: *Зборник за филологију и лингвистику* XX/1, 63–144.

Radovanović, Milorad (1977b). Imenica u funkciji kondenzatora (II). In: *Зборник за филологију и лингвистику* XX/2, 81–160.

Stanojčić, Živojin (1967). *Jezik i stil Iva Andrića*, (*Funkcije sinonimskih odnosa*). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. [Monografije knj. XI.]

Velcsov, Mártonné (1988). A szófajok. In: Bencédy József el al. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönykiadó, 9–83.

Žagar-Szenteši, Orsolya (2007). Kontrastivni opis glagolskih prideva i glagolskih priloga u mađarskom i hrvatskom jeziku. In: *Studia Slavica* 52/1–2, 475–482.

...

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Вујиновић, Сања (2006). Употреба глаголских прилога код J. C. Поповића, B. Петровића и B. Арсенијевића. In: *Прилози проучавању језика* 37, 137–172.

Вуковић, Гордана (1969). Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића. In: *Прилози проучавању језика* 5, 65–79.

Звекић-Душановић, Душанка (2007). О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 271–279.

Михајловић, Тамара (1999–2001). Глаголски прилози у језику Данила Киша. In: *Прилози праучавању језика* 30–32, 207–232.

Попович, Людмила (2011). Таксисные значения деепричастия в сербском языке. In: *Јужнословенски филолог* 67, 135–162.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002[8]). *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик* (*граматички системи и књижевнојезичка норма II, Синтакса*). Београд: Научна књига.

Стојановић, Љубомир (1928–1929). Значење глаголских партиципа. In: *Јужнословенски филолог* VIII, 1–12.

Суботић, Љиљана (1977–1978). Значење и функција глаголских прилога у роману Уста пуна земље Бранимира Шћепановића. In: *Прилози проучавању језика* 13–14, 53–67.

Суботић, Љиљана (1998). Употреба партиципа у књижевном језику Јована Стерије Поповића. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 41/2, 95–102.

Танасић, Срето (2005). Синтакса глагола. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 345–376.

Ћурчин, Ивана (2006). Улога герунда као кондензационих средстава у језику А. Тишме и Б. Пекића. In: *Прилози проучавању језика* 37, 117–135.

Црњак, Дијана (2010). Glagolski prilog sadašnji u Andrićevom gračkom opusu i njegovi prevodni ekvivalenti na njemački. In: Tošović, Branko (ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić* (*1923–1924*). *Grački opus Iva Andrića* (*1923–1924*). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 319–334.

MODALNOST

PRILOG PROUČAVANJU SEMANTIČKIH UNIVERZALIJA NA PRIMERU MAĐARSKIH „POTENCIJALNIH GLAGOLA”[1]

1. Koju god definiciju kulture da prihvatimo,[2] neosporno je da je jezik neodvojivi deo i kulture i njene definicije. Saznanja o obrascima ponašanja, umnim i materijalnim dostignućima nesumnjivo stičemo i putem jezika. S druge strane, pod različitim kulturama često se podrazumevaju i različiti jezici. Kulturna dostignuća, osobenosti govornika drugih jezika često upoznajemo takođe putem jezika. Upravo u tom kontekstu ne može se poreći značaj prevođenja, kao procesa posredovanja među kulturama, kao procesa u kojem se neizbežno susreću različite kulture, samim tim i različiti jezički sistemi. Prevodilac se u tom procesu istovremeno suočava sa razlikama kako nejezičke tako i jezičke prirode.

Prevodilac je dakle, kao bilingvalna osoba, medij u kojem se jezici susreću, dolaze u dodir. Pod pojmom jezički dodiri (jezički kontakti, kontakti jezika, jezici u kontaktu) obično se podrazumeva uticaj jednog jezika na drugi, preuzimanje elemenata jednog jezika u drugi, preklapanja dvaju jezičkih sistema, odnosno interferencija.[3] Kao rezultat ovoga nastaju interferentne pojave, realizacije nekih elemenata jednog jezika po modelu drugog. Nije, razume se, nužno da u procesu prevođenja dođe do ovih preklapanja, niti, ukoliko do njih dođe, ona moraju biti očigledna. Postoji i skrivena interferencija, koja ne predstavlja narušavanje norme jednog jezika već „izbegavanje upotrebe onih jezičkih pravila koja nisu zajednička za oba jezika”.[4]

Uzrok nastanka interferentnih pojava često se nalazi u razlikama među jezicima. Jezici, naime, mogu imati identične kategorije koje u nekim domenima različito funkcionišu, ali neki jezik može u svom sistemu imati i kategoriju koja u

---

[1] Rad je objavljen 2006. u: *Сусрет култура, Зборник радова са IV међународног интердисциплинарног симпозијума*. Нови Сад: Филозофски факултет, 427–436.

[2] Bugarski (1997: 244) teškoću definisanja kulture ilustruje i podatkom da su još 1952. godine antropolozi Alfred Krouber i Klajd Klakhon citirali, analizirali i klasifikovali čak 164 osnovne definicije kulture.

[3] Detaljniji pregled upotrebe ovih termina kao i pojma interferencije up. Filipović (1986: 17–35) i Burzan (1984: 16–21).

[4] Ovu podelu interferencije izvršio je Rozencvejg. Up. Burzan (1984: 19).

drugom ne postoji. Upravo su takve situacije, situacije nultih odnosa,[5] posebno zanimljive, predstavljaju izazov kako prevodiocima tako i izučavaocima jezika u kontaktu, ali i onima koji se bave kontrastivnom analizom.

Ako se posmatraju srpski i mađarski jezik, nulti odnos postoji u slučaju tzv. „potencijalnih glagola" koji, za razliku od srpskog, postoje u mađarskom jeziku. Cilj ovoga rada jeste da se utvrdi uzrokuju li oni teškoće u prevođenju, odnosno za kojim jezičkim sredstvima posežu prevodioci sa mađarskog na srpski jezik da bi postigli odgovarajuće značenje. Isto tako, zanimljivo je sagledati i obrnuti smer: da li se kod prevodilaca sa srpskog na mađarski jezik pojavljuje skrivena interferencija, izbegavaju li upotrebu „potencijalnih glagola" usled postojanja još nekih mogućnosti za iskazivanje adekvatne semantike u mađarskom jeziku.

„Potencijalne glagole" („ható ige" – verbum potentiale) karakteriše tvorbeni sufiks *-hat/-het* koji može stajati na svim vrstama glagola, uglavnom aktivnim, faktitivno-kauzativnim i povratnim. Od glagola sa ovim sufiksom ne mogu se tvoriti novi glagoli, iza njega mogu stajati samo sufiksi za tvorbu imenskih reči (Deme 1961: 361). Mogu im se dodati znaci[6] koji se inače dodaju glagolima (za prošlo vreme, za imperativ, za kondicional), zatim i lični glagolski nastavci.

Njihova semantika opisuje se na sledeći način: „a) vki, vmi képes a cselekvésre, tud cselekedni (...); b) vkinek, vminek módja, lehetősége van a cselekvésre (...); c) vkinek, vminek szabad, jogában van csedekednie, vmit megtennie (...); d) a cselekvés, történés esetleg, valószínüleg bekövetkezik, végbemegy (...); e) a cselekvés, történés bizo nyosan folyamatban van, szükségszerűen végbemegy, bekövetkezik (...). Előfordul azonban, hogy a -hat ~ -het nem szolgál egyébre, mint szerény vagy udvarias kérés kifejezésére" (Deme 1961: 361–362).

Uočljivo je da posmatrani glagoli imaju zajednički semantički element tipa 'mogućnost'. Značenje mogućnosti (nasuprot kojem najčešće stoji značenje nužnosti) svakako je jedno od modalnih značenja, stoga se i ovi glagoli mogu

[5] Up. Đorđević (2000: 66): „Nulte odnose dva jezika predstavljaju oni slučajevi u kojima u jeziku A postoji simbol za neku pojmovnu sadržinu, a u jeziku B odgovarajućeg simbola nema".

[6] Pod „znacima" se u mađarskom jeziku podrazumevaju nastavci „koji ne menjaju osnovno značenje reči već označavaju samo njihovu kvalitativnu ili kvantitativnu promenu" (Andrić 2002: 132).

posmatrati kao jedno od sredstava za iskazivanje modalnosti.[7] Sȃmo, pak, značenje mogućnosti semantički je razuđeno, pokriva veoma različite situacije, što ukazuje na potrebu daljeg semantičkog nijansiranja. Navedena značenja „potencijalnih glagola" upravo odgovaraju tipovima mogućnosti koje predlaže Palmer (1990):[8]

- unutrašnjoj dinamičkoj mogućnosti (tj. sposobnosti subjekta za vršenje određene radnje) odgovara značenje a);
- spoljašnjoj dinamičkoj mogućnosti (mogućnosti koja nastaje usled sticaja okolnosti) odgovara značenje b);
- deontičkoj mogućnosti (tj. dozvoli) odgovara značenje c);
- značenja d) i e) pripadaju epistemici jer iskazuju određeni stepen uverenosti govornika u istinitost onoga o čemu saopštava.[9]

Ovo je značajno za kontrastivno posmatranje jezičkih pojava jer se za ova značenja može konstatovati visok stepen univerzalnosti, te mogu poslužiti kao osnova za utvrđivanje sličnosti i razlika među jezicima na formalnom planu.

2. Na oko 250 stranica originalnog mađarskog teksta zabeleženo je 248 primera sa potencijalnim glagolima. U prevodu na srpski zabeležene su sledeće situacije:

a) konstrukcija: modalni glagol *moći* + *da* + prezent (86 primera) / infinitiv (85 primera);[10]
b) neki drugi modalni pokazatelj (41 primer);
c) izostavljen je modalni pokazatelj (28 primera);
d) slobodan prevod (8 primera).

---

[7] Ovo konstatuju i Kiefer (1985: 131–153; 1990: 1–15) i mađarska gramatika (Balogh i dr. 2000: 387).

[8] Palmer (1990) izdvaja: epistemičku (epistemic), deontičku (deontic) i dinamičku (dynamic) modalnost koja može biti tipa mogućnost (possibility) ili nužnost (necessity). Zatim, u okviru dinamičke mogućnosti razlikuje subjektivno orijentisanu (subject oriented) i neutralnu (neutral or circumstantial) mogućnost .

[9] O epistemičkoj interpretaciji sufiksa *-hat/-het* detaljnije govori Kiefer (1985: 131–153).

[10] Kao dopuna modalnog glagola *moći* ravnopravno su zastupljeni i konstrukcija *da* + prezent i infinitiv. Može se govoriti i o uticaju mađarskog jezika na češću upotrebu infinitiva, ali prema jezičkom osećaju autora ovoga rada, kao i konsultovanih izvornih govornika srpskog jezika, infinitiv je sasvim prihvatljiv u svim zabeleženim primerima. Analiza alternativne upotrebe konstrukcije *da* + prezent i infinitiva neće biti predmet ovoga rada.

Kao prevodni ekvivalent mađarskih potencijalnih glagola najfrekventniji je modalni glagol *moći* sa dopunom. Ovo je sasvim očekivan rezultat,[11] s obzirom na činjenicu da se u srpskom upravo ovim glagolom mogu iskazati sva pomenuta značenja mogućnosti. Nije, međutim, zanemarljiv ni broj primera u kojima se pojavljuju neki drugi modalni pokazatelji. Oni će i biti predmet razmatranja u ovom radu.

2.1. Najpre će se sagledati situacije koje se ostvaruju kada posmatrani mađarski sufiks ima epistemičku interpretaciju.

Određeni stepen uverenosti govornika u istinitost onoga o čemu se referiše u srpskom se iskazuje i glagolom *morati* u neličnoj upotrebi. Tada iskaz koji dobija epistemičku kvalifikaciju nije u nemobilnom prezentu:

Elhúzódik kedvesünk a kerítéstől? Veszedelmes kutyát *látHATott* a kertben (KGy, 411)	Naša dragana se odmiče od ograde? *MORA DA je* u bašti *primetila* opasnog psa (KGy/VA, 245)
A körülményekre se emlékszem pontosan: apám *kimeHETett* a vendégekkel, mert egy darabig magam maradtam (KI, 24)	Ni okolnosti se ne sećam tačno: tata *MORA DA je izašao* za gostima, jer sam neko vreme ostao sam za stolom (KI/TA, 25)

Uz glagol *morati* može se pojaviti i infinitiv glagola *biti*:

...ilyenképp tehát az időpontokat *egyeztetHETték* egymással, úgy látszik (KI, 47)	...*MORA* dakle *BITI DA su* na taj način *ujednačavali* vreme kada koju meru treba preduzeti, po svoj prilici (KI/TA, 53)

Modalni glagol *moći* takođe može imati epistemičko značenje, s tom razlikom što označava niži stepen uverenosti. Za razliku od *morati*, uvek se pojavljuje sa glagolom *biti* (*može biti/*može da je primetila, može biti/*može da je izašao, može biti/*može da su na taj način ujednačavali*). Potencijalni sufiks može označavati i visok stepen uverenosti, te se ova rešenja mogu smatrati korektnim.

Epistemička vrednost u srpskom često se označava i modalnim rečima koje se i pojavljuju kao prevodni ekvivalenti mađarskog sufiksa *-hat/-het*. Zabeležene su modalne partikule: *verovatno* i *možda*:

[11] Andrić (2002: 43, 114) prikazujući semantiku potencijalnih glagola konstatuje da se oni u srpskom najčešće prevode „modalnim glagolom *moći*, dodajući mu konstrukciju *da* + prezent".

Őneki viszont telefonon *adHATták értésére*, mert előzőleg sürgő-förgő, valamilyen változásra utaló hangokat hallottunk a szobájából (KI, 46)	Njemu *su* ovo *VEROVATNO nagovestili* preko telefona, jer pre toga čusmo iz njegove sobe nekekve užurbane glasove koji ukazivahu na to da će se nešto promeniti (KI/TA, 53)
Egyedül egy kis székely fiú nézett másfelé, ra sem nézett a csillogó-villogó fejre...más kép *járHATott* az eszében, talán egy szép kislány képe, akit most ell kell hagyni, talán örökre (EP, 59)	Samo je jedno momče iz Transilvanije gledalo u drugom pravcu, ni pogled nije bacio ka sjajnoj i presvetloj glavi...*VEROVATNO* mu *se* neka druga slika *motala* po mislima, možda slika neke lepe devojke koju sada mora da ostavi, možda čak i zauvek (EP/AG, 45)
A jelek *jót jövendölHETtek*, mert Tsomor ajkairól úgy pattogtak a zománcos vezényszavak, mint az alkotmányünnepi jégverés (EP, 62)	Znaci *su bili VEROVATNO povoljni*, jer sa Čomorovih usana samo su padale izglancane reči komande poput grada iz neba za vreme proslave dana donošenja ustava (EP/AG, 47)
Hisz afféle szakácsnékifecsegés révén *jutHATott* az én ismereteim közé is (IGy, 228)	*VEROVATNO je* preko neke kuvaričine brbljarije *doprlo* i do mene (IGy/LM, 50)
A fotósok ott *bíbelődHETtek* naphosszat a bolyhozónők rettenetes és jó szándékú vicsnyogásaival (EP, 77)	Fotografi *su se VEROVATNO* po ceo dan tamo *dosađivali*, uz užasno ali dobronamerno kikotanje tekstilnih radnica (EP/AG, 58)
Ez a tény *magyarázHATta* azután azt a körülményt, hogy (...) egyszer másszor a fókaarcú emberre is ráismerhettem a téglagyárban (KI, 52)	*MOŽDA je* to onda *objašnjavalo* okolnost što sam (...) jednom ili dvaput prepoznao u ciglani i čoveka s licem foke (KI/TA, 59)

U sledećoj mađarskoj složenoj rečenici ostvareno je čak pet elemenata sa epistemičkim značenjem koji prenose tri različite epistemičke kvalifikacije, sva tri iz ugla govornika. U prevodu na srpski realizovana su samo dva. Radi boljeg uočavanja odnosa među njima, dajem i doslovan prevod posmatranih delova rečenice:

GYANíTOM, a fekete piacról *hozHATta*, *TALÁN* mert *BIZONYÁRA* ő is *olvasHATta* az intézkedést, (hogy zsidó személyeknek ezentúl kisebb adagokkal kell beérniök az élelemellátás területén) (KI, 28)	*VERUJEM DA* ih je kupio na crno na pijaci, *MOŽDA* zato što je i sam pročitao propis (po kome Jevrejima odsad pripadaju manje količine namirnica) (KI/TA, 30) *VERUJEM DA* ih *JE MOGAO doneti* sa "crne" pijace, MOŽDA zato što JE ZACELO i on *MOGAO pročitati* propis (doslovan prevod)

Sintaksički gledano, mađarska rečenica se sastoji od tri klauze, ali tri klauze ne odgovaraju trima epistemičkim značenjima. Veza je naime sledeća:

Predikat glavne rečenice je glagol mišljenja (*gyanít = verovati*) koji dobija dopunsku klauzu sa predikatom ostvarenim potencijalnim glagolom (*hozHAT = može doneti*). Glagol mišljenja i sufiks potencijalnog glagola prenose istu epistemičku vrednost. Pri tom se uverenje govornika ne odnosi na istinitost sȧmog donošenja nečega već na mesto odakle je nešto doneto (*a fekete piacról = sa crne pijace*). Sufiks na drugom potencijalnom glagolu (*olvasHAT = može pročitati*) pokazuje određeni stepen uverenosti govornika u ostvarenost onoga što je iskazano glagolom u osnovi (*olvas = čitati/pročitati*). Modalna partikula (*bizonyára = zacelo*) ostvarena u ovoj klauzi prenosi epistemičko značenje koje se odnosi na isti element, s tim što se ovde može konstatovati i veći stepen uverenosti koji nosi modalna partikula u odnosu na potencijalni sufiks. Drugi potencijalni glagol funkcioniše kao predikat klauze koja iskazuje uzrok kupovine „na crno". Modalna partikula (*talán = možda*), ostvarena ispred uzročne klauze, unosi semantički element 'neuverenost govornika u istinitost uzroka'.

Tri epistemičke kvalifikacije, dakle, odnose se na tri različita sadržaja: stepen uverenosti u mesto ostvarenja nečega, stepen uverenosti u ostvarenost nečega i stepen uverenosti u uzrok ostvarivanja nečega. Sve tri trebalo je ostvariti i u prevodu.

Da je semantika ovih iskaza složenija i od ovoga što je do sada rečeno, pokazuje i to da se značenja ovih potencijalnih glagola mogu interpretirati i kao 'mogućnost na osnovu okolnosti', pri čemu bismo u srpskom dobili „verujem da ih je mogao (= imao prilike) kupiti" i „zacelo je mogao (= bio je u prilici) da i sam pročita propis". U takvoj interpretaciji iskazi sadrže različite tipove modalnog značenja: značenje uverenosti govornika i značenje postojanja okolnosti koje omogućavaju neku akciju, te su potrebna i dva modalna indikatora da bi se oni označili.

Redundantnim se, u srpskom, pokazuje dvostruko epistemičko kvalifikovanje istog sadržaja. Ovo potvrđuju i primeri u kojima se, u mađarskom, pored potencijalnog glagola epistemički upotrebljenih, pojavljuju i drugi elementi sa istom funkcijom (kognitivni i perceptivni glagoli modifikovani upućivačkom reči *úgy*: *úgy hiszem, úgy nézem, úgy látom, úgy látszik*; modalnim rečima: *nyilván, biztos*). U srpskom se ostvaruju epistemički modalni pokazatelji *čini se nekome, imati utisak, po svoj prilici, očevidno, očito, sigurno*:

De akkor jutott eszembe és értettem meg körülbelül pontosabban is, ÚGY HISZEM, miről is *akarHATott* hát a vámházban a fókaarcú ember is oly igen beszélni a rendőrrel (KI, 52)	No ta stvar me je podsetila i nekako mi bliže objasnila, ČINI MI SE, to o čemu *je* čovek s licem foke *želeo* onako živo da razgovara s policajcem (KI/TA, 59)
ÚGY NÉZTEM, épp valami tárgyalásukat *szakítHATtam félbe* (KI, 9)	UČINILO MI SE *da sam poremetio* baš neki dogovor (KI/TA, 7)
...ÚGY LÁTTAM, ez a válaszom is *tetszHETett* néki (KI, 35)	IMAO SAM UTISAK *da* joj *se* i taj odgovor *svideo* (KI/TA, 39)
Valahol ott, a mi közelünkben *találHATott* magának, ÚGY LÁTSZIK, szálláshelyet ő is (KI, 52)	PO SVOJ PRILICI *je* i on *našao* smeštaj u našoj blizini (KI/TA, 59)
De NYILVÁN *akarHATtak* ők is valami szívességet tőlem ezzel a meghívással (IGy, 243)	Ali JE OČEVIDNO *da su* ovim pozivom i oni *želeli* od mene neku uslugu (IGy/LM, 71)
No, gondoltam, BIZTOS az átlépések ügyet *kívánHATják* ellenőrizni (KI, 36)	Pomislih *da žele*, OČITO, da provere pitanje prolaza (KI/TA, 40)
A pallérról is megemlékeztünk: említettük, BIZTOS igen *csodálkozHATott* ma reggel, hogy nem jelentünk meg a munkánál (KI, 40)	Setismo se i predradnika: spomenusmo kako *se* SIGURNO jutros *začudio* što nismo stigli na posao (KI/TA, 46)

2.2. U deontičkom značenju sufiks *-hat/-het* označava mogućnost ostvarivanja neke situacije na osnovu nečije dozvole. Davanju dozvole obično prethodi nečija želja za ostvarenjem neke situacije. „Imalac" želje i „davalac" dozvole nisu identični. Glagoli *dozvoliti (nekome da+prezent), pustiti (nekoga da+prezent)* u prevodu ekspliciraju ovo značenje:

"Rozi" ki is járta a pallérnál, hogy *leveHESsük*[12] az ingünket (KI, 40)	Zato je "Roza" isposlovao kod predradnika da nam *DOZVOLI da skinemo* košulje (KI/TA, 45)
Azután *elmeHETtem* (KI, 8)	Zatim me je *PUSTILA da odem* (KI/TA, 6)

U navedenim primerima mogao je stajati i glagol *moći* sa dopunom (*...da možemo da skinemo/skinuti košulje; ... sam mogao da odem/otići*), pri čemu bi kontekst omogućavao deontičku interpretaciju. Istovremeno ne bi postojala ni eksplicitna informacija o deontičkom izvoru (onome ko dozvoljava vršenje

[12] U ovom primeru „potencijalni glagol" je dobio znak za imperativ koji dovodi do glasovnih promena.

određene akcije), kao što je to u mađarskim primerima. Prevodioci su, ipak, procenili da je za informaciju bitno preciziranje ovih momenata.

U srpskom konstrukcija *neka* + prezent služi izricanju indirektne zapovesti, iniciranju neprisutnog, 3. lica na neku akciju. Ukoliko govornik procenjuje da je ta akcija željena od strane onoga ko treba da je ispuni, konstrukcija može imati i značenje dozvole:

...*csinálHATnak*, amit akarnak (EP, 92)	...*NEKA* oni drugi *rade* šta god hoće (EP/AG, 69)

Sledeći primer pokazuje da se i deontičko značenje u mađarskom može eksplicirati dvostruko:

Az úr *ENGEDÉLYÉRT* könyörög, hogy *megcsókolHASsa* a hölgy talpát (KGy, 438)	Gospodin preklinje za *DOZVOLU da spusti poljubac* na damino stopalo (KGy/VA, 270)

U oba jezika ostvarena je imenica *engedély (= dozvola)*. Sadržaj dozvole ekspliciran je dopunskom klauzom. Predikat ove klauze u mađarskom je ostvaren potencijalnim glagolom. U prevodu na srpski procenjeno je da je suvišno iskazati mogućnost i u dopunskoj klauzi (*dozvola da može da spusti*), s obzirom na to da odgovarajuću semantiku poseduje već sậma imenica.

2.3. Cirkumstancijalna mogućnost je mogućnost koja nastaje na osnovu sticaja odgovarajućih okolnosti, prilika. Upravo je ovo značenje istaknuto u primerima u kojima je značenje potencijalnog sufiksa u srpskom postignuto perifrastičnim konstrukcijama *imati priliku, dobiti priliku, pruža se prilika*:

Melyik kamasz nem szeret huszonkét társa között rohangálni, főleg ha - akármilyen okból - még *vezérkedHET* is? (IGy, 230)	Koji to dečak ne voli da jurca u društvu dvadeset i dvojice svojih drugova, naročito ako pri tom - iz bilo kojih razloga - *IMA* još i *PRILIKE* i *da komanduje* (IGy/LM, 53)
OlvasHATta más is azokat a levélbe írt észrevételeket? (IGy, 258)	Da li *SU* i drugi *IMALI PRILIKE da čitaju* ta u pismu saopštena zapažanja (IGy/LM, 88)
Nekem ehhez semmi közöm - ezt szerettem volna *mondHATni* úgy, hogy ez egyszersmind valami megoldás legyen, legalább számomra (EP, 45)	Ja sa ovim nemam nikakve veze - želeo sam da *DOBIJEM PRILIKU da* to i *kažem* i da time pronađem i nekakvo konačno rešenje, bar za mene (EP/AG, 35)
Kijár a gróf úr a faluba? - Amikor csak *teHETi* (IGy, 234)	Zalazi li gospodin grof u selo? - Kad god mu *SE PRILIKA UKAŽE* (IGy/LM, 58)

I u navedenim primerima mogao je stajati glagol *moći* sa dopunom (*može da komanduje, su mogli da čitaju, mogu da to kažem, kad god može (da zalazi)*). Ovako izdvojeni iskazi mogu se shvatiti ne samo kao cirkumstancijalna, već i kao deontička i kao unutrašnja mogućnost. Prevodioci su, očito, procenili da značenje ove mogućnosti ne bi bilo dovoljno prozirno ukoliko bi bilo iskazano modalnim glagolom *moći*.

Zabeleženi su primeri u kojima je u mađarskom i cirkumstancijalna mogućnost iskazana ne samo potencijalnim glagolima već i perifrastičnom konstrukcijom *lehetősége van* (= *imati mogućnost*):

...az embernek soha egy pillanatra *SEM VOLT MEG A LEHETŐSÉGE* arra, hogy *szembeszállHASon* vele (HB, 74)	...čovek ni za tren *NIJE IMAO MOGUĆNOSTI da* joj *se suprotstavi* (HB/BS, 56)
...semmi LEHETŐSÉGE SEM VOLT MEG arra, hogy a reális fizikán túlemelkedő, irreális, démoni valóság őrületét *levetHESse* (HB, 74)	...*NIJE IMAO nikakvih MOGUĆNOSTI da odbaci* ludilo irealne demonske stvarnosti koja se izdizala iznad realne fizike (HB/BS, 56)

U prevodima bi bilo suvišno identični tip mogućnosti označiti i glagolom *moći* (*nije imao mogućnosti da joj se može suprotstaviti, nije imao mogućnosti da može odbaciti*).

2.4. Unutrašnja mogućnost prvenstveno označava sposobnost subjekta za vršenje neke radnje. Sredstva za iskazivanje ovog značenja u srpskom (osim, razume se, glagola *moći* koji je i najčešći) jesu i izraz *biti u stanju* i glagol *umeti* koji se pojavljuju u sledećim primerima:

Nincs olyan hatalom, amely engem *megsegítHET* abban, hogy ez a bekezdés jól sikerüljön (KGy, 610)	Nema takve vlasti koja *BI BILA U STANJU da* mi *pomogne* da ovaj pasus uspešno privedem kraju (KGy/VA, 285)
A bolyhozónők meg valahogy eleve szerencsétlen alkatúak, búval gyakottak, így esetükben meg kellett elégedni valami elvont és enyhén parttalan derűvel, melyet, aki tudott róla, bízvást *kihámozHATott* a raszter rácsai közül (EP, 60)	A i te tekstilne radnice su po pravilu nesrećne građe, pritisnute tugom, pa tako, kada je o njima bila reč, svi su morali da se zadovolje izvesnom abstraktnom neodređenom vedrinom, a to JE svako imalo upućen *UMEO da izvuče* kroz rešetke raster aparata (EP/AG, 46)

3. Za sagledavanje situacije u prevodima sa srpskog na mađarski važno je konstatovati da se značenje mogućnosti u mađarskom ne postiže samo

posmatranim sufiksom, već i strukturom koja se sastoji od reči kao što su *tud* (= *moći, znati, umeti*), *bír* (= *moći*), *képes* (= *biti sposoban, biti u stanju*), *módjában van* (= *biti u mogućnosti*), *szabad* (= *smeti, biti dopušteno, dozvoljeno*) i infinitiva osnovnog glagola, koja često formalno odgovara onoj sa modalnim glagolom i dopunom u srpskom jeziku. Dva pomenuta sredstva za iskazivanje mogućnosti u mađarskom jeziku nisu, međutim, u potpunosti ravnopravna. U Deme (1961: 206) stoji da se značenje mogućnosti <u>obično</u> (podvukla DZD) iskazuje ovim sufiksom, a da se <u>ponekad</u> (podvukla DZD) može iskazati strukturom. Na istom mestu se takođe ističe da ove dve mogućnosti nemaju ni istu vrednost, upozorava se čak na oprez da se one ne zamenjuju. Razlika se ilustruje primerima: *Nem adHATok felvilágosítást* – značenje „nemam načina, mogućnosti, ovlašćenja da dajem informacije" i *Nem TUDOK felvilágosítást adni* – značenje „nemam znanja o tome, nisam upućen u stvar o kojoj se radi"; *Nem végezHETtem el a munkát* – značenje „neko/nešto me je omelo da uradim posao", *Nem TUDTAM elvégezni a munkát* – značenje „prevazilazi moje moći, sposobnosti". Pored ovoga, mađarski jezik raspolaže i nizom drugih sredstava za iskazivanje modalnog značenja među kojima značajnu ulogu imaju i modalne reči (Molnar 1968: 22–27; Kiefer 1990: 7; Balogh i dr. 2000: 387).

Građa zabeležena u prevodima sa srpskog na mađarski jezik pokazuje da je na približno istoj količini teksta (250 stranica) zabeleženo 160 primera sa potencijalnim glagolima, što je u odnosu na originalni mađarski tekst (sa 248 zabeleženih primera) za trećinu manje. Ovaj podatak, kao i činjenica da u mađarskom potencijalni glagoli nisu jedino sredstvo za iskazivanje značenja mogućnosti, pružaju osnov za pretpostavku da je izvestan broj srpskih struktura sa ovim značenjem u mađarskom preveden kongruentnom konstrukcijom, a ne potencijalnim glagolom. Može se, dakle, pretpostaviti da je u nekim slučajevima prevod ostvaren po modelu polaznog jezika.

4. Zaključak. Potencijalni glagoli po pravilu ne predstavljaju problem u prevođenju sa mađarskog jezika jer sadrže modalnu semantiku za koju se može reći da je u velikoj meri univerzalnog karaktera. Najčešće se prevode modalnim glagolom *moći* sa dopunom zato što ovaj glagol može iskazivati sva ona značenja koja mogu imati potencijalni glagoli. Glagol *moći* nekad se procenjuje kao nedovoljno semantički proziran, i tada se zamenjuje elementom koji je semantički specifikovaniji. U situacijama kada je u iskazu identičan tip modalnosti već obeležen nekim elementom pokazuje se kao redundantan i tada se izostavlja. U prevodu obrnutog smera može se pretpostaviti pojava skrivene interferencije, usled postojanja konstrukcije u mađarskom koja je kongruentna onoj u srpskom.

IZVORI

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.

AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

PB: Pekić, Borislav (1985). *Besnilo*. Beograd: BIGZ.

PB/RV: Pekić, Borislav (1995). *Veszettség*. Budapest: Osiris/2000, prevod: Radics Viktória.

ĆD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.

CsD/ÁK: Dobrica Csoszics (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.

HB: Hamvas Béla (1994). *Arkhai*. Szentendre: Medio Kiadó.

HB/BS: Bela Hamvaš (1996). *Začela*. Zemun: Biblioteka "Jovan Popović"; Zemun: Muzička škola "Kosta Manojlović"; Beograd: "Čigoja štampa", prevod: Sava Babić.

IGy: Illyés Gyula (1962). *Ebéd a kastélyban*. Sépirodalmi könyvkiadó.

IGy/LM: Gyula Illyes (1964). *Ručak u dvorcu*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum, prevod: Mladen Leskovac.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KI: Kertész Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó.

KI/TA: Imre Kertes (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

EP/AG: Peter Esterhazi (1991).*Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nora, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bugarski, Ranko (1997). *Jezik u kontekstu*. Beograd: XX vek.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Deme László; Farkas Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Đorđević, Radmila (2000). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta.

Filipović, Rudolf (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Školska knjiga.

Kiefer Ferenc (1985). A -hat/-het képző jelentéstanához, Az epistemikus -hat/-het. *ÁNyT*. 16, 131-153.

Kiefer Ferenc (1990). Modalitás. Budapest: *Linguistica Ser. C, Relationis, 1*.

Molnár Ilona (1968). *Módositó szók és módósító mondatrészletek a mai magyar nyelv rendszerében*, NytudÉrt. 60.

Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Palmer F.R. (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.

Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1-2, 25–95.

O SRPSKIM KONSTRUKCIJAMA S IMPLICITNIM MODALNIM GLAGOLIMA I NJIHOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA[1]

Modalnost se u okvirima jezičkih istraživanja može poimati kao semantička kategorija neodvojiva od pragmatičkih uslova jer je često za preciznije određivanje modalnog značenja određenog iskaza neophodan uvid u celokupnu govornu situaciju. Jedno od najtežih pitanja u istraživanju modalnosti jeste i ono koje se odnosi na određivanje njenih granica, odnosno pokušaj da se odvoje iskazi u kojima se može utvrditi modalno značenje od onih koji ga nemaju. U literaturi postoji i mišljenje prema kojem je „semantičko-pragmatička kategorija modalnosti sastavni deo sadržaja svake rečenice" (Piper 2005: 636).

Modalnost je svakako kategorija koja se na planu forme ispoljava na različitim jezičkim nivoima. Ispoljenost modalnog značenja najčešće se kreće na relaciji gramatikalizacija – leksikalizacija, a obuhvata i prostor između njih. Može se reći da su tipični eksponenti modalnog značenja glagolski načini i modalni glagoli. Upravo su modalni glagoli ti koji se mogu svrstati među leksičko-gramatička sredstva izražavanja modalnosti. Među glagolima u srpskom jeziku, status modalnog pokazatelja nesumnjivo imaju glagoli *trebati* i *moći*, čija semantika upućuje na dva karakteristična tipa modalnosti: potrebu i mogućnost.

Za modalnost se može reći i da je univerzalna kategorija. Može se, takođe, pretpostaviti da različiti jezici raspolažu određenim sredstvima kojima će iskazati i značenja kao što su „potreba" i „mogućnost". Jezička sredstva za iskazivanje ovih značenja u različitim jezicima mogu biti identična, ali jedan jezik može raspolagati i nekim specifičnim sredstvima.

Zanimljiva je osobenost jezika (ne samo srpskog, naravno) da u nekim situacijama ume da „sakrije" neke elemente iskaza, pri čemu govorni predstavnici toga jezika „osećaju" da je on prisutan. U tim slučajevima možemo govoriti o implicitno prisutnim elementima, elementima koji se mogu rekonstruisati. Ovom prilikom pažnja će se posvetiti upravo onim srpskim iskazima u kojima su glagoli *trebati* i *moći* implicitno prisutni i posmatraće se njihovi ekvivalenti u mađarskom jeziku.[2]

---

[1] Rad je objavljen 2007. godine u zborniku *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске* 6. Нови Сад: Филозофски факултет, 175–188.

[2] Primeri kojima će se ilustrovati posmatrana pojava pojavljuju se u korpusu formiranom za jedno obimnije istraživanje posvećeno modalnosti u srpskom i mađarskom jeziku. Up. D. Zvekić-Dušanović (2006б: 400–403).

Modalni glagoli, usled nepotpune semantike, obavezno dobijaju dopunu koja se u srpskom ostvaruje u vidu konstrukcije *da* + prezent ili u infinitivu. Ima, međutim, situacija kada se ove dopune pojavljuju bez modalnih glagola pri čemu iskaz i dalje ima značenje potrebe ili mogućnosti.

1. Najpre će se pokazati mogućnosti upotrebe infinitiva.

1.1. Prikazujući detaljno situaciju u srpskohrvatskom jeziku, vezanu za problematiku infinitiva, M. Ivić (1972: 115–116) kao poseban tip izdvaja infinitiv koji zauzima sintaksičku poziciju nezavisnog predikata. Infinitiv tada imenuje nepostojeću akciju pri čemu postoje dve mogućnosti: 1) nalaže se izvršenje date akcije ili 2) postavlja se pitanje povodom njenog izvršenja.[3] U prvom slučaju autorka izdvaja dva značenja: preskriptivno (generalno nalaganje neke akcije) i prospektivno (akcija se postavlja u program nečije delatnosti). U oba značenjska tipa ispred infinitiva se može eksplicirati modalni glagol *trebati*.[4] Preskriptivni infinitiv se najčešće pojavljuje u tekstovima tipa „uputstvo" koji podrazumevaju davanje stimulansa za vršenje imenovane akcije „sa strane" usled čega je veoma blizak imperativu. Ipak, za razliku od imperativa, ovaj infinitiv podrazumeva „neidentifikovanost primaoca impulsa za akciju" (Ivić 1972: 117) i depersonalizovanog davaoca impulsa za akciju, odnosno izostaje neposredno obraćanje konkretnom licu.

U mađarskom su kao ekvivalenti ovoga tipa infinitiva zabeležene različite mogućnosti.[5] Preskriptivno značenje postiže se glagolom *kell* = *trebati*, ali i imperativom, kao i prezentom prvog lica plurala. Pored ovih mogućnosti zabeleženi su i primeri s „participom instans" – glagolskim pridevom budućim, oblikom kojim se u mađarskom može iskazati radnja koja se očekuje, koju je potrebno izvršiti,[6] a koji je čest u uputstvima, propisima, u jeziku štampe, nauke, administracije.

---

[3] Upitne rečenice se ovom prilikom ne razmatraju.

[4] S obzirom na to da je osnovna razlika između preskriptivnog i prospektivnog značenja u nejednakom doziranju prinudnosti – jačem u preskriptivnom, a slabijem u prospektivnom značenju, u prvom slučaju je prikladan oblik prezenta glagola *trebati*, a u drugom potencijal ili futur ovoga glagola (Ivić 1972: 116).

[5] Mađarski ekvivalenti srpskog preskriptivnog infinitiva prikazuju se i u radovima D. Zvekić-Dušanović (1997: 103–108; 2001: 54–55).

[6] Up. o upotrebi „participa instans" kod Deme I (1961: 233), Deme II (1962: 127), M. Burzan (1990: 22, 111–112, 139–140), Balogh et al. (2000: 233,395).

Dobro sažvakanu tabletu PROGUTATI sa malo vode (DZD, 63)[7]	A tablettát jól összerágva, kevés vízzel KELL LENYELNI (DZD, 63)
Ovo rešenje OBJAVITI u «Službenom listu opštine Subotica» (DZD, 44)	A jelen végzést KÖZZÉ KELL TENNI Szabadka Község Hivatalos Lapjában (DZD, 44)
DRŽATI izvan domašaja dece (DZD, 45)	Gyermektől TARTSA távol (DZD, 45)
Pripremljenu masu SIPATI u namazan sud i PEĆI u rerni na umerenoj temperaturi 65-70 minuta (DZD, 45)	Az előkészített masszát kikent tepszibe ÖNTJÜK, és közepes hőmérsékletű sütőben 65-70 percig SÜTJÜK (DZD, 45)
Pre upotrebe bočicu značno PROMUĆKATI (DZD, 45)	Közvetlenül a használat előtt FELRÁZANDÓ (DZD, 45)
DRŽATI na hladnom i suvom mestu (DZD, 45)	Hűvös, száraz helyen TARTANDÓ (DZD, 45)
UZETI/UZIMATI natašte (M-SZ KSZ)	Éhgyomorra VEENDŐ BE (M-SZ KSZ)

Treba, ipak, dodati da su zabeleženi primeri preskriptivnog infinitiva i u mađarskom, iako se on ne preporučuje:[8]

5-6 kapi UKAPATI u obolelo uvo u razmacima od jednog sata (DZD, 43)	Óránként 5-6 cseppet a beteg fülcsatornába BECSEPEGTETNI (DZD, 43)
Sadržinu kesice SIPATI u šolju (DZD, 43)	A tasak tartalmát pohárba ÖNTENI (DZD, 43)
UMUTITI s mlekom, ZAMRZNUTI i gotovo je (DZD, 80)	Tejjel FELVERNI, FAGYASZTANI és kész (DZD, 80)

Ovaj infinitiv se može, u srpskom, pojaviti i s negacijom (uz ograničenje da glagol mora biti nesvršenog vida) i tada služi za iskazivanje instrukcija, upozorenja i zabrane. U mađarskom će se ostvariti neko od drugih sredstava za iskazivanje ovih značenja: negirani pridev *szabad* = *dozvoljeno*, negirani prezent prvog lica plurala, negirani imperativ, kao i pridev *tilos* = *zabranjeno*:

[7] Spisak izvora dat je na kraju ovoga rada.

[8] Naime, informatori za mađarski jezik, u tekstovima tipa „uputstvo", sugerišu upotrebu ličnog glagolskog oblika: imperativa ili prezenta prvog lica plurala. U pravnim tekstovima (zakonima, statutima) se, pak, smatra da se i formalno mora iskazati naredba (up. Papp 1980: 53).

NE UZIMATI na prazan stomak (SSSJ, 970)	Éhgyomorra NEM SZABAD VENNI (inform.)
NE HRANITI životinje u kavezima (SSSJ, 970)	A ketrecben lévő állatokat NEM ETETJÜK (inform.)
NE OSTAVLJATI decu bez nadzora (SSSJ, 970)	NE HAGYJUK a gyerekeket felügyelet nélkül (inform.)
NE NAGINJATI SE kroz prozor (IM, 117)	TILOS KIHAJOLNI az ablakon (inform)

1.2. Razmatrajući infinitiv koji se pojavljuje uz glagol *biti* (*jesam*), M. Ivić (1972: 130) pokazuje da i u primerima toga tipa dolazi do redukcije glavnog predikata s modalnim značenjem, te da se „na nivou dubinske strukture u funkciji glavnog predikata nalaze modalni izrazi kao *potrebno je* i *moguće je*" (str. 130). Sledeći primer upravo pokazuje mogućnost rekonstrukcije ovih modalnih značenja:

Da mi JE ZNATI šta mi JE ČINITI (razg.)	Csak TUDHATNÁM, mi a TEENDŐM (inform.)

Uz prvi infinitiv u navedenom primeru može se rekonstruisati modalno značenje mogućnosti, uz drugi – modalno značenje potrebe (up. *Da mi je moguće znati šta je mi je potrebno činiti*, odnosno *Da mogu znati šta treba da činim*). U iskazu sa rekonstruisanim značenjem mogućnosti pored ovog značenja prisutno je i značenje želje. Njime je iskazana želja da postoji mogućnost za ostvarenje situacije označene infinitivom. Eksplicitni signal želje predstavljen je veznikom *da* koji se ostvaruje u inicijalnom položaju.[9] Nosilac želje (uz prvi infinitiv) i ispunitelj situacije koja se sagledava kao potrebna (drugi infinitiv) označeni su dativom. U mađarskom su značenja mogućnosti i potrebe eksplicirani. U prvom slučaju prisutan je potencijalni glagol kojim se u mađarskom jeziku iskazuje mogućnost, odnosno radnja, situacija koju je moguće ostvariti.[10] U drugom je prisutan glagolski pridev budući, tj. particip instans, za koji je već rečeno da može imati značenje

[9] M. Ivić (1972: 130) navodi primer *samo da mi je dočekati* u kojem ispušteno leksičko jezgro rekonstruiše na sledeći način: *samo da mi je moguće dočekati*. Ovako rekonstruisana rečenica ima značenje identično onima sa veznikom *kad* i oblikom potencijala glagola *moći* (up. *kad bih samo mogla da dočekam*) ili onima sa veznikom *da* i prezentom (up. *da mogu da dočekam*), koje svakako imaju značenje želje.

[10] O modalnoj vrednosti potencijalnih glagola kao i o različitim tipovima mogućnosti koji se ovim glagolima mogu označiti up. detaljnije: Deme I (1961:361-362), Balogh et al. (2000:387), F. Kiefer (1985: 131-153; 1990:1-15), E. Andrić (2002: 43), D. Zvekić-Dušanović (2006a: 427-436).

potrebe. I potencijalni glagol i particip instans dobijaju lične nastavke, potencijalni glagol – lični glagolski nastavak, particip instans – lični posesivni nastavak. Ličnim nastavcima obeleženi su nosilac želje i ispunitelj imenovane situacije.

Značenje potrebe pokazuju i sledeći primeri:

Sad znam šta mi JE ČINITI (razg.)	Most tudom, mit KELL CSINÁLNOM (inform.)
Koga JE MOLITI, NIJE ga SRDITI (S-M R)	Akitől KÉRNI KELL, azt nem SZABAD MEGHARAGÍTANI (S-M R)

Potreba je, u mađarskom, iskazana modalnim glagolom *kell = trebati*. U drugom primeru, u srpskom, infinitiv se pojavljuje i uz negirani pomoćni glagol čime se ne dobija značenje negacije potrebe, već značenje inicijative suprotnog smera, pa i zabrane, što pokazuje i odgovarajuća mađarska konstrukcija s negacijom prideva *szabad = smeti, dozvoljeno je*.

Značenje mogućnosti praćeno značenjem želje sadrže sledeći primeri:

Da mi ga JE opet VIDETI (MV, 638)	BÁRCSAK megint LÁTHATNÁM (inform.)
Da mi JE ZNATI šta ih je zadržalo (razg.)	CSAK TUDHATNÁM mi tartotta fel őket (inform.)
Da JE meni LEĆI pa UMRETI (S-M R)	BÁRCSAK LEFEKHETNÉK és MEGHALHATNÉK (S-M R)

U mađarskom jeziku, vidimo, pojavljuju se očekivani potencijalni glagoli. Ovi se glagoli nalaze u kondicionalu, prisutne su i modalne partikule, što upućuje na to da, osim značenja mogućnosti, i ove rečenice sadrže značenje želje.

Infinitiv uz pomoćni glagol *biti* koji ima značenje mogućnosti, ali koje nije praćeno i željom, sudeći prema korpusu, nije frekventan u srpskom jeziku, i zabeležen je samo za iskazivanje negacije mogućnosti i to glagola percepcije i kognitivnih glagola.[11] Mađarski ekvivalenti su: infinitiv upotrebljen samostalno,[12] potencijalni glagol i modalni glagol *lehet* s infinitivom – uz koje se ostvaruje rečca za negaciju:

[11] Ovo potvrđuju i primeri koje navodi M. Ivić (1972: 130): *Na ulicama nije bilo vidjeti dece* i *Nije bilo više čuti*, a koji su sa hrvatskog govornog područja.

[12] Up. o samostalno upotrebljenom infinitivu kao ekvivalentu srpske konstrukcije s morfemom *se* upotrebljenim sa značenjem mogućnosti u tački 3. ovoga rada.

NIJE nam ZNATI šta će biti (S-M R)	NEM TUDNI/TUDHATJUK/LEHET TUDNI, mi történik (S-M R)

Infinitiv se u srpskom može pojaviti i uz radni pridev glagola *biti*. Ova konstrukcija je, po svom značenju, ekvivalentna konstrukciji s modalnim glagolom *trebati* u perfektu (up. *bio doći* ↔ *trebalo je da dođeš*). Govornik zna da situacija označena infinitivom nije ostvarena i povodom toga iskazuje prekor, prebacivanje.[13] Razlika između konstrukcije s glagolom *biti* i konstrukcije s modalnim glagolom *trebati* ogleda se u izrazitoj afektivnosti konstrukcije s glagolom *biti*.[14] U mađarskom jeziku, kao ekvivalent ove konstrukcije, pojavljuje se kondicional prošli modalnog glagola *kell* = *trebati* s dopunom u infinitivu. Konstrukcijom koju čine glagol *kell* u kondicionalu prošlom (tj. u uslovnom načinu za prošlost) i infinitiv iskazuje se da akcija koju je trebalo realizovati nije realizovana, ili da je izvršeno nešto što nije trebalo izvršiti.[15] Drugim rečima, ova konstrukcija ima kontrafaktivno značenje. Takvi iskazi često imaju i značenje prekora, prebacivanja, zamerke, te semantički u potpunosti odgovaraju navedenoj srpskoj konstrukciji.[16] U poslednjem navedenom primeru sâm oblik kondicionala prošlog prenosi ovo značenje:

BIO DOĆI na vreme, pa ne bi sad čekao (IM, 1972, 131)	Idejében KELLETT VOLNA JÖNNÖD, most nem várnál (inform.)
BILA MISLITI kad se udavala, pa sad ne bi kukala (IM, 1972, 131)	GONDOLKODNIA KELLETT VOLNA amikor ment férjhez, most nem jajgatna (inform.)
BIO ranije DOĆI (SM II, 606)	Előbb KELLETT VOLNA JÖNNÖD (inform.)

[13] Ovo konstatuje i M. Ivić (1972: 131).

[14] M. Ivić (1972: 131) ukazuje na izrazitu afektivnost ove konstrukcije. Zanimljivo je ukazati i na različite subjektivne utiske lingvista o ovoj konstrukciji. M. Ivić ovu modalnu konstrukciju vidi kao „dosta čestu u razgovornom jeziku" (str. 131), dok I. Trbojević-Milošević (2004: 133) smatra da „zvuče veoma zastarelo i svakako pripadaju onome što se u podnaslovu Rečnika SANU naziva 'narodnim jezikom', a što inače zovemo nekim nestandardnim varijetetom".

[15] Up. o ovome i kod M. Burzan (1984:115)

[16] Ovakvu konstataciju daje i F. Kiefer (1990: 13) ilustrujući to primerom *Itt kellett volna parkolnod*, što u srpskom glasi *Trebalo je ovde da se parkiraš*.

BIO UZETI gospoja Sidu kad ti tako srce puca za njom (SM II, 606 (S.Sremac, Pop Ćira i pop Spira, 19))	VETTED VOLNA EL a Sida asszonyságot feleségül, ha már annyira hasadozik a szíved utána (ZCs, 1964:21)[17]

2. Do sada je bilo reči o infinitivu. Srpski jezik, međutim, karakteriše i veoma raširena upotreba konstrukcije *da* + prezent. Ona je tipična dopuna modalnih i faznih glagola. Ipak, kao i infinitiv, može se pojaviti i samostalno, pri čemu se modalni glagol može rekonstruisati.[18]

2.1. Ovom se konstrukcijom, kao i infinitivom, može nalagati izvršenje akcije, odnosno može imati značenje „stimulansa sa strane" i tada ima vrednost imperativa. Za razliku od infinitiva, ova konstrukcija, s obzirom na to da je u pitanju lični glagolski oblik, nosi podatak o „primaocu impulsa". Uočljivo je, takođe, da se *da* + prezent ovako upotrebljen javlja u direktnom obraćanju te je poznat i „davalac impulsa" jer stimulans potiče od govornika. Ovakvi iskazi često imaju oštar ton, upotrebljavaju se za iskazivanje zapovesti, samim tim sadrže i jaku ekspresivnu vrednost. Ukoliko bi se ovakvim iskazima dodao modalni glagol sa značenjem potrebe (*trebati*), pa čak i neophodnosti, prinude (*morati*) došlo bi do ublažavanja stimulansa.

Kao ekvivalent ove srpske konstrukcije u mađarskom se najčešće pojavljuje imperativ. Zamena imperativom u srpskom moguća je u drugom licu

[17] *Pop Ćiru i pop Spiru* S. Sremca na mađarski je preveo Csuka Zoltán.

[18] Mada upitne rečenice nisu predmet detaljnije analize u ovome radu, skrenula bih pažnju na neke momente koji mogu poslužiti kao dodatni argument za tvrdnju o implicitno prisutnom modalnom pokazatelju uz konstrukciju *da* + prezent. Prikazujući svojstva rečenica u kojima se infinitiv pojavljuje u poziciji nezavisnog predikata, M. Ivić (1972: 117-119) razmatra i infinitiv u pitanjima i konstatuje da je ispred infinitiva „redovno moguće postaviti bezlični predikat *treba*: *da li uzimati pre ili posle jela* → *da li treba uzimati pre ili posle jela*" (str. 118) i „*kuda ići* → *kuda treba ići*" (str. 119). Upitnim rečenicama M. Ivić pažnju posvećuje i u radu *O rečenicama tipa Ko to kaže / Ko da to kaže* (2000: 75-78). Predmet razmatranja toga rada jeste mogućnost i smisao spajanja „spoznajnih reči" s veznikom *da*. Autorka ukazuje na pravilo da se reč *da* obavezno postavlja između reči kojom data rečenica započinje i njenog predikata ukoliko se implicira da situacija na koju se dato pitanje odnosi nije postojeći fakat (up. razliku među rečenicama *Gde se sastaju?* i *Gde da se sastaju?*; *Da li on nju obilazi?* i *Da li da on nju obilazi?* (str. 77)). Potvrdu da se radi o konstrukcionoj osobenosti cele rečenice nalazi i u mogućnosti da se cela sintaksička konstrukcija *da* + prezent zameni oblikom infinitiva (up. *Zašto ćutati?* pored *Zašto da se ćuti?*; *Šta na to reći?* pored *Šta na to da se kaže?* (str. 78)). Ovim bih zapažanjima dodala još jedno: kao što je za infinitiv upotrebljen samostalno već potvrđeno postojanje implicitnog modalnog pokazatelja, tako ovo pravilo može da se primeni i na konstrukciju *da* + prezent.

singulara i plurala, i u prvom licu plurala, tj. u direktnom obraćanju. Tako su, u sledećim primerima, umesto konstrukcije *da* + prezent, mogli stajati i oblici imperativa (*da se gubiš* ↔ *gubi se*...):

Odmah DA SE GUBIŠ odavde, jesi li čuo? (AI, 34)	PUSZTULJ innen, de nyomban, hallod-e? (IA/CsZ, 34)
Kad se Kata vratila s groblja, naredila je Luki: "DA OBUČEŠ čiste gaće, i dođi u moju postelju" (ĆD, 30)	Amikor Káta hazament a temetőből, megparancsolta Lúkának: "HUZZ tiszta gatyát és gyere az ágyamba" (CsD/ÁK, 24)
Gazdi DA POLJUBIŠ ruku (ĆD, 68)	A gazdának kezet CSÓKOLJ (CsD/ÁK, 50)
Vukašine, DA UČIŠ što igda možeš (ĆD, 69)	Vukasin fiam, TANULJ jól, ahogy csak te tudsz (CsD/ÁK, 51)

Ipak, kada je ova konstrukcija upotrebljena u prvom licu množine, preovladava značenje predloga:

DA IZRAČUNAMO koliko ste potrošili na mene (ĆD, 58)	SZÁMÍTSUK KI, mennyit költöttetek rám (CsD/ÁK, 43)
DA SVRŠIMO večeras (ĆD, 53)	INTÉZZÜK EL az este (CsD/ÁK, 40)
DA SE KLADIMO da je muško (ĆD, 22)	FOGADJUNK, hogy fiú lesz (CsD/ÁK, 18)
Bilo kako bilo, DA BACIMO POGLED na polukrvne činjenice (EP/AG, 32)	Mindegy már, NÉZZÜK az élet félvéres tényeit (EP, 41)

Ukoliko je vršilac radnje uopšten, ili se ne želi imenovati, upotrebiće se pasivna konstrukcija s morfemom *se*. U mađarskom se u tom slučaju može ostvariti infinitiv upotrebljen samostalno:[19]

DA mi SE ovde za dva minuta NAPRAVI red! (inform.)	Nekem aztán két perc alatt rendet CSINÁLNI! (MG, 230)

Značenje imperativa imaju i sledeći primeri u kojima se glagoli nalaze u prvom licu singulara. Govornik, međutim, ne podstiče sebe na akciju, već upravo drugo lice, odnosno sagovornika (*da čujem* ↔ *kaži*; *da vidim* ↔ *pokaži*). U mađarskom je realizovan oblik imperativa u prvom licu. Pri tom je uobičajeno i pojavljivanje lekseme *hadd* koja ima značenje podsticaja:

[19] Infinitiv u direktnom obraćanju nije neobičan u mađarskom, za razliku od srpskog.

DA ČUJEM! (M-SZ KSZ)	HADD HALLJAM! (M-SZ KSZ)
DA VIDIM! (M-SZ KSZ)	HADD LÁSSAM! (M-SZ KSZ)
DA te više NE VIDIM, reče Kobra mračno i odlazi kući (KGy/VA, 264)	Többé NE LÁSSALAK, mondja Kobra sötéten, és hazamegy (KGy, 431)

Konstrukcijom *da* + prezent može se iskazati i jedna druga vrsta potrebe i to ona u kojoj nije govornik taj koji inicira akciju već je sagledava kao objektivno predstojeću, odnosno kao akciju koja je u planu da se izvrši, čime je ona bliska prospektivnom infinitivu. U tom slučaju moguća je rekonstrukcija modalnog glagola *trebati* (*da se podigne* ↔ *treba da se podigne*). U mađarskom će se i eksplicirati glagol *kell* ili će se upotrebiti prezent za označavanje predstojeće radnje:

Samo još DA SE PODIGNE ovaj zid, pa smo gotovi (MV, 153)	Még csak ezt a falat KELL FELÉPÍTENI, és készek vagyunk (inform.)
Samo DA SE OBUJE i spremna je (razg.)	Még csak FELHÚZZA a lábbelit és kész (inform.)
Evo, DA SE PRESVUČEM i krećemo (razg.)	ÁTÖLTÖZÖM és indulunk (inform.)

Ispunitelj radnje, situacije iskazane konstrukcijom *da* + prezent identičan je licu u kojem se prezent nalazi. U srpskom se ovaj element može eksplicirati i prisvojnom zamenicom. Prisvojna zamenica s kopulom sadrži značenje potrebe, odnosno može se parafrazirati glagolom *trebati* sa subjektom u nominativu (up. *tvoje je da…* ↔ *ti treba da…*). Negacija uz prisvojnu zamenicu ne negira potrebu već se njome negira lice koje treba ostvari situaciju (up. *nije tvoje da...* ↔ *ne treba ti da...*).

Osim formalno identičnog ekvivalenta – posesivne zamenice, u mađarskom se pojavljuje i konstrukcija s glagolom *kell* = *trebati* uz koji imenska reč u dativu označava logički subjekat, tj. ispunitelja. Kao ekvivalent se pojavljuje i konstrukcija s glagolom *tartozik* = *morati, biti obavezan/dužan* i ličnom zamenicom u sublativu. Ova konstrukcija ima značenje nečije dužnosti, nadležnosti, posla, pri čemu je ispunitelj situacije označen ličnom zamenicom. Značenje potrebe, u poslednjem navedenom primeru, eksplicirano je leksemom *dolog* = *posao*. U iskazima ovoga tipa i u srpskom su implicitno prisutne imenice tipa: *dužnost*, *obaveza*, *posao* (up. *nečija dužnost, obaveza, posao, nadležnost je da…*).

Mi smo ti sve obezbedili, TVOJE JE samo da učiš (razg.)	Mi neked mindent biztosítottunk, a TIÉD csak az hogy tanulj / NEKED csak tanulnod KELL (inform.)
Ja sam sve pripremila, TVOJE JE samo da potpišeš (razg.)	Én mindent elkészítettem, RÁD TARTOZIK hogy aláírd (inform.)
NIJE TVOJE da o tome brineš (razg.)	NEM a TE DOLGOD arról gondoskodni (inform.)

Lokativom s predlogom *na* uz glagol *biti* u srpskom se takođe iskazuje značenje potrebe.[20] Leksemom u lokativu označava se lice koje predstavlja ispunitelja radnje imenovane konstrukcijom *da* + prezent (up. *na tebi je da... ↔ ti treba da...*). Kao što je to bio slučaj i u prethodnom modelu, negacijom se negira lice koje treba da ostvari situaciju (up. *nije na tebi da... ↔ ne treba ti da...*). I ovde se u mađarskom pojavljuje glagol *kell* sa dativom. Pored ove mogućnosti zabeležene su i konstrukcije s glagolima *van = biti* i *áll = stajati* i imenskom reči u supresivu u funkciji ispunitelja, a koje se mogu smatrati i formalnim ekvivalentom date srpske strukture.[21]

NA VAMA JE sada da završite (S-M R)	Most már NEKTEK KELL befejeznetek / Most már RAJTATOK ÁLL, hogy befejezitek-e (S-M R) / Most már RAJTATOK ÁLL, hogy befejezzétek (inform.)
NA NJEMU JE BILO da predloži i svoga zamenika (BT, 121)	NEKI KELLETT a helyettesét javasolnia (inform.)
M. je na kraju ukazao da JE prvenstveno NA NAUCI da raspravi ovakve stvari (BT, 120)	M. végül rámutatott, hogy elsősorban a TUDOMÁNYON VAN, hogy megvitasson ilyen dolgokat (inform.)
NIJE NA TEBI da o tome sudiš (razg.)	NEM RAJTAD ÁLL, hogy arról ítélkezzél (inform.)

[20] Up. o ovome i kod T. Batistić (1972: 120–121).

[21] Supresiv je u svom osnovnom značenju padež za obeležavanje prostornog odnosa. Pored ostalih mogućnosti njime se može označavati i površina na kojoj se nešto nalazi u stanju mirovanja (Up. E. Andrić (2002: 161,162)). Upotrebljen s takvim značenjem ima vrednost identičnu srpskom lokativu s predlogom *na*. Up. i primer s prostornim značenjem ovih padeža: *A könyv az asztalon van = Knjiga je na stolu.*

Konstrukcijom *da* + prezent može se označiti i mogućnost. U mađarskom se tada ostvaruju odgovarajući modalni pokazatelji: potencijalni glagol i glagol *lehet* = *moći* s infinitivom:

Kod vas čovek svačega DA SE NAGLEDA (MV, 153)	Nállatok az ember mindent LÁTHAT (inform.)
Kakvi ljudi, kad iz njih ni jednu suzu, ni jednu reč samilosnu DA ISCEDIŠ (MV, 153)	Milyen emberek, mikor belőlük egy könnyet, egy együttérző szót se LEHET KIHÚZNI (inform.)

2.2. Ne samo infinitiv, već i konstrukcija *da* + prezent može se pojaviti uz glagol *biti* (up. tačku 1.2. ovoga rada). Kao i kod iskaza s infinitivom, može se rekonstruisati modalni pokazatelj značenja mogućnosti. I ovde je značenje mogućnosti praćeno značenjem želje jer se i u iskazima ovoga tipa pojavljuje dativ u funkciji nosioca želje, a pojavljuje se i veznik *da* u inicijalnom položaju. Da su u pitanju kombinatoričke varijante u srpskom jeziku potvrđuju i mađarski ekvivalenti koji su u oba slučaja identični – pojavljuju se iskazi s modalnim partikulama i kondicionalom potencijalnog glagola:

Da mu JE makar DA UHVATI pogled nekog deteta (KD, 70)	HA legalább valamelyik gyermek pillantását ELKAPHATNÁ (KD/BJ, 80)
Da mi JE DA OTPUTUJEM negde na mesec dana (razg.)	BÁRCSAK ELUTAZHATNÉK valahova egy hónapra (inform.)

3. Karakteristika je srpskog jezika postojanje morfeme *se*. Njena je uloga na gramatičkom planu veoma raznovrsna.[22] Jedno od značenja koje iskaz sa ovom morfemom može imati jeste i preskriptivno. Uslovi za ovakvu interpretaciju jesu uopštenost agensa i mogućnost transformacije u konstrukciju s modalnim glagolom *trebati*.[23] Ovaj se model često pojavljuje u tekstovima tipa 'uputstvo' i tada mu, u mađarskom, najčešće odgovara prezent prvog lica plurala, ali se beleže i primeri sa ekspliciranim glagolom *kell*:

[22] Detaljan prikaz uloge morfeme *se* u srpskom jeziku daje M. Ivić (1961–1962: 137–151).

[23] Ovaj postupak primenjuje i M. Radovanović (1990: 214). Up. i jedan primer koji se na tom mestu navodi: *Šta je to, dakle, dokaz i kako se on izvodi → ...kako treba on da se izvodi = kako ga treba izvoditi →...kako treba da ga čovek izvodi.*

Žumanca SE penasto UMUTE sa prah šećerom, DOLIJE SE mleko, slatka pavlaka i aroma (inform.)	A tojássárgákat habosra KEVERJÜK a porcukorral, HOZZÁÖNTJÜK a tejet, tejszínt és az aromát (Varázs fazék)
...koji vrlo dobro zna kako SE PIŠU pesme (RM, 214)	...aki nagyon jól tudja, hogy KELL verset ÍRNI (inform.)
Ovo SE PIJE natašte (razg.)	Ezt éhgyomorra KELL BEVENNI (inform.)

Negacijom ove konstrukcije iskazuje se ono što ne treba raditi, bilo da je u pitanju savet, preporuka ili čak zabrana. U tom slučaju moguća je rekonstrukcija negiranog modalnog glagola *trebati* (za negiranje potrebe), odnosno negiranih glagola *moći* ili *smeti* (prvenstveno u situaciji zabrane). U mađarskom se beleže sledeće mogućnosti: negirani glagol *kell* = *trebati* i *lehet* = *moći*, kao i pridev *tilos* = *zabranjen* uz koje se realizuje infinitiv. Pored toga, uobičajena je i upotreba trećeg lica plurala prezenta kao znaka uopštenog lica, pa i lekseme *ember* = *čovek* upotrebljenog za označavanje neodređenog pojedinca:

NE SPOMINJE SE ono što je pre bilo, reče Ruben Rubenović, jer nema ništa novo pod suncem (AD, 120)	NEM KELL EMLEGETNI azt, ami azelőtt történt, mondja Ruben Rubenović, mert nincs semmi új a nap alatt (AD/VM, 38)
Ako si o ženidbi hteo, onda SE tako NE POČINJE sa ocem i bratom (ĆD, 54)	Ha csak ezt akartad, NEM így KELL BESZÉLNI az apáddal, meg a bátyáddal (CsD/ÁK, 41)
To SE NE RADI, govorili su (PB, 44)	Ezt NEM LEHET, szokták mondani (PB/RV, 39)
I on odjednom sav opijen nečim što SE NE ODREĐUJE u svesti (ĆD, 48)	Egészen részeg valamitől, amit NEM LEHET KIFOGNI a tudat felszínén (CsD/ÁK, 36)
...cele te nedelje NE JEDE SE kvasac (AD, 202)	...egész héten TILOS kovászos ételt ENNI (AD/VM, 51)
Poklonu SE zubi NE GLEDAJU (SZ-M KSZ)	Ajándék lónak NEM NÉZIK a fogát (SZ-M KSZ)
...priviđenje o kojem SE NE GOVORI (KD, 53)	…látomást, amiről NEM BESZÉL az ember (KD/BJ, 55)

Rečenična konstrukcija s morfemom *se* može imati i značenje mogućnosti i tada se može rekonstruisati glagol *moći*. U funkciji predikata ovakvih rečeničnih struktura ostvaruju se, po pravilu, perceptivni i kognitivni glagoli, bilo u

afirmativnom bilo u negiranom obliku. Najčešći ekvivalent je infinitiv upotrebljen samostalno:[24]

Jedino tu SE VIDE tragovi uske staze kroz celac sneg (AI, 9)	Itt a szűz hótakaróban csak egy keskeny ösvény nyomait LÁTNI (IA/CsZ, 11)
VIDI SE i u mraku (ĆD, 49)	LÁTNI sötétben is (CsD/ÁK, 37)
Ako SE u nekom mudrijaškom društvu suviše glasno ČUJE Kobrin glas (...) Regina će potražiti praznu sobu u kojoj bi mogla da se malo opruži (KGy/VA, 247)	Ha okoskodó társaságban sokat HALLANI Kobra hangját (...) Regina keres egy üres szobát, ahol ledőlhetne (KGy, 413)
Iz Avlije SE NE VIDI ništa od grada (AI, 22)	Az Elátkozott udvarból egyáltalában NEM LÁTNI a várost (IA/CsZ, 23)

4. Konstrukcija koju čini akuzativ s predlogom *za* uz glagol *biti* takođe može imati modalno značenje. U tom značenju se po pravilu pojavljuju deverbativne imenice koje prilikom parafraze ponovo postaju glagoli i dobijaju ulogu dopune modalnog glagola *trebati* (up. *za osudu je* ↔ *treba osuditi*). Ispunitelj imenovane radnje nije ekspliciran, uopšten je. U mađarskom ovoj konstrukciji odgovara particip instans (up. prvi sledeći primer). I u drugom mađarskom primeru sadržano je modalno značenje, u ovom slučaju eksplicirano glagolom *érdemel* = *zasluživati, zavređivati* koji implicira i potrebu da se izvrši radnja označena deverbativnom imenicom u funkciji objekta (up. ovu mogućnost i u srpskom: *podvig mu je za pohvalu* ↔ *podvig mu zaslužuje pohvalu* ↔ *njegov podvig treba pohvaliti)*:[25]

[24] Infinitiv glagola opažanja i saznanja upotrebljen kao osnovni, glavni rečenični član uobičajeno je sredstvo za iskazivanje mogućnosti u mađarskom. Uz tako upotrebljen infinitiv moguće je rekonstruisati modalni glagol *lehet* = *moći*. Ovo značenje prisutno je i kada se kao osnovni član pojavi infinitiv potencijalnih glagola, pri čemu značenje mogućnosti sadrži potencijalni sufiks. U srpskom se se tada eksplicira modalni glagol *moći*: *Nem TUDHATNI mikor érkezik* (MG, 230) = *Ne MOŽE SE ZNATI kada stiže*.

[25] Moguća je, međutim, i drugačija interpretacija ovih konstrukcija, ona u kojoj se evaluativno značenje stavlja na prvo mesto. U tom slučaju ovom se konstrukcijom vrednuje, kvalifikuje pojam koji u rečenici zauzima poziciju subjekta. U mađarskom je i ostvaren pridev *sajnálatos* = *žalostan, nemio*:

ZA ŽALJENJE JE *takav postupak* (S-M R)	SAJNÁLATOS *az ilyen cselekedet* (S-M R)

ZA OSUDU JE... (S-M R)	MEGVETENDŐ / ELÍTÉLENDŐ (S-M R)
Podvig mu JE ZA POHVALU (S-M R)	Hőstette dicséretet ÉRDEMEL (S-M R)

5. Na osnovu prikazanog može se zaključiti sledeće: Mađarski ekvivalenti posmatranih srpskih konstrukcija pokazuju semantičku podudarnost koja se ostvaruje različitim jezičkim sredstvima. Pojavljuju se, tako, upravo glagoli one semantike koji su u srpskom implicirani (*kell = trebati* i *lehet = moći*) kao i druge leksičke jedinice sa modalnim značenjem (pridevi *szabad = dozvoljeno, tilos = zabranjeno* i sl.). Glagolski oblici (prvenstveno imperativ, ali i potencijal i prezent) takođe služe iskazivanju ovih značenja. Iz ugla kontrastivne analize posebno je zanimljivo pojavljivanje jezičkih sredstava koji ne postoje u srpskom jeziku – potencijalnih glagola (za iskazivanje mogućnosti) i participa instans (za iskazivanje potrebe).

IZVORI

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.

AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.

BT: Batistić, Tatjana (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3.

ĆD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.

CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.

DZD: Zvekić-Dušanović, Dušanka (1999). *Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku*, magistarski rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

EP/AG: Esterhazi, Peter (1991). *Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.

EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

IM: Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), XV/2, 115-138.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KGy/VA: Konrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

MG: Balogh Judit i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

M-SZ KSZ: Palich, Emil (1988). *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

PB/RV: Pekić, Borislav (1995). *Veszettség*. Budapest: Osiris/2000, prevod: Radics Viktória.

PB: Pekić, Borislav (1985). *Besnilo*. Beograd: BIGZ.

RM: Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

SM II: Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

S-M R: *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* I (1968). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* II (1971). Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.

SSSJ: Пипер, Предраг и др. (у редакцији Милке Ивић) (2005). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Balogh Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Batistić, Tatjana (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Deme László et al. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Deme László et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ивић, Милка (1961-1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог* XXV, 137–151.

Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, 115–138.

Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Kiefer Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNyT*. 16, 131–153.

Kiefer Ferenc (1990). Modalitás. *Linguistica Ser. C, Relationis*, 1, 1–15.

Papp György (1980). A jogi, társadalmi-politikai szövegek szenvedő igés szerkezeteinek fordításai problémái. *Hungarológiai közlemények* 44, 47–58.

Пипер, Предраг et al. (2005). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Trbojević-Milošević, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz, Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (1997). O mađarskim ekvivalentima srpskog preskriptivnog infinitiva. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 103–108.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1-2, 25–95.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006a). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih „potencijalnih glagola". *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 427–436.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006б). *Sintaskičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

О СРПСКИМ КОНСТРУКЦИЈАМА СА МОДАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ „УНУТРАШЊЕГ ПОДСТИЦАЈА” И ЊИХОВИМ МАЂАРСКИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА[1]

Семантичко-прагматичка категорија модалности представља комплекс различитих типова модалних значења и остварује се разноврсним језичким средствима, на различитим језичким нивоима. У анализи модалности у језику једно од основних питања и јесте питање класификације типова модалности, односно одређивање врста модалних значења. Једна предложена класификација[2] обухвата три основна модална типа: „мотивациону”, „епистемичку” и „евалуативну” модалност. „Мотивациона модалност” обухвата исказе у којима постоји покретачка снага (отуд и термин) која доводи или може довести до остваривања неке ситуације, „епистемичка” представља одређени степен уверености говорника/субјекта у њену истинитост, док се под „евалуативном” подразумевају сви искази у којима говорник/субјекат вреднује дату ситуацију.

„Мотивациона модалност” је и семантички и структурно најкомплекснији тип модалности и обухвата деонтичку, ситуациону и унутрашњу модалност, а у оквиру сваког од ових подтипова могу се утврдити и нивои модалности: „подстицај” и „могућност”. Деонтичку модалност типа „подстицај” карактерише постојање воље говорника/субјекта која је усмерена на анимирање саговорника (или неког другог лица) да оствари замишљену ситуацију и може се обележити појмом „спољашњи подстицај”. „Спољашњем подстицају” припада и ситуациона модалност, односно модалност у којој није нечија воља у првом плану, већ је потреба условљена одређеним околностима, а такође је усмерена на испунитеља. И деонтичку и ситуациону модалност карактерише постојање „стимуланса са стране”, што значи да модални извор (било да је то нечија воља или стицај околности) и испунитељ замишљене ситуације нису у сфери истога лица. Глаголи *морати* и *требати* често су сигнали овог модалног значења. Насупрот овоме, појмом

[1] Рад је објављен 2008. у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* LI/1-2, 189–204.

[2] Уп. Zvekić-Dušanović (2007).

„унутрашњи подстицај”[3] можемо обележити оно модално значење у којем је у првом плану садржај жеље, воље, потребе говорника/субјекта, при чему он нема за циљ да анимира саговорника, тј. не постоји елемент каузације. Експлицитни сигнали овог типа модалног значења најчешће су модални глаголи *хтети* и *желети*, као и перифразе *осећати/имати потребу/жељу/вољу, бити расположен* уз које се, најчешће, остварује конструкција *да* + презент или номинална допуна.

Овом приликом пажња ће се посветити неким језичким средствима којима се у српском језику постиже модално значење унутрашњег подстицаја, при чему наведени модални индикатори нису експлицирани, и посматраће се њихови еквиваленти у мађарском језику.[4] Анализа ће, у српском, обухватити ово модално значење исказано глаголским облицима и посебним типовима реченичних конструкција.

1. Самим обликом потенцијала/кондиционала[5] у оба језика се може исказати жеља, готовост, спремност субјекта на именовану радњу. Глагол у потенцијалу представља жељену ситуацију, а носилац жеље/потребе

[3] У лингвистичкој литератури која се феноменом модалности бави узимајући у обзир логичке појмове најчешће се издваја епистемичка и деонтичка модалност. Палмер (Palmer 1990), међутим, уводи и трећи тип – динамичку модалност која је заправо Лајонсова објективна деонтичка модалност. (О разликовању субјективне и објективне модалности уп. Lyons 1978). Динамичка модалност је тип модалности у којој деонтички извор није говорник, већ су то неке околности било спољашње било унутрашње природе, те тако у оквиру ње разликује неутралну (циркумстанцијалну) и субјективно оријентисану модалност. У сваком модалном типу разликује и нивое модалности: могућност и нужност. На тај начин настају четири подтипа динамичке модалности: неутрална динамичка могућност – могућност остваривања догађаја, субјективно оријентисана могућност – способност субјекта, неутрална динамичка нужност – нужност остваривања догађаја и субјективно оријентисана нужност – потреба субјекта. Појам „унутрашњи подстицај” управо одговара Палмеровој субјективно оријентисаној нужности, с том разликом што је термин „нужност” замењен општијим термином „подстицај”, чиме је и са̂м подтип модалности проширен на сва значења која се могу довести у везу са мотивационим процесом који се јавља у неком субјекту (од изражавања потребе, преко хтења, жеље, воље, намере, настојања, све до коначног остваривања неке ситуације).

[4] Примери којима ће се илустровати издвојена значења и средства за њихово исказивање забележени су у изворима чији је списак приложен на крају овога рада. Поред наведених извора, у рад су укључени и примери забележени у разговорном језику. Превод неких примера дали су информатори, изворни говорници спрпског, односно мађарског језика.

[5] За мађарски језик задржаће се термин „кондиционал”, у складу са уобичајеном терминологијом у мађарској литератури.

појављује се у форми номинатива (граматичког субјекта). Унутрашњи подстицај везује се за моменат говорења, а ситуација означена потенцијалом налази се на нивоу замишљања:

ЖЕНИО БИХ СЕ, ал' девојке немам (SM II, 685)	NŐSÜLNÉK, de nincs leányom (информ.)
СВРАТИЛА БИХ до тебе поподне, ако ти одговара (разг.)	MEGLÁTOGATNÁLAK délután, ha neked megfelel (информ.)

Овај тип унутрашњег подстицаја није нужно везан за говорника. Говорник може референсати и о подстицају који постоји у некој другој особи:

Ти БИ сада ГЛЕДАЛА филм, а домаћи није урађен (разг.)	Te most NÉZNÉD a filmet, a házifeladat pedig nincs megcsinálva (информ.)
Охоли дух БИ већ и самога Господа ПЕНЗИОНИСАО у његовој наслоњачи (KGy/VA, 302)	A fennhéjázó lélek már az Urat is NYUGDÍJAZNÁ a hintaszékébe (KGy, 629)
Само за једно, за једно такво Бадње вече (...) ДАО БИ све знање, и каријеру, све би дао (ĆD, 70)	Csak egy, csak ilyen karácsonyestét érne meg most, még egyszer (...) ODAADNÁ érte minden tudományát, egész karrierjét, mindent (CsD/ÁK, 52)
...ИСКИДАО БИ СЕ, ТУКАО БИ СЕ због мирног и прибраног очевог гласа (ĆD, 74)	...a tíz körmélvel SZAGGATNÁ SZÉT MAGÁT az apja nyugodt, higgadt hangja miatt (CsD/ÁK, 55)

Прилогом *радо* = *szívesen* уз глагол у потенцијалу такође се експлицира жеља, спремност субјекта на именовану ситуацију. У другом примеру и поредбена конструкција условљава појављивање овог прилога:

Ове вечите мањине не могу рећи ништа што БИ остали РАДО ПРИХВАТИЛИ (KGy/VA, 298)	Ezek az örök kisebbségiek nem bírják azt mondani, amit a többiek SZÍVESEN FOGADNÁNAK (KGy, 624)
Данас БИХ РАДИЈЕ БИО ГЛЕДАЛАЦ него глумац (KGy/VA, 275)	Ma SZÍVESEBBEN LENNÉK NÉZŐ, mint színész (KGy, 444)

Да је у питању управо значење расположености субјекта за остваривање ситуације показује пример у којем је као еквивалент потенцијала у српском остварена именица *hajlandóság* = *наклоност, спремност, расположеност* с функционалним глаголом *érez* = *осећати* и

номинализованим допунама *távozás* = *одлазак*, *szakítás* = *раскид* с падежним наставком -*ra/-re*:

...НАЈРАДИЈЕ БИ одмах ОТИШАО, РАСКИНУО (KGy/VA, 304)	...HAJLANDÓSÁGOT ÉREZ TÁVOZÁSRA, SZAKÍTÁSRA (Kgy, 631)

1.1. За исказивање унутрашњег подстицаја у српском постоји и могућност употребе конструкције у којој је од потенцијала задржан помоћни глагол у аористу, док се уместо радног глаголског придева појављује *да* + презент. М. Ивић (1970: 46) констатује да је ова конструкција редукована (из ње је испуштен лексички показатељ дезидеративности *желети*) и да је она карактеристична за коликовијално саопштавање. У мађарском је кондиционал прост глаголски облик који настаје додавањем одговарајућег знака,[6] те се и не може очекивати формални еквивалент овакве српске конструкције. Тако је у мађарском овај лексички показатељ реализован модалним глаголом *akar* = *хтети, желети* или глаголом *szeret* = *волети* у кондиционалу, уз које се остварује инфинитив, а могућ је и сâм облик кондиционала:

Ја БИХ ДА ЈЕДЕМ нешто слатко (разг.)	Valami édeset SZERETNÉK ENNI / ENNÉK valami édeset (информ.)
Она БИ ДА ИДЕ на море (разг.)	Ö tengerre SZERETNE MENNI / Ö tengerre MENNE (информ.)
Била је (...) од врсте оних старих жена које се старењем сасушују и смањују, и које време као да БИ ДА УСУЧЕ у неку куглицу (IGy/LM, 65)	…volt (...) azoknak az öregedéssel egyre kisebbre aszó öregnőknek a fajtájából, akiket az idő mintha galacsinná AKARNA SODORGATNI (IGy, 239)
...чика Јанош је вртео главом као да БИ ДА нешто КАЖЕ, а ипак није рекао ништа (IGy/LM, 105)	...János bátyám is úgy csóválta a fejét, mint aki SZÓLNI AKAR, de mégsem szólt (Igy, 271)

1.2. У српском је забележена још једна могућност. Од потенцијала је остао само помоћни глагол у аористу. Изостао је глаголски део (не појављује се ни у облику радног глаголског придева, нити у виду конструкције *да* + презент). Он је, међутим, имплицитно присутан, може се реконструисати на основу контекста. Тако се у следећим примерима могу реконструисати

[6] Знак за кондиционал у мађарском је -*na/ne*, односно -*ná/né* (Andrić 2002: 136).

глаголи *јести, ићи*. Обавезни део овакве структуре јесте предмет жеље, потребе. У мађарском се и тада појављују структуре са глаголом и допуном у инфинитиву или сâм облик кондиционала:

Ја БИХ НЕШТО СЛАТКО (разг.)	Valami édeset SZERETNÉK ENNI / ENNÉK valami édeset (информ.)
Она БИ НА МОРЕ (разг.)	Ő tengerre SZERETNE MENNI / Ö tengerre MENNE (информ.)

Значење унутрашње потребе имају и мађарске именице настале од глагола додавањем суфикса *-hatnék/-hetnék* које се најчешће остварују с глаголом *van/nincs = имати/немати*. Овај суфикс састоји се од потенцијалног суфикса *-hat/-het*, знака за кондиционал *-né* и личног глаголског наставка *-k* (Deme I 1961: 376). Глагол у основи представља „потребовану”/жељену ситуацију, а суфикс даје модално значење. Овако творене именице могу добити и посесивни наставак којим се означава носилац потребе, жеље. Тако у следећем примеру именица *mehetnék* заправо значи „жеља, потреба за одласком”:[7]

[7] Овим мађарским именицама семантички су еквивалентне и српске конструкције с модалним глаголом (најчешће нелично употребљеним *доћи*), немобилним презентом и дативом у функцији семантичког субјекта:

ДОШЛО МИ ДА ЗАПЛАЧЕМ (информ.)	SÍRHATNÉKOM volt (MMNYR I, 376)

Лексички показатељи овог значења јесу и српске именице *потреба* и *жеља* које добијају пропозитивну или номиналну допуну:

Нисам знао куд бих се пре окренуо, и једино чега се сећам јесто то да САМ при свем том ИМАО и неку врсту ПОТРЕБЕ ДА СЕ ЗАСМЕЈЕМ од чуђења и збуњености, (KI/TA, 56)	Azt se tudtam, merre is forduljak hamarjában, s csak arra emlékszem, hogy mindeközben NEVETHETNÉKEM volt kissé, (KI, 49)
У њима се већ накупила довољна количина ПОТРЕБЕ ЗА СМЕХОМ (информ.)	Már kellő mennyiség NEVETHETNÉK összegyűlt bennük (MMNYR I, 376)
Ибојкина ПОТРЕБА ЗА ЗАБАВОМ биће његово проклетство (информ.)	Átok lesz rajta az Ibolyka SZÓRAKOZHATNÉKJA (MMNYR I, 376)
Мајку је нешто друго занимало..., што је потиснуло њену ПОТРЕБУ ЗА СВАЂОМ (информ.)	Anyját egyeb foglalkoztatta..., ami elejtette vele VESZEKEDHETNÉKJÉT (MMNYR I, 376)

Што се мене тиче, ја НЕ БИХ НА НЕБО (PB, 28)	Ami engem illet, nekem NINCS MEHETNÉKEM AZ ÉGBE (PB/RV, 26)

2. Императив је свакако глаголски облик којим говорник исказује вољу за остваривањем неке ситуације. Он је, ипак, у српском по правилу усмерен на саговорника. Употребљавајући императив говорник истовремено очекује било вербалну било невербалну реакцију саговорника. За означавање унутрашњег подстицаја, тј. за исказивање оног модалног значења које није усмерено ка неком испунитељу, није чест у српском језику. Ограничен је на оне ситуације на које саговорник и не може свесно да реагује. И у мађарском се тада такође појављује императив:

БУДИ ми здрава! (разг.)	LÉGY egészséges! (информ.)

2.1. Српски императив има само облике за друго лице једнине и множине и прво лице множине, за разлику од мађарског, који има облике за сва три лица и оба броја. Ова чињеница омогућава да се у мађарском императив употребљава и када у српском то није могуће. Императив се у мађарском, тако, појављује у трећем лицу, када се у српском остварује конструкција *нека* + презент:

НЕКА вас ЧУВАЈУ богови (...) њихова зла језика и њихових клетви (KD, 24)	Az istenek ŐRIZZENEK benneteket éles nyelvüktől és átkaiktól (KD/BJ, 12)
НЕКА ЈЕ ПРОКЛЕТ највећи од свих тирана, Елохим (KD, 33)	LEGYEN ÁTKOZOTT minden zsarnokok legnagyobbika, Elochim (KD/BJ, 25)
НЕКА само што пре *БУДЕ* (ĆD, 53)	Sebaj, CSAK minél előbb *LEGYENEK TÚL* rajta (CsD/ÁK, 40)
НЕКА *БУДЕ* светлости! (S-M R (библ.))	*LEGYEN* világosság (S-M R (bibl.))

И конструкцијом *да* + презент исказује се ово значење. Тада се у иницијалном положају често појављује модална партикула *само* = *csak* која појачава значење жеље:

Спопала га ЖЕЉА ЗА ОДЛАСКОМ (информ.)	Rájött a MEHETNÉK (MMNYR I, 376)

САМО ДА већ једном ПАДНЕ киша (информ.)	ESSEN már az eső! (MG, 382)
САМО ДА му прва НЕ БУДЕ за паре (ĆD, 32)	CSAK az elsőt NE KAPJA pénzért (CsD/ÁK, 25)

Када говорник изражава жељу да се управо њему оствари замишљена ситуација реализоваће се прво лице једнине, у српском презента, у мађарском императива:

САМО с оцем ДА СЕ сад НЕ СРЕТНЕМ (ĆD, 47)	CSAK za apámmal NE TALÁLKOZZAM most (CsD/ÁK, 36)
О, ту ДА ПАДНЕМ, на томе ограшју (превод: Вељко Петровић)	Ott ESSEM EL én a harc mezején (MG, 2000:382 (Petőfi))

Разуме се да се ова конструкција може остварити и у другом лицу где је могућа употреба императива:

ДА нам дуго ПОЖИВИШ! (MV, 638)	ÉLJÉL sokáig! (информ.)

3. Жеља се у српском означава и крњим перфектом који тада има оптативну вредност. У мађарском се и тада реализује императив:

ЖИВЕО!	ÉLJEN!
ПОЧИВАО У МИРУ! (SZ-M KSZ)	NYUGODJÉK BÉKÉBEN! (SZ-M KSZ)
ЖИВ БИО и велики ПОРАСТАО (разг.)	ÉLJÉL és nagyra NŐJ (информ.)

4. Приказујући детаљно ситуацију у српскохрватском језику, везану за проблематику инфинитива, М. Ивић (1972: 115–116) као посебан тип издваја инфинитив који заузима синтаксичку позицију независног предиката. За овај инфинитив ауторка констатује да именује непостојећу акцију при чему постоје две могућности: 1) налаже се извршење дате акције или 2) поставља се питање поводом њеног извршења. У првом случају се испред инфинитива може експлицирати модални глагол *требати*. Указује и на то да је прескриптивни инфинитив[8] близак императиву јер подразумева давање

[8] Ивић (1972: 116) разликује прескриптивно и проспективно значење овако употребљеног инфинитива при чему је основна разлика у неједнаком дозирању принудности – јачем у прескриптивном, а слабијем у проспективном значењу.

стимуланса за вршење именоване акције „са стране”. За разлику од императива, прималац импулса није идентификован, а и давалац импулса је деперсонализован. Оваква употреба инфинитива има, дакле, модално значење типа „спољашњи подстицај”.[9]

У нашем корпусу су, међутим, забележени примери самостално употребљеног инфинитива којима се не налаже извршење неке акције, нити је могућа реконструкција модалног глагола *требати*, јер управо садрже значење унутрашње потребе, жеље говорника за постојањем ситуације именоване инфинитивом.[10] Зато је у следећим примерима могуће реконструисати модално *желети/волети* у потенцијалу, односно мађарско *szeret* такође у потенцијалу. Носилац жеље је говорник (или лице чије мисли он директно преноси), а жеља је присутна у моменту говора. У мађарском је такође остварен инфинитив:

О, НЕ БРИНУТИ СЕ ни о чем, већ само ИЋИ, ИЋИ и редом ПРОСАЊАТИ снове ове шарене планете! (DZD, 83)	Óh, NEM TÖRŐDNI semmivel, csak MENNI, MENNI s VÉGIGÁLMODNI e tarka planéta álmait! (DZD, 83)
ПОДМЛАДИТИ СЕ! ЗАНОСИТИ СЕ! Криомице СЕ ОКУПЉАТИ! САЊАРИТИ! О томе мислиш, одвративши пажњу од текста (DZD, 83)	MEGFIATALODNI! LELKESEDNI! Cinkosan ÖSSZEBÚJNI! ÁLMODOZNI! Erre gondolsz, miközben figyelmed eltereled a szövegről (DZD, 83)

5. Унутрашња потреба, тј. воља, жеља говорника за успостављањем одређене ситуације исказује се и структурама које представљају осамостаљене протазне делове условних реченица.[11] Њихов аподозни део

[9] О оваквој употреби инфинитива у српском и мађарском језику уп. Zvekić-Dušanović (1997:103 – 108; 2001:54 – 55, 70 – 72; 2006:83 – 85; 2007:176 – 178).

[10] Ивић (1972) не издваја ово значење у оквиру примера у којима инфинитив заузима позицију независног предиката (инфинитив типа А), али у оквиру Ц типа (где инфинитив заузима синтаксичке позиције које иначе припадају именици у служби субјекта или објекта) указује на инфинитив „као средство за именовање окоснице размишљања око које се плету разне емоционално-квалификативне констатације” (стр. 137). Ово значење има и инфинитив у значењу „predodžbe” у примеру који наводи Katičić (1986: 477): *Mislim: oh, ležati na meku! otpočinuti, naspavati se!*

[11] У мађарској граматици (Balogh i dr, 2000:520) управо се реченице типа: *Ó, ha itt lehetné! = О кад би могао/могла да будеш овде!; Jaj, ha sikerült volna a vizsgám! = Јој, да ми је успео испит!* тумаче као условне реченице без исказане главне реченице, осамостаљене, које творе један посебан тип жељних реченица.

имплицитно је присутан. Не реализује се јер се подразумева позитивна оцена типа *било би лепо*, *било би добро* и сл. У оваквим се реченицама често појављују и модалне партикуле *само, бар* = *bárcsaak, bár, csak* или везник *ha*.

5.1. Када ове реченице уводи везник *кад* предикат се остварује у облику потенцијала. Потенцијалом с везником *кад* наглашава се замишљање[12] ситуације за коју говорник зна да су шансе за њено остваривање мале. И у мађарском се појављује кондиционал:

КАД БИХ САМО МОГЛА ДА БУДЕМ ТАМО када је буду промовисали (информ.)	BÁRCSAK OTT LEHETNÉK, amikor avatják! (MG, 385)
Сјајна је, слатка, живописна. О, КАДА БИ још и ПРОПЕВАЛА! (KGy/VA, 298)	Színes, édes, csillog. Ó, BÁRCSAK CSILINGELNE is (KGy, 624)
КАД БИ БАР ЈАВИО да дођемо (информ.)	BÁRCSAK ÜZENNE, hogy jöjjünk! (MG, 385)
КАД БИХ ово МОГЛА ДА ЗАБОРАВИМ! (информ.)	HA ezt EL TUDNÁM FELEJTENI! (MG, 382)

5.2. Када ове реченице, у српском, уводи везник *да*, жеља се односи на ситуацију која се не може остварити. Оне су обележене „наглашеном контрадикцијом стварног и замишљеног" (Ivić 1983: 149). Говорник зна да је стварност супротна жељеној, зато је у овом типу присутан и моменат жаљења, негодовања, те овакви искази имају већ и евалуативно значење. Њих је могуће парафразирати увођењем евалуативног модалног индикатора типа *штета је/жао ми је што...*, при чему је обавезна трансформација предиката из афирмативног у негирани облик и обрнуто (уп. *Да бар могу то да заборавим → Жао ми је што не могу то да заборавим; Бар да не знам → Жао ми је што знам*).

У овом типу реченица потенцијал се не употребљава у српском. Наместо њега појављује се имперфективни презент или перфекат. Презент се остварује када је контрадикција између стварног и замишљеног важећа у говорном тренутку (Ivić 1983: 149). У мађарском се појављује кондиционал:

[12] Разматрајући српскохрватске погодбене реченице М. Ивић (Ivić 1983) истиче да у протазним реченицама уведеним везником *кад* и предикатом у потенцијалу „govorno lice se ne osvrće na to da li je nepostojeća situacija o kojoj protazom saopštava u principu prihvatljiva ili ne; njemu je stalo samo do toga da naglasi svoje zamišljanje te situacije" (стр. 148).

ДА БАР МОГУ ТО ДА ЗАБОРАВИМ! (информ.)	BÁR FELEJHETNÉM EL! (MG, 383)
Ех, ДА СЕ живот само тиме МЕРИ, уздахну мајка (AD, 75)	Ej, HA CSAK ezzel VOLNA MÉRHETŐ minden (AD/VM, 21)
БАР ДА НЕ ЗНАМ! (информ.)	BÁRCSAK NE TUDNÁM! (MG, 382)
САМО ДА НИЈЕ ТОГ СМОГА! (KGy/VA, 315)	CSAK EZ A FÜSTKÖD NE LENNE! (KGy, 643)

Перфектом се, у овом типу реченица, истовремено исказује и „безнадежност очекивања да се оно што је било замени својом супротношћу" (Ivić 1983: 149). Ако је у српском остварен перфекат у мађарском се појављује кондиционал прошли, који може изражавати „и неостварену жељу, накнадно узалудно кајање" (Andrić 2002: 137), што показују следећи примери:

БАР ДА САМ је НАЗВАЛА телефоном! (AE, 137)	BÁR VELHÍVTAM VOLNA telefonon! (AE, 137)
БАР ДА НИСАМ све паре ПОТРОШИЛА! (разг.)	BÁR NEM KÖLTÖTTEM VOLNA EL az összes pénzemet (информ.)
Потпуно сам câм. ДА СЕ БАР НЕКО НАШАО (HB/BS, 53)	Teljesen egyedül vagyok. HA AKADT VOLNA LEGALÁBB VALAKI (HB, 440)

Поред жаљења што ситуација није остварена, у исказу може бити присутан и прекор упућен субјекту реченице:[13]

БАР ДА ми ЈЕ јуче ЈАВИЛА да неће доћи (разг.)	BÁRCSAK JELENTETTE VOLNA tegnap, hogy nem jön (информ.)

Мада се овим конструкцијама првенствено исказује жеља говорника, могућа је и ситуација у којој говорник преноси жеље других лица:

[13] Ово значење може имати и српска конструкција с перфектом модалног глагола *моћи* и допуном, којој такође одговара мађарски кондиционал прошли:

МОГАО ЈЕ БАР паре да затражи (ĆD, 36)	LEGALÁBB pénzt *KÉRT VOLNA* (CsD/ÁK, 28)

Жалила ми се да није дошао. ДА јој ЈЕ МАКАР ЈАВИО (разг.)	Panaszkodott, hogy nem jött. LEGALÁBB JELENTETTE VOLNA (информ.)
Ђорђе уздахну (...) и замисли се (...). ДА БАР увек ИМА и овакву, топлу собу (ĆD, 18)	Még HA mindig LEHETNE ilyen meleg szobája (CsD/ÁK, 15)

6. Модално значење унутрашњег подстицаја у српском се исказује и инфинитивом / конструкцијом *да* + презент уз копулу у реченицама које уводи везник *да* и које као обавезни елемент имају семантички субјекат у дативу. Семантички субјекат експлицира носиоца жеље, док је жељена ситуација исказана инфинитивом / конструкцијом *да* + презент. У реченицама овога типа могуће је реконструисати модалне изразе *потребно је* и *могуће је*. М. Ивић (1972: 130), разматрајући инфинитив који се појављује уз глагол *бити* (*јесам*), наводи и пример *само да ми је дочекати* у којем испуштено лексичко језгро реконструише на следећи начин: *само да ми је могуће дочекати*. Овако реконструисана реченица има значење идентично онима са везником *кад* и обликом потенцијала глагола *моћи* (уп. *кад бих само могла да дочекам*) или онима са везником *да* и презентом (уп. *да могу да дочекам*). Зато, поред значења могућности, ова реченица садржи и значење жеље. Овом се конструкцијом, дакле, исказује жеља да постоји могућност за остварење ситуације означене инфинитивом.

У мађарском језику појављују се глаголи са потенцијалним суфиксом *-hat/-het*, којима се исказује могућност.[14] Ови се глаголи налазе у кондиционалу**,** присутне су и модалне партикуле (или везник *ha*), што упућује на то да, осим значења могућности, и ове реченице садрже значење жеље. Жеља је присутна у моменту говора:

ДА МИ га ЈЕ опет ВИДЕТИ (MV, 638)	BÁRCSAK megint LÁTHATNÁM (информ.)
ДА МИ ЈЕ ЗНАТИ шта их је задржало (разг.)	HA TUDHATNÁM mi tartotta fel őket (информ.)
ДА ЈЕ МЕНИ ЛЕЋИ па УМРЕТИ (S-M R)	HA LEFEKHETNÉK és MEGHALHATNÉK (S-M R)

[14] О модалној вредности потенцијалних глагола као и о различитим типовима могућности који се овим глаголима могу означити говори се у више радова (Deme I 1961: 361–362; Balogh et al. 2000: 387; Kiefer 1985: 131–153; 1990: 1–15; Andrić 2002: 43, Zvekić-Dušanović 2006a: 427–436).

Осим инфинитива, за исказивање жељене ситуације, у српском се појављује и конструкција *да* + презент:

ДА МУ ЈЕ макар ДА УХВАТИ поглед неког детета (KD, 70)	HA legalább valamelyik gyermek pillantását ELKAPHATNÁ (KD/BJ, 80)
ДА МИ ЈЕ ДА ОТПУТУЈЕМ негде на месец дана (разг.)	BÁRCSAK ELUTAZHATNÉK valahova egy hónapra (информ.)

7. Конструкцијама с морфемом *се* у српском језику[15] и дативом у функцији семантичког субјекта (носиоца потребе, воље, жеље) изражава се такође значење унутрашњег подстицаја.[16] Подстицај не мора бити присутан у моменту говора. О њему се може референсати као о нечему што је постојало пре момента говора, или се претпоставља да ће тек уследити (уп. *Једе ми се нешто слатко / Јело ми се нешто слатко / Јешће ми се нешто слатко*). Ту се, у принципу, могу разликовати два семантичка типа: онај којим се означавају физиолошке потребе у човековом организму, независно од његове воље или жеље и онај којим се означава човекова воља или жеља,[17] мада се та два значења понекад тешко могу прецизно разграничити. Наиме, јављање физиолошке потребе представља прву фазу у процесу мотивације, свест о тој потреби је већ следећа фаза коју редовно прати и жеља за њеним задовољењем.

У зависности од транзитивности глагола остварују се: имперсоналне реченице (с интранзитивним глаголима и морфемом *се*: *Иде ми се на море*) или оне са исказаним предметом потребе/воље/жеље у номинативу (с транзитивним глаголима и морфемом *се*: *Једу ми се колачи*).

Када је значење потребе примарно, у мађарском се појављује конструкција с безличним модалним глаголом *kell* = *требати, морати* и

[15] Детаљан приказ улоге морфеме *се* у српском језику даје М. Ивић (1961–1962: 137–151).

[16] Модалном семантиком овог типа реченичне конструкције бави се и М. Ивић (1973: 86–87). Да би се избегло залажење у проблем избора одговарајуће модалне лексеме којом би се експлицирале специфичне варијанте модалног значења, као једно од могућих решења предлаже увођење дубинске јединице Des (= deziderativ) која је универзалнијег карактера, не везује се за неку од постојећих лексема природних језика, омогућава задржавање просте реченичне структуре и у „базичној компоненти" синтаксе. Специфичне варијанте уопштеног дезидеративног значења биле би тада озачене симболима Des1, Des2...

[17] Уп. о овоме и код И. Антонић (2004: 69–72).

инфинитивом с личним наставком. Лични наставак на инфинитиву експлицира носиоца потребе:

КИЈА МИ СЕ (ІМ, 86)	TÜSSZÖGNÖM KELL (информ.)
ЗЕВА МИ СЕ (АІ, 2004, 69)	ÁSÍTOZNOM KELL (информ.)

У ситуацији када је примарно значење воље/жеље остварује се глагол *szeret* = *волети, желети* у потенцијалу с инфинитивом без личног наставка јер је овај глагол личан, те је носилац жеље означен личним наставком на овом глаголу:

Хајдемо у биоскоп, ГЛЕДА МИ СЕ тај филм (АІ, 2004, 72)	Gyerünk a moziba, SZERETNÉM MEGNÉZNI azt a filmet (информ.)

Самим обликом потенцијала у мађарском се, такође, постиже одговарајуће значење, као што је то, уосталом, случај и у српском (уп. *Сад бих појела нешто слатко*):

Сад МИ СЕ ЈЕДЕ нешто слатко (разг.)	Most ENNÉK valami édeset (информ.)

Глагол (у следећем примеру *јести* = *eszik*) имплицитно је присутан у мађарском, потреба/жеља исказана је глаголом *(meg)kíván = (по)желети*, а предмет потребе/жеље налази се у падежу објекта (уп. у српском: *Олга је пожелела трешње*/*Олга се зажелела трешања*):

ОЛГИ СЕ ЈЕДУ трешње (ІМ, 60)	OLGA MEGKÍVÁNTA a cseresznyét (информ.)

Придевом *álmos* = *поспан* у функцији лексичког дела предиката исказује се стање у којем се субјекат налази, али и његова потреба:

Покушавам да останем будна, а тако МИ СЕ СПАВА (разг.)	Igyekszem ébren maradni, de olyan ÁLMOS VAGYOK (информ.)

Негацијом структура којима се исказује унутрашња потреба само се негира постојање те потребе, док се негацијом структура којима је примарно значење воље/жеље добија значење жеље за ситуацијом која је другачија од

именоване. У мађарском је ово експлицирано именицама *szükség* = *потреба* и *kedv* = *воља*, као и глаголом *vágyik* = *желети*:

НЕ СПАВА МИ СЕ (разг.)	NINCS SZÜKSÉGEM ALVÁSRA (информ.)
НИКОМ СЕ НИЈЕ НАПУШТАО дан ни ОДЛАЗИЛО у спарне собе (AI, 49)	SENKINEK SEM VOLT KEDVE OTTHAGYNI a nappalt, sem pedig BEMENNI a füledt szobákba (IA/CsZ, 47)
НЕ ОДГОВАРА МУ СЕ на прву Ђорђеву варницу (ĆD, 41)	NINCS KEDVE VÁLASZOLNI a legelső szúrásra (CsD/ÁK, 31)
Данас JOJ СЕ баш НЕ КУВА ручак (AI, 2004, 72)	Ma NINCS KEDVE ebédet FÖZNI (информ.)
НЕ РАДИ МИ СЕ домаћи (разг.)	NINCS KEDVEM CSINÁLNI a házifeladatot (информ.)
Мада морамо знати да је наше присуство овде привремено, никуд НАМ СЕ одавде НЕ МИЛИ (KGy/VA, 272)	Habár tudnunk kell, hogy ittlétünk ideiglenes, NEM VÁGYUNK EL innen sehova (KGy, 441)

Мађарске именице са суфиксом *-hatnék/-hetnék* (уп. тачку 1.2. овога рада) такође представљају еквиваленте ове српске конструкције:

СПАВА МИ СЕ (SZ-M KSZ)	ALUDHATNÉKOM van (SZ-M KSZ)
ИДЕ МИ СЕ У ШЕТЊУ (разг.)	SÉTÁLHATNÉKOM van (информ.)

8. Посматрано значење имају и реченице у којима се уз копулу остварује генитив с предлогом *до*. Именица у генитиву има глаголску семантику и означава ситуацију која се приказује као жељена (или супротно – нежељена, уз негирани облик копуле). Као и у претходној конструкцији, појављује се датив у функији семантичког субјекта као носиоца потребе/жеље/воље.[18] То значи да: *њему је до шале* ↔ *он има потребу/жељу/вољу да се шали*. И на овај начин може се референсати не само о потреби/жељи/вољи присутној у моменту говора, већ и оној која је претходила или се тек очекује.

У мађарском се појављује конструкција коју чини модални израз *van/nincs kedve* = *имати/немати вољу* и инфинитив или номинална допуна с падежним наставком *-ra/-re*. Ношлилац воље исказан је посесивним личним наставком на именици *kedv* = *воља*:

[18] Уп. о овоме И. Антонић (2004: 72) и С. Танасић (1998: 87–94).

ЊЕМУ ЈЕ баш сад ДО ШАЛЕ (разг.)	Epp most VAN KEDVE VICCELNI (информ.)
НИЈЕ МИ БИЛО ДО ИГРЕ (разг)	NEM VOLT KEDVEM JÁTSZANI (информ.)
НИЈЕ МИ ДО ШАЛЕ (S-M R)	NINCS TRÉFÁRA VALÓ KEDVEM / NINCS KEDVEM TRÉFÁLKOZNI (S-M R)

Осим наведене могућности, као еквивалент ове српске конструкције појављује се и кондиционал, као и именица са суфиксом *-hatnék/-hetnék*:

ЊЕМУ ЈЕ само ДО СПАВАЊА (S-M R)	Ő mindig csak ALUDNA / ALHATNÉK (S-M R)
НИЈЕ МИ сада ДО ЈЕЛА (AI, 2004, 72)	Nincs most EHETNÉKEM (информ.)

9. Акузативом с предлогом *за* уз копулу "исказује се позитиван однос субјекта према појму у акузативу" (Антонић 2005: 197). Позитиван однос подразумева расположеност, вољу, што је већ блиско жељи за остваривањем неке ситуације, зато се и овом структуром може исказати модално значење унутрашњег подстицаја.[19] Носилац жеље/расположености исказан је номинативом у функцији субјекта реченице:

ОН ЈЕ увек ЗА ПЕСМУ (SSSJ, 197)	Ő mindig ÉNEKRE HAJLANDÓ (информ.)

У наведеном примеру као еквивалент ове српске конструкције у мађарском се појавио придев *hajlandó = расположен* с допуном која има падежни наставак *-ra/-re*. И у српском је реченица могла гласити *Он је увек расположен за песму*, што показује да је у исказима овога типа могуће реконструисати модални показатељ *бити расположен*.

Када се овом структуром поред расположености исказује и жеља, копула може имати вредност модалног глагола *хтети/желети = akar, kíván*, који је, у мађарском, и експлициран у следећим примерима:

[19] То још не значи да ове структуре увек имају такво значење. Појам „позитиван однос" шири је од појма „жеље". Може, на пример, имати и значење подршке:

Сви СМО ЗА тај ПРЕДЛОГ (SSSJ, 197)	Mindanyian TÁMOGATJUK ezt *a javaslatot* (информ.)

ОН ЈЕ ЗА БИОСКОП (S-M R)	Ő MOZIBA AKAR MENNI (S-M R)
ЈА САМ ЗА ПАУЗУ (SSSJ, 197)	ÉN SZÜNETET KÍVÁNOK (информ.)
ЈА САМ ЗА КАФУ (разг.)	ÉN KÁVÉT KÍVÁNOK (информ.)

Уколико се реализује модални глагол, у оваквим се исказима може реконструисати допуна у виду конструкције *да* + презент. Обавезност појављивања ове допуне условљена је семантиком жељеног појма. Тако је у првом примеру уз реконструисани модални глагол допуна обавезна (*Он жели да иде у биоскоп*, али **Он жели биоскоп*), док у друга два може и да изостане (*Ја желим да направимо паузу/Ја желим паузу; Ја желим да пијем кафу/Ја желим кафу*). Ово потврђују и мађарски еквиваленти.

10. Закључак: Формални кореспонденти посматраних српских језичких средстава за исказивање модалног значења унутрашњег подстицаја у мађарском су еквивалентни глаголски облици: потенцијал/кондиционал, императив и инфинитив. С обзиром на то да је потенцијал у српском сложени глаголски облик, а у мађарском прост, не постоји формално идентична конструкција која би одговарала редукованој српској (уп. 1.1. и 1.2.), те се тада реализују или кондиционал или конструкција с лексичким показатељем модалног значења (глаголи *akar* = *хтети, желети* и *szeret* (у кондиционалу) = *волети* (такође у потенцијалу). Из истог разлога не постоји формални кореспондент српског крњег перфекта (уп. 3.), чији је еквивалент мађарски императив. Када се анализирано модално значење исказује осамостаљеним протазама условних реченица формални еквивалент се појављује само у првом типу (уп. 5.1.), док се у другом структуре разликују према могућности употребе глаголских облика, у српском се остварују презент или перфекат, а у мађарском кондиционал садашњи или прошли (уп. 5.2.). Семантички еквиваленти српских структура с инфинитивом/*да* конструкцијом уз копулу (уп.6.) јесу мађарски потенцијални глаголи у кондиционалу. Када се посматрано модално значење у српском исказује конструкцијом с морфемом *се* (уп. 7.), генитивом с предлогом *до* (уп. 8.) и акузативом с предлогом *за* (уп. 9.) најчешће су у мађарском забележени експлицирани глаголи са модалним значењем (*kell* = *требати, szeret* (у кондиционалу) = *волети* (у потенцијалу), *kíván* = *желети, vágyik* = *желети, akar* = *хтети*), именице (*szükség* = *потреба, kedv* = *воља*) и придев (*hajlandó* = *расположен*). Специфичност мађарског језика јесу именице настале од глагола додавањем суфикса -*hatnék/-hetnék* којима се може исказати модално значење унутрашњег подстицаја.

ИЗВОРИ

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AE: Andrić, Edita, (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.

AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.

AI, 2004: Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива, *Јужнословенски филолог* LX. Београд, 67-97.

ĆD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.

CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.

DZD: Zvekić-Dušanović, Dušanka (1999). *Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku*, magistarski rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

HB: Hamvas, Béla (1991). *Ugyanis*, Életünk könyvek, Szombathely, 403-456.

HB/BS: Hamvaš, Bela (1994). *Naime*, Orbis, Beograd, prevod: Sava Babić.

IGy: Illyés, Gyula (1962). *Ebéd a kastélyban*. Sépirodalmi könyvkiadó.

IGy/LM: Illyes, Gyula (1964). *Ručak u dvorcu*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum, prevod: Mladen Leskovac.

IM: Ivić, Milka (1973). Problematika modalnih rečenica. *Otázky slovanske syntaxe* god. III. Brno, 85-91.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

KGy: Konrád, György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

KGy/VA: Kondrad, Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KI: Kertész, Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó.

KI/TA: Kertes, Imre (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

MG: Balogh, Judit; Haader, Lea; Keszler, Borbála; Kugler, Nora; Laczkó, Krisztina; Lengyel, Klára (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MMNYR I: Deme, László; Farkas, Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

PB: Pekić, Borislav (1985). *Besnilo*. Beograd: BIGZ.

PB/RV: Pekić, Borislav (1995). *Veszettség*. Budapest: Osiris/2000, prevod: Radics Viktória.

SM II: Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

S-M R: *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* I (1968). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* II (1971). Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.

SSSJ: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић) (2005). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi, Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

ЛИТЕРАТУРА

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX, 67–97.

Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика падежа*. У Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Balogh, Judit, Haader, Lea i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Deme, László; Farkas, Vilmos i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Ивић, Милка (1961–1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог* XXV, 137–151.

Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником “да”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1, 43–54.

Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, 115–138.

Ivić, Milka (1973). Problematika modalnih rečenica. *Otázky slovanske syntaxe* god. III. Brno: 85–91.

Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta (Biblioteka XX vek).

Katičić, Radoslav (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. *Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU.

Kiefer, Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNyT*. 16, 131–153.

Lyons, John (1978). *Semantics 2*. Cambridge University Press.

Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Palmer, F.R. (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.

Танасић, Срето (1998). Један тип бесубјекатске реченице у српском језику. *Јужнословенски филолог* LIV, 87–94.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (1997). O mađarskim ekvivalentima srpskog preskriptivnog infinitiva. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 103–108.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 25–95.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006a). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih „potencijalnih glagola". *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 427–436.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006b). *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku* (doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2007). O srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima. *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план). Лингвистичке свеске 6.* Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 175–188.

EPISTEMIČKA MODALIZACIJA U ROMANU SORSTALANSÁG/BESUDBINSTVO IMREA KERTESA[1]

1. Roman autobiografskog karaktera mađarskog nobelovca Imrea Kertesa *Sorstalanság* svedoči o boravku u koncentracionom logoru za vreme Drugog svetskog rata, periodu koji je obeležio čitav njegov život i stvaralaštvo. Prema rečima samog autora, za holokaust je vezana jedna stravična zebnja – „zebnja od zaborava".[2] Ipak, vreme čini da neka sećanja blede i postaju donekle nepouzdana, te on često ima potrebu da se ogradi od pouzdane tvrdnje da se sve odvijalo upravo onako kako pamti. Osim toga, i sama zbivanja, u momentu dešavanja, bila su nejasna, nerazumljiva, neobjašnjena i neobrazložena, što je u autoru izazivalo potrebu da ih razjasni i protumači. Ipak, on često ostaje nesiguran u tačnost svog razumevanja i tumačenja. Za iskazivanje te nesigurnosti upotrebljava brojna i raznovrsna jezička sredstva koja se, lingvistički posmatrano, mogu uvrstiti u sredstva za iskazivanje epistemičke modalnosti.

1.1. Pod epistemičkom modalnošću podrazumeva se onaj tip modalnosti koji se odnosi na stepen uverenosti u istinitost propozicije. Koje se sve pojave i koja jezička sredstva analiziraju u okvirima epistemičke modalnosti, tj. šta se konkretno podrazumeva pod ovim terminom, zavisi od nekoliko opredeljenja od kojih, kao ključna za analizu u ovom radu, izdvajam:

a) Da li se na skali verovatnoće između 1 i 0 posmatraju i te dve krajnje tačke ili samo ono što je između njih;[3]

---

[1] Rad je objavljen 2014. u zborniku *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 553–566.

[2] U predgovoru prevoda ovog romana na srpski jezik J. Banjai navodi Kertesove reči sa predavanja u Beču 1992. pod naslovom *Holokaust kao kultura* (Kertes 2002: 3).

[3] Odgovor na ovo pitanje neposredno zavisi od opredeljenja prema uključivanju faktivnih rečenica u razmatranje modalnosti, odnosno od odgovora na pitanje da li i istinite propozicije imaju modalnu vrednost, a uz to i od toga da li se posmatraju samo one tvrdnje koje su kvalifikovane nekim nadređenim predikatom ili i one koje se pojavljuju bez njih. Tako, na primer, prema Lajonsu (Lyons 1978: 797) iskazi koji sadrže faktivni predikat „I know that p" (= Znam da p) jesu epistemički modalni, ali oni koji nisu kvalifikovani epistemički su nemodalni. Palmer (1986: 18) takođe smatra da bi bilo pogrešno istraživanje modalnosti ograničiti na nefaktivost jer postoje jaki razlozi da se faktivne izjavne rečenice posmatraju zajedno sa stavovima (opinions) i suđenjima (judgments). Prema Palmeru, postoje problemi u vezi sa statusom iskaza (utterance) upotrebljenih za formiranje faktivnih izjavnih rečenica (statements) – pripadaju li modalnom sistemu ili ne pripadaju. U pitanju je, naime, status deklarativa. Njegovo je mišljenje da deklarativi pripadaju epistemičkom

b) Da li je evidencijalna modalnost tip epistemičke modalnost, tj. da li je epistemička modalnost nadređena evidencijalnoj ili su oni na istoj ravni i pripadaju jednoj nadređenoj kategoriji;[4]

---

sistemu kao njegovi neutralni, nemarkirani članovi (Palmer 1986: 26–29, 86–88). Beljajeva (Беляева 1990: 157–170) u funkcionalno-semantičkom polju pouzdanosti (= достоверность) izdvaja dve subkategorije (mikropolja): mikropolje verovatnosti i mikropolje istinitosti. Prva obuhvata epistemičku mogućnost i epistemičku nužnost, kao i skalu verovatnosti (koja može biti visoka, srednja i niska). Osnovu mikropolja istinitosti čini predstava govornika o tome da sadržaj propozicije odgovara stvarnosti (tip: *znam da...*). I ovde se može izdvojiti skala, u ovom slučaju skala istinitosti, i to na osnovu stepena pouzdanosti: situacija proste (implicitne) pouzdanosti koja ne sadrži eksplicitne markere pouzdanosti, situacija kategorične (naglašene, istaknute) pouzdanosti (pomoću modalnih modifikatora pouzdanosti – *stvarno, istina, tačno, nesumnjivo, konačno, bezuslovno, nesporno…*) i situacija problematične pouzdanosti (*čini se, izgleda da, kao da...*). Za razliku od ovakvih mišljenja Kifer (Kiefer 1986: 26–27) smatra da samo oni jezički elementi kojima se iskazuju nefaktivni stavovi pripadaju sredstvima za iskazivanje modalnosti, odnosno da pojam modalnosti isključuje faktivne predikate. Uzimajući kao relevantne pojmove „aktuelno stanje sveta" i „moguće stanje sveta", dolazi do sledeće definicije modalnosti: „A modalitás a világ egy lehetséges állapotát fejez ki (azaz egy az aktuális világtól különböző lehetséges világot) " (1990: 7) [= Modalnost iskazuje jedno moguće stanje sveta (odnosno jedan mogući svet različit od aktuelnog sveta)]. O odnosu modalnosti i faktivnosti up. Zvekić-Dušanović (2011: 15–18).

[4] Palmer, jedan od najvećih lingvističkih autoriteta na polju modalnosti, u prvom izdanju knjige *Mood and Modality* (1986: 51–54) smatra da u epistemiku treba uključiti evidencijale kao što su „hearsay" ili „report", kao i evidenciju pomoću čula. Predlažući svoj sistem epistemičke modalnosti, smatra da postoje najmanje četiri mogućnosti kojima govornik može naznačiti da ono što prezentuje nije činjenica. To su: govornik samo spekuliše o tome (Speculative), govornik to predstavlja kao rezultat zaključivanja (Deductive), govorniku je tako rečeno (Quotative), to je samo stvar izgleda zasnovanog na (možda pogrešnom) čulnom opažanju. On ih raspoređuje u dva subsistema: 1) sudove (Judgments) kojima pripadaju prve dve mogućnosti i 2) evidencijale (Evidentials) kojima pripadaju druge dve mogućnosti. U drugom izdanju ove knjige (2001) epistemičku i evidencijalnu modalnost objedinjuje u jedan nadređeni tip koji obeležava terminom 'propositional modality'. Ova dva tipa modalnosti karakteriše stav govornika prema nivou istinitosti ili faktualnom statusu propozicije, a međusobno se razlikuju na sledeći način: „with epistemic modality speakers express their judgments about the factual status of the proposition, whereas with evidential modality they indicate the evidence they have for its factual status" (str. 8). Nejts (Nuyits 2000), takoće jedan uticajnijih lingvista koji se bavi epistemičkom modalnošću, ne uključuje evidencijale (kao što su: quotative, inferential, experiential, hear-say itd.) u pojam epistemičke modalnosti. Smatra da se pojam evidencijalnosti može definisati jasno odvojeno od kategorije epistemičke modalnosti obrazlažući to na sledeći način: „Evidentiality concerns the speaker's indication of the nature (the type and quality) of the evidence invoked for (assuming the existence of) the state of affairs expressed in the utterance. This does not involove any explicit evaluation in the terms of the state of affairs being true or not" (Nuyits 2000: 27). Piper (Пипер 2005:

c) Da li sva jezička sredstva kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima (opažanje, učenje i mišljenje) mogu pripadati epistemici.[5]

U zavisnosti od odgovora na ova pitanja, možemo se opredeliti za uže ili šire shvatanje epistemičke modalnosti. Osim toga, opredeljenje može biti uslovljeno i karakteristikama nekog jezika, pa i konkretnom jezičkom građom. Imajući sve ovo u vidu, analizom će ovom prilikom, osim onih s tipičnim epistemičkim pokazateljima, biti obuhvaćeni primeri u kojima se pojavljuju i evidencijali i druga sredstva kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima, ali samo oni koji u konkretnim iskazima ne pripadaju sferi pouzdane istinitosti/neistinitosti.

1.2. Roman *Sorstalanság* na srpski jezik preveo je vrstan prevodilac i književnik Aleksandar Tišma pod naslovom *Besudbinstvo*. Odnosom jezika originala i prevodilačkim rešenjima, pa i biografskim i književno-poetskim dodirnim elementima Kertesa i Tišme, bavi se Čudić (2006) uočavajući da između ova dva autora postoji i duhovna i stilska bliskost. Čudić konstatuje da je Tišma idealan prevodilac Kertesa potkerpljujući ovo mišljenje brojnim primerima koji pokazuju da Tišma mahom ostaje veran originalnom tekstu, a da su poneka odstupanja uglavnom opravdana.

Za analizu epistemičkih pokazatelja u ovom romanu i njegovom prevodu, indikativno je Čudićevo zapažanje o Tišminom zadržavanju redundancije i negramatičnih rečenica govornog jezika, što i jeste bitna karakteristika Kertesovog stila: „nagyon gyakran hűen átmenti a redundanciákat és a grammatikátlan mondatokat, melyeket (...) Kertész fontos stiláris eszközként használ" (Čudić 2006: 101). U takvim situacijama „antigramatičnost" jezika originala prevodilac svesno prenosi u ciljni jezik. Upravo su jezička sredstva za iskazivanje različitih tipova subjektivnog stava i neuverenosti u istinitost iskaza često ta koja bi se mogla

643–646) odvojeno posmatra epistemičku i imperceptivnu modalnost, mada konstatuje da je imperceptivna modalnost bliska epistemičkoj jer „често има елементе дистанцираности говорног лица у односу на реалност пропозитивног садржаја" (str. 645). Za epistemičku modalnost je svojstveno da „представља степеновану квалификацију уверености говорног лица у истинитост онога што је означено исказом" (str. 643) i može se zasnivati i na mentalnom i na perceptivnom iskustvu, dok se u imperceptivnoj modalnosti sadržaj iskaza kvalifikuje kao informacija preuzeta iz nekog drugog izvora, tzv. informacija „iz druge ruke".

[5] Opredeljenje prema ovom pitanju zavisi od opredeljenja prema uključivanju faktivnih iskaza u istraživanje modalnosti. Široko shvaćeno svi glagoli kojima se referiše o intelektualnim psihičkim procesima (opažanje, učenje i mišljenje) mogu pripadati epistemici.

smatrati redundantnim (doduše samo naizgled), s normativno-lingvističke strane, prema Čudiću, čak i štetnim.

Analiza u ovom radu obuhvata najfrekventnije modele zabeležene u originalnom tekstu i prevodu (tačka 2), a zatim se pažnja usmerava na rečenice s većim brojem epistemičkih pokazatelja i rešenja koja Tišma u takvim situacijama pronalazi (tačka 3).

2. Polazeći od jezika originala, u ovom delu rada primeri su razvrstani na osnovu lekstičko-semantičkih, sintaksičkih i tvorbenih karakteristika epistemičkih sredstava.

2.1. Glagoli percepcije[6] i glagoli znanja, spoznaje i pamćenja[7] nemodifikovani ne pripadaju epistemičkoj modalnosti u užem smislu, budući da su obeleženi faktivnošću. Govornik, međutim, može iskazati sumnju u pouzdanost svog čulnog opažanja, pa i znanja, spoznaje i pamćenja i tada je već reč o epistemički modifikovanim iskazima. Kertes ovo postiže uključivanjem zameničkih priloga *úgy*,[8] *ahogy*, *mint*, *amint* ispred glagola ovih semantičkih klasa. Tišma ih prevodi zameničkim prilozima *koliko* i *kako* s istom funkcijom:

---

[6] Glagoli auditivne percepcije, gledano iz ugla modalnosti i u zavisnosti od rečeničnog konteksta, mogu iskazivati i modalnost zasnovanu na perceptivnom iskustvu i modalnost imperceptivnog tipa. Naime, u sumnju se može dovesti i pouzdanost sopstvenog auditivnog oseta, ali i pouzdanost informacije do koje se došlo posredno. U ovom drugom slučaju subjekat ističe da nije lično prisustvovao onome o čemu informiše, već mu je to saopšteno. Glagoli vizuelne percepcije, epistemički modifikovani, po pravilu se upotrebljavaju za iskazivanje sumnje u čulo vida.

[7] Glagoli ovih semantičkih klasa, kao i glagoli mišljenja i drugih intelektualnih psihičkih procesa, pojavljuju se u funkciji predikata glavnih rečenica koje dobijaju dopunsku, komplementnu klauzu. Oni se često upotrebljavaju i parentetički, ugrađuju se u klauzu ili se priključuju kao naknadno dodato mišljenje. Time se gubi gramatička veza između ovih glagola i propozicije, te se pojedini glagoli ovih semantičkih klasa u toj poziciji ponašaju kao modalne reči ili izrazi koji su neorganski delovi rečenica. Postoji mišljenje da upotreba ovih glagola kao predikata nadređene rečenice zahteva više prethodnog planiranja celog iskaza, za razliku od neintegrisane, parentetičke upotrebe. Zato parenteza može biti „ubačena" bilo kada, i kad je iskaz već započet, čak i nakon što je završen (Nuyts 2000: 168–169). Postoje i statistički podaci prema kojima je parentetička upotreba frekventnija u govornom nego u pisanom jeziku (Nuyts 2000: 138), što se, između ostalog, objašnjava i time što je pisani jezik u većoj meri isplaniran od govornog. U ovom Kertesovom romanu zabeležen je veliki broj primera parentetički upotrebljenih izraza ovog tipa, što jezik romana čini bliskim govornom jeziku.

[8] Up. o ulozi korelativa *úgy* u neutralisanju faktivnosti propozicije u iskazima s faktivnim upravnim predikatima i srpskim ekvivalentima takvih mađarskih konstrukcija kod Zvekić-Dušanović (2005: 242–246).

De persze semmit se tudhatok, s ÚGY LÁTTAM, őneki így jobban tetszett (10)	Ali naravno, ne mogu znati ništa pouzdano, a njoj se, KOLIKO SAM MOGAO VIDETI, ovo više dopadalo (34)
AHOGY az ajtó hasadékán kerestül LÁTTAM: szőnyeg, íróasztal, azon meg telefonkészülék volt odabenn (13)	KAKO VIDEH kroz pukotinu na vratima, tamo se nalažahu tepih, pisaći sto, a na ovom telefon (44)
De arról is biztosították, MINT HALLOTTAM, a kérdezősködőket, hogy asszonyok, kicsinyek, idősek számára is jut hely (19)	Ali su, KAKO ČUH, sve one koji su postavili pitanje ubeđivali da će mesta biti i za žene, za nejač, za stare (61)
...hanem hát, AMINT HALLOTTAM, erről ahányan csak voltak, körülbelül annyiféleképp is vélekedtek (14)	Međutim, KAKO MI DOSPE DO UHA, o tome je bilo isto toliko različitih mišljenja koliko i onih koji ih izricahu (46)
De hát én ÚGY TUDOM, apámnak juttatott a bíróság (9)	Ali, KOLIKO ZNAM, sud me je dodelio ocu (31)
...az egész csak amolyan üzleti cselfogás tulajdonképpen, AHOGY ÉN TUDOM, hogy őrködhessen az ottani javainkon (1)	...čitava (je) stvar neka vrsta poslovnog trika, KOLIKO JA ZNAM, da bi on mogao da sačuva našu tamošnju imovinu (7)
Anyámnak mondta, ÚGY EMLÉKSZEM, amikor reggel felhívta telefonon (1)	Mami je to rekao, KOLIKO SE SEĆAM, kad ju je ujutro pozvao telefonom (5)

Veznik *ha* (= *ako*) karakterističan je vezik kondicionalnih klauza. Kada se u funkciji predikata takvih rečenica nalaze glagoli pomenutih semantičkih klasa, ne radi se u pravom smislu o uslovu, već više o ograđivanju, sumnji u pouzdanost opažanja, razumevanja i pamćenja. Karakteristično je da tada glagoli dobijaju determinator *jól* = *dobro*:

HA JÓL LÁTOM, az a találmányuk, hogy valami kartonlapra van ráfeszítve a szövet (3)	AKO ME OČI NE VARAJU, njihov je pronalazak u tome što štof biva raspet na kartonski list (12)
Nem tudom, amott egy épületnél mire várakozott a sok pucér muzulmán, pár föl-alá sétálgató méltóság meg, HA JÓL LÁTTAM, s csakugyan, zsámolyaikról, serénykedő mozdulataikról egyszerre fölismertem: fodrászok körében (56)	Ne znam na šta je onde kod jedne zgrade čekalo mnoštvo doteranih muzulmana, nekolicina prominenata koji šetahu gore-dole, u krugu, AKO SAM DOBRO VIDEO, a zatim ih zaista po šamlicama i po isticanim vrednim pokretima najednom prepoznao, berbera (180)
A több napos gyalogúton szerezte, egy vidéki, HA JÓL ÉRTETTEM, bizonyos „Ohrdruf” nevű (...) táborból jövet (68)	Dobio ga je tokom višednevnog pešačenja, dolazeći iz jednog sporednijeg logora koji se, AKO SAM DOBRO RAZUMEO, zove „Odruf” (218)

Valami Kovács, HA JÓL TUDOM (75)	Nekakav Kovač, AKO SE DOBRO SEĆAM (243)

2.2. Nefaktivni glagoli mišljenja predstavljaju jedno od standardnih sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti u oba posmatrana jezika. Ovim se glagolima iskazuju različiti stepeni uverenosti, pa i sumnja u istinitost onoga o čemu se referiše propozitivnim delom modaliziranog iskaza:[9]

De ÚGY HISZEM, a parancsot próbálhatta megsürgetni (13)	Ipak, VERUJEM da je pokušao da ubrza naređenje (44)
Mikor magunk maradtunk, engem is megkérdezett, énszerintem is helyesen cselekedett-e vajon, hogy elfogadta. ÚGY TALÁLTAM, helyesen (9)	Kad smo ostali sami, upitala je i mene da li i ja mislim da je pravilo postupila što je namirnice primila. SMATRAO SAM da jeste (31)
...ÚGY TARTOTTAM értelmesebbnek, hogy semmit se kifogásoljak, magától értetődően. (19)	...SMATRAO SAM za pametnije da ne prigovorim ni rečju (61)
Sőt, AZT HISZEM, egyenesen énmiattam hívták "árunak", nehogy ráismerjek (2)	Čak MISLIM da su baš zbog mene govorili o "robi", da je ne bih prepoznao (8)
...csakugyan, legtöbben, de magam is AZT TARTOTTAM, nyilvánvaló, hogy az első esetben járhatunk természetesen jobban (19)	...većina nas, zaista, a i ja među njima, SMATRASMO da ćemo u prvom slučaju, prirodno, proći bolje (62)
GYANÍTOM, a fekete piacról hozhatta (9)	VERUJEM da ih je kupio na crno na pijaci (30)
Még GONDOLTAM is (...), hogy egy fontos írást, valamilyen rendkívüli vagy különleges okmányt kívánna még tán bemutatni a rendőrnek (15)	Čak BEJAH POMISLIO (...) da mu je želja da policajcu pokaže neki posebni i naročiti dokument (51)

2.3. Glagoli koji se u mađarskom upotrebljavaju bezlično: *látszik, tűnik, tetszik*, indikatori su epistemičke modalnosti.[10] Njima, u srpskom, odgovaraju glagoli *izgledati* i *činiti se* kada se ostvaruju kao predikati impersonalnih rečenica. U literaturi postoji mišljenje prema kojem ovi glagoli predstavljaju primere tzv.

[9] Korelativ *úgy* uz glagole ove semantičke klase ne utiče na faktivnost propozicije i on je u takvim iskazima komutabilan s korelativom *azt* (Zvekić-Dušanović 2005: 246–248), a zabeleženi su i primeri bez korelativa.

[10] O ulozi korelativa uz ove glagole i srpskim ekvivalentima takvih mađarskih konstrukcija up. Zvekić-Dušanović (2005: 249–251).

evidencijala, i to onih koji su zasnovani na čulnom opažanju.[11] Nije, međutim, svejedno da li se nepouzdanost u istinitost propozicije odnosi na nepouzdanost čulnog opažanja ili na nepouzdanost pretpostavke zasnovane na čulnom opažanju. U ovom drugom slučaju ne dovodi se u pitanje istinitost onoga što se opaža, već istinitost onoga što se na osnovu takvog opažanja zaključuje. Primeri zabeleženi u korpusu pokazuju da se ovi glagoli ne pojavljuju samo za označavanje opažanja, već, vrlo često, upravo za označavanje ocene tipa mišljenja, pretpostavke zasnovane na nekom znanju koje ne mora biti tipa čulnog opažanja.[12] Nosilac subjektivne ocene ne mora biti iskazan, a, ukoliko je iskazan pojavljuje se u dativu, odnosno dobija padežni nastavak *-nak/-nek* u mađarskom:

De hát, ÚGY LÁTSZIK, apámnak szerencsésen vált be a kártyája, amit Sütő úrra tett (9)	Ali IZGLEDA da je tata bio srećne ruke kada je kartu poslao na čika Šitea (30)
ÚGY LÁTSZOTT, a parancsra soká kell várakoznunk (13)	IZGLEDALO JE da moramo dugo čekati na naredbu (45)
...mindvégig csak egy könyvet olvasott, ami ÚGY LÁTSZIK, épp vele lehetett (14)	...stalno je čitao knjigu, koju je IZGLEDA poneo sobom (47)
... miben sem különbözött az utca többi sárga vagy szürke, némileg roskatag házaitól – mármint AHOGY legalábbis NÉKEM TETSZETT (72)	... ni u čemu se nije razlikovala od ostalih žutih ili sivih, unekoliko oronulih kuća te ulice – bar KAKO JE TO MENI IZGLEDALO (232)
... a felé irányuló tekinteteket is valahogyan inkább kerülni iparkodott volna – NÉKEM legalább ÍGY TETSZETT (65)	… kao da je i poglede upravljene u njega nekako više pokušavao da izbegne – bar SE MENI TAKO UČINILO (209)

[11] Palmer (1986:51-52) leksičku jedinicom *appear* u funkciji predikata nadređene rečenice *It appears that...* svrstava u tip evidencije koji je „a matter only of appearance, based on the evidence of (possibly fallible) senses". Trbojević-Milošević (2004:167-168) glagole *čini se* i *izgleda* takođe svrstava među evidencijale, a iskaze s njima parafrazira na sledeći način: „Neposredni dokazi koji su mi dostupni putem čula (vida, sluha, itd.) navode me da pretpostavim...".

[12] Gramatički status i upotrebne vrednosti lekseme *izgleda* proučava Petrović (Петровић 2004). Njena analiza pokazuje da se ova leksema pojavljuje i kao nepunoznačni glagol s potpunom paradigmom i kao obezličena, gramatikalizovana partikula. U prvom slučaju pojavljuje se s obaveznim determinatorom kojim se iskazuje kakav vizuelni utisak ostavlja neki konkretni pojam ili pojava (npr. *izgledaš lepo*, *Sto u velikoj sobi ... izgledao je kao neka časna trpeza*), dok u drugom, kao modalna partikula, u iskaz unosi nijansu nesigurnosti epistemičkog tipa. Ova nesigurnost ne mora proisticati iz vizuelnog iskustva, leksema *izgleda* ponaša se kao i druge njoj srodne modalne reči i izrazi (*verovatno*, *možda*, *čini se*, *po svemu sudeći*, *nema sumnje* i sl.).

Az arcán elmerült s valami távoli gondolatba vesző kifejezést láttam, és ÚGY TETSZETT, hogy mit se hallott az egész történetből (15)	Na licu mu nazreh zamišljen i u neku udaljenu misao utopljen izraz, pa MI SE ČINILO da od cele priče nije čuo ništa (50)

Tišma ove bezlične glagole u prevodu upotrebljava i kada su u originalu personalni glagoli koji pripadaju glagolima percepcije i glagolima mišljenja:

Egészében, ÚGY NÉZTEM, ez főként attól függött, hogy milyen okmánnyal voltak fölszerelve (14)	Uglavnom je, ČINILO mi SE, različitost zavisila od toga ko je kakvim dokumentima raspolagao (47)
De hát én ÚGY HISZEM, némileg túlzó módon látta (10)	Meni SE međutim ČINI da je preterala u svom utisku (35)

2.4. Rečenice s veznikom *mintha* (= *kao da*) takođe se mogu smatrati sredstvom za iskazivanje distanciranosti prema istinitosti propozicije.[13] I u originalu i u prevodu, pojavljuju se u kombinaciji s drugim epistemičkim pokazateljima (upravnom predikacijom ili parentetički upotrebljenim izrazom), ali i bez njih, samostalno:

Viszont a felnőttekkel, ÚGY VETTEM ÉSZRE, már egy árnyalattal MINTHA kevésbé lett volna szívélyes (16)	Dok sa odraslima, KAKO ZAPAZIH, KAO DA je bilo za nijansu manje srdačno (52)
Akkor meg hümmögött valamit, a fejét is gondterhesen csóválva, MINTHA ez valahogy lehangolta, elkedvetlenítette volna kissé, ÚGY NÉZTEM (58)	Tada je nešto zamumlao, a i glavu zanjihao brižno, KAO DA ga je ovo nekako sneveselilo, oneraspoložilo, ČINILO MI SE (187)
...MINTHA azt mondta volna az arca: "minden rendben" (10)	...lice KAO DA joj je pri tom saopštavalo - sve je u redu (34)
Sárga arcát, nagy, égő szemét MINTHA már láttam volna (54)	Njegovo žuto lice i plamteće oči KAO DA sam već video (174)

Tišma ovim vezničkim sklopom prevodi i one primere u kojima je, u originalu, epistemičko značenje iskazano glagolom *látszik*:

[13] Klauze s veznikom *mintha* po pravilu imaju predikate u kondicionalu. I značenje ovog veznika i priroda kondicionala upućuju na nefaktivnost. Srpske klauze sa složenim veznikom *kao da*, koje su najčešći ekvivalenti ovoga tipa mađarskih klauza (up. Zvekić-Dušanović 2003: 91–92), takođe pripadaju onima čiji je sadržaj neizvesan ili neostvariv (up. Петровић 1976: 49).

Hanem akkor meg habozni LÁTSZOTT (15)	Tad, KAO DA je zaoklevao (50)
...valamiről bizonykodni LÁTSZOTT (15)	...nešto KAO DA je dokazivao (51)

2.5. Komunikativnim glagolima referiše se o davanju informacija usmenim ili pismenim putem. U razmatranjima o epistemičkoj modalnosti oni se svrstavaju u evidencijale tipa citata (quotative), tj. imperceptivnoj modalnosti tipa „informacija iz druge ruke" (up. napomenu 4 ovoga rada). Subjekat ovih glagola predstavlja izvor informacije, te je i odgovornost za istinitost propozicije na njemu. Navodeći tuđe reči, pozivajući se na tuđa saopštenja, govornik se istovremeno ograđuje od istinitosti propozicije. Odgovornost za istinitost prenosi na subjekat komunikativnog glagola koji može biti ekspliciran (individualan ili neodređen, uopšten) ili neekspliciran:

Vili bácsi meg arról BIZTOSÍTOTT: most már amúgy is csak "egy rövid időszakot" kell még valahogyan kihúznunk (9)	A čika Vili JE UVERAVAO da sad ionako treba da preguramo na neki način samo jedno kratko, prelazno razdoblje (30)
Így számosan VALLOTTÁK (...), hogy (...) a németek tiszta, becsületes, rend-, pontosság- és dologszerető emberek (19)	Mnogi SU TVRDILI (...) da su Nemci (...) čist, pošten, radan svet (62)
Ezekről BESZÉLTEK is azután a téglagyárban, hogy belátóbbak a csendőröknél (18)	O ovima SE u ciglani GOVORILO da su uviđavniji od žandarma (59)

Zamenički prilozi *mint, amint, amiképpen* (= *kako*) uz komunikativne glagole ne nose informaciju o stepenu uverenosti subjekta ovih glagola, već upravo govornika koji se i na taj način distancira od istinitosti propozicije:

...akkor érezte először, hogy – MINT MONDTA - valami elválasztja az emberektől (10)	Tada je prvi put osetila da je – KAKO SE IZRAZILA - nešto deli od ljudi (35)
...sőt, AMINT némelyek igen ERŐSÍTGETTÉK, még szökés terén is nyílt a révükön egy-egy (...) alkalom (18)	...i čak, KAKO neki TVRĐAHU, uz njihovu se pomoć stvorila i poneka prilika za bekstvo (59)
...míg később már viszont legalább nyolcvannak kell majd elférnie, a szerelvények elégtelen száma miatt - AMINT ezt mindenkinek ELMAGYARÁZTÁK (18)	...dok će docnije morati da se zguraju bar po osamdesetoro, zbog nedovoljnog broja kompozicija – KAKO SU to svima OBJAŠNJAVALI (58)
...gyakran üldögélt el köztünk, "ifjúság"	...često bi posedeo među nama "omladinom"

közt, "egy kicsit felvidulni" – AMIKÉPPEN MONDTA (18)	"da se malo razgali", KAKO JE REKAO (59)

2.6. Pozivanje na nečije mišljenje, samim tim i ograđivanje govornika od pouzdane istinitosti propozicije, u mađarskom se postiže i konstrukcijom koja se sastoji od imenice i postpozicije *szerint* ili samom ovom postpozicijom. U prvom slučaju nosilac mišljenja, odnosno izvor informacije, može biti označen ličnim posesivnim nastavkom na imenici, a u drugom postpozicija dobija ovaj nastavak pri čemu se lice kome mišljenje pripada može istaći još i dodavanjem lične zamenice u nominativu ispred ove postpozicije. Ova konstrukcija, ili sama postpozicija s nastavkom, ima funkciju odredbe koja se u mađarskom naziva „tekintethatározó" i kojom se označava iz kog ugla, s kojim ograničenjem je važeća konstatacija koja se iznosi (Keszler 2000: 441). U prevodu se pojavljuju imenice sa značenjem mišljenja, stava, suda u lokativu s predlozima *prema* i *po*, konstrukcijama sa značenjem kriterija (Антонић 2005: 294–297) kojima se prenosi nečije mišljenje, uverenje, kao i informacija dobijena putem nekog izvora, a nosilac mišljenja, informacije ekspliciran je posesivnom zamenicom:

De a boltos elszalajtotta a feleségét még néhány tárgyért is, amit – VÉLEMÉNYE SZERINT - "apám nem nélkulözhet ott, ahová megy" (3)	Ali trgovac je ženu otpravio i po nekoliko drugih predmeta kojih se - PREMA NJEGOVOM MIŠLJENJU - otac "ne bi smeo lišiti tamo kuda ide" (12)
SZERINTEM mindez sokkal egyszerűbb (11)	PREMA MOM MIŠLJENJU, sve je bilo mnogo jednostavnije (36)
Mondtam neki, SZERINTEM ez csak egészséges (8)	Rekoh joj da je, PO MOM MIŠLJENJU, to samo zdravo (29)
ŐSZERINTE meg apám volt a hibás (8)	PREMA NJENOM MIŠLJENJU krivac je bio tata (26)
...ez oly gondolat, amit ŐSZERINTE "nem lehet elviselni" (11)	...to je PO NJENOM SUDU misao koju "čovek ne može podneti" (38)
De a legfőbb kérdés ŐSZERINTÜK egy volt: magunk közt (...) intézzük-e az ügyet, vagy inkább várjuk-e meg, amíg a határozatot a csendőrök hajtják rajtunk végre (19)	PO NJIHOVOM MIŠLJENJU glavno pitanje je bilo: hoćemo li stvar izvesti mi među sobom (...) ili ćemo radije sačekati da odluku sprovedu nad nama žandarmi (61)
..."ezzel a tagadással a szívünkben" ŐSZERINTE nem élhetünk (20)	..."sa takvim poricanjem u srcu", PREMA NJEGOVOM SUDU, ne možemo živeti (64)

2.7. I u srpskom i u mađarskom jeziku mnoge modalne partikule[14] imaju epistemičko značenje. Karakteriše pojam stepena uverenosti prema istinitosti propozicije.[15] Poređano od najvišeg stepena uverenosti do neverice iskazane negacijom, Kertes najčešće koristi sledeće leksičke jedinice: *biztosan, bizonyára, biztos, nyilván, valószínűleg, talán, tán, esetleg, lehetséges*. Tišma ih prevodi leksemama s odgovarajućim stepenom uverenosti: *zasigurno, sigurno, očito, verovatno, možda, valjda, mogućno*:

Soká beszélt még róla, s most már sejtettem, mostohaanyám miért nincs jelen a szavainál: BIZTOSAN feszélyezték volna (8)	Još je dugo govorio o njoj pa sam sad već naslutio zašto moja maćeha nije nazočna pri njegovom izlaganju: ono bi je ZASIGURNO zbunjivalo (26)
Anyám vár, s BIZONYÁRA igen megörvend majd nékem,szegény (78)	Majka me očekuje i SIGURNO će mi se veoma obradovati, jadnica (250)
Abban viszont BIZTOS VAGYOK, hogy mondta. Ha nem anyámnak, akkor másnak (1)	Ali SAM SIGURAN da je ovo rekao. Ako ne mami, onda nekom drugom (5)
...hogy ő kórházunk főorvosa NYILVÁN (53)	...da je OČITO upravnik naše bolnice (170)
...tehát VALÓSZÍNŰLEG a mamájukéhoz – a megszólalásig hasonlító két arc, egyformán szőke sörték, egyformán kék szemek. (45)	...VEROVATNO na majku nalik – do ponavljanja sličnih lica, jednake svetle dlake, jednakih plavih očiju (147)
Kissé álmos voltam ma reggel, az éjszakai légiriadó következtében, s TALÁN nem jól emlékszem (1)	Jutros sam bio pomalo pospan, zbog noćašnje uzbune, pa se MOŽDA ne sećam tačno (5)
...egyre az volt az érzésem, mindenképp azon iparkodik, hogy elszórakoztasson valahogy, TÁN, hogy ne jusson időnk	...imao sam osećanje da na svaki način nastoji da nas nekako zabavi, VALJDA s ciljem da se ne prihvatimo nekog oblika

[14] O terminoliškim i klasifikacionim problemima u vezi sa modalnim prilozima, pridevima, modalnim rečcama (partikulama) i modalnim izrazima uopšte up. Zvekić-Dušanović (2011: 43–55, 189). Ovom prilikom objedinjujem ih terminom „modalne partikule".

[15] Za predstavnike epistemičkih skalarnih vrednosti modalnih priloga u srpskom Trbojević-Milošević (2004: 169–170) uzima sledeće: *teško → možda → verovatno → sigurno*. Svaki od njih „pokazuje različiti stepen govornikovog opredeljenja prema istinitosti propozicije, tj. obistinjenju propozicionog sadržaja" i svaki od njih ima sopstveni sinonimijski red: *teško: jedva, mučno*...; *možda: lako, valjda*...; *verovatno: moguće, kanda*...; *sigurno: nesumnjivo, izvesno, besumnje, naravno, svakako, zacelo*... (str. 170)

fegyelmetlenkedésre (13)	nedisciplinovanosti (KI/TA, 45)
Már tegnap, ESETLEG még régebben kinéztük (47)	Još smo ga juče, MOŽDA i ranije, otkrili (152)
Bár persze LEHETSÉGES, egy más helyzetben talán a véleményem is más volna (11)	Mada JE MOGUĆNO da bi u nekoj drugoj prilici i moje mišljenje bilo drukčije (38)
...úgy látszott, Steiner bácsi miatt. Ebben azonban NEM VAGYOK BIZONYOS (7)	Izgledalo je da to čini zbog čika Štajnera. Ali u to NISAM SIGURAN (24)
Persze, beláttam, ez NEM LEHET igen VALÓSZÍNŰ, rendőröknél (16)	Naravno, bio sam načisto da ovo kod policajaca NE MOŽE BITI mnogo VEROVATNO (52)

2.8. Modalnim glagolima se u oba jezika izražavaju različiti tipovi modalnosti, pa i epistemička. Kertes u tom značenju najčešće koristi glagol *lehet*, kojim iskazuje i epistemičku mogućnost, a nekada i veći stepen uverenosti. U zavisnosti od toga koji stepen verovatnoće interpretira u originalnom tekstu, Tišma ovaj sufiks prevodi epistemički upotrebljenim modalnim glagoloma *moći* ili *morati*:

LEHET, ez a rossz érzésem volt tán az oka, hogy nem nagyon siettem elbúcsúzni anyámtól (9)	MOŽE BITI da je ovo nelepo osećanje bilo uzrok što nisam žurio pri rastanku s mamom (32)
Még azt is hozzátette, izgyekezzem, mert szükség LEHET rám (1)	Dodao je da požurim, jer BIH im MOGAO zatrebati (5)
De eszembe ötlött, téves LEHET a szemléletmódom, hisz én nem vagyok ugyanaz, természetesen. (36)	Ali mi dođe u pamet da moj način razmišljanja MOŽE BITI i pogrešan, jer ja nisam isti, razume se (118)
Nem LEHETETT igen magas, mivel feje körülbelül az enyémmel esett egy vonalba. (57)	Nije MOGAO BITI mnogo visok, pošto mu je glava dospela otprilike u istu ravan s mojom (186)
...épp csak észrevettem, mennyire türelmetlen LEHET: hol leült, hol felált, hol a mellén, hol a hátán fonta össze a karját, hol pedig az órájára nézett (14)	...zapazih koliko MORA da je nestrpljiv: čas bi seo, čas ustao, čas je ruke prekrstio na prsima čas na leđima, a čas je pogledao na sat (48)
Eszembe is jutott: akkor hát mégiscsak pontos LEHETETT, úgy látszik, a csendőr értesülése (28)	I meni pade na pamet: znači da stvarno MORA BITI tačna, izgleda, ona žandarmova informacija (91)

2.9. U mađarskom jeziku postoji sufiks *-hat/-het* koji predstavlja jedno od sredstava za iskazivanje modalnosti (up. Kiefer 1985: 131-153, 1990: 1-15; Kugler

2000: 387; Körtvély 2009: 407).[16] Srpski ekvivalenti mađarskih glagola s ovim sufiksom najviše zavise od tipa modalnosti.[17] S obzirom na to da se ovaj rad fokusira samo na epistemičku modalnost, može se zapaziti da Tišma, u nedostatku ovakvog jezičkog elementa u srpskom jeziku, koristi različita sredstva koja su mu na raspolaganju za izražavanje epistemičke modalnosti, najčešće modalne partikule i modalne glagole, da bi iskazao ono što se iskazuje potencijalnim sufiksom u mađarskom:

Őneki viszont telefonon adHATták értésére (16)	Njemu su ovo VEROVATNO nagovestili preko telefona (53)
...úgy éreztem, tetszHETtem néki. (26)	...osećah da mu se MOŽDA dopadam (83)
...ilyenképp tehát az időpontokat egyeztetHETték egymással (16)	...MORA dakle BITI da su na taj način ujednačavali vreme kada koju meru treba preduzeti (53)
A körülményekre se emlékszem pontosan: apám kimeHETett a vendégekkel, mert egy darabig magam maradtam (7)	Ni okolnosti se ne sećam tačno: tata MORA da je izašao za gostima, jer sam neko vreme ostao sam za stolom (25)

3. U nastavku analize pažnja će se posvetiti onim situacijama u kojima Kertes niže epistemička sredstva što je, kako je već rečeno, izrazita karakteristika njegovog stila.

3.1. Poredeći jezik originala s jezikom prevoda, uočava se da Tišma nastoji da prati Kertesov stil nagomilavanja epistemičkih pokazatelja. Ovo se može ilustrovati s nekoliko primera u kojima je Tišma preveo sva epistemička jezička sredstva originalnog teksta.

Propozicija koja je u sledećem primeru podvrgnuta epistemičkoj modalizaciji glasi: *ez a helyzet, a rabság bántja* (= *njega ovaj položaj i samo sužanjstvo boli*). Nesigurnost u tačnost ove tvrdnje iskazani su: upravnim predikacijama *vált bennem úrrá egy benyomás = mnome (je) ovladao utisak* i *véltem pedzeni = počeh slutiti*; postpozicijom *szerint* (sraslom s pokaznom

[16] Pojedine mađarske gramatike za glagole s ovim sufiksom upotrebljavaju termin „ható ige", odnosno „verbum potentiale" (Velcsov 1988: 21; Andrić 2002: 43), dok ih druge ne izdvajaju u posebnu grupu već govore o tvorbenom sufisku *-hat/-het* (Lengyel 2000: 89). .

[17] O različitim modalnim značenjima mađarskih potencijalnih glagola i njihovim prevodnim ekvivalentima u srpskom up. Zvekić-Dušanović (2006). Potencijalnim glagolima u srpskom najčešće odgovara konstrukcija s modalnim glagolom *moći* i dopunom. Ova se konstatacija može naći i kod Andrić (2002: 114).

zamenicom *ez*) – *eszerint*, koja je prevedena modalnim izrazom *po svemu sudeći*; potencijalnim sufiksom dodatim glagolu *bánt* koji je preveden modalnom partikulom *možda* uz glagol *boli* i, na kraju, bezličnim glagolom *úgy látszik* prevedenim semantičkim i formalnim ekvivalentom – glagolom *izgleda*:

…csak lassacskán (...) vált bennem úrrá egy BENYOMÁS, véltem PEDZENI, hogy ESZERINT ez a helyzet – egyszóval, hogy maga a rabság bántHATja, ÚGY LÁTSZIK (53)	…tek je sporo (...) mnome ovladao UTISAK, počeh SLUTITI, da PO SVEMU SUDEĆI njega MOŽDA ovaj položaj i samo sužanjstvo boli, IZGLEDA (171)

Svedena na tvrdnju bez ograđivanja od istinitosti i bez ostalih rečeničnih članova s različitim funkcijama, sledeća rečenica bi mogla da glasi: *összeültek, összedugták a fejüket a meglett, felnőtt emberek = okupili su se, zbili glave zreli, odrasli ljudi*. Ova tvrdnja epistemički je obeležena modalnom partikulom *valószínűen* (*verovatno*) pojačanom intenzifikatorom *igen* (*vrlo*). Ove „zrele, odrasle" ljude Kertes specifikuje kao gospodu, zapovednike (*urak, parancsnok*) s određenim karakteristikama, istovremeno se opet ograđujući od pouzdane tvrdnje najpre epistemičkom partikulom nižeg stepena verovatnoće *esetleg* (*možebiti*) koji odmah ispravlja epistemičkim pokazateljem veće verovatnoće *minden bizonyyal* (*sasvim izvesno*), uz pozivanje na razmišljanje o svemu tome formalno uslovnom rečenicom *ha meggondolom* (*ako razmislim*) i ponovnim ograđivanjem modalnim prilogom *vélhetően*, tj. *izrazom po svoj prilici* u prevodu i, na kraju, s još jednom distancom kojom se ističe da je sve to na nivou zamišljanja (*így képzeltem = tako zamišljam*):

Végtére csak itt is összeültek, mondhatnám: összedugták a fejüket IGEN VALÓSZÍNŰEN, ha ugyan nem is épp diákok, természetesen, hanem meglett, felnőtt emberek, ESETLEG, sőt MINDEN BIZONNYAL, HA MEGGONDOLOM, urak, tekintélyes öltözékben, szivarral, rendjelekkel, csupa parancsnok VÉLHETŐEN, akiket e percben nem lehet zavarni – ÍGY KÉPZELTEM (33)	I tu su se na kraju krajeva okupili i, da tako kažem, zbili glave, VRLO VEROVATNO, doduše ne baš deca, razume se, nego zreli, odrasli ljudi, MOŽEBITI, čak SASVIM IZVESNO, AKO RAZMISLIM, gospoda u pristaloj odeći, s cigarama, odličjima, sve sami zapovednici, PO SVOJ PRILICI, koje u ovom času ne sme niko da prekida – TAKO ZAMIŠLJAM (107)

3.2. Ipak, postoje situacije u kojima Tišma ne prevodi sve epistemičke pokazatelje. Najčešći je slučaj izostavljanja ekvivalenta potencijalnog sufiksa u

rečenicama koje su već epistemički modalizirane semantikom upravne predikacije i/ili modalnom partikulom:

Azt is igen VALÓSZÍNŰNEK TALÁLTAM, hogy az értesülés attól a férfitól, attól a rabtól származHATott (31)	SMATRAO SAM VEROVATNIM da je informacija poticala od onog čoveka, onog robijaša (100)
A „Szakértő” is eszembe jutott: BIZTOS igen meglepődHETett, GONDOLOM, szegény (33)	I “Stručnjak mi je došao u pamet: SIGURNO se grdno iznenadio, siromah, POMISLIH (108)
No, GONDOLTAM, BIZTOS az átlépések ügyét kívánHATják ellenőrizni (12)	POMISLIH da žele, OČITO, da provere pitenje prolaza (40)
GYANÍTOM, a feketepiacról hozHATta, TALÁN mert BIZONYÁRA ő is olvasHATta az intézkedést (9)	VERUJEM da ih je kupio na crno na pijaci, MOŽDA zato što je i sam pročitao propis (30)
Hamar ÉSZREVETTEM, magától értetődően, hogy azok a kedvező vélekedések (…) BIZONYÁRA túlzó értesüléseken alapulHATtak (40)	Brzo SAM PRIMETIO da se ona povoljna mišljenja (…) unekoliko zasnivaju na SIGURNO preteranim informacijama (131)
…AZT VETTEM ÉSZRE, hogy ezúttal meg én követHETtem el, ÚGY LÁTSZIK, illetlenséget (69)	…SHVATIO SAM da sam ovaj put ja, IZGLEDA, učinio nepristojnost (222)
... BIZTOS igen csodálkozHATott ma reggel, hogy nem jelentünk meg a munkánál (14)	... SIGURNO (se) jutros začudio što nismo stigli na posao (46)
Némelyik ötletet ESETLEG huzamosabban is vitatHATtak, javítgatHATtak, míg másoknak viszont mindjárt megörültek (33)	O ponekoj ideji su MOŽDA i poduže raspravljali, popravljajući je, dok su se nekoj drugoj odmah obradovali (107)

3.3. Tišma neretko izostavlja i ekvivalent modalnog glagola *lehet*. To su takođe rečenice koje su već epistemički modalizirane nekim drugim sredstvom. Očito mu je suvišno da takvim iskazima dodaje još jednu nijansu neuverenosti. Da je dosledno prevodio i ovaj modalni glagol, svakako bi nastale konstrukcije koje nisu u duhu srpskog jezika (npr. *slutim da je možda/moguće/može biti*…, *dolazio sam do zaključka da su sigurno može biti*…, *izgleda da je može biti/verovatno*…, *po svoj prilici je možda*… i sl.):

GYANÍTOM, láza LEHETETT, mivel folyvást reszkető testéből szüntelen forróság áramlott (54)	SLUTIM da je imao temperaturu, jer je iz njegovog stalnog drhtućeg tela strujala neprekidna vrelina (174)
… azt KÖVETKEZTETTEM, odahaza	…DOLAZIO SAM DO ZAKLJUČKA da

tekintélyes emberek LEHETTEK BIZONYÁRA (45)	su kod kuće SIGURNO bili ugledni ljudi (147)
Némelyik szavából arra KÖVETKEZTETTEM, hogy vidéki származású LEHET (13)	Na osnovu nekih njegovih izraza DOŠAO SAM DO ZAKLJUČKA da je poreklom sa sela (43)
Az út egy drótfonatú kapun keresztül vezetett beljebb, a kerítés mögötti területre valahová, ahol, ÚGY LÁTSZIK, a fürdő is LEHET (27)	Put je vodio kroz kapiju ispletenu žicom nekud dublje u prostor iza ograde, gde se IZGLEDA nalazilo i kupatilo (86)
... az ügy kissé szokatlan, de hát BIZONYÁRA tévedés vagy valami efféle LEHET (13)	... slučaj (je) sve u svemu malo neobičan, ali da je PO SVOJ PRILICI reč o grešci ili nečem sličnom (43)

3.4. Dešava se, takođe, da Tišma izostavi poneku epistemičku partikulu. To su slučajevi kada kod Kertesa dve partikule izražavaju jednak stepen uverenosti (up. prvi sledeći primer: *lehetséges* (...) *talán – mogućno je da bi možda*) ili kada su one inkompatibilne, jedna označava veći, a druga manji stepen uverenosti u istinitost jedne propozicije (up. drugi sledeći primer: *bizonyára tán – sigurno možda*). U trećem primeru Tišma je izostavio dve modalne partikule s epistemičkim značenjem (*esetleg* i *bizonyára*), a preveo sufiks *-hat/-het* i glagol *meglehet*. Naime, prevod ovih delova rečenica glasi *moglo bi se proučiti* i *može da ima nekog interesa*, a doslovan bi bio *moglo bi se možda proučiti* i *može sigurno da ima nekog interesa*:

Bár persze LEHETSÉGES, egy más helyzetben TALÁN a véleményem is más volna (11)	Mada JE MOGUĆNO da bi u nekoj drugoj prilici i moje mišljenje bilo drugačije(38)
Hátrahőkölt kissé, BIZONYÁRA TÁN – VÉLTEM – a kabátom miatt (72)	Malo je ustuknula, SIGURNO – POMISLIH – zbog moje jakne (233)
Ha úgy tetszik, még az is megfigyelHETő ESETLEG, hogy például ki miként hal éhen – elvégre ennek is MEGLEHET BIZONYÁRA a maga érdekessége, NETÁN a magasabb értelmű haszna, miért is ne, el kellett ismernem (60)	Ako je po volji, MOGLO BI se proučiti i kako ko, na primer, umire od gladi – najzad i to MOŽE da ima nekog interesa, čak MOŽDA da donese korist u nekom višem smislu, zašto da ne, valja priznati (195)

3.5. Ponekad su Tišmi suvišni i modalna partikula i ekvivalent potencijalnog sufiksa. U prvom sledećem primeru u dopunskoj rečenici, uz upravni predikat s nefaktivnim glagolom mišljenja, Kertes ima čak tri epistemička pokazatelja: dve partikule i potencijalni sufiks. Tišma se zadržava na jednoj

partikuli. U drugom primeru upravna predikacija (iskazana glagolom *kitalál* = *pogoditi*) implicira faktivnost dopunske predikacije. Kertes dopunu epistemički modalizira sa čak dva sredstva – i potencijalnim sufiksom i modalnom partikulom. Tišma je, očigledno, procenio da dopunu faktivnog glagola *pogoditi* ne treba epistemički obeležiti i da je dovoljno zadržati partikulu kojom je iskazano da se radi o zaključku (*hát* = *znači*):

… GONDOLTAM, akkor hát BIZONYÁRA ez is az itt szokásos dolgok közé tartozHAT NYILVÁN (61)	…POMISLIH da i ovo spada ovde OČIGLEDNO u obične stvari (196)
Könnyű volt kitalálnom: így hát arrafelé lakHATnak NYILVÁN a fegyencek (25)	Beše mi lako da POGODIM: onamo znači stanuju robijaši (80)

3.6. Slede primeri koji istovremeno ilustruju i Kertesov stil mnogobrojnih epistemičkih sredstava i Tišmino nastojanje da ih verno prenese, ali i izostavljanje pojedinih.

U sledećem primeru opažanje određene pojave dovodi do zaključivanja, a propozicija kojom se eksplicira u čemu se sastoji zaključak sadrži kod Kertesa čak četiri epistemička pokazatelja, dok u prevodu nalazimo tri. Naime, izostao je ekvivalent mađarskog *úgy látszik* (= *izgleda*):

Mindenekelőtt is AZT VETTEM ÉSZRE, hogy többnyire estefelé, általában mindig ugyanabban az időpontban jönnek: ebből is ÉRTETTEM MEG, hogy itt is, Buchenwaldban, a Nagytáborban is LEHET egy éppoly óra, ÚGY LÁTSZIK, akárcsak minálunk Zeitzban, itt is NYILVÁN a kommandók hazatérte meg az esti appel közt, BIZONYÁRA (63)	Prvo što SAM ZAPAZIO bilo je da se pojavljuju uglavnom uveče, najčešće u isto doba: iz toga SHVATIH da i ovde, u Buhenvaldu, u Velikom logoru, MOŽE postojati takav jedan čas kao kod nas u Cajcu, i ovde OČIGLEDNO između dolaska radnih bataljona i apela, PO SVOJ PRILICI (204)

Kertes, u sledećoj složenoj rečenici, saopštava da je nešto zapazio, ali se, i pre nego što iznese sadržaj zapažanja, ograđuje od njegove istinitosti. Do ovoga dela Tišma se drži originala. U nastavku, u samom sadržaju propozicije, Kertes i dalje potencira nesigurnost uvodeći rečenicu veznikom *mintha* (*kao da*), upotrebljavajući u funkciji njenog predikata glagol *látszik* (*izgledati*) istovremeno pojačavajući tu nepouzdanost i stavljanjem ovog glagola u kondicional, pa i dodajući svemu tome i neodređene priloge za način *némiképp* i *valahogyan* (*nekako*). Tišma ove elemente nepouzdanosti ne dodaje dopunskoj rečenici,

verovatno stoga što je sumnja u istinitost prethodno već iskazana. Rečenicu dovršava prevodeći dosledno i glagol *érez* njegovim ekvivalentom *osećati* i potencijalni sufiks modalnom partikulom *možda*:

Egy másik MEGFIGYELÉSEM, inkább csak futó észlelésem is LEHET, téves volt TÁN, de MINTHA elégedettnek, NÉMIKÉPP már-már megkönnyebbültnek LÁTSZOTT VOLNA VALAHOGYAN; ÚGY ÉREZTEM, TETSZHETTEM néki (26)	Jedno drugo moje ZAPAŽANJE, koje MOŽE DA BUDE samo ovlašan utisak, VALJDA i pogrešan, sastojalo se u tome da je bio zadovoljan, u neku ruku gotovo olakšan; OSEĆAH da mu se MOŽDA dopadam (83)

Umesto ekvivalenta veznika *mintha* (*kao da*) Tišma i u narednom primeru upotrebljava veznik *da* za uvođenje dopunske klauze, vrlo verovatno zato što je nefaktivnost već označena upravnim predikatom *érez* (*imati utisak*) dodatno epistemički obeleženim i potencijalnim sufiksom (koji u ovom slučaju Tišma nije preveo) i modalnom partikulom *tán* (koja je prevedena ekvivalentnom partikulom *valjda*). U samoj dopunskoj rečenici Kertes u funkciji predikata upotrebljava glagol koji je u potencijalu i ima potencijalni sufiks, a nesigurnost potencira i neodređenim prilogom *valahogy*. Sve ovo izostalo je u prevodu. Rečenica je i u originalu i u prevodu zaokružena ponavljanjem ograđivanja od istinitosti, odnosno pozivanjem na utisak:

…ezért is ÉREZHETTEM TÁN úgy, MINTHA nem is annyira a levesnek, mint inkább valahogy magának a gondoskodásnak szólHATott volna főképp, mintegy a sok első meglepetés után végre – az én ÉRZÉSEM ez volt legalábbis (31)	… zato SAM VALJDA IMAO UTISAK da se odnosi ne toliko na samu čorbu nego više na pokazanu brigu, koja eto stiže najzad posle svih ovih prvih iznenađenja – takav barem BEŠE MOJ UTISAK (99)

4. Tema romana *Sorstalanság*, stil Imrea Kertesa, karakteristike mađarskog jezika i Aleksandar Tišma kao prevodilac ovog romana, pružaju dragocenu građu i za kontrastivno istraživanje epistemičke modalnosti i za analizu prevoda. Zadati obim rada ograničio je analizu na specifične modele epistemičke modalizacije, na sredstva koja Kertes često primenjuje i na ona u kojima se vide razlike u sistemima mađarskog i srpskog jezika. Poređenje prevoda s originalnim tekstom pokazalo je da Tišma najčešće prati Kertesov stil kvalifikovanja iskaza većim brojem epistemičkih pokazatelja. Od ovoga, ipak, povremeno odstupa, uglavnom

izostavljajući ekvivalent mađarskog potencijalnog sufiksa ili modalnog glagola *lehet* u iskazima koji su epistemički kvalifikovani još nekim sredstvom.

IZVORI

Kertész, Imre (1975). *Sorstalanság*. Preuzeto sa sajta 05.08.2013. <http://data.hu/get/1558186/kertesz_imre_-_sorstalansag.pdf.html>

Kertes, Imre (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos. S mađarskog preveo Aleksandar Tišma.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Čudić, Marko (2006). A Sorstalanság szerb forditásáról. *Hid*, god. LXX, br. 6-7. Skinuto sa sajta 10.01.2014. http://adattar.vmmi.org/.../hid_2006_06-07_11_marko

Keszler, Borbála (2000). A határozók. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 423–443.

Kiefer, Ferenc (1983). A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVI, 131–153.

Kiefer, Ferenc (1986). A modalitás fogalmáról, *Nyelvtudományi Közlemények* 88, 3–37.

Kiefer, Ferenc (1990). *Modalitás*. Budapest: Linguistica Ser. C, Relationis 1.

Körtvély, Erika (2009). Modals in Hungarian. In: *Modals in the Languages of Europe.* A Reference Work. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, str. 403–430.

Kugler, Nóra (2000). A mondattan általános kérdései. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 369–393.

Lengyel, Klára (2000). Az ige. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 81–94.

Lyons, John (1978). *Semantics 2*. Cambridge University Press.

Nuyts, Jan (2000). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization, A Cognitive-Pragmatic Perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Palmer, Frank Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge University Press.

Palmer, Frank Robert (2001). *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge University Press.

Trbojević-Milošević, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz, Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Velcsov, Mártonné (1988). A szófajok. In: *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 9–83.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2003). Neka zapažanja o upotrebi korelativa u srpskom i mađarskom jeziku (na primeru zameničkog priloga *úgy = tako*). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, 83–97.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih »potencijalnih glagola«. In: *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 427–436.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

*

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. In: *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Беляева, Е. И. (1990). Достоверность. In: *Теория функциональной грамматики, Темпоральность, Модальность*. Ленинград: Издательство “Наука”, Ленинградское отделение, 157–170.

Звекић-Душановић, Душанка (2005). Мађарске модалне конструкције с корелативом *úgy* и њихови српски еквиваленти, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1-2, 241–255.

Петровић, Владислава (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*, *Прилози проучавању језика*, књ. 12, 47–65.

Петровић, Владислава (2004). Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/I, 135–143.

Пипер, Предраг (2005). Модалност. In: *Синтакса савременога српског језика*, *Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 636–649.

МАЂАРСКЕ МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С КОРЕЛАТИВОМ *ÚGY* И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ[1]

1. Мађарски заменички прилог *úgy*, којем у српском најчешће одговара заменички прилог *тако*, има веома разноврсну употребу. Често се појављује као корелатив (у мађарској лингвистичкој литератури уобичајен термин је „utalószó" = „упућивачка реч") зависних реченица одредбеног типа.[2] *Úgy* се појављује као корелатив зависних реченица са вредношћу прилошких одредби за начин, стање и интензитет, па и као корелатив реченица са „додатним семантичким садржајем", и то у следећим типовима: поредбеним, последичним и условним.[3]

Мада корелативи најчешће одговарају функцији и значењу зависне реченице, њихова употреба се у неким случајевима не подудара са типом зависне реченице. Тако у реченици: *Úgy gondolom, hogy nem birom sokáig ezt az életmódot* (Balogh et al. 2000: 473) = *Мислим да нећу дуго издржати овај начин живота*,[4] иако *úgy* представља „упућивачку реч" за начинску одредбу, зависна реченица је објекатска. Дакле, иако *úgy* првенствено има начинско значење, он се појављује и у сложеним структурама у којима се ово значење не налази.

Улога корелатива *úgy* значајна је у сложеним реченицама с клаузом у објекатској или субјекатској функцији. Ови типови реченица биће предмет анализе овога рада. Циљ ми је да прикажем конструкције које се у српском појављују као еквиваленти ових типова реченица. У ту сврху сачињен је корпус од примера забележених у белетристици, у граматикама мађарског језика, у лингвистичким радовима везаним за ову проблематику као и у речницима.[5]

---

[1] Рад је објављен 2005. године у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2, 241–255.

[2] Оваква његова улога као и српски еквиваленти ових типова мађарских конструкција разматрани су у раду Д. Звекић-Душановић (2003: 83–97).

[3] Поредбене, последичне, условне и допусне реченице сматрају се реченицама са „својеврсним семантичким садржајем" (= sajátos jelentéstartalmú mondatok). Уп. Бенцеди (Bencédy 1988: 415–430) и Балог (Balogh et al. 2000: 480–482, 513–530).

[4] У примерима у којима није назначен извор, преводи припадају аутору овога рада.

[5] Списак извора и њихових скраћеница дат је на крају овога рада.

Заједничко својство посматраних реченица јесте да се њихова формална хијерархија не подудара с њиховом семантичком хијерархијом. С формалне стране, састоје се од доминирајуће предикације и клаузе која има функцију допуне. Са семантичке стране, тежиште информације налази се у допуни, док управни предикати само модификују овај семантички садржај. Овај моменат је значајан јер није редак случај да се ови предикати употребе парентетички, тј. да се уграде у зависну реченицу, као уметнути или накнадно додати коментар.

Карактеристичан везник ових клауза у мађарском је *hogy*, у српском – *да*. За мађарски језик својствено је и то да се овај везник често и изоставља (Balogh et al. 2000: 485).

2. Објекатске клаузе

Типичан корелатив зависних реченица с функцијом објекта јесте *azt* (показна заменица с објекатским наставком -*t*). Овај корелатив често остаје скривен, неисказан, што је омогућено објекатском коњугацијом управних глагола. За неке управне глаголе карактеристична је и употреба корелатива *úgy*. Он се појављује искључиво у фокусу, као наглашени елемент, дакле у позицији испред глагола главне реченице, а улога му је да угради ограду, резерву у погледу истинитости зависне реченице (Balogh et al. 2000: 489).

Објекатске реченице добијају глаголи различитих семантичких класа. Уз неке, употреба једног или другог корелатива нема већих последица на значење исказа, док је у случају других, ситуација сасвим другачија. Ради јаснијег сагледавања улоге корелатива *úgy*, у овом раду су издвојене следеће семантичке групе: глаголи перцепције; глаголи знања, схватања и памћења; глаголи мишљења и комуникативни глаголи.

2.1. Глаголи перцепције као што су *lát* (= *видети*), *néz* (= *гледати*), *hall* (= *чути*), *észrevesz* (= *приметити*), *érez* (= *осећати*) припадају тзв. евиденцијалима[6] и то онога типа којима се реферише о знањима до којих се

[6] Овај термин употребљава F.R. Palmer (1986) за обележавање оних типова епистемичке модалности који се заснивају на доказима, а који могу бити добијени или путем чула – директни докази или преко извештавања других лица – индиректни докази.

дошло помоћу чула. Без корелатива *úgy* имплицирају фактивност пропозиције:[7]

Látom, hogy esik az eső (MI, 91)	*Видим* да пада киша (ИНФ)
Hallottam már a múlt éjjel is, hogy a kutya nagyon vonyított (HL, 212)	*Чуо сам* и прошле ноћи како је пас јако завијао (ИНФ)
Érezte, hogy egy éles tárgy akadt a kezébe (HL, 212)	*Осећао је* да му се некакав оштар предмет закачио за руку (ИНФ)
Észrevettem, hogy valaki van a szobában (MI, 90)	*Приметила сам* да неког има у соби (ИНФ)

Од ових се издваја глагол аудитивне перцепције *hall* (= *чути*), јер се њиме може референсати не само о директној евиденцији, већ и о индиректној. Догађај о којем извештава може бити доступан чулу слуха субјекта реченице, али он о томе може бити информисан и посредно. У овом другом случају факат је да је субјекат чуо оно о чему реферише, али, износећи податак да је до онога о чему извештава дошао тако што му је то саопштено, субјекат се ограђује од истинитости пропозиције, те се овакве реченице могу сврстати у онај тип епистемичког значења који припада индиректној евиденцији:

Barbocz Simon barátomtól *hallottam* (...), hogy egy tanácstagjelölt programbeszéde alkalmából (...) így kiáltott fel (EP, 49)	Од мог друга Шимона Барбоца *чуо сам* (...) следеће: један кандидат за члана савета је у свом програмском говору (...) овако узвикнуо (ПЕ/ГА, 38)
Hallom, innen a faluból még most is sokan hordanak egyet-mást a kegyelmes úrnak (IGy, 234)	*Чујем* да из села још и сада многи доносе понешто узвишеном господину (ЂИ/МЛ, 58)
Hallom, a fönséges asszony nyugtalanul nézett az események elébe (IGy, 255)	*Чујем* да је милостива госпођа са узнемирењем очекивала догађаје (ЂИ/МЛ, 85)

[7] Концепт фактивности, који су у синтаксичка испитивања увели П. Кипарски и К. Кипарски, након чега су уследиле значајне студије разних аутора у циљу расветљавања предиката с погледом на ово семантичко обележје (уп. студије које наводи М. Ивић 1977: 1–15), прихваћен је и у српској и у мађарској лингвистичкој литератури (уп. Balogh et al. 2000: 476–477, 522–524). Поред „фактивних предиката”, који имплицирају истинитост онога што се исказује допунском реченицом, постоје и „контрафактивни” који сугеришу неистинитост информације изражене допунском реченицом, и „нефактивни” који су неутрални у смислу да нису импликативни ни у фактивном ни у контрафактивном смислу (М. Ивић 1977: 3).

Уз наведене глаголе може се остварити корелатив *úgy*, и тада искази добијају значење дистанцираности субјекта од истинитости пропозиције. У српском се тада појављују глаголи *изгледати* и *чинити се*[8] у функцији предиката имперсоналних реченица. И њима се исказује одређени степен уверености у истинитост пропозиције. Носилац субјективне процене исказан је дативом.[9]

...márpedig *ő úgy látja*, mostohaanyámhoz ragaszkodom (KI, 29)	...а њој *се чини* да сам ја привржен мађехи (ИК/АТ, 31)
...no, *úgy látom*, mégse jó dolog kikezdeni (EP, 90)	...но, *чини ми се* да ипак не ваља изазивати судбину (ПЕ/ГА, 68)
Úgy néztem, épp valami tárgyalásukat szakíthattam félbe (KI, 9)	*Учинило ми се* да сам пореметио баш неки договор (ИК/АТ, 7)
Egészében, *úgy néztem*, ez főként attól függött, hogy milyen okmánnyal voltak fölszerelve (KI, 41)	Углавном је, *чинило ми се*, различитост зависила од тога ко је каквим документима располагао (ИК/АТ, 47)
Úgy vettem észre, hogy nem örült (, de lehet hogy tévedek) (MI, 95)	*Учинило ми се* да се он/она не радује томе (али можда грешим) (ИНФ)
…elperegtek az évek, *úgy érezted*, nem történik veled semmi (VL, 96)	…године су прохујале, *чинило ти се* да ти се ништа не догађа (ЛВ/РМ,105)
Sokan *úgy érzik*, hogy aki az állami valóságból kizáródik, az magából a valóságból záródik ki (KGy, 613)	*Многима се чини* да су искључењем из државне стварности искључени и из саме стварности (ЂК/АВ, 288)
Régeben félt, hogy lemarad valamiről, most *úgy érzi*, hogy semmiről sem marad le (KGy, 629)	Раније се стално плашио да ће изостати из нечега, сада *му се* пак *чини* да ни из чега не изостаје (ЂК/АВ, 302)

Ову семантику има и перифрастични израз *имати утисак*:

Úgy néztem, tetszünk néki (KI, 38)	*Имао сам утисак* да смо му симпатични (ИК/АТ, 43)

[8] Детаљнији приказ граматичког статуса и употребних вредности лексема *изгледа* и *чини се* даје В. Петровић (2004: 135–143).

[9] Приказујући синтаксичке функције и значења датива И. Антонић (2004 67–97) издваја реченичне моделе у којима се датив појављује у функцији семантичког субјекта. Међу њима је и датив носиоца субјективног утиска или процене који се остварује и у „имперсоналним реченицама са исказаним предметом о којем се износи субјективни утисак / процена у форми зависне клаузе с везником ДА” (Антонић 2004: 74).

Глаголом *érez* (= *осетити/осећати*) не означава се само перципирање физичких дражи већ често и мање одређено осећање које се јавља у субјекту, а које је већ ближе наслућивању. Тада корелатив *úgy* и не мења фактивност овог глагола, већ само упућује на већу дистанцираност од истинитости пропозиције. Зато се реченице с овим корелативом, али и оне без њега, често у српском преводе идентичном структуром: глаголом *осећати* и допунском реченицом:

Érzi, hogy szeretik (MI, 57)	*Осећа* да га воле (ИНФ)
...mindjárt *éreztem*, ezt azért kissé nevetséges volna mondanom (KI, 34)	...одмах *(сам) осетио* да би било помало смешно да јој то кажем (ИК/АТ, 38)
Érzed, hogy tehetetlen vagy (VL, 93)	*Осећаш* да си беспомоћан (ЛВ/РМ, 100)
Nők után járta a kontinenseket, ott volt mellettük, aztán egyszer csak *úgy érezte*, hogy meg kellene lógnia (KGy, 632)	Преваљивао је читаве континенте јурећи за разним женама, смирио би се неко време поред њих, затим *би* изненада *осетио* да мора побећи (ЂК/АВ, 305)
...s *úgy éreztem*, apámnak is jólesett, hogy láthatta (KI, 25)	...*осећао сам* да је и тати годило што то види (ИК/А,Т 27)
…a kő *úgy érzi*, hogy legyőzte a benne levő súlyt (HB, 159)	…камен *осећа* да је победио своју тежину (БХ/СБ, 127)

Глаголима *чинити се* и *изгледати*, али и глаголима перцепције могу се придружити и заменички прилози *колико* и *како*, с циљем да се укаже на то да субјекат није сигуран у своје опажање, односно у информацију до које је дошао путем чула. Спој заменичког прилога и глагола често се појављује и парентетички употребљен:

...takaros összeget számlált az asztalunkra, *úgy láttam* (KI, 28)	...избројао је на сто, *колико сам могао видети*, замашну суму новца (ИК/АТ, 30)
De persze semmit se tudhatok, s *úgy láttam*, őneki így jobban tetszett (KI, 31)	Али наравно, не могу знати ништа поуздано, а њој се, *колико сам могао видети*, ово више допадало (ИК/АТ, 34)
Az én ismerősőm az öreg Hortinénál lakott. *Úgy hallom*, nem fizetett pontosan (HL, 212)	Мој познаник је становао код старе госпође Хорти. *Како чујем*, није плаћао на време (ИНФ)
Viszont a felnőttekkel, *úgy vettem észre*, már egy árnyalattal mintha kevésbé lett volna szívélyes (KI, 46)	Док са одраслима, *како запазих*, као да је било за нијансу мање срдачно (КИ/ТА, 52)
Amúgy különben igen magabiztosnak	Иначе се понашао прилично

mutatkozott, s *úgy néztem*, nagyjából-egészében a miénkhez hasonlított a felfogása (KI, 42)	самоуверено, и *како ми се чинило*, углавном је делио наша уверења (ИК/АТ, 48)
Valahol befordultunk, s *úgy láttam*, megérkeztünk, mert az út egy szélesre tárt kapu szárnyai közt folytatódott (KI, 48)	Негде смо скренули и, *како изгледаше*, стигли, јер је наш пут настајао међу крилима једне широко растворене капије (ИК/АТ, 55)
Szürke épületek útvesztőjében vezettek tovább, mind beljebb s beljebb, egy hirtelen kibukkanó, fehér kavicsokkal teliszórt, roppant térségre - afféle kaszárnyaudvarra, *úgy néztem* (KI, 49)	Поведоше нас даље у лавиринт сивих зграда, све даље и дубље, на један огроман простор посут белим шљунком - неку врсту касарнског дворишта, *како сам проценио* (ИК/АТ, 55)

2.2. Поједини глаголи знања, схватања и памћења такође се појављују с корелативом *úgy*. Забележени су глаголи *tud* (= *знати*), *kivesz* (= *схватити, разабрати*) и *emlékszisk* (= *сећати се*). Без овог корелатива они су фактивни:

...*tudta*, olyan világban él, ahol bármi megtörténhetik (EP, 79)	...*знао је* да живи у таквом свету у којем свашта може да се деси (ПЕ/ГА, 60)
Gyermekfővel is *tudtuk*, hogy vadat nekünk nem szabad ejtenünk (IGy, 227)	И дечјом главом *смо знали* да дивљач ухватити не смемо (ЂИ/МЛ, 49)
A beszélgetésből *kivette*, hogy vidékiek (MI, 91)	*Схватила је*, на основу разговора, да су из унутрашњости (ИНФ)
Emlékszik arra, hogy nyár volt (MI, 84)	*Сећа се* да је било лето (ИНФ)
...azután már csak arra *emlékszem*, hogy melegem volt (KI, 46)	...*сећам (се)* још само да ми је било топло (ИК/АТ, 52)

И уз ове глаголе корелатив *úgy* има улогу да у исказ унесе извесну ограду, резерву субјекта у погледу истинитости онога о чему реферише у пропозицији. У српском се тада, уз глаголе ових семантичких група, појављује заменички прилог *колико*:

De hát én *úgy tudom*, apámnak juttatott a bíróság (KI, 28)	Али, *колико знам*, суд ме је доделио оцу (ИК/АТ, 31)
Én *úgy tudtam*, a grófi családot (...) a komornyik-részen helyezték el (IGy, 241)	*Колико сам ја знао*, грофовску породицу су (...) сместили онде где су становали коморници (ЂИ/МЛ, 67)
...az ember nem egész önmaga határozhat erről a bizonyos különbségről: elvégre is, épp erre jó a sárga csillag, *úgy tudom* (KI, 33)	...човек и не може сасвим сам да одлучује о тој некој разлици: најзад, управо томе служи жута звезда, *колико ми је познато* (ИК/АТ, 36)

Anyámnak mondta, *úgy emlékszem*, amikor reggel felhívta telefonon (KI, 7)	Мами је то рекао, *колико се сећам*, кад ју је ујутро позвао телефоном (ИК/АТ, 5)

Значење несигурности могу имати глаголи ових семантичких класа када се појављују као предикати кондиционалних клауза уведених везником *ако.* Такву употребу ових глагола карактерише и појављивање детерминатора *добро*:

Úgy emlékszik, hogy májusban történt (, de nem biztos benne) (MI, 95)	*Ако се добро сећа*, десило се то у мају (али није сигуран у то) (ИНФ)

У преводу се појављују и нефакативни глаголи *мислити* и *чинити се*:

Úgy tudja, hogy Kovácséknak két gyermekük van (, de ez nem biztos) (MI, 95)	*Мисли* да Ковачеви имају двоје деце (али није сигуран у то) (ИНФ)
Úgy vettem ki, hogy szlovákul beszélnek (, de ez nem biztos) (MI, 95)	*Учинило ми се* да говоре словачки (али то није сигурно) (ИНФ)

2.3. Корелатив *úgy* појављује се и уз глаголе мишљења (као што су: *gondol, vél, talál, hisz, tart (=vél)*, односно српски: *мислити, сматрати, веровати, држати, налазити, претпостављати*). Ово су нефактивни глаголи. Њима се исказују различити степени уверености у истинитост онога што се износи у зависној реченици. Уз ове глаголе *úgy* има исту вредност као и корелатив *azt*, тј. они су у овом случају комутабилни. У оба случаја у српском се појављује неки од глагола ове семантике с допунском реченицом:

Azt/úgy gondolom, hogy egy kiló is elég lesz (MI, 58)	*Мислим* да ће бити довољно и килограм (ИНФ)
Én *azt/úgy tartom*, hogy legjobb ital a friss víz (MI, 61)	*Држим* да је свежа вода најбоље пиће (ИНФ)
Azt/úgy vélem, ennek kettős oka van (MI, 61)	*Сматрам* да за то постоје два разлога (ИНФ)

За мађарски језик констатује се да се „упућивачка реч” може појавити у неутралној позицији (иза глагола), али може бити и наглашена (у фокусу), и

тада је реченични акценат управо на овој речи.[10] Позиција корелатива *azt*, што се види на примеру глагола *hisz*, може утицати на степен уверености у истинитост пропозиције. Већа дистанцираност постоји уколико се он налази у фокусу, а већи степен уверености уколико је у неутралном положају:[11]

Azt/úgy hiszi, hogy jól tette (MI, 63)	*Сматра/мисли/претпоставља* да је исправно поступио (ИНФ)
Hiszi azt, hogy kiderül az igazság (MI, 63)	*Убеђен је* да ће истина изаћи на видело (ИНФ)

У следећим примерима корелатив *azt* налази се у фокусу:

Azt hiszem, megvetette a mi mezítelenségünket (EP, 73)	*Мислим* да је презирао нашу голотињу (ПЕ/ГА, 55)
Azt hiszem, egy afféle mai fiatalember megszakadna a röhögéstől (EP, 43)	*Верујем* да би неки данашњи младић на овако нешто пукао од смеха (ПЕ/ГА, 33)
Sokan *azt hiszik*, hogy külföldön lakom (KGy, 612)	Многи *верују* да живим у иностранству (ЂК/АВ, 287)
...csakugyan, legtöbben, de magam is *azt tartottam*, nyilvánvaló, hogy az első esetben járhatunk természetesen jobban (KI, 54)	...већина нас, заиста, а и ја међу њима, *сматрасмо* да ћемо у првом случају, природно, проћи боље (ИК/АТ, 62)
...*azt tartotta*, hogy "elhagytuk az Urat", s ez a magyarázata a bennünket sújtó csapásoknak (KI, 55)	...*сматрао је* да смо "напустили Господа" па то објашњава недаће које се на нас обрушавају (ИК/АТ, 63)

Корелатив *úgy* уз ове глаголе, речено је, увек се појављује у фокусу:

Úgy gondolom, nem birom sokáig ezt a rohanó életmódot (MG,526)	*Мислим* да нећу моћи дуго да поднесем овај темпо живота (ИНФ)
Riegl, aki a szót csinálta, *úgy gondolja*,	Ригл, који је начинио овај назив, *мисли*

[10] Up. Balogh et al. 2000: 472.

[11] I. Molnár (1977: 63) разлику међу овим реченицама тумачи различитим значењима именице *hit* којом замењује глагол *hisz* у реченицама: *Azt hiszi, hogy jól tette* и *Hiszi azt, hogy kiderül az igazság*. Наиме, прву реченицу парафразира реченицом: *(Megmaradt) abban a hitben, hogy jól tette*, а другу*: (Csak erősödött) az a hite, hogy kiderül az igazság*. У првом случају именица *hit* има значење *hiszelem, hiedelem = веровање, наслућивање, претпоставка*, док у другом има значење *bizodalom, meggyőződés = убеђење, уверење.*

hogy ez a művészetet megelőző alaphelyzet (HB,138)	да је то основна ситуација која претходи уметности (БХ/СБ,110)
Az anatómia *úgy találta*, hogy belül sajátságos állatok vannak (HB,157)	Анатомија *налази* да унутра постоје особене животиње (БХ/СБ,126)
Elvégezni a tennivalót, és emellett lehetőleg keveset gondolni magunkra - *úgy hiszem*, ez az, amire szükségünk van (EP, 51)	Урадити свој посао и при том што мање мислити о себи - *мислим* да нам је управо то потребно (ПЕ/ГА, 39)
De *úgy hiszem*, a parancsot próbálhatta megsürgetni, mert amikor kijött (...) azt mondta: - Semmi. Hiába, várni kell (KI, 39)	Ипак, *верујем* да је покушао да убрза наређење, јер кад изађе (...) рече: - Ништа. Шта можемо, ваља чекати (ИК/АТ, 44)
Úgy vélte, ő most talán megpróbál majd engem "magához csábítani hazulról" (KI, 25)	*Сматрао је* да ће она сад покушати "да ме одмами к себи" (ИК/АТ, 26)
Úgy vélte azonban, hogy az ügyben végül nyilvánvalóan "erre illetékesek" járnak majd el (KI, 42)	*Вероваше*, међутим, да ће о ствари на крају одлучити "меродавни фактори" (ИК/АТ, 48)

Глаголу *hisz* одговара и српски глагол *чинити се* са семантичким субјектом у дативу:

De hát én *úgy hiszem*, némileg túlzó módon látta (KI, 32)	*Мени се* међутим *чини* да је претерала у свом утиску (ИК/АТ, 35)
Azt hiszem, a keletkezéstörténet egy fontos dokumentumát tartom a kezemben alant (EP, 56)	*Чини ми се* да један важан документ историје настанка и развоја управе држим у руци (ПЕ/ГА, 43)
De akkor jutott eszembe és értettem meg körülbelül pontosabban is, *úgy hiszem*, miről is akarhatott hát a vámházban a fókaarcú ember is oly igen beszélni a rendőrrel (KI, 52)	Но та ствар ме је подсетила и некако ми ближе објаснила, *чини ми се*, то о чему је човек с лицем фоке желео онако живо да разговара с полицајцем (ИК/АТ, 59)

2.4. Комуникативним глаголима као што су, на пример, *mond* (= *казати, рећи, велети*), *állít* (= *тврдити*), *vall* (= *изјавити/изјављивати*), *kijelent* (= *изјавити/изјављивати*), *ír* (= *писати*) реферише се о преношењу информација усменим или писменим путем. У разматрањима о епистемичкој модалности они се сврставају у евиденцијале типа квотативи (= цитати) јер говорник до информације долази посредно, тако што му је то на неки начин саопштено (Palmer 1986). Наводећи туђе речи, позивајући се на туђа саопштења, говорник се истовремено ограђује од истинитости пропозиције.

Одговорност за истинитост преноси на субјекат комуникативног глагола који је извор информације. Ово значење комуникативни глаголи имају и без корелатива *úgy*, те се најчешће и појављују без њега:

Azt mondja, hogy nem ér rá (MI, 60)	*Каже* да нема времена (ИНФ)
Egy arab bölcs *azt mondta*, nagy szerencse, ha a párod a legkedvesebb mind az öt érzékednek (KGy, 438)	Неки арапски мудрац *је рекао* да је огромна срећа ако је баш твоја жена најдража свим твојим чулима (ЂК/АВ, 269)
D.H. Lawrence *azt mondja*, ha az ember nem kap elég fényt, bűntudatos lesz (HB, 17)	Д.Х. Лоренс *вели* да ако човек не добија довољно светлости, постаје свестан кривице (БХ/СБ, 8)
Az archeológusok *azt állítják*, hogy a házikó a görög templom őse (HB, 56)	Археолози *тврде* да је кућица предак грчког храма (БХ/СБ, 41)
Még nem is olyan régen mindenki *azt vallotta*, hogy a szépség tulajdonképpen célszerűséget leplez (HB, 51)	Не тако давно, сви *су изјављивали* да лепота заправо прикрива сврсисходност (БХ/СБ, 36)
A geometriába így vezette be az időt, és *kijelentette*, hogy olyan térről, amely ne változna, nem tudhatunk (HB, 58)	Тако *је* он у геометрију увео време, и *изјавио* да не можемо знати за простор који се не би мењао (БХ/СБ, 43)
Azt írja, jól érzi magát (MI, 59)	*Пише* да се добро осећа (ИНФ)

Извор информације не мора бити познат. За означавање уопштеног, неидентификованог субјекта, у мађарском се често употребљава треће лице плурала које и у српском може имати ово значење:

Mondják, hogy Delphoiben télen Dionüszosz volt az úr (HB, 35)	*Кажу* да је зими господар у Делфима био Дионис (БХ/СБ, 23)
Azt mondják - hahotázott tovább a gróf -, a múlt héten maga a párttitkár is - Szmodics - megállította az utcán (IGy, 248)	*Кажу* - смејао се даље гроф -, прошле недеље га је секретар партије лично - Смодич - зауставио на улици (ЂИ/МЛ, 77)

Морфема *се*, као знак неодређеног, уопштеног субјекта, појављује се у имперсоналним реченицама и са комуникативним глаголима. Зато ове реченице семантички одговарају онима у којима је у мађарском уопштен субјекат исказан трећим лицем плурала:

Ezekről *beszéltek* is azután a téglagyárban, hogy belátóbbak a csendőröknél (KI, 51)	О овима *се* у циглани *говорило* да су увиђавнији од жандарма (ИК/АТ, 59)

Корелатив *úgy* није фреквентан уз ове глаголе. Када се, ипак, употреби, има улогу да повећа већ постојећу дистанцу говорника од истинитости пропозиционог садржаја:

Úgy mondják, ott nagyon hideg van (MI, 60)	*Кажу* да је тамо јако хладно (ИНФ)
Úgy írja, jól érzi magát (MI, 59)	*Пише* да му је добро (ИНФ)

3. Субјекатске клаузе

Карактеристичан корелатив субјекатских реченица јесте именичка показна заменица *az* (up. *Akkor az történt, hogy János megtalálta Iluskáját* (Balogh et al. 2000: 486) = *Онда се десило то да је Јанош пронашао своју Илушку*). Ипак, у реченицама са безличним глаголским предикатима који имају модално значење епистемичког типа корелатив субјекатских реченица јесте *úgy*.

3.1. Глагол *látszik* (= *види се*) представља безличну варијанту глагола перцепције *lát*. Без корелатива *úgy*, имплицира фактивност пропозиције:

Látszott a sarkok kapcsán, hogy a kulcsok gyakran vannak használva (HL, 213)	*Видело се* (...) да се кључеви често употребљавају (ИНФ)
Látszott rajta, hogy unja ezt a témát (HL, 213)	*Видело се* на њему да му је ова тема досадна (ИНФ)

Глагол *tetszik* и без корелатива *úgy* има модално значење, али не епистемичког, већ типа емотивне оцене. Пропозиција је и у том случају фактивна:

Tetszett neki, hogy ünneplik (MI, 88)	*Свиђало му се* што славе (ИНФ)
Imád levelet kapni, *tetszik neki*, hogy Kobra levelesládája tele van, elkeseredik, hogy az övében alig van levél (KGy, 413)	Обожава да прима писма, *допада јој се* да је Кобрино поштанско сандуче увек пуно, очајава кад у свом једва проналази по које писмо (ЂК/АВ, 247)

Корелатив *úgy* модификује значења ових глагола.[12] Они постају средства за исказивање епистемичке модалности. Српски еквиваленти глагола *látszik, tetszik* і *tűnik* (који се такође појављује у корпусу са овим значењем) са корелативом *úgy* јесу глаголи *изгледати* и *чинити се*. Лице којем се приписује субјективна процена у мађарском се, уз ове глаголе, исказује именском речи с падежним наставком *-nak/-nek*, у српском, речено је, дативом.

Ови се глаголи често појављују у иницијалном положају и тада се, у српском, по правилу, појављује везник *да*. У мађарском је ситуација нешто другачија јер везник *hogy* често изостаје:

Úgy látszik, hogy mégis igazad volt (MG, 485)	*Изгледа* да си ипак био у праву (ИНФ)
Az arcán elmerült s valami távoli gondolatba vesző kifejezést láttam, és *úgy tetszett*, hogy mit se hallott az egész történetből (KI, 44)	На лицу му назрех замишљен и у неку удаљену мисао утопљен израз, па *ми се чинило* да од целе приче није чуо ништа (ИК/АТ, 50)
Úgy látszik, lassan vége felé jár a nyár (MG, 486)	*Изгледа* да полако истиче лето / да лету полако долази крај (ИНФ)
Úgy tűnik, gyorsan halad ez a munka (MG, 486)	*Чини се* да овај посао брзо напредује (ИНФ)
Úgy látszik, ez az, amit a mai emberiség megérdemelt (HB, 21)	*Изгледа* да је то оно што је данашње човечанство заслужило (БХ/СБ,12)
Úgy látszik, a vizszintes vonal, amely talán a földet vázolja fel, szintén kései (HB, 153)	*Изгледа да* је водоравна линија, која можда приказује земљу, такође доцнија (БХ/СБ,122)
…*úgy látszik* az élet szolgálatában áll, de nem élet, több mint élet (HB, 90)	…*изгледа* да је у служби живота, али није живот – више је од живота (БХ/СБ,68)
…*úgy tűnik*, ő szerepel, s te nézed (VL, 64)	…*чини (се)* да он игра улогу, а ти посматраш (ЛВ/РМ,68)

[12] Са модалним значењем, али без корелатива, наведени глаголи појављују се и када добијају номинализовану допуну која представља кондензовану реченицу. Наиме, у реченицама као што су: *Ez a megoldás jónak látszik* (M-SH KSZ) = *Ово решење чини се добрим* (M-SH KSZ); *Furcsának tetszik* (MÉK) = *Чини се чудним* (ИНФ); *Ismerősnek tűnik nekem* (M-SH KSZ) = *Он ми долази познат* (M-SH KSZ), допуне се могу трансформисати у клаузе: *Úgy látszik, ez a megoldás jó* = *Чини се да је ово решење добро*; *Úgy tetszik, hogy furcsa* = *Чини се да је чудно*, *Nekem úgy tűnik, hogy ismerős* = *Чини ми се да ми је познат*.

Sokszor *úgy tűnik*, e város csupán forgatási kulisszákból áll össze (VL, 94)	Често *ти се чини* да је овај град направљен од самих кулиса намењених снимању (ЛВ/РМ,102)
…sokszor *úgy tűnt*, ismered Anna kételyeit (VL, 96)	…често *ти се чинило* да знаш Анине недоумице (ЛВ/РМ,104)

Сасвим је уобичајена и њихова парентетичка употреба:

Az istenek, *úgy látszik*, mindig fontosabbak voltak, mint az ember (HB,57)	Богови су, *изгледа*, увек били важнији од човека (БХ/СБ,41)
...mindvégig csak egy könyvet olvasott, ami *úgy látszik*, épp vele lehetett (KI, 41)	...стално је читао књигу, коју је *изгледа* понео собом (ИК/АТ, 47)
Oly különösen fontos lesz minden, a szél egy önfeledt mozdulata, amint, *úgy látszik*, megborzolja a lombot, a tenger ütemes emelkedése-süllyedése (HB, 25)	Тако ће све постати нарочито важно, један самозаборавни покрет ветра који, *чини се*, затрепери лишћем, ритмично подизање и спуштање мора (БХ/СБ, 14)

Епистемичко значење има и израз *по свој прилици*:

...ilyenképp tehát az időpontokat egyeztethették egymással, *úgy látszik* (KI, 47)	...мора дакле бити да су на тај начин уједначавали време када коју меру треба предузети, *по свој прилици* (ИК/АТ, 53)
Valahol ott, a mi közelünkben található magának, *úgy látszik*, szálláshelyet ő is (KI, 52)	*По свој прилици* је и он нашао смештај у нашој близини (ИК/АТ, 59)

3.2. Мађарски безлични глагол *lehet*[13] модалан је и без корелатива *úgy*. Њиме се исказује значење могућности. Значење могућности може се схватити као ниво модалности (насупрот, на пример, нужности), који се може наћи у различитим типовима модалних значења (како у епистемичкој тако и у деонтичкој, па и динамичкој).[14] Епистемичко значење овај глагол има када се

[13] Према MÉK (1987) овај глагол је „потенцијални глагол" од помоћног глагола *van*.

[14] Поделу на епистемичку, деонтичку и динамичку модалност предлаже F. R. Palmer (1990). Они могу бити типа могућност или нужност. У оквиру динамичке могућности разликује још и субјективно оријентисану (subject oriented) и неутралну (neutral or circumstantial) могућност. Глагол *lehet* може имати и значење деонтичке могућности, тј. дозволе: *Be lehet menni = Може се ући*; и значење субјективно оријентисане могућности, тј. способности: *Hogy lehet ilyen szemtelen = Како може*

појављује као управни предикат субјекатске реченице уведене везником *hogy*.[15] Судећи према корпусу, далеко је фреквентнији без корелатива. У српском му најчешће одговарају следећи модални показатељи: партикула *можда*, прилог *могуће* (као лексички део предиката) и глагол *моћи*:

Lehet, hogy csakugyan nincsenek ártatlanok, csak titkon és félve vágyakozók (KGy, 429)	*Можда* заиста нема безазлених, већ само оних који са стрепњом прикривају своје жеље (ЂК/АВ, 261)
Lehet, hogy csak azt érzem, amit érezni szeretnék (KGy, 636)	*Можда*, заправо, осећам само оно што бих волео да осетим (ЂК/АВ, 309)
Lehet, hogy IV. Alkesztosz király alatt faragták (HB, 13)	*Можда* је исклесана за време краља Алкеста (БХ/СБ, 5)
Lehet, hogy a szépség nyomában a nőben is ugyanolyan vonzalmak ébrednek (HB, 15)	*Можда* се на трагу лепоте и у жени буде исте привлачности (БХ/СБ, 7)
Lehet, hogy holnap mégis elutazunk (MG, 485)	*Могуће је* да ћемо сутра ипак отпутовати (ИНФ)
Lehet, ez a rossz érzésem volt tán az oka, hogy nem nagyon siettem elbúcsúzni anyámtól (KI, 29)	*Може бити* да је ово нелепо осећање било узрок што нисам журио при растанку с мамом (ИК/АТ, 32)
Azt mondtam neki, inkább menjen most, mert *lehet*, hogy visszajössz (KGy, 432)	Рекла сам му да би сад најбоље било да оде, јер *би могао* да се вратиш (ЂК/АВ, 264)

Ипак, и уз овај глагол може да се појави *úgy*.[16] Превод на српски такође садржи епистемички модализиран исказ. Епистемички модални

бити тако безобразан; па и значење неутралне могућности, тј. могућности настале стицајем околности: *Lehet hallani* = *Може се чути*.

[15] Епистемичко значење има и када се појављује наместо помоћног глагола *van*, што показују следећи примери:

Téged akartalak mulattatni, Uram, mert már eleged lehet a hízelgésből (KGy, 629)	Хтео сам само да те развеселим, Господе, јер мора да ти је већ доста лепљивих ласкања (ЂК/АВ, 302)
Az még afféle mozgó trónus lehetett, a négyes? (IGy, 264)	А четворопрег, то је опет морао бити врста покретног престола (ЂИ/МЛ, 97)

Да је, уместо *lehet*, употребљен помоћни глагол *van*, искази не би били епистемички модални већ фактивни: *eleged van* (= *доста ти је*), *trónus volt* (= *био је престо*).

[16] Постоје неке специфичне ситуације у којима глагол *lehet* с корелативом *úgy* уводи фактивну пропозицију. На ову могућност пажњу скреће Л. Хадрович

показатељ представљен је глаголом *бити* у облику безлично употребљеног будућег времена с обавезним везником *да*. Степен уверености у истинитост пропозиције нешто је већи у односу на средства којима се исказује могућност:[17]

…*úgy lehet*, többet tud mint te (VL,103)	…*биће* да зна више него ти (ЛВ/РМ,112)

4. До сада анализирани примери показују да очекивани заменички прилог *тако*, који се у српском појављује као еквивалент мађарског *úgy* у неким другим типовима зависних реченица,[18] није, у корпусу, забележен као корелатив објекатских и субјекатских клауза. Појављује се, међутим као деиктична реч којом се упућује на већ споменут исказ, с циљем да му се накнадно дода извесна резерва у погледу његове истинитости:[19]

Egész elképedtem: mindez valahogy nem nagyon vágott össze a vámházbeli viselkedésével, *úgy találtam* (KI, 48)	Запрепастих се начисто: све то некако се уопште није слагало с његовим понашањем у царинарници, *тако ми се учинило* (ИК/АТ, 54)
De arról már csak a lépcsőházban szereztem tudomást, hogy ezzel az érzésemmel viszont Annamáriát bántottam meg, *úgy látszik*: akkor történt ugyanis, hogy furán viselkedett (KI, 35)	Али сам тек на степеништу сазнао да сам овим својим оцењањем опет повредио Анамарију, *бар је тако изгледало*: јер баш тад се десило да се чудно понела (ИК/АТ, 38)

(Hadrovics 1969: 227) илуструјући то следећим примером: на питање *Hát ez meg hogy történhetett?* (= *Па како се ово могло догодити?*) одговор може бити: *Az úgy lehetett, hogy…* (= *То се могло десити тако што*…). Улога овог корелатива у том случају је већ да укаже на начин.

[17] Овакав превод не треба сматрати погрешним јер се глаголом *lehet* не исказује само могућност, већ и већи степен уверености. Синонимичне му могу бити модалне партикуле *valószínűleg* и *bizonyára* (MÉK) којима у српском одговарају *вероватно, свакако, зацело, сигурно*.

[18] Д. Звекић-Душановић (2003, 83-97)

[19] У српском су накнадно прикључени коментари с епистемичком вредношћу уобичајени с овим заменичким прилогом: *Тако сам барем чуо, Ја бар тако мислим,Тако су ми рекли* и сл.

5. Закључак

Мађарски корелатив *úgy* може да утиче на фактивност пропозиције и то тако што фактивне глаголе одређених семантичких класа у функцији управних предиката чини нефактивним. То је случај код глагола перцепције и појединих глагола знања, схватања и памћења. Тиме се, истовремено, у исказ уноси и значење несигурности, дистанцираности од истинитости пропозиције те он постаје епистемички модалан. Уз глаголе неких других семантичких класа (као што су глаголи мишљења, комуникативни глаголи и глагол *lehet*) овај корелатив не утиче на фактивност пропозиције. Његово појављивање, у том случају, може указивати на већу дистанцу од истинитости пропозиције.

У српском се, како корпус показује, одговарајуће значење постиже еквивалентним нефактивним глаголима, укључивањем заменичких прилога *колико* и *како*, глаголима *изгледа* и *чини се* који имају епистемичко значење, кондиционалним реченицама с везником *ако*, изразима *имати утисак* и *по свој прилици* као и модалним показатељима могућности епистемичког типа (*можда*, *могуће је*, *може бити*, *биће да*). Очекивани заменички прилог *тако* појављује се у накнадно додатим коментарима у сврху ограђивања од истинитости претходно датог исказа.

ИЗВОРИ

EP: Eszterházy Péter (1984), *Kis Magyar Pornográfia*, Budapest: Magvető Könyvkiadó.

ПЕ/ГА: Peter Esterhazi (1991), *Mala mađarska pornografija*, Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.

IGy: Illyés Gyula (1962), *Ebéd a kastélyban*, Sépirodalmi könyvkiadó.

ЂИ/МЛ: Gyula Illyes (1964), *Ručak u dvorcu*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum, prevod: Mladen Leskovac.

KGy: Konrád György (1989), *Kerti mulatság*, Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

ЂК/АВ: Kondrad Đerđ (1997), *Vrtna zabava*, Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KI: Kertész Imre (1993), *Sorstalanság*, Budapest: Századvég Kiadó.

ИК/АТ: Imre Kertes (2002), *Besudbinstvo*, Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

HB: Hamvas Béla (1994), *Arkhai*, Szentendre: Medio Kiadó.

БХ/СБ: Hamvaš, Bela (1996), *Začela*, Zemun: Biblioteka "Jovan Popović" , Zemun: Muzička škola "Kosta Manojlović", Beograd: "Čigoja štampa", prevod Sava Babić.

VL: Végel László (1984), *Attüntetések*, Ujvidék: Forum Könyvkiadó.

ЛВ/РМ: Vegel, Laslo (1983), *Dupla ekspozicija*, Beograd: Narodna knjiga, prevod Radoslav Mirosavljev.

MG: Balogh i dr. (2000), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MI: Molnár Ilona (1977), *A tartalmatlan hogy kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

HL: Hadrovics László (1969), *A funkcionális magyar mondattan alapjai*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

MÉK: *Magyar értelmező kéziszótár* (1987), Budapest: Akadémiai Kiadó.

M-SZ KSZ: Palich Emil (1988). *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*, Budapest: Terra.

SZ-M KSZ: Levasics Elemér -Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*, Budapest: Terra.

ИНФ: Informatori

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX, 67–97.

Balogh, Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bencédy József et al. (1988). *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Hadrovics László (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ivić, Milka (1983). O rečenicama kojima se dopunjuje glagol ZNATI. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Ивић, Милка (1977). Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт „фактивности". *Јужнословенски филолог* XXXIII, 1–16.

MÉK (1987). *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Molnár Ilona (1977). *A tartalmatlan hogy kötőszós összetett mondatok tipusai szemantikai szempontból*. NytudÉrt. 94.

Palmer, Frank Robert (1990). *Modality and the English Modals*. Longman.

Palmer, Frank Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge.

Петровић, Владислава (2004). Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа*. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/1, 135–143.

РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–3. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; *Речник српскохрватскога књижевног језика* 4–6 Нови Сад: Матица српска.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002). *Граматика српског језика*. *Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2003). Neka zapažanja o upotrebi korelativa u srpskom i mađarskom jeziku (na primeru zameničkog priloga úgy = tako). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, 83–97.

O GLAGOLU *USPETI* I NJEGOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA[1]

1. Predmet ovoga rada jeste analiza glagola *uspeti,* kada se uz njega realizuje rečenična ili nominalna dopuna, i njegovih ekvivalenata u mađarskom jeziku.

Glagol *uspeti* pripada glagolima nepotpunog značenja, obavezno se povezuje sa samostalnim glagolom koji se javlja ili u vidu infinitiva ili konstrukcije *da* + prezent i s njim čini glagolski kompleks (odnosno kompleksni predikat), njegov subjekat identičan je subjektu punoznačnog glagola. Prema *Gramatici srpskog jezika za strance* (Mrazović 2009: 190) pripada modalitetnim glagolima koji se od modalnih razlikuju po tome što dodaci (temporalni, lokalni, uzročni i dr.) mogu da stoje pre *da* + prezent konstrukcije (kao kod modalnih glagola) ali i u okviru same *da* + prezent konstrukcije. Primer koji se u ovoj gramatici navodi (str. 195) za glagol *uspeti* (kada ima značenje *dospeti* i sinonimno je sa *stići*) glasi:

Nisam uspela ni da viknem od iznenađenja.

Modalne i modalitetne glagole, takođe prema ovoj gramatici, karakteriše još i da se glagolska dopuna (infinitiv ili *da* + prezent) ne može supstituisati nominalnom. Na osnovu toga može se zaključiti da je glagol *uspeti* samostalan u slučaju pojavljivanja nominalne dopune (pri čemu ima značenje *poći za rukom*). Ovo se ilustruje primerom:

Bekstvo nam je konačno uspelo.

V. Ružić (2006: 152) takođe konstatuje nepotpuno značenje upravnih predikata tipa *stići*, *postići*, *dospeti,* kojima pridružuje i glagolsko-imeničke ustaljene izraze kao što je, na primer, *propustiti priliku = ne uspeti*, *ne stići*. Autorka ih razmatra među glagolima nulte rekcije, odnosno među glagolima koji su sentencijalno tranzitivni konstatujući još i da bi se spojevi ovih upravnih glagola/izraza mogli razmatrati kao kompleksni predikati upravo usled nepotpunog značenja njihovih upravnih delova. Razlika između pomenute gramatike i viđenja V. Ružić postoji u tumačenju rečenica u kojima se, umesto rečenične, javlja

[1] Rad je objavljen 2012. godine u zborniku *Jezici i kulture u vremenu i prostoru I. Tematski zbornik*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 223–229.

nominalna dopuna. Naime, na osnovu primera navedenog u gramatici (*Bekstvo nam je konačno uspelo*) možemo zaključiti da je on svrstan u samostalne osnovu rečenične strukture, budući da se umesto glagolske pojavila nominalna dopuna. V. Ružić i u tim slučajevima primećuje postojanje rečenične predikacije, doduše implicirane, a koja ima komponentu „događajnosti" (str. 149). Tako gledano, i navedeni primer može se transformisati u rečenicu sa ekspliciranom rečeničnom dopunom: *Konačno smo uspeli da pobegnemo*, čime glagol *uspeti* postaje glagol nepotpunog značenja.

Za razliku od modalnih glagola, kao i od mnogih modalitetnih, ovaj glagol je faktivan[2] jer implicira istinitost onoga što se dopunom iznosi. U lingvističkoj literaturi ne postoji jedinstveno mišljenje o odnosu faktivnosti i modalnosti. Postoje stavovi prema kojima se ove dve kategorije isključuju,[3] ali i oni prema kojima nije opravdano iz kruga modalnosti isključiti sve faktivne iskaze.[4] Reč je o odnosu prema samom pojmu modalnosti, što neposredno utiče i na izdvajanje tipova modalnosti i na izbor sredstava za iskazivanje ove kategorije. Opredeljujem se za šire shvatanje i smatram da glagol *uspeti* ima svoje mesto u semantičkom polju modalnosti. U tom slučaju nameće se pitanje kojem tipu modalnosti on pripada.

---

[2] Pod „faktivnošću" se podrazumeva osobina predikata glavne rečenice da svojim značenjem implicira istinitost onoga što se njegovom dopunom iznosi. Osim „faktivnih", postoje i „kontrafaktivni" (sugerišu neistinitost informacije izražene dopunskom rečenicom) i „nefaktivni" glagoli (neutralni su, nisu implikativni ni u faktivnom ni u kontrafaktivnom smislu) (Ivić 1977: 2–3). Među modalitetnim glagolima koji se navode kod Mrazović (2009 : 191) ima i nefaktivnih (*nameravati, naumiti, truditi se, pokušavati, nastojati*) i faktivnih (*običavati, usuditi se, drznuti se*) i kontrafaktivnih (*praviti se, pretvarati se*).

[3] F. Kifer (Kiefer 1990: 7) kao relevantne kriterijume za definisanje modalnosti uzima pojmove 'aktuelno stanje sveta' i 'moguće stanje sveta' i iz pojma modalnosti isključuje faktivne predikate. P. Piper (2005: 636) smatra da je kategorija modalnosti sastavni deo sadržaja svake rečenice. Odvajajući 'modalno određene' od 'modalno neodređenih' iskaza, ove druge vezuje za pojavljivanje modalnih glagola i drugih modalnih izraza, a njihovu semantiku povezuje sa neutralnošću prema realnosti/irealnosti iskaza.

[4] Palmer u knjizi *Mood and Modality* (1986: 18), na primer, smatra da bi bilo pogrešno istraživanje modalnosti ograničiti na nefaktivost. U pitanju je status deklarativa i njihova pripadnost epistemičkom sistemu (str. 26–29, 86–88), kao i status evaluativa čiji su predikati najčešće faktivni (str. 141). U drugom, izmenjenom izdanju ove knjige, Palmer (2001) odnosu modalnosti i faktivnosti pristupa nešto drugačije. Organizujući modalni sistem u dva osnovna tipa ('Propositional modality' i 'Event modality'), izdvaja i druge tipove, odnosno kategorije koje su povezane s modalnošću. Tu izdvaja tip struktura s presuponiranim propozicijama (str. 11) za koje konstatuje da su veoma slični konstrukcijama s faktivnim predikatima (tipa *žaliti, biti uvređen* i sl.).

Nesporno je da je modalnost složena i razuđena kategorija čije se granice teško mogu odrediti (up. Radovanović 2009: 133–135). U literaturi postoje različita opredeljenja vezana za tipologiju modalnih značenja.[5] Na osnovu uvida u nju nastala je jedna u kojoj se izdvajaju tri osnovna modalna tipa: motivaciona, epistemička i evaluativna modalnost. Kriterijum za izdvajanje motivacionog značenja jeste prisustvo „pokretačke snage" koja dovodi ili može dovesti do ostvarivanja situacije iskazane propozicijom.[6] Epistemičko značenje izdvaja se na osnovu prisustva značenja određenog stepena „uverenosti u postojanje/nastanak neke situacije", dok evaluativno značenje karakteriše „vrednovanje neke situacije".

'Motivaciona modalnost' se može posmatrati kao dvodimenzionalni tip u kojem jednu dimenziju čine pojmovi 'podsticaj' i 'mogućnost', a drugu pojmovi 'spoljašnjost' i 'unutrašnjost'.[7] Njihovom kombinacijom dobija se osnovna semantička struktura motivacione modalnosti:

	podsticaj	mogućnost
spoljašnji	deontički i situacioni	deontička i situaciona
unutrašnji	potreba, želja, namera, nastojanje, uspeh/neuspeh	sposobnost

Unutrašnji podsticaj je podtip motivacione modalnosti u kojem se modalni izvor, pokretačka snaga, nalazi unutar nosioca stava i usmeren je na ostvarivanje zamišljene situacije. U ovom podtipu mogu se pratiti faze motivacionog ciklusa: od

[5] Detaljniji prikaz različitih pristupa pojmu modalnosti i tipologiji modalnih značenja može se naći kod Zvekić-Dušanović (2010b i 2011).

[6] Naime, podsticaj drugog lica, unutrašnja potreba, situativno uslovljena neophodnost, kao i dozvola, sposobnost i situativno uslovljena mogućnost, u jednom, istina, širokom smislu, mogu se shvatiti kao osnova, baza, pokretačka snaga neke akcije, tj. kao motiv.

[7] Distinkcija između 'podsticaja' i 'mogućnosti' donekle se podudara sa pojmovima 'nužnost' i 'mogućnost', koji se vezuju za nivoe modalnosti, s tom razlikom što je 'nužnost' zamenjen 'podsticajem' kao jednim opštijim pojmom u kojem je 'nužnost' samo jedan od vidova ispoljavanja 'podsticaja'. Distinkcija između 'spoljašnje' i 'unutrašnje' motivacione modalnosti odnosi se na relaciju između modalnog izvora (u motivacionoj modalnosti je to snaga/sila/mogućnost/sposobnost koja pokreće/izaziva/omogućava akciju), ispunitelja propozicije (onoga od koga se očekuje ostvarivanje zamišljene situacije) i nosioca modalne kvalifikacije (onoga kome stav pripada). Ukoliko modalni izvor i ispunitelj nisu u sferi istoga lica reč je o 'spoljašnjoj motivacionoj modalnosti', i ona je 'spoljašnja' iz ugla 'ispunitelja'. U 'unutrašnjoj motivacionoj modalnosti' pokretačka snaga nalazi se unutar nosioca stava i usmerena je više na ostvarivanje zamišljene situacije. Ispunitelj propozicije u ovom podtipu motivacione modalnosti nije u prvom planu.

javljanja/postojanja unutrašnje potrebe, svesti o njoj, želje za postizanjem nekakve situacije (zadovoljenjem potrebe, želje), preko namere, nastojanja da se zamišljena situacija ostvari, sve do uspeha ili neuspeha njenog ostvarenja. Među različitim sredstvima za iskazivanje ovih faza nalaze se i glagoli s modalnom semantikom: *morati* (= *imati/osećati potrebu*), *hteti, želeti, nameravati, naumiti, nastojati, pokušavati, uspeti*. Ako se posmatra na ovaj način, glagol *uspeti* predstavlja završetak motivacionog niza započetog unutrašnjom potrebom, te se ovim glagolom signalizira i fazni momenat, odnosno završetak neke akcije ili situacije.

Glagoli koji se, na osnovu ove semantičke strukture, mogu svrstati u unutrašnju motivacionu modalnost ponašaju se različito u pogledu mogućnosti podizanja negacije.[8] Oni kojima se iskazuju želja i namera, po pravilu pokazuju mogućnost podizanja negacije (npr. *nisam želela da joj kažem = želela sam da joj ne kažem, nisam nameravala da joj kažem = nameravala sam da joj ne kažem*). Za razliku od njih, kod glagola nastojanja i glagola *uspeti* ovo nije mogućno:

Nisam uspela da joj kažem to što zapravo mislim (konstr.)
Uspela sam da joj ne kažem to što zapravo mislim (konstr.)

U obe navedene rečenice fakat je da radnja označena dopunom nije realizovana: *Nisam joj rekla to što zapravo mislim*. Ipak, informacije u njima se razlikuju jer se negacijom glagola *uspeti* negira postizanje željene, planirane situacije, ali se zadržava značenje postojanja želje, namere da se ona ostvari, dok se afirmativnim oblikom ovog glagola i negiranom propozicijom iskazuje uspeh u neizvršavanju imenovane situacije.

Dvostrukim negacijom, negacijom glagola *uspeti* i dopunskog glagola, dobija se potvrdna vrednost:[9]

Nisam uspela da joj ne kažem to što zapravo mislim (konstr.)

---

[8] Podizanjem negacije naziva se pojava smeštanja negacije uz glagol upravne rečenice, iako ona logički pripada klauzi. Karakterizacijom ove pojave, testovima za njenu identifikaciju kao i određivanjem klase glagola u savremenom srpskom jeziku uz koje je ona moguća, detaljnije se bavi J. Moskovljević (1996: 89–98).

[9] Pravilima dvostruke negacije bavi se M. Kovačević (2002). Jedno od pravila vezanih za ovu pojavu vezano je za negiranje i modalnog glagola i glagola u dopuni i glasi „И у сложеном глаголском и у сложеном именском предикату негација обију компонената исказу даје потврдну вриједност” (str. 29).

Ova rečenica činjenično ima značenje identično rečenici *Rekla sam joj to što zapravo mislim*. Međutim, ona se na nju ne može svesti bez gubljenja informacije o neuspehu u nastojanju da se ne ostvari situacija označena dopunom. Drugim rečima, negacijom glagola *uspeti* i negacijom dopunskog glagola dobija se informacija da se ostvarilo ono što se zapravo nije htelo.

2. Mađarski ekvivalenti posmatranog srpskog glagola pokazuju sledeće:

Srpskom *uspeti* u mađarskom najčešće odgovara glagol *sikerül*. Mađarska gramatika (Balogh et al. 2000: 406) svrstava ga u modalne glagole. Ovaj glagol je bezličan i uz njega se, po pravilu, dopuna ostvaruje u infinitivu. Infinitiv uz bezlične predikate u mađarskom može dobiti nastavak za lice ukoliko je potrebno ukazati na vršioca radnje. U takvim rečenicama postoji mogućnost da se javi i semantički (logički) subjekat. Njega karakteriše padežni nastavak *-nak/-nek* (Balogh et al. 2000: 442, Andrić 2008: 80):

USPELA SAM, dakle, premrzla i uplakana, *da* za nekoliko sati *prelistam* sve te stranice koje se odnose na njega (KD, 62)	Összefagyva és sírva, néhány óra alatt SIKERÜLT tehát *átlapoznom* ezeket az oldalakat, amelyek rá vonatkoznak (KD/BJ, 69)
Pismonoša JE USPEO *da pobegne* (AI, 12)	A levélvivőnek SIKERÜLT *elmenekülnie* (IA/CsZ, 14)
A kad JE USPEO *da zaspi* pravim snom (...) potonuli su u tom snu i sused zdesna i misao na njega (AI, 50)	Mikor aztán igazi *álomba* SIKERÜLT *merülnie* (...), jobb oldali szomszédja és a hozzá tapadó gondolat is belesüllyedt ebbe az álomba (IA/CsZ, 48)
Grad JE USPEO *da*, donekle, *pripitomi* državu (KGy/VA, 289)	A *városnak* SIKERÜLT egy kevéssé *megszelídítenie* az államot (KGy, 614)

I u srpskom jeziku, ako se glagol *uspeti*, kao i izraz *poći za rukom* sa istom semantičkom vrednošću, upotrebe impersonalno, semantički subjekat će se ostvariti u dativu:[10]

[10] Ovaj tip subjekatskog dativa I. Antonić (2004: 72) svrstava u „датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања". Javlja se, dakle, uz predikacije koje označavaju čovekovu potrebu ili nuždu, mogućnost, umeće ili saznanje. Ovakvo tumačenje posmatranih struktura još je jedan argument za svrstavanje glagola *uspeti* u sredstva za izražavanje modalnog značenja.

USPE mu ponekad *da se izvuče* iz društva neprimećen (AI, 2004, 72)	Néha SIKERÜL neki észrevétlenül *kihúznia* magát a társaságból (inform.)
POŠLO MU JE ZA RUKOM *da reši* problem (AI, 2004, 73)	SIKERÜLT neki *megoldania* a problémát (inform.)

Na uspeh u ostvarivanju neke situacije može uticati i vreme koje stoji na raspolaganju.[11] Uspeh koji je postignut uprkos ograničenom vremenu eksplicira se glagolom *stići* = *ékrez* sa infinitivnom ili rečeničnom dopunom, ali i neutralnijim *uspeti* = *sikerül* kada kontekst upućuje na vremensku ograničenost. U mađarskom se uz glagol *ékrez* ostvaruje korelativ *arra*, kada se u funkciji propozicije pojavi rečenica. Dopunsku rečenicu uvodi veznik *hogy*, a njen predikat realizuje se u imperativu:[12]

STIGLA SAM i ručak *da skuvam* (razg.)	SIKERÜLT még ebédet is *főznom* (inform.)
Jedva SAM USPELA, na brzinu, za nekim šankom, *da pojedem* sendvič (KD, 44)	Arra is alig ÉRKEZTEM, *hogy* az egyik büfépultnál *bekapjak* egy szendvicset (KD/BJ, 41)
...pošto JE jedva USPELA *da zakuka* tri puta (KD, 85)	...alig-alig ÉRKEZVÉN arra is, *hogy* hármat *kakukkoljon* (KD/BJ, 101)

Semantika uspeha neposredno je povezana sa mogućnošću za ostvarenjem neke situacije, s tom razlikom što 'uspeh' podrazumeva i realizovanost situacije označene glagolom u dopuni, dok 'mogućnost' (bez dodatnih informacija) to ne podrazumeva. Prisutnost značenja mogućnosti potvrđuju i primeri u kojima je u srpskom jeziku ekspliciran uspeh, a u mađarskom samo mogućnost. Kao signal

[11] V. Ružić (2006: 152) upravnim predikatima tipa *stići*, *postići*, *dospeti*, pridružuje i glagolsko-imeničke ustaljene izraze kao što je, na primer, *propustiti priliku* = *ne uspeti*, *ne stići*. Primećuje da se ovom grupom glagola i izraza „реферише о томе да ли долази до правовременог реализовања каквих активности означених зависном предикацијом" (str. 152). Ovaj semantički momenat glagola *uspeti* vidi se i kod Mrazović (2009: 195) na osnovu datih sinonima *dospeti* i *stići*.

[12] O mađarskom imperativu u zavisnim rečenicama uvedenim veznikom *hogy* up. Zvekić-Dušanović (2010a: 743–744). S obzirom na korelativ *arra* i semantiku glagola *érkez*, zavisna rečenica se može svrstati u rekcijske dopune koje imaju i obeležje cilja (up. Balogh et al. 2000: 492, 502; Andrić: 2008: 182, 187).

značenja mogućnosti u mađarskom se pojavljuju potencijalni sufiks *-hat/-het*,[13] i glagol *tud*[14] upotrebljen s modalnim značenjem *moći*:

...pre no što SU njihovi snažni nosači USPELI *da* ih *iznesu* iz pećine (KD, 72)	...mielőtt erős teherhordóik *kivi*HET*ték* őket a barlangból (KD/BJ, 83)
... to sam odmah shvatila, jer mi je izgleda ta misao došla još pre nego što SAM i USPELA *da* je *proverim* (KD, 47)	... mindjárt így gondoltam, még mielőtt *ellenőriz*HET*tem volna* helytállóságát (KD/BJ, 46)
Prevodi neke njegove tekstove, piše o njemu, USPEVA[15] na tome ponešto i *da zaradi* (KGy/VA, 266)	Ezt-azt fordít tőle, ír róla, *keresni* is TUD ezzel valamit (KGy, 434)

Izostavljanjem eksplicitnog signala 'uspeha' gubi se modalno značenje, odnosno gubi se informacija o tome da je ostvarenju situacije označene u propoziciji prethodila volja, nastojanje, trud da se ona ostvari. Ovo pokazuju primeri u kojima je srpska konstrukcija s glagolom *uspeti* i dopunom prevedena samo punoznačnim glagolom:

...za vreme rata USPELA (JE) *da pobegne*, udomi se, i sama othrani dvoje dece, rođene uoči ratnog vihora (AD, 79)	...háború alatt *megmenekült*, ott letelepedett, és a háboru viharai közepette született két gyermekét egymaga nevelte föl (AD/VM, 24)
Do tada, moj otac JE već USPEO *da pronađe* novi „Ghetaldus" (AD, 123)	Addig már *beszerzett* apa egy új szemüveget (AD/VM, 40)

Primeri u kojima se umesto glagolske pojavljuje nominalna dopuna pokazuju da u oba jezika ona zauzima poziciju gramatičkog subjekta, odnosno da se ostvaruje u nominativu:

Bekstvo nam JE konačno USPELO (MP)	Végül SIKERÜLT a *menekülés* (inform.)
USPELI SU mi *kolači* (razg.)	SIKERÜLT a *kalácsom* (inform.)

[13] O modalnom značenju ovog mađarskog sufiksa up. Kiefer (1985), Körtvély (2009), Zvekić-Dušanović (2006, 2011).

[14] Tipove modalnog značenja glagola *tud* analizira Kiefer (1984).

[15] U ovom primeru pojavljuje se imperfektivni par glagola *uspeti* – *uspevati*. Njegova semantika, u nekim domenima upotrebe, razlikuje se od perfektivnog *uspeti*, što se ovom prilikom neće razmatrati.

Ukoliko ovaj gramatički subjekat ima glagolsku semantiku i reprezentovan je, na primer, deverbativnom imenicom, u oba jezika postoji mogućnost transformacije u glagolsku dopunu (up. *konačno smo uspeli da pobegnemo = végül sikerült menekülnünk*). Ako je, pak, predmetnog karaktera, glagolska dopuna je implicitno prisutna i može se rekonstruisati (up. *uspela sam da napravim /dobre/ kolače = sikerült /jó/ kalácsot csinálnom*).

3. Zaključak: U radu su se izneli argumenti za uvrštavanje glagola *uspeti* u sredstva za izražavanje modalnosti. Njegova semantika svrstava ga u tip unutrašnjeg podsticaja jer je situacija označena dopunom u skladu sa potrebama, željama i nastojanjima subjekta. Glagolom *uspeti* obeležava se poslednja faza u ovom motivacionom nizu, kao i ostvarenost situacije imenovane u dopuni, stoga sadrži i faznu semantiku i obeležje faktivnosti.

Mađarski ekvivalent ovog srpskog glagola najčešće je bezlični modalni glagol *sikerül*, koji se pojavljuje s dopunom u infinitivu i sa semantičkim subjektom u dativu. Ovoj strukturi formalno je najbliža ona u kojoj se glagol *uspeti* upotrebljava impersonalno, budući da se i u njoj javlja semantički subjekat u dativu, s tom razlikom što je, za razliku od mađarskog, uobičajena upotreba konstrukcije *da* + prezent. Glagol *érkez* takođe je zabeležen kao ekvivalent, prvenstveno u onim iskazima u kojima je sadržano značenje ostvarenosti radnje iskazane dopunom uprkos ograničenom vremenu. Tada je i glagol *uspeti* sinonimičan glagolu *stići*.

Odstupanja od ovih modela dovode do semantičkih razlika u odnosu na originalni tekst. Najočiglednije je to u primerima u kojima je struktura *uspeti* + *da* + prezent prevedena sufiksom *-hat/-het* ili modalnim glagolom *tud* i dopunom u infinitivu. U takvim se slučajevima gubi eksplicitni signal realizovanosti situacije označene u dopuni jer su ovo, u mađarskom, prevashodno sredstva za iskazivanje mogućnosti.

Zabeleženi su i primeri u kojima je izostao element koji bi funkcionisao kao ekvivalent glagola *uspeti*. Takvim prevodilačkim postupkom u potpunosti se isključuje informacija o tome da je realizaciji situacije označene u dopuni prethodila volja, nastojanje, trud da se ona ostvari.

IZVORI

AI, 2004: Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива, *Јужнословенски филолог* LX. Београд, 67-97.

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.

AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: „Stubovi kulture“, prevod: Arpad Vicko.

MP: Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh. Judit, Haader Lea i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Burzan, Mirjana; Petrović, Vladislava; Vajda Jožef (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Kiefer, Ferenc (1984). A *tud* segédige jelentéstanáról. *MNy*. 80, 144–160.

Kiefer, Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéstanához, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNyT*. 16, 131-153.

Kiefer, Ferenc (1990). Modalitás. *Linguistica Ser. C, Relationis*, 1. Budapest.

Körtvély, Erika (2009).Modals in Hungarian. In:: *Modals in the Languages of Europe. A Reference Work* (Björn Hansen, Ferdinand de Haan, eds.). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 403–430.

Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Palmer, F.R. (2001). *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih »potencijalnih glagola«. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 427–436.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2010a). O imperativu u srpskom i mađarskom jeziku. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 737–746.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

...

Антонић, Ивана (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX, 67–97.

Звекић-Душановић, Душанка (2010b). О предикатима типа треба хтети, треба смети... *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1, 143–162.

Ивић, Милка (1977). Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт "фактивности". *Јужнословенски филолог* XXXIII, 1–16.

Ковачевић, Милош (2002). *Синтаксичка негација у српскоме језику*. Ниш: Издавачка јединица универзитета у Нишу.

Московљевић, Јасмина (1996). О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолог* LII, 89–98.

Пипер, Предраг (2005). *Предикат* и *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика*. In: *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица* (Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 301–343, 575–982.

Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ружић, Владислава (2006). Допунске реченице у савременом српском језику. Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 i XLIX/2.

REČENIČNA TIPOLOGIJA

O SINTAKSIČKIM KONSTRUKCIJAMA S UOPŠTENIM I ANONIMNIM AGENSOM U ANDRIĆEVIM PROZNIM DELIMA I NJIHOVIM PREVODIMA NA MAĐARSKI JEZIK[1]

1. Suprotstavljanje pojedinačnog opštem, određenog neodređenom, čest je pripovedački postupak Ive Andrića i kao takav zavređuje našu pažnju. U njegovim delima, nasuprot konkretnom pojedincu, često se pojavljuje kolektiv, neodređeno mnoštvo povezano istim stavovima, verovanjima i postupcima, ili neodređni pojedinac čija identifikacija u datom momentu nije relevantna. Upotrebom raznovrsnih sintaksičkih i leksičko-semantičkih mogućnosti za iskazivanje uopštenog, anonimnog ili neodređenog agensa, Andrić postiže specifične stilske efekte, svojstvene njegovom načinu pripovedanja.[2]

Ova osobenost Andrićevog stila dala je podsticaj da se evidentiraju i analiziraju semantički ekvivalentna jezička sredstva koja se pojavljuju u prevodima Andrićevih dela na mađarski jezik. Za ovu priliku odabrane su pripovetke *Put Alije Đerzeleza* i *Ćorkan i Švabica* u prevodu Zoltana Čuke.[3]

Odabrani segment istraživanja posebno je zanimljiv kada se ima u vidu da mađarski jezik karakteriše orijentisanost ka ličnim konstrukcijama, dok su mu manje svojstvene pasivne i impersonalne strukture. Zato će se najpre analizirati upravo ove konstrukcije, a zatim i personalne u kojima je agens uopštenog ili kolektivnog tipa.

2. Obezličene i pasivne rečenične konstrukcije standardno su sredstvo deagentizacije, tj. formalnog „odstranjivanja" agensa u srpskom jeziku i upotrebljavaju se za iskazivanje uopštenog vršioca (Станојчић, Поповић 2002: 252, 254).

---

[1] Rad je objavljen 2011. u zborniku *Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922). Andrić-Initiative 4*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Beogradska knjiga, 731–748.

[2] Jeziku i stilu Ive Andrića posvećena je monografija Ž. Stanojčića (1967). Gramatičke strukture za označavanje nepoznatog agensa u jeziku poetskih tekstova Ive Andrića Stanojčić proučava u radu u kojem Andrićev model jezičkog izraza poredi s Njegoševim tekstovima iste vrste (Станојчић 1990).

[3] Zoltan Čuka jedan je od prevodilaca koji je najviše prevodio Andrića. Bibliografija Andrićevih dela prevedenih na mađarski jezik može se naći u monografiji Imrea Borija (1992).

2.1. Obezličene rečenice karakteriše odsustvo gramatičkog subjekta, glagol stoji u povratnom obliku (prisutna je morfema *se*) u 3. licu jednine (srednjeg roda). U mađarskom jeziku ne postoji konstrukcija koja bi bila formalni ekvivalent ovom srpskom modelu. Naime, mađarski jezik nema element koji funkcioniše kao srpska morfema *se*.[4] Semantičku ekvivalenciju prevodilac postiže aktivnom rečeničnom strukturom u kojoj je subjekat izostavljen, a predikat se realizuje u 3. licu plurala. Ovakvo rešenje u potpunosti odgovara duhu mađarskog jezika u kome se često uopšten subjekat izražava predikatom u 3. licu množine (Andrić 2008: 83; Balogh i dr. 2000: 410–411):

> ***Pilo se, jelo, trčalo, smijalo, valjalo*** *i bez prestanka* ***pjevalo*** (AĐ, 19).
> ***Ettek-ittak, futkároztak, nevetgéltek, hancúroztak*** *és szüntelenül* ***daloltak*** (AGY, 127).
>
> *Ali svi su ga nudili mezetom* [...], ***pilo se*** (AĐ, 19).
> *De mindenki harapnivalóval kínálgatta* [...], ***iszogattak*** (AGY, 127).
>
> *Te jeseni su šljive rodile kao nikad.* ***Prodavalo se*** *i prodavalo i opet su sve kace bile prepune* (ĆŠ, 191).
> *Ezen az őszön olyan szilvatermés volt, mint még soha. Vég nélkül* ***árusították*** *a tömérdek szilvát, mégis színig teli volt valamennyi kád* (ĆS, 162).
>
> *Uvijek* ***se pjeva*** *i* ***vrišti*** *i* ***šapće*** *o igračici* (ĆŠ, 192).
> *Ettől kezdve örökösen a táncosnőről* ***dalolgattak, kurjongattak, súgtak-búgtak*** (ĆS, 164).

Zabeležen je jedan primer u kojem je ovaj model srpske impersonalne rečenice preveden personalnom rečenicom u kojoj poziciju subjekta zauzima sintagma *egyenes út* (= *prav put*), a predikat je realizovan glagolom *visz* (= *voditi*). Na taj način je neživom pojmu dodeljeno agentivno svojstvo:

> *Jedino do Jekaterine* ***se ide pravo*** (AĐ, 32).
> *Csak Jekaterinához* ***visz egyenes út*** (AGY, 142).

[4] Gramatičku ulogu morfeme *se* u srpskohrvatskom jeziku prikazuje M. Ivić (1961–1962).

2.2. Pasivne rečenice su transformi aktivnih rečenica.[5] Karakteriše ih prisustvo gramatičkog subjekta koji nije semantički agens, već pacijens. Agens se u ovakvim rečenicama, u srpskom, obično ne iskazuje.[6] Dva su osnovna načina da se aktivna rečenična konstrukcija transformiše u pasivnu: zamenički i participski (Пипер 2005: 624–625).[7]

2.2.1. Zamenički pasiv / refleksivni pasiv / *se* pasiv[8] karakteriše prisustvo „enklitičkog oblika *se*" (Пипер2005: 624), odnosno glagola „u refleksivnom obliku" (Станојчић, Поповић 2002: 254). Kao što je to i za prethodni srpski rečenični model bio slučaj, i ovde je najčešći prevodni ekvivalent rečenica s izostavljenim subjektom i predikatom u 3. licu množine:

> *Cio je han zaudarao štalama i bravetinom, jer* ***su se*** *u dnu avlije svaki dan* ***klali ovnovi****, a kože im se sušile, razapete po zidovima* (AĐ, 9).
> *Az egész ház istálló és birkahús szagától bűzlött, mert az udvar mélyén nap nap után* ***birkát vágtak****, a bőrök pedig ott száradtak a falakra feszítve* (AGY, 115).
>
> [...] *zajahao* (*je*) *s panja na kom* ***se meso siječe*** (AĐ, 15).
> [...] *egy fatönkről, melyen* ***a húst szokták vágni****, nyeregbe szállt* (AGY, 122).

Sledeći primer zavređuje pažnju jer se u originalu pojavljuju dve nezavisne rečenice u sastavnom odnosu u kojima se pojavljuje morfema *se*, ali s različitim funkcijama. U prvoj od njih, glagolom *zanoćati se*, iskazan je prirodni fenomen, rečenica je impersonalna, a morfema *se* predstavlja leksičku karakteristiku ovoga glagola.[9] U drugoj rečenici morfema *se* znak je pasivne strukture (*zapale se svetla*

---

[5] Pitanje odnosa aktivnih i pasivnih struktura daleko je složenije od navedene konstatacije. Detaljan prikaz literature posvećene ovoj problematici daje Bjelaković (2005). S obzirom da ovaj rad nema za cilj teorijsku razradu ovih pitanja, prihvatiće se ovakvo određivanje odnosa pasivnih prema aktivnim rečenicama.

[6] Agens pasivnih rečenica može se iskazati različitim imenskim izrazima s predlozima (up. Пипер 2005: 624, 625). O njima u ovom radu neće biti reči jer je fokus na neekspliciranju vršioca radnje.

[7] Osim ovih rečeničnih modela postoje i modeli adverbijalnog pasiva (Пипер 2005: 625, 626). Oni, takođe, u ovom radu neće biti razmatrani.

[8] Piper (2005: 624) upotrebljava termin *zamenički pasiv*. U literaturi je uobičajen još i *refleksivni pasiv* (Станојчић, Поповић 2002: 254,255) i ***se*** *pasiv* (Mrazović 2009: 110).

[9] Prema *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga druga (1967) ovaj glagol je bezličan i pojavljuje se i sa ovom morfemom i bez nje. Reč je, dakle, o morfološkom dubletu. O glagolima s ovom karakteristikom up. Ivić (1961–1962: 144).

= *neko zapali svetla*). Različita uloga ove morfeme odražava se i u prevodu. Kao ekvivalent glagola *zanoćati se* pojavljuje se mađarski glagol *beesteledik,* koji pripada onoj grupi medijalnih glagola „koji kao dopunu ne mogu imati subjekat" (Andrić 2002: 41). Kao ekvivalent pasivne strukture s morfemom *se* opet se javlja rečenica s predikatom u 3. licu množine i izostavljenim subjektom:

> *Čim* ***se zanoća*** *i* ***zapale se svijetla****, oživljuju pjanci* (ĆŠ, 193).
> *Mihelyt* ***beesteledik*** *s* ***meggyújtják a lámpákat****, felélénkülnek a korhelyek* (ĆS, 165).

U prevodu sledeće rečenice javlja se glagol *folytatódik* (= *nastavljati se*),[10] kojeg karakteriše sufiks *-ódik/-ődik*. Ovim sufiksom se u mađarskom obeležava radnja koja se vrši sama od sebe (Andrić 2002: 114), odnosno, rečenica s ovakvim glagolom ima subjekat koji je zapravo dubinski objekat. Semantika gramatičkog subjekta ove rečenice (*terevenke* = *dáridók*) zahteva aktivnog vršioca radnje koji je potisnut pasivnom strukturom. Time i prevod na mađarski ima karakteristike pasivne rečenice, a glagol *folytatódik* može se svrstati u tzv. mediopasivne glagole (Andrić 2002: 41):

> *Svaki* ***se*** *dan* ***ponavljaju terevenke*** (ĆŠ, 193).
> *Nap nap után* ***folytatódtak a dáridók*** *s egyre vadabbul* (ĆS, 164).

Slična je situacija i u sledećem primeru u kojem gramatički subjekat rečenice (*dućani* = *boltok*) zahteva aktivnog vršioca radnje označene predikatom (*otvarati se* = *kinyit*). Naime, glagol *otvarati* u ovom primeru ima značenje 'činiti da nešto započne s radom (u određeno vreme), da bude dostupno drugima (strankama, posetiocima i sl.)',[11] dok je morfema *se* znak intranzitivnosti, ali i nosilac pasivnog značenja. Glagol *kinyit* može biti i tranzitivan i intranzitivan.[12] U prvom slučaju odgovara srpskom tranzitivnom glagolu *otvarati*, dok u drugom intranzitivnom *otvarati se*:

---

[10] Leksičko-semantička ekvivalencija proveravana je u dvojezičnom rečniku *Magyar-Szerbhorvát kéziszótár* (Palich 1988).

[11] Ovo značenje glagola *otvoriti* daje se u *Rečniku srpskoga jezika* (2007), a *otvarati* (*se*) nesvršen je glagol prema ovom svršenom glagolu, te se očekuje da se njihova značenja podudaraju.

[12] Prema jednojezičkom rečniku mađarskog jezika *Magyar Értelmező Kéziszótár* (1987).

*Neki **dućani se** nikako **ne otvaraju*** (ĆŠ, 196).
*Vannak boltok, amelyek sehogy **sem nyitnak ki*** (ĆS, 167).

Za razliku od prethodna dva primera, u sledećem je, u srpskom, moguća dvojaka interpretacija. Naime, morfema *se* uz glagol *pogasiti* može biti znak intranzitivnosti, pri čemu glagol dobija značenje da nešto *prestaje da gori/sija* bez uticaja aktivnog vršioca radnje, odnosno ima medijalno značenje. Drugačija interpretacija jeste ona prema kojoj je ovo pasivna struktura iz koje je izostao agens (*fenjeri se pogase = neko pogasi fenjere*). Ovaj srpski glagol preveden je mađarskim intranzitivnim glagolom *kihuny* koji je, u ovoj konkretnoj realizaciji, sinonimičan glagolu *kialszik*,[13] a ovaj je, pak, semantički ekivalent srpskim glagolima *ugasiti se, dogoreti*. Dakle, prevodilac se opredelio za ono tumačenje prema kojem je ovaj srpski glagol upotrebljen s medijalnim značenjem:

*A poslije, kad **se pogase fenjeri** ispred cirkusa* [...] (ĆŠ, 194).
*De később, mihelyt a cirkusz előtt **kihunynak a fények*** [...] (ĆS, 165).

U prevodu je anonimnost agensa, u manjem broju primera, postignuta konstrukcijama s bezličnim modalnim glagolima i dopunom u infinitivu. U prvom primeru realizovan je modalni glagol *kell* (= *trebati, morati*), a u drugom modalni glagol *lehet* (= *moći*). Modalna semantika, koja je u prevodu eksplicirana, može se i u srpskom rekonstruisati. U prvom primeru reč je o preskriptivnom značenju ove konstrukcije te se ona može transformisati u konstrukciju s modalnim glagolom *trebati* (up. *obojicu Morića treba uhvatiti i posijeći*). U drugom je sadržana negacija značenja mogućnosti, te se u transformu pojavljuje negirani modalni glagolo *moći* (up. *u kojima se nije mogla razlikovati zjenica*).[14] Kao što se može primetiti, i ovako transformisane konstrukcije zadržavaju uopštenost agensa:

[...] *stigao* (*je*) *iz Stambola konačan odgovor*: ***da se obojica Morića uhvate i posijeku*** (AĐ, 18).
*…onnan végleges válasz érekezett: **a két Morić fivért el kell fogni és lefejezni*** (AGY, 126).

[...] *kružio* (*je*) *precrnim očima, kao u kunića, u kojima **se nije razlikovala zjenica*** (AĐ, 11).

[13] Takođe prema *Magyar Értelmező Kéziszótár* (1987).

[14] O uslovima i mogućnostima rekonstruisanja srpskih modalnih glagola u ovakvim iskazima i njihovim mađarskim ekvivalentima up. Zvekić-Dušanović (2007: 184–185).

Ez a szem a háziynúl szeméhez hasonlított, amelyben ***alig lehet megkülönböztetni a szembogarat*** (AGY, 117).

Upravo kada se u originalu, u funkciji predikata, pojavljuju glagoli auditivne i vizuelne percepcije (*čuti* i *videti*), u prevodu se često ostvaruje konstrukcija koju čini modalni glagol *lehet* (= *moći*) i infinitiv. U sledećim primerima se, u srpskom, uz ovakve obezličene predikate pojavljuju dopunske rečenice koje su prema sintaksičkoj funkciji subjekatske klauze, a na semantičkom planu reprezentuju objekat (up. Ружић 2006: 84):

U tišini ***se čulo*** *kako mu škripi koža na bensilahu i tozlucima* (AĐ, 17).
A csöndben ***hallani lehetett****, miként csikorog fegyverszíjának és lábszárvédőjének bőre* (AGY, 124).

Čulo se *kako psi reže i glođu ostavljene kosti* (AĐ, 24).
Hallani lehetett*, amint az eldobált csontokon kutyák rágcsálódnak, s eközben egymásra morognak* (AGY, 132).

U udaljenim baštama ***se*** *u tamnoj tišini* ***čuje*** *kako s muklim tutnjem biju o zemlju prezrele kruške* (AĐ, 25).
A távoli kertek sötét csendjében ***hallani lehet****, amint tompa puffanással egy-egy túlérett körte hull a földre* (AGY, 134).

Kad sjaha i pođe prema kapiji, ***vidjelo se*** *da je neobično nizak i zdepast* (AĐ, 10).
Mikor nyeregből szállt s a kapu felé indult, ***látni lehetett****, hogy rendkívül alacsony és zömök férfi* (AGY, 117).

Infinitiv upotrebljen samostalno u mađarskom može imati značenje mogućnosti ostvarivanja neke situacije i u takvom iskazu moguće je rekonstruisati modalni glagol *lehet* (= *moći*). Ovako upotrebljen infinitiv eliminiše podatak o vršiocu radnje. Čest prevodni ekvivalent ovog tipa mađarskog infinitiva u srpskom je punoznačni glagol obezličen morfemom *se* (up. Zvekić-Dušanović 2001: 71). Stoga je prevod sledećeg primera u potpunosti u duhu mađarskog jezika i semantički odgovara originalu:

Čuje se *samo zurna i podvriskivanje i mukli tresak* (ĆŠ, 199).
Csak a török sípot ***hallani****, meg nagy kurjantásokat és tompa robajt* (ĆS, 170).

Mađarski glagoli *hallatszik* i *látszik* predstavljaju intranzitivne varijante glagola percepcije *hall* i *lát*, i semantički odgovaraju srpskim glagolima *čuti* i *videti*

obezličenim morfemom *se*. I srpske i mađarske rečenice s ovakvim glagolima dobijaju gramatički subjekat koji je, na semantičkom planu, objekat rečenice:

I povazdan ***se čula*** *šala, smijeh, pljesak* (AĐ, 10).
S naphosszat ***hallatszott*** *a tréfálkozás, nevetgélés, a taps* (AGY, 116).

Čuše se *konji u štalama* (AĐ, 15).
Az istállóból ***kihallatszott*** *a lovak dobogása* (AGY, 122).

[...] *iza ugla* ***se čuje*** *po kaldrmi topot kako bježi plaćeno dijete* (AĐ, 29).
[...] *a sarok mögül a kövezetről* ***idehallatszott*** *a felbérelt gyerek menekülő lábdobaja* (AGY, 139).

[...] *zatrpao bih dvije ovakve kasabe da* ***se*** *nikako* ***ne vide*** (ĆŠ, 194).
[...] *két ilyen kaszabát is elborítana, mint a miénk, de úgy, hogy semmi* ***sem látszana*** *belőle* (ĆS, 165).

U prevodu beležimo i aktivnu rečenicu s predikatom u 1. licu množine čime je identifikovan agens koji u srpskom nije iskazan, ali je poznat iz konteksta rečenice:

Ne vidi se*, more, daleko nam je kućama, izginućemo* (AĐ, 22).
Sötét van, ***nem látunk****, messzi lakunk, nyakunkat törjük* (AGY, 131).

I u sledećem primeru ova srpska konstrukcija prevedena je aktivnom rečenicom. Ipak, subjekti (*dal, muzsika, kurjongás*) nisu, u užem smislu, i agensi tako konstruisane rečenice, već su njima iskazani uzročnici koji ometaju auditivnu percepciju. Subjekti mađarske rečenice ekvivalenti su srpskog genitiva s predlogom *od* kojima je u ovoj rečenici iskazan uzrok (*od pjesme, svirke i dovikivanja*):

Ali ***se ne čuje*** *ništa* ***od pjesme, svirke i dovikivanja*** (ĆŠ, 200).
De szavait ***elnyomja a dal, a muzsika meg a kurjongás*** (ĆS, 171).

U sledećem primeru glagol *čuti* preveden je izrazom *az a hír járt róla* koji ima značenje ‘govorilo se, pronosila se vest, kolali su glasovi’. Ovaj glagol je i u

srpskom upotrebljen sa značenjem saznavanja informacija na osnovu kazivanja drugih, odnosno sredstvo je iskazivanja neodređene imperceptivne modalnosti:[15]

> ***Čulo se*** *samo da je počinio mnoge ludosti zbog udovice jednog ušćupskog trgovca i da ga je ogulila neka Jevrejka* (AĐ, 24).
> *Csak* ***az a hír járt róla****, hogy sok bolondságot követett el egy ušćupi kereskedő özvegye miatt, meg hogy egy zsidólány* [...] *jól megkopasztotta* (AGY, 133).

Glagol *kazivati*, obezličen morfemom *se*, preveden je glagolom *hírlik*. Semantika ovih glagola takođe upućuje na neodređenu imperceptivnu modalnost:

> ***Kazivalo se*** *da su poslanici iz Mletaka* (AĐ, 9).
> ***Úgy hírlett****, Velence követei* (AGY, 115).

Modalno značenje ima i primer u kojem se pojavljuje glagol *čini se*, s tim što se ovde može govoriti o epistemičkoj modalnosti.[16] U mađarskom se pojavljuje bezlični glagol vizuelne percepcije *látszik* (= *vidi se*). Značenje ovog glagola modifikovano je korelativom *úgy*, čije prisustvo unosi semantiku epistemičke modalnosti:[17]

> *Jedan perverzan individuum koji se kazuje hodža iz Bihaća, a uistinu* ***čini se*** *da putuje svijetom kud ga vode mutni i strašni nagoni* (AĐ, 10).
> *Egy perverz személyiség, aki bihaći hodzsának vallotta magát, valójában azonban* ***úgy látszott****, hogy vaktában utazgat a nagyvilágban, amerre sötét és szörnyű ösztöne hajtja* (AGY, 116).

---

[15] Pod imperceptivnom modalnošću podrazumeva se "такав вид модалности у оквиру којег се садржај исказа квалификује у светлу чињенице да говорно лице није извор информације која се износи" (Пипер 2005: 645). To je tip modalnosti u kojem govornik saopštava o informaciji preuzetoj iz nekog drugog izvora, odnosno da je informacija „iz druge ruke". Kao podtip imperceptivne modalnosti može se izdvojiti neodređena imperceptivnost kod koje se „извор информације коју говорно лице преноси адресату не представља као познат, тј. тај извор информација остаје неодређен" (Пипер 2005: 646).

[16] Epistemičkom modalnošću iskazuje se „мањи или већи степен дистанцираности говорног лица од истинитости пропозитивног садржаја" (Пипер 2005: 644).

[17] O mađarskim modalnim konstrukcijama s korelativom *úgy* i njihovim srpskim ekvivalentima up. D. Zvekić-Dušanović (2005).

Srpski kognitivni glagol *znati* obezličen morfemom *se*, u mađarskom je preveden takođe kognitivnim *tud* u 3. licu množine:

O njegovim doživljajima tog ljeta ***zna se*** *veoma malo* (AĐ, 24).
Mindarról, ami ezen a nyáron történt vele, nagyon keveset ***tudnak*** (AGY, 133).

Anonimnost agensa složenih glagolskih predikata s modalnim glagolom *moći* postiže se obezličavanjem ovog modalnog glagola morfemom *se* i upotrebom infinitiva u funkciji dopune. Semantički ekvivalent ovog srpskog modalnog glagola u mađarskom je bezlični glagol *lehet* uz koji se, kao i u srpskom, ostvaruje dopuna u infinitivu. Ovakva konstrukcija realizovana je u prvom sledećem primeru, dok je u drugom, umesto navedenog glagola, upotrebljen pridev *nehéz* (= *teško je*), čime je semantika nemogućnosti ostvarivanja situacije označene infinitivom u polaznom jeziku zamenjena semantikom teškoće ostvarivanja situacije u ciljnom jeziku, ali je zadržano značenje neidentifikovanog agensa:

Nije ***se*** *nikako* ***moglo znati*** *šta misli* (AĐ, 30).
Semmiképpen sem ***lehetett tudni****, mire gondol* (AGY, 140).

Svašta ima na svijetu, ni ***pomisliti se ne može*** *šta sve još može biti* (ĆŠ, 193).
Mi minden van széles e világon még ***elgondolni is nehéz****, mi minden nem létezhetik* (ĆS, 165).

Mađarski glagol *tud*, osim primarnog značenja *znati*, često ima i značenje *moći*, s kojim je on i upotrebljen u sledećem primeru. U prevodu se ovaj glagol nalazi u 3. licu jednine čime je označen agens poznat iz konteksta:

Mlječanka u krznu i somotu čije ***se*** *tijelo, vitko i plemenito,* ***ne može ni zamisliti*** (AĐ, 32).
A bársonyba, szőrmébe öltözött velencei lány, akinek karcsú és nemes termetét ***elképzelni sem tudja*** (AGY, 142).

2.2.2. Participski pasiv je konstrukcija koja se sastoji od trpnog prideva i različitih oblika glagola *biti*. U mađarskom jeziku postoji više mogućnosti za iskazivanje pasivnog značenja[18] od kojih struktura koja se sastoji od

[18] Mađarski jezik poseduje pasivne glagole koji su, doduše, u savremenom jeziku ređe u upotrebi, dok su za iskazivanje pasivnog značenja češća sredstva: konstrukcija s

egzistencijalnog glagola i glagolskog priloga (*a ház el van adva = kuća je prodata*) predstavlja najbliži formalni ekvivalent srpskom pasivu s trpnim pridevom. Ipak, prevodilac se ne opredeljuje za ovu mogućnost, već, najčešće, za aktivnu rečeničnu strukturu u kojoj je subjekat izostavljen, a predikat se realizuje u 3. licu plurala. Subjekat srpske pasivne rečenice dobija funkciju objekta u prevodu na mađarski jezik. To pokazuju i sledeći primeri zabeleženi u građi:

Gazde ***su zvane*** *kod predstojnika* (ĆŠ, 202).
A gazdákat ***beidézték*** *az elöljáróhoz* (ĆS, 173).

Plaćena je *grdna globa* (ĆŠ, 202).
Hatalmas bírságokat ***fizettek*** (ĆS, 173).

Bio ga je kako mu ***je naređeno*** (ĆŠ, 203).
Úgy verte, ahogyan ***megparancsolták*** *neki* (ĆS, 174).

Tri dana prije njegova dolaska ***pogubljena su*** *nad Kovačima* [...] *oba Morića* (AĐ, 24).
Érkezése előtt három nappal, Kovači fölött [...] ***kivégezték*** *a két Morić testvért* (AGY, 133).

U jednom slučaju prevodilac se opredelio za konstrukciju koju čine funkcionalni glagol i imenica s objekatskim nastavkom (*ütést kap = dobiti batine*). U ovakvoj rečeničnoj strukturi zadržana je anonimnost agensa srpske pasivne rečenice:

Samo kad se okrene na stranu gdje ***je bijen****, on zajeca* (ĆŠ, 203).
Csak ha arra az oldalára fordult, amelyre ***az ütést kapta****, jajdult fel* (ĆS, 174).

Srpska pasivna rečenica u jednom primeru prevedena je aktivnom rečenicom sa iskazanim agensom (*Avdaga*) pri čemu subjekat srpske rečenice u prevodu dobija funkciju objekta (*Avdaga elpáholta az inasát = Avdaga je izmlatio šegrta*):

Avdagin šegrt je bio *tako* ***bijen*** *da zbog toga ne smije više da uđe* (ĆŠ, 190).

---

glagolskim prilogom, konstrukcija s funkcionalnim glagolom ili medijalni glagoli (Balogh i dr. 2000: 88, Andrić 2002: 43).

Avdaga *egyszer úgy* ***elpáholta az inasát****, mert érte jött, hogy azóta a gyerek nem meri a lábát betenni* (ĆS, 161).

3. Prevodni ekvivalenti srpskih obezličenih i pasivnih struktura pokazali su da se u mađarskom najčešće upotrebljava aktivna rečenica s izostavljenim subjektom i predikatom u 3. licu množine. I u srpskom jeziku se, za označavanje radnje koja se pripisuje neimenovanim licima, upotrebljavaju ovako strukturirane rečenice, tzv. neodređeno-lične rečenice (Пипер 2005: 600). Primeri s ovakvom strukturom zastupljeni su u posmatranim Andrićevim pripovetkama i dosledno se na mađarski prevode formalno identičnom strukturom:

Nisu *ih* ***smaknuli*** *kraj Miljacke, ispod Latinske ćuprije, gdje* ***su vješali*** *raju* (AĐ, 25).
Nem a Miljacka mentén ***végeztek velük****, a Taliján hídnál, ahol a keresztény köznép embereit* ***szokták kivégezni*** (AGY, 133).

Redom ***su*** *ga* ***pozivali*** *na iftar* (AĐ, 26).
Sorjában ***hívták meg*** *Gyerzelezt iftárra* (AGY, 134).

U sumrak ***su*** *ga* ***ispustili*** (ĆŠ, 203).
Sötétedéskor ***kiengedték*** (ĆS, 174).

Ćorkana ***su*** *jedinog* ***zadržali*** *u hapsu* (ĆŠ, 203).
Valamennyi beidézett közül csak Ćorkant ***tartották*** *dutyiban* (ĆS, 173).

Ova forma, s glagolom odgovarajuće semantike, sredstvo je i iskazivanja imperceptivne modalnosti. To pokazuje primer s glagolom *kazati* (= *beszél*):

Kažu*, niko joj nije mogao nakraj stati* (AĐ, 19).
Azt beszélték*, senki sem tudja kedvét tölteni* (AGY, 127).

4. Standardno sredstvo za izražavanje agensa uopštenog tipa sa značenjem neodređenog mnoštva u srpskom su imenice *ljudi* i *svet* (Radovanović 1990: 212). Ovima možemo pridružiti i leksemu *gomila*, koja je takođe zabeležena u posmatranim Andrićevim priprovetkama. U mađarskom se, s istim značenjem i funkcijom, upotrebljavaju imenice *emberek*, *tömeg* i *sokaság*:

[...] ***ljudi*** *ga tapšu po ramenu* (AĐ, 12).
[...] ***az emberek*** *pedig a vállát veregették* (AGY, 119).

Svijet *se obazirao* (AĐ, 24).
Az emberek *utánuk fordultak* (AGY, 133).

Svijet *se pomalo razilazi* (AĐ, 22).
A tömeg *lassanként széjjeloszlik* (AGY, 130).

Gomila *zastade* (ĆŠ, 198).
A sokaság *megtorpan* (ĆS, 170).

5. Zameničke reči takođe mogu imati funkciju označavanja neodređenog mnoštva. Zamenice tipa *svi* (= *valamennyien*, *mindannyian*), *niko* (= *senki*) pripadaju opštim kvantifikatorima (Пипер 2005: 875), te su predikatima ovih rečenica obuhvaćeni svi ljudi, bez izuzetka, prisutni u momentu važenja predikacije:

U jedan čas kao da ***svi*** *osjetiše da su pretjerali* (AĐ, 14).
Egy pillanatra szinte ***valamennyien*** *úgy érezték, hogy túlzásba vitték a dolgot* (AGY, 121).

Svi *se stadoše razilaziti* (AĐ, 23).
Valamennyien *szétszóródtak* (AGY, 131).

[...] ***svi*** *su umorni i zaneseni* (ĆŠ, 191).
[...] ***mindannyian*** *olyan fáradtak az elragadtatástól* (ĆS, 162).

Svi *su se dugo smijali* (AĐ, 29).
Mindannyian *sokáig nevettek* (AGY, 139).

Ali ***niko*** *ne zna šta je Ćorkan* (ĆŠ, 194).
De ***senki*** *se tudja, ki az a Ćorkan* (ĆS, 165).

Zamenice *neko* (= *valaki*) i *neki* (= *egyesek*) pripadaju neodređenim kvantifikatorima (Пипер 2005: 877), pri čemu se prva odnosi na jednu neidentifikovanu osobu, a druga na više njih, ali ne i na sve prisutne:

Dok, jedno predveče, ***neko*** *ne pronese glas* (ĆŠ, 196).
Addig, addig, amíg végül is egy estefelé ***valaki*** *el nem hírészteli* (ĆS, 167).

Neko *uzeo pa udara svom snagom u žuti limeni tas* (ĆŠ, 200).
Valaki *teljes erőből veri azt a sárga borbélytányert* (ĆS, 171).

Neki *zađoše za han* (AĐ, 14).
Egyesek *a hán mögé somfordáltak* (AGY, 121).

Neki *zapinju za konopce ili daske* (ĆŠ, 201).
Egyesek *megbotlanak a kötelekben és deszkákban* (ĆS, 172).

U prevodu se javljaju i neodređene zamenice *néhányan* (u funkciji subjekta) i *néhány* (u funkciji kvantifikativne odredbe uz imenicu *ember*) u čijim značenjima preovladava upravo semantika kvantifikacije (*néhányan = nekoliko njih, néhány ember = nekoliko ljudi*) nasuprot leksemi *egyesek* (= *neki, jedni*) sa dominantnim značenjem neodređenosti:

Dođoše gazda Stanoje i Kosta Mutapčija i još ***neki*** (ĆŠ, 197).
Megjött Stanoje gazda, és Kosta Mutapčija, aztán megérkeztek még ***néhányan*** (ĆS, 168).

I ***neki*** *novi se pridružili* (ĆŠ, 200).
Néhány *új ember is csatlakozott a társasághoz* (ĆS, 171).

Ponavljanjem neodređene zamenice *neki* u više uzastopnih rečenica ističe se razlika u postupcima više grupa neodređenih agensa, odnosno, među tim rečenicama uspostavlja se odnos suprotnosti:

Neki *sjedaju na klupe,* ***neki*** *na zemlju.* ***Neki*** *neće, nego mlataraju rukama i pjevaju* (ĆŠ, 201).
Egyesek *a padokra ülnek,* ***mások*** *a földre. Ismét* ***mások*** *nem akarnak leülni, hanem énekelnek és hadonásznak* (ĆS, 172).

Suprotstavljanje jednog neodređenog mnoštva drugom eksplicira se i leksemama *jedni* (= *egyesek*) i *drugi* (= *mások*). Ove se lekseme, po pravilu, javljaju u nezavisnim rečenicama povezanim suprotnim odnosom, pri čemu je leksema *jedni* rezervisana za prvu, a leksema *drugi* za drugu, prvoj suprotstavljenu, rečenicu:

Jedni *taru suze, a* ***drugi*** *polegli po travi pa se samo valjaju od smijeha* (AĐ, 13).
Egyesek *a könnyeiket törölgetik,* ***mások*** *a fűben feküsznek, és csak úgy gurulnak a kacagástól* (AGY, 120).

Jedni *tuku u prozore cirkuskih kola,* ***drugi*** *traže ulaz u čador* (ĆŠ, 200).

Egyesek *a cirkuszkocsik ablakain zörgetnek,* ***mások*** *azt követelik, engedjék be őket a sátorba* (ĆS, 171).

I sledeće rečenice, s jednim opštim kvantifikatorom *svi* (= *valamennyien*) i jednim relativnim kvantifikatorom (Пипер 2005: 877) *malo ko* (= *kevesen*) u funkciji subjekta, povezane su suprotnim odnosom:

[...] ***svi*** *su bili čuli za njega, ali ga je* ***malo ko*** *vidio* (AĐ, 10).
[...] ***valamennyien*** *hallották hírét, de csak* ***kevesen*** *látták* (AGY, 117).

6. Umesto stvarnog vršioca, označenog imenskom reči s obeležjem živo (+), i pojmovi s obeležjem živo (–) mogu biti interpretirani kao agens kada je u njima izvršena metonimijska modifikacija (Гортан-Премк 2004: 69; Алановић 2006: 107). U Andrićevim tekstovima se, ovako upotrebljene, pojavljuju imenice sa značenjem naseljenih mesta, odnosno prostora u kojem borave ljudi (*kasaba, grad, čaršija, han*) koji istupaju kao kolektivni agens. O agentivnoj upotrebi ovih imenica svedoče predikati ovih rečenica u kojima se javljaju glagoli akcione semantike[19] (*piti, propiti se, izbezumiti se, zvati*), kopulativni predikat (*biti lud*) koji ima semantiku prostog predikata s punoznačnim glagolom (*poludeti*), kao i predikat s negiranim posesivnim glagolom (*nemati*) i imenskom dopunom čija semantika takođe upućuje na živ pojam (*srce*). U prevodu na mađarski pojavljuju se formalno identične rečenice (sa subjektima *kaszaba, kisváros, város, csarsija, hán* i predikatima *dőzsöl, leissza magát, eszét veszti, nevez, megbolondul, nincs szíve*). U sledećim primerima ove imenice zauzimaju poziciju subjekta:

Sva ***kasaba pije*** (ĆŠ, 196).
Az egész ***kaszaba dőzsöl*** (ĆS, 167).

[...] *jer je on oduvijek neminovan kad* ***se kasaba propije*** (ĆŠ, 192).
[...] *mert Ćorkanra mindig feltétlenül szükség van, valahányszor a* ***kaszaba leissza magát*** (ĆS, 163).

Tako je s vremena na vrijeme i prije bivalo, pa ***se*** *sva* ***kasaba****, od ma kakva neznatna povoda, odjednom* ***izbezumi*** (ĆŠ, 191).

[19] O glagolima akcione semantike i njihovim supklasama govori Alanović (2006: 107–108) pozivajući se na istraživanja M. V. Vsevolodove o semantičkim i sintaksičkim klasama glagola.

Időről időre azelőtt is megesett, hogy valamilyen jelentéktelen okból a ***kaszaba*** *egyszer csak* ***eszét vesztette*** (ĆS, 162).

Gazda Stanoje, koga sva ***kasaba zove*** *Zalumac, vodi kolo* (ĆŠ, 199).
A kólót Stanoje gazda vezeti, akit az egész ***kisváros*** *Zalumacnak* ***nevezi*** (ĆS, 170).

[...] *u čudu se pitala „u koga se umetnu" da* ***je*** *rad nje* ***grad lud*** (AĐ, 28).
[...] *csodálkozva kérdezgette, hogy ugyan „kire ütött" a lánya, aki miatt az egész* ***város megbolondul*** (AGY, 137).

Sva ***čaršija*** *zajedno* ***nema srca*** *koliko ja* (ĆŠ, 196).
Az egész ***csarsijának*** *együttesen* ***nincs*** *akkora* ***szíve****, mint nekem* (ĆS, 167).

U sledećem primeru deverbativna imenica u lokativu s predlogom *u* kondenzator je relativne restriktivne klauze. Transformacija ove imeničke sintagme u glagolsku pokazuje da se u transformu pojavljuje glagol koji u funkciji subjekta zahteva živ pojam jer se njime iskazuje psihičko stanje (*han, još uvijek u prestrašenom ćutanju = han, koji je još uvijek prestrašeno ćutao*). U mađarskom se pojavljuje konstrukcija s participom perfekta u funkciji atributa uz imenicu *han* (*a még mindig rémült némaságba merült hán = u još uvek prestrašeno ćutanje utonuo han* /bukvalni prevod s mađarskog/) koja je semantički ekvivalent strukture originalnog teksta:

Za njim je ostajao ***han****,* ***još uvijek u prestrašenom ćutanju*** (AĐ, 15).
Mögötte ottmaradt ***a még mindig rémült némaságba merült hán*** (AGY, 123).

Ove imenice pojavljuju se i u funkciji objekta. Da je i u tim slučajevima u pitanju njihova metonimijska upotreba potvrđuje semantika glagola i izraza u funkciji predikata (*baciti u zanos, zaneti*):

Ali uveče je igračica na žici ono što ***baca kasabu u zanos*** (ĆŠ, 190).
Esténként azonban a kötéltáncosnő ***ragadja szédületbe a kisvárost*** (ĆS, 161).

[...] *čim on zapjeva, osvoji odmah i* ***zanese*** *vas* ***han*** (AĐ, 11).
[...] *ha ő dalra gyújtott, nyomban meghódította és* ***magával ragadta*** *az egész* ***hánt*** (AGY, 118).

7. Deverbativne imenice i, uopšte, imenice s glagolskom semantikom, svakako ne mogu biti agensi, ali ih njihova semantika zahteva. U sledećem primeru imenica *pjesma* subjekat je predikata u kojem se nalazi glagol akcione semantike

(*ići*). U prevodu, funkciju subjekta ima semantički ekvivalentna imenica *dal* (= *pesma*), dok se u funkciji predikata nalazi glagol *száll* (= *leteti*). Prevodilac je, vidimo, zadržao širu semantiku glagola iz originala – glagol kretanja, ali se, umesto glagola *ići*, opredelio za glagol *leteti*. Obrazloženje može biti želja za pojačanim stilskim efektom:

> ***Pjesma je išla*** *pred njim* (AĐ, 10).
> ***Dal szállt*** *előtte* (AGY, 116).

Glagol *probuditi*, u sledećem primeru, ne mora imati subjekat s obeležjem živ (+), ali ga zahtevaju imenice koje su se pojavile u funkciji subjekata (*glasovi, smijeh i pjesma*). Prevodilac se opredelio za drugačiju rečeničnu perspektivu. Naime, umesto tranzitivnog glagola *probuditi* (= *ébreszt*) upotrebio je intranzitivni medijalni *ébred* (= *probuditi se*) čime je objekat originalne rečenice (*Đerzelez*) zauzeo poziciju subjekta, dok su subjekti dobili funkciju odredbe za uzrok. Uprkos ovim sintaksičkim izmenama, semantika polazne rečenice zadržana je jer i u originalu imenice u funkciji subjekta zapravo uzrokuju stanje u kojem se objekat našao:

> *Ujutru* ***su*** *Đerzeleza u ranu zoru* ***probudili glasovi, smijeh i pjesma*** (AĐ, 17).
> *Másnap kora hajnalban Gyerzelez* ***kacagás és dal hangjaira ébredt*** (AGY, 125).

U sledećem primeru pojavljuju se deverbativne imenice *ćutanje, udivljenje* i *poštovanje*, pri čemu imenica *ćutanje* ima funkciju subjekta, dok su druge dve upotrebljene u funkciji eksplikativne dopune uz pridev *pun*. Tako nastalom sintagmom kvalifikuje se imenica *ćutanje*. I u prevodu ove rečenice beležimo nešto drugačiji sintaksički raspored semantički ekvivalentnih elemenata. Imenice *csend* (= *tišina*) i *csodálat* (= *udivljenje*) imaju funkciju subjekta, dok se umesto imenice *poštovanje* (= *tisztelet*) pojavljuje pridev tvoren od nje (*tiszteletteljes*) kao atribut imenice *csodálat* (= *udivljenje*):

> *Dočekalo ga je* ***ćutanje, puno udivljenja i poštovanja*** (AĐ, 10).
> ***Néma csend és tiszteletteljes, nagy csodálat*** *fogadta* (AGY, 117).

Konkretne imenice kao što su *bubnjevi, krnete* i *šargije* u sledećem primeru zvukove ne mogu proizvoditi sami, već je za to neophodan agens. U originalnom tekstu, na srpskom, one imaju funkciju subjekta, ali ne mogu biti i agens u užem smislu. Agens nije imenovan. U prevodu su imenice *nagydob* i *sargija* dobile funkciju objekta predikata u 3. licu množine, dok se imenica *síp*

nalazi u funkciji subjekta uz glagol *szól* koji je upotrebljen sa bezličnim značenjem *hallatszik* (= *čuje se*):

> *Gorile su vatre.* ***Tukli bubnjevi***, ***udarale krnete i šargije*** (AĐ, 18).
> *Mindenfelé tüzek égtek.* ***Verték a nagydobot***, ***szóltak a sípok***, ***pengették a sargiját*** (AGY, 127).

Imenice glagolske semantike koje zahtevaju aktivnog vršioca radnje (*zabuna*, *šutnja*, *pijanka*, *pjesma*, *tučnjava*, *ršum*, *lom*) javljaju se i kao dopune[20] uz glagole fazne semantike *nastati* i *stati*. Ovi primeri su na mađarski jezik prevedeni formalno identičnim strukturama s leksičkim jedinicama odgovarajućeg značenja:

> ***Nastade zabuna i šutnja*** (ĆŠ, 197).
> *Nagy* ***zavar és hallgatás támadt*** (ĆS, 168).

> *A poslije toga* ***nastaju*** *strašne* ***pijanke i pjesme i tučnjave*** (ĆŠ, 191).
> *Utána pedig rettentő* ***mulatozások és verekedések következnek*** (ĆS, 162).

> [...] *po hanu* ***stade ršum i lom*** (AĐ, 14).
> [...] *a hánon fenyegető* ***kiáltás és*** *nagy* ***zenebona futott végig*** (AGY, 122).

8. Zaključak: U radu smo se fokusirali na jednu od specifičnosti Andrićevog stila pripovedanja – anonimizaciju i uopštavanje agensa, koje on postiže upotrebom različitih sintaksičkih i leksičko-semantičkih sredstava. Cilj je bio da se utvrde prevodni ekvivalenti ovih konstrukcija u mađarskom jeziku. Sprovedena analiza potvrdila je orijentisanost mađarskog jezika ka ličnim konstrukcijama. Naime, kao prevodni ekvivalenti obezličenih i pasivnih struktura, zabeleženih u Andrićevim delima, najčešće se pojavljuju aktivne rečenične strukture s izostavljenim subjektom i predikatom u 3. licu množine – tzv. neodređeno-lične rečenice. Odstupanja od ovog pravila evidentirana su u primerima u kojima se prevodilac opredeljuje za upotrebu glagola s medijalnim, odnosno mediopasivnim značenjem ili bezličnih modalnih glagola. Zabeležen je i manji broj primera u kojima prevodilac rekonstruiše agens. Nasuprot ovome, personalne rečenične strukture s leksemama za izražavanje uopštenog, neodređenog ili kolektivnog agensa pokazuju visok stepen formalne korespondencije u dva posmatrana jezika.

---

[20] Veza ovih imenica s glagolima *stati* i *nastati* može se smatrati i subjekatsko-predikatskom vezom (Stanojčić 1967: 183).

IZVORI

AĐ – Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Put Alije Đerzeleza* in *Sabrana djela Ive Andrića, knjiga osma*. Sarajevo: Svjetlost.

AGY – Andrić 1962: Andrić, Ivo. *Ali Gyerzelez útja* in *Ivo Andrić Válogatott művei III – Elátkozott udvar*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

ĆŠ – Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Ćorkan i Švabica* in *Sabrana djela Ive Andrića, knjiga sedma*. Sarajevo: Svjetlost.

ĆS – Andrić 1962: Andrić, Ivo. *Ćorkan és a sváb lány* in *Ivo Andrić Válogatott művei III – Elátkozott udvar*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

REČNICI

MÉK 1987: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Palich 1988: Palich, Emil. *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

PCJ 2007: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

PCXKJ 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика* I–III (1967–1969). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. *Речник српскохрватског књижевног језика* IV–VI (1969–1976). Нови Сад: Матица српска.

LITERATURA

Алановић, Миливој (2006). Формалносинтаксички обрасци идентификације агенса. In: *Прилози проучавању језика* 37, 105–116.

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh, Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Бјелаковић, Исидора (2005). Преглед приступа у изучавању пасивних конструкција (страна литература). In: *Прилози проучавању језика* 36, 103–117.

Bori, Imre (1992). *Ivo Andrić* (monográfia). Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић, Милка (1961–1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику). In: *Јужнословенски филолог* XXV, 137–151.

Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантка* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 575–982.

Ружић, Владислава (2006). Допунске реченице у савременом српском језику. Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 и XLIX/2, 1–259.

Stanojčić, Živojin (1967). *Jezik i stil Iva Andrića, (Funkcije sinonimskih odnosa).* Beograd. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Monografije knj. XI.

Станојчић, Живојин (1990). Граматичке структуре за означавање непознатог (неноминативног) агенса у језику П. П. Његоша и Ива Андрића. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 18/2, 449–459.

Станојчић, Живојин; Љубомир Поповић (2002). *Граматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Звекић-Душановић, Душанка (2001). Инфинитив у српском и мађарском језику. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 25–95.

Звекић-Душановић, Душанка (2005). Мађарске модалне конструкције с корелативом úgy и њихови српски еквиваленти. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2, 241–255.

Звекић-Душановић, Душанка (2007). *О српским конструкцијама с имплицитним модалним глаголима и њиховим мађарским еквивалентима*. In: *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске* 6, 175–188.

KONTRASTIVNO O REČENICAMA TIPA *KO TO KAŽE* / *KO DA TO KAŽE*[1]

1. U radu koji nosi naslov *O rečenicama tipa Ko to kaže / Ko da to kaže* akademik M. Ivić (2000: 75–84) poziva na nastavak istraživanja u pravcu rasvetljavanja nekih konstrukcionih obaveznosti u srpskim rečenicama. Podstaknuta ovim pozivom i imajući, pri tom, u vidu da kontrastivna proučavanja jezika mogu doprineti sagledavanju jezičkih pojava u jednom jeziku iz drugačijeg ugla, opredelila sam se da tipove konstrukcija koje autorka razmatra uporedim sa njihovim prevodnim ekvivalentima u mađarskom jeziku.

Predmet razmatranja navedenog rada jeste gramatička osobina „spoznajnih reči"[2] u srpskom jeziku (kao što su: *Ko?, Šta?, Gde?, Kad?* i sl.) koja se sastoji u mogućnosti njihovog spajanja s veznikom *da*. Autorka primećuje da je jezičkim stručnjacima koji su osvetljavali srpske upitne rečenice izmakla jedna relevantna pojedinost: „uloga koju, pri strukturiranju određene vrste pitanja, dobija podrazumevanje toga da situacija na koju se dato pitanje odnosi jeste / nije postojeći fakat" (str. 76). Reč je, naime, o upitnim rečenicama čiji je predikat ostvaren prezentom imperfektivnog vida. Pravilo koje M. Ivić uočava sastoji se u sledećem: „kad (govorni predstavnik (standardnog) srpskog jezika) želi saopštiti da posredi jeste 'postojeći fakat', on ništa ne ubacuje između reči kojom / rečima kojima data rečenica započinje i njenog tako uobličenog predikata, a kad, naprotiv, treba implicirati suprotno, on u tu poziciju obavezno postavlja reč *da*" (str. 76–77). Ovo pravilo, međutim, ne ograničava se samo na „spoznajne reči" već se i pitanja čija inicijalna leksička datost nije „spoznajnog" tipa ustrojavaju na ovaj način, što upućuje na to da nije posredi specifičnost određene vrste leksičko-gramatičkih jedinica već konstrukciona osobenost cele upitne rečenice kao takve (istakla M. Ivić). U prilog ovome govori i mogućnost zamene cele sintaksičke konstrukcije *da* + prezent oblikom infinitiva, što autorka ilustruje primerima: *Zašto ćutati? – Zašto da se ćuti?; Šta na to reći? – Šta na to da se kaže?* (str. 78).

---

[1] Rad je objavljen 2011. u: *Zbornik radova sa Trećeg kongresa Primenjena lingvistika danas - između teorije i prakse*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filzofski fakultet u Novom Sadu, Filološki fakultet u Beogradu, 81–90

[2] Spoznajnim rečima logičari nazivaju one leskičko-gramatičke jedinice jezika koje su, zbog njihove upitne upotrebe, sračunate na pribavljanje elementarne spoznaje stvari (Ivić 2000: 75).

2. Imajući u vidu ova zapažanja i pretpostavljajući da je zaista u pitanju osobenost srpskih upitnih rečenica možemo se zapitati kakav će strukturni lik imati semantički ekvivalentne rečenice u mađarskom jeziku. U osnovi kontrastivne analize koja se zasniva na identifikovanju prevodnih ekvivalenata jeste zajednička semantika elemenata posmatranih jezika. Pretpostavka je da prevodni ekvivalenti prenose značenje elemenata polaznog jezika, nezavisno od formalnih karakteristika. S ciljem da se dobije uvid u prevodne ekvivalente posmatranih srpskih upitnih rečenica, primeri koje navodi M. Ivić dati su na prevođenje.[3] Rezultati koji su se pojavili prikazani su u tabeli:

srpski A	mađarski A	srpski B	mađarski B
Ko to kaže?	Ki mondja ezt? Ki mondja?	Ko da to kaže?	Ki mondja meg? Kinek kell ezt/azt (meg)mondania?
Od koga traže pomoć?	Kitől kérnek segítséget?	Od koga da traže pomoć?	Kitől kérjenek segítséget? Kitől kell segítséget kérniük?
Šta se radi u takvom slučaju?	Mit szokás tenni ilyenkor?	Šta da se radi u takvom slučaju?	Mit tegyenek ilyen helyzetben? Mit kell tenni ilyenkor/ olyan helyzetben?
O čemu govori?	Miről beszél?	O čemu da govori?	Miről beszéljen? Miről kell beszélnie?
Gde se sastaju?	Hol szoktak találkozni? Hol találkoznak?	Gde da se sastaju?	Hol találkozzonak? Hol kell találkozniuk?
Kada putujemo?	Mikor utazunk?	Kada da putujemo?	Mikor utazzunk? Mikor kell utaznunk?
Zašto ćutite?	Miért hallgat(tok)?	Zašto da ćutite?	Miért hallgasson /hallgassatok?
Kako se on tamo drži?	Hogyan viselkedik ő ott?	Kako da se on tamo drži?	Hogyan viselkedjen ő ott?

[3] Informatori su bili tri profesora mađarskog jezika, svi mađarsko – srpski bilingvalni govornici.

	Hogyan tartja magát?		
Na koja se vrata ulazi?	Melyik a bejárati ajto? Hol van a bejárat?	Na koja vrata da se ulazi?	Melyik legyen a bejárati ajtó? Melyik ajtón kell bemenni?
Za čiji račun ginu?	Miért áldozzák fel életüket? Kiért halnak meg?	Za čiji račun da ginu?	Miért áldozzák fel életüket?[4] Kiért haljanak meg? Kiért kell meghalniuk?
Da li on nju obilazi?	Meg szokta-e látogatni? Látogatja őt?	Da li da on nju obilazi?	Látogassa-e őt? Látogassa őt? Látogatnia kell őt?
Zar njega hvale?	Őt dícsérik?	Zar da njega hvale?	Őt dicsérjék? Őt kell dícsérni/hogy dícsérjék?
Njoj to šalju?	Neki küldik (ezt)?	Njoj da to šalju?	Neki küldjék? Neki kell (ezt) küldeni/elküldeniük?
Ja smetam tebi?	(Én téged) zavarlak?	Ja da smetam tebi?	Hogy én téged zavarnálak? Még hogy én zavarlak?

3. Dobijeni rezultati pokazuju da se, kao ekvivalenti srpskih upitnih rečenica kojima se iskazuje da je situacija na koju se pitanje odnosi postojeći fakat (upitne rečenice tipa A), najčešće pojavljuju mađarske upitne rečenice strukturirane na identičan način, tj. rečenice čiji se predikati nalaze u indikativu prezenta pri čemu se između upitne reči i predikata ništa ne ubacuje. Od ovoga se unekoliko razlikuju rečenice u kojoj se pojavio glagol *szokik* = *običavati* (ili imenica *szokás* = *običaj*) u prevodu srpskih primera *Šta se radi u takvom slučaju? = Mit szokás tenni ilyenkor?; Gde se sastaju? = Hol szoktak találkozni?; Da li on nju obilazi? = Meg szokta-e látogatni?* Semantika ovih leksema upućuje na to da su u tim slučajevima

[4] Oblici prezenta indikativa i imperativa 3. lica jednine i sva tri lica množine identični su u objekatskoj konjugaciji nekih mađarskih glagola (Andrić 2002: 192). Informatori su i stavili napomenu da je u koloni A prezent indikativa, a u koloni B imperativ.

prevodioci smatrali za potrebnim da iskažu ne samo faktivnost date situacije već i povremenost, uobičajenost njenog ostvarivanja.

4. Za razliku od srpskih, mađarske upitne rečenice tipa B karakteriše pojavljivanje imperativa ili konstrukcije koja se sastoji od modalnog glagola *kell* = *trebati* sa dopunom u infinitivu.[5] Vidimo da se formalna obeležja upitnih rečenica tipa B razlikuju u srpskom i mađarskom.

U mađarskom je imperativ, kao uostalom i u srpskom, glagolski oblik koji prvenstveno služi iskazivanju različitih nijansi podsticaja (zapovesti, molbe, saveta, preporuke...) i najčešće se pojavljuje u nezavisnim zapovednim rečenicama. Ali, mađarski se imperativ može ostvariti i u upitnim rečenicama, što za srpski nije slučaj. On se javlja kada se pitanjem izražava „interesovanje, raspitivanje o mogućnostima, okolnostima da se nešto učini: zapravo neko u prvom licu želi da zna može li on da izvrši neku radnju, ili pod kojim okolnostima šta da čini. Takve upitne rečenice zahtevaju odgovor u imperativu (zapovedne rečenice): *Mit csináljak ezzel a könyvel? / Šta da radim sa ovom knjigom?*; *Levágassam a hajam? / Da li da odsečem kosu?*" (Andrić 2008: 41). Vidimo da su srpski ekvivalenti mađarskih primera strukturno identični primerima tipa B Milke Ivić. Edita Andrić je imperativ u pitanjima vezala za govornika i njegovu dilemu u vezi sa sopstvenim postupcima. Nema prepreke da se ovakva dilema pojavi i u vezi sa postupcima nekih drugih lica: *Mit csináljon/csináljunk ezzel a könyvel? / Šta da radi/radimo sa ovom knjigom?*; *Levágassa/levágassuk a haját/hajunkat? / Da li da odseče/odsečemo kosu?*. Imperativ u drugom licu takođe je moguć, ali će on označavati ponovljeno pitanje sagovornika i očekuje se odgovor govornika: *Mit csináljál ezzel a könyvel? Tedd a táskádba. / Šta da radiš sa ovom knjigom? Stavi je u tašnu.*; *Levágassad a hajad?- Vágasd le. / Da li da odsečeš kosu? Odseci je.* Upotreba imperativa u ovim situacijama u mađarskom je omogućena i njegovim morfološkim karakteristikama. Naime, za razliku od srpskog, mađarski imperativ ima nastavke za sva tri lica i oba broja.

Ključnu ulogu, razume se, ima njegova semantika. Imperativ je, ne samo u mađarskom, modalni glagolski oblik koji je futurski orijentisan (u odnosu na

[5] Treba napomenuti da su se dvoje informatora dosledno opredelili za imperativ u rečenicama koje pripadaju koloni B, a da su konstrukciju sa modalnim glagolom i infinitivom prihvatili kao adekvatnu nakon što im je postavljeno pitanje o toj mogućnosti. Opredeljenje za imperativ obrazložili su rečima: „zašto duže ako može kraće", što upućuje na to da su se rukovodili jezičkom ekonomijom.

momenat govorenja realizovanje situacije označene imperativom tek se očekuje) i karakteriše ga usmerenost na ostvarivanje jednog mogućeg stanja sveta. Ovo svoje modalno značenje, kao što je već rečeno, najočiglednije ispoljava u zapovednim rečenicama. Za mađarski se konstatuje da ga zadržava i u drugim tipovima rečenica (željnim: *Legyen már tavasz! – Neka već bude proleće!* i upitnim: *Együnk almát? – Da jedemo jabuke?; Ki vegye meg az almát? – Ko da kupi jabuke?*[6]) u kojima se takođe može pojaviti, doduše kao „dopunska vrednost".[7]

Za pojašnjenje semantičke podudarnosti između upitnih rečenica tipa B u srpskom i mađarskom jeziku može nam, najpre, pomoći objašnjenje o upotrebi imperativa u zavisnim rečenicama mađarskog jezika, s jedne strane, i karakteristika nemobilnog prezenta u srpskom, s druge strane.

U mađarskoj gramatici (Balogh et al. 2000: 107) ističe se da ima situacija kada zavisna rečenica nema imperativno značenje, ali da joj je predikat ipak u imperativu. Upotreba imperativa u zavisnoj rečenici često je uslovljena leksičkom semantikom upravne reči. To su reči koje označavaju dozvolu, mogućnost, nužnost, cilj, spremnost: *Hagyom, hogy elmenj = Dozvoljavam ti da odeš*; *Óvlak attól, hogy elmenj = Branim ti da odeš*; *Most kell, hogy elmenj = Sad treba da odeš*; *Képes rá, hogy elmenjen = U stanju je da ode*; *Meséltem neki, hogy elaludjon = Pričala sam mu da bi zaspao*. Često se imperativ upotrebljava i kada zavisna rečenica iskazuje postojanje ili nedostatak nečega/nekoga (*Nincs, aki elmenjen = Nema ko da ode*), ili kada se ilokuciona snaga čitavog iskaza proširi na zavisnu rečenicu (*Nem akarom, hogy elmenj = Ne želim da odeš*). Smatra se verovatnim da je pojavljivanje imperativa u zavisnoj rečenici uslovljeno leksičkim elementom (takozvanom „ključnom reči") opšteg značenja „legyen/ne legyen" (= da bude/da ne bude). Slično viđenje, vezano u tom slučaju za nemobilni prezent u srpskom, nalazimo kod M. Ivić (1970: 48): „У нашем језику изразом 'да буде...' најприличније би се могла идентификовати семантичка вредност јединице Exp", pri čemu simbolom Exp označava ekspektativnost – sintaksički relevantnu informaciju koja je implicirana upravnim glagolima čije značenje ukazuje na to da se realizovanje radnje označene predikatom zavisne rečenice tek očekuje.

Iako je postojanje ove „ključne reči", odnosno jedinice Exp, ustanovljeno za one situacije u kojima se imperativ (u mađarskom), odnosno nemobilni prezent

[6] Mađarski primeri su iz Balogh et al. (2000: 107), a prevod na srpski je autora ovog rada.

[7] Up. u Balogh et al. „Ezt a modális jelentést képviseli a módjel a többi mondatfajtában is, amelyben előfordulhat, de már csak kiegészítö értékként" (2000: 107).

(u srpskom) pojavljuje uz određene semantičke klase prvenstveno modalnih glagola i drugih reči s modalnim značenjem, možemo pretpostaviti da se ovaj oblik, odnosno konstrukcija, mogu pojaviti i bez ekspliciranih upravnih modalnih pokazatelja. U literaturi je ova mogućnost već potvrđena.

M. Ivić je, na primer, u radu od kojeg smo ovom prilikom pošli, navela i mogućnost zamene cele sintaksičke konstrukcije *da* + prezent oblikom infinitiva (*Zašto ćutati? – Zašto da se ćuti?; Šta na to reći? – Šta na to da se kaže?*). Ona se i ranije bavila temom vezanom sa ovom i u radu *Problematika srpskohrvatskog infinitiva* (1972), detaljno prikazujući svojstva rečenica u kojima se infinitiv pojavljuje u poziciji nezavisnog predikata, razmatrala i infinitiv u pitanjima. Tom prilikom konstatovala je da je ispred infinitiva „redovno moguće postaviti bezlični predikat *treba*: *da li uzimati pre ili posle jela → da li treba uzimati pre ili posle jela*" (str. 118) i „*kuda ići → kuda treba ići*" (str. 119). Mogućnost zamene konstrukcije *da* + prezent oblikom infinitiva i činjenica da infinitiv u poziciji nezavisnog predikata ima imperativno značenje upućuje na zaključak da i ova konstrukcija u ovakvoj poziciji može imati takvo značenje.

O izostavljanju modalnog (ili čak i samostalnog) glagola i samostalnoj upotrebi konstrukcije *da* + prezent govori se u *Gramatici srpskohrvatskog jezika za strance* (Mrazović 1990: 153–154). Navode se primeri takve upotrebe u različitim govornim činovima, između ostalog i u pitanjima: *Šta sad, crna da radim? Po čemu da ga poznam? (= 'Šta treba sad da radim? Po čemu mogu da ga poznam?'); Zašto da idem (= 'Zašto treba/moram da idem?')*.

Sreto Tanasić (1996: 166–169), prikazujući prezent u modalnoj konstrukciji, govori o upotrebi prezenta s veznikom *da* i daje zapažanja o nekim semantičkim i pragmatičkim okolnostima koje dopuštaju ili ne dopuštaju zamenu s imperativom. Posebno interesantnom smatra upotrebu ove konstrukcije u pitanjima. Pitanja kao što su *Da ponesem ranac i pikavac?* i *Dane, da ti dođem večeras?* (str. 168), prema njegovom mišljenju, jesu deliberativna pitanja jer se upitni deliberativni oblik *da li da* podrazumeva, iako nije u celini izražen: *Da li da ponesem ranac i pikavac?* i *Dane, da li da ti dođem večeras?* Modalno značenje ovakvih pitanja objašnjava na sledeći način: „Ако је делиберативно питање, а јесте, такво питање које открива одређену психолошку ситуацију онога ко говори – он је у дилеми за шта да се опредијели, па се обраћа саговорнику реченицом која почиње са *да ли да* показујући тиме да од њега очекује да му дилему разријеши, онда су реченице као ове (...) својеврсне модалне конструкције са презентом као одговарајућим предикатским обликом" (стр. 168). Drugačije pristupa pitanjima koja nisu deliberativna. U njima ovu konstrukciju smatra dopunom „неизговореног, а подразумијеваног модалног

глагола – *хтјети, моћи, жељети*" (стр. 169) što pokazuje na primerima *Šta da radimo? – Šta treba da radimo?; Samo koga da izaberem? – Samo koga treba da izaberem?; Ali kako da je uzme? – Ali kako može da je uzme?* Mišljenja sam da nema potrebe praviti ovakvu razliku između deliberativnih pitanja i onih koja to nisu jer: 1) podrazumevani modalni glagol može da se rekonstruiše i u deliberativnim pitanjima (up. *Da li treba/bi trebalo da ponesem ranac i pikavac?; Dane da li bi voleo/hoćeš/želiš da ti dođem večeras?*) i 2) i u pitanjima koja nisu deliberativna govornik očekuje od sagovornika razrešenje neke dileme.

Ljudmila Popović (2005: 1027–1028) konstrukciju *da* + prezent smatra redukovanom varijantom eksplicitne performativne formule s modalnim glagolom (up. *Savetujem ti da dobro razmisliš! – Da dobro razmisliš!*). Ona navodi i primer interogativne rečenice s ovom konstrukcijom koja je u tom slučaju „nosilac dodatnog ilokutivnog aspekta nesigurnosti" (up. *Da idem? – Da li bih mogla da idem? – Da li smem da idem?*).

Primer ovog tipa upitne rečenice daje i Predrag Piper (2005: 674) navodeći konstrukciju *da* + prezent kao jednu od mogućnosti za izražavanje minimalnih izbornih pitanja, pri čemu, smatra, ova konstrukcija ima upitno-dopusno značenje, npr. *Da čitam? Da čita?*

Srpske konstrukcije s implicitnim modalnim glagolima i njihovi mađarski ekvivalenti već su sagledavani u jednom radu kontrastivnog tipa (up. Zvekić-Dušanović 2007: 180–181) i utvrđeno je da se kao ekvivalent samostalno upotrebljene konstrukcije *da* + prezent u zapovednim rečenicama u mađarskom po pravilu pojavljuje imperativ.

Ovim je već objašnjena i mogućnost pojavljivanja konstrukcije *kell* + infinitiv u mađarskim prevodima rečenica tipa B. Ona zapravo prenosi rekonstruisani srpski modalni glagol *trebati*, a infinitiv odgovara srpskoj konstrukciji *da* + prezent. Za identifikovanje agensa služi nastavak za lice na infinitivu koji izostaje ukoliko agens nije identifikovan.

Sve što je do sada rečeno upućuje na to da srpske upitne rečenice tipa B koje su na mađarski prevedene imperativom/konstrukcijom *kell* + infinitiv imaju nemobilni prezent. U njima nije moguće upotrebiti neki drugi glagolski oblik (up. *Ko da to kaže?* - **Ko da je to kazao? – *Ko da će to kazati?*). Za razliku od njih, u upitnim rečenicama tipa A ova mogućnost postoji (up. *Ko to kaže? – Ko je to kazao? – Ko će to kazati?*).

5. Iako srpskom vezniku *da* u mađarskom često odgovara veznik *hogy*, prvenstveno kao veznik koji uvodi zavisne rečenice dopunskog tipa, pokazalo se da to nije slučaj u ovim tipovima rečenica. Naime, veznik *hogy* pojavio se samo u dva

primera, pri čemu je on u jednom primeru ostvaren uz glagol *kell* = *trebati* uz koji je realizovan imperativ (*Őt kell, hogy dícsérjék?*) što pokazuje da se uz ovaj modalni glagol može pojaviti i zavisna rečenica s predikatom u imperativu (up. Balogh et al. 2000: 107, 486). Semantika ove rečenice identična je onoj u kojoj se uz glagol *kell* ostvaruje infinitiv.

U drugom primeru s veznikom *hogy* informatori su upotrebili kondicional, odnosno prezent. Reč je o prevodu srpskog pitanja: *Ja da smetam tebi? - Hogy én téged zavarnálak? / Még hogy én zavarlak?* I formalne karakteristike mađarskih rečenica, ali i jezičko osećanje govornika srpskog jezika, upućuju na to da je semantika ovog pitanja drugačija. I ova upitna rečenica ima modalno značenje, ali različito u odnosu na prethodne. Ovom upitnom rečenicom govornik reaguje na dobijenu informaciju i naglašava svoje neslaganje s njom, izražava nevericu u njenu istinitost. U njoj se može rekonstruisati „ti kažeš/tvrdiš" = „te azt mondod/állítod", jezički pokazatelj tzv. imperceptivne modalnosti (up. Piper 2005: 645) koja ne mora biti futurski orijentisana i ne zahteva nemobilni prezent (up. *Ja da sam smetala tebi?*).

6. Polazeći od dva tipa srpskih upitnih rečenica, jednog kojeg karakteriše odsustvo reči *da* i u kojem je situacija na koju se pitanje odnosi postojeći fakat i onog u kojem je ova reč prisutna, a situacija na koju se pitanje odnosi nije postojeći fakat, i analizom njihovih prevodnih ekvivalenata u mađarskom jeziku, dolazimo do sledećih zaključaka: 1) Mađarske upitne rečenice koje se javljaju kao ekvivalenti prvog tipa srpskih upitnih rečenica pokazuju ne samo semantičku već i formalnu podudarnost – javlja se indikativ prezenta; 2) Prevodi drugog tipa srpskih upitnih rečenica semantički su ekvivalentni, ali se formalno razlikuju; 3) U mađarskom se javlja imperativ ili konstrukcija *kell* + infinitiv ukoliko je u srpskom upotrebljen nemobilni prezent; 4) Upitne rečenice drugoga tipa imaju modalnu semantiku i pokazuju mogućnost rekonstrukcije modalnog elementa.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником “да”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1, 43–54.

Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2, 115–138.

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантка* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Поповић, Људмила (2005). *Комуникативне функције просте реченице* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002). *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Танасић, Срето (1996). *Презент у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ.12.

Танасић, Срето (2005). *Синтакса глагола* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (1997). O mađarskim ekvivalentima srpskog preskriptivnoginfinitiva. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 103–108.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *ЗборникМатице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 25–95.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). *Sintaskičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Novi Sad.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2007). O srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnimglagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima. *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план). Лингвистичке свеске 6.* Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 175–188.

МАЂАРСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ СРПСКИХ СИНТАКСИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА С ВЕЗНИКОМ *ДА*[1]

1. Везник *да* има разноврсну улогу у српском језику. У мађарском му, на лексичком нивоу, одговара везник *hogy*. Ипак, употреба ова два везника не подудара се у свим реченичним типовима, условљена је специфичностима посматраних језика.

Циљ овога рада јесте да се на једном обимнијем језичком материјалу, примерима ексцерпираним из романа *Корени* Добрице Ћосића,[2] полазећи дакле од употребе везника *да* у српском језику, идентификују, опишу и протумаче семантички еквивалентни мађарски синтаксички модели забележени у преводу овога романа. Гледано из перспективе формалних и семантичких карактеристика мађарских синтакстичких структура, оваква анализа омогућава уочавање и неких специфичних карактеристика појединих типова српских реченица с везником *да*.

Овом приликом биће обухваћени само примери с везником *да* у функцији допуне експлицираних или имплицираних управних чланова, на основу чега су и разврстани у две класе: 1) сложене синтаксичке структуре у којима *да* уводи допунски елемент и 2) формално просте реченице. Обе класе карактерише семантичка компонента модалности, а тип модалног значења првенствено зависи од управног члана, било да је он експлициран, било да се до њега долази реконструкцијом.[3]

---

[1] Рад је објављен 2013. у зборнику *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу књ. 1, Традиција и иновације у савременом српском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 453–466.

[2] Преглед електронског издања овог романа показао је изузетну фреквентност лексеме *да*. На 248 страница текста она се појављује 2655 пута, што је у просеку скоро 11 примера по страници.

[3] Интерпретација грађе у овом раду заснива се на једном обимнијем истраживању модалности у књизи *Модалност: Мотивациона модалност у српском и мађарском језику* (Звекић-Душановић 2011а).

2. Везник *да* као везнички елемент допунских реченица

Везник *да* типичан је за реченице с функцијом допуна различитих семантичких класа глагола, придева, прилога и именица.[4] На основу синтаксичко-семантичких карактеристика управног члана, самим тим и маркираности везника *да*, формиране су класе примера с допунским значењем.

2.1. Допунске реченице с везником *да* уз комуникативне, когнитивне и перцептивне глаголе у управној реченици по правилу су немаркиране у погледу употребе различитих глаголских облика. То су тзв. изричне реченице у ужем смислу. Њима се најчешће не додељује модално значење. Ипак, многи примери који се налазе у овој групи могу се повезати с епистемичком модалношћу. Веза између когнитивних глагола и епистемичке модалности састоји се у томе што они реферишу о менталним процесима који су резултат закључивања заснованог на претходним сазнањима, искуствима, чулним утисцима. Одабир глагола у управној реченици зависи од степена уверености у истинитост садржаја допунске реченице:

Знам *да сте у* великом *послу* (35)	Aztán **tudom**, *hogy* nagy *munkában vagytok* (37)
...**веровало се** *да је* ту некада *манастир био* (244)	...**rámondták**, *hogy* ott *monostor volt* (247)
...**чини му се** *да се* кожа одране свиње разапета на зиду *грчи* (58)	...**úgy látja**, *hogy* a nyúzott disznóbőr *megmozdul* a falon (59)

У грађи су чести и примери с глаголима говорења који су употребљени с циљем дистанцирања у односу на реалност онога што се исказује допуном, указивањем на то да је информација „из друге руке”. Овај тип модалности може се посматрати као подтип епистемичке, али и као засебан тип за који се везује термин имперцептивна модалност:[5]

[4] Најпотпунији опис допунских реченица у савременом српском језику даје В. Ружић (2006). Ауторкина концепција модификована је за потребе овога рада.

[5] Имперцептивну модалност Пипер (2005: 643–648) посматра као посебан тип модалности, разликује га од епистемичке, а оба ова типа, заједно с метајезичком, аксиолошком и експресивном модалношћу представљају видове субјективне модалности. У лингвистици постоји и другачија хијерархизација модалних значења према којој „информација из друге руке”, заједно са информацијама добијеним на основу визуелне и аудитивне перцепције па и другим типовима евиденције, припада евиденцијалима, а ови пак улазе у широко схваћену епистемичку модалност (уп.

Човек из власти ме **известио** *да је* Аћим *подигао* буну (78)	Most **jelentették**, Atyim zendülést *emelt* (78)
Неки **су казивали** *да* у глуво доба по утринама из земље *излећу* златне пчеле (244)	Mások azt **rebesgették**, *hogy* éjnek idején aranyméhek *szállnak ki* a földből (247)
... **шапутало се** *да су* оруђи и копајући *нашли* ћупове злата.(244)	... azt **mondták**, *hogy* szántás közben arannyal teli csuporokhoz *koccant* az ekéjük (247)

Када информација потиче од других лица, а односи се на говорника, он управо глаголима ових семантичких класа може истицати њену неистинитост:

Они **мисле** *да је* наше одело *турско* (25)	Azt **hiszik**, *török ruha* ez a miénk (27)
Да сам лудак, **верују** многи у Прерову (5)	*Bolond vagyok*, **gondolják** rólam sokan a prerovóiak közül (8)
Једни **причају** *да сам био калуђер* у Манасији (4)	Vannak, akik azt **mondják**, *barát voltam* Manaszijában (7)
Тврде, бесловесници, *да сам мајстор што прави сребрне динаре* (4)	Azt **mondják** a dőrék, *hogy hamispénzt fabrikálok* (7)

Полазећи од термина имперцептивна модалност, могли бисмо установити и перцептивну модалност, која би означавала сазнање на основу перцепције визуелног или аудитивног типа. Била би то „информација из прве руке”. Међутим глаголима аудитивне перцепције често се указује на дистанцирање у односу на истинитост пропозиције:

...**видех** *да је* непомични човек с подигнутом руком само *стабло врбе* (3)	...de **látom**, a mozdulatlan ember csak egy nyesettágú árva *fűzfa* (6)
Она ми очима измери снагу и **виде** *да сам крупан и здрав* (3)	**Látta**, *hogy megtermett vagyok és egészséges* (6)
Начујем *да* Тома Вучић *спрема* буну (119)	**Hallom**, *hogy* Tóma Vucsics zendülést *forral* (118)

литературу о типологији модалних значења код Звекић-Душановић 2011а: 62–83), док Палмер (2001: 8) епистемичку и евиденцијалну модалност обједињује у један надређени тип којем додељује термин „propositional modality”.

Епистемичка модална квалификација, уколико се не везује само за говорника, може се исказати и другим врстама речи, на пример придевима *сигуран, убеђен*:

...сада **је сигуран** *да би* му син *тражио* новац (27)	...most már **biztos**, *hogy* Vukasin mégis *írt volna* pénzért (30)
...**била је убеђена** *да ће* га нека варошанка *отуђити* (43)	...**biztos volt** benne, *hogy* az a városi nő *elidegeníti* (45)

Мађарски еквиваленти ових типова српских реченица показују висок степен формалне подударности, уводи их везник *hogy* и предикати могу стајати у различитим глаголским облицима. Разлика се у појединим примерима испољава у могућности изостављања везника.

2.2. Бројни су примери с управним члановима који означавају неки вредносни суд или емотивни однос према ситуацији у допуни, по чему се могу сврстати у евалуативну модалност.[6] У функцији управног члана јављају се глаголи, прилози и апстрактне именице уз копулу, као и фразеологизирани скупови речи (Ружић 2006: 87). Српски језик карактеришу два везника ових типова реченица – *да* и *што*, при чему је *што* маркиран у односу на *да* према критеријуму фактивности, будући да уводи реченицу која означава реалну ситуацију или ону која се сматра сигурном (Ружић 2006: 198). Допуне с везником *да*, које су и предмет овога рада, могу реферисати и о ситуацији која је на нивоу замишљања и о постојећој. Преводе на мађарски језик у оба случаја карактерише везник *hogy*. Уколико је реч о замишљеној, претпостављеној ситуацији предикати су у императиву:

Није лепо *да* те људи *виде* како седиш на басамацима (192)	**Nem szép**, *hogy* az emberek itt *lássanak* a garádicson (191)
Ред је *да* јој *запалиш* свећу (241)	**Illene**, *hogy* gyertyát *gyujts* a ravatalán (243)
Праведно је *да* Вукашину и његовој деци *остане* имање (67)	Úgy **jogos**, *hogy* Vukasiné s a gyerekeié *maradjon* a vagyon (69)
Најважније им **је** *да* сви пунолетни *буду пред општином* (108)	Az a **legfontosabb**, *hogy* minden nagykorú polgár ott *legyen a községház előtt* (108)

[6] Статус евалуатива у систему модалних значења првенствено зависи од опредељења могу ли и неки фактивни искази имати модалну вредност (уп. детаљније код Звекић-Душановић 2011а: 78–80).

За разлику од претходних, реченице с везником *hogy* и индикативом означавају реалну, постојећу ситуацију:

Главно је *да су* деца *његова* (82)	**Fő**, *hogy* a gyerek *az övé* (83)
Није право *да* ти *спаваш*, а ја *да се мучим* (221)	**Nem igazság**, *hogy alszol*, én meg *kínlódok* (223)
Где му је душа *да* баш данас због тога *дође*? (43)	**Hová tette a lelkét**, *hogy* épp ma *jön elő* ilyesmivel? (45)

Ситуација је на нивоу замишљања и када се у преводу појављује везник *ha* карактеристичан за условне реченице. Веза између овог типа допунских и условних реченица уочена је и у српском језику:[7]

Не ваља *да је* коњаник *мали* (221)	**Nem jó**, *ha* a lovas *kicsi* (220)
Није човечански *да* човек седе главе *каже* (217)	**Nem szép**, *ha* valaki ősz fejjel azt *mondja* (216)
И теби **ће бити лакше** *да* с несрећом *разговараш* у четири ока (140)	Neked is **könnyebb lesz**, *ha* négyszemközt *találod* a szerencsétlent (139)
Боље је *да не знају* за мог оца (102)	**Jobb**, *ha nem tudnak* apámról (102)

Уз овакве типове управних предиката у преводу је забележен и инфинитив, који је могао бити употребљен и у српском, будући да је вршилац радње означен семантичким субјектом у дативу:

Лако је теби *да галамиш* (201)	**Könnyű** neked *lármázni* (200)
Како те **није стид** *да* у том зеленом *изиђеш* на улицу? (27)	Hogy **nem szégyelled** magadra *húzni* ezt a zöld maskarát (29)

2.3. Посебан тип реченица формирају оне чији управни предикати припадају класи глагола који означавају деловање на нечију вољу, мобилисање на неку акцију. Карактерише их неидентичност агенса управне и допунске реченице, при чему је, најчешће, субјекат управног глагола давалац импулса, а његов објекат, који је истовремено и субјекат допунске клаузе,

[7] В. Ружић (2006) указује на могућност развијања погодбеног односа и супституисања везника *да* везником *ако* у примерима у којима се садржај допуне процењује као пожељан или непожељан „под условом да се управо тако реализује како је назначено зависном предикацијом” (стр. 94) и то илуструје примером *Добро је да // ако остане такав*.

вршилац активности означене предикатом допуне. Имају модално значење и сврставају се у вољне (волунтативне) изричне реченице (Станојчић 2002: 305). Презент с везником *да* у њима је немобилног карактера и сматра се синтаксичким еквивалентом императива, будући да је обавезан приликом преструктурирања директног у индиректни говор (Ивић 1970: 47). Најчешћи еквивалент, формално и најближи, у мађарском је зависна реченица с везником *hogy*, али, предикат зависне клаузе остаје у императиву:

...**нареди** *да се* рабаџијама *угреје* бакрач ракије (12)	...**meghagyja**, *hogy* a fuvarosoknak *forraljanak* pálinkát (14)
Рекла сам ти *да изиђеш*, Никола (232)	**Mondtam**, *hogy menj ki* (233)
Десет је година како те ја **молим** *да се помириш* с манастиром (28)	Tíz éve **kérlek** már, *hogy békülj ki* a monostorral (30)
Толу **си наговорио** *да шири* по селу свакојаке блесавлуке о Вукашину (79)	Tólát **rábeszélted**, *hogy* mindenféle szamárságot *terjesszen* a faluban Vukasinról (79)
Забранићу ти *да* ми на сахрану *дођеш* и гроб *видиш* (42)	**Megtiltom**, *hogy* a temetésemre *eljöjj*, a síromat *meglásd* (44)
...зашто јој **је дозволио** *да иде* у манастир (81)	...mért **engedte**, *hogy elmenjen* a monostorba (82)

Мађарски језик, за разлику од српског, допушта употребу инфинитива и када агенси двају глагола нису идентични. Подразумева се да је објекат управног глагола вршилац радње означене инфинитивом:

И онда **си** ме **терао** *да спавам* (195)	Akkor is *aludni* **küldtél** (195)

У једном примеру преводилац је искористио могућност мађарског језика да, помоћу суфикса, начини фактитивно-каузативни глагол (Андрић 2002: 4, Микеш 1979: 19–22, Звекић-Душановић 2011а: 129–135). Додавањем суфикса *-at/-et* глаголу *befog* (= *упрегнути*) постигнуто је значење да субјекат није вршилац именоване радње, већ њен иницијатор, и заправо је „кондензовано” значење српског *наредити да се упрегне*:

За мене никад **није наредио** *да се упрегну* санке (36)	Miattam sohase ***fogatott be*** (38)

2.4. Немобилни презент, алтернативно с инфинитивом, типична је форма допуна модалних глагола и других израза с модалном семантиком у српском језику, с тим што је презентска допуна чешћа.

У мађарском се уз ову класу глагола и модалних израза по правилу јавља инфинитив. Њега карактерише могућност додавања личних наставака у ситуацији када је управни елемент безличан, а жели се указати на вршиоца радње:

Мора *да изиђе* напоље (19)	*Ki* **kell** *mennie* kicsit (22)
Не треба ноћу сам *да идеш* (23)	**Nem szabad** éjjel egymagadban *utaznod* (25)
Ми **морамо** *да одрекнемо* куповине (30)	*Le* **kell** *mondanunk* a rendelést (32)
Не смем *да се збуним* (35)	**Nem szabad** *zavarba jönnöm* (37)

Уз личне глаголе инфинитив не добија личне наставке, будући да је вршилац обележен наставком на управном глаголу. Инфинитив неће добити наставке ни уз придевске и именичке изразе с модалним значењем у функцији предиката, када обележје лица носи копула:

Хтеде нешто *да* му *каже* (16)	*Mondani* **akar** neki valamit (19)
Жели он *да пази и лечи* Адама (231)	Maga **szeretné** *ápolni*, *vigyázni* Ádámot (232)
Више никада **није смео** *да сврати* на конак у ту механу (10)	Többet sohase **merte** *betenni a lábát* abba a fogadóba (12)
...(**je**)...**покушао** грубо и исмевачки *да се шали* са мном (4)	...*tréfálózni* **próbált** velem, amúgy gorombán, parasztosan (7)
Способан сам *да изаберем* себи жену (39)	Tán csak **képes vagyok** asszonyt *választani* magamnak (41)

Мађарски језик поседује суфикс *-hat/-het* који глаголу у основи даје значење могућности (Андрић 2002: 41, Кифер 1985: 131–153, Кифер 1990: 1–15, Звекић-Душановић 2006: 427–436). Глаголи с овим суфиксом често су еквиваленти српске конструкције с модалним глаголом *моћи* и допуном:

Може депеша сад *да стигне* (26)	Minden percben ***jöhet*** a sürgöny (28)
Како **је могла** *да* га *пожели*? (17)	Hogyan is ***kívánhatta*** (19)
... **не може** *да разговара* са сином (59)	... ***nem beszélhet*** többé a fiával (60)

Партиципом инстанс, тј. глаголским придевом будућим, који се гради суфиксом *-andó*/*-endő*, у мађарском се може исказати радња коју треба извршити (Андрић 2002: 55–56, Бурзан 1990: 112, 140, Звекић-Душановић 2011а: 124–127). У примеру забележеном у овој грађи појављује се с именичком функцијом, има посесивни наставак којим је обележено лице од кога се очекује вршење радње, те би српски пример, гледано из угла превода на мађарски, могао гласити *...шта/који је твој посао*:

Тада ћу да ти кажем шта **треба** *да радиш* (10)	Majd akkor megmondom, mi a ***teendőd*** (12)

Зависна реченица с везником *hogy* у преводу се појављује у оним ситуацијама када агенс управног глагола није идентичан агенсу допуне. Предикат овакве зависне реченице налази се у императиву:

...**хтео** *да* му само дукати *проносе глас* (14)	...**azt akarja,** *hogy* csak a dukátok *terjesszék a hírét* (17)
Хоћу *да будеш гласнији и чувенији* од оца (24)	**Azt akarom**, *hogy hangosabb*, *híresseb légy*, mint az apád (26)
Није хтео *да* ико *зна* (10)	**Nem akarta**, *hogy* valaki is *megtudja* (12)
Жели *да* га нико од сељака *не препозна* (30)	**Nem akarja**, *hogy* a parasztok *felismerjék* (32)

Императив без модалних глагола забележен је у 2. лицу. То су примери с директним обраћањем саговорницима од којих говорник очекује извршавање/неизвршавање именоване радње и у којима је и у српском могао бити употребљен императив (*прекрстите се*, *не дај*). Трећи се пример разликује утолико што су очекивани вршиоци неприсутна лица, у преводу се налази глагол у императиву 3. лица множине, те у српском и није могао бити употребљен императив, већ конструкција *нека* + презент (*нека те се плаше*):

Кад год седнете за софру, **хоћу** *да се прекрстите* за покој његове душе (178)	Legalább *keresztet vessetek* a lelkéért, mielőtt a kanálhoz nyúltok (178)
Ако си мушко, женскоме ни пару **не смеш** *да даш* (23)	Ha férfi vagy, asszonynak pénzt *sose kínálj* (25)
Синови **треба** *да* те *се плаше* и помало *да* те *мрзе* док не остариш (26)	A fiaid *féljenek* tőled és *gyűlöljenek* is, míg meg nem öregszel (23)

Конструкције са српским модалним глаголима *моћи* и *требати* употребљеним у перфекту некада означавају негодовање, жаљење због ситуације која постоји у моменту говора. Наиме, ситуација означена глаголом у допуни није остварена, а говорник процењује да би било боље да јесте. Зато су и еквиваленти у којима се одступило од формалне подударности, заправо одговарајућа преводна решења јер први представља врсту жељне реченице с модалном партикулом *legalább* и глаголом у кондиционалу прошлом у функцији предиката (= *Бар да је новац затражио*), а друга упитна којом је такође исказано прекоревање због неизвршене радње (= *Зашто није разбио*...):

Могао је бар паре *да затражи* (26)	*Legalább* pénzt *kért volna* (28)
Требало је *да разбије* оно огледало (27)	...*miért is nem zúzta szét* azt a tükröt (30)

Модални глаголи могу имати и функцију индикатора епистемичке модалности. Иако је таква употреба ове класе глагола могућа и у мађарском, преводилац се по правилу опредељивао за неки други епистемички показатељ: *biztos* (= *сигурно*) за виши степен уверености и *tán csak* (= *ваљда*) с негацијом за нижи степен праћен чак и неверицом:

Мора *да је изгубио* на свињама (16)	**Biztos** *veszített* a disznókon (19)
Може бити само *да* ми на бради *завидиш* (242)	**Tán csak nem** a szakállamat *irígyelted* meg tőlem (245)

2.5. Презент с везником *да* у српском језику има и функцију допуне фазних глагола. Еквиваленти српских глагола *почети* и *стати* (с фазним значењем) у мађарском су *kezd*, *elkezd* и примери с њима забележени су у преводу, додуше, према правилима мађарског језика, с допуном у инфинитиву (Малетић 1986: 115):

Чим би се поздравили, **почео би** *да се жали* на умор (17)	Alig tette be maga mögött az ajtót, *panaszkodni* **kezdett**, hogy fáradt (20)

Ипак, грађа показује да фазни глагол често изостаје, а реализује се само пунозначни глагол који је семантички еквивалент глагола у допуни:

...рабаџије **стадоше** *да се довикују* (12)	...a fuvarosok *átkiabálnak* egymásnak (14)
Почео си *да стариш* (148)	*Öregszel* (147)

У мађарском је еквивалент глагола *престати* глагол *abbahagy*, који као допуну захтева девербативну именицу у акузативу (Малетић 1986: 113). Међутим, овај глагол није забележен у посматраном преводу. Уместо конструкције с фазним и пунозначним глаголом појављују се само пунозначни негирани глаголи с прилозима *tovább* (= *даље*) и *már* (= *више*). Дакле, иако није употребљен најближи формални еквивалент, семантичка еквиваленција је постигнута: ситуација (у српском означена допуном) више није на снази (*даље је није тукао, више се не плаше*):

...и **престао** *да* је *туче* (45)	...s *nem verte* **tovább** (46)
Прсти су **престали** *да* их *се плаше* (13)	*Nem fél tőlük* régóta **már** az ujja (15)

Негацијом глагола *престајати* добија се значење продужетка, настављања радње, те се *не престајати*, *продужити/продужавати* и *наставити/настављати* у овим конструкцијама могу сматрати синонимима. Еквивалент ових глагола у мађарском је *folytat*, уз који се очекује именица у акузативу (Малетић 1986: 113), али се и у овој групи примера, уместо конструкције, појављују пунозначни глаголи, овај пут афирмативни, с прилозима *tovább* (= *даље*) и *szüntelenül* (= *непрестано*):

Ђорђе **не престаје** *да кида* лишће и ломи гранчице (183)	**Tovább** *töri* az ágakat, tépi a leveleket (183)
само је то рекао и **продужио** *да главиња* низ пут (41)	csak ennyit mondott és *baktatott* **tovább** az útján (43)
Настављао је *да тражи, ослушкује и лови* испод прозора по комшилуку (173)	*Kutatott* **tovább**, *hallgatózott*, *leskelődött* a szomszédok ablakai alatt (172)
...небо **није престајало** *да стоварује* на земљу и кровове свој бели јед (30)	...az ég (...) **szüntelenül** *rázza* a földre, a tetőkre, fehér, gonosz átkát (32)

Карактеристичан је превод српских реченица с упитним *кад* и фазним глаголом *престати*. Уместо еквивалентног *mikor* (= *кад*) реализовано је *mióta* (= *откад*), будући да су и ови примери преведени негираним пунозначним глаголом (*откад се не радује, откад не доноси*):

Замисли се: кад **је престао** *да* јој *се радује* враћајући се с пута (20)	Elgondolkozik: **mióta nem** *örül* a hazatéréseknek (22)
Кад **је престао** *да* јој *доноси* мараме, шалове? (20)	**Mióta nem** *hord* neki sálakat, kendőket (22)

Пример у којем се глагол *престати* појављује у императиву има значење захтева за прекидом радње исказане главним глаголом. Преводилац се определио за синтаксичку конструкцију коју чини прилог *elég* (= *доста*) с копулом у императиву и девербативна именица *ivás* (= *пијанчење, банчење*) с елативним падежним наставком. Ово решење представља оштрију наредбу у односу на оригинал, што не мора бити стилска грешка јер је грубост, оштрина у комуникацији ликова овога романа уобичајена:

Престани *да се опијаш* (150)	**Elég legyen** *az ivásból* (149)

3. Везник *да* у формално независним реченицама

Гледано према комуникативној функцији, везник *да* је у грађи забележен у независним заповедним, жељним и упитним реченицама.

3.1. Императивно значење се у српском језику може исказати конструкцијама *да* + презент и *да* + перфекат.[8] Оваква употреба глаголских времена сматра се модалном (Танасић 2005: 386–387, 409), а у одређеним околностима презент и перфекат могу се заменити императивом (нпр. ...*да обучеш*... → ...*обуци*...; ...*да си дошао*... → ...*дођи*...). Постоји и мишљење према којем је у таквој употреби из конструкције *да* + презент изостављен управни глагол (Мразовић 2009: 188–189, Поповић 2005: 1027–1028, Ковачевић 2009: 71, Звекић-Душановић 2007: 181) који би експлицирао, прецизирао тип подстицања саговорника на неку акцију (нпр. ...*да обучеш*... → ...*мораш да обучеш*...). Овај став се може проширити и на конструкцију *да* + перфекат, с тим што реконструкција модалног показатеља захтева замену перфекта презентом или инфинитивом (нпр. ...*да си дошао*... → ...*мораш да дођеш/доћи*...). На избор између ове три могућности (императив, *да* + презент/перфекат или модални глагол + *да* + презент/инфинитив) утичу различите семантичке и прагматичке околности, а посматрана грађа потврђује већ уочену правилност да се везником *да* и 2. лицем презента или перфекта означава оштрији, строжи захтев говорника у односу на друге две могућности (Танасић 1996: 166–168, Танасић 2005: 386–387, Звекић-Душановић 2007: 181), чиме говорник показује ауторитет, надређен положај у односу на саговорника. За разлику од њих, реченице у којима се појављује

[8] Футур такође може бити употребљен са значењем заповести, али се не употребљава с везником *да*. Конструкција *да* + презент уместо инфинитива у футуру честа је у посматраном роману, јавља се и у заповедном значењу: *Од вечерас ћеш код мене да спаваш* (21).

1. лице множине обично имају значење предлога, али често праћеног снажним емотивним набојем. У њима је по правилу употребљен презент. На мађарски језик се *да* + презент/перфекат с императивним значењем доследно преводи императивом:

Одмах *да се изгубиш* из моје куће (83)	*Pusztulj* a házamból, de tüstént (84)
Овога на школе *да даш* **(**177)	S ezt aztán iskolába *add* (177)
Сутра пре зоре *да си дошао* (16)	Holnap hajnal előtt *légy itt* (19)
Да свршимо вечерас (38)	*Intézzük el* az este (40)
Да изнесемо касу (111)	*Hozzuk ki* a kasszát (111)
Да разбијемо Левића кафану (99)	*Verjük szét* a Lévics-kocsmát (99)

Када лице коме се говорник обраћа није идентично лицу од којег се очекује (из)вршење радње, односно када заповест треба пренети неприсутном лицу, у српском се и не може употребити императив, већ се то чини конструкцијом *нека* + презент или, као што пример показује, *да* + презент. У преводу се опет појављује императив, с обзиром на то да мађарски императив има комплетну парадигму:

Симка *да* ме *не чека* у кући (83)	Szimka *se várjon* idehaza (84)

Српски језик има ограничења у творби негираног императива будући да се, уз ретке изузетке, не може градити од глагола перфективног вида. Конструкција *немој* + инфинитив / *да* + презент допушта употребу глагола оба вида. Грађа показује да Ћосић употребљава *да* + презент и када постоји могућност за негирани императив. У мађарском не постоје видска ограничења у негираном императиву:

Нека, **немој** *да* га *зовеш* (33)	Hagyd, **ne** *hívd* most (36)
Толе, **немој** *да* ми *замериш* за оно пре апсе (231)	Tóla, **ne** *haragudj* azért, a tömlöc előtt (232)

3.2. Жељне реченице, као и императивне, исказују жељу за остваривањем/неостваривањем неке замишљене ситуације. Оба типа карактерише и футурска оријентисаност. Ипак, жељне се од императивних разликују по томе што немају компоненту иницијативе, односно не представљају подстицај неком лицу да (из)врши / не (из)врши радњу исказану предикатом. У забележеним примерима везник *да* се појављује с презентом, а честа је и употреба модалних речца *само* и *бар*. И у њима

постоји могућност реконструкције модалног глагола, у овом случају из класе оних са значењем жеље (*Само да издржи... → Жели (само) да издржи...*). Примери с негацијом носе и значење прибојавања, слутње да се радња може остварити, а истовремено и жељу да се то не деси. Чест глаголски облик и у овим типовима реченица у мађарском је опет императив:

Само *да издржи* док не сване (231)	Csak hajnalig *kibírja* (233)
Само *да* му прва *не буде* за паре (23)	Csak az elsőt *ne kapja* pénzért (25)
Само с оцем сада *да се не сретнем* (33)	Csak az apámmal *ne találkozzam* most (36)
Само *да* она војска *не направи* неку несрећу (85)	Csak ez a katonaság *ne csináljon* galibát (86)

Кондиционал у преводу потврђује семантичку блискост српских жељних реченица с везником *да* + презент и оних с *кад* + потенцијал (*Да бар има... → Кад би бар имао...*):[9]

Да бар увек *има* и овакву, топлу собу (13)	Még ha mindig *lehetne* ilyen meleg szobája (15)
Више никад *да не чује* то одвратно хркање (48)	*Ne hallaná* már azt az ocsmány horkolást (50)

У грађи је забележен и пример с инфинитивом у преводу:[10]

...само *да оде* одавде (83)	...csak *elmenni* innen (84)

3.3. Везник *да* појављује се у више типова упитних реченица. Међу општим питањима забележена су она у којима је питање обележено интонацијом, односно упитником. С обзиром на то да се у овим упитним

[9] И у српској и у мађарској литератури наилази се на мишљење да се овакви типови жељних реченица могу сматрати осамостаљеним протазним деловима условних реченица, а да су њихове аподозе имплицитно присутне (Хадер 2000: 520, Пипер 2007: 88–89; Звекић-Душановић 2011а: 206–208).

[10] Самостално употребљен инфинитив у оба језика може имати значење жеље (Звекић-Душановић 2011б: 204–205). Овако употребљен инфинитив М. Ивић (1972) означава као „sredstvo za imenovanje okosnice razmišljanja oko koje se pletu razne emocionalno-kvalifikativne konstatacije” (стр. 137).

реченицама с *да* појављује искључиво презент,[11] мишљења сам да се и у њима „крију” модални глаголи типа *требати, моћи* или евалуатив *било би добро*. Да ли ће се реконструисати модални показатељ потребе, могућности или неког вредносног суда, зависи од контекста.

Када је предикат у 1. лицу једнине презента, реч је о дилеми говорника везаној за сопствене поступке који су у моменту говора/размишљања тек у фази замишљања, односе се на будућност. Присутност саговорника није обавезна, а уколико саговорник јесте присутан, питање се може односити на његову жељу, коју је говорник спреман својим поступцима да испуни. Тада се могу реконструисати модални глаголи *хтети* и *желети* у 2. лицу (*Да ли хоћеш/желиш да*...). Комплетна императивна парадигма мађарског језика омогућава да се у преводу овог типа реченица јавља 1. лице императива. Императив и јесте чест у мађарским упитним реченицама у којима говорник износи своју дилему везану за своје предстојеће активности (Андрић 2008: 41, Звекић-Душановић 2010: 741–742):

Све *да заборавим*? (169)	*Felejtsek el* mindent? (168)
Да више никад *не дођем*? (60)	Hogy aztán soha többet *ne jöjjek*? (61)
Да ти *донесем* врућ чај? (152)	*Hozzak* meleg téát? (151)
Да јавим твојима кући? (153)	*Jelentsem* a tieidnek? (151)
Да те *изујем*? (166)	*Vessem le* a bocskorodat? (165)

Овај тип питања с предикатом у 3. лицу у наведеном делу најчешће означава размишљање говорника које преноси писац:

Да побегне? (124)	*Szökjön el*? (123)
Да је *убије*? (165)	*Ölje meg*? (164)

Везник *да* с презентом појављује се и у посебним питањима, с упитним заменицама и прилозима. Овим типом упитних реченица бавила се М. Ивић (2000: 75–84) и, супротстављајући их упитним реченицама без речи *да*, уочила да се оне разликују према критеријуму фактивности (стр. 76–77). Футурска оријентисаност, нефактивност, обавезност појављивања презента, могућност реконструкције модалног глагола (*требати, морати, моћи, смети*

[11] П. Пипер (2005: 674) у упитним реченицама с иницијалном речцом *да* и презентом у предикату препознаје конструкцију *да* + презент и додељује јој упитно-допусно значење.

– у зависности од контекста) упућују на закључак да је и у овом типу питања заправо присутна конструкција *да* + презент. Таквом закључку доприноси и императив у преводу:[12]

Шта *да радим*? (69)	Mit *csináljak*? (70)
А зашто баш вечерас сва тројица *да разговарамо*? (37)	És miért éppen ma este *beszélgessünk* hármasban? (39)
А што његови близнаци *да не остану*? (57)	Miért *ne maradjanak* meg hát az ő porontyai is? (58)
Како *да* им *објасни*? (37)	Hogy *magyarázza meg*? (39)
У шта *да* ти *се закунем*? (160)	Hát mire *esküdjek*? (159)

Забележени су и примери формално упитних реченица које заправо исказују емотивни однос говорника према ономе о чему саопштава, имају експресивну модалну вредност. Већина забележених примера припада евалуативима, будући да имплицирају негативну вредносну оцену. У њима се често појављује упитно *зар*. У зависности од нефактивне/фактивне интерпретације, у мађарском се појављује императив (нефактивност) или презент (фактивност):

Зар он Прерову *да суди* и правду *дели*? (99)	Ő *ossza az igazságot* Prerovóban? (99)
Зар због странке *да изгубим* главу? (100)	Hát egy párt miatt *veszítsem el* a fejemet? (100)
Мој син *да се ожени* ћерком мог највећег непријатеља? (40)	Az én fiam Tósics-lányt *vegyen el*! (42)
И од слуге *да просим* дуван? (98)	Csipet dohányt szolgáktól *kunyeráljak* (98)
Зар и ти *да* ме *изневериш*? (121)	Te is *cserbenhagysz*? (120)
Ти *да* ми то *кажеш*? (125)	És épp te *mondod* ezt nekem? (124)

Упитним реченицама с везником *да* исказује се и несигурност говорника у истинитост именоване ситуације. Предикати овог типа реченица могу бити у различитим глаголским облицима, у грађи су по правилу негирани, с приметном жељом, надом говорника да није у праву. У преводу

[12] Полазећи од наведених типова српских упитних реченица, у раду Д. Звекић-Душановић (2011b) спроведено је контрастивно истраживање које је показало да је најчешћи еквивалент реченица са *да* + презент мађарски императив, као и могућност реконструкције модалних показатеља у оба језика.

се појављује епистемички показатељ *tán csak* (= *ваљда*), као знак несигурности, а предикати су такође негирани:

Да се није спетљао с неком од оних белосветских? (19)	*Tán csak nem gabalyodott bele* valami nagyvilági fehérszemélybe (21)
Да он то *не одлази* од мене? (24)	Mi ez, *tán csak nem hagy el, nem megy el* tőlem (27)

4. Закључак: Увид у мађарске еквиваленте посматраних српских синтаксичких конструкција забележених у роману *Корени* Добрице Ћосића показао је следеће правилности: 1) везник *hogy*, као најчешћи еквивалент српског *да*, уводи допунске реченице различитих типова, а употреба индикатива или императива у предикату допуне подудара се с немаркираношћу/маркираношћу српских конструкција у погледу употребе различитих глаголских облика; 2) инфинитив је најчешћи еквивалент немобилног презента у реченицама с експлицираним управним члановима у ситуацији идентичних агенса, а појављује се и када агенси управне предикације и допуне нису идентични; 3) императив је карактеристичан еквивалент конструкције *да* + презент у формало простим реченицама футурски оријентисаним и обележеним волунтативношћу, а други глаголски облици упућују на фактивну, епистемичку или евалуативну модалну вредност; 4) српске конструкције с фазним глаголима чешће су преведене пунозначним глаголом с прилогом; 5) искоришћена је могућност мађарског језика да се суфиксима (потенцијалним, фактитивно-каузативним и за творбу партиципа инстанс) постигне оно што се у српском исказује синтаксичком конструкцијом.

ИЗВОРИ

Ћосић, Добрица. *Корени*. http://ebookbrowse.com/dobrica-cosic-koreni-pdf-d194156840

Csoszics, Dobrica. *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység könyvkiadóválalat, 1956. Fordította Ács Károly.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 2002: E. Andrić, *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Андрић 2008: E. Andrić, *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Бурзан 1990: M. Burzan, *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Звекић-Душановић 2006: D. Zvekić-Dušanović, Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih „potencijalnih glagola", у: Љ. Суботић (ред.), *Сусрет култура*, Нови Сад: Филозофски факултет, 427–436.

Звекић-Душановић 2007: D. Zvekić-Dušanović, O srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima, у: J. Грковић-Мејџор, В. Ружић (ред.), *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске 6*, Нови Сад: Филозофски факултет, 175–188.

Звекић-Душановић 2010: D. Zvekić-Dušanović, O imperativu u srpskom i mađarskom jeziku, u: Lj. Subotić, I. Živančević-Sekeruš (red.), *Susret kultura*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 737–746.

Звекић-Душановић 2011a: D. Zvekić-Dušanović, *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Звекић-Душановић 2011б: D. Zvekić-Dušanović, Kontrastivno o rečenicama tipa Ko to kaže / Ko da to kaže, у: Д. Точанац, С. Гудурић (ред.), *Примењена лингвистика данас – између теорије и праксе*, Нови Сад – Београд: Друштво за примењену лингвистику Србије, Филозофски факултет у Новом Саду, Филолошки факултет у Београду, 81–90.

Ивић 1970: М. Ивић, О употреби глаголских времена у зависној реченици, *Зборник за филологију и лингвистику*, XIII/1, 43–54.

Ивић 1972: M. Ivić, Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/2, 115–138.

Ивић 2000: M. Ivić, *Lingvistički ogledi, tri*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Кифер 1985: F. Kiefer, A -hat/-het képző jelentéstanához, Az epistemikus –hat/-het, *ÁnyT*, 16, 131–153.

Кифер 1990: F. Kiefer, *Modalitás*. Linguistica Ser. C, Relationis, 1. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ленђел 2000: K. Lengyel. Az ige, u: B. Keszler (red.), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 83–94

Малетић 1986: N. Maletić, Interferencija u dopuni srpskohrvatskih faznih glagola kod učenika mađarske narodnosti, *Прилози проучавању језика*, 22, 109–118.

Микеш 1979: M. Mikeš, F. Junger, *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika br. 5*. Novi Sad: Institut za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Мразовић 2009: P. Mrazović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Палмер 2001: F. R. Palmer, Mood and Modality. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Пипер 2005: П. Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 575–982.

Пипер 2007: П. Пипер, О оптативности у српском језику, *Глас САНУ*, CDVIII, *Одељење језика и књижевности* 23, 73–107.

Поповић 2005: Љ. Поповић, Комуникативне функције просте реченице, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 983–1059.

Ружић 2006: В. Ружић, Допунске реченице у савременом српском језику, Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1 i XLIX/2, 1–260.

Станојчић, Поповић 2002: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12.

Танасић 2005 С. Танасић, Синтакса глагола, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.

Хадер 2000: L. Haader. Az alárendelő összetett mondatok, u: B. Keszler (red.), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 472–530.

NEKA ZAPAŽANJA O UPOTREBI KORELATIVA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU (NA PRIMERU ZAMENIČKOG PRILOGA *ÚGY = TAKO*)[1]

I u mađarskoj i u srpskoj lingvističkoj literaturi zamenički prilozi predstavljaju prelazne slučajeve usled njihove složene prirode. Ako se posmatra klasifikacija reči prema vrstama, nekad se ubrajaju u zamenice, a nekad u priloge, što se odražava i na terminologiju koja se upotrebljava pri njihovom opisu. U mađarskoj literaturi najčešće se upotrebljavaju termini „névmási határozószók" i „határozószói névmások".[2] I u srpskom se nazivaju i „priloške zamenice", mada se u većoj meri ustalio termin „zamenički prilozi".[3] Mađarsko *úgy* se, tako, ubraja u „priloške pokazne zamenice" i to za način i stanje („a határozószói mutató névmás" – mód és állapot (Kugler – Lackó 2000: 167)). Prema jednojezičkom rečniku (MÉK), u zavisnosti od konkretne upotrebe, on može biti: „mutató határozószó" = „pokazni prilog"; „határozószó" = „prilog"; ili „mondatszó"[4] = „rečenična reč"/„reč-rečenica". I za srpsko *tako,* u RMS stoji da je prilog. Prema Priručnoj gramatici (Barić 1979: 399) to je pokazni prilog za način.

Već se iz ovog kratkog pregleda primećuje da u oba jezika postoje nedoumice oko svrstavanja navedenih reči u određene vrste, što, ipak, ne onemogućava analizu njihovih značenja i upotrebe u dva jezika.

Njihovo opšte značenje vezano je za fenomen deikse. Suština deiktičnosti nalazi se u pokazivanju i upućivanju bilo na jezički (unutrašnja deiksa), bilo na vanjezički kontekst (spoljna deiksa), a deiktične reči su, prema tome, jezičke jedinice koje svoje konkretno značenje dobijaju u kontekstu (jezičkom ili

---

[1] Rad je objavljen 2003. u *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, 83–97.

[2] Ovaj drugi predlaže se u mađarskoj gramatici (Kugler – Lackó 2000: 155).

[3] P. Piper (1983: 9–10) navodi različite termine koji se upotrebljavaju u ruskoj, poljskoj, gornjo- i donjolužičkosrpskoj, ukrajinskoj, beloruskoj, slovenačkoj, bugarskoj, engleskoj, nemačkoj, francuskoj i latinskoj literaturi. U srspkohrvatskoj lingvističkoj terminologiji sreću se termini: zamenički prilog, pronominalni adverb, priloška zamenica, priloško-zamenička reč, prilozi-zamenice, priložna zamenica, adverbijalna zamenica, adverbijalna zamenička reč.

[4] Pod ovim terminom podrazumeva se heterogena klasa reči koje funkcionišu kao samostalne komunikativne jedinice, odnosno imaju vrednost rečenice. Tu se ubrajaju uzvici, interacijske reči, modalne reči i onomatopeje (Kugler 2000: 292–303).

vanjezičkom).[5] Ovo, razume se, važi i za zamenički prilog *úgy* = *tako*, kojim se najčešće upućuje na način realizacije neke akcije, ili na stanje u kojem se nalazi određeni pojam u vreme vršenja neke akcije. Njime se može upućivati i na jezički, ali i na vanjezički kontekst. Ovu drugu mogućnost ilustruje primer:

Ne *úgy* csináld (MEK)[6]	Nemoj *tako* raditi (INF)

Iskazi ovog tipa potpuni su ukoliko su zadovoljeni sledeći uslovi: jedinstvo mesta i vremena između govornika, sagovornika i referenta. U ovom slučaju *úgy* = *tako* ima funkciju demonstrativne identifikacije načina.

Češća je situacija da se, pored demonstrativne identifikacije izvrši i deskriptivna identifikacija,[7] odnosno da se, u rečenici, osim deiktičnog priloga *úgy* = *tako*, ostvari i klauza kojom se konkretizuje (najčešće) način vršenja neke akcije. U tom slučaju može se govoriti o unutrašnjoj deiksi, odnosno o upućivanju na jezički kontest. Tada ovaj zamenički prilog funkcioniše kao korelativ (koreferent, prosentencijalizator).

Zato je, na ovom mestu, neophodno reći ponešto o pojmu korelativa. Naime, korelativi (u mađarskom je ustaljen termin „utalószó" = „upućivačka reč") mogu se tumačiti kao reči (uglavnom zamenice, prilozi i rečce) smeštene u glavnoj rečenici koje odgovaraju funkciji i značenju zavisne rečenice (Станојчић 1989: 290), tj. njihov gramatički odnos sa upravnim članom podudara se sa gramatičkim odnosom zavisne rečenice prema tom upravnom članu.[8] Pozicija im može biti različita. Za mađarski jezik se konstatuje da se „upućivačka reč" može pojaviti u neutralnoj poziciji (iza glagola), ali može biti i naglašena (u fokusu), i tada je rečenični akcenat upravo na ovoj reči (Haader 2000: 472).

[5] Detaljnije o deiktičnosti i o literaturi koja se bavi ovim fenomenom up. Piper (1983: 20–28) i Antonić (2001: 310–313).

[6] Spisak izvora i njihovih skraćenica dat je na kraju ovoga rada.

[7] O demonstrativnoj i deskriptivnoj identifikaciji up. Antonić (2001: 310).

[8] U mađarskoj gramatici (Haader 2000: 472–473) stoji da je „upućivačka reč" semantički prazna pokazna zamenica ili „pokaznozamenički prilog" koji „zastupa" zavisnu rečenicu. Na površinskom nivou, ona pripada glavnoj rečenici, njen je deo, a njen gramatički odnos sa upravnim članom podudara se sa gramatičkim odnosom zavisne rečenice prema tom upravnom članu. Prema generativnom pristupu, „upućivačka reč" se generira zajedno sa zavisnom rečenicom.

Korelative poseduju i mađarski i srpski jezik, međutim oni u mađarskom imaju daleko veću upotrebnu vrednost nego u srpskom.[9] Ova činjenica je, verovatno, uticala na tumačenje njihove uloge u rečenici u gramatikama ova dva jezika. Iz tvrdnje koja se nalazi u mađarskoj gramatici, da ona može „ostati skrivena",[10] zaključujemo da se podrazumeva da je ona uvek prisutna u rečenici, a da njeno izostavljanje predstavlja izuzetak pre nego pravilo. Nasuprot ovome, tvrdnja da se „veza više jedinice i zavisne sintagme može se pojačati i istaknuti (fakultativnom) upotrebom tzv. korelativa"[11] upućuje na zaključak da se korelativ naknadno dodaje u nekim posebnim situacijama, služi pojačavanju i isticanju, te da su u srpskom rečenice „obično" bez korelativa.

Otuda se mogu očekivati razlike u upotrebi mađarskog *úgy,* odnosno srpskog *tako* i to najpre kada se oni pojavljuju kao korelativi. Opredelila sam se za smer: mađarsko – srpski, upravo zato što je u mađarskom frekventniji, ali i zato što u nekim konstrukcijama ima specifičnu ulogu. Korpus čine primeri zabeleženi u beletristici, a dopunjen je primerima iz gramatika i pojedinih lingvističkih radova vezanih za ovu problematiku. Na taj način formiran je korpus od oko 200 rečenica u kojima je zabeležen zamenički prilog *úgy*.

Ovom prilikom analiziraću samo one primere u kojima se ovaj zamenički prilog pojavljuje kao korelativ zavisnih rečenica odredbenog tipa. Treba imati u vidu drugačiju klasifikaciju zavisnih rečenica u mađarskim gramatikama. Zavisne odredbene rečenice imaju vrednost priloških odredbi za: cilj, mesto, vreme, količinu, stanje, način, intenzitet i uzrok. Poredbene, posledične, uslovne i dopusne rečenice smatraju se rečenicama sa „svojevrsnim semantičkim sadržajem" (sajátos jelentéstartalmú mondatok (Bencédy 1988: 415–430, Haader 2000: 480–482, 513–530)). One, u već postojeće tipove rečenica sa funkcijom neke od priloških odredbi, unose dodatno značenje i izdvajaju se u grupu nazvanu „zavisne rečenice sa dodatnim semantičkim sadržajem" (szemantikai töblettartalmat hordozó

[9] Ovu tvrdnju bi trebalo potvrditi i jednim obimnijim istraživanjem, koje bi obuhvatilo i druge reči koje mogu imati ovu funkciju, čime bi se došlo do potpunijih saznanja o sintaksičko-semantičkoj, eventualno i pragmatičnoj uslovljenosti upotrebe korelativa u ova dva jezika.

[10] Izostavljanje „upućivačke reči" iz glavnih rečenica najčešće se uočava kada je zavisna rečenica subjekatskog ili objekatskog tipa (Haader 2000: 473).

[11] Up. Stanojčić (Станојчић 1989: 290) gde stoji još i „Употреба оваквих корелатива зависних реченица нарочито је важна тамо где се њиховим падежним обликом (и употребом предлога) прецизира улога садржаја зависне реченице у вишој конструкцији." Ovo, opet, upućuje na zaključak da njegova upotreba nije neophodna kada se takvo preciziranje procenjuje kao suvišno.

mellékmonatok). U ovom radu uzeće se u obzir i ovakva klasifikacija. Postoji više razloga za ovakvo opredeljenje. Jedan je svakako taj što se kao polazni jezik uzima mađarski, i posmatraju se prevodi na srpski. Isto tako, zanimljivo je proveriti u kojoj je meri jedna klasifikacija uslovljena specifičnostima jednog jezika, primenljiva u drugom.

Úgy se pojavljuje kao korelativ zavisnih rečenica sa vrednošću priloških odredbi za način, stanje i intenzitet (u ovom poslednjem slučaju upliće se i semantika načina). Pojavljuje se, zatim, i kao korelativ rečenica sa „dodatnim semantičkim sadržajem", i to u sledećim tipovima: poredbenim (sa funkcijom priloške odredbe za način ili stanje), posledičnim (sa funkcijom priloške odredbe za način, stanje ili intenzitet) i uslovnim (sa funkcijom odredbe za način ili stanje). Zabeleženi primeri prikazuju se razvrstani u sledeće grupe: način, stanje, poređenje, posledica i uslov.

I NAČIN

mj: *úgy* + V + *hogy* + VSub
sj: V + *tako* + *što* + VSub

Sledeće zavisne rečenice u mađarskom se svrstavaju u načinske:

A felvétel *úgy* történik, *hogy* a jelentkezőknek egy tesztlapot kell kitölteniük (MG,509)	Prijem se vrši *tako što* prijavljeni ispunjavaju test (INF)
Úgy töltötte a mai napot, *hogy* pihent (govorni jezik)	Današnji dan je proveo *tako što* se odmarao (INF)
Úgy tette le a vizsgát, *hogy* átírta (govorni jezik)	Položio je ispit *tako što* je prepisao (INF)
A görög művészet volt az…amely az emberi test formáját egyszer s mindenkorra *megalkotta*, de nem *úgy, hogy* egyetlen erőt tett uralkodóvá a többi fölött, hanem *úgy, hogy* egyensúlyt teremtett egymásnak rontó és egymástól szétrohanó elemek őrjögő ereje között (HB,33)	Грчка уметност је…једном и за свагда створила облик људског тела, али *не тако што* је једну једину силу начинила владајућом над осталима, него *тако што* је остварила равнотежу међу распомамљеним силама чији елементи се међусобно кваре и разилазе (БХ/СБ,22)
A nyilvánossá tétel *úgy* történik, *hogy* a meghívót a Kar valamennyi épületének főhelyén kifüggesztik (MG,509)	Javnost se postiže *tako što* se poziv ističe na glavnim mestima u svim zgradama fakulteta (INF)

Korelativ se, u mađarskim rečenicama ovoga tipa, po pravilu pojavljuje kao naglašeni element (u fokusu), dakle u poziciji ispred glagola glavne rečenice (Haader 2000: 509). Karakterističan je veznik *hogy*.

U prevodu se pojavljuju korelativ *tako* i veznik *što*, koji se nalaze u kontaktnoj poziciji. Semantika upravnih predikata utiče na interpretaciju značenja klauze. Tako, u nekim slučajevima dominira načinsko značenje (up. *prijem se vrši ovako: prijavljeni ispunjavaju test; današnji dan je proveo ovako: odmarao se*),[12] a u nekim je prisutno i značenje omogućivača.[13] Ovo drugo značenje prisutno je kada radnja iskazana klauzom omogućava realizaciju onoga što je imenovano u glavnoj rečenici. Iako se ne može uvek uvesti izraz *time što* (koji se eksplicira pri parafrazi omogućivačkog značenja), značenje omogućivača svakako postoji u 3. i 4. primeru. Naime, „činjenica da je grčka umetnost ostvarila ravnotežu među raspomamljenim silama, omogućila joj je stvaranje oblika ljudskog tela", isto tako „prepisivanje mu je omogućilo da položi ispit". Nije isključena ni mogućnost dvojake interpretacije (up. *javnost se postiže ovako: poziv se ističe na glavnim mestima* ili *javnost se postiže time što se poziv ističe na glavnim mestima*). Korelativ *tako*, u ovim primerima ima vrednost izraza *na taj način*. On se iz ovih rečenica ne može izostaviti (up. **položio je ispit što je prepisao*), te se *tako što* može tumačiti i kao složeni, dvočlani veznik.

II STANJE

mj: *úgy* + V + *hogy/ahogy* + VSub
sj: V + (*tako*) + *kako* + VSub

Úgy se pojavljuje i kao korelativ zavisnih rečenica koje, prema mađarskim gramatikama, imaju vrednost odredbe za stanje. Ove klauze ostvaruju dvostruku vezu sa glavnom rečenicom. Sintaksički se vezuju za predikat glavne rečenice kao

[12] O priloškoj interpetaciji gerunda uz glagole sa značenjem „provoditi (provesti) vreme" up. Ivić (1983: 165). I u primeru koji je zabeležen u mom korpusu mogao je stajati gerund sa ovom funkcijom (up. *Današnji dan je proveo odmarajući se*). Osim ovoga, uz glagol *provesti (provoditi)*, kada je upotrebljen sa ovim značenjem, može se upotrebiti i konstrukcija *u* + lokativ sa funkcijom determinatora načinskog (modalnog) tipa (up. *Današnji dan je proveo u odmaranju*).

[13] O pojmu „omogućivač" up. Ivić (1983: 167–170).

njegova odredba, a istovremeno iskazuju stanje u kome se nalazi pojam imenovan u glavnoj rečenici (Haader 2000: 508), tj. imaju ulogu situacionog determinatora.[14] U mađarskom se pojavljuju veznici *hogy* i *ahogy*, u srpskom – *kako*.

U sledećim primerima nije zabeležen korelativ:

A rendőrség *úgy* talált a betörés áldozatára, *hogy* vérében feküdt (MG,508)	Policija je žrtvu provale pronašla *kako* leži u lokvi krvi (INF)
Úgy festették le, *ahogy* az iróasztala előtt ült (MG,508)	Naslikali su ga *kako* sedi ispred svog pisaćeg stola (INF)

Korelativ se pojavljuje u primeru za koji prevodioci daju dve mogućnosti:

Az áldozat keze *úgy* maradt, *ahogyan* halála pillanatában felemelte (MG,508)	Ruka žrtve ostala je *tako kako* ju je podigao u trenutku smrti (INF) Ruka žrtve je ostala *u uzdignutom položaju u kojem* je bila u trenutku kada ga je zatekla smrt (INF)

U prvom slučaju ostvaren je korelativ *tako* koji ima značenje *u takvom stanju, položaju* što potrvđuje i druga zabeležena mogućnost gde se imenica opšteg

[14] Analizirajući, između ostalog, objekatske dopune grupe glagola čulnih opažaja, M. Ivić izdvaja one u kojima se u prvi plan postavlja predmetni pojam, „a to što se s njim događa u trenutku dok on obavlja ulogu objekta predikatske radnje ostaje svedeno na prateće situacione okvire koji svojim postojanjem upravo i determinišu ostvarenje te uloge" (Ivić 1983: 135–136). V. Petrović (Петровић 1995: 53–59) konstatuje njihovu dvofunkcionalnost jer su one istovremeno i objekatske komplementne strukture i situacioni determinatori („пошто се њима детерминише објекат перцепције, описује њеког положај, стање или каква физичка, говорна или нека друга активност"). U vezi sa tvrdnjom da su to stilistički markirane verzije objekatskih rečenica te da se mogu svesti na njih (kao u pr. *Гледа девојку како се чешља* i *Гледа како се девојка чешља*) mora se dodati da to nije uvek slučaj. Kada se u poziciji upravnog predikata nađu glagoli kao što su *naći, zateći, uhvatiti ili pratiti*, objekatski konstituent mora ostati u glavnoj rečenici (*Затекао ју је како седи замишљена - *Затекао је како она седи замишљена; Ухватили су га како краде - *Ухватили су како он краде*). Iako je u oba jezika konstatovana njihova dvofunkcionalnost, dvostruka veza sa glavnom rečenicom, primećuje se da se jednoj od funkcija ipak daje prednost. U mađarskom su svrstane u odredbene rečenice, u srpskom u objekatske, komplementne. U srpskom je, možda, na ovo uticalo to što su prvenstveno posmatrani glagoli percepcije, dakle jedna semantička grupa glagola koja je po svojoj prirodi tranzitivna. U mađarskom se posmatraju iz druge perspektive, tako da se o ovim rečenicama govori ne samo kada determinišu stanje imenske reči u funkciji objekta glavne rečenice, već i subjekta i odredbe (Haader 2000: 508).

značenja *položaj*, determinisana atributom *uzdignut*, pojavljuje kao antecedent relativne rečenice.

III POREĐENJE

Značenje poređenja najčešće se pridodaje rečenicama sa funkcijama odredbi za način, stanje i intenzitet. Ove rečenice sadrže i element sa kojim se taj način poredi. Poređenje se može vršiti sa ciljem da se utvrdi nejednakost dvaju pojmova, ali i sa ciljem da se istakne njihova sličnost ili identičnost. Upotreba mađarskog *úgy* rezervisana je za ovaj drugi slučaj. Element sa kojim se poredi način realizacije radnje može se pojaviti u formi zavisne rečenice poredbenog tipa, ali i kao sintagma koja ima vrednost odredbe sa značenjem poređenja.

1. Kada se poređenje iskazuje sintagmom, rečenica ima strukturu:

mj: *úgy* + V + *mint* + N
sj: (*tako)* + V + *kao (i)* + N

U oba jezika ova se struktura može razviti u zavisnu rečenicu, koja tada sadrži predikat identičan predikatu glavne rečenice. U zavisnosti od pristupa koji se uzima za tumačenje jezičkih pojava, ove se strukture mogu smatrati eliptičnim rečenicama,[15] ili transformima rečeničnih struktura (Петровић 1976: 57).

Bilo da određuju način (*Úgy szökdösött a sziklákon, mint egy zerge* (MG,514) = *Skakutao je po stenama kao divokoza* (INF)) stanje (*Úgy feküdt ott, mint egy darab fa* (MG,514) = *Ležala je na podu kao kakva klada* (INF)) ili intenzitet (*Úgy elterült, mint egy béka*[16] (MG,510) = *Prućio se kao žaba* (INF)) primeri sa korelativom *úgy* imaju identičnu formu.[17] Karakteriše ih veznik *mint*, a

[15] Ovaj tip rečenica sa *mint* može se smatrati eliptičnom, odnosno tako da je jedna rečenica izostala, a reprezentuje je samo veznik: *Jancsi gazdája bőg, mint (ahogy az bőg) aki megbőszült = Jančijev gazda dreči kao (što dreči) neko ko je razjaren* (Haader 2000: 474).

[16] U situaciji kada se *úgy* pojavljuje kao korelativ rečenice sa vrednošću odredbe za intenzitet, prisutna je i semantika načina (Haader 2000: 510).

[17] Ova struktura može imati i drugačije značenje, što pokazuje primer:

Most nem *úgy* beszélek veled, *mint* főnököd (MEK)	Sada ne razgovaram sa tobom *kao* tvoj šef (INF)

korpus pokazuje da se korelativ distribuira ispred glagola glavne rečenice. Zato se ove rečenice, u ovom radu, neće posmatrati razdvojene na ove tipove.

Iako se i u srpskom, u rečenicama ovoga tipa, može pojaviti korelativ *tako*, daleko je češći slučaj da on izostane. U korpusu su zabeležena svega tri primera u kojima je on ostvaren, dok je u 21 primeru izostao. U zabeleženim primerima, pored korelativa *tako* stoji i prilog *isto*, kojim se dodatno ističe identičnost poređenih pojmova.[18] Korelativ i veznik nalaze se u distantnoj poziciji:

Éppen *úgy* megrészegszik tőle, *úgy* elveszti az eszét bele, *mint* az, aki karjában tartja (HB,50)	Исто *се тако* опија њоме, губи памет у њој, *као* онај ко је држи у наручју (БХ/СБ,35)
Éppen *úgy* le van győzve, *mint* aki leborul előtte (HB,50)	Исто је *тако* побеђена, *као* онај што јој се клања (БХ/СБ,35)

Primeri u kojima je, u prevodu, izostao korelativ:

…a körülötte levő erdő s fölötte az ég, mind *úgy* mosolyog, *mint* a fej (HB,46)	…шума наоколо и изнад ње небо, све се смеши *као* глава (БХ/СБ,33)
…négyszáz év *úgy* szállott el, *mint* egy másodperc (HB,69)	…четири стотине година пролетело (је) *као* трен (БХ/СБ,51)
Úgy keletkezett, *mint* az Iliász (HB,146)	Настала је *као* Илијада (БХ/СБ,116)
…*úgy* viselkedjék, *mint* egy bohóc (HB,156)	…понаша (се) *као* кловн (БХ/СБ,125)
…*úgy* szökdécsel, *mint* a megkergült állat (HB,163)	…јурца *као* распомамљена животиња (БХ/СБ,131)
…arcok, melyek pontosan *úgy* tudnak elfordulni tőlünk, *mint* a kegyelem (KGY,65)	…лица која умеју да се окрену од нас баш *као* милосрђе (ЂК/АВ,63)
…apám sírja *úgy* áll a többi között, *mint* egy kicicomázott úrfiú (KGY,127)	…очева хумка стоји међу осталима *као* нагиздани фићфирић (ЂК/АВ,119)

U oba jezika prisutno je značenje „olyan minőségben" (MÉK) = „u svojstvu" (Петровић 1976: 60, Стевановић 1969: 65–66). Stevanović konstatuje nešto drugačiju ali „у крајњој линији функцију начинске одредбе" u primerima tipa: *Остатак живота Михановић је провео као дипломат на Истоку*.

[18] Sličnost među pojmovima koji se porede u oba jezika mogu se i dodatno istaći. U mađarskom se to postiže prilozima *éppen, pontosan* koji stoje ispred *úgy*, a u srpskom se sa ovim ciljem upotrebljavaju reči: *isto, upravo, sasvim, tačno, baš*.

…*úgy* pattant szét az a röpirat-eszme, *mint* a léggömb (VL,26)	…она идеја о брошури распрснула (се) *као* балон (ЛВ/РМ,28)
Mint a rossz álomképek, *úgy* vonultak el az emlékek (VL,96)	Сећања *су наилазила као* мóре (ЛВ/РМ,104)
…Anna is *úgy* olvad bele e hosszú jelenetbe, *mint* egy különösebb rendeltetés nélküli történet egy másik rendeltetés nélküli történetbe (VL,115)	…и Ана се у ову дугу сцену утапа само *као* једна необичнија прича без сврхе у неку другу причу без сврхе (ЛВ/РМ,126)
Az emberek *úgy* fogják fel majd, *mint* valami…hangzavart (VL,76)	Људи ће је једном примати *као* некакву збрку шумова (ЛВ/РМ,81)
Az észak-amerikai Szikláshegységben van kő, amelyet a sok rajz, ábra, bemetszés, kép *úgy* elborít, *mint* Európában egy kirándulóhelyen valami fát vagy padot a különböző rengeteg név, dátum és kezdőbetű (HB,144)	У северноамеричким Стеновитим планинама постоје каменови које прекривају многобројни цртежи, шаре, уклесотине, слике, *као* у Европи неко дрво или клупу на излетиштима што красе многа различита имена, датуми и иницијали (БХ/СБ,115)

A cölöpépítmény nem magatulajdon, *úgy* nőtt ki a mocsárból, *mint* a nád (HB,110)	Сојеница није приватно власништво, израсла је из мочваре *као и* трска (БХ/СБ,85)
…a chimu, aki ma is éppen *úgy* ott él, *mint* négyezer évvel ezelőtt (HB,97)	…Чиму, који и данас ту живи исто *као и* пре четири хиљаде година (БХ/СБ,75)

Zabeležen je i jedan primer u kojem je sličnost dvaju pojmova, u srpskom, ozačena genitivom s predlogom *poput*.

A fejletlen társadalommal *úgy* álltunk szemben, *mint* a tábornokok (KGY,77)	Стајали смо, суочени с једним неразвијеним друштвом, *попут* генерала (ЂК/АВ,76)

2. Kada se poređenje iskazuje klauzom, korelativ *úgy* zabeležen je u sledećim strukturama:

2.1. mj: *úgy* + V + *ahogy/ahogyan* + VSub
V + *úgy* + *ahogy/ahogyan* + VSub
sj: V + (*tako/onako)* + *kako/kao što* + VSub

Iako je i u ovom tipu mađarskih rečenica češća distribucija korelativa ispred glagola, zabeleženi korpus pokazuje da se on može pojaviti i na kraju glavne

rečenice, neposredno ispred veznika *ahogy/ahogyan* (up. *...nem sikerült éppen úgy, ahogyan kellett volna* (VL,121); *...én elsiratom, úgy, ahogy illik* (VL,74)).[19]

I u srpskom se u ovakvim strukturama pojavljuje korelativ. Za razliku od mađarskog jezika koji ima dvočlani sistem deikse: za označavanje onoga što je blizu i onoga što je daleko (što se prenosi i na priloške pokazne zamenice za način i stanje: *így – úgy*) (Kugler – Lackó 2000: 165–167), srpski jezik karakteriše tročlani sistem: osim obeležja „blizu" („proksimal") i „daleko" („distal"), postoji i „medijal" (Mikeš 1972: 37–38). Ovo je karakteristično za prostorne (i vremenske) priloge, ali postoji i kod načinskih priloga: *ovako - tako – onako* (Piper 1983: 36). U zabeleženim primerima češći je korelativ za „daleko": *onako*, od „medijalnog": *tako*. Prevodi na srpski ukazuju na još neke momente – korelativ se pojavljuje kada klauzu uvodi veznik *kako*, pri čemu se korelativ i veznik nalaze u kontaktnoj poziciji:

…mindent *úgy* tettünk volna, *ahogy* gondoltuk (VL,77)	…били бисмо учинили све *онако како* смо тада мислили (ЛВ/РМ,82)
…*úgy* gondolkodik, *mint ahogyan* ő cselekszik (VL,78)	…мисли *онако како* се понаша (ЛВ/РМ,83)
…*nem* sikerült éppen *úgy, ahogyan* kellet volna (VL,121)	…није успео сасвим *онако како* је требало (ЛВ/РМ,132)
Pontosan *úgy, ahogyan* már begyakoroltuk (VL,12)	Тачно *онако како* смо увежбавали (ЛВ/РМ,13)

Kada se klauza nađe u prepoziciji, korelativ i veznik su u distantnom položaju:

…*ahogy* a világra nézel, *úgy* néz az vissza rád (HB,79)	…*како* погледаш свет, *тако* те он посматра (БХ/СБ,59)
Ahogy szétdobálta, *úgy* maradt egy hétig a szobája (MG,508)[20]	*Kako* ju je razvašario, *tako* mu je soba i ostala nedelju dana (INF)

[19] Dosledno se, ipak, zavisna rečenica odvaja zarezom. Za razliku od mađarskog, u srpskom važi drugačije pravilo: „Ако у реченици или синтагми постоји корелатив који указује на појаву зависне реченице (...), зависна реченица је тесно везана за вишу јединицу и не сме се одвајати зарезом" (Станојчић 1989: 290).

[20] U mađarskoj gramatici ovaj primer se navodi kao ilustracija zavisnih rečenica sa odredbom za stanje (Haader 2000: 508).

Da i u ovim strukturama, u srpskom, korelativ nije obavezan, pokazuju primeri iz kojih je on izostao. Korelativ je izostao u primerima sa vezničkim elementom *kao što*, mada je on, u principu moguć (*tako kao što*):

…én elsiratom, *úgy, ahogy* illik (VL,74)	…ја *ћу* га ожалити *као што* приличи (ЛВ/РМ,79)
A valami megjelent a térben. Éppen *úgy, ahogy* a magányos indián megjelent a kopár sivatagban (HB,148)	Нешто се појавило у простору. Исто *као што* се усамљени Индијанац појавио у оголелој пустињи (БХ/СБ,118)

U nekoliko primera eskplicirana je imenica *način* u akuzativu s predlogom *na*. Ona funkcioniše kao korelativ klauza koje uvode veznici *kao što* i *kako*, ili kao antecedent relativne klauze. Klauza eksplicira, konkretizuje ovu imenicu opšteg značenja:

A hang művészetnek nem anyaga, vagy ha igen, *úgy, ahogy* a fa a tűz anyaga (HB,138)	Звук није материјал уметности, или ако јесте, онда је то *на начин као што* је дрво материјал ватре (БХ/СБ,109)
Még mindig *úgy* emlékezett a lányra, *ahogy* a legkedvesebb emlékeit dédelgeti az ember (MG,509)	Još uvek se devojke sećao *na način kako* se inače najdraže uspomene čuvaju (INF) Još uvek se devojke sećao *na način na koji* se inače najdraže uspomene čuvaju (INF)

2.2. mj: *úgy* + V + *mintha* + VSub
sj: (*tako*) + V + *kao da* + VSub

Poredbeno značenje imaju i klauze sa veznikom *mintha* čiji se predikati nalaze u obliku „uslovnog načina" (kondicionala). Smatra se da se u tom slučaju poređenju pridružilo i značenje uslovnosti, te da rečenice postaju „feltételesen hasonlitó" = „uslovno poredbene". Važno je, međutim, istaći jedan drugi momenat, a to je da se glagolom u „uslovnom načinu" ne iskazuje činjenica, realnost, već samo mogućnost ostvarivanja njime imenovane akcije. Iskazivanje uslova je samo jedna od mogućnosti upotrebe ovog glagolskog načina. U klauzama sa veznikom

mintha,[21] čini se da upravo momenat ne-realnosti, nefaktivnosti dolazi do izražaja, a ne momenat uslovnosti. U prilog ovome govore i prevodni ekvivalenti ovih struktura. Naime, u srpskom se pojavljuju klauze sa složenim veznikom *kao da* čiji sadržaj ne odgovara realnosti, odnosno realizovanje radnje je ili neostvarivo ili neizvesno (Петровић 1976: 49).

Korpus pokazuje da je korelativ *úgy* distribuiran ispred glagola. U srpskom je zabeležen samo jedan primer sa korelativom, koji je takođe smešten ispred glagola, tj. u distantnoj je poziciji u odnosu na veznik:

S *úgy* futsz te is, *mintha* álmodnál (VL,112)	А и ти *тако* трчиш *као да* сањаш (ЛВ/РМ,123)

Češći je slučaj da on izostane:

…a rettentő kőkolosszusok *úgy* emelkednek a magasba, *mintha* egyszerre anyagtalanokká akarnának válni (HB,81)	…ужасни камени колоси се уздижу увис *као да* се одједном желе претворити у нематеријално (БХ/СБ,61)
…*úgy* néznek rá, *mintha* szent szavakat hallgatnának (VL,26)	…гледали (су га) *као да* су управо чули свете речи (ЛВ/РМ,28)
…mindig *úgy* mozgott a színpadon, *mintha* övé volna az egész világ (VL,51)	…увек се позорницом кретала *као да* је цео свет њен (ЛВ/РМ,56)
…te hirtelen sarkon fordulsz, *úgy* távozol, *mintha* megsértett volna (VL,66)	…ти се нагло окрећеш и удаљаваш, *као да* те је он увредио (ЛВ/РМ,70)
Úgy nézel vissza, *mintha* azt jelentette volna be (VL,79)	Узвраћаш му погледом *као да* је објавио да (ЛВ/РМ,84)
Úgy viselkedsz, *mintha* csak te lennél elégedetlen (VL,97)	Понашаш се *као да* само ти имаш разлога за незадовољство (ЛВ/РМ,106)
Úgy feküdt ott, *mintha* egy darab fa lett volna (MG,514)	Ležala je na podu *kao da* je kakva klada (INF)

[21] Zanimljivo je da se ovaj veznik sastoji od *mint* koji je poredbeni veznik i *ha* koji je veznik uslovnih rečenica, te nije isključeno da je i ovaj momenat uticao na pomenuto tumačenje ovakvih klauza.

IV POSLEDICA

mj: *úgy* + V + *hogy* + VSub
sj: V + *tako* + *da* + VSub
tako + V + *da* + VSub

Mađarsko *úgy* funkcioniše i kao korelativ posledičnih rečenica.[22] Ono što se iznosi zavisnom rečenicom posledica je načina na koji se ostvaruje radnja glavne rečenice, njenog intenziteta ili stanja (okolnosti) u kojem se nalazi pojam označen u glavnoj rečenici. Veznici su: u mađarskom – *hogy*, u srpskom – *da*.

U svim zabeleženim primerima korelativ se pojavljuje i u prevodu. On se, u jednoj grupi primera ostvaruje u kontaktnoj, a u drugoj – u distantnoj poziciji u odnosu na veznik. U zavisnosti od ovoga, mogu se uočiti neke pravilnosti.

Ako se klauzom iskazuje posledica načina ostvarivanja radnje glavne rečenice, korelativ je, po pravilu, distribuiran neposredno ispred veznika *da*. Ipak, *tako da* u ovim rečenicama ne funkcioniše kao složeni veznik, jer se njima karakteriše upravo način realizovanja neke situacije, tj. situacija označena klauzom ne iznosi se kao posebna pojava.[23] U ovim primerima korelativ *tako* ima vrednost izraza *na takav način*. On je obavezan element ovih rečenica. Njegovo

[22] Semantički su posledične, a sintaksički mogu imati vrednost odredbe za: intenzitet, način, stanje… (Haader 2000: 516).

[23] Stevanović (Стевановић 1969: 863) primećuje da „када корелативни прилог дође на крају управне реченице непосредно испред последичног везника, као у примерима типа: *Њихово ведро расположење прешло је и на мене тако да сам на моменат заборавио на тешку стварност* (разг). – онда се он престане осећати оним што у ствари јест, и у језичком осећању постаје део везничког скупа речи *тако да*.” U srednjoškolskoj gramatici (Станојчић 1989: 315) rečenice sa vezničkim spojem *tako da* nazivaju se „pseudozavisne posledične rečenice”. One se od posledičnih rečenica razlikuju po tome što se njima označena situacija iznosi „као посебна појава, која стоји у последичном односу према (целој) ситуацији прве реченице”. Smatra se da su ekvivalentne sa sastavnim (tj. naporednim) rečenicama s posledičnim značenjem, a *tako da* može se zameniti sastavnim veznikom *te*. Slična se pojava može uočiti i u mađarskom jeziku. Veza između *úgy* i *hogy* može postati toliko čvrsta da se oni spoje u jedan veznik *úgyhogy* (up. *Nem volt időm utánajárni a kárpitosnak, úgyhogy az idén nem is lesznek áthúzatva a székeink* (MG,519) = *Nisam imao vremena da se pobrinem za tapetara tako da nam ove godine stolice neće biti pretapacirane* (INF)). Prema mađarskoj gramatici (Haader 2000: 519) bliske su zaključnim (dakle takođe nezavisnim) rečenicama, a veznik *úgyhogy* zamenljiv je nekim od veznika zaključnih rečenica kao što su *ezért, tehát*.

izostavljanje može promeniti značenje klauze (up. *igrajte tako da se oseti* – posledica, *igrajte da se oseti* – cilj).

A legjobb volna *úgy* járni, *hogy* az ember ne hagyja ott a lába helyét (HB,151)	Најбоље би било ходати *тако да* човек не оставља трагове стопа (БХ/СБ,120)
…az emlékezés muzeumigazgatója *úgy* intézi, *hogy* egymás kifosztott arcát ne ismerjék meg (KGY,49)	…управник музеја сећања уредио је ствари *тако да* не препознају једно другоме истрошена лица (ЂК/АВ,47)
Úgy játszátok, *hogy* érződjön (VL,103)	Играјте *тако да* се осети (ЛВ/РМ,112)
Nem is *úgy* intettél, *hogy* észrevegyen (VL,125)	Ниси ни махао *тако да* би могла да те примети (ЛВ/РМ,136)
Úgy súgta a fülébe a vallomást, *hogy* alig hallotta (MG,516)	Priznanje joj je šapnuo na uvo *tako da* ga je jedva čula (INF)

Izraz *na takav način* može biti i ekspliciran. Tada čitav ovaj izraz funkcioniše kao korelativ:

Úgy dobta eléd a revolvert, *hogy* nem tudtad, valóban ott csillog-e az asztalon (VL,94)	Бацио је пред тебе револвер *на такав начин да* уопште ниси био уверен како се стварно сјаји тамо на столу (ЛВ/РМ,102)

I kada ima funkciju odredbe za stanje, struktura rečenice identična je prethodnim. Korelativu *tako* mogao bi odgovarati izraz *u takvom stanju/položaju*:

Úgy feküdt ott, *hogy* holtnak hihették volna (MG,516)	Ležao je *tako da* su pomislili kako je mrtav (INF)

Primeri u kojima je korelativ *tako* smešten ispred upravnog glagola, više upućuju na posledicu koja je izazvana intenzitetom.[24] Korelativ tada ima vrednost

[24] Zanimljivo je da u mađarskom upravo u rečenicama sa klauzom koja iskazuje posledicu intenziteta vršenja radnje upravnog predikata postoji mogućnost da se *úgy* smesti na kraj glavne rečenice pri čemu dolazi u kontaktnu poziciju s veznikom *hogy*. Dešava se da se *úgy* spoji s veznikom *hogy* u veznik *úgyhogy* (up. prethodnu napomenu) što se vidi iz primera: *Sietett úgy, hogy megizzadt* (MG,519) = *Tako/Toliko je žurio da se oznojao* (INF)*; Sietett, úgyhogy (~ ezért, tehát) megizzadt* (MG,519) = *Žurio je, tako da (~ dakle, te) se oznojao* (INF); kao i *Úgy elkéstem a hangversenyről, hogy már be sem engedtek* (MG,510) = *Toliko sam zakasnio na koncert da me nisu ni pustili unutra* (INF); *Elkéstem a hangversenyről, úgyhogy már be sem engedtek* (MG,510) = *Zakasnio sam na koncert, tako*

izraza *u tolikoj meri*. U funkciji korelativa, osim *tako*, ostvaruje se i prilog za količinu *toliko*, koji bi se mogao naći i iza glagola.

Úgy fáj a lába, *hogy* alig tud járni (MEK)	*Tako* ga *boli* noga *da* jedva može da hoda (INF)[25]
Úgy elkéstem, *hogy* nem mertem bemenni az órára (MG,529)	*Toliko* sam zakasnila *da* nisam smela da uđem na čas (INF)
Úgy tele van a hasa, *hogy* egy falatot sem tud már enni (MG,516)	*Toliko* je sit, *da* ne može ni da zine (INF)

Ima, ipak, slučajeva kada ova dva značenja interferiraju, pa se *úgy* = *tako* mogu interpretirati i sa *u tolikoj meri* i sa *na takav način*.

Csak én tudom magam *úgy* megváltoztatni, *hogy* ne érjen az a veszteség (HB,158)	Само ја знам себе *тако* да изменим *да* ме не снађе губитак (БХ/СБ,127)

Ova dvoznačnost utiče i na to da prevodioci ističu čas jedno, čas drugo značenje:

Úgy vakarta el a sebét, *hogy* vérezni kezdett (MG,510)	*Toliko* je češao ranu *da* je počela krvariti (INF) / Počešao je ranu *tako da* je počela krvariti (INF)

---

da me nisu ni pustili unutra (INF). I ove rečenice sa veznikom *úgyhogy* bliske su zaključnim rečenicama (Haader 2000: 510, 519).

[25] Up. gotovo identičan primer u RMS: *Tako me boli /noga/ da ne mogu da hodim*. Da je upravo distribucija korelativa relevantna za određenu semantičku interpretaciju, potvrđuju i moji informatori koji uočavaju razliku između *Tako (= u tolikoj meri) me boli glava da ne mogu ništa da radim* – posledica intenziteta situacije; i *Boli me glava tako da (= te) ništa ne mogu da radim* – posledica cele situacije. Potpunom uklanjanju dvosmislenosti pomaže i intonacija (odnosno interpunkcija, u pisamoj formi: *Boli me glava tako, da ništa ne mogu da radim* i *Boli me glava, tako da ništa ne mogu da radim*.)

V USLOV

mj: *úgy* + V + *ha* + VSub

Rečenice koje se ovde navode, u mađarskoj gramatici svrstane su u uslovne. Njih uvodi veznik uslovnih rečenica *ha*.

U prevodu je zabeležen samo jedan primer sa uslovnom rečenicom. Korelativ nije realizovan:

Az animális kavargás, a marcangolás, amit a kentaurok és lapithák csatája ábrázol, értelmet csak *úgy* nyer, *ha* az ember bele tudja látni Apollón alakjába (HB,35)	Анимална кавга и черечење, који представљају бој Кентаура и Лапита, добија смисао само *ако* човек уме да завири у личност Аполона (БХ/СБ,23)

Sledeći primeri pokazuju da se mađarska uslovna rečenica ne prevodi uvek rečenicom sa istom vrednošću. U mađarskom je istovremeno iskazan i način realizacije predikata glavne rečenice i uslov pod kojim do te realizacije dolazi. U prevodu nije realizovana kombinacija korelativa *tako* (sa značenjem *na taj način*) i veznika *ako* (koji odgovara mađarskom *ha*). Umesto uslovnog *ako*, ostvaren je veznik *što*. Uslovno značenje moglo bi se identifikovati ako bi se pod pojmom „omogućivaća"[26] podrazumevala i neka vrsta „uslovnosti" (dakle, ako bi zavisna rečenica istovremeno omogućavala, ali i uslovljavala realizaciju radnje predikata glavne rečenice):

Én akárkivel is *úgy* szoktam össze leginkább, *ha* mellette dolgozhattam (MG,517)	Najčešće sam se sprijateljavao sa ljudima *tako što* smo radili zajedno (INF)
Az intézmények szerkezetét (…) jobb lenne *úgy* vitatnia, *ha* előbb saját szerepeinek szerkezetén is elcsodálkozik (KGY,107)	Било би боље (…) да структуру институција оспори *тако што* би пре тога испитао и структуру наше улоге у њима (ЂК/АВ,101)

Značenje uslova, u poslednjem srpskom primeru, realizovano je preko potencijala glagola u glavnoj i zavisnoj rečenici.

[26] Up. primere pod I.

Uslovno značenje može se dodati i rečenici koja ima funkciju odredbe za stanje (Haader 2000: 517):

De ő a lányt *úgy* szereti, *ha* a nap pirosra festi (MG,517)	Ali on voli *kada* devojku sunce obasjava purpurnom bojom (INF) Ali on devojku voli *kada* je sunce zarumeni (INF)

Doslovan prevod navedene mađarske rečenice glasio bi **On devojku tako voli ako je sunce boji u rumeno*. Informatori se, međutim, opredeljuju za drugačija rešenja. Zavisnu rečenicu, u prevodu, uvodi veznik *kada*. Zabeležene su dve mogućnosti. U prvom slučaju, u funkciji upravnog predikata nalazi se tranzitivni glagol *voleti*, zavisna rečenica ima funkciju objekta ovog glagola. U drugom, objekat je smešten u glavnu rečenicu, zavisna rečenica je vremenska, koja ima i obeležje situacione okolnosti. Uslovno značenje je potisnuto. Semantička bliskost (ako već ne i potpuna ekvivalentnost) ove mađarske rečenice i njenih prevoda na srpski sastoji se upravo u determinaciji stanja u kojem se nalazi neka imenska reč, a to stanje istovremeno je i uslov za realizaciju predikata glavne rečenice.

Analizirani korpus pokazuje sledeće: Ovako razvrstani primeri rečenica sa mađarskom priloškom zamenicom (tj. zameničkim prilogom) *úgy* u funkciji korelativa zavisnih rečenica odredbenog tipa, ukazuju i na neke pravilnosti u vezi sa realizovanjem srpskog zameničkog priloga *tako*, u semantički ekvivalentnim strukturama. On se pojavljuje kao obavezni element u rečenicama sa načinskim značenjem koje nemaju istovremeno i značenje poređenja (odnosno u onima u kojima zavisna rečenica funkcioniše kao odredba za način, pri čemu često ima i značenje omogućivača). U tom slučaju nalazi se u kontaktnom položaju sa veznikom *što*, stoga se *tako što* oseća i kao složeni veznik. Po pravilu se pojavljuje i u strukturama sa posledičnom klauzom. Ukoliko zavisna rečenica iskazuje posledicu načina vršenja radnje glavne rečenice, korelativ i veznik, u zabeleženom korpusu, nalaze se u kontaktnom položaju, ali se *tako da* ne ponaša kao jedinstven vezničkі element. Kada klauza iskazuje posledicu intenziteta predikata glavne rečenice, osim korelativa *tako* (koji se u tom slučaju pojavljuje u distantnom položaju u odnosu na veznik), realizuje se i *toliko*. U strukturama sa značenjem poređenja s veznicima *kao* i *kao da*, korelativ, po pravilu, nije obavezan. Češći je slučaj da izostane, što govori u prilog mišljenju da, u ovakvim strukturama, služi isticanju. Poredbene rečenice sa veznikom *kako* imaju korelativ *tako/onako*, a nije zabeležen u primerima sa veznikom *kao što*. Rečenice sa značenjem odredbe za

stanje i sa uslovnim značenjem, u korpusu su zastupljene sa manjim brojem primera. Ipak, može se reći da ovaj korelativ nije uobičajen u rečenicama sa klauzom koja ima i značenje situacionog determinatora. Nije ostvaren ni u rečenici sa uslovnom klauzom uvedenom veznikom *ako*.

Ako se posmatra distribucija elemenata u ovim strukturama, može se uočiti da se mađarsko *úgy* najčešće ostvaruje u distantnom položaju u odnosu na veznik (ispred glagola glavne rečenice), dok je u srpskom češća kontaktna pozicija korelativa i veznika.

IZVORI

HB: Hamvas Béla, *Arkhai*, Szentendre: Medio Kiadó, l994.

БХ/СБ: Hamvaš, Bela, *Začela*, Zemun: Biblioteka "Jovan Popović" , Zemun: Muzička škola "Kosta Manojlović", Beograd: "Čigoja štampa", 1996, preveo Sava Babić.

KGY: Konrád György, *A városalapító*, Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992.

ЂК/АВ: Konrad, Đerđ, *Osnivač grada*, Beograd: Biblioteka albatros, Filip Višnjić, 1992, preveo Arpad Vicko.

VL: Végel László, *Attüntetések*, Ujvidék: Forum Könyvkiadó, 1984.

ЛВ/РМ: Vegel, Laslo, *Dupla ekspozicija*, Beograd: Narodna knjiga, 1983, preveo Radoslav Mirosavljev.

MEK: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.

INF: Informatori

MG: Balogh i dr. *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

HMI, 1968: H. Molnár Ilona, *Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

MI, 1977: Molnár Ilona, *A tartalmatlan hogy kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

LITERATURA

Antonić, I. (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Barić, E. i dr. (1979). *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bencédy i dr. (1988). *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Haader, L. (2000). Az alárendelő öszetett mondatok. In: *Magyar grammatika* (szerk. B. Keszler). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ivić, M. (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Kugler, N. (2000). A mondatszók. In: *Magyar grammatika* (szerk. B. Keszler). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kugler, N., Laczkó, K. (2000). A melléknév. In: *Magyar grammatika* (szerk. B. Keszler). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MÉK (1987). *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mikeš, M., Deže L., Vuković, G. (1972). *Osnovna pitanja nominalne sintagme*. Novi Sad: Institut za hungarologiju (Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika, sv. 2).

Петровић, В. (1995). О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXIII, 53–59.

Петровић, В. (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. *Прилози проучавању језика* 12, 47–65.

Piper, P. (1983). *Zamenički prilozi (Gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti (Jezičke studije, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, sv. 5).

РМС (1967-1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1–3; Нови Сад: Матица српска, 4–6.

Станојчић, Ж. и др. (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Стевановић, М. (1969). *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

SINTAKSIČKA SINTAGMATIKA

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ СПАЦИЈАЛНОСТИ У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ: ***УСТАО ЈЕ ПОРЕД ЊЕ – FELKELT MELLŐLE*[1]**

1. Говорницима српског језика сасвим је природно да кажу *Сео је поред ње*, али не и **Устао је поред ње*. Питањем зашто је то тако бавила се М. Ивић (Ivić 2002: 81–84).

Ауторка полази од тога да глаголи *седати*/*сести* и *устајати*/*устати* припадају семантичкој класи инхоативних глагола, односно глаголима којима се исказује „обављање / обављеност прелаза из једне дотле постојеће ситуације у другачију, нову" (Ivić 2002: 81).

Она запажа да дефиниције ових глагола (у речнику Матице српске) садрже оно што је најважније у њиховом значењу – податак о заузимању одређеног положаја (*сести*: „заузети седећи положај", *устати*: „заузети усправан стојећи положај; дићи се на ноге (из седећег или лежећег положаја")), али да из њих није непосредно „прочитљива" значењска конотација која регулише семантичко-синтаксичко понашање ових лексичких јединица.

За тумачење разлика у семантичко-синтаксичким својствима ових глагола битно је, сматра, разликовати *семантички потпуно спецификовану конотацију* и *семантички непотпуно спецификовану конотацију*. Тако гледано, глагол *сести* припада глаголима који имају „конотацију чија се значењска посебност подаје потпуном идентификовању на основу дате денотативне семантике" (Ivić 2002: 83), док је лексичком значењу видског пара *устати*/*устајати* својствена „конотација којој је такво комплетно семантичко идентификовање недоступно" (Ivić 2002: 83). На основу оваквог разликовања, према виђењу М. Ивић, глагол *сести* има семантички потпуно спецификовану конотацију будући да, осим обављања/обављености „преласка из једне дате ситуације у неку другу" подразумева „опстојање у некој другој, накнадно (тј. у исходу онога што се збило) успостављеној ситуацији", односно „завршени процес *седања* на неко место увек резултира оствареношћу оне ситуације коју именује глагол *седети*" (Ivić 2002: 83). За разлику од њега, глаголски пар *устати*/*устајати* има

[1] Рад је објављен 2019. у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* LXII/2, 197–211.

семантички непотпуно спецификовану конотацију јер се из његове денотативне семантике може „прочитати” само да се неко поставио/поставља у нов положај, али не и коју ће од две могућности које су се тиме створиле одабрати: (1) да стоји на месту где се затекао или (2) да одмах крене некуд даље.

Уколико наставимо да размишљамо у смеру који је ауторка поставила, можемо се запитати да ли је читљивост компоненте „опстојања” новоуспостављене ситуације критеријум који регулише семантичко-синтаксичко понашање ових глагола или одговор на питање зашто се каже *сео поред ње*, али не и **устао поред ње* лежи у нечем другом. У прилог мишљењу да је оправдано даље трагати за објашњењем говори и то што се прихватљивост реченица с овим глаголима без исказане одредбе за место не доводи у питање, тј. као што се може рећи *Седа* / *Сео је*, може се рећи и *Устаје* / *Устао је*. Притом, као што завршени процес *седања* резултира оствареношћу ситуације коју именује глагол *седети*, тако и завршени процес *устајања* резултира оствареношћу ситуације коју именује глагол *стајати*.

Примери којима М. Ивић илуструје сцену у којој би се дати глаголи употребили, и варијанте које би се евентуално употребиле уместо оне која у српском није могућа, указују на још неке моменте које треба узети у обзир. Наиме, у потпуности у складу с оним што је прихватљиво/неприхватљиво сваком компетентном говорнику српског језика, за глаголске парове *сести*/*седати* и *устати*/*устајати*, употребљене у готово идентичном вањезичком контексту, она даје ове примере:

То је она дама која *је* управо сад *села* / која управо сад *седа* поред Зорана.
*То је она дама која *је* управо *устала* / која управо *устаје* поред Зорана.

Ауторка претпоставља да би се у датој ситуацији, уместо неоверене, остварила једна од следећих могућности:

То је она дама која *је* управо *устала* и сад *стоји поред Зорана*.
То је она дама која сад управо *устаје*, а досад *је седела поред Зорана*.

Две језички прихватљиве варијанте, уместо једне неприхватљиве, не разрешавају питање опстојања новонастале ситуације јер се и даље не зна да ли ће субјекат наставити да стоји на том месту или ће одмах кренути даље. Али указују на неке друге моменте који ће се у наставку овог рада прецизирати и протумачити.

2. Анализа која следи узеће у обзир структурно-семантичке карактеристике мађарског језика, будући да је у њему сасвим уобичајена конструкција *feláll*/*felkel mellől*, која је формално еквивалентна српској **устати поред*. На основу семантичких својстава ове мађарске конструкције покушаће се објаснити неуобичајеност наведене српске. Приказаће се и оне српске структуре које се остварују као семантички еквиваленти мађарске *feláll*/*felkel mellől*.

За потребе овог рада прегледан је Корпус савременог српског језика, по двадесет страница интернета на српском и на мађарском језику и анкетирани су изворни говорници српског језика. Примењена је техника преводних еквивалената,[2] која на прво место ставља семантичку еквиваленцију, а потом даје могућност и за формалну анализу.

2.1. Најпре ће бити анализирани примери забележени код М. Ивић који, преведени на мађарски језик, гласе:

(1) То је она дама која *је* управо сад *села поред Зорана*.
(1a) Ez az a hölgy, aki épp most *ült le Zoran mellé* (инф.)
(2) То је она дама која управо сад *седа поред Зорана*.
(2a) Ez az a hölgy, aki épp most *ül le Zoran mellé* (инф.)
(3) *То је она дама која *је* управо *устала поред Зорана*.
(3a) Ez az a hölgy, aki épp most *állt fel Zoran mellől* (инф.)
(4) *То је она дама која управо *устаје поред Зорана*.
(4a) Ez az a hölgy, aki épp most *áll fel Zoran mellől* (инф.)
(5) То је она дама која *је* управо *устала* и сад *стоји* поред Зорана.
(5a) Ez az a hölgy, aki az imént *felkelt* és most *Zoran mellett áll* (инф.)
(6) То је она дама која сад управо *устаје*, а досад *је седела поред Зорана*.
(6a) Ez az a hölgy, aki épp most *kel fel* és aki eddig *Zoran mellett ült* (инф.)

Уочљиво је да реченице (3) и (4) имају формалне еквиваленте прихватљиве у мађарском (3a) и (4a) и тај је моменат основ за даље размишљање.

Чињеница да у оба језика имамо семантички подударне глаголе, при чему у једном језику имамо неприхватљив исказ, а у другом прихватљив, указује на то да лексичка семантика ових глагола регулише њихово

[2] Примере са српског на мађарски и с мађарског на српски превела су два информатора, професори Филозофског факултета у Новом Саду, билингвални говорници који и једним и другим језиком владају на високом нивоу.

синтаксичко понашање, тј. одређује који тип спацијалног детерминатора може уз њих да се реализује.

Српски примери (1) и (2) се од примера (3) и (4) разликују само у томе што су у прва два употребљени глаголи *сести*/*седати*, а у друга два глаголи *устати*/*устајати*.

У еквивалентним мађарским реченицама разлика није само у семантици глагола, већ и у постпозицији. У прва два примера, с глаголом *leül* (1а) и (2а), појављује се постпозиција *mellé*, а у друга два, с глаголом *feláll* (3а) и (4а), постпозиција *mellől*. У примерима (5а) и (6а), с глаголима *áll* и *ül*, присутна је постпозиција *mellett*. Уколико применимо термине локалистичке теорије оне представљају оријентире, одређују однос између објекта локализације (у наведеним примерима исказаног именицом *дама*/ *hölgy*) и локализатора (у примерима исказаног именицом *Зоран*).[3] То су заправо три варијанте једне постпозиције. Оне означавају три различита ситуативна оквира семантичке категорије спацијалности и пример су структурне карактеристике мађарског језика – могућности доследног обележавања тзв. тројности правца (Vajda 1976: 4, Andrić 2008: 102–105). Разликују се у односу на обележје апроксимације:[4] *mellé* има обележје approx [+] (Vajda 1976: 61), *mellől* approx [–] (Vajda 1976: 29), а *mellett* approx [±] (Vajda 1976: 46). Наиме, према критеријуму динамичности, варијанта *mellett* знак је неусмерености, тј. одсуства усмерене динамике, или опште усмерености, те колоцира са статичним глаголима или динамичним глаголима неусмереног кретања. Услед оваквих обележја, мађарска конструкција коју чини именска реч и ова постпозиција семантички је еквивалентна српском спацијалном генитиву с предлозима *поред* и *крај* (Vajda 1976: 46): *ül*/*áll Zoran mellett* = *седи*/*стоји поред*/*крај Зорана*; *megy*/*halad Zoran mellett* = *пролази поред*/*крај Зорана*.[5] Структуре с постпозиционим варијантама *mellé* и *mellől* карактерише обележје усмерености, при чему су оне с постпозицијом *mellé* резервисане за адлативно значење (значење завршне усмерености или приближавања), а оне

[3] У ситуативном оквиру просторне локализације обавезна су три елемента: објекат локализације, локализатор и оријентир (Piper 1997: 21–22, Пипер 2005: 719).

[4] Под термином ‘approximatio’ подразумева се „primarno obeležje trojstva pravca. Približavanje osobi ili stvari naznačenoj upravnom rečju obeležavamo znakom +, udaljavanje od nje znakom –, a stanje mirovanja (statični mesni odnos) znakom ±” (Vajda 1976: 15).

[5] Именицом с постпозицијом *mellett* може се исказати и паралелно кретање. У српском је тада еквивалент акузатив с предлогом *уз*: *Иде*/*креће се уз Зорана*.

с постпозицијом *mellől* за аблативно значење (значење почетне усмерености или удаљавања). Прва, дакле, колоцира с глаголима „приближавања”, а друга с глаголима „удаљавања”. Будући да се постпозиција *mellé* појавила у реченицама с глаголом *leül* (*сести*/*седати*), а постпозиција *mellől* у реченицама с глаголом *feláll* (*устати*/*устајати*), може се закључити да је у реченицама (1а) и (2а) глагол *leül* употребљен као глагол приближавања, а у реченицама (3а) и (4а) глагол *feláll* као глагол удаљавања.

И српски глаголски парови *сести*/*седати* и *устати*/*устајати* имају обележје директивности. Уколико променимо тип просторног односа, примећујемо да су глаголи *сести*/*седати* спојиви са спацијалним детерминатором адлативног типа, а глаголи *устати*/*устајати* са спацијалним детерминатором аблативног типа:

(7) То је она дама која *седа* / *је села на столицу*.
(8) То је она дама која *устаје* / *је устала са столице.*

Локализатор (*столица*) у реченици (7) представља завршну тачку кретања, а у реченици (8) почетну тачку. И на основу овога, али и на основу превода реченица (3) и (4) може се претпоставити да глаголски пар *устати*/*устајати* садржи значење удаљавања од локализатора, те да реченице (3) и (4), иако неграматичне у српском језику, треба разумети као ситуацију дату у примеру (6).

Уколико, дакле, глаголи *сести*/*седати* садрже значење приближавања, а глаголи *устати*/*устајати* значење удаљавања, питање постављено на почетку рада треба прецизирати и преформулисати у питање: Зашто уз глаголе *сести*/*седати* може да се оствари спацијални генитив с предлогом *поред*, а уз глаголе *устати*/устајати не може?

И овде нам може помоћи структурна карактеристика мађарског језика. Наиме, наведеним трима варијантама постпозиције заједничко је обележје ‘iuxta’ [+],[6] тј. заједнички им је позициони параметар – припадају оним елементима којима се исказује оријентациона концепција спацијалности, а у оквиру њих означавају просторну близину објекта локализације и локализатора, без одређивања о којој страни локализатора је реч.

[6] Обележје iuxta „означава да се радња или збивање одвија на страни особе или ствари назначене управном речју, у њеном ближем или даљем суседству” (Vajda 1976: 16).

И у систему српског језика постоје средства за исказивање јуксталокализације, тј. проксималности. Генитив с предлогом *поред* једно је од тих средстава.[7] Ова се конструкција, најчешће, слаже са индирективним глаголима, али је спојива и са директивним *сести*/*седати*. Објашњење за ову појаву може бити у томе што глагол *сести* припада тзв. глаголима смештања, тј. глаголима финалне директивности, којима се денотира завршница усмереног кретања, односно почетак мировања у простору (Павловић 2006: 21). Глаголима финалне директивности својствено је прерастање у индирективност (Павловић 2006: 22), те тако *сести* прераста у индирективно *седети*. Блискост семантике финалне директивности и семантике индирективности објашњава могућност да се генитив с предлогом *поред* оствари и уз глаголе *сести*/*седати* (*сести*/*седати поред Зорана*) и уз глагол *седети* (*седети поред Зорана*). Ако у глаголима *устати*/*устајати* препознајемо семантику удаљавања, јасно је да се уз њих не може појавити генитив с предлогом *поред* јер су неспојиви директивни глагол и недирективна структура.

У српском језику се мало растојање између објекта локализације и локализатора удружено са значењем аблативности или адлативности исказује генитивом с предлозима *од* (аблативно) и *до* (адлативно).

Као еквивалент мађарске конструкције коју чини именица у номинативу и постпозиција *mellől* у литератури се наводи српски генитив с предлогом *од*. J. Вајда (Vajda 1976: 29) ову еквиваленцију илуструје, између осталих, и примером с глаголом *fellál*:

(9) Kocsis felállt az asztal mellől (Vajda 1976: 29)
(9a) Кочиш је устао од стола (Vajda 1976: 29)

Е. Андрић (Andrić 2002: 88) даје преглед постпозиција у мађарском језику с примерима и еквивалентима у српском. Примеру с постпозицијом *mellől* и овде одговара генитив с предлогом *од*:

(10) Elvettem a széket a fal mellől (Andrić 2002: 88)
(10a) Померила сам столицу од зида (Andrić 2002: 88)

[7] И. Антонић (2005: 148–149) наводи генитив с предлозима *до*, *код*, *крај*, *покрај*, *поред*, *мимо*. Овим се моделом имплицира обележје проксималности.

Ипак, ауторка уочава да ова српска конструкција не преноси у потпуности информацију коју има мађарска, што се види из еквивалента којем она додаје и предлог *поред*: *од* (*поред*) + *генитив* (Andrić 2002: 88). Наиме, у конструкцији *од* + генитив недостаје информација о томе да је објекат локализације претходно заузимао положај у близини локализатора. Та комбинација проксималности и одређеног типа усмерености у српском језику је маркирана, мање природна јер је ретка, стога захтева више језичког материјала.[8]

2.2. Овде се, међутим, намеће још једно питање. Наиме, реченице (5) и (6) понуђене као решење за неграматичне (3) и (4) указују на то да није сасвим сигурна семантичка интерпретација глагола *устати*/*устајати* као глагола удаљавања. Реченице (5) и (6) подударају се у информацији о постављању у усправан положај, а разликују се по томе што се у реченици (5) налази податак о новоуспостављеној ситуацији (*стајати поред Зорана*), а у реченици (6) податак о ситуацији која је претходила промени положаја (*седети поред Зорана*). Њима се заправо сугерише да је исказ *устати*/*устајати поред Зорана* двосмислен и не може се знати да ли је локализатором исказана почетна или завршна тачка кретања, односно да ли се објекат локализације таквом променом положаја удаљио од локализатора, као у примеру (6), или му се приближио, као у примеру (5).

Да се семантика глагола *устати*/*устајати* не може везивати искључиво за аблативну ситуацију показују и примери с недвосмислено адлативним значењем:

(11) *Устала сам на столицу* усред дискусије, јер сам желела да тим минутом ћутања смирим агресивну атмосферу (poli001024.txt)

(12) А, једном приликом, видно изнервиран посланичким свађама, *устао је за говорницу* и добацио колегама чувену реченицу Николе Пашића (www.novosti.rs/.../clanci.119.html:276096-Lister-posle-uniforme)

[8] Разматрајући иконичност у старосрпској падежној синтакси С. Павловић приказује и иконичност у систему падежа с просторним значењем. Он запажа да „структурно сложеније просторне падежне конструкције имају нижу фреквенцију и одражавају когнитивно сложеније садржаје, те су оне из аспекта дијаграмске иконичности и ‘мање природне’” (Павловић 2013: 163).

Ако је тачно да се глаголи *устати*/*устајати* могу интерпретирати и као глаголи удаљавања и као глаголи приближавања, требало би да се може рећи:

(13) (?) То је она дама која *је* управо *устала* / која управо *устаје од Зорана*.
(14) (?) То је она дама која *је* управо *устала* / која управо *устаје до Зорана*.

Говорни представници српског језика нису у потпуности јединствени у погледу прихватљивости примера (13) и (14).[9] По том питању Корпус савременог српског језика показује правилност: уз глаголе *устати*/*устајати* остварује се само аблативно *од*, и то по правилу уз именицу *сто*, као и, спорадично, уз објекте с карактеристикама стола, односно објекте поред којих се обично заузима седећи положај (*пулт, шанк, клавир, штафелај, вечера*). Приметно је да намера објекта локализације (обично граматичког субјекта) најчешће није само промена положаја тела, већ остваривање неке друге радње, а устајање је предуслов за њу. Ове се радње одвијају сукцесивно и, синтаксички гледано, повезане су саставним односом. У већини примера управо се овом другом предикацијом разрешава дилема на коју скреће пажњу М. Ивић: да ли ће након устајања неко одабрати да стоји на месту где се затекао или ће одмах кренути некуд даље. Преовладавају примери с глаголима кретања у другој предикацији (*отићи, изаћи, напустити, прићи, пожурити*), који показују да се субјекат удаљава с места на којем се налазио (15, 16), при чему неки реферишу и о приближавању другом локализатору (17, 18). Ова друга радња може и само имплицирати намеру субјекта да се удаљи (19).

(15) ... а прилично је неучтиво да шеф делегације *устаје од стола* и са целом свитом *излази* из сале усред говора неког од својих колега (diplprotkl.txt)
(16) *Устао је од вечере, отишао* у Тор, наслонио главу на вола и није могао да не заплаче (koreni.txt)
(17) Побеже у кухињу. *Устао сам од стола* и *пожурио* за њом (poli061209.txt)
(18) ... нагло *је устао од стола, пришао* прозору и загледао се у дим изнад Бодежишта (molitvaDru.xml)

[9] Анкетирано је шесторо изворних говорника српског језика. Троје испитаника сматрају прихватљивим пример с аблативним значењем, двоје не прихватају, а један је означио да није сигуран. Што се тиче примера с адлативним значењем, један испитаник га сматра прихватљивим, док га осталих петоро не прихвата.

(19) Френки *устаје од стола* и *облачи* свој капут (mo110b_n.txt)

Покрети које субјекат чини након устајања могу бити и другачије природе:

(20) Плећић *је устао од стола*, *окренуо се* према мени држећи пиштољ уперен у моје груди, а затим се чуо пуцањ (poli010509.txt)
(21) Око два сата ујутру, после неколико попијених пића, *устао је од стола* и *ударио* девојку (poli071001.txt)

Уколико се субјекат опредељује да извесно време стоји на месту где се затекао, чести су примери у којима је он устао с намером да нешто саопшти присутнима:

(22) Оркестар је одсвирао уводни сет без гитаристе, Елингтон је продужавао колико је могао, а онда *је устао од клавира* и *рекао* публици да се „чувени гитариста Џанго Ренарт вечерас неће појавити на овој сцени" (poli100123.txt)
(23) Официр се најзад одлучује на једну немачку реч господина Шуњевића, *устаје од стола*: - Ваш исказ ћемо проверити. Идите и чекајте (cosicb_p_n.txt)

3. У мађарском језику, судећи према забележеним примерима,[10] репертоар именица које се појављују с глаголима *felkel* и *fellál* с постпозицијом *mellől* већи је и разноврснији.

Од укупно 133 примера овог типа конструкција, колико је анализирано овом приликом, у 97 појављују се именице које означавају предмете. Као и у српском, најфреквентнија је именица *asztal – сто* (18 примера), као и оне којима се означавају различити типови столова (*íróasztal – писаћи сто* (14), *kártyaasztal – картарошки сто* (3), *tárgyalóasztal – преговарачки сто* (2), *konyhaasztal – кухињски сто* (1), *varróasztal – шиваћи сто* (1), *kommentátori asztal – коментаторски сто* (1)). Фреквентни су и предмети који формом и функцијом одговарају појму *сто* или се, обично, налазе на њему. То су именице и скраћенице типа *számítógép – рачунар, лаптоп, PC, TV* (укупно 10 примера), машине (опште *gép – машина, szerkezet – направа, varrógép – шиваћа машина, szövőszék – разбој, rokka – преслица* (укупно 9 примера)), музички инструменти (*zongora – клавир, dob –*

[10] Прегледано је двадесет страница на интернету.

бубањ, *villanyorgona – електричне оргуље*, *cselló – виолончело* (укупно 7 примера)), пултови и клупе (3 примера), храна, пиће и прибор на столу (*ebéd – ручак*, *kávé – кафа*, *sör – пиво*, *pohár – чаша* (укупно 6 примера). Заступљене су и именице којима се означавају активности које се обављају за столом (уопштено *dolog – посао*, *könyvelés – књиговодство*, *papírmunka – папирологија* (укупно 3 примера)). Ту су и предмети који могу бити смештени на различитим објектима, а конструкцијом *felkel*, *fellál* + *mellől* имплицира се да се налазе на објектима позиционо нижим у односу на новоуспостављену перспективу стајаћег положаја. То су, на пример, *játék – играчка*, *LEGO – лего коцке*, *könyv – књига*, *tankönyv – уџбеник*, *sakk – шах*. Осим наведених, издваја се и разноврсна група предмета којима је заједничка карактеристика да су сами по себи ниски или су у равни пода, нижи су од перспективе која се добија заузимањем усправног положаја. Информација је и даље да је објекат локализације претходно био у положају поред локализатора, а да се променом положаја поставио у виши положај чиме се истовремено и удаљио од локализатора. Забележени су примери с именицама *ágy – кревет*, *kályha – пећ*, *jászol – јасле*, *tűz – ватра*, *máglya – ломача*, *sír – гроб*, *szőnyeg – тепих*, *pocsolya – бара*.

3.1. У српским преводима мађарских примера забележених у корпусу могу се уочити неке правилности.

За конструкцију *од* + генитив информатори се опредељују уколико су локализатори објекти типа стола, предмети који се налазе на столу, као и разни други предмети уз које се, по правилу, седи. Подразумева се да се објекат локализације, пре чина устајања, налазио поред датог локализатора у седећем положају, а експлициран је моменат аблативности.

(24) Most ez éppen így történt, fél 11 kor farkaséhes lettem. *Felálltam a gép mellől* és készítettem magamnak egy késői reggelit (www.szeretlekmagyarorszag.hu/a-legfinomabb-reggeli-egy-hirtele)

(24a) Сада се то баш овако десило, у пола 11 сам постала гладна као вук. *Устала сам од машине* и припремила сам себи касни доручак (инф.)

(25) *Felállt a szerkezet mellől*, a szemét dörzsölte (www.europakiado.hu/media/vaksag.pdf)

(25a) *Устао је од уређаја*, трљао је очи (инф.)

(26) Ez a Givenchy ruha olyan, mintha alkotója még idő előtt *felállt volna a varrógép mellől* (www.voilamode.hu/2014/05/met-gala-2014-ruhaszemle)

(26a) Ова Живаншијева хаљина је таква као да *је* њен кројач прерано *устао од шиваће машине* (инф.)

(27) Olyannyira leköti őket, hogy fél négykor, a munka végeztével alig akarnak *felkelni a szövőszék mellől (www.newjsag.hu › Békésszentandrás)*
(27a) *До те мере им заокупља пажњу, да у пола четири, по завршетку посла једва хоће да* устану /се одвоје од разбоја *(инф.)*
(28) Minden csütörtökön kora délután *felállt a sakk mellől*, felvette reverendáját, feljött Visegrádról Budapestre (www.krudy.hu/Szakirod/FustMilan/FusMMuvN55_37.html)
(28a) Сваког четвртка рано поподне *устајао је од шаховске табле*, облачио је своју мантију, долазио је из Вишеграда горе у Будимпешту (инф.)
(29) (...) sem ők, sem az újoncok nem *fognak* elégedetten *felkelni a PC mellől* (www.pcguru.hu/teszt/flashback-teszt-pc-xbox360-ps3/1458*)*
(29a) *(…) ни они, ни новајлије неће задовољно* устати од компјутера *(инф.)*
(30) Kiss Norbi tehát, ha *felkel* elmaradhatatlan Asus *laptopja mellől (formula.hu/bulvar/2016/08/26/kiss-norbi-es-kedvenc-gepei)*
(30a) Норби Киш, дакле, ако *устане од* свог незаменљивог Асус *лаптопа* (инф.)
(31) Jack *felállt a számítógép mellől* és a többiekkel együtt az asztalhoz ült (www.fanfiction.hu/index.php?oldal=fanfic&op=html&id)
(31a) Џек *је устао од рачунара* и сео је са другима за сто (инф.)
(32) Tamási László *felkelt a dobok mellől* és a nagybőgőn ütötte a ritmust (*passzio.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=20388)*
(32a) Ласло Тамаши је устао од бубњева *и ударао је ритам на контрабасу (инф.)*
(33) Ahogy beléptem, *felállt a zongora mellől* egy alacsony ember, és rám köszönt: „Szerbusz, Gyula” (szabadkaiszinhaz.com/?p=30&id=16)
(33a) Чим сам ушао, један низак човек *је устао од клавира* и јавио ми се: „Здраво, Ђула” (инф.)
(34) Toscanini *felállt a cselló mellől* és elvezényelte megbetegedett kollégája helyett az Aidát (www.napkut.hu/naput_2010/2010_10/096.htm)
(34a) Тосканини *је устао од виолончела* и дириговао је Аиду уместо свог болесног колеге (инф.)

Уколико се за локализатор везује обављање неког посла, конструкција преноси и фазну семантику, тј. удаљавање од локализатора истовремено означава и престанак бављења тим послом. Неретко се, тада, у преводу појављују глаголи *оставити* (*се*) и *прекинути*, самостално или у координираном односу с глаголом *устати*. У том случају мађарска именица у функцији локализатора постаје објекат глагола *оставити*/*прекинути*:

(35) Sok munkát jelent megnevelni egy kutyát, de annak is megvan az előnye, ha az ember kénytelen legalább óránként *felkelni a dolga mellől*, kinyújtóztatni a lábát *(*https://books.google.rs/books?isbn=9635385250*)*

(35a) *Дресирање паса представља доста посла, али има и предности, на пример, човек је приморан да сваког сата барем једном* остави посао *и протегне ноге (инф.)*

(36) A mosóban maga a főnök is *felkelt* a *könyvelés mellől*, megállt az autó mellett *(totalcar.hu/tesztek/alfa14716)*

(36a) У перионици је *чак и шеф* прекинуо вођење књига*, застао је поред аута (инф.)*

(37) Már az úriember is *felkel a papírmunka mellől* (*bor.menu/csillagkozeli-tigrisbukfenc)*

(37a) *Чак* је *и господин* прекинуо посао с папирима *(инф.)*

(38) Mi van például akkor, ha a szülőnek el kell mennie reggel dolgozni időre, a gyereknek meg esze ágában nincs *felkelni* a *LEGO mellől (oroscafe.hu/2016/02/18/eloterben-a-gyerekek.../cikk/kezisrac)*

(38a) *Шта се дешава ако на пример родитељ мора ујутро на време да стигне на посао, а детету не пада на памет да* остави ЛЕГО *(инф.)*

(39) Édesanyja halálának percében Liturána *felállt könyve mellől*, és keservesen felzokogott (www.fullextra.hu/modules.php?name=M_A_I&file...op...)

(39a) У тренутку смрти своје мајке Литурана *остави своју књигу*, устаде и болно зајеца (инф.)

(40) Az a vicces, amikor azt mondja: „Dolgozni szeretnék!” Ez pedig azt jelenti, hogy *felállt a játékai mellől*, és azt kéri, üljünk le a tervezőasztalhoz (www.vous.hu/hir/20160911-interju-karman-orsi-ekszertervezo)

(40a) Смешно је када каже: „Волела бих да радим!” А то значи да *устаје, оставља своје играчке* и тражи да седнемо за сто за цртање (инф.)

Већи изазов имају информатори када треба превести оне структуре у којима је локализатор у равни пода, односно када треба означити да се подизање објекта локализације врши од бочне стране ниског локализатора. У таквим су случајевима, осим већ споменуте конструкције *од* + генитив, забележене и оне с глаголима *устати*, *усправити се*, *придићи се* и спацијалним детерминаторима у виду конструкције *покрај*/*поред* + генитив. Аблативно значење препознаје се из природе семантичке везе глагола и спацијалне одредбе.

(41) Ralph *felállt a máglya mellől*
(anianus.gportal.hu/portal/.../155804_1342626741_01318.pdf)

(41a) Ралф *се придигао од ломаче* (инф.)

(42) *Felkelt az ágy mellől*, kiegyenesedett és figyelte hideg szemmel, élesen a fekvőt *(epa.oszk.hu/00000/00022/00305/09270.htm)*
(42a) Устао је поред кревета*, исправио се и хладним погледом, оштро посматрао тело (инф.)*
(43) A nő *felkelt a sír mellől*. Odament az ajtóhoz, és megállt (www.triviumkiado.hu/.../FatimaMelek_Hurrem%20boszorkanya_b...*)*
(43a) *Жена* се усправила поред гроба*. Отишла је до врата и стала је (инф.)*
(44) Kenézy *felállt a hulla mellől*, levette a kesztyűt (https://books.google.rs/books?isbn=9633834414)
(44a) Кенези *се придигао поред леша*, скинуо је рукавицу (инф.)

Да би исказ у већој мери био у духу српског језика, али и да би се испоштовала семантика мађарске конструкције, убацује се именица *место*, која је у овом контексту у извесној мери десемантизована. Она добија улогу да означи аблативни моменат, остварује се у генитиву с предлогом *са*, а затим се детерминира конструкцијом *поред* + генитив која носи информацију о позиционом параметру:

(45) Mártonka *felkelt a tűz mellől*, melynek lángját bámulta már hosszú idő óta (www.wassalbert.eu/wasalbert/muvei/.../egyedul_a_vilag_ellen.pdf*)*
(45a) *Мартонка* је устао са свог места поред ватре*, у чији је пламен већ дуго зурио (инф.)*
(46) Szeptember 14-én 10 óra 04 perckor a kezelő teremben a hat munkahelyen befejezték a shiatsu-masszázst, az utolsó kezelő is *felkelt a szőnyege mellől* (www.magyarrekord.hu/kulonleges-japan-masszazsbol-24-oras-foly...*)*
(46a) 14. септембра у 10 сати и 4 минута су у просторији за третман/терапију на шест радних места завршили шиатсу масажу, *устао је* и последњи терапеут *с места поред простирке* (инф.)

3.2. У сразмерно мањем броју примера (укупно 36) забележени су локализатори с обележјем живо [+]. У таквим је конструкцијама објекат локализације, такође с обележјем живо [+], пре постављања у усправан положај заузимао позиционо ниже место, а конструкција носи податак и о томе да је то место било поред неке особе.

У једном примеру информатор се определио за решење као што је дато у примерима (45a) и (46a):

(47) *Felállt az ügynök mellől* és a kocsi megmaradt része felé sétált (https://books.google.rs/books?isbn=9633974984)

(47a) *Устао је са свог места поред агента* и пошао ка делу аута који је остао читав (инф.)

У преводу се, по правилу, појављује мањак или вишак информација у односу на оригинални текст. Уколико се, на пример, из контекста зна да је нека особа, пре устајања, заузимала лежећи положај у кревету крај неке друге особе, у преводу се може остварити глагол *устати*, најчешће праћен аблативном просторном одредбом *из кревета*. Мањак информација састоји се у томе што нема податка о томе да је претходни положај карактерисала позиција поред неке особе:

(48) A lap információi szerint a fiatal fiú a tragédia előtti éjszakát a barátnőjénél töltötte, majd hajnalban *felkelt mellőle*, magához vett egy vadásztőrt (www.origo.hu/.../20160314-baratnoje-agyabol-indulhatott-olni-viv...)
(48a) Према информацијама листа, младић је ноћ пре трагедије провео код своје девојке, а затим је *у зору* устао из кревета *у којем је она наставила да спава, узео је ловачки нож (инф.)*
(49) Most meg egyedül nem alszik. Délután is csak velem, és ha *felkelek mellőle* felébred (www.gyakorikerdesek.hu › Gyerekvállalás, nevelés › Kisgyerekek)
(49a) А сада не спава када је сам. И поподне само са мном, а ако *устанем из кревета* буди се (инф.)

Често, ипак, информатори имају потребу да додају и податак о претходном положају, који је заузиман крај неке особе, и тај податак развијају у релативну клаузу која се односи на именицу у функцији одредбе за место или дату именицу просторно одређују. У том случају настаје вишак информација у односу на полазни текст:

(50) Stacey mély álomba merült, de Nathan valószínűleg nem volt olyan fáradt és *felkelt anyukája mellől* (www.life.hu/.../20160530-felforrosodott-autoban-hagyott-gyereke...)
(50a) Стејси је заспала дубоко, али Нејтан вероватно није био толико уморан и устао је из кревета у којем је лежао поред своје мајке *(инф.)*
(51) ... melyben a királyné egy este *felkel* az ágyból *férje mellől*, hogy titokban kilopózzon a templomba imádkozni (https://hu.wikipedia.org/wiki/Ringelheimi_Matilda)
(51a) ... *у којој краљица једно вече* устане из кревета, у којем је лежала поред свог мужа, *како би се у тајности искрала у цркву да се помоли (инф.)*

(52) Hónapokkal később együtt játszottak a kislánnyal, a kisfiú járókában volt mellettük. Az asszony egy pillanatra *felkelt Zsófi mellől*, hogy megtörölje a kicsi orrát *(csaladhalo.hu/cikk/egeszseg-es-lelek/agressziv-gyerekek)*

(52a) *Месецима касније играла се с девојчицом, а дечкић је био поред њих у ходалици. Жена* је *на час* устала са места на коме се играла са Жофи *како би малом обрисала нос (инф.)*

(53) ...szurkoltak ma a lelátóról a magyar vízilabda válogatottnak, Orbán Viktor pedig *felkelt Gyárfás Tamás mellől*, és odament hozzájuk gratulálni (https://www.instagram.com/p/BJTfIFhgWRi)

(53a) *... навијали су данас са трибина за мађарску ватерполо репрезентацију, а Виктор Орбан* је устао са седишта поред Тамаша Ђарфаша *и пришао је да им честита (инф.)*

3.3. У корпусу је с глаголом *fellál* забележен и мањи број примера (укупно 9) у којима се појављује постпозиција *mellé*, конструкција која има адлативно значење. Као српски еквивалент ове конструкције у литератури се наводи предлошко-падежна конструкција *поред* + генитив (Vajda 1976: 61). У овом случају Е. Андрић (Andrić 2002: 88) уочава потребу да се дода информација о усмерености, тј. о приближавању објекта локализације локализатору: (*до*) *поред* + генитив. Конструкција *поред* + генитив у преводима се појављује уз глаголе *усправити се* и *придићи се*, а *до* + генитив уз глагол *пењати се*. С директивним глаголом *стајати* (у значењу *дизати се у стојећи став*) остварују се обе наведене могућности, као и конструкција *уз* + акузатив:

(54) A lány (...) úgy állítja meg a lovat, hogy Tamás a hasa alá kerüljön.
- Hé, mit csinálsz? – kérdi nevetve a srác, és megsimogatja a feje felett levő szőrhalmazt (...). Aztán felnéz a lóra. *Feláll mellé*, és megsimogatja a nyakát (http://sarahmerussai.blogspot.rs/2016/01/kmn-0204-valamit-valamiert-11-fejezet.html)

(54a) Девојка (...) зауставља коња на начин да Тамаш доспе испод његовог стомака.
- Хеј, шта радиш? – упита дечак смејући се и помази гомилу длаке изнад своје главе (...). Затим подигне поглед према коњу. *Усправља се поред њега* и помази га по врату (инф.)

(55) (...) aki még nem tapasztalta meg, milyen úgy vécére menni, hogy egy egyéves berobog utána, a deszkába kapaszkodva *feláll mellé*, és megpróbál benyúlni alá a csészébe, annak unalmas és eseménytelen az élete (https://zorcsi.hu/2009/07/.../306-fejezet-ugyes-okos-log-a-nyelvem...)

(55a) (...) онај ко још никада није искусио како је ићи у ве-це а да притом једногодишње дете утрчава за њим, држећи се за даску *придиже поред њега* и покушава да пружи руку у шољу испод њега, има досадан и монотон живот (инф.)

(56) Az első versszakra mindenki énekelve kivonul középre, s *feláll egymás mellé* (http://mindenovi.gportal.hu/gindex.php?pg=27866071&nid=4588654)

(56a) Код прве строфе сви излазе на средину певајући и *стају једни поред других* (инф.)

(57) Seth feláll a kávézóban a pultra (...) kezét nyújtja a lányhoz, aki megfogja és *feláll mellé* (http://www.magyarszinkron.hu/?module=news&action=show&nid=172881)

(57a) Сет се пење у кафетерији на шанк (...) пружа руку ка девојци, која је хвата *и пење се до њега* (инф.)

(58) Az első hirdetésre jelentkező feláll, beáll a kör közepére és elmondja, hogy melyik hirdetés iránt érdeklődik. A hirdető ilyenkor *feláll mellé*, és tárgyalnak *(nfsz.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=szocpol_szmm_jatek)*

(58a) *Онај који се јавља на први оглас устаје, стаје у средину круга и треба да изложи за који се оглас интересује. Оглашивач тада* стаје до њега *и разговарају (инф.)*

(59) *Feláll* a díszőrség *a* letakart *emlékmű mellé*, ill. a mikrofon köré *(*www.sopron.hu/upload/varos/paneu-piknik/kohida.htm*)*

(59a) Почасна стража *стаје уз* покривен *споменик*, тј. око микрофона (инф.)

4. У раду се пошло од констатације М. Ивић, према којој говорницима српског језика није природно да кажу **Устао је поред ње*. Приказано је њено образложење и указано је на потребу да се оно допуни новим запажањима.

Установљено је да се глагол *устати* чешће интерпретира као глагол којим се означава удаљавање објекта локализације од локализатора, мада није искључена ни његова употреба у значењу приближавања. Директивна семантика глагола *устати* требало би да онемогућава да се уз њега оствари конструкција *поред* + генитив.

Увид у структуру мађарског језика показао је да се постпозицијом *mellett*, која се може сматрати еквивалентом српског предлога *поред*, означава мировање или неусмерено кретање. Она има и своје варијанте: аблативну *mellől* и адлативну *mellé*, којима, према контрастивној литератури, одговарају српске конструкције *од* (*поред*) и (*до*) *поред*.

С глаголима *felkel* и *feláll*, као што је то случај у српском уз глагол *устати*, чешће се остварује аблативна конструкција. На основу постојеће литературе, али и корпуса формираног за овај рад, констатовано је да се као чест еквивалент мађарског *felkel*/*feláll mellől* остварује конструкција *од* +

генитив, уз ограничење да локализатор има обележје живо [–]. Овај је еквивалент најфреквентнији када су локализатори објекти типа стола и предмета који се на њему налазе. Информатори се, иако то није сасвим у духу српског језика, понекад опредељују за конструкцију *устати поред*/*покрај* + генитив с аблативном семантиком. То су ситуације када су локализатори у равни пода и када се жели постићи значење да се подизање објекта локализације врши од бочне стране ниског локализатора. С циљем да исказ у већој мери буде у духу српског језика уводи се и именица *место* у генитиву с предлогом *са*, која се детерминира конструкцијом *поред* + генитив (*устати с места поред* + генитив). У мађарском језику нема препреке да се у функцији локализатора појави и именица с обележјем живо [+]. У забележеним примерима се, као преводни еквивалент, не појављује очекивана конструкција *од* + генитив, нити неоверена *поред* + генитив. Уместо тога остварују се структуре с мањком или вишком информација у односу на мађарски језик. С мањом учесталошћу је у мађарском забележена адлативна конструкција *feláll mellé*. Информатори одговарајућу семантику у српском постижу глаголима *усправити се, придићи се, стајати* (*с динамичким значењем*) и предлошко-падежним конструкцијама *поред* + генитив, *до* + генитив и *уз* + акузатив.

Анализа је показала да превођење мађарских реченица с глаголима *felkel*/*feláll* и постпозицијама *mellől* и *mellé* није лак задатак јер у српском језику недостаје формално еквивалентна конструкција која истовремено узима у обзир и динамички аспекат (аблативну или адлативну усмереност) и позициони аспекат (обележје проксималности, тј. јуксталокализације).

ИЗВОРИ

anianus.gportal.hu/portal/.../155804_1342626741_01318.pdf
bor.menu/csillagkozeli-tigrisbukfenc
cosicb_p_n.txt
csaladhalo.hu/cikk/egeszseg-es-lelek/agressziv-gyerekek
diplprotkl.txt
epa.oszk.hu/00000/00022/00305/09270.htm
formula.hu/bulvar/2016/08/26/kiss-norbi-es-kedvenc-gepei
http://mindenovi.gportal.hu/gindex.php?pg=27866071&nid=4588654
http://sarahmerussai.blogspot.rs/2016/01/kmn-0204-valamit-valamiert-11-fejezet.html
http://www.magyarszinkron.hu/?module=news&action=show&nid=172881
https://books.google.rs/books?isbn=9633834414

https://books.google.rs/books?isbn=9633974984
https://books.google.rs/books?isbn=9635385250
https://hu.wikipedia.org/wiki/Ringelheimi_Matilda
https://www.instagram.com/p/BJTfIFhgWRi
https://zorcsi.hu/2009/07/.../306-fejezet-ugyes-okos-log-a-nyelvem...
koreni.txt
mo110b_n.txt
molitvaDru.xml
nfsz.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=szocpol_szmm_jatek
oroscafe.hu/2016/02/18/eloterben-a-gyerekek.../cikk/kezisrac
passzio.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=20388
poli001024.txt
poli010509.txt
poli071001.txt
poli100123.txt
szabadkaiszinhaz.com/?p=30&id=16
totalcar.hu/tesztek/alfa14716
www.europakiado.hu/media/vaksag.pdf
www.fanfiction.hu/index.php?oldal=fanfic&op=html&id
www.fullextra.hu/modules.php?name=M_A_I&file...op...
www.gyakorikerdesek.hu › Gyerekvállalás, nevelés › Kisgyerekek
www.krudy.hu/Szakirod/FustMilan/FusMMuvN55_37.html
www.life.hu/.../20160530-felforrosodott-autoban-hagyott-gyereke...
www.magyarrekord.hu/kulonleges-japan-masszazsbol-24-oras-foly...
www.napkut.hu/naput_2010/2010_10/096.htm
www.newjsag.hu › Békésszentandrás
www.novosti.rs/.../clanci.119.html:276096-Lister-posle-uniforme
www.origo.hu/.../20160314-baratnoje-agyabol-indulhatott-olni-viv...
www.pcguru.hu/teszt/flashback-teszt-pc-xbox360-ps3/1458
www.sopron.hu/upload/varos/paneu-piknik/kohida.htm
www.szeretlekmagyarorszag.hu/a-legfinomabb-reggeli-egy-hirtele...
www.triviumkiado.hu/.../FatimaMelek_Hurrem%20boszorkanya_b...
www.voilamode.hu/2014/05/met-gala-2014-ruhaszemle
www.vous.hu/hir/20160911-interju-karman-orsi-ekszertervezo
www.wassalbert.eu/wasalbert/muvei/.../egyedul_a_vilag_ellen.pdf

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика*. *Проста реченица*. Београд –

Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.

Павловић, Слободан (2013). *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Пипер, Предраг (2005). Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика*. *Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.

*

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Ivić, Milka (2002). *Red reči*. *Lingvistički ogledi, četiri*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa – Krug.

Piper, Predrag (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Vajda, Jožef (1976). *Padežne mesne i vremenske konstrukcije*. *Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika br. 4*. Novi Sad: Institut za hungarologiju.

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ТИПОВИМА УЗРОЧНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

1. Увод. Узрочно семантичко поље се и у српском и у мађарском језику одликује разноврсношћу језичких средстава за његово исказивање. У оба језика елемент са значењем узрока може бити формално експлициран како у оквиру просте реченице, тако и на нивоу сложене реченице. Као типична средства за исказивање узрока на нивоу просте реченице у српском се јављају предлошко-падежне конструкције којима, у мађарском, по правилу одговарају именске речи с падежним наставцима или постпозицијама.

Овај рад има за циљ да осветли синтаксичко-семантичке карактеристике једног ограниченог сегмента овог семантичког поља у српском и мађарском језику. Полази се од српских генитивних конструкција с предлозима *од, из* и *због*, спецификују се типови узрочних значења који се њима исказују, посматрају се њихови мађарски еквиваленти, те се утврђују формалне и семантичке одлике ових еквивалената.

Анализа се спроводи на примерима забележеним у роману *Прељубници* Виде Огњеновић, који је на мађарски језик превела Кристина Оровец под насловом *Hűtlenek*. На одабир овог романа утицала је његова тематика, будући да га одликује осликавање различитих психичких стања и поступака изазваних разноврсним узроцима.

2. Преглед литературе

2.1. Семантичке карактеристике узрочних конструкција с предлозима *од, из* и *због* у савременом српском књижевном језику најпре је подробно описала М. Ивић (1954). Она примећује да постоје две основне узрочне ситуације, једна условљава употребу предлога *од* или *из*, а друга предлога *због*. Конструкције са *од* и *из* употребљавају се ако се ради о појму који се јавља као активни проузроковач, који својом природом изазива вршење радње или даје подстрека за њено вршење. Конструкција са *због* употребљава се када се дати појам схвата као нешто што индиректно има везе са изазивањем радње. Наиме, „док се конструкцијом са *од* обележава изазивач

[1] Рад је објављен 2020. у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* LXIII/2, 153–163.

датог стања а конструкцијом са *из* унутрашња побуда која подстиче на акцију, дотле конструкција са *због* служи управо зато да се њом открије појава која даје разлога, повода за вршење акције, за појаву извесног стања" (Ивић 1954: 187). Конструкција са *од* употребиће се кад је у питању спонтана акција, акција која значи физиолошки процес, стање које се развија само од себе, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса. Узрочном конструкцијом је тада обележен појам који својом природом, својом појавом изазива спонтану акцију (Ивић 1954: 188). Конструкција са *из* употребиће се када је у питању свесна, смишљена акција, а узрочном конструкцијом исказан је појам који подстиче на вршење радње (Ивић 1954: 189).

2.2. Ослањајући се на ову семантичку типологију узрока М. Радовановић (Radovanović 1977) анализира конструкције с девербативним именицама. Притом, он нуди другачија терминолошка решења: 'ефектор' (= радња, акција, процес или стање који подстичу или изазивају корелативну, аутоматску односно „несвесну", „невољну радњу", акцију, процес или стање, тј. ефекат који из њих проистиче) и 'стимулатор' (= унутрашња побуда која спонтано подстиче акцију „свесног", „вољног" типа, односно њена психичка или физиолошка мотивација). Девербативне именице посматра као кондензаторе, у овом случају, каузалног значења, те у дубинској структури реконструише субординирану каузалну клаузу типа *Зато што* (Radovanović 1977: 127).

2.3. Најдетаљнији опис узрочног семантичког поља у српском језику дао је М. Ковачевић (Kovačević 1988). Он структуру овог поља оцртава „кроз структуру узрочних субпоља издвојених на основу типа узрочног значења што све јединице држи на окупу. Унутар се субпоља као минимална структура анализира синонимска група као микропоље" (Kovačević 1988: 93). Као основне типове издваја следећа субпоља: ефектор, мотив, критериј, разлог и повод. Основна језичка конструкција за обележавање узрока типа 'ефектор' јесте генитивна синтагма с предлогом *од* (Kovačević 1988: 93), за обележавање узрока типа 'мотив' јесте генитив с предлогом *из* (Kovačević 1988: 106), а за обележавање узрока типа 'разлог' најчешћи је генитив с предлогом *због* (Kovačević 1988: 142).

2.4. Новије граматике српског језика узимају у обзир ова семантичка разграничења конструкција које су предмет овог рада. Тако И. Антонић (2005: 166–167) разликује 'директни' ('активни') узрок и 'индиректни' ('пасивни') узрок. Директни узрок може бити типа 'ефектор' ('изазивач') и типа 'стимулатор' ('подстрекач'), а индиректни је типа 'разлог' или 'повод'.

У истој граматици П. Пипер (2005: 793–800) као основна узрочна значења издваја ‘унутрашњи’ и ‘спољашњи’ узрок. У оквиру ‘унутрашњег’ узрока ‘спонтани’ (‘афективни’) узрок најчешће се изражава конструкцијом *од* + генитив, а ‘свесни’ узрок са значењем ‘побуде’ (као ‘вољног’ узрока или ‘мотива’) конструкцијом *из* + генитив. Међу типичним моделима за изражавање ‘спољашњег’ узрока налази се конструкција *због* + генитив. П. Пипер и И. Клајн (2013: 346–347) узрочни генитив с предлогом *од* везују за директни узрок, који може бити унутрашњи (невољно психичко или физиолошко стање, нпр. *Плаче од радости*) или спољашњи (стања и збивања изван човека, нпр. *Сав је црн од дима*), узрочни генитив с предлогом *из* везују за директан узрок који представља унутрашњу побуду и вољну акцију (нпр. *Свети се из мржње*), а узрочни генитив с предлогом *због* јесте средство индиректног исказивања неког стања или ситуације (нпр. *Због кише смо остали код куће*). Аутори указују на то да неке појаве (завист, мржња, страх и сл.) могу бити и узрок невољног стања, али и вољне акције, те се оне употребљавају и с предлогом *од* и с предлогом *из* (нпр. *Премрла је од страха*, *Све је још једном проверила из страха да не погреши*).

2.5. П. Пипер примећује везу између узрочног и просторног односа. Тако је узрочни део каузативног односа аблативне природе „јер значи неку полазну тачку, исходиште акције, стања и сл., што се често означава предлозима са аблативним значењем *од, из, с(а)* и др. (нпр. *од мраза, из радозналости, с незнања* и сл., аналогно изразима са значењем просторног удаљавања, нпр. *од стола, из собе, с крова* и сл.)” (Пипер 2005: 788). У анализи преводних еквивалената показаће се да је управо ово запажање од велике важности.

Наиме, најчешћи еквивалент српске генитивне конструкције с предлогом *од* у мађарском је именица с падежним наставком *-tól*/*-től*, наставком за аблатив. Аблативом се, као и српским генитивом с предлогом *од*, примарно означава просторни однос. Њиме се одређује „одакле, са ког места, из чије близине радња потиче, одакле креће” (Andrić 2002: 171). Осим просторног, овај падеж се употребљава и са другим значењима, међу којима је и узрок.

Најчешћи еквивалент српске генитивне конструкције с предлогом *из* у мађарском је именица с падежним наставком *-ból*/*-ből*, наставком за елатив. Елативом се, као и српским генитивом с предлогом *из*, примарно означава просторни однос. Наиме, елатив „изражава да се нешто из унутрашњости простора креће ка спољашњости, напушта га, излази” (Andrić 2002: 160). И

овај се падеж употребљава и са секундарним значењима, међу којима је и узрок.

Аблатив и елатив се појављују као карактеристични наставци за онај тип узрока који покреће, изазива радњу (Andrić 2008: 120–121). Као посебан тип узрока Е. Андрић издваја онај који намеће, присиљава да се радња изврши. Овај тип се изражава постпозицијом *miatt*, којој у српском одговара предлог *због* (Andrić 2008: 121).

2.6. Аблативним, елативним, а поред њих и инесивним конструкцијама[2] с узрочним значењем у мађарском језику баве се А. Вискет и М. Дола (Viszket – Dóla 2019). Ауторке полазе од тога да су то конструкције којима се исказује ментално стање као узрок и утврђују сличности и разлике међу њима. Анализу врше на примерима именица *öröm* ‘радост’ и *félelem* ‘страх’, насталих номинализацијом, а које припадају једном истом семантичком пољу: означавају осећања, психичка, односно ментална стања. Оне запажају да је узрочно значење заједнички елемент сва три наставка: *a félelemtől* / *az örömtől, félelemből* / *örömből, félelmében* / *örömében*. Међутим, они се у конкретним реченицама не могу слободно замењивати једни другима, поједине супституције дају граматички погрешне исказе или доводе до промене значења. Циљ њиховог рада јесте да семантичком анализом објасне компатибилне односе између именица којима се исказују ментална стања (а које се налазе у једном од наведених падежа) и глагола у функцији предиката.

Након увида у релевантан корпус закључиле су да се наведене именице у аблативу јављају уз глаголе и глаголске конструкције којима се исказују ненамерне радње, а у оквиру њих уз глаголе који изражавају нехотичне, вегетативне реакције. Ове конструкције описују на следећи начин: ‘х осећа нешто, и то нешто изазива да х нехотице чини нешто или да се с њим нешто дешава’ (Viszket – Dóla 2019: 197–198). Именице у елативу јављају се уз глаголе који означавају намерну, свесну, волитивну радњу, а субјекат има улогу агенса. Ментално стање се јавља као мотивација, тј. као покретач који дата особа разуме као узрок неке радње. Опис ових конструкција гласи: ‘х осећа нешто, и то нешто је довољна мотивација за х да намерно чини нешто’

[2] Инесив је такође примарно месни падеж, карактерише га наставак *-ban/-ben*, служи изражавању „да се нешто налази у нечему, у унутрашњости нечега и то у стању мировања, односно да се креће, или да се нека радња одвија у границама неког затвореног простора” (Andrić 2002: 156). Еквивалент му је најчешће локатив с предлогом *у*. У оба језика ове конструкције могу имати и узрочно значење.

(Viszket – Dóla 2019: 199). За конструкције с именицом у инесиву констатују да се јављају и са глаголима који исказују намерне и са глаголима који исказују ненамерне радње. Описују их на следећи начин: ‘х осећа нешто, и то нешто подстиче или узрокује да х чини нешто’ (Viszket – Dóla 2019: 199). Будући да су се ауторке у овом раду ограничиле на поменуте две именице, остаје да се истражи, како саме кажу, које су још именице продуктивне у означавању менталног стања као узрока.

3. Анализа грађе

3.1. На основу запажања која се могу наћи у српској и мађарској лингвистичкој литератури сасвим је очекиван резултат да се, у корпусу формираном за овај рад, као еквивалент српског узрочног генитива с предлогом *од* најчешће јавља мађарски аблатив. Овај тип узрока веома је заступљен у грађи. Заступљене су именице: *страх*, *радост*, *непријатност*, *стид*, *смех*, *љубав*, *знатижеља*, *уживање*, *задовољство*, *мука*, *бес*, *туга* и сл., а у мађарском *félelem* ‘страх’, *boldogság* ‘срећа’, *zavar* ‘сметеност’, *szégyen* ‘стид’, *szégyenérzet* ‘осећање стида’, *nevetés* ‘смех’, *szerelem* ‘љубав’, *kíváncsiság* ‘знатижеља’, *düh* ‘бес’, *szomorúság* ‘туга’ и сл. Од глагола су присутни: *тргнути се*, *задихати се*, *поцрвенети*, *заценити се*, *дрхтати*, *топити се*, *сијати*, *умрети*, *цептети* и др., а у мађарском: *összerezzen* ‘тргнути се’, *zihál* ‘дахтати’, *fulladoz* ‘гушити се’, *reszket* ‘дрхтати’, *elolvad* ‘топити се’, *ragyog* ‘сијати се’, *meghal* ‘умрети’ и др. Следећи примери илуструју овај модел:

(1) Понекад се мало тргнем *од ирационалног страха* (VO, 55)
(1a) Néha egy kicsit összerezzenek valami *irracionális félelemtől* (VO/KO, 62)

(2) И ја сам се просто задихала *од радости* (VO, 45)
(2a) Én is szinte ziháltam *a boldogságtól* (VO/KO, 51)

(3) (...) а ја сам, поцрвенела *од непријатности и стида*, бленула у њу (VO, 45)
(3a) (...) én meg *a zavartól és a szégyenérzettől* lángoló arccal bámultam rá (VO/KO, 51)

(4) (...) па бих се на ту примедбу увек толико заценила *од смеха* (VO, 37)
(4a) (...) ezért ekkor máris annyira fulladoztam *a nevetéstől* (VO/KO, 42)

(5) (...) а мама Милена се топила *од уживања* што најзад могу мало и да се нашале на мој рачун (VO, 148)

(5a) (...) Milena mama pedig majd elolvadt *a boldogságtól*, hogy végre van alkalom, hogy egy kicsit viccelődjenek a számlámra (VO/KO, 170)

(6) Хтела сам касније да умрем *од муке*, јер су ме сви дирали да сам намерно просула вино (VO, 33)

(6a) Később majd meghaltam *a szégyentől*, mert mindenki azzal piszkált, hogy szándékosan öntöttem ki a bort (VO/KO, 37)

Узрочно значење у преводу два примера исказано је инесивом. Како је већ напоменуто, именица у инесиву с узрочним значењем јавља се и са глаголима који исказују намерне и са глаголима који исказују ненамерне радње. Овде треба напоменути да у следећим примерима ни у српском није искључена употреба локатива с предлогом *у*. Наиме, у њима су присутни глаголи свесне, вољне акције, а именицама су означене човекове физиолошке, психолошке и менталне побуде:[3]

(7) (...) *од страха и збуњености* признала је све оно што смо је питали (VO, 131)

(7a) (...) *félelmében és zavarodottságában* bevallot nekünk mindent, amit kérdeztünk tőle (VO/KO, 151)

(8) Нисам више очекивала да ће се јавити, нити сам знала шта да радим, куд да се денем *од беса*, највише на себе (VO, 132)

(8a) Nem vártam már többé a hívását, és nem tudtam, mihez kezdjek, hova legyek *dühömben*, legfőképp saját magamra voltam mérges (VO/KO, 151)

У неким случајевима одступање од типичног еквивалента условљено је рекцијским карактеристикама управног глагола. Тако се, на пример, уз

[3] И. Антонић (2005: 293) констатује да се у тим случајевима имплицира директни узрок типа ефектор, што показује на примерима: *У страху* да ће нешто погрешити, није се ни померила с места. [↔ *Од страха* да ће нешто погрешити, није се ни померила с места.]; Разбила је вазу *у бесу*. [↔ Разбила је вазу *од беса*.].

глагол *belefárad* ‘уморити се’[4] у мађарском остварује именица у илативу (карактерише га наставак *-ba*/*-be*):

(9) (...) кад су они, уморни *од њеног подозрења*, били решили да не инсистирају даље (VO, 128)

(9a) (...) amikor Boško és apám már végképp belefáradtak a *gyanakvásába*, és már eldöntötték, hogy nem erőszakoskodnak tovább (VO/KO, 147)

(10) Једно време сам упорно и стрпљиво покушавала да све те комадиће скупим и поново некако залепим један за други (...), али сам се уморила *од тога* (VO, 47)

(10a) Egy ideig kitartóan és türelmesen igyekeztem összeszedegetni, összeragasztani a sok szilánkot (...) de belefáradtam *ebbe* (VO/KO, 53)

У мањем броју примера, уместо падежног наставка забележена је постпозиција *miatt*. Њој у српском одговара предлог *због*, којим се исказује спољашњи/индиректни узрок. Ови примери показују да је некада тешко уочити разлику међу различитим субпољима узрочног семантичког поља.

(11) Плакала сам за дедом, али и *од беса* што не могу да му кажем шта је тетка Криста рекла (VO, 33)

(11a) Sírtam nagyapa miatt, de *a düh miatt* is, hogy nem panaszolhatom el neki, mit mondott Kriszta néném (VO/KO, 37)

(12) Нисам смео *од Кристе* ни да показујем колико си ме била излудела (VO, 146)

(12a) *Kriszta miatt* nem mertem kimutatni sem, mennyire elcsavartad a fejem (VO/KO, 168)

(13) Није рекла ја сам мајка ваше жене. Ништа страшно, бар се јавила. То је *од треме*, могу мислити како јој је (VO, 133)

(13a) Azt nem mondta, hogy én vagyok a feleségének az anyja. Nem nagy baj, hiszen legalább jelentkezett. Ez *a lámpaláz miatt* van, el tudom képzelni, hogy érzi magát (VO/KO, 153)

[4] У Мађарско-српском речнику (Palich 1988) даје се овај рекцијски однос: *belefárad vmibe* ‘уморити/умарати се од чега’. Е. Андрић (Andrić 2008: 123) наводи наставак *-ba*/*-be* међу наставцима којима се исказује узрок уз глаголе с префиксом *bele-*, i ilustruje to primerom: *Belefáradt a munkába* ‘Уморио се од рада’.

Неретко се преводилац опредељује за другачију реченичну структуру. У следећим примерима еквивалент српске предлошко-падежне конструкције заузима позицију субјекта, док субјекат полазне реченице постаје објекат у циљном тексту.[5] Притом се нужно мењају и синтаксичко-семантичке карактеристике управног предиката. Наиме, глаголи *eláraszt* ‘преплавити’, *elrémít* ‘престравити’, *megrémít* ‘престравити’, *megreszket* ‘затрести’, *ráz* ‘трести’ и *felmelegít* ‘загрејати’ транзитивни су, њихови субјекти су каузатори стања у којем се налази објекат:

(14) Треперила сам *од навале захвалности и среће* (VO, 45)
(14a) Elárasztott *a hála és az öröm érzése* (VO/KO, 51)

(15) Слушала сам је, престрављена *од те говорне бујице, звонког гласа и енергије речи* (VO, 50)
(15a) Hallgattam, elrémített *ez a szóáradat, a zengő hanghordozás, a szavak ereje* (VO/KO, 57)

(16) Довољно су већ престрављени *од свега овога* што се у међувремену издешавало (VO, 60)
(16a) Már így is jócskán megrémítette őket *mindaz*, ami időközben történt (VO/KO, 68)

(17) (...) почела сам да се тресем *од неког чудног унутрашњег плача* (VO, 89)
(17a) (...) megreszketett *valami furcsa belső zokogás* (VO/KO, 101)

(18) Бректала је *од смеха* и тетка Криста (VO, 37)
(18a) Kriszta nénémet is rázta *a nevetés* (VO/KO, 42)

(19) Прво те само мало разгали, па ти *од њега буде топло* (VO, 22)
(19a) (...) először egy kicsit felvidít, utána *felmelegít*[6]... (VO/KO, 24)

Спорадично се у преводу појављују и формално другачије конструкције с узрочним значењем. У једном примеру реконструисана је узрочна реченица с везником *mert*:

[5] Објекат се у мађарском често подразумева, у реченици није увек експлицитно изражен.

[6] Каузативни лагол *felmelegít* настао је од придева *meleg* ‘топао’ и има значење ‘чинити да нешто постане топло’.

(20) (...) али не одустајем све док не осетим потмули бол у грудима и у глави *од тог узалудног напрезања да викнем* (VO, 48)

(20a) (...) de nem adom fel, míg csak a hiábavaló erőlkedéstől bele nem hasít a tompa fájdalom a mellkasomba és a fejembe, *mert hiába akarok, nem bírok kiabálni* (VO/KO, 55)

Именицом *látta* с наставком *-n* може се означити временски и узрочни однос.[7] У следећем примеру њоме је исказан узрок психичког стања:

(21) Гушио ме неки беспомоћни бес *од тог речника* (VO, 113)

(21a) Valami tehetetlen düh fogott el e *szavak* (...) *láttán* (VO/KO, 129)

Постпозиција *közepette* означава временски однос.[8] Ипак, у једном забележеном примеру, поред временског, може се установити и узрочно значење. Наиме, иако су дата дешавања истовремена са стањем у којем се субјекат нашао, она су уједно и проузроковала такво стање:

(22) И *од серије неких непредвидивих догађаја* у једном моменту се просто истопило моје самопоуздање (VO, 47)

(22a) És a sorjázó, *előre nem látható események közepette* egyszerre csak szertefoszlott az önbizalmam (VO/KO, 53)

Уместо узрочне конструкције у преводу је забележена и зависна временска реченица уведена везником *amikor*. Радња временске реченице претходи главној, те се може интерпретирати и као њен узрок:

---

[7] У Мађарско-српском речнику (Palich 1988) наведен је само временски однос: *ennek láttán elrohantam* ‘кад сам то видео, побегао сам’. Међутим у једнојезичном речнику мађарског језика (Juhász 1987) даје се и могућност узрочне интерпретације: *akkor, amikor v. azért, mert vki lát vkit, vmit*, што би се на српски могло превести на следећи начин: *онда када или зато што неко види некога, нешто*.

[8] У Мађарско-српском речнику (Palich 1988) *közepette* има значење *насред, усред, посред чега*, а пример којим се илуструје показује да је у питању истовременост двеју ситуација: *annyi baj közepette* ‘усред толиких невоља’. И у мађарском речнику (Juhász 1987) стоји да ова постпозиција означава истовременост радњи, збивања, односно да се нешто дешава у пратњи или услед неких околности.

(23) Надам се да ће јој то на прави начин растерати страхове и ублажити шок којег је претрпела *од сазнања* да сам решила да се с њом видим (VO, 131)

(23a) Remélem, ez elhessegeti a félelmeit és enyhíti a sokkot, amelyet elszenvedett, *amikor értesült* róla, hogy találkozni akarok vele (VO/KO, 150)

3.2. У много мањој мери заступљени су примери генитива с предлогом *из*, чији је типичан мађарски еквивалент именица у елативу. С узрочним значењем забележене су именице *љубав*, *предосећање*, *свест*, у мађарском *szeretet* 'љубав', *szerelem* 'љубав', *előérzet* 'предосећање', *tudat* 'свест'. Као управни елементи јављају се глаголи *направити*, *потећи* и именица *брак* (= *венчати се*), у мађарском *játszik* 'играти', *fakad* 'извирати', *házasodik* 'венчати се'. Ово показују следећи примери:

(24) Добро је што сад могу несметано да се сећам те његове „приредбе" коју је направио само за мене, *из љубави*, да ме развесели (VO, 43)

(24a) Milyen jó, hogy most zavartalanul fel tudom idézni, ezt az „előadást", amit csak nekem játszott el, *szeretetből*, hogy felvidítson (VO/KO, 49)

(25) Ове сузе су потекле *из неког тмурног предосећања*, *из свести* да више ништа није и неће бити исто у мом животу (VO, 108)

(25a) Ezek a könnyek valami *komor előérzetből* fakadtak, annak *tudatából*, hogy az életemben már semmi sem olyan, és többé nem is lesz olyan soha, mint volt (VO/KO, 123)

(26) И тада би пред њима поновио њене максиме да је брак *из љубави* куповина на распродаји (VO, 22)

(26a) És akkor elsorolná nekik Bisa axiómáit, kezdve azzal, hogy *szerelemből* házasodni olyan, mint végkiárusításkor vásárolni (VO/KO, 25)

У грађи се неретко појављује и именица *разлог* с предлогом *из*. Забележени примери потврдили су запажање М. Ковачевића да је у таквим конструкцијама „нужна употреба конгруентног атрибута као обавезног детерминатора" (Kovačević 1988: 189). У тој функцији најчешће се јавља заменица *неки* као сигнал неодређености. Као еквивалент ове конструкције остварује се устаљени израз *valami oknál fogva* или именица *ok* у елативу, такође с детерминатором:

(27) (...) а опет *из неког разлога* нисам у стању ни сама са собом да разговарам без задршке (VO, 44)

(27a) *Valami oknál fogva* még az önmagammal folytatott párbeszédben sem vagyok képes köntörfalazás nélkül a tárgyra térni (VO/KO, 50)

(28) *Из неког разлога* сматрао је да не треба правити фотокопије (VO, 110)

(28a) *Valami oknál fogva* úgy vélekedett, nem kell fénymásolatokat készíteni (VO/KO, 126)

(29) А кад *из неког разлога* не може она тамо (VO, 120)

(29a) S ha *valami oknál fogva* nem bír elmenni (VO/KO, 137)

(30) За разлику од жена које своју везу *из неког разлога* углавном сматрају доживотном (VO, 15)

(30a) A nőkkel ellentétben, akik *valamilyen oknál fogva* általában egy életen át tartónak tekintik a kapcsolatot (VO/KO, 17)

(31) Ни сам не зна шта да ради, назад се више не може *из много разлога*, а ни овако нема мира (VO, 22)

(31a) Maga sem tudja, mitévő legyen: visszaút nincs, *több okból kifolyólag*, de emígy sincs nyugta (VO/KO, 25)

(32) Јесте прељуба смешна реч, и мени дође да се насмејем, али *из другог разлога* (VO, 35)

(32a) Valóban, nevetséges szó a hűtlenség, engem is már szinte ráz a nevetés, de *más okból* kifolyólag (VO/KO, 39)

(33) Баш *из тог разлога* нисам ништа рекла ни Бошку (VO, 93)

(33a) Éppen *ez okból* kifolyólag nem mondtam semmit Boškónak sem (VO/KO, 106)

С два примера може се илустровати преводно решење које се огледа у реконструкцији узрочне зависне реченице коју уводи везник *mert*, а у главној је присутан корелатив *azért* (*azért, mert* ‘зато што’):

(34) Да ли ћутим *из страха* да не бих умела како треба да изразим то што ме мучи (VO, 7)

(34a) Talán *azért* hallgatok, *mert félek*, hogy nem tudnám szavakba önteni azt, ami kínoz (VO/KO, 7)

(35) Били су уверени да је ово права прилика. Управо *из тог разлога* што смо нас троје тако блиски (VO, 86)

(35a) Meg voltak győződve, hogy eljött a megfelelő pillanat. Éppen *azért, mert* mi annyira közel állunk egymáshoz (VO/KO, 97)

3.3. Генитив с предлогом *због* веома је заступљен у грађи. По правилу му, као што је и очекивано, одговара именица с постпозицијом *miatt*.

(36) Све време се нервирала *због зуба* (VO, 129)

(36a) Egész idő alatt *a fogai miatt* idegeskedett (VO/KO, 149)

(37) На пример, не знаш да смо се Бошко и ја растали *због моје снахе* (VO, 145)

(37a) Például nem tudod, hogy Boško és én a *sógornőm miatt* váltunk el (VO/KO, 167)

(38) Мало сам узбуђена *због повратка*, зато ми тешко иде (VO, 64)

(38a) Kicsit izgatott vagyok a *visszatérés miatt*, azért megy nehezen (VO/KO, 73)

(39) Нисмо ми *због њега* овде, него *због Бубице* и *због вас* (VO, 129)

(39a) Nem *őmiatta* vagyunk mi itt, hanem *Bogárka miatt* meg *maga miatt* (VO/KO, 149)

(40) Не знам да ли ћу то моћи да издржим, али ни овде не смем више да останем овако, не само *због Бланкине интервенције* него и *због свега осталог* (VO, 56)

(40a) Nem tudom, kibírom-e majd, de itt sem maradhatok ilyen körülmények között, nemcsak *Blanka beavatkozása miatt*, hanem *minden más miatt* sem (VO/KO, 63)

(41) Иако сам знала како почиње, нисам се усуђивала да је започнем сама, јер сам једном *због таквог покушаја* сместа експедована у спаваћу собу (VO, 36)

(41a) Habár jól tudtam, hogyan kell belekezdeni, nem vettem a bátorságot, hogy ezt magam tegyem meg, mert egy *ilyen kísérletem miatt* azonnali hatállyal betereltettem a hálószobába (VO/KO, 40)

У једном примеру преводилац се, уместо узрочне конструкције, определио за зависну циљну реченицу. Ово је оправдан поступак ако се има у виду да је и у оригиналном тексту заступљена футурска оријентисаност,

односно да се, поред узрочног (*...зато што ће бити гужва*) може реконструисати и циљно значење (*...да бих избегла гужву*):[9]

(42) Предложио је да то буде раније *због гужве* (VO, 57)
(42a) Azt javasolta, minél előbb menjek, *hogy elkerüljem a tömeget* (VO/KO, 64)

4. Закључак. На основу анализиране грађе може се закључити да у исказивању узрока постоји висок степен формалне кореспонденције између српске предлошко-падежне конструкције *од* + генитив и мађарског аблатива, између предлошко падежне конструкције *из* + генитив и елатива, као и између предлошко-падежне конструкције *због* + генитив и именице с постпозицијом *miatt*. Транспоновање просторног у узрочно значење видљиво је у прва два случаја у оба језика, док је трећи тип конструкције, такође у оба језика, резервисан искључиво за исказивање узрока.

Запажања о семантичким својствима посматраних конструкција, до којих се дошло независно у српској и мађарској литератури, потврдила су се на корпусу формираном за овај рад: српску конструкцију генитива с предлогом *од* и мађарски аблатив карактерише појављивање уз глаголе и глаголске конструкције које означавају ненамерне, невољне, спонтане радње, док се српски генитив с предлогом *из* и мађарски елатив јављају уз намерне, вољне, свесне радње. Семантичка подударног између српске предлошко-падежне конструкције *због* + генитив и мађарске именице с постпозицијом *miatt* огледа се у томе што се њима обележава индиректни узрок.

У мањем броју примера посматране српске конструкције преведене су формално другачијим структурама, уз задржавање основног узрочног значења. Тако се, на пример, као еквивалент српског генитива с предлогом *од* јавља и инесив, којем у српском најчешће одговара локатив с предлогом *у*, што се може сматрати адекватним решењем, будући да се у оба језика овим конструкцијама исказује идентични подтип узрочног значења. Поједина одступања од типичног еквивалента условљена су разликама у рекцијским карактеристикама глагола у српском и мађарском језику. Спорадично појављивање именице с постпозицијом *miatt* уместо српског генитива с предлогом *од* указује на то да је у неким контекстима тешко разграничити

[9] М. Радовановић (Radovanović 1977: 130) примећује да се у савременом српском разговорном језику за предлог *због* везује и циљно значење: Они долазе овамо због спорта који воле, због жена, због разоноде [← Да би се разонодили].

директан од индиректог узрока. Могућност реконструкције узрочне реченице постоји у оба језика, те се и ово преводно решење може сматрати одговарајућим. Формално удаљавање од структуре полазног текста најуочљивије је у примерима у којима се у циљном тексту, уместо именице у падежу с узрочним значењем, јавља реченична структура с каузатором у функцији субјекта. То се, махом, може приписати личном опредељењу преводиоца.

Након сагледавања једног мањег сегмента узрочног семантичког поља може се констатовати да, иако припадају типолошки различитим језицима, српски и мађарски језик на идентичан начин формализују поједине семантичке подтипове узрока. Еквиваленти који су, осим очекиваних, забележени у овом раду указују на то да су преводиоцима на располагању и друга језичка средства, нека условљена специфичностима посматраних језика, а нека различитим могућностима исказивања узрока у оба језика.

ИЗВОРИ

Огњеновић, Вида. *Прељубници*. Београд: Архипелаг, 2015.

Ognjenović, Vida. *Hűtlenek*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2013. Sa srpskog prevela Kristina Orovec.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика*. *Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Ивић, Милка (1954). Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику. *Наш језик*. *Нова серија*. Књ. V. Св. 5–6, 186–194.

Пипер, Предраг (2005). Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика*. *Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.

Пипер, Предраг, Иван Клајн (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

*

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Juhász, József, István Szőke, Gábor O. Nagy, Miklós Kovalovszky (1987). *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovačević, Miloš (1988). *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.

Palich, Emil (1988). *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

Radovanović, Milorad (1977). Imenica u funkciji kondenzatora (I). *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XX/1, 63–144.

Viszket, Anita, Mónika Dóla (2019). Az örömtől, örömből, örömében. A mentális állapotot mint okot megjelenítő konstrukciók. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2, 193–213.

SINTAKSIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA MAĐARSKOG TRANSLATIVA I NJEGOVIH SRPSKIH EKVIVALENATA[1]

1. U mađarskoj lingvistici ni do danas nije postignuta potpuna saglasnost o ukupnom broju padeža kojima ovaj jezik raspolaže. Ima lingvista koji smatraju da u mađarskom i ne postoje padeži, već samo nastavci za izražavanje odnosa među rečeničnim delovima. U zavisnosti od kriterijuma[2] za izdvajanje nekog nastavka kao padežnog, taj broj se kreće između 28 i 17.

Status nastavka *-vá/-vé*, na osnovu pregledane literature (Antal 1961, Tompa 1961, Velcsov 1988, Balogh 2000, Kiefer 1998; 2000), mahom se ne dovodi u pitanje. Lingvisti su saglasni u tome da ovaj nastavak pripada padežnim nastavcima. Jedino je I. Pete (2003: 312) bio u dilemi da li je ovaj nastavak padežni. Jedan od kriterijuma koji uzima u obzir za izdvajanje nekog nastavka kao padežnog jeste mogućnost upotrebe određenog člana ispred imenice (ili prideva kada stoji samostalno, bez imenice koju određuje). Navedeni nastavak ne dopušta tu mogućnost. Drugi za njega relevantan kriterijum – mogućnost upotrebe imenice u množini – ovaj nastavak ispunjava, te se opredelio da ga zadrži kao padežni nastavak.

I. Pete je ovom padežu, uz latinski *translativus*, dodelio i mađarski naziv *átformáló eset* ’padež transformisanja’/’preoblikovanja’,[3] a u literaturi je u upotrebi i složenica *translativus-factivus* (Velcsov 1988: 199, Kiefer 1998: 200; 2000: 580), odnosno samo *faktiv(us)* (Antal 1961: 49, Andrić 2009: 212) kao i *eredményeset* ’padež rezultata’ (Balogh 2000: 199). U ovom radu će se prihvatiti termin ’translativ’ zbog njegove prepoznatljivosti u mađarskom jeziku,[4] mada bi u srpskom, sudeći po

---

[1] Rad je objavljen 2013. u zborniku *Валентност речи и израза: синтаксички, семантички и прагматички аспекти: Међународни тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, 135–152.

[2] Detaljnije o kriterijumima za razlikovanje padežnih od drugih tipova nastavaka, o podudarnostima i razlikama među kriterijumima, up. L. Antal (1961), F. Kifer (2000), I. Pete (2003), E. Andrić (2002).

[3] Ukoliko drugačije nije napomenuto, prevodi termina i primera su moji, uz konsultacije s mađarsko-srpskim bilingvalnim govornicima.

[4] Termin ’faktiv’ asocira na pojam ’faktivnosti’. Međutim, ovaj padežni nastavak sam po sebi ne implicira ostvarenost. Faktivnost, nefaktivnost, pa i kontrafaktivnost obeležena je glagolom, njegovom semantikom i oblikom u kojem je realizovan u rečenici. Na primeru glagola *tesz* pokazaće se da strukture s translativom nisu nužno faktivne. Iskazi su nefaktivni kada imaju modalno značenje mogućnosti. Takvo značenje se postiže: modalnim glagolom *lehet* uz glagol *tesz* (*kíváncsivá lehet tenni.* (NL, 18) – *može se učiniti da postane*

sintaksičko-semantičkim karakteristikama prevodnih ekvivalenata, najtransparentniji bio ’transformativ’.

Translativ pripada grupi ’lativnih’ padeža. Naime, mađarski jezik karakteriše tzv. ’trojnost pravca’ (*irányhármasság*), pojava koja je najdoslednija u obeležavanju prostornih odnosa, a koja je uočljiva i u drugim adverbijalnim značenjima. Na osnovu pitanja *odakle* (*honnan*), *gde* (*hol*) i *kuda* (*hová*) postavljena je i struktura mađarskih adverbijala. U tabeli su izdvojeni prostorni odnosi i odgovarajuće mesto translativa u ovako postavljenom sistemu:

ABLATIV **Előzményhatározók**	**LOKATIV**[5] **Tartamhatározók**	**LATIV**[6] **Véghatározók**[7]
helyhatározó ’**odredba za mesto**’ *honnan?* ’*odakle?*’ (az *iskolából* jön) (dolazi *iz škole*) **eredethatározó** ’**odredba za poreklo**’ *miből?* ’*iz/od čega?*’ (*pincérből* lett színész) (*od konobara* je postao glumac)	**helyhatározó** ’**odredba za mesto**’ *hol?* ’*gde?*’ (*iskolában* van) (nalazi se *u školi*)	**Helyhatározó** ’**odredba za mesto**’ *hová?* ’*kuda?*’ (*iskolába* megy) (ide *u školu*) **eredményhatározó** ’**odredba za rezultat**’[8] *mibe?* stb. ’*u šta?*’ (*színésszé* vált)[9] (pretvorio se *u glumca*)

zainteresovan), dodavanjem potencijalnog sufiksa *-hat/-het* glagolu *tesz* (*valósággá tehetik* (KGy, 105) – *mogu da učine istinom*), dodavanjem sufiksa *-ható/-hető* kojim se od glagola *tesz* tvori pridev sa značenjem mogućnosti (*Adottból választottá tehető* (KGy, 71) – *Od datog se može napraviti izborno/Dato se može napraviti izabranim*). Nefaktivni su i kada se uz ovaj glagol javlja modalni glagol sa značenjem želje, volje (*én téged boldoggá akarlak tenni* (JM, 75) – *ja želim da te učinim srećnim*). Oblik kondicionala iskaz takođe izvodi iz sfere faktivnosti i prenosi u nefaktivnost (*kétségessé, sőt valószínűtlenné tenné* (MK, 61) – *učinio bi sumnjivim, štaviše neverovatnim*).

[5] E. Andrić (2002: 140–173) pod ’lokativnim padežima’ podrazumeva grupu padežnih nastavaka čija je primarna funkcija obeležavanje mesnog ili vremenskog odnosa, nezavisno od kriterijuma ’trojnosti pravca’. Faktiv svrstava u adverbijalne padeže, ali, s obzirom na to da se njime ne obeležavaju ni prostorni ni vremenski odnosi, on nije raspoređen u tako definisane ’lokativne padeže’.

[6] Termin lativ upotrebljava J. Vajda (1976: 12). U srpskoj literaturi više je poznat pod nazivom adlativ (Пипер et al. 2005, Павловић 2006).

[7] Termini su preuzeti od B. Keszler (2000: 430).

[8] Termine ’priloška odredba za poreklo’ i ’priloška odredba za rezultat’ upotrebljava E. Andrić (2008: 136–139).

[9] Primer zabeležen kod B. Keszler (2000: 430).

Iz tabele se vidi da translativ, na sintaksičkom planu, ima funkciju ’odredbe za rezultat’(*eredményhatározó*). Otud i termin *eredményeset* ’padež rezultata’, odnosno ’padež za rezultat’. ’Odredbom za rezultat’ označava se u šta se neko/nešto pretvara ili kakvim neko/nešto postaje kao rezultat radnje, dešavanja koje je označeno ’osnovnim članom’ (*alaptag*); ili određuje novo stanje u koje neko/nešto dolazi. Ova odredba može se izraziti različitim jezičkim sredstvima: imenicama i pridevima s ’lativnim’ padežnim nastavcima[10] (češće) ili prilozima koji imaju ’lativnu usmerenost’[11] (ređe) (Keszler 2000: 437). Tipično sredstvo jeste upravo ’translativ’. Ovaj padež pojavljuje se i kao ’rekcijska dopuna’ i kao ’slobodna odredba’.[12] Kao rekcijska dopuna pripada onima kod kojih se može identifikovati neko od priloškoodredbenih značenja, tzv. ’dopunama sa semantičkim sadržajem’. U Mađarskoj gramatici (Balogh 2000: 199) navode se primeri dopuna sa značenjem ’odredbe za rezultat’ (glagoli *alakít* ’oblikovati’; *alakul* ’postati’, ’oblikovati se’, ’formirati se’; *válik* ’postati’, ’pretvoriti se’; *változtat* ’promeniti’, ’pretvoriti’ i izraz *lovaggá üt* ’proglasiti vitezom’) i odredbe za mesto (*világgá megy* ’otići u svet’). Kao ’slobodna odredba’ pojavljuje se samo u funkciji ’odredbe za rezultat’ (*ronggyá ázik* ’pokvasiti se kao krpa’, odnosno ’pokisnuti i pri tom postati kao krpa’).

2. Tipične srpske ekvivalente mađarskog translativa/faktiva identifikovala je E. Andrić (2002: 154). To su: nominativ (uz glagol *postati*), akuzativ s predlogom *u* (uz glagol *pretvoriti*), instrumental (uz glagol *načiniti*) i prilozi. Autorka konstatuje i da se mađarska struktura glagol + faktiv/translativ u srpskom

---

[10] Pored nastavka *-vá/-vé* kao tipičnog, funkciju ’odredbe za rezultat’ mogu imati i *-ra/-re* (*simára borotvál* ’brijati na glatko’, *apróra vág* ’seckati na sitno’); *-ba/-be* (*romba dől* ’srušiti se’, *rímekbe szed* ’slagati u rime’); *-nak/-nek* (*kinevezik professzornak* ’imenovati za profesora’); *-ul-/ül* (*őt választotta barátnőjéül* ’nju/njega je izabrala/izabrao za drugaricu’). Primeri su preuzeti od B. Keszler (2000: 437–438).

[11] Na primer *ketté vág* ’preseći na dva dela’.

[12] Prema Mađarskoj gramatici (Keszler 2000: 426, 432) *határozók* ’odredbe’ mogu biti i *kötött határozok*, tj. *vonzatok* (’vezane odredbe’, tj. ’rekcijske dopune’) i *szabad határozók* (’slobodne odredbe’). Rekcijske dopune čije se značenje ne može precizno opisati nazivaju *aszemantikus vonzatok* ’asemantične rekcijske dopune’, i razlikuju ih od onih kod kojih je to moguće. Značenje ’slobodnih odredbi’ uvek se može odrediti. S obzirom na to da je većina odredbi s definisanim značenjem istovremeno i ’rekcijska dopuna’, a mogu da vrše i funkciju ’slobodne odredbe’, autori ove gramatike, u opisu priloških odredbi, ne razdvajaju ’slobodne’ od ’vezanih ’ odredbi.

može izraziti i glagolom (*lehetettlenné tesz* 'onemogućavati', *jéggé válik* 'slediti se'...).

Ovaj rad ima za cilj da na obimnijem jezičkom materijalu ispita sintaksičko-semantičku vezu upravnog glagola i translativa u mađarskom, da protumači neke karakteristike već evidentiranih srpskih ekvivalenata i da istakne one sa specifičnim obeležjima, koji do sada nisu kontrastivno opisani.

Građa je prikupljena iz 11 izvora, mađarskih proznih dela.[13] Pregledano je ukupno oko 2000 stranica teksta i zabeleženo oko 700 primera. Od toga polovinu čine primeri s glagolima *tesz* (sa značenjem 'činiti', 'učiniti') i *válik, változik, változtat* (prva dva intranzitivna sa značenjima 'postati', 'pretvoriti se', 'menjati se', 'promeniti se', a treći tranzitivan 'menjati', 'promeniti', 'pretvoriti', 'pretvarati'). Ovima se, s nešto manjom učestalošću, pridružuje još i glagol *lesz* (buduće vreme glagola *van* 'biti'), odnosno *lett* (oblik prošlog vremena[14]) sa zabeleženih 60 primera. Primeri s ovim glagolima čine, dakle, oko 70% ukupno zabeleženih. Preostalih 30% raspoređuje se na oko 100 glagola. Uz neke od njih translativ se pojavio u po jednom primeru.

U analizi će se poći od najfrekventnijih glagola, a zatim će se prikazati i neki specifični sintaksičko-semantički odnosi u ovim strukturama.

3. Glagoli koji se najčešće pojavljuju u korpusu (*válik, változik, változtat, tesz, lesz*) istovremeno su i glagoli koji imaju najmanje semantičkog sadržaja, odnosno semantički su nepotpuni. U njima je sadržano uopšteno značenje promene svojstava nekog entiteta, a translativ ima funkciju dopune.

Glagoli *tesz* '(u)činiti' i *változtat* 'menjati'/'promeniti' suprotstavljaju se glagolima *válik, változik, lesz* 'menjati se', 'promeniti se', 'pretvoriti se' obeležjem tranzitivnosti. Subjekat tranzitivnih glagola *tesz* '(u)činiti' i *változtat* 'menjati'/'promeniti' aktivan je vršilac radnje i uzrokuje promene karakteristika objekta. Subjekat intranzitivnih glagola (*válik, változik, lesz*) nosilac je procesa u kojem nema vidljivog kauzatora. Najbliži su osnovnim konceptima predikata *činiti*

[13] Spisak izvora i skraćenica dat je na kraju ovog rada.

[14] Paralelni oblici prošlog vremena pomoćnih glagola različitih korena *van* i *lesz* semantički se i funkcionalno razlikuju u primerima kao što su *matematikus lettem/voltam* 'postao sam/bio sam matematičar' gde je *lettem* 'postao sam' semantički srodan glagolu *válik*. Ovo je naročito vidljivo kada se u rečenici pojave 'odredba za poreko' (*matematikus lett/*volt belőlem*) ili 'odredba za rezultat' (*matematikussá lettem/*voltam*) gde se *lettem, lett* i ne smatra kopulom već osnovnom reči, tj. glagolom (Balogh 2000: 119–120).

i *dešavati se*.[15] Ne samo ovi, već i svi ostali zabeleženi glagoli uz koje se pojavio translativ mogu se svesti na ova dva koncepta pri čemu imaju i dodatne semantičke komponente.

3.1. Građa potvrđuje da je najčešći ekvivalent glagola *tesz* glagol '(u)činiti', a, osim njega i '(na)praviti', uz koje se pojavljuje slobodni instrumental kao ekvivalent mađarskog translativa. Prema srpskoj literaturi, ovakav instrumental je predikativni/predikatski, „обележава шта постаје известан појам, какав нов физички, психички или друштвени лик стиче, било стварно, било привидно, у тренутку вршења глаголске радње" (Ivić 2005: 147) i obavezni je sastavni deo predikata. Odnosno, ima funkciju semantičke dopune, a glagoli uz koje se pojavljuje pripadaju semikopulativnim glagolima složene rekcije, sa slobodnim akuzativom u funkciji prve rekcijske dopune (Antonić 2005: 241):

> De ott egyre több embert *tett fölöslegessé* a gép (IGy, 120) – Ali je tamo mašina sve više ljudi *učinila suvišnim*; Nem tudják a politikát átlátható *csapatmunkává tenni* (KGy, 9) – Ne umeju politiku *učiniti* prozirnim *timskim poslom*; ... akit a sorsa *gyilkossá tett*, az attól fogva gyilkos mindhalálig (KGy, 89) – ...koga sudbina *napravi zločincem*, taj do smrti ostaje zločinac; S azt kérdem magamtól: *bolonddá tesz* bennünket ez a Méhes Zoltán? (NL, 327) – I pitam se: Da li nas ovaj Meheš Zoltan *pravi ludim*?

Kao što je E. Andrić (2002: 154) već primetila, konstrukciji glagol + faktiv/translativ u srpskom može da odgovara glagol. Glagoli koji su zabeleženi kao ekvivalenti mađarskog *tesz* + translativ mogu se razložiti na tipičan model *(u)činiti* + instrumental. To su glagoli tipa: *boldoggá tesz* 'usrećiti';[16] *érvénytelenné tesz* 'obezvrediti'; *kíváncsivá tesz* 'zainteresovati'; *ködössé tesz* 'zamutiti', 'zamagliti'; *lehetetlenné tesz* 'onemogućiti'; *mélyebbé tesz* 'produbiti'; *nagyobbá tesz* 'povećati'; *nehézzé tesz* 'otežati'; *nyomorékká tesz* 'ubogaljiti'; *sűrűbbé tesz* 'zgusnuti'; *szebbé tesz* 'ulepšati'; *szerencsétlenné tesz* 'unesrećiti'. U građi se pojavilo i nekoliko primera sa zamenicom u translativu *magukévá tesz*, što se u

[15] A. Vježbicka (Wierzbicka 1996: 50) glagole *do* '(u)raditi','(u)činiti' i *happen* 'dešavati se' ubraja u semantičke primitive koji izražavaju koncepte akcije i dešavanja. Dok glagol *do* karakteriše prostor za agensa i prostor za 'akcioni komplement' (str. 122), glagol *happen* karakteriše odsustvo agensa, a centralna je uloga pacijensa (str. 123). Reč je zapravo o distinkciji između 'aktivnih' i 'medijalnih' glagola. Up. i podelu na 'kauzativne glagole' i 'glagole promena' kod Mrazović (2009 : 75–76).

[16] Navodim samo perfektivne glagole, a njihovi imperfektivni parovi se podrazumevaju.

srpskom takođe izražava konstrukcijom ’učiniti svojim’, ali i glagolima ’usvojiti’, ’prisvojiti’, ’svojatati’. Zabeležene su i konstrukcije koje su već bliske ustaljenim izrazima: *tűvé tesz* ’pretražiti’; *csúffá tesz* ’nagrditi’, ’naružiti’, ’izvrgnuti ruglu’; *lóvá tesz* ’namagarčiti’, ’nasamariti’. Među njima je i *pénzzé tesz* ’pretvoriti u novac’, odnosno ’unovčiti’.

3.2. Najčešći ekvivalent mađarskih glagola *válik* i *lesz* u srpskom je ’postati’/’postajati’, a ekvivalent translativa uz ovaj glagol u srpskom je nominativ. Ovaj tip nominativa svrstava se u predikatski i ima funkciju semantičke dopune semikopulativnog glagola (Antonić 2005: 126; 2007: 111):[17]

> Akkor *vált kilátástalanná* a helyzete (OG, 114) – Tada mu je situacija *postala bezizlazna*; Akinek van egy pár géppisztolya, az már egy kis helyi *hatalommá* tud *válni* (KGY, 22) – Ko ima nekoliko automatiskih pušaka, taj već ume da *postane* i neka *vlast* u mestu; ... a *házitanítóvá lett* író s a *diákká lett* öregasszony is (NL, 354) – ... pisac koji *je postao kućni učitelj* i starica koja *je postala učenica*; Önnek atyja azt kívánta, hogy ez összeget mikor ön *nagykorúvá lesz*, kézbesítsem önnek (JM, 368) – Vaš otac je želeo da ovaj iznos, kada *postanete punoletni*, predam Vama u ruke.

Glagoli koji su zabeleženi kao ekvivalenti mađarskog *válik* + faktiv/translativ mogu se razložiti na tipičan model ’postati’/’postajati’ + nominativ: *öreggé válik* ’ostariti’; *teljessé válik* ’upotpuniti se’; *üressé válik* ’isprazniti se’.

3.3. Intranzitivni glagol *alakul* blizak je po značenju glagolu *válik* ’postati’, a tranzitivni *alakít* glagolu *tesz* ’činiti’, mada oba imaju i dodatno značenje ’oblikovanja’ s obzirom na to da su nastali od imenice *alak* ’oblik’. Značenje dobijanja i davanja novog oblika nečemu imaju i glagoli *idomul* i *idomít*, a pretvaranje jednog pojma u drugi, odnosno promena osobina nekog pojma putem čaranja, vračanja označava se glagolima *varázsol* i *varázsolódik*. Srpski ekvivalenti ovih glagola jesu glagoli ’oblikovati (se)’, ’preoblikovati (se)’, ’pretvoriti (se)’. Među njima je najčešći upravo glagol ’pretvoriti’ (se)’/’pretvarati (se)’, budući da se javlja i kao ekvivalent frekventnih mađarskih glagola *tesz, válik, változik* i *változtat*. Uz ove srpske glagole ostvaruje akuzativ s predlogom *u*:

[17] Predikatski instrumental uz glagol *postati* u savremenom srpskom jeziku potisnut je nominativom (Ивић 2005: 158).

... ragadja magával egyetlen *tömeggé alakítva* az egész közönséget (JM, 102) – ... povlači sa sobom *oblikujući* publiku *u jednu masu*; A család erre az időre egy *védőkassá alakult át* (NL, 67) – Porodica *se* do tog vremena *preoblikovala u odbrambenu košnicu*; ...*gyógyszertárrá van alakítva* a könyvtár (JM, 233) – ...biblioteka *je pretvorena u apoteku*; Kissé önfejű és makacs, de azt a nevelés szelídítheti, s helyes irány *jellemzővé idomíthatja át* (JM, 364) – Malo je svojeglav i jogunast, ali vaspitanje to može da ublaži i *preoblikuje u* prihvatljivu *karakteristiku*; ...a titokból semmi sem ragad rá, se *tündérkisasszonnyá*, se *macskává* nem *varázsolódott* (IGy, 84) – ...ništa se od tajne na nju nije zalepilo, nije *se pretvorila* ni *u vilu* ni *u mačku*; Ezek, akik céltudatosan *szemétdombbá teszik* életüket (KD, 106) – Ovi, koji svesno svoj život *pretvaraju u đubrište*; Egy csepp belőle, az ősz hajat is *aranyhajjá változtatta* (ML, 7) – Jedna kap toga sredstva i sedu kosu *pretvorila je u zlatnu*; Nem csodálkozom, ha hirtelen megrázkódva *sasmadárrá válik* (IGy, 92) – Neću se začuditi ako *se* iznedada protrese i *pretvori u orla*; ...aki hosszabb időn át mint politikus dolgozik, az nyelvében, gondolkodásmódjában, egész habitusában *politikussá változik* (KGy, 17) – ...ko duže vreme radi kao političar, taj *se* jezikom, načinom razmišljanja, celim svojim habistusom *pretvara u političara*.

Sintaksičko-semantički status akuzativa s predlogom *u* uz glagole ’pretvoriti (se)’/’pretvarati(se)’ različito se tretira u srpskoj lingvistici.

U tumačenju ovih konstrukcija opravdano je poći od zapažanja M. Ivić o ‘predikativnom‘ instrumentalu i instrumentalu ‘osnovne karakteristike‘. Autorka (2005: 158) konstatuje da je ‘predikativni instrumental‘ uz glagol *pretvoriti (se)* eliminisan u savremenom jeziku, što može upućivati na to da bi akuzativ s predlogom *u*, kojim je on zamenjen, mogao da ima identičnu funkciju. M. Ivić ukazuje na značenjsku bliskost između ‘predikativnog‘ i instrumentala ‘osnovne karakteristike‘ budući da se „у оба случаја инструменталом открива неко својство субјекта које је оказионалног карактера” (str. 153). Razliku vidi „у томе што се у случају инструментала ‘основне карактеристике‘ својство субјекта само констатује као постојеће у тренутку вршења глаголске радње, док се у случају ‘предикативног‘ инструментала то својство ствара вршењем глаголске радње” (str. 147). Pojam u ‘predikativnom‘ instrumentalu dopunjuje smisao predikata i predstavlja njegov obavezni sastavni deo. Takva semantička povezanost predikata i pojma obeleženog instrumentalom ne postoji kod instrumentala ‘osnovne karakteristike‘, on je determinativnog karaktera.

N. Arsenijević (2003: 170) napominje da je neke akuzativne konstrukcije s ulogom predikativne dopune u svom radu priključila primerima u kojima akuzativ ima kvalifikativno značenje zbog njihove primarne semantičke komponente.

Primeri s glagolom *pretvoriti* imaju značenje rezultativnosti i autorka ih interpretira na sledeći način: *pretvoriti vodu u vino = učiniti nešto s vodom tako da voda dobije osobine vina, tj. da u rezultatu pretvaranja bude vino*. Shodno tome, akuzativne konstrukcije uz ove glagole imaju odredbenu funkciju i pripadaju značenju načina tipa 'osnovne karakteristike' (str. 54–56, 77–80). Svojstveno im je da „не детерминишу саму радњу, већ њен субјекат или објекат, који у току глаголске реализације добијају нови квалитет, облик, форму или им се приписује одређена особина" (str. 77), obeležene su rezultativnošću. Akuzativ s predlogom *u* uz glagole čije je značenje transformacije osnovna semantička komponenta (kao što su *pretvoriti (se), promeniti, pretočiti, transformisati*...) izdvaja u podgrupu 'obličkog akuzativa' „којима нису захваћени само облик и структура неког појма већ имају знатно шири обим".

I. Antonić (2005) ovim konstrukcijama dodeljuje objekatsku funkciju. Tip objekta uslovljen je prelaznošću/neprelaznošću glagola. Funkciju indirektnog objekta ova konstrukcija ima uz tranzitivni glagol *pretvoriti*, koji svrstava u kauzativne glagole. Ovaj tip indirektnog objekta jeste cilj kauzativne radnje, a rečenice ovakve strukture impliciraju značenje 'Ag [→ PRS namerno] V (čini) *da X* (*nešto/neko*) *bude Y* (*nešto/neko*)': *Pretvorili su ostavu u kuhinju*. [↔ *Učinili su da ostava postane kuhinja*.] (str. 208–209). Uz intranzitivni glagol *pretvoriti se*, koji svrstava u glagole konverzije, akuzativ ima funkciju predloškog (netipičnog) objekta i ima svojstvo objekta supstituta: *Ruševina se pretvorila u rajsku baštu* (str. 204).[18]

4. Mnogi glagoli uz koje je zabeležen translativ semantički su samostalni. To su glagoli koji označavaju različite tipove transformacija, a transformativom se imenuje pojam koji nastaje kao rezultat dejstva ovih glagola, odnosno osobina, lik ili forma koju dobija neki prethodno spomenut pojam (najčešće u funkciji subjekta ili objekta). Translativ bi, dakle, uz ove glagole bio 'rezultativna odredba' slobodnog tipa.

U prevodima na srpski jezik takođe se pojavljuju transformativni glagoli, a kao ekvivalenti translativa različite padežne konstrukcije i prilozi za način.

4.1. Najčešći ekvivalent mađarskog translativa i u ovim konstrukcijama jeste akuzativ s predlogom *u*. To je tip akuzativnih konstrukcija koje N. Arsenijević (2003: 77) svrstava u značenje 'osnovne karakteristike' učesnika u radnji.

[18] O razlikovanju tipičnog, netipičnog i indirektnog objekta up V. Ružić (2005: 502–510).

U okviru njih može se izdvojiti nekoliko semantičkih grupa, mada mnogi primeri svedoče o interferiranju dva ili više značenja. Najbolje se to vidi u primerima gde je prisutno i značenje promene oblika i značenje mere. Oni imaju značenje promene dotadašnjih dimenzija pojma obuhvaćenog datom radnjom, pri čemu pod dimenzijama treba podrazumevati ne samo promene fizičkih dimenzija već i povećavanje ili smanjivanje različitih drugih osobina tipa snage, toplote, tvrdoće i sl. Ovima pripadaju glagoli kao što su: *nő* 'rasti'; *növeszt* 'činiti/pustiti da raste'; *erősödik* 'jačati', 'čvrsnuti'; *izmosul* 'jačati', 'omišićaviti'; *fejlődik* 'razvijati se', 'napredovati'; *fejleszt* 'razvijati'; *dagad* 'naduti se', 'nabreknuti', 'bubriti', 'oteći', 'bujati'; *szélesedik* 'širiti se'; *tágul* 'širiti se'; *nyúlik* 'razvući se', 'pružati se'; *emel* 'dizati'; *fokoz* 'jačati', 'povećavati', 'uvećavati'; *melegedik* 'grejati se'; *fölforral* 'prokuvati', 'uzavreti'; *fagy* 'mrznuti', 'smrznuti'/'smrzavati se'; *dermed* 'kočiti se'; *merevedik* '(u)krutiti se', '(u)kočiti se'; *alacsonyodik* 'snižavati se', 'smanjivati se'; *lassul* 'usporavati (se)'; *szelídül* 'pripitomiti se'; *szelídít* 'pitomiti ', 'blažiti ', 'krotiti'; *zsugorodik* 'zguriti se', 'smežurati se', 'skupiti se', 'suziti se', 'stegnuti se', 'grčiti se'. Akuzativ je zastupnik novonastale forme i pripada tipu 'obličkog akuzativa' (Арсенијевић 3003: 78). Ovakve strukture dopuštaju rekonstruisanje i klauze tipa *tako da*... i klauze tipa *toliko da*..:

> ... még reggel víz se volt benne (...), s délre már őrült *folyammá dagadt* (MK, 17) – ... još jutros u njemu nije ni bilo vode (...) a do podneva je *nabujao u* veliku *reku*; A sétány itt *térséggé szélesedett* (OG, 33) – Šetalište se ovde *proširilo u trg*; S egy patika is úgy ér csak valamit, ha *komoly vállalattá fejlesztem* (NL, 140) – I apoteka samo onda vredi nešto ako je *razvijem u ozbiljno preduzeće*; ...az éjjeli lámpa fényét krajcár nagyságú világos *folttá összegyűjtve* (OG, 184) – ...*skupivši* svetlost noćne lampe *u* svetli *snop* veličine krajcare; A futása egyszerre rendes, komoly *járássá lassult*. (GG, 21) – Trk mu se odjednom *usporio u* normalan, ozbiljan, *hod*; Leonin *marciális alakká izmosult* a lefolyt évek alatt (JM, 311) – Leonin *je* tokom proteklih godina *omišićavio u marcijalni lik*.

Prvenstveno kvalitativnu, odnosno promenu osnovnih karakteristika oblika, izgleda, namene nekog pojma ilustruju sledeći primeri:

> ... egy csomó szalmát kihúzott, azt *csutakká csavarta* (JM, 256) – ... izvukao je pregršt slame, *uvrnuo u metlicu*; Mintha egy fehér jenkit *négerré* akarnának *operálni* (IGy, 39) – Kao da jednog belog jenkija hoće da *operišu u crnca*; Igaz, a jobbágyfalvak *„polgár"-falvakká vedlettek* (IGy, 36) – Doduše, kmetska sela *su se*

olinjala[19] *u „građanska”*; Erről van szó, egy új típusú demokratikus és *európaivá átszabott* német hegemóniáról a kontinensen (KGy, 100) – O tome je reč, o jednom novom tipu demokratije i nemačke hegemonije na kontinentu, koja je *prekrojena u evropsku*.

U okviru ovog značenja može se izdvojiti grupa glagola kojima se označava transformisanje mnoštva u celinu, odnosno sjedinjavanje. U mađarskom oni često imaju prefiks *össze*, a u srpskom *s-*. Ovakvo značenje imaju glagoli *összeáll* ’skupiti se’, ’zgrušati se’, ’sjediniti se’; *összefolyik* ’sliti se’; *összegyüjt* ’skupiti’, ’sabrati’; *összeszedődik* ’prikupiti se’, ’pribrati se’; *összeverődik* ’zbiti se’, ’skupiti se’, ’zgomilati se’, ali i neki bez ovog mađarskog prefiksa:

... de a szavak csak nem akartak *szöveggé összeállni* (NL, 178) – ... ali se reči ipak nisu htele *sjediniti u tekst*; ... egyetlen *zúgássá összefolyó* zajongásunk (OG, 146) – ... graja koja *se slila u* jedno *zujanje*; ... ez az egész, vad rendetlenség egyszerre kellemes, megnyerő *összhanggá olvadt* (OG, 56) – ... ceo ovaj divlji nered odjednom *se stopio u* prijatan, privlačan *sklad*.

Suprotno prethodnima, u sledećim primerima iskazano je razdvajanje. U njima se često, uz glagole *vág* ’seći’; *pattan* ’pući’; *szakad* ’kidati se’; *szakít* ’kidati’, *hasít* ’cepati’, ’kidati’, ’parati’; *tör* ’lomiti’, pojavljuje prilog *ketté*, koji je zapravo translativ od broja *kettő* ’dva’ i označava da je pojam, pod dejstvom radnje označene glagolom, podeljen na dva dela. Upravo je sintagma *na dva dela* doslovni ekvivalent priloga *ketté*. U njoj se pojavljuje akuzativ s predlogom *na* koji ima značenje distribucije:

... a szép leány, mint a *ketté tört* virág, elkezdett halványodni (ML, 106)
... lepa devojka, kao *na dva dela prelomljen* cvet, poče da bledi.

Osim sintagme *na dva dela*, u prevodu se javljaju još i glagoli *prepoloviti (se), razdvojiti se (se), raspolutiti (se)* kao ekvivalenti konstrukcije glagol + *ketté*.

Značenje udaljavanja ima sintagma *világgá megy* ’otići u svet’. Kao što je već spomenuto, u ovoj sintagmi imenica *világ* u translativu ima funkciju dopune sa semantičkim sadržajem odredbe za mesto (Balogh 2000: 199). Osim neutranog glagola *megy* ’ići’, ova imenica u translativu pojavljuje se i uz druge glagole kretanja kao što su *indul* ’krenuti’, ’poći’ i *fut* ’otrčati’, pa i oni koji imaju značenje

[19] Mađarski glagol *vedlik* ne asocira uvek na nastajanje nečeg manje vrednog, kao što je to slučaj s ekvivalentnim srpskim *olinjati se* u ovakvom, prenesenom značenju.

rasipanja, razašiljanja: *szór* 'rasipati'; *távíráz* 'telegrafisati' Osim akuzativa s predlogom *u*, u ekvivalentnim konstrukcijama pojavljuje se distributivno značenje lokativa s predlogom *po* i instrumentala:

> Egy-egy *világgá indult* borjú keresése (IGy, 10) – Traženje nekog teleta koje *je krenulo u svet*; ...ettől megdühödik, *világgá fut* (JM, 214) – ...od ovoga se naljuti i *odjuri u svet*; ...pelyvaként *szórja világgá* a népet (IGy, 120) – ...narod kao plevu *rasipa po svetu*; ...minden angol leadó *világgá távírázta* a következőket (RJ, 62) – ...svi engleski predajnici *telegrafisali su širom sveta* sledeće...

Primeri s translativom *ízzé-porrá* označavaju razaranje, uništavanje, i sa glagolima takve semantike predstavljaju relativno ustaljene konstrukcije. Ovaj se oblik pojavljuje uz neutralan glagol *szétmegy* 'razići se', 'razilaziti se', kao i uz glagole *tör* 'razbiti', 'izlomiti'; *tép* 'iskidati'; *nyű* 'poderati', 'otrcati', 'habati', uz koje se pojavljuju i druge imenice u translativu koji se najčešće prevodi konstrukcijom *u* + akuzativ:

> *Ízzé-porrá megy széjjel* (ÖI, 64) – *Raspašće se u paramparčad*; ...azt se bánják, ha kisiklanak, lebukfenceznek ezekre a mészkövekre, és *ízzé-porrá törnek* (KD, 33) – ...nije ih briga ako iskliznu, skoturaju se na ovaj krečnjak i *razbiju u paramparčad*; ... kicsavarva, *pozdorjává törve* (str. JM, 32) – ... iščupane, *izlomljene u paramparčad*; ... és hasonképpen *ronggyá tépte* a keleti blokk maszlagát (KGy, 58) – ... pa je kužnjak istočnog bloka *iskidao u krpe*; Valakinek a *ronggyá nyűtt* térképatlaszából kibányászta... (OG, 180) – Iz nečijeg geografskog atlasa, *poderanog u dronjke*, izvadio je...

Translativ se ne pojavljuje samo u funkciji označavanja stvarne promene osnovnih karakteristika nekog pojma, već i da bi se istakla sličnost datog pojma s onim koji se nalazi u translativu. U takvim je slučajevima primarno komparativno značenje:[20]

> ... magasba vontam szemöldököm, úgy, hogy mindkettő egy-egy óriási *kérdőjellé görbült* (KD, 79) – ... visoko sam podigao obrve, tako da *su se izvile u* ogroman *upitnik*; ... sok-sok kis arc, mely egyetlenegy óriási, ijedelmes *bálványarccá fancsalodott* (KD, 17) – ... mnogo malih lica koja su se *skiselila u* plašljiva *lica slepog obožavanja*; ...mintha billió apró kristálytű repkedne a légben, sűrű

[20] Up. o komparativnom instrumentalu M. Ivić (2005: 145) i tačku 4.3. ovoga rada.

ezüstfátyollá szövődve (JM, 30) – ...kao da milijardu sitnih kristala letucka u vazduhu, *upletenih u srebrni veo*.

4.2. Kada je promena u intenzitetu svojstva nekog entiteta dominantno istaknuta kao rezultat dejstva glagola, bilo da je ona u domenu konkretnih ili apstraktnih relacija, u prevodu se ostvaruje genitiv s predlogom *do*. U srpskom jeziku se ovakva upotreba genitiva smatra determinativnom. K. Feleško (1995: 85) ovu konstrukciju svrstava u priloške odredbe za način, dodajući da primeri tipa *smanjiti se do zrnca prašine* eventualno imaju i značenje posledice. I Antonić (2005: 163–164) izdvaja kvantifikaciju kao njenu osnovnu semantiku i uvrštava je kvantifikativne determinatore.

Da su u ovakvim strukturama prisutna sva tri značenja: način, posledica i kvantifikacija, potvrđuje mogućnost njihove transformacije u zavisnu posledičnu rečenicu s korelativim prilogom *toliko* u glavnoj i veznikom *da* u zavisnoj rečenici[21] (*toliko da* X *postane/dobije osobine/pretvori se u* Y). Iz zabeležene građe izdvajam primere:

A kedve pedig valóságos *lelkesedéssé nőtt* (NL, 334) – Raspoloženje mu je pak *naraslo do ushićenosti*; ...aktuális döntéseket végzetes *jelentőségűvé forralhatnak föl* (KGy, 117) – ...aktuelne odluke *će uzavreti do odluka fatalnog značaja*; …a harctér ezt a tiszteletet *áhítattá fokozta* (NL, 67) – …bojno polje *je* ovo poštovanje *povećalo do pobožnosti*; Ha apám otthon *kanásszá alacsonyodik*, azt még inkább elviselték volna (IGy, 123) – Lakše bi podneli da se otac *sroza do svinjara*; ...*rekedtté kiabálva* torkaikat a „szabadság” nevével (JM, 109) – ...*do promuklosti odravši* grla imenom “Sloboda”; ...eleinte izgatottan vihogott Medve *felismerhetetlenné torzult* ábrázatán (OG, 151) – ...isprva se uzbuđeno kikotao zbog Medveovog lica *nakarađenog do neprepoznatljivosti*; ...másoktól elhányt ruhákat hordott, melyeket (...) hamarosan *fölismerhetetlenné piszkolt* (NL, 321) – ...nosio je odbačenu odeću koju je (...) ubrzo zapljao *do neprepoznatljivosti*.

[21] У Граматици српскога језика (Станојчић, Поповић 2002: 327–328) posledična rečenica se smatra dopunskom jer je ona „својеврсна експликација садржаја окарактерисане компоненте и има функцију ПОСЛЕДИЧНЕ ДОПУНЕ”. S obzirom na to da se ovim tipom zavisnih rečenica „последица не износи као засебна појава, него као појава која карактерише компоненту више реченице” one su i „једна врста начинских реченица” (str. 328).

4.3. Strukture s nominativom i veznikom *kao* takođe mogu biti ekvivalenti mađarskog translativa.[22] U građi su zabeležene one koje I. Antonić (2007: 108) svrstava u subjekatski nominativ sa semantičkom funkcijom kvalifikativnog determinatora. To su poredbene strukture sa značenjem jednakosti, koje se mogu razviti u klauze s veznikom *kao što*, „при чему се, по правилу, субјекатски појам управне предикације на основу неке особине пореди с другим субјекатским појмом – субјектом редуковане субординиране клаузе – за који је та особина општепозната" (str. 108). Ovom tipu pripada primer:

Időnként szepegő *anyává* kell *öltöznie* (NL, 266)
S vremena na vreme treba da *se obuče kao* preplašena *majka*.

On se može interpretirati na sledeći način: *treba da se obuče kao što se oblači preplašena majka*. Ipak, u navedenom primeru, osim čisto poredbenog, može se rekonstruisati i načinsko značenje, pa i posledično. Naime, subjekat, vršeći radnju označenu glagolom, menja svoje osobine (u konkretnom slučaju vizuelni utisak koji treba da ostavi na određene osobe), a kao rezultat, odnosno posledica, nastaje osobina, tj. izgled koji odgovara izgledu pojma s kojim se poredi. Zato se u ovu strukturu može uvesti još jedan predikat, iskazan glagolom *izgledati*, koji ima funkciju predikata načinske klauze, a zatim se semantika ovog glagola konkretizuje poredbenom konstrukcijom *kao* + nominativ: *treba da se obuče tako da izgleda kao preplašena majka* ili, razvijenom u rečenicu s veznikom *kao što*: *treba da se obuče tako da izgleda kao što izgleda preplašena majka.* Bilo da se realizuje konstrukcijom, bilo rečenicom, ova struktura svakako ima i značenje posledice, rezultata dejstva glagola dominirajuće predikacije *obući se*. Glagol *obući se* u ovom primeru zapravo ima značenje *prerušiti se* uz koji se realizuje akuzativ s predlogom *u* (up. *prerušiti se u preplašenu majku*).

U nekim primerima s veznikom *kao* i nominativom, pored značenja osobine, prisutno je i značenje intenziteta:

A (...) parancsolók *bárányokká szelídülve* dugták be a fejüket az ajtón (IGy, 44)
... narednici su, *pripitomivši se kao jaganjci*, proturili glave kroz vrata.

[22] M. Ivić (2005) izdvaja poseban tip instrumentala „osnovne karakteristike" – „komparativni instrumental", kojim se „ открива се само оно у чему као да је једнако, на шта личи, потсећа дати појам у томе тренутку" (str. 145). Autorka konstatuje da je „у савременом српскохрватском књижевном језику компаративни инструментал већ изобичајен. Место њега конструкција с поредбеним *као*" (str. 145).

Ukoliko se glagol *pripitomiti se* razloži na *postati* + *pitom* rečenica se može razviti u: *postali su pitomi kao što su pitomi jaganjci*. Ako se pak zadrži glagol *pripitomiti se*, može se rekonstruisati načinska rečenica s korelativom *toliko*: *pripitomili su se toliko koliko su pitomi jaganjci*, pa i posledična: *pripitomili su se toliko da su dobili osobine jaganjaca*.

U nekim primerima gotovo su ravnopravno prisutna značenja jednakosti osobine po formi i intenzitetu:

> Vékony ujja szinte *jégcsappá dermedt* (KD, 23) – Tanak prst mu se gotovo *ukočio kao ledenica*; … és te ekkor virág helyett *kóróvá száradnál* (ML, 131) – ... i ti *bi se* tada umesto cveta *osušila kao korov*; Volt úgy, hogy cuppogott a lábam a nedves *szivaccsá gyűrődött* kapcámban (OG, 140) – Dešavalo se da su mi noge šljapkale u obojcima *zgužvanim kao* mokar *sunđer*.

Dominantno načinsko-posledično značenje vidi se u primeru koji se može interpretirati na sledeći način: *bol se utisnuo u mene tako da je postalo večito sećanje*:

> Örök *emlékké sajtolódott* bennem a fájdalom (IGy, 103)
> Bol *se utisnuo* u mene *kao* večito *sećanje*.

Sledeći primer s veznikom *kao* i nominativom najbliži je predikatskom nominativu onoga tipa u kojem se nominativ pojavljuje u funkciji semantičke dopune uz semikopulativni glagol:

> Most már *boldogsággá szentesült* ez érzés (JM, 369)
> Sada *se* već ovaj osećaj *potvrdio kao zadovoljstvo*.

Ukoliko se glagol *potvrditi se* zameni glagolom *postati* dobija se rečenica: *ovaj osećaj je postao zadovoljstvo*. Međutim, glagol *potvrditi se* nije u potpunosti sinonimičan glagolu *postati* jer implicira da je najpre postojala nedoumica o vrsti osećanja, koja je potom otklonjena. Ako se interpretira na taj način rečenica se može preoblikovati u dopunsku uz glagol *potvrditi se*, pri čemu imenica *zadovoljstvo* postaje semantičko jezgro kopulativnog predikata: *potvrdilo se da je taj osećaj zadovoljstvo*.

4.4. Translativ se u mađarskom javlja i uz glagole koji imaju značenje dodeljivanja nekog zvanja, funkcije, kao što su *avat* ’promovisati’; *kinevez* ’(na)imenovati’, ’postaviti; *előléptet* ’unaprediti’; *nyilvánít* ’proglasiti’. Osim

akuzativa s predlogom *u* i bespredloškog instrumentala, u srpskom je javlja i akuzativ s predlogom *za*:

> ...a svéd tudományos akadémia *díszdoktorrá avatott* egy magyar tudóst (ÖI, 9) – ...švedska akademija nauka *promovisala je u počasnog doktora* jednog mađarskog naučnika; ...*alezredessé léptették elő* (OG, 220) – ...*unapredili su* ga *u potpukovnika*; ...a napot *kivételessé* akarják *avatni* (KGy, 26) – ...dan žele da *proglase izuzetnim*; ...*főorvossá neveztette ki* (KD, 111) – ...*postavio* ga je *za glavnog lekara*.

4.5. Kao ekvivalenti translativa, u srpskom su zabeleženi i načinski prilozi. Među njima ima priloga sa značenjem svojstva nastalog u rezultatu vršenja radnje – *neformasto* (Ристић 1990: 76–78), sa značenjem stepena, intenziteta i dodatnom komponentom ocene – *zastrašujuće* (Ристић 1990: 114–115) i sa poredbenim značenjem kojima se iskazuje vid ponašanja – *ljudski* (Ристић 1990: 139):

> ...ő maga *formátlanná hízott* (ÖI, 28) – ...a ona sama *neformasto se ugojila*; Másnapra az a kis szabálytalanság a beteg lélegzésében *ijesztővé nőtt* (NL, 262) – Sutradan je ona mala nepravilnost u bolesnikovom disanju *zastrašujuće narasla*; ...mégis, barátian, lehalkította, s amennyire tőle telt, *emberiessé szelídítette* a hangját (OG, 114) – ...ipak je prijateljski utišao i, koliko je od njega zavisilo, *ljudski ublažio* svoj glas.

Pojavljivanje upravo ovih tipova načinskih priloga u prevodu na srpski pokazuje vezu s padežnim konstrukcijama kojima se iskazuju rezultat, intenzitet i poređenje. Ni oni ne determinišu samu radnju, već pojam u funkciji subjekta ili objekta, a pokazuju i interferiranje više značenja (up. *ugojila se tako/toliko da je postala neformasta, narasla je tako/toliko da je postala zastrašujuća, ublažio je svoj glas tako/toliko da zvuči ljudski*).

4.6. Konstatovano je već da mađarskoj konstrukciji glagol + translativ u srpskom može da odgovara glagol. Međutim, zabeleženi su i primeri s mađarskim transformativnim glagolima koji nemaju ekvivalent u srpskom, ili je on manje uobičajen. U takvim situacijama jedna od mogućnosti jeste raščlanjivanje na semikopulativni glagol i dopunu:

> Délután dara esett (...). Cipőnk talpa alatt *latyakká kásásodott* (KD, 8) – Popodne je pao sitan sneg (...). Ispod đonova naših cipela *postajalo je kašasto i pretvaralo se u lapavicu* / *nastajala je kaša koja se pretvarala u lapavicu*.

U navedenoj rečenici pojavljuje se glagol *kásásodik*, nastao od prideva *kásás* 'kašast'. Budući da u srpskom ne postoji glagol tvoren od ovog prideva, mađarskom glagolu semantički odgovara struktura *postati/postajati kašast*. U translativu se nalazi imenica *latyak* 'lapavica'. Zapravo je reč o dvostrukoj transformaciji. Najpre je čvrsta materija (*sneg*) zagrevajući se omekšala, odnosno postala kašasta / pretvorila se u kašu, a zatim se takva materija, mešajući se sa zemljom, pretvorila u lapavicu.

Slično je i u sledećem primeru:

> Ímmel-ámmal gyürködte föl hosszú fekete harisnyáit, melyek a lábain *hurkássá csomósodtak* (KD, 13) – Svako malo povlačila je dugačke crne čarape, koje *su* joj na nogama *postajale čvornovate/kvrgave kao hurke*.

Glagol *csomósodik*, nastao od prideva *csomós* 'čvornovat', 'kvrgav', ima ekvivalent 'ukvržiti se'. Međutim, ovo je perfektivni glagol, a njegov imperfektivni par *'ukvržavati se', koji je neophodan u ovoj rečenici, ne postoji u srpskom. Zato je i ovde mađarski glagol najadekvatnije razložiti na *postajati čvornovat/kvrgav*. U translativu se nalazi pridev *hurkás*, nastao od imenice *hurka* koja označava vrstu jela u srpskom poznatu i kao 'džigernjača', 'krvavica'. Njena je vizuelna karakteristika čvornovatost, kvrgavost. U ovom primeru, dakle, imamo najpre osobinu (čvornovat, kvrgav) koja nastaje kao rezultat srozavanja, gužvanja čarapa, a zatim poređenje te osobine s osobinom drugog pojma po prinicpu sličnosti vizuelnog utiska.

5. Ovim istraživanjem potvrđeni su već ranije uočeni ekvivalenti mađarskog translativa (instrumental bez predloga, nominativ, akuzativ s predlogom *u*, glagoli s transformativnom semantikom, načinski prilozi) i uočene neke nove mogućnosti prevođenja ovog mađarskog padežnog nastavka na srpski jezik (genitiv s predlogom *do*, nominativ s veznikom *kao*).

Prikazana su i različita tumačenja gramatičkih statusa posmatranih struktura u ova dva jezika, pa i u okvirima jednog jezika. Ovo je situacija koja ne iznenađuje, budući da su u pitanju konstrukcije čija je semantika, iako primarno obeležena transformacijom i rezultativnošću, veoma raznovrsna, često s dodatnim komponentama intenziteta, komparativnosti i sl.

Njihova sintaksička funkcija takođe nije jedinstvena, uslovljena je prvenstveno semantikom upravnog glagola. Naime, translativ se, kao i njegovi srpski ekvivalenti, pojavljuje i sa glagolima nepotpune semantike i sa samostalnim glagolima, a granicu između njih nije uvek lako odrediti. Stoga se i status

translativa i njegovih ekvivalenata kreće na relaciji obaveznosti i fakultativnosti, odnosno statusa dopuna i odredbi.

Korpus od oko 700 primera s translativom omogućio je da se uoče i neke pravilnosti u pogledu učestalosti njegovog pojavljivanja uz određene glagole. Najviše primera (70%) zabeleženo je s glagolima čije je značenje transformacije osnovna semantička komponenta kao što su: *tesz* 'činiti', 'učiniti'; *válik, változik* 'postati', 'pretvoriti se', 'menjati se', 'promeniti se'; *változtat* 'menjati', 'promeniti', 'pretvoriti', 'pretvarati' i *lesz/lett* 'biti', 'postati', što se može objasniti time da oni dopuštaju širok semantički spektar imenskih reči u funkciji njihove dopune. Što je semantika upravnog glagola specifičnija to su veća ograničenja za pojavljivanje translativa, odnosno postoji veća semantička uslovljenost između samostalnih glagola kojima je transformativnost jedna od semantičkih komponenata i imenskih reči u translativu.

IZVORI

GG Gárdonyi Géza. *Ida regénye*. http://mek.oszk.hu/00600/00659

IGy Illyés Gyula. *Puszták népe*. http://mek.oszk.hu/00600/00682

JM Jókai Mór. *A kőszívű ember fiai*. http://mek.oszk.hu/00600/00695

KGy Konrád György. *Áramló leltár*. http://mek.oszk.hu/02600/02692

KD Kosztolányi Dezső. *Esti Kornél*. http://mek.oszk.hu/00700/00744

ML Merényi László. *Eredeti népmesék*. http://mek.oszk.hu/08100/08132

MK Miksáth Kálmán. *Szent Péter esernyője*. http://mek.oszk.hu/00900/00954

NL Németh László. *Égető Eszter*. http://mek.oszk.hu/04300/04329

OG Ottlik Géza. *Iskola a határon*. http://mek.oszk.hu/02200/02285

ÖI Örkény István. *Válogatott egyperces novellák*. http://mek.oszk.hu/06300/06345

RJ Rejtő Jenő. *Az elveszett cirkáló*. http://mek.oszk.hu/01000/01028

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2009). *U duhu jezičke i kulturne koegzistencije*. Novi Sad: Akademska knjiga, Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu.

Antal, László (1961). A magyar esetrendszer. *Nyelvtudományi értekezések* 29. sz. Budapest: Akadémiali Kiadó.

Balogh, Judit (2000). A névszóragozás. In:. *Magyar Grammatika* (Keszler, Borbála szerk). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 183–208.

Keszler, Borbála (2000). A határozók. In:. *Magyar Grammatika* (Keszler, Borbála szerk). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 423–443.

Kiefer, Ferenc (1998). Alaktan. In: *Új magyar nyelvtan* (É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter szerk). Budapest: Osiris Kiadó, 186–289.

Kiefer, Ferenc (szerk.) (2000). *Strukturális Magyar Nyelvtan*. *3. kötet. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Pete István (2003). Hány esetünk van a magyar főneveknek? *Magyar Nyelvőr* 3 sz. 308–313. http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1273/127306.pdf

Tompa, József (szerk.) (1961). *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest : Akadémiai Kiadó..

Vajda, Jožef (1976). *Padežne mesne i vremenske konstrukcije*. Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika. Sveska 4. Novi Sad: Institut za hungarologiju.

Velcsov, Mártonné (1988). Alaktan. In: *A mai magyar nyelv* (Rácz, Endre szerk.). Budapest: Tankönyvkiadó, 85–204.

Wierzbicka, Anna (1996). *Semantics. Primes and Universals*. Oxford – New York: Oxford University Press.

...

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 119–300.

Антонић, Ивана (2007). Синтакса и семантика номинатива. У: *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план). Лингвистичке свеске* 6 (ур: J. Грковић–Мејџор и В. Ружић). Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 102–113.

Арсенијевић, Нада (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/2, 53–216.

Ивић, Милка (2005). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија). Фототипско издање.* Београд: Српска академија наука и уметности, Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.

Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.

Ристић, Стана (1990). *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко–граматички приступ)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9.

Ружић, Владислава (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 477–571.

Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир (2002). *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Фелешко, Казимјеж (1995). *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Београд: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин.

KVALIFIKATIVNI GENITIV I KVALIFIKATIVNI INSTRUMENTAL U *TRAVNIČKOJ HRONICI* I NJIHOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI1

1. U romanu *Travnička hronika* Andić je dao niz upečatljivih likova koji omogućavaju analizu ovog dela iz različitih perspektiva: kulturno-istorijske, nacionalno-verske, psihološke, rodne i mnogih drugih. Ove raznovrsne istraživačke teme, pristupe ovom delu, omogućava upravo to što je svoje likove Andrić oživeo opisujući detaljno njihove psihofizičke karakteristike, koje u velikoj meri uslovljavaju njihovo ponašanje, viđenje svog života u travničkoj sredini, ali i način na koji ih percipiraju ostali likovi u romanu, pa i sâm čitalac.

U karakterizaciji svojih likova Andrić koristi sva raspoloživa jezička sredstva koja se, lingvistički gledano, ubrajaju u semantičku kategoriju kvalifikativnosti, kategoriju koja „се заснива на појму особине као неодвојивог, унутрашњег (инхерентног) својства неке појаве, конкретне или апстрактне, предметне или процесуалне" (Пипер 2005: 830). Ona se odlikuje bogatstvom sredstava izražavanja, raznolikošću značenja i raznovrsnošću veza s drugim kategorijama. Za iskazivanje osobina ljudi karakteristična je atributska kvalifikacija u okviru koje se, u srpskom jeziku, mogu izdvojiti dva tipa atributa: kongruentni i nekongruentni. Osnovno sredstvo u funkciji kongruentnog atributa jesu opisni pridevi, dok se u funkciji nekongruentnog atributa upotrebljavaju imenske reči u različitim padežima. U zavisnosti od tipa kvalifikacije i leksičko-semantičkih karakteristika upravnih i zavisnih članova sintagmi, imenske reči u funkciji nekongruentnih atributa pojavljuju se kao slobodne forme, kao forme s odgovarajućim predlogom ili kao forme s obaveznim determinatorom.

U analizi koja ima za cilj da prikaže neke karakteristike prevoda romana *Travnička hronika* na mađarski jezik posebno je zanimljiva atributska kvalifikacija iskazana nekongruentnim atributom, budući da ovakvo gramatičko obeležje nije svojstveno mađarskom jeziku. Naime, u njemu se svi atributi smeštaju ispred upravne reči i ne kongruiraju s njom (gramatičkog roda nema, a obeležje broja i padeža stoji samo na upravnoj reči). Osim toga, zanimljivo je sagledati i da li se gramatička sinonimija, koja je u nekim semantičkim okolnostima prisutna u srpskom jeziku kada se kvalifikacija iskazuje genitivom i instrumentalom,

[1] Rad je objavljen 2014. u zborniku *Andrićeva Hronika*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 1039–1052.

odražava i u drugom jeziku, u ovom slučaju mađarskom. Pritom treba imati u vidu da se značenja i funkcije genitiva i instrumentala ne podudaraju uvek u ova dva jezika.

Zato, ovom prilikom, izdvajam kvalifikativne konstrukcije s ovim padežima, a u okviru njih one primere u kojima upravna reč označava osobu, tj. čoveka (*čovek, ljudi, žena, starac, starica, pedesetogodišnjak, mladić, devojka, dete, paša, pukovnik, činovnik, oficir, seljaci, ljudeskara*) ili deo ljudskog tela.

2. Andrić ima jedan veoma prepoznatljiv način uvođenja novog lika u priču. Često, nakon što navede ime i opštu imenicu kojom se označava predstavnik ljudskog roda (XY je bio čovek/mladić/...), prelazi na opisivanje fizičkog izgleda, psihičkih karakteristika, mentalnih svojstava, statusa i svih drugih okolnosti koje su uticale na formiranje mišljenja, osećanja i ponašanja lika s kojim upoznaje čitaoca. Pritom se, po pravilu, ne zaustavlja na jednom atributu, a modeli koji se posmatraju u ovom radu veoma su česti. Stoga, pre kontrastivne analize, navodim kao ilustraciju nekoliko primera u kojima Andrić, koristeći pored ostalih mogućnosti i navedene modele, nabraja osobine likova:

(1) *Колару, који је био снажан и жив п е д е с е т о г о д и ш њ а к,* ***широког лица***, ***прћаста носа*** *и* ***косих очију***, *искусан и обазрив, здрав, пун шале и духа, књижеван и речит фратар, није било тешко да разуме ствар и схвати положај сиротог капелана* (185).
(2) *Испод слабе косе, која је била уздигнута у фризуру изван свих мода, мало, живо л и ц е,* ***са здравом бојом***, ***финим цртама*** *и* ***модрим очима*** *металног сјаја* (55).
(3) *Стасит,* ***фине коже***, ***са малим***, ***смеђим брковима*** *који су му сенчили уста,* ***са великим загаситим очима*** *у којима је из дубоке сенке сјала тамномодра зеница,* ***са густом***, ***природно гргуравом косом***, *војнички подсеченом и причешљаном* (324).
(4) *Не би се могло казати да је много пријатан тај напола сељачки п а ш а* ***крута држања***, ***са оштрим погледом*** *„најбољег стрелца у целој Босни“* (54).

Nekada su te osobine usklađene, na osnovu jedne očekuju se druge, što pokazuju sledeći primeri:

(5) *Био је висок, кракат и снажан ч о в е к,* ***загасите боје коже*** *и* ***црне косе***, *напудерисане и вешто сложене у перчин* (23).

(6) *Повучена и ћутљива, прерано зрела и сувише осетљива,* ***танких стегнутих усница*** *и* ***очева укочена погледа****, она је ишла уз мајку као стални и неми прекор* (105).

Iako je u ovim likovima često potencirana čvrsta veza između fizičkih i psihičkih karakteristika, oni neretko poseduju i neočekivane, naizgled nespojive osobine:

(7) *А најстарији је Хамди-бег Тескереџић, крупан с т а р а ц,* ***спорих покрета****, али* ***још увек снажног тела џиновских сразмера*** (11).
(8) *По некој фаталној и неодољивој потреби, та ж е н а* ***хладног тела*** *и* ***усијане главе*** *одушевљавала се с времена на време за младе људе* (103).
(9) *Упознао сам се са долачким жупником фра-Ивом Јанковићем, ч о в е к о м* ***од сто и четири оке тежине****, али* ***жива духа*** *и* ***оштре речи*** (69).

Andrić često jedan deo tela, opšti izgled, osobinu lika, određuje s više obaveznih determinatora:

(10) *А фратар је посматрао странца, високог руменог м л а д и ћ а,* ***лепог, мирног*** *и* ***безбрижног изгледа*** (86).
(11) *Кад је дигао каљаво и изгребано лице и отворио очи, угледао је над собом слушкињу из Хафизадића мутвака, с т а р и ц у* ***жута*** *и* ***зборана лица*** *као у његове мајке* (182).
(12) *Али пре него је могао ма шта да каже и учини, између њих се издвоји један висок ч о в е к,* ***упалих*** *и* ***бледих образа*** (291).

3. U analizi prevodnih ekvivalenata polazim najpre od najfrekventnijih modela u srpskom jeziku – kvalifikativnog genitiva s obaveznim determinatorom i kvalifikativnog instrumentala s predlogom *s*/*a*/ (s obaveznim determinatorom ili bez njega), a zatim dajem pregled ekvivalenata genitiva s predlogom *bez* i genitiva s predlogom *od*.

3.1. U srpskom jeziku i genitiv i instrumental mogu imati funkciju kvalifikativnog determinatora kojim se imenički pojam određuje u pogledu osobine (Антонић 2005: 159, 255). Radovi koji se bave ovim funkcijama navedenih padeža opisuju okolnosti od kojih zavisi mogućnost njihove zamene, a u ta razmatranja neizostavno se uključuje i pitanje pojavljivanja obaveznog determinatora (Ивић 1956, Ivić 2008, Radovanović 1990, Павловић 2000, Павловић 2006). Konstatuje se da su ovi padeži zamenljivi ukoliko se upravna

imenica determiniše imenicom kojom je označen njen integralni deo i tada se u konstrukcijama javlja obavezni determinator. U vezi s razlikama između ova dva padeža u takvim konstrukcijama u literaturi nalazimo sledeće: „Разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. *Човек* ***са седом брадом*** : *Човек* ***седе браде***) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификативно одређује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује“ (Антонић 2005: 257), односно „генитивом се одређује појам у његовој целовитости, док се за инструменталом посеже у случајевима када је јединство детерминисаног појма и његовог детаља разбијено“ (Павловић 2006: 404). Ukoliko je imenicom označen prateći detalj, odnosno pojedinost koja ne predstavlja integralni deo kvalifikovane celine, upotrebljava se instrumental koji ne mora biti blokiran obaveznim determinatorom.

3.1.1. Najčešći prevodni ekvivalent i genitiva (pr. 13 i 14) i instrumentala (pr. 15 i 16) u ovom tipu konstrukcija jeste pridev tvoren od imenice pomoću sufiksa **-ú**/**-ű**, **-jú**/**-jű** (Andrić E. 2002: 127). Ovako tvoren pridev ima funkciju atributa, nalazi se u preponovanom položaju u odnosu na upravnu imenicu, a ispred njega je obavezni determinator,[2] kao i u srpskom jeziku. U mađarskoj gramatici se ovakva struktura naziva „složenim“ (szerkezetes), odnosno „višestrukim“ (többszörös) atributom, budući da se za upravnu reč vezuje u vidu strukturnog lanca (Balogh 2000: 448):

(13) *Ибрахим-ага је мршав, висок и погнут с т а р а ц* ***седе браде***, ***строгог*** *и* ***достојанственог држања*** (70).
(13a) *Ibrahim aga sovány, magas,* ***ősz szakállú***, ***szigorú*** *és* ***előkelő testtartású*** *ö r e g e m b e r volt* (85).

(14) *Кад се нашао пред тим мршавим ч о в е к о м,* ***мученички бледог лица*** *и* ***огњених очију*** *а* ***хладна погледа*** [...] *Давилу је изгледало да свих колебања и недоумица нестаје* (63).
(14a) *Midőn ott álott ez előtt a sovány,* ***meggyötört*** *és* ***sápadt arcú***, ***lángoló szemű***, *de* ***hideg tekintetű*** *e m b e r előtt* [...] *Daville úgy érezte, hogy minden habozása és kétsége eltűnik* (76).

[2] Element ekvivalentan obaveznom determinatoru u srpskom označava se u mađarskoj gramatici terminom *obavezni proširak* (kötelező bővítmény) ili *dopuna* (vonzat). Up. Balogh (2000: 446).

(15) *Ретки али дубоки трагови богиња на широком, обријаном л и ц у* ***са великим***, ***чулним устима*** *и* ***жарким очима*** (23).
(15a) *Széles, borotvált,* ***nagy érzéki szájú*** *és* ***tüzes szemű*** *a r c á n a himlő gyér, de mély nyomai voltak láthatók* (23).

(16) *Толико складности и урођеног осећања мере не би никада очекивао од оних грубих, отежалих и плаховитих љ у д и* ***са опуштеним брковима*** *и* ***смешно подшишаним округлим главама*** (307).
(16a) *Ennyi harmóniát és mértéktartás iránti természetes érzéseket sohasem várt volna des Fossés ezektől a nyers, elnehezült és lobbanékony,* ***lekonyuló bajszú*** *és* ***mulatságosan körülnyírt***, ***kerek fejű*** *e m b e r e k t ő l* (394).

3.1.2. Prema učestalosti pojavljivanja u prevodu sledi mađarski instrumental. On se javlja i kao ekvivalent instrumentala (pr. 17, 18, 19 i 20) i kao ekvivalent genitiva (pr 21 i 22):

(17) *Необично црвено л и ц е, као у поморaца,* ***са кратком***, ***црном брадом*** *и* ***мало косим***, ***црним и сјајним очима***, *било је отворено и насмејано* (34).
(17a) *Szokatlanul piros, tengerészekre emlékeztető a r c a,* ***rövid fekete szakállával*** *és* ***kissé ferde***, ***fekete és ragyogó szemével*** *nyílt és mosolygós volt* (38).

(18) *На том дугачком телу правилна г л а в а, увек немирна, готово потпуно ћелава,* ***са неколико дугих праменова кудељасте***, ***мртве косе***[3] (239).
(18a) *Ezen a hosszú testen szabályos, mindig nyugtalan, csaknem teljesen kopasz f e j ült,* ***néhány hosszú***, ***kenderszerű***, ***fakó hajfürttel*** (308).

(19) [...] *јављало се одједном заборављено л и ц е заборављеног фон Митерера, жуто и јадно,* ***са дубоким браздама*** *у којима лежи зелена сенка,* ***са правим***, ***уфитиљеним брковима*** *и* ***црним очима*** *нездрава сјаја* (345).
(19a) [...] *egyszer csak felmerült az elfelejtett von Mitterer a r c a, sárgán és szánalmasan,* ***mély barázdákkal***, *amelyekben zöld árnyak húzódnak,* ***hegyesre pedert bajúszával*** *és beteges ragyogású,* ***fekete szemével*** (441).

(20) *Дању* [...] *он је био одрешит и миран ч о в е к,* ***са одређеним именом***, ***звањем***, ***рангом***, ***јасним циљем и видљивим задацима*** (24).

---

[3] Genitiv je u ovom primeru uslovljen partitivnim značenjem, odnosno pojavljivanjem priloga *nekoliko* (up. *sa nekoliko dugih pramenova – sa dugim pramenovima*).

(20a) *Napközben* [...] *határozott és nyugodt e m b e r volt,* ***megszabott névvel, hivatallal és ranggal, világos céllal és látható feladatokkal*** (24).

(21) *То је био кратак и пун ч о в е к, без браде и бркова,* ***жуте, танке и провидне коже*** (172).
(21a) *Alacsony és kövérkés e m b e r volt, szakálltalan és bajúszatlan,* ***sárga, vékony és áttetsző bőrrel*** (220).

(22) *Дневничар Петар Марковац, Славонац, стасит подофицир, л е п о т а н, румен у лицу;* ***црних уфитиљених брчића****, утегнут и дотеран* (117).
(22a) *A másik alárendelt, Markovac Petar, napidíjas szlavón f é r f i, szép, pirospozsgás arcú, jól megtermett altiszt;* ***fekete kipedert bajusszal****, egyenes derékkal* (148).

Zabeleženi primeri, međutim, izazivaju dve nedoumice. Jedna se odnosi na određivanje funkcije i značenja ovako upotrebljenog instrumentala u mađarskom jeziku, a druga, koja proističe iz prve, jeste pitanje adekvatnosti prevoda. Naime, atributsku funkciju instrumentala, onakvu kakva se izdvaja u srpskoj lingvističkoj literaturi i koja je prisutna u primerima iz *Travničke hronike*, pregledane mađarske gramatike ne beleže. Funkcija koja je najbliža funkciji u srpskom, a konstatovana u gramatikama, jeste tzv. priloška odredba za stanje, kojom se „označava stanje lica ili stvari u kojem se oni nalaze tokom radnje, zbivanja ili bitisanja, ili u kakvo stanje oni dospevaju, odnosno iz kakvog stanja izlaze usled radnje“ (Andrić E. 2008: 126), i to onaj tip koji pripada tzv. stvarnim priloškim odredbama za stanje i odgovara na pitanja *Hogyan*?/*Kako*? i *Milyen állapotban*?/*U kakvom stanju*? Keszler (2000: 435) izdvaja tip tzv. unutrašnje odredbe za stanje (belső allapothatározó) koja označava duševno ili telesno stanje neke osobe (pr. *mérgezéssel szálították kórházba = odneli su ga u bolnicu s trovanjem*), a u okviru njega i tzv. vezanu unutrašnju odredbu za stanje (összekapcsolt belső állapothatározó), koja se najčešće i pojavljuje u formi imenica s padežnim nastavcima (pr. *sapkával a fején = s kapom na glavi*). Primeri kojima se ilustruju značenja unutrašnje odredbe za stanje svrstavaju se u srpskoj lingvistici u instrumental karakteristične pojedinosti koja predstavlja propratnu okolnost rečenične predikacije (Антонић 2005: 259–260).[4] Ovaj tip odredbe ni u jednom od posmatranih jezika ne pripada tipičnoj adnominalnoj kvalifikaciji, vezuje se za

[4] Up. i primere koje autorka navodi: *Nekad dođe „čitav“, nekad s razbijenom glavom*; *Sedeo je s kapom na glavi* (Антонић 2005: 259–260).

stanje ili osobinu živog bića u trenutku vršenja radnje. Stoga se može pretpostaviti da je Csuka, prevodeći srpski instrumental u funkciji adnominalnog kvalifikativnog determinatora mađarskim instrumentalom, bio pod uticajem originalnog teksta. U prilog ovome govori i to što se u prevodu instrumental pojavljuje iza upravne reči, a, kao što je rečeno, za mađarski jezik važi pravilo da atribut uvek stoji ispred reči koju određuje.

3.1.3. Pojavljivanje posesivnih konstrukcija u prevodu potvrda je veze između kvalifikativnih i posesivnih značenja (up. Пипер 2005: 830, Павловић 2006: 396). U odnosu na originalni tekst, mogu se izdvojiti dva tipa prevodnih ekvivalenata:

a) Odnos posesora i posesuma identičan originalu

(23) *Младић је видео пред собом л ь у д е с к а р у* ***дебеле главе*** *и* ***злих зелених очију*** (73).
(23a) *A fiatalember ott látta maga előtt a j ó l m e g t e r m e t t e m b e r* ***nagy fejét*** *és* ***rosszindulatú zöld szemét*** (89).

(24) [...] *гледао рајску башту и у њој д е в о ј к у* ***лаког корака*** *и* ***необичног изгледа*** (183).
(24a) [...] *s nézte a mennyei kertet, abban a l á n y k a* ***könnyű lépéseit*** *és* ***különös külsejét*** (235).

Istaknute konstrukcije se u oba jezika mogu transformisati u rečenice s posesivnim glagolom *imati*/*van*: *ljudeskara ima debelu glavu i zle zelene oči = a jól megtermett embernek nagy feje és rosszindulatú zöld szeme van*; *devojka ima lak korak i neobičan izgled = a lánykának könnyű lépése és különös külseje van*. Ovi transformi pokazuju da je semantički odnos između posesora (*ljudeskara = a jól megtermett ember, devojka = a lányka*) i posesuma (*debela glava = nagy fej, zle zelene oči = rosszindulatú zöld szem, lak korak = könnyű lépés, neobičan izgled = különös külseje*) identičan. U ovako parafraziranim srpskim rečenicama posesor je u nominativu, a posesum u akuzativu, dok u mađarskim posesor dobija nastavak -**nak**/-**nek**, a posesum dobija posesivni lični nastavak, koji nosi informaciju o licu i broju posesuma, i nalazi se u nominativu. Nastavak -**nak**/-**nek** se u ovakvim, posesivnim konstrukcijama smatra nastavkom za genitiv. Ukoliko primere s rečeničnog vratimo na sintagmatski nivo, u srpskom jeziku možemo dobiti i posesivne konstrukcije s posesorom iskazanim prisvojnim pridevom (*ljudeskarina debela glava i zle zelene oči, devojčin lak korak i neobičan izgled*). Takve sintagme ekvivalentne su onima zabeleženim u prevodu (*az ember*/*embernek a nagy feje és*

rosszindulatú zöld szeme, a lányka/lánykának a könnyű lépése és különös külseje). Nastavak za genitiv je izostao, a obeležje posesije stoji samo na imenici u funkciji posesuma.[5]

Ako se sada uporede srpske konstrukcije s kvalifikativnim genitivom i semantički ekvivalentne mađarske konstrukcije u prevodu, uočava se razlika i na morfološkom i na sintagmatskom planu. Morfološki gledano, genitivom je u srpskom označen posesum, a u mađarskom posesor. Posmatrano prema odnosu upravnog i zavisnog člana sintagme, posesor u srpskom ima funkciju upravne reči, a posesum funkciju zavisnog člana – atributa, dok je u mađarskom obrnuta situacija: funkciju upravne reči ima posesum, a posesor je prisvojni atribut (Andrić E. 2008: 148, 155–157; Balogh 2000: 449–451). Može se reći da u srpskim primerima imamo tzv. inverzivnu posesivnost,[6] a u mađarskim pravu posesivnost.

b) Odnos posesora i posesuma obrnut u prevodu

(25) *У односу према женама Давил је био још од младости ч о в е к* ***јаке дисциплине духа и тела*** (257).
(25a) *A nők iránt tanúsított viselkedésében Daville ifjúságától fogva a* ***fegyelmezett test és lélek*** *e m b e r e volt* (330).

(26) *А нико не уме тако да чека као прави, босански „Турци“, то јест љ у д и* ***тврде вере и каменитог поноса*** (53).
(26a) *Márpedig senki sem tud úgy várakozni, mint az igazi, boszniai törökök, vagyis a* ***szilárd hit s a kőkemény büszkeség*** *e m b e r e i* (63).

I u ovom tipu u srpskom je moguća transformacija u rečenicu s predikatom *imati*: *čovek ima jaku disciplinu duha i tela, ljudi imaju tvrdu veru i kameniti ponos*. Ukoliko i mađarske konstrukcije transformišemo prema ovom modelu, dobijamo rečenice: *a fegyelmezett testnek és léleknek embere van, a szilárd hitnek s a kőkemény büszkeségnek emberei vannak,* u kojima je odnos posesora i posesuma

[5] „Ponekad nastavak **-nak**/**-nek** može da izostane. Tada imenica ostaje u nominativu, a uz nju obavezno ide imenica s prisvojnim ličnim nastavkom“ (Andrić E. 2002: 148).

[6] Pavlović posmatra vezu između semantičke kategorije posesivnosti i fizionomijske specifikativnosti parcijalnog tipa (specifikativnost – termin kojim označava adnominalnu kvalifikativnu determinaciju) koja se bazira na značenju *imati*. Iako ovaj tip specifikativnosti polazi od iste relacije kao i semantička kategorija posesivnosti, Pavlović primećuje da „детерминативну функцију код физиономијске парцијалне спецификативности по правилу има објекат поседовања, а код посесивности субјекат поседовања, могло би се рећи да физиономијска спецификативност парцијалног типа иступа заправо као инверзивна посесивност“ (Павловић 2006: 396).

obrnut u odnosu na srpski jezik (doslovno: *disciplinovano telo i duh imaju čoveka, tvrda vera i kameniti ponos imaju ljude*). Ipak, semantički gledano, i ovde je zapravo reč o kvalifikaciji čoveka/ljudi.

3.1.4. Relativna klauza se kao ekvivalent ovih konstrukcija u posmatranoj građi javlja sporadično. Ona je zabeležena i kao ekvivalent genitiva i kao ekvivalent instrumentala:

(27) *Ту је стајао један ч о в е к* ***своје мисли*** *и* ***јаког израза*** (277).
(27a) *Olyan e m b e r állt itt,* ***akinek saját gondolatai voltak*** *s* ***megtalálta a maga erőteljes kifejezését*** (356).

(28) *Из Париза је Давил имао обавештење да ће му пре краја године послати ч и н о в н и к а од карijере* ***са знањем турског језика*** (55).
(28a) *Párizsból Daville olyan értesítést kapott, hogy még az év vége előtt egy hivatását értő t i s z t v i s e l ő t küldenek hozzá,* ***aki törökül is tud*** (65).

Primeri pokazuju da su srpske kvalifikativne konstrukcije u prevodu razvijene u relativne klauze. U srpskom jeziku relativna klauza, uvedena zamenicom *koji*, sa glagolom *imati* kao predikatom, smatra se semantičkim ekvivalentom konstrukcija s genitivom i instrumentalom sa značenjem karakteristične pojedinosti (Павловић 2000: 130–131). Na osnovu ove konstatacije, primenjene s izvesnim modifikacijama na primere originalnog teksta, možemo dobiti sledeće transforme: *čovek* ***koji ima*** *svoje misli i koji je pronašao svoj jak izraz* i *činovnik* ***koji ima*** *znanje turskog jezika* / *zna turski jezik*. Stoga se prevodna rešenja u kojima se javljaju relativne klauze mogu smatrati semantičkim ekvivalentima.

3.1.5. U građi se može izdvojiti i grupa primera u kojima se prevodilac opredelio za drugačiju hijerarhizaciju rečeničnih elemenata i, umesto determinativne funkcije imenica za označavanje delova lica, opredelio se za nabrajanje osobina tako što je imenicu *lice* i imenice kojima se obeležavaju delovi lica postavio na istu sintaksičku ravan, a među njima uspostavio odnos koordinacije. Ovaj postupak se smatra dobrim prevodilačkim rešenjem jer ga Csuka primenjuje prevodeći kvalifikativni instrumental i na taj način se odupire negativnom formalnom uticaju jezika originala:

(29) [...] *и при томе му показа за тренутак младо, широко л и ц е,* ***са сјајним али кротким смеђим очима, јаким и не посве правилним носом*** *и* ***са великим али савршеним устима*** (188).

(29a) *Eközben egy pillanatra megmutatta fiatal, széles a r c á t,* ***ragyogó, de szelíd barna*** *s z e m é t,* ***erős, de nem egészen szabályos*** *o r r á t,* ***nagy szépvonalú*** *s z á j á t* (242).

(30) *Није било лако заборавити румено, девојачко л и ц е Ахмет-бегово* ***са сјајним зубима*** *и* ***смеђим бистрим очима горштака, са осмејком човека који се ничег не боји*** (206).
(30a) *Nem volt könnyű Ahmet bég pirospozsgás, lányos a r c á t elfelejteni;* ***a hegylakó férfi ragyogó*** *f o g a i t,* ***kristálytiszta dióbarna*** *s z e m é t,* ***a semmitől meg nem riadó ember*** *m o s o l y á t* (265).

(31) *Младић га је слушао као што се слуша шум воде, гледајући расејано у његово правилно, дуго л и ц е,* ***са живим, округлим очима, бескрвним уснама и зубима, који се при говору мичу*** (275).
(31a) *A fiatalember úgy hallgatta Cologna szavait, ahogy a víz zúgását szokás hallgatni, miközben szórakozottan szemlélte az orvos szabályos, hosszúkás a r c á t,* ***kerek*** *s z e m é t,* ***vértelen*** *a j k á t és* ***beszéd közben ide-oda mozgó*** *f o g a i t* (353).

3.2. Genitivom s predlogom *bez* „фокусирани појам се детерминише одсуством интегралног дела или пратећег детаља” (Павловић 2006: 406). Terminološki se označava i kao „genitiv odsustva karakteristične pojedinosti” (Антонић 2005: 161).

3.2.1. Najčešći ekvivalent genitiva s ovim značenjem u mađarskom je pridev građen pomoću sufiksa **-tlan/-tlen**, **-talan/-telen**, **-atlan/-etlen**. Njime se grade pridevi koji označavanju odsustvo osobine (Andrić E. 2011: 221–222):

(32) *Укратко, уживао у своме скандалу као луда ж е н а* ***без стида*** (363).
(32a) *Röviden, úgy élvezte botrányát, mint valami* ***szemérmetlen****, bolond a s s z o n y* (465).

(33) *То д е т е* ***без мајке*** *имало је сваку негу и сваку пажњу* (39).
(33a) *Az* ***anyátlan*** *g y e r m e k n e k minden gondosságban és figyelemben része volt* (44).

3.2.2. Ekvivalent genitiva s predlogom *bez* jeste i dvočlana konstrukcija koja se sastoji od imenice u nominativu i prideva nastalog od postpozicije *nélkül* dodavanjem sufiksa za građenje prideva **-i**. Pridev nastao od postpozicije ekvivalent je predloga *bez* i označava da neko/nešto ne poseduje ono što je

označeno imenicom uz koju stoji, a imenica u nominativu ekvivalent je srpske imenice u genitivu. Konstrukcija ima atributsku funkciju.

(34) *У Травнику је некад живео стари Крџалија, ч о в е к ниског порекла и* ***без нарочитог угледа****, али врло богат* (126).
(34a) *Travnikban hajdan egy Krdžalija nevű öregember élt, alacsony származású és minden* ***különös tekintély nélküli****, de igen gazdag f é r f i* (160).

(35) *Као код свих п и с а ц а* ***без*** *дара и* ***правог позива****, и у Давилу је била уврежена неискорењива заблуда* (79).
(35a) *Mint minden tehetségtelen és* ***igazi hivatottság nélküli*** *í r ó b a n, Davilleban is mélyen meggyökeresedett az a kiirhatatlan tévedés* (98).

3.2.3. Zabeležen je i manji broj primera relativne klauze u prevodu:

(36) *Низак, прегојен и кривоног, у масној антерији, са г л а в о м* ***без врата*** (439).
(36a) *Szalomon Atijasz elhízott, alacsony, görbe lábú ember, zsíros antériában, f e j e,* ***amely alól*** *teljesen* ***hiányzik a nyak*** (563).

(37) *Та иначе трезвена ж е н а,* ***без сваке претеране осетљивости****, била је узбуђена и поражена држањем пароха* (271).
(37a) *Az egyébként józan eszű a s s z o n y t,* ***akiben semmi túlzott érzékenység sem volt****, a plébános viselkedése felizgatta és leverte* (348).

U ovim relativnim klauzama prisutna je negacija (*amely alól teljesen* ***hiányzik*** *a nyak = ispod koje u potpunosti* ***nedostaje*** *vrat*; *akiben semmi túlzott érzékenység* ***sem volt*** *= u kojoj* ***nije bilo*** *nikakve preterane osetljivosti*), te se i u ovim situacijama mogu smatrati semantičkim ekvivalentom srpske konstrukcije, budući da je i za srpski jezik utvrđeno da genitiv s predlogom *bez* odražava negiranost bazične predikacije relativne klauze (Павловић 2006: 406).

3.3. Kvalifikativna značenja konstrukcija s genitivom i predlogom *od*, na osnovu primera zabeleženih u *Travničkoj hronici* i konsultovane literature, razvrstavam na četiri tipa. Prva dva predstavljaju određivanje psihičkih/fizičkih/profesionalnih karakteristika čoveka i, u zavisnosti od raspoređivanja determinisanog člana i determinatora, obeleženi su kao tip A i tip B. U tipu A (tačka 3.3.1.) determinisani član je prvi član sintagme, pripada semantičkom krugu leksema koje označavaju tipične predstavnike ljudskog roda ili predstavnike određenih zanimanja, a drugi član (imenica u genitivu) ima status

kvalifikativnog determinatora (Јоцић 1994: 260, Антонић 2005: 160). U tipu B (tačka 3.3.2.) determinisani član je drugi član sintagme (imenica u genitivu), a imenica uz koju stoji ima status kvalifikativnog determinatora (Јоцић 1994: 262, Антонић 2005: 161). Treći tip (tačka 3.3.3) predstavlja kvantifikativni genitiv (Антонић 2005: 163), odnosno dimenziv (Павловић 2006: 409), kojim se upravna reč određuje prema merljivim parametrima kao što su starost, masa, visina i sl., a četvrti (tačka 3.3.4.) je genitiv materije (Антонић 2005: 162), odnosno fabrikativ (Павловић 2006: 407) kojim se imenički pojam kvalifikuje preko materije/materijala od koje je sačinjen.

Treba reći i da je, usled specifičnih semantičkih svojstava, kvalifikacija iskazana genitivom s predlogom *od* u građi daleko manje zastupljena u odnosu na prethodno analizirane modele, te se i ekvivalenti mogu ilustrovati manjim brojem primera.

3.3.1. Kao ekvivalenti kvalifikativnog genitiva s predlogom *od* tipa A zabeleženi su pridevi tvoreni od imenice u funkciji atributa (pr. 39a), imenice s padežnim nastavkom za alativ **-hoz**/**-hez**/**-höz** uz particip imperfekta glagola *ért* (pr. 40a)[7] i posesivna konstrukcija (pr. 41a) u kojoj je odnos posesora i posesuma identičan modelu b) tačke 3.1.3. ovoga rada:

(38) [...] *нико, од министра па до приправника, није био д и п л о м а т а* ***од заната*** (63).
(38a) [...] *a minisztertől kezdve egészen a gyakornokokig, senki sem volt* ***hivatásos*** *d i p l o m a t a* (75).

(39) [...] *Министарство не шаље поузданог човека, ч и н о в н и к а* ***од каријере****, са знањем турског језика* (58).
(39a) [...] *a minisztérium nem küld megbízható embert, a török nyelvet ismerő,* ***hívatásához értő*** *t i s z t v i s e l ő t* (69).

(40) [...] *али никад не помишљамо да их изједначимо са љ у д и м а* ***од посла и угледа*** (151).
(40a) [...] *de soha nem is gondolunk arra, hogy* ***a munka és a tekintély*** *e m b e r e i v e l egyenlőknek tartsuk őket* (193).

[7] Particip imperfekta u mađarskom najčešće ima funkciju atributa, s kojom je i upotrebljen u zabeleženom primeru, a padežni nastavak za alativ rekcijska je karakteristika glagola *ért* (*ért valamihez = razume se u nešto*).

3.3.2. Ekvivalenti genitiva tipa B su: složenica nastala spajanjem dve imenice od kojih prva ima funkciju atributa (pr. 42a) i posesivna konstrukcija (pr. 43a) s odnosom posesora i posesuma tipa a) tačke 3.1.3. ovoga rada:

(41) *За време школовања важио је као* ***чудо*** *о д д е ч а к а* (59).
(41a) *Iskolaéveiben valóságos* ***csoda****g y e r e k n e k számított* (70).

(42) *Био је блед и мршав,* ***сенка*** *о д ч о в е к а, муцав, са два неједнака, чакараста ока* (416).
(42a) *Sápadt és sovány, dadogó férfi volt, felemás színű szemekkel, csupán* ***árnyéka*** *a z e m b e r n e k* (533).

3.3.3. U konstrukciji s kvantifikativnim genitivom pojavljuje se kvantifikator, najčešće numerički (Антонић 2005: 163). Ekvivalent imenice u genitivu jeste pridev tvoren od imenice ispred koje stoji kvantifikator, kao i u srpskom jeziku. Cela konstrukcija ima atributsku funkciju i preponovana je u odnosu na reč koju determiniše:

(43) *Упознао сам се са долачким жупником фра-Ивом Јанковићем, ч о в е к о м* ***од сто и четири оке тежине****, али жива духа и оштре речи* (69).
(43a) *Megismerkedett fra Ivo Janković dolaci plébánossal, ezzel* ***a száznégy oka súlyú****, de élénk szellemű és csípős szavú e m b e r r e l* (83).

(44) *Био је ч о в е к* ***од тридесет и пет година*** *необичне мушке лепоте* (324).
(44a) *A főkonzul* ***harmincöt éves****, szokatlanul szép f é r f i volt* (416).

3.3.4. Genitiv materije nije karakterističan za određivanje osobina ljudi i delova tela. U primerima iz *Travničke hronike* zabeležen je kao deo poredbene konstrukcije (pr. 45) i u ustaljenom izrazu (pr. 46) u kojem ima preneseno značenje. U prevodu se javlja padežni nastavak za elativ **-ból**/**-ből** koji, ovako upotrebljen, označava poreklo, odnosno materiju od koje je neki pojam. U primeru (45a) može se smatrati imenskim delom tzv. imensko-glagolskog predikata uz kopulu *van*/*lesz*. U drugom primeru imamo imensku polusloženicu u funkciji atributa:

(45) [...] *говорио је везир тешким хладним гласом као да говори у с т и м а* ***од камена*** (370).
(45a) [...] *mondta a vezír súlyos, hideg hangon, mintha* ***kőből*** *lennének az a j k a i* (473).

(46) [...] *као ч о в е к* ***од крви и меса*** (260).
(46a) [...] *mint* ***hús-vér*** *e m b e r* (334).

4. Zaključak. Bogatstvo Andrićevog jezika odražava se, između ostalog, i kroz portretisanje i oživljavanje likova putem različitih jezičkih sredstava od kojih su, u ovom radu, izdvojeni kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental. Izražavanje kvalifikacije nekongruentnim atributima bilo je zanimljivo sagledati iz ugla prevoda na mađarski jezik, budući da takva kategorija u mađarskom jeziku ne postoji. Pritom ni značenja i funkcije genitiva i instrumentala ne podudaraju se uvek u ova dva jezika.

Analiza je pokazala da se kao najčešći prevodni ekvivalent kvalifikativnog genitiva i kvalifikativnog instrumentala u *Travničkoj hronici* pojavljuje mađarski pridev tvoren od imenice u funkciji atributa, što je potvrda i sinonimičnosti ove dve srpske konstrukcije u određenim semantičkim okolnostima i većih mogućnosti mađarskog jezika kada je u pitanju tvorba reči. Posesivne konstrukcije u prevodu potvrda su postojanja semantike posesivnosti i u primerima originalnog teksta, a zabeležene relativne klauze mogu se povezati s mogućnošću transformisanja posmatranih srpskih modela relativnom klauzom. Jedino je u pokušaju prevođenja kvalifikativnog instrumentala mađarskim instrumentalom primetan uticaj jezika originala koji je rezultirao strukturama koje nisu u duhu mađarskog jezika.

IZVORI

Андрић, Иво (1963). *Травничка хроника – Конзулска времена*. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна заложба Словеније.

Andrić Ivo (1962). *Vezírek és konzulok – Travniki krónika*. Novi Sad: Forum könyvkiadó. Fordította Csuka Zoltán.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh, Judit (2000). A jelző és az értelmező. In: Balogh, Judit et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 444–460.

Ivić, Milka (2008[3]). *Lingvistički ogledi*. Beograd: „Biblioteka XX vek“: Knjižara „Krug“ [Biblioteka XX vek; knj. 61].

Keszler, Borbála (2000). A határozók. In: Balogh, Judit et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 423–443.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

...

Андрић, Едита (2011). Лексичка негација у српском и мађарском језику In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, 219–235.

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Ивић, Милка (1956). Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала. In: *Наш језик* VII/7–10, 260–269.

Јоцић, Мирјана (1994). О синтагмама типа човек од речи и злато од жене. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVII, 257–263.

Павловић, Слободан (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 16.

Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска. Одељење за књижевност и језик.

Пипер, Предраг (2005). Квалификативност. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 830–870.

NAČINSKA KVALIFIKACIJA GLAGOLA GOVORENJA U *PROKLETOJ AVLIJI* I NJENOM PREVODU NA MAĐARSKI JEZIK[1]

Pričanje, pripovedanje različitih likova čini okosnicu knjige *Prokleta avlija*. Opisujući način govorenja, Andrić oslikava osobine i psihičko-emotivna stanja pripovedača. U radu se posmatraju tipični glagoli govorenja (*govoriti*, *reći*, *pričati*, *kazati*, *pripovedati*) i izdvajaju primeri u kojima su oni determinisani različitim sredstvima za iskazivanje načina: prilozima, padežnim konstrukcijama i načinskim rečenicama. U prevodu *Proklete avlije* na mađarski jezik posmatraju se ekvivalentne strukture i komenariše adekvatnost rešenja koja daje prevodilac.

1. Andrić je svoje likove formirao pažljivo i osmišljeno, ne prepuštajući slučaju nijedan detalj slike o njima i o okolnostima koje ih okružuju. Roman *Prokleta avlija* odlikuje se pripovedanjem likova, a način na koji oni govore, psihičko-emotivna stanja u kojima se nalaze dok govore, izuzetno su bitni u dočaravanju kako njihovih imanentnih osobina i relacija prema drugim likovima, tako i sveukupnih dešavanja u romanu.

U ovom radu se, stoga, izdvajaju glagoli govorenja i posmatraju različita leksička i gramatička sredstva kojima su oni determinisani, prvenstveno u pogledu načina realizacije radnje i pratećih okolnosti. Cilj analize jeste da se utvrde karakteristična leksička i sintaksička sredstva u funkciji ovih determinatora i da se, poredeći s prevodom na mađarski jezik, evidentiraju i komentarišu elementi koji se javljaju kao ekvivalenti u mađarskom jeziku.

Analiza se ograničava na tipične glagole govorenja, čija je semantika sama po sebi nespecifikovana,[2] neutralna u pogledu kvalifikacije, a bivaju specifikovani upravo sredstvima koja su predmet ovoga rada. To su prvenstveno glagoli *govoriti* (= *beszél*), *pričati* (= *mesél*), *reći* (= *mond*), *kazati* (= *mond*) i njihova je karakteristika da dobijaju dopune kojima se eksplicira sadržaj govorenja. U ovom

[1] Rad je objavljen 2015. u zborniku *Andrićeva Avlija*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 855–872.

[2] G. Štrbac razlikuje tipične glagole govorenja i kvalifikativne glagole govorenja. Dok je semantika prve skupine nespecifikovana, drugu karakteriše postojanje semantičke komponente s kvalifikativnom funkcijom „тако да је посебно истакнут онај аспект комуникације који се тиче саме говорне активности" (Штрбац 2011: 69).

radu, međutim, fokus neće biti na onome šta se saopštava, već na onome kako se nešto saopštava.

Kao što je to već uočeno prilikom analize nekih drugih jezičkih sredstava u Andrićevim delima (Zvekić-Dušanović 2013, Zvekić-Dušanović 2014), on se često služi nabrajanjem kako bi što preciznije iznijansirao crte ličnosti i njihova stanja. Ovaj postupak primećujemo i u romanu *Prokleta avlija* analizirajući sredstva kojima Andrić kvalifikuje glagole govorenja. Na samom početku, uvodeći jedan od glavnih likova – fra Petra, čija je priča okosnica ovog romana, Andrić čitaoce s fra Petrom upoznaje detaljno opisujući upravo način njegovog pripovedanja:

> *О та два месеца, проведена у стамболском истражном затвору, фра Петар* ***је причао више и лепше*** *него о свему осталом.* ***Причао је на прекиде, у одломцима, како може да прича тешко болестан човек*** *који се труди да сабеседнику не покаже ни своје физичке болове ни своју честу мисао на блиску смрт. Ти одломци се нису увек настављали тачно и редовно један на други. Често би, настављајући причање, понављао оно што је већ једном рекао, а често би опет отишао напред, прескочивши добар део времена.* ***Причао је као човек за ког време нема више значења*** *и који стога ни у туђем животу не придаје времену ни редовном току времена неку важност. Његова прича могла је да се прекида, наставља, понавља, да казује ствари унапред, да се враћа уназад, да се после свршетка допуњава, објашњава и шири, без обзира на место, време и стварни, стварно и заувек утврђени ток догађаја* (12).

U ovom odlomku, koji je zapravo ceo posvećen prikazivanju načina pričanja fra Petra, uočljiva je većina jezičkih sredstva koji su predmet analize ovoga rada: prilozi (*pričao je* ***više*** *i* ***lepše***), predloško-padežne konstrukcije (*pričao je* ***na prekide***, ***u odlomcima***) i načinsko-poredbene rečenice (*pričao je* ***kako može da priča teško bolestan čovek***, *pričao je* ***kao čovek za kog vreme nema više značenja***). Osim nabrojanih, rad će obuhvatiti i primere s glagolskim prilozima (*govorio* [*je*]*sve življe*, ***ne podižući*** *glas***)**.

2. U analizi polazim od priloga kao leksičkih sredstava za iskazivanje načina. Načinske priloge koji su u ovom romanu zabeleženi uz glagole govorenja možemo razvrstati u nekoliko grupa. Ova je podela uslovna, budući da je formirana

na osnovu dominantnog značenja određenog priloga u kontekstu, pri čemu mnogi sadrže i propratna značenja.[3]

– Prilozi koji prvenstveno iskazuju akustička svojstva samog govora, ne odražavaju nužno i druge prateće elemente, za registrovanje ovih karakteristika govora nije neophodan vizuelni kontakt slušaoca s govornikom. Njima pripadaju prilozi koji iskazuju intenzitet zvuka koji se dobija govorenjem, odnosno jačina glasa: *tiho* (= *halkan*), *glasno* (= *hangosan*) i oni kojima se označava tempo govora: *brzo* (= *gyorsan*), *žustro* (= *buzgón*), *živo* (= *élénken*).

– Prilozi koji iskazuju osobine samog govornika, njegovo emotivno stanje, raspoloženje u vreme govorenja: *veselo* (= *vidáman*), *oduševljeno* (= *lelkesen*), *tužno* (= *szomorúan*), *zabrinuto* (= *aggódva*) ili relativno trajne mentalne i intelektualne karakteristike: *sigurno* (= *biztosan*), *uporno* (= *kitartóan*), *napamet* (= *fejből*). Ove se osobine ne mogu pouzdano akustički registrovati, mada se ponekad odražavaju upravo u intenzitetu i tempu govora, boji glasa. Slušalac o ovim osobinama zaključuje kombinujući akustički i vizuelni utisak s drugim okolnostima u kojima se govor ostvaruje. Andrić ih pak, kao sveznajući pripovedač, upotrebljava da bi čitaocu, preko načina govora, dočarao i karakteristike govornika.

– Prilozi koji kvalifikuju govor u pogledu estetske vrednosti, jasnoće izlaganja sadržaja i drugih utisaka koje ostavlja na slušaoca: *lepo* (= *szépen*), *zamršeno* (= *zavarosan*), *nejasno* (= *homályosan*), *suvo* (= *szárazon*), pri čemu način govorenja može izazvati i emotivnu reakciju slušaoca: *potresno* (= *meghatóan*).

– Prilozi koji kvalifikuju sadržaj govorenja u odnosu na pojedinosti i iscrpnost: *opširno* (= *apró részletességgel*), *potanko* (= *aprólekosan*), *dokraja* (= *végés-végig*), što je već neposredno povezano i s učestalošću i dužinom pripovedanja o nekoj temi, o čemu se saopštava prilozima: *mnogo* (= *sokat*), *često* (= *gyakran*), *povazdan* (= *szüntelenül*), *dugo* (= *hosszasan*). Ova poslednja grupa već ne pripada načinskim prilozima u užem smislu, budući da je njihovo primarno značenje količine vremena posvećenog govoru. Ipak, i ekspliciranje ovih momenata doprinosi karakterizaciji likova jer činjenica da neko često, mnogo i dugo priča o nečemu svakako govori o preokupacijama, čak i opsednutošću lika tom temom.

Andrić se najčešće ne zadržava na jednom od njih, već ih kombinuje i nabraja, što potvrđuju primeri koji slede.

---

[3] Detaljnije smernice za klasifikaciju načinskih priloga mogu se naći u monografiji S. Ristić (Ристић 1990).

Formalni ekvivalent, koji se najčešće i javlja u prevodu, jeste pridev s nastavkom **-n**/**-an**/**-en** kojim se izražava način na koji se radnja izvršava ili stanje u kojem se subjekat nalazi za vreme vršenja radnje (E. Andrić 2002: 174, E. Andrić 2008: 112, 127).

(1) *И све тако* ***говори*** *којешта*, ***замршено и нејасно***, ***али тужно***; *најтврђег човјека да расплаче* (115).
(1a) *S egyre csak* ***beszél*** *mindenfélét*, ***zavarosan és homályosan***, ***de szomorúan***; *a legkeményebb szívű embernek is sírva kell fakadnia* (105).

(2) *На тај начин Хаим* ***је жустро и много причао*** *о великим и богатим јеврејским, грчким, па и турским породицама из Смирне* (53).
(2a) *Ilyen módon Haim* ***sokat***[4] *és* ***buzgón mesélt***, *a szmirnai nagy és gazdag zsidó, görög, és török családokról* (51).

(3) *Али и тада би се правио као да слуша, јер му је жао човека коме је очигледно много стало да све* ***докраја и потанко каже*** (90).
(3a) *De ilyenkor is úgy tett, mintha figyelne, mert sajnálta a fiatalembert, aki szemmel láthatóan arra törekedett, hogy* ***véges-végig***[5] *mindent és* ***aprólékosan elmondjon*** (82).

(4) *Цем* ***је говорио*** *тако* ***потресно*** *да су папи ударили сузе на очи* (83).
(4a) *Dzsem olyan* ***meghatóan beszélt***, *hogy a pápának könny szökött a szemébe* (77).

(5) *И све би хтео, и по трећи и по четврти пут, да каже како је* ***лепо*** *умео да* ***прича*** (11).
(5a) *S egyre csak azt szeretné mondani, isten tudja hányadszor, hogy Petar atya milyen* ***szépen*** *tudot* ***mesélni*** (13).

---

[4] Srpskom prilogu *mnogo* u mađarskom semantički odgovara leksema *sok*, koja pripada posebnoj vrsti reči – neodređenim brojevima. Jedna od njihovih karakteristika jeste da mogu dobiti padežne nastavke. U navedenom primeru leksema *sok* s nastavkom za akuzativ **-t**, prvenstveno nastavkom za pravi/direktni objekat, označava količinu.

[5] Drugi član složenice *véges-végig* odražava strukturu koja je i u osnovi srpskog priloga *dokraja*. U srpskom je to spoj predloga *do* i imenice u genitivu, u mađarskom imenice *vég* i padežnog nastavka za terminativ (**-ig**) kojim se označava krajnja tačka u prostoru ili vremenu, tačka do koje se neka radnja vrši i gde/kada se ona završava. Složenica *véges-végig* pripada tipu nezavisnih složenica koje nastaju ponavljanjem osnove reči. Njome se pojačava efekat obuhvaćenosti radnje.

U prevodu je zabeležena i struktura koja se sastoji od determinatora i imenice *hang* (= *glas*) s nastavkom za supresiv (**-n**/**-on**/**-en**/**-ön**). Ova je konstrukcija najčešći ekvivalent srpskog kvalifikativnog instrumentala s obaveznim determinatorom. I u srpskom jeziku postoji semantička ekvivalencija između nekih priloga za način i kvalifikativnog instrumentala, odnosno mogućnost njihove međusobne zamene (Антонић 2005: 256, Пипер, Клајн 2013: 382). Tako je i u sledećim primerima mogao biti upotrebljen kvalifikativni instrumental (*govori tiho ali sigurno i oduševljeno → govori tihim ali sigurnim i oduševljenim glasom, govori tiho i živo → govori tihim i živim glasom*):

(6) *То је омален и погнут човек бојажљива изгледа, који* ***говори тихо али сигурно*** *и* ***одушевљено*** (19).
(6a) *Ez a Zaim egy kicsiny, görnyedt, félénknek látszó emberke, aki* ***halk***, ***de biztos és lelkesült hangon beszél*** (19).

(7) *Не знајући како ни откуд ни зашто, он би се опет предавао својој страсти и* ***тихо и живо****, као да се исповеда,* ***говорио*** *фра-Петру о Џему и његовој судбини* (91).
(7a) *Anélkül hogy tudta volna, miért és miként, egyszer csak ismét átadta magát szenvedélyének, s* ***halk***, ***de élénk hangon****, mintha gyónna, újból Dzsemről és sorsáról* ***beszélt*** *Petar atyának* (84).

3. Iskazivanje načina, odnosno funkcija određivanja predikacije u pogledu načina realizacije jedna je od mnogih funkcija koje mogu imati srpski padeži. S tim značenjem u građi su zabeleženi intrumental, genitiv, lokativ i akuzativ.

3.1. U građi je najfrekventniji instrumental s načinskim značenjem. Osnovni tip načinskog instrumentala[6] najčešće je u varijanti s obaveznim determinatorom. Uz glagole govorenja u ovom tipu instrumentala po pravilu se pojavljuje imenica *glas* (= *hang*). Determinator je uz nju obavezan jer neutrališe tautologiju, odnosno nespecifikovana imenica *glas* uz glagole govorenja bila bi izlišna, budući da predstavlja obavezan vid njihove realizacije.

Struktura koja se po pravilu realizuje kao prevodni ekvivalent instrumentala s obaveznim determinatorom, kao što je već spomenuto, sastoji se takođe od determinatora i imenice *hang* (= *glas*), koja dobija nastavak za supresiv (**-n**/**-on**/**-en**/**-ön**), padež koji u mađarskom primarno ima prostorno značenje, a u

[6] U *Normativnoj gramatici srpskog jezika* (Пипер, Клајн 2013: 381–382) u okviru načinskog instrumentala razlikuje se osnovni tip i instrumental propratne okolnosti, što se u ovom radu prihvata.

ovim slučajevima upotrebljen je s funkcijom odredbe za način (E. Andrić 2002: 162). Za razliku od srpskog jezika, determinator u mađarskom ne dobija padežni nastavak, već stoji u osnovnom obliku – nominativu.

(8) – *Е, мој бежановићу, што ти ниси најурио тог свог отрова, него ти да бежиш, поред толиког свога добра*! – ***каже промуклим гласом*** *атлетски развијен човек из круга* (20).
(8a) – *Ejnye, te gyáva nyúl, hát mért nem kergetted el azt a mérges kígyót, ahelyett hogy ennyi mindent otthagyj és megfuss* – ***szólt rekedt hangon*** *a körből egy atlétatermetű férfi* (20).

(9) *Али Хаим га гледа укоченим погледом својих по положају неједнаких зеница, и као да није ни чуо његове речи,* ***каже тмулим гласом*** (117).
(9a) *Haim azonban kancsal szembogarainak merev és sötét tekintetével néz rá, s mintha nem is hallotta volna a szavakat,* ***komor hangon mondja*** (107).

(10) – *Ја сам то*! – ***рекао је*** *још једном* ***тихим али тврдим гласом*** (102).
(10a) – *Én vagyok az*! – ***mondotta*** *még egyszer* ***halk***, ***de szilárd hangon*** (94).

(11) *Подижући се с времена на време и намештајући се на јастуку, загледан у снежну даљину и пратећи сећање у стопу,* ***говорио је сниженим а јасним гласом*** (113).
(11a) *Időről időre felemelkedett, ide-oda helyezkedett a vánkosán, s miközben a havas messzeségbe bámult, nyomon követte az emlékezést, és halk, de* ***tisztán érthető hangon mondotta*** (102).

(12) ***Сигурним*** *и* ***повишеним гласом****, готово весело,* ***причао је*** *Хаим и даље о свему и свачему* (112).
(12a) *Haim továbbra is* ***biztos***, ***emelt hangon***, *szinte vidáman* ***mesélt*** *mindenről és mindenkiről* (101).

(13) – *Ти да вратиш човеку паре* – ***каже танким али страшним гласом*** *један дугоња* (71).
(13a) – *Te visszaadod ennek az embernek a pénzt* – ***mondja vékony***, ***de ijesztő***[7] ***hangon*** *egy nyakigláb ember* (67).

[7] Čuka je u ovom primeru, kao ekvivalent prideva *strašan*, upotrebio glagolski pridev sadašnji od kauzativnog glagola *ijeszt* (= *plašiti/strašiti/zastrašivati*) u funkciji atributa. Time je u iskaz uneo i značenje emotivnog efekta kod slušalaca: *glas koji čini da se neko plaši, glas koji uteruje strah*, odnosno *zastrašujući glas*.

(14) *Кад га је сасвим сатерао у камени угао*, ***рекао*** *му* ***је тихим али страшним гласом***, *без увода* (38).
(14a) *Mikor már egészen beszorította a falszögletbe, minden bevezetés nélkül,* ***halk***, ***de rettentő***[8] ***hangon*** *így* ***szólt*** *hozzá* (38).

(15) ***Опасно меким гласом*** *дебели чиновник* ***је рекао*** *да је прво саслушање било више формалне природе и да су и одговори били такви* (99).
(15a) *A kövér hivatalnok* ***veszedelmesen lágy hangon*** *azt* ***mondta***, *hogy az első kihallgatás inkább csak alaki természetű volt, és a válaszok is ilyenek* (91).

U primerima sa slobodnim instrumentalom pojavljuju se glagolske imenice *šapat*[9] i *polušapat*, a u prevodu glagolski prilog *suttogva* (= *šapućući*). Determinator, zabeležen u primeru (18), nije obavezan. Sintagma s determinatorom iz originala (*živim polušapatom*) u prevodu na mađarski jezik razložena je na dva načinska kvalifikatora tako što je determinator *živ* preveden prilogom *élénken* (= *živo*), a imenica *polušapat* razlomkom[10] *félig* i glagolskim prilogom *suttogva* (= *dopola*/*napola šapućući*). Prevodilac, iako je intervenisao na gramatičkom planu, nije narušio akustičku sliku koju pruža originalni tekst. A glagolskim prilogom

[8] Kao i u prethodnom primeru, prevodilac se opredelio za glagolski pridev sadašnji, u ovom slučaju glagola *rettent* (= *plašiti*/*preplašiti*). Upotrebljen kao atribut označava da glas izaziva, pobuđuje osećanje straha kod slušaoca.

[9] Sudeći prema ovom korpusu, a i prema primerima kojima se u literaturi ilustruje slobodni instrumental s načinskim značenjem, leksički repertoar je u ovom modelu veoma ograničen, a tipična je imenica *šapat*. M. Ivić upravo njome pokazuje postojanje imenica „koje već у svom значењу садрже извесну ближу одредбу а с друге стране, баш по свом основном значењу, претстављају појам који обавезно улази у претставу одређене глаголске радње – исп. рецимо реч *шапат* (= тихи говор) и њен однос као врсте говора према самом глаголу *говорити*. Такве се именице баш због ближе одредбе коју садрже у себи (*шапат* = тихи говор, тихо говорење) најчешће јављају као одредбе одређених глагола [...]. То је толико обична појава да, рецимо, многи облик *шапатом* сасвим уврштују у прилошку категорију“ (Ивић 2005: 241). I. Antonić takođe na primeru s ovom imenicom pokazuje da se u varijanti bez ekspliciranog obaveznog determinatora radi o strukturi semantički istoj onoj s ekspliciranim obaveznim determinatorom budući da je on prisutan u leksičkoj semantici imenice u instrumentalu, a što se vidi i po obavezno prisutnom intenzifikatoru uz prilog u transformaciji: *govorila je šapatom* → *govorila je veoma tiho* (Антонић 2005: 256). Slobodni instrumental osnovnog tipa načinskog instrumentala ilustrovan je ovim primerom i u gramatici P. Pipera i I. Klajna (Пипер/Клајн 2013: 381).

[10] Razlomci se u mađarskom jeziku smatraju podgrupom brojeva (E. Andrić 2002: 57–58), mogu dobiti padežne nastavke, u zabeleženom primeru prisutan je nastavak za terminativ **-ig**.

može i u srpskom da se iskaže značenje načina, što će se pokazati u nastavku ovog rada.

(16) *А Карађоз му* ***је шапатом говорио*** *даље* (38).
(16a) *Karagöz pedig* ***suttogva*** *tovább* ***beszélt*** (38).

(17) *Као да наставља неки синоћни разговор, он је фра Петру, док су излазили из ћелије у двориште,* ***говорио живим полушапатом*** *о себи и својим страдањима* (51).
(17a) *Mintha csak valami tegnap este félbeszakított beszélgetést folytatna, miközben a zárkából az udvarra mentek,* ***élénken, félig suttogva mesélt*** *magáról és szenvedéseiről Petar atyának* (49).

Instrumentalom sa značenjem propratne okolnosti pokazuje se raspoloženje, osobina, stav govornika, odnosno različite okolnosti koje prate glagolsku radnju (Ivić 2005: 195–200, Radovanović 1977: 97, Антонић 2005: 258–259,). Njega karakteriše predlog *s*(*a*). U prevodu se najčešće nalazi formalno identičan element – imenica s nastavkom za instrumental **-val**/**-vel** koja u ovakvim kontekstima dobija značenje kao i u srpskom.[11]

(18) *Ми смо увек мање или више склони да осудимо оне који много говоре* [...] *чак и да* ***са презиром говоримо*** *о тим људима као о брбљивцима и досадним причалицама* (54).
(18a) *Többé-kevésbé hajlamosak vagyunk arra, hogy elítéljük a bőbeszédű embereket* [...] *sőt* ***lenézéssel szólunk*** *az ilyenekről, mint akik fecsegők és unalmas szószátyárok* (51).

(19) *– Да, да –* ***говорио је*** *млади Турчин* ***са неком помало западњачком учтивошћу*** (48).
(19a) *– Igen, igen –* ***hajtogatta*** *a fiatal török* ***kissé nyugatias udvariassággal*** (46).

(20) *Често* ***је*** *фра Петар* ***причао*** *о Карађозу, увек* ***са помешаним осећањем огорчења, гнушања и неке врсте нехотичног дивљења, са чуђењем*** *које ни*

[11] Prilikom analize prevodnih ekvivalenata kvalifikativnog genitiva i kvalifikativnog instrumentala u atributskoj funkciji na građi zabeleženoj u Andrićevoj Travničkoj hronici uočeno je da je Čuka, prevodeći ove konstrukcije mađarskim instrumentalom bio pod uticajem originalnog teksta (Zvekić-Dušanović 2014). Za razliku od toga, instrumental s funkcijom odredbe kojom se označava fizičko ili psihičko stanje subjekta tokom radnje uobičajen je u mađarskom jeziku (E. Andrić 2008: 128).

само себе не схвата, ***али и са жељом и потребом*** *да што боље речима прикаже слику тога чудовишта* (40).
(20a) *Petar atya gyakran* ***mesélgetett***[12] *Karagözről*, ***mindig az elkeseredés***, ***utálkozás***, ***ugyanakkor azonban valami rejtett csodálat hangján***, ***csodálattal***, *amit maga sem tudott megérteni, de* ***azzal a vággyal és szükségérzettel*** *is, hogy minél találóbb szavakkal rajzolja meg ennek a szörnyetegnek képét* (40).

(21) *Али* ***причао је*** *исто тако живо* ***и са појединостима*** *и о животу Авлије као целине и о занимљивим, смешним, жалосним, поремећеним појединцима, људима у њој* (41).
(21a) *De ugyanilyen élénken és* ***apró részletességgel mesélt*** *az Elátkozott udvar egészének életéről is, és érdekes, nevetséges, szomorú, zavarodott egyéneiről, akik benne éltek* (41).

Da se značenje propratne okolnosti može posmatrati kao tip načinskog značenja, pokazuju primeri u kojima se, pored formalnog ekvivalenta – imenice s nastavkom za instrumental, pojavljuju i druga jezička sredstva za iskazivanje načina, kao što je već pominjani model – pridev s nastavkom **-n**/**-an**/**-en** u funkciji odredbe za način (*csúfondárosan = podrugljivo, podsmešljivo*; *aprólékosan = detaljno, podrobno*):

(22) ***Говорило се*** *о његовим историјским студијама*; *неки* ***са чуђењем***, ***неки са подсмехом*** (61).
(22a) ***Beszéltek*** *történelmi tanulmányairól*; *egyesek* ***csodálkozással***, *mások* ***csúfondárosan*** (58).

(23) *У њему све ври од других, нових страхота и оптужба које* ***прича*** *исто онако жустро* ***и са појединостима***, *као да је све гледао и преживео, па их исто тако брзо заборавља* (117).
(23a) *Benne más, újabb rémségek és vádak kavarognak, s ezeket oly buzgón és* ***aprólékosan mondja el***, *mintha saját maga látta és élte volna át őket, de ugyanilyen gyorsan el is felejti valamennyit* (106).

Sledeći primer upravo pokazuje da je moguća i obrnuta situacija, budući da se u originalu nalazi prilog *opširno*, a u prevodu instrumental *apró részltességgel* (= *sa sitnim detaljima/pojedinostima*).

[12] Glagol *mesél* dobio je sufiks **-gat**/**-get** čime je on postao iterativan te je i time, pored priloga *gyakran* (= *često*), dodatno istaknuta učestalost radnje.

(24) ***Са чудном мешавином дивљења и огорчења***, *која се и после толико година осећала у тону и речи фра Петар* ***је опширно причао*** *како је „стари зликовац“ на његове очи извлачио признање из неких Јермена* (37).
(24a) ***A csodálat és elkeseredés furcsa keverékével***, *amely oly sok év után is ott érződött a hangjában és szavaiban, Petar atya* ***apró részltességgel mesélte el***, *hogyan csalta ki a beismerő vallomást a „vén gonosztevő“ az örményekből* (37).

U srpskoj literaturi se smatra da semantički ekvivalent padeža sa značenjem propratne okolnosti može biti klauza s veznikom (*i*) *pri tom* (Radovanović 1977: 92–97, Антонић 2005: 259, Пипер/Клајн 2013: 382). U prevodu *Proklete avlije* nailazimo na primer (25a) s klauzom uvedenom vezničkim elementom *s eközben* koji doslovno znači *i pri tom* (*s eközben sok új és hitelt érdemlő részletet közölt = i pri tom je saopštavao mnogo novih i verodostojnih pojedinosti*).

(25) *И о стварима о којима је све рекао он је могао још да* ***говори*** *дуго и опширно,* ***са много нових и веродостојних појединости*** (70).
(25a) *Azokról a dolgokról is, amelyekről már mindent elmondott, újból és újból tudott* ***beszélni***, *hosszasan és körülményesen,* ***s eközben sok új és hitelt érdemlő részletet közölt*** (66).

Kao ekvivalent ovog tipa instrumentala zabeležen je i glagolski prilog. Za srpski jezik važi da su primeri instrumentala sa značenjem propratne okolnosti „po pravilu zamenljivi glagolskim prilogom sadašnjim“ (Radovanović 1977: 94). Zato se i primer (26a) u kojem je imenica *podsmeh* prevedena glagolskim prilogom *mosolyogva* (= *osmehujući se, podsmehujući se*) može smatrati adekvatnim rešenjem:

(26) *И већ га бивши другови, у* ***разговорима***, ***са подсмехом и жаљењем***, *и не називају другачије до Цем-султан* (62).
(26a) *Már a régi iskolatársai is, ha* ***mosolyogva*** *és* ***szánakozással*** *róla* ***beszélnek***, *nem nevezik másként, csak Dzem szultánnak* (59).

3.2. Načinski genitiv kojim se ukazuje na položaj tela, usmerenost pogleda, i koji time istovremeno oslikava i psihičko stanje subjekta za vreme govorenja, takođe se prevodi instrumentalom. Ovaj se genitiv u srpskom upotrebljava bez predloga, a obavezni element i srpske i mađarske konstrukcije jeste determinator, u zabeleženim primerima realizovan u formi trpnog prideva u srpskom, odnosno participa prošlog u mađarskom jeziku.

(27) – *Не видим – **каже** он **оборене главе** а глас му се ломи* (115).
(27a) – *Nem látom – **mondotta lehorgasztott fővel**, s hangja megtört* (105).

(28) ***Говорио је** тихо, **оборена погледа**, не водећи много рачуна да ли га његов сабеседник слуша и да ли може да га прати* (92).
(28a) *Halkan, **lesütött szemmel beszélt**, nemigen ügyelve arra, hogy társa hallgatja-e vagy tudja-e követni* (85).

Genitiv s predlogom *bez* „referiše o odsustvu neke okolnosti prilikom realizovanja korelativne predikacije“ (Radovanović 1977: 96). Ekvivalent ovog tipa genitiva u mađarskom je konstrukcija koja se sastoji od imenice u nominativu i postpozicije *nélkül* te ima funkciju priloške odredbe za način (E. Andrić 2002: 90, E. Andrić 2008: 114).

(29) ***Без увода и видљиве везе**, **без временског реда**, младић би почињао да **прича** неки призор из средине или са краја Џемовог заточења* (92).
(29a) ***Bevezető vagy látható kapcsolat**, **időrend nélkül** a fiatalember Dzsem fogságának derekáról vagy végéről kezdett időnként egy-egy jelenetet **mesélni*** (85).

Genitiv s predlogom *do* u primeru (30) mogao bi se svrstati u kvantifikativni/količinski genitiv (Антонић 2005: 163–164, Пипер/Клајн 2013: 336). Njime je izražena kvantifikacija u maksimalnom stepenu. U zabeleženom primeru primetna je mogućnost supstitucije prilogom za način s intenzifikatorom (*krajnje/neverovatno detaljno*), kao i predloško-padežnim konstrukcijama s načinskim značenjem: lokativom (*u pojedinostima*) ili akuzativom (*u tančine*).[13] Primer i jeste preveden semantički odgovarajućim pridevima s nastavkom **-n**/**-an**/**-en** koji imaju funkciju odredbe za način: *részletesen* (= *opširno, detaljno, u pojedinostima*) i *aprólékosan* (= *u tančine*). Determinator, kojim se ističe iscrpnost pričanja, prisutan je u oba jezika, u srpskom je pridev *neverovatan*, budući da stoji uz imenice, a u mađarskom pridev s nastavkom **-ul**/**-ül** čime je dobijena leksema s priloškim značenjem mere, intenziteta *hihetetlenül* (= *neverovatno*).

[13] N. Arsenijević primer *pričati u tančine* svrstava u akuzativne konstrukcije s načinskim značenjem onoga tipa u kojem je pojam u akuzativu neka parametarska veličina, u ovom slučaju ona koja ukazuje na iscrpnost radnje (Арсенијевић 2003: 75). Autorka primećuje da je u nekim slučajevima iscrpnost „посебно потенцирана додавањем адлативног предлога за истицање крајње границе у реализацији радње“, što pokazuje na primeru sintagme *do u tančine* (Арсенијевић 2003: 77).

(30) *Призоре који су се одиграли између двоје људи, без сведока, он је знао да* ***исприча до невероватних појединости и ситница*** (53).
(30a) *Olyan jeleneteket, amelyek két ember között, tanú nélkűl játszódtak le,* ***hihetetlenül részletesen és aprólékosan*** *tudott* ***elmondani*** (51).

3.3. Lokativ sa značenjem načina zabeležen je s predlogom *u*. Ova predloško-padežna konstrukcija prevedena je imenicom s nastavkom **-ban**/**-ben**, padeškim nastavkom za inesiv, koji, osim primarno prostornog, može imati i druga značenja, između ostalog i značenje načina s kojim je i upotrebljen u zabeleženim primerima. Inesiv je i inače najčešći ekvivalent srpskog lokativa s predlogom *u* (E. Andrić: 2002: 156–157).

(31) ***Причао је*** *на прекиде,* ***у одломцима****, како може да прича тешко болестан човек* (12).
(31a) *Megszakításokkal,* ***töredékekben mesélt****, ahogy egy súlyosan beteg ember tud mesélni* (14).

(32) *То је омален и погнут човек бојажљива изгледа, који говори тихо али сигурно и одушевљено, а говори увек о себи и* ***казује*** *све само* ***у крупним потезима*** (19).
(32a) *Ez a Zaim egy kicsiny, görnyedt, félénknek látszó emberke, aki halk, de biztos és lelkesült hangon* ***beszél****, s mindig saját magáról és csak* ***nagy vonásokban*** (19).

(33) […] *тренутак, у ком је Ћамил јасно и први пут са посредног причања туђе судбине прешао на тон личне исповести и стао да* ***говори у првом лицу*** (92).
(33a) [...] *azt a pillanatot sem* [...] *amikor Kamil mások sorsának közvetlen elbeszéléséből világosan és először tért át az egyéni vallomás hangjára, és* ***első személyben*** *kezdett* ***szólni*** (85).

Sledeći primer lokativa s predlogom *u* pripada značenju propratne okolnosti. Preveden je pridevom s nastavkom **-n**/**-an**/**-en** čime je istaknuto načinsko značenje (*tréfásan* = *šaljivo*). U ovom konkretnom primeru zamena predloško-padežne konstrukcije leksemom s načinskim značenjem nije najbolje rešenje jer ni u polaznom jeziku ne postoji semantička jednakost između konstrukcije *u šali* i priloga *šaljivo*. Naime, ukoliko neko nešto govori *u šali*, to ne mora biti uočljivo u tonu, načinu na koji se govori, izrazu lica, ponašanju uopšte, nasuprot prilogu *šaljivo*, koji uključuje bar neki od ovih pokazatelja.

(34) [...] *који је сваког могао да саслуша и поднесе, и* ***у шали*** *увек* ***говорио*** (51).
(34a) [...] *aki mindenkit meg tudott hallgatni, mindenkit elviselt, és* ***tréfásan*** *gyakran* ***mondogatta*** (49).

3.4. Akuzativ je, sa značenjem načina, u građi zabeležen s predlozima *na*, *kroz* i *uz*. Primer s predlogom *na* pripada tipu načinskog značenja zasnovanog na parametru kontinualnosti radnje (Арсенијевић 2003: 62). Čuka i ovu konstrukciju prevodi instrumentalom s načinskim značenjem.

(35) ***Причао је на прекиде****, у одломцима, како може да прича тешко болестан човек* (12).
(35a) ***Megszakításokkal****, töredékekben* ***mesélt****, ahogy egy súlyosan beteg ember tud mesélni* (14).

Primeri akuzativa s predlozima *kroz* i *uz* pripadaju značenju propratne okolnosti. Sintagmama u akuzativu iskazana su psihička ili fiziološka stanja u kojem subjekat realizuje upravnu radnju (Арсенијевић 2003: 84–86). Za procenu adekvatnosti prevoda ovih srpskih konstrukcija na mađarski jezik bitno je istaći da značenje propratne okolnosti „obavezno pretpostavlja njenu simultanost sa korelativnom predikacijom“ (Radovanović 1977: 94), odnosno da propratna okolnost s upravnom radnjom ostvaruje mesno i vremensko jedinstvo (Арсенијевић 2003: 84). Naime, u prevodima ovih konstrukcija iskazan je upravo vremenski momenat i to simultanost dveju situacija.

U primeru (36a) akuzativ s predlogom *kroz* preveden je imenicom *tréfa* (= *šala*) u nominativu i postpozicijom *közben*. Ovom se postpozicijom označava vreme u okviru kojega se nešto dešava (E. Andrić 2002: 85). Ekvivalent joj u srpskom može biti predlog *usred* i instrumentalni oblik *prilikom* (Palich 1988) u funkciji predloga koji s genitivom formiraju predloško-padežnu konstrukciju s vremenskim značenjem (Антонић 2005: 154–155).

(36) *Шали се, шали, па истом сједне до мене и* ***каже кроз смијех****: „Ах, добар је, добар Карађоз*“ (120).
(36a) *Tréfálkozik, tréfálkozik, s egyszer csak leül mellém, s csak úgy,* ***tréfa közben*** *azt* ***mondja****: „Ó, jó ember, jó ember az a Karagöz*!“ (109).

U narednom primeru (37a) akuzativ s predlogom *uz* preveden je vremenskom rečenicom s veznikom *miközben*. Njome je iskazana istovremenost dveju predikacija (Haader 2000: 505–506), odnosno podudaranje vremenskog

odsečka radnje zavisne rečenice s vremenskim odsečkom radnje glavne rečenice. Vezniku *miközben* u srpskom odgovara veznik *dok* ili vezničkі izraz *za vreme dok* (Palich 1988). Ukoliko ovu mađarsku klauzu doslovno prevedemo na srpski jezik, dobijamo: *i za to vreme je svoje reči pratio pokretima lica i ruku*, što već sasvim odgovara transformaciji nezavisnom sastavnom rečenicom s veznikom *i pri tom*, koja se sprovodi prilikom identifikacije značenja propratne okolnosti.

> (37) *Хаим* ***је*** *био већ заборавио на свој опрез и* ***говорио*** *живо,* ***уз немирну мимику лица и покрете руку*** (99).
> (37a) *Haim már teljesen megfeledkezett óvatosságáról, és élénk hangon* ***beszélt, miközben szavait arc- és kézmozdulatokkal kísérte*** (91).

4. Od primera glagolskih priloga zabeleženih u Prokletoj avliji uz glagole govorenja izdvajam one kojima se dočarava akustički utisak govora ili se oslikava stanje subjekta, nekakva njegova osobina, stav prema onome o čemu govori, odnos prema sagovornicima.[14] Tako upotrebljenim glagolskim prilozima posredno je okarakterisan i govornik. U prevodu beležimo formalni ekvivalent – mađarski glagolski prilog:

> (38) ***Говорио је*** *тихо, оборена погледа****, не водећи много рачуна*** *да ли га његов сабеседник слуша и да ли може да га прати* (92).
> (38a) *Halkan, lesütött szemmel* ***beszélt****,* ***nemigen ügyelve arra****, hogy társa hallgatja-e vagy tudja-e követni* (85).

Glagolski prilozi koji iskazuju neki od navedenih momenata često imaju značenje propratne okolnosti. To potvrđuju i prevodi sledećih rečenica. U primeru (39a), umesto glagolskog priloga originalnog teksta, pojavljuje se sastavna rečenica s veznikom *s* (= *i*). Interpretacija sastavnom rečenicom adekvatna je i u originalu ([*je*] *pričao* [...], *zadržavajući se* → [*je*] *pričao* [...] *i pri tom se zadržavao*).

> (39) *На тај начин Хаим* ***је*** *жустро и много* ***причао*** *о великим и богатим јеврејским, грчким, па и турским породицама из Смирне,* ***задржавајући*** *се увек на крупним догађајима и тешким стварима* (53).

[14] Tipično značenje načinske odredbe, ukoliko se pod njim podrazumeva struktura koju čini upravni glagol sa značenjem kretanja kroz prostor a glagolski prilog označava vrstu pokreta ili gde upravni glagol ima značenje *provoditi* (*provesti*) *vreme* (Ivić 2008: 219), ne pojavljuje se u građi, što je razumljivo, budući da se u ovom radu posmatraju glagoli govorenja kao upravne reči.

(39a) *Ilyen módon Haim sokat és buzgón* ***mesélt****, a szmirnai nagy és gazdag zsidó, görög, és török családokról,* ***s*** *mindig csak súlyos dolgok és nagy esetek* ***foglalkoztatták*** (51).

Primeri (40) i (40a) ilustruju suprotni odnos između dve predikacije. U originalu se uz glagol govorenja nalazi negirani glagolski prilog. On se smatra kondenzatorom suprotne rečenice s vezničkim elementom a *da pri tom* i negiranim predikatom (*govorio je sve življe, ne podižući glas → govorio je sve življe, a da pri tom nije podizao glas*), naročito kada se situacija iskazana glagolskim prilogom ne očekuje na osnovu sadržaja upravne predikacije, što je u ovom primeru svakako prisutno. Stoga bi se semantička vrednost suprotnosti mogla iskazati i veznikom *ali* (*govorio je sve življe, ali nije podizao glas*).

Suprotni je odnos u prevodu vidljiv na osnovu rečenične strukture. Čuka se opredelio za zavisnosloženu rečenicu s korelativom *anélkül* u glavnoj i veznikom *hogy* u zavisnoj. Prema mađarskim gramatikama (Haader 2000: 508–509, E. Andrić 2008: 179, 183), kombinacija korelativa *anélkül* i veznika *hogy* znak je rečenica za izražavanje stanja subjekta za vreme realizacije radnje ili načinskih rečenica. Ovaj spoj je specifičan po tome što obavezno podrazumeva negaciju, odnosno neostvarivanje situacije označene zavisnom rečenicom. Između sadržaja glavne i zavisne rečenice postoji i odnos suprotnosti, što postaje očigledno kada se rečenica preoblikuje u dve nezavisne povezane suprotnim veznikom *de* (= *ali*): *egyre élénkebben beszélt, de a hangját nem emelte föl*.[15]

(40) *Из почетка се још држао као човек који је застао у пролазу, случајно* [...] *али се мало-помало све више заборављао и* ***говорио*** *све живље,* ***не подижући глас*** (98).
(40a) *Kezdetben még úgy tett, mintha csak elhaladóban véletlenül állt volna meg* [...] *lassanként azonban mindinkább megfeledkezett erről, s egyre élénkebben* ***beszélt****,* ***anélkül, hogy a hangját fölemelte volna*** (90).

I u sledećem primeru (41) može biti u pitanju psihološko stanje subjekta u toku govorenja, ukoliko se posmatra semantika sintagme s glagolskim prilogom. Ne isključuje se, pritom, prisustvo značenja vremenske odredbe, koja se interpretira zavisnom rečenicom (*bacajući* [...] *poglede, rekao* [*je*] → *dok je bacao*

[15] Suprotna rečenica uvedena veznikom *de* zabeležena je kao ekvivalent srpskog negiranog glagolskog priloga i u radu u kojem se analiziraju mađarski ekvivalenti glagolskih priloga u Andrićevom romanu Na Drini ćuprija (Zvekić-Dušanović 2013: 965).

[...] *poglede, rekao je*). Vremenski je momenat taj koji je prevodilac uočio kao primaran prevodeći sintagmu s glagolskim prilogom vremenskom rečenicom (42a). Doduše, od originala je odstupio utoliko što je predikaciju zavisne rečenice stavio u anteriorni odnos prema glavnoj, o čemu svedoči veznik *miután* (= *nakon što*), dok u originalu postoji odnos simultanosti, koji je uslovljen pojavom glagola imperfektivnog vida u glagolskom prilogu sadašnjem:

(41) *А око подне дошао* ***је*** *Хаим и,* ***бацајући опрезне испитивачке погледе*** *свуда око себе,* ***рекао*** *да се са Ћамилом „десило нешто што не ваља“* (97).
(41a) *Délfelé pedig felbukkant Haim,* ***s miután*** *óvatosan, fürkésző pillantásokkal* ***körülnézett****, azt* ***mondta****, hogy „Kamillal valami baj történt“* (89).

5. U građi su zabeležene načinsko-poredbene rečenice s vezničkim elementima *kao da*, *kao što* i *kako*. Češće su one s vezničkim izrazom *kao da*, koje označavaju neostvarene, hipotetičke situacije.[16] One se, po pravilu, prevode klauzama veznikom *mintha*, čiji se predikati nalaze u kondicionalu (Звекић-Душановић 2003: 91). U prevodu i veznik i glagolski oblik predikata ukazuju na hipotetičnost:

(42) *Не знајући како ни откуд ни зашто, он би се опет предавао својој страсти и тихо и живо,* ***као да се исповеда****,* ***говорио*** *фра-Петру о Цему и његовој судбини* (91).
(42a) *Anélkül hogy tudta volna, miért és miként, egyszer csak ismét átadta magát szenvedélyének, s halk, de élénk hangon,* ***mintha gyónna****, újból Dzsemről és sorsáról* ***beszélt*** *Petar atyának* (84).

(43) *Чинило му се да га види и чује како синоћ, пре растанка,* ***говори брзо као да чита*** (94).
(43a) *Úgy érezte, maga előtt látja, és hallja, amint előző este, elválásuk előtt, gyorsan* ***beszél****,* ***mintha olvasna*** (86).

(44) *Опширни и церемониозни уводи нису овде у обичају, али овај је* ***говорио*** *о свему,* ***одмах****,* ***као да је међу старим****,* ***сигурним познаницима*** (51).

[16] Ovo se podudara s rezultatima do kojih je došla V. Petrović prema kojima konstrukcije s *kao da* „више одговарају језику белетристике, који тежи да помоћу компарација обично непознатих или мање познатих појава са познатијим појавама обухвати и реалне и оне које песник замишља као могуће“ (Петровић 1976: 48).

(44a) *Terjedelmes és szertartásos bevezetők itt nincsenek ugyan szokásban, de ez az ember tüstént mindenről úgy* ***beszélt***, ***mintha régi és megbízható ismerősök között volna*** (49).

Rečenice s veznicima *kako* i *kao što* označavaju poređenje s realnom situacijom. Njih karakteriše i ponavljanje leksički istovetnih predikata, ili predikata iz iste semantičke klase (Петровић 1976: 53–54), kako u srpskom tako i u mađarskom jeziku. U mađarskom ovaj tip rečenica karakterišu veznici *ahogy*, *amint* i *hogy* (Haader 2000: 509):

(45) ***Причао је*** *на прекиде, у одломцима,* ***како може да прича тешко болестан човек*** *који се труди да сабеседнику не покаже ни своје физичке болове ни своју честу мисао на блиску смрт* (12).
(45a) *Megszakításokkal, töredékekben* ***mesélt***, ***ahogy egy súlyosan beteg ember tud mesélni***, *aki arra törekszik, hogy hallgatója ne vegye észre testi fájdalmait, sem pedig azt, hogy milyen gyakran gondol közelgő halálára* (14).

(46) *Ви знате да реч ни кад је у најдубљој шуми изговорена не остаје на месту, а поготову кад се напише или чак и другима* ***каже***, ***као што сте*** *ви по Смирни писали и* ***говорили*** (100).
(46a) *Maga tudja, hogy a legsűrűbb erdőben kimondott szó sem marad egy helyben, hát még ha megírják avagy másoknak* ***elmondják***, ***aminthogy***[17] *maga Szmirnában írt és* ***beszélt*** *erről a dologról* (92).

Konstrukcije s veznikom *kao* mogu se posmatrati kao transformi klauza s veznicima *kao što* i *kao da* (Петровић 1976: 57), odnosno mogu biti rezultat sintaksičke elipse koja se primenjuje da bi se izbeglo ponavljanje predikata (Пипер/Клајн 2013: 510). Sledeći primer pokazuje mogućnost razvijanja u klauzu s veznikom *kao što* (*pričao je kao čovek → pričao je kao što priča čovek*). Veznik *kao* prevodi se veznikom *mint*, koji se upotrebljava u poredbenim konstrukcijama s izostavljenim predikatom:

(47) ***Причао*** *је* ***као човек за ког време нема више значења*** *и који стога ни у туђем животу не придаје времену ни редовном току времена неку важност* (12).

[17] Prevodilac je ovde iskoristio veznik *aminthogy*, složen od veznika *amint* i *hogy*, koji služi pojačavanju tvrdnje (Juhász/Szőke/Nagy/Kovalovszky 1987[7]).

(47a) *Úgy* ***beszélt, mint akinek szemében az időnek immár nincs jelentősége****, s ezért másnak az életében sem tulajdonít sem az időnek, sem az idő természetes folyásának valami nagy fontosságot* (15).

Naredna rečenica s veznikom *kao* predstavlja transform klauze s veznikom *kao da* (*govori kao uzgred → govori kao da govori uzgred*). U njoj veznik *kao* uz prilog *uzgred* unosi kontrafaktivno značenje, odnosno značenje da je sporednost, nevažnost onoga što se saopštava samo privid. U prevodu se ovo značenje izgubilo, budući da je prevodilac upotrebio samo prilog *mellékesen* (= *uzgred, sporedno*) i ničim nije označio da je istina suprotna onome što je rečeno.

(48) *Све ми то* ***говори као узгред****, па се одмах диже и с рукама у џеповима шета и виче као Карађоз и све нас нагони на смијех* (120).
(48a) *Mindezt csak úgy* ***mellékesen mondta****, nyomban utána fölkelt, és zsebre vágott kézzel továbbsétált, akárcsak Karagöz, s valamennyiünket megnevettetett* (110).

6. Zaključak. Roman *Prokleta avlija* pruža izuzetan materijal za izučavanje kvalifikativne determinacije glagola govorenja ne samo zbog bogatstva Andrićevog načina izražavanja već i zbog same teme i strukture ovog romana u kojem upečatljivi likovi, formirani perom velikog majstora, svaki na svoj osobit način i sa svojim preokupacijama pripovedaju o najrazličitijim dešavanjima, s najrazličitijim iskustvima i doživljavanjima.

Ono što se potvrdilo i na ovoj građi, a što je već pokazivano i u nekim od prethodnih radova prilikom analize drugih jezičkih kategorija, Andrićev karakterističan postupak jeste nabrajanje i kombinovanje različitih jezičkih elemenata za nijansiranje iskaza.

U ovom slučaju, budući da su u fokusu ovoga rada glagoli govorenja i sredstva kojima se oni determinišu u pogledu načina realizacije čina govorenja i drugih pratećih okolnosti, pokazalo se da Andrić najčešće niže priloge i kombinuje ih s drugim sredstvima za iskazivanje načina, kao što su predloško-padežne konstrukcije, glagolski prilozi i načinsko-poredbene rečenice.

Prevodilac na mađarski jezik, Zoltan Čuka, mahom prati smisao i formu originalnog teksta, odstupajući ponekad od ekvivalentne forme koristeći i druga raspoloživa sredstva u jeziku prevoda, ali ne narušavajući osnovni sadržaj i stilske karakteristike ovog romana. Tako su u prevodu ovih konstrukcija evidentirane leksičke jedinice s priloškim značenjem, imenice s odgovarajućim padežnim nastavcima ili postpozicijama, glagolski prilozi i rečenice onoga tipa koji odgovara semantičkom sadržaju originala.

U radu se na pojedinim mestima ukazivalo na mogućnost upotrebe nekog drugog jezičkog sredstva u originalnom tekstu. Na ovakva razmišljanja navodila su neka rešenja koja je Čuka primenio. Naravno, ovo nije rađeno u cilju korekcije Andrićevog stila, već da se promisli o raznim konstrukcionim mogućnostima za prenošenje identične ili bliske informacije u jednom jeziku.

IZVORI

Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Svjetlost.

Andrić, Ivo (1962). *Elátkozott udvar*. Novi Sad: Forum könyvkiadó. Fordította Csuka Zoltán.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Haader, Lea (2000). Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler, Borbála (ur.). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 472–530.

Ivić, Milka (2008[3)]. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Knjižara „Krug“ [Biblioteka XX vek; knj. 61].

Juhász, József; Szőke, István; O. Nagy, Gábor; Kovalovszky, Miklós (1987[7]). *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Palich 1988[4]: Palich, Emil. *Magyar – Szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

Radovanović, Milorad (1977). Imenica u funkciji kondenzatora (II). In: *Зборник за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Књ. 20, бр. 2, 81–160.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2013). Mađarski ekvivalenti glagolskih priloga u Andrićevom romanu Na Drini ćuprija. In: Tošović, Branko (ur.). *Andrićeva ćuprija*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 961–976.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2014). Kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental u Travničkoj hronici i njihovi mađarski ekvivalenti. In: Tošović, Branko (ur.). *Andrićeva Hronika*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 1039–1052.

...

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика*:

Проста реченица. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Арсенијевић, Нада (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II). In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Књ. 46, бр. 2, 53–216.

Звекић-Душановић, Душанка (2003). Нека запажања о употреби корелатива у српском и мађарском језику (на примеру заменичког прилога *úgy* = *тако*). In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Књ. 46, бр. 1, 83–97.

Ивић, Милка (2005). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* (*синтаксичко-семантичка студија*). *Фототипско издање*. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.

Петровић, Владислава (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. In: *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. Бр. 12, 46–65.

Пипер, Предраг (2005). Квалификативност. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика*: *Проста реченица.* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 830–870.

Ристић, Стана (1990). *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*: *Лексичко-граматички приступ*. Београд: Институт за српскохрватски језик. [Библиотека јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 9.]

Пипер, Предраг; Клајн, Иван (2013).. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Штрбац, Гордана (2011). *Допуне комуникативних глагола. Синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет.

MNOŽINA ANTROPONIMA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU[1]

1. Većina imenica u srpskom i mađarskom jeziku može imati i jedninu i množinu. Oblici množina imenica u srpskom zavise od imeničke vrste kojoj pripadaju, dok se u mađarskom množina dobija dodavanjem opšteg znaka za množinu *-k* ili znaka *-i*, specifičnog za posesivne konstrukcije, kojim se iskazuje množina poseda (posesuma). Osim ova dva znaka postoji još i nastavak *-ék* o kojem će u daljem tekstu rada biti više reči.

Dosadašnja kontrastivna istraživanja kategorije broja u ova dva jezika pokazala su neke sličnosti i razlike (Gönc 2001, Keck 1976, Keck 1977, Keck 1978). Utvrđeno je, između ostalog, da u oba jezika postoje i imenice koje imaju isključivo (ili uglavnom) jedninu ili množinu. To su tzv. singularia i pluralia tantum. U jednini se, tako, u oba jezika po pravilu upotrebljavaju zbirne, gradivne i vlastite imenice, dok samo oblike množine imaju imena nekih geografskih pojmova. Pokazalo se, međutim, da nema uvek potpune podudarnosti kada se posmatraju pojedinačni primeri ovih klasa imenica. U mađarskom ima mnogo više onih koje se uglavnom ili isključivo upotrebljavaju u jednini, a u srpskom onih koje pripadaju klasi pluralija tantum (Keck 1978). Ova dva jezika razlikuju se i u upotrebi singularskih i pluralskih oblika nekih imenica koje regularno razlikuju broj kao što su parni delovi ljudskog tela i njima odgovarajući delovi odeće, kao i nazivi za voće i povrće. Tu se vidi težnja mađarskog jezika singularitetu. Ovo obeležje mađarskog jezika ogleda se i u pravilima kongruencije jer, na primer, dopušta singularski oblik predikata i uz više subjekata u jednini. U pogledu upotrebe broja uočene su i neke interferentne pojave kod mađarsko-srpskih i srpsko-mađarskih bilingvalnih osoba (Keck 1976, Keck 1977, Keck 1978, Burzan 1984, Molnár Csikós 1989, Gönc 2001).

2. U ovom radu ukazaće se na neke mogućnosti upotrebe množine antroponima (ličnih imena, prezimena i nadimaka) u srpskom i mađarskom jeziku. U pogledu ovoga posmatrani jezici pokazuju i podudarnosti i razlike, koje uzrokuju i interferenciju u govoru mađarsko-srpskih dvojezičnih osoba.

2.1. Oba jezika pokazuju mogućnost upotrebe antroponima u množini u specifičnim komunikativnim situacijama, kada se iskaz odnosi na više osoba s

[1] Rad je objavljen 2013. u zborniku *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2. Tematski zbornik.* Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 27–33.

takvim imenom: *Ma a Juliannák felelnek. Éljenek a Sándorok! Neka sve Milice dignu ruke.*[2]

Antroponimi se u oba jezika mogu pluralizovati i kada se ne odnose na konkretne pojedince, već na sve one koje imaju svojstva karakteristična za nosioca toga imena.[3] Uslov za ovakvu upotrebu jeste da je reč o ličnosti koja je široko poznata (M. Ivić 1995: 166). To su primeri tipa: *Napoleoni su retki* (pr. od M. Ivić 1995: 166), *Születnek-e még Dózsa Györgyök* (Keck 1978: 65), *Miloš Obilić je na Kosovu učinio podvig zbog kojeg se kroz vekove spominjao i spominjaće se, a poslednja naša borba dala je veliki broj Milošâ* (Stevanović 1964: 177) = *Miloš Obilić Koszovón olyan tettet vitt véghez, amelyről századok óta emlegetik, s emlegetni fogják, s a mi legutóbbi harcunk idején is voltak Milošok* (Keck 1978: 65).

Primeri pokazuju da su antroponimi u mađarskom dobili regularni znak za množinu *-k*. Međutim, u mađarskom postoji i jedan specifičan nastavak kojim se takođe označava da je reč o više osoba, to je nastavak *-ék*.

2.2. Ovaj nastavak se u mađarskoj literaturi naziva „znak za množinu koji izražava heterogeno mnoštvo" (= heterogén többességet kifejező többesjel (Keszler 2000: 185)) ili „familijarni znak za množinu" (= familiáris többesjel (Bartos 2000: 694)). Jedna od ključnih karakteristika mu je da se može dodati samo imenicama koje označavaju osobe, vlastitim ili zajedničkim.

Njegov status u opisu sistema mađarskog jezika varirao je u zavisnosti od kriterijuma klasifikacije jezičkih elemenata, te su ga lingvisti svrstavali u sufikse, mada u novijoj literaturi preovladava mišljenje da pripada kategoriji znaka[4] (up. obrazloženja kod M. Korchmáros 1995: 295–305, Bartos 2000: 694–698, Keszler 2000: 185, Szolcsányi 2007: 465–466). Semantički gledano, imenice s ovim nastavkom pokazuju bliskost sa zbirnim imenicama i imenicama kategorije

[2] Ovom prilikom nije istraživana mogućnost pluralizovanja ličnih imena u srpskom jeziku. Može se ipak konstatovati da, u odnosu na mađarski, postoje veća ograničenja u formiranju množine muških imena. M. Stevanović (1964: 186) ističe da imenice muškog roda na *-o* ili *-e* (*Branko, Stanko, Mirko, Pero*) nemaju oblike množine. Ž. Stanojčić (2002: 81) takođe ne daje množinsku paradigmu imenica *Slavko* i *Pavle*.

[3] Up. i mišljenje M. Stevanovića: „Али ово сада више није лично име, нити се лична имена икад употребљавају у множини да означе више лица с тим именом, него само за означавање више лица с неком карактеристичном особином личности која носи, или је носила дотично име" (Стевановић 1964: 177).

[4] Znaci (= jelek) su u mađarskom jeziku nastavci koji, za razliku od sufiksa, ne menjaju osnovno značenje reči, već označavaju samo njihovu kvalitativnu ili kvantitativnu promenu (Andrić 2002: 132).

pluralija tantum, međutim, ako se posmatraju s morfološke i sintaksičke strane, bliže su imenicama s regularnim znakom za množinu *-k*, budući da zahtevaju predikat u množini.

Znak *-k* i znak *-ék* isključujuju jedan drugoga, odnosno imenica može dobiti ili jedan ili drugi. Razliku između pluralizacije jednim ili drugim znakom na sličan način objašnjavaju B. Kesler (Keszler 2000: 186) i H. Bartoš (Bartos 2000: 695). B. Kesler razlikuje termine „homogeno mnoštvo" i „heterogeno mnoštvo", pri čemu prvi vezuje za znak *-k*, a drugi za *-ék*, odnosno prvi tip mnoštva predstavlja zbir više osoba s istim imenom ili statusom: *szomszéd-ok = szomszéd + szomszéd* (*susedi = sused + sused*), dok drugi označava grupu u kojoj je jedan član istaknut i ta osoba se može smatrati reprezentantom cele grupe: *szomszéd-ék = szomszéd + a hozzá tartozó személy(ek)* (*sused + njemu pripadajuća osoba*/*osobe*). H. Bartoš takođe povlači paralelu između ova dva znaka upotrebljavajući termine „multiplikativno umnožavanje" i „aditivno umnožavanje", vezujući prvi tip za znak *-k*: x-ek = 'x_1 és x_2 és ... x_n' (x-i/-ovi[5] = 'x_1 i x_2 ... x_n'), a drugi za znak *-ék*: x-ék = 'x és társai', 'x és még más(ok)' ('x i i njegovo društvo', 'x i neko/neki drugi'). „Heterogeno mnoštvo", odnosno „aditivno umnožavanje", povezuje se i s množinom lične zamenice za 1. lice: mi = 'én és társa(i)m' (mi = 'ja i jedna/više osoba u mom društvu'), dok se „homogeno mnoštvo", odnosno „multiplikativno umnožavanje", može povezati s 3. licem lične zamenice: ők = 'ő + ő +...+ ő' (oni = 'on/ona + on/ona + ... + on/ona').

Međusobna isključivost, koja je na snazi između *-k* i *-ék*, ne važi i za znakove *-i* i *-ék*. Naime, *-ék* se može dodati reči koja već ima znak za množinu posesuma. U tom slučaju redosled nastavaka je sledeći: znak za množinu posesuma + posesivni lični nastavak + znak za heterogeno mnoštvo – *szüle-i-m-ék, szüle-i-d-ék*; *barát-a-i-m-ék, barát-a-i-d-ék*. Međutim, tu postoji jedno ograničenje: *-ék* ne može da stoji ukoliko je posesor u množini – **barát-unk-ék*, **szülei-tek-ék* (Bartos 2000: 698).

Solčanji (Szolcsányi 2007: 467–468) ukazuje na prozirnost termina „heterogén többes" („heterogena množina") koji najviše ukazuje na razliku u značenju između elementa *-ék* i znaka za množinu *-k*. Naime, ukoliko je reč o više osoba s vlastitim imenom *Pista*, dodaće se nastavak *-k*: *Pisták*. Ali, kada je u pitanju jedna osoba s tim imenom, a toj osobi na neki način pripadaju još neke,

[5] Upotrebljena kao leksema, *iks* najverovatnije dobija proširenje – *iksovi*. Naveden je ipak i nastavak množine nominativa bez proširenja s obzriom na to da se odnosi na nepoznatu imenicu.

dodaje se nastavak *-ék*: *Pistáék*. On podvrgava analizi adekvatnost termina „heterogén többes” i pokazuje da ovaj element ne funkcioniše nužno ni za obeležavanje heterogenosti, niti za obeležavanje množine.

Ono što je posebno zanimljivo, ako se gleda iz ugla kontrastiranja sa srpskim jezikom, jeste Solčanjijeva analiza veze između znaka *-é* i *-ék*.

On navodi dve pretpostavke o poreklu nastavka *-ék*: a) da je on povezan s nastavkom *-é* i b) da je varijanta 3. lica množine lične zamenice *ők*. Nazivali su ga i „drugom formom” oblika koji se završavaju na *-éi*. Neki ga čak razdvajaju na tri dela: *-é* „znak za pripadnost korenu”, *-k* znak za množinu, a između njih nulta morfema označava 3. lice. Na taj način, prema mišljenju nekih lingvista, *-ék* s *-éi* (regularnim oblikom množine znaka za posesiju) formira minimalnu opoziciju. Solčanji podvrgava detaljnoj analizi pretpostavku o mogućnosti razdvajanja *-ék* na *-é* i *-k*. U tom slučaju prva morfema je znak za posesiju, a druga znak za množinu i označava da je posesum u množini. To bi značilo da je *Jánosék* = *Jánoséi*. Ukoliko *Jánoséi* označava ono što pripada Janošu, ovo je tačno. Ipak, *-éi* ne označava isto što i *-ék* jer u prvom slučaju Janoš nije uključen u tu množinu, tj. *-éi* označava množinu posesuma. Nastavak *-ék* je međutim „demokratičniji” jer ne označava da neko poseduje nekoga, već više uzajamnu pripadnost.

Bliskost između posesivnog odnosa i množine Solčanji (Szolcsányi 2007: 467) pokazuje i na primeru engleskog jezika. Naime, između engleskog znaka za posesiju i znaka za množinu razlika je samo u apostrofu: *Smith's* – *Smiths*. Naziv restorana *McDonald's* se, na primer, upravo „mađarizuje” ovim nastavkom – *McDonaldék*, čime se postiže značenje „firma koju su osnovala braća McDonald ili restoran ove firme”. Ipak, Solčanji zapaža da se na taj način dobija familijarni prizvuk koji nosi i ironičnu stilsku vrednost prilikom imenovanja jedne kompanije svetskih razmera. Prema njegovim saznanjima, ovaj nastavak ne postoji u drugim jezicima. U engleskom se na primer, ograničavajući se na prezimena, upotrebljava množinski oblik s određenim članom (*the Smiths, the Simpsons*) za obeležavanje onoga što se u mađarskom postiže nastavkom *-ék*.[6]

E. Andrić (2002) o ovom mađarskom nastavku govori u okviru sufiska pomoću kojih se od imenskih reči grade imenske reči (str. 124) i na mestu gde prikazuje znake (str. 133), objašnjava da se dodaje vlastitim imenicama, prezimenima i zajedničkim imenicama sa obeležjem živo „kada se želi izraziti da se radnja odnosi na pomenuto, izdvojeno ime, kao i na osobe koje su u društvu ili u nekom drugom odnosu sa njim” (str. 124). Ponuđeni srpski ekvivalenti zanimljivi

[6] Pored engleskog, autor navodi i situaciju u španskom jeziku (Szolcsányi 2007: 468).

su za kontrastivno istraživanje, budući da se razlikuju u zavisnosti od toga da li je u pitanju vlastito ime, prezime ili zajednička imenica:

Annáék	*Ana i njeno društvo*
Horváthék	*Horvatovi, porodica Horvat*
apáék	*tata i mama, ili neko ko je sa njima u društvu*

Mada mađarske gramatike tvrde da današnji govornici ne osećaju vezu između *-é* i *-k* u smislu da prepoznaju znak za posesiju i znak za množinu (Keszler 2000: 185–186) u prilog tezi da značenje posesivnosti ipak postoji u ovom nastavku govore i iskazi zabeleženi u srpskom jeziku vojvođanskih Mađara:[7]

U subotu dolaze Gezini.
Pištini nisu bili u svatovima.
Da li su vam bili i Perini?
Juče su nam bili na ručku Gaborovi.
Lajoševi neće doći.

Množinom prisvojnih prideva tvorenih nastavcima *-in* i *-ov/-ev* od ličnih imena, govornici su želeli da iskažu ono što se u mađarskom iskazuje nastavkom *-ék*: Geza, Pišta, Pera, Gabor, Lajoš sa članovima svoje porodice (= *Gézáék, Pistáék, Peróék, Gáborék, Lajosék*). Međutim, govornici srpskog jezika koji ne znaju mađarski, ovakve iskaze razumeju drugačije, oni u njima najčešće vide impliciranu imenicu, npr. *roditelji* ili *prijatelji* (*Gezini roditelji / prijatelji*). U tom slučaju radnjom nije obuhvaćena osoba od čijeg je imena nastao posesivni pridev. A to znači da je dodavanjem posesivnog nastavka i stavljanjem ovako nastale reči u množinu zapravo postignuto ono što se u mađarskom iskazuje nastavkom *-éi* (množina posesuma).

Tu se vidi i analogija prema posesivnoj zamenici u iskazima tipa *Evo, stižu i moji*, gde se podrazumevaju roditelji ili neki drugi članovi porodice (suprug/supruga i dete/deca i sl.). U mađarskom će se isto ovo značenje postići posesivnom zamenicom, koja je zapravo oblik lične zamenice s nastavkom *-é* za posesiju i znakom za množinu posesuma *-i*: *Az enyéim is érkeznek*. Up. i primer

[7] Primeri su zabeleženi u spontanom govoru i u anketi u kojoj je učestvovalo četvoro studenata grupe *Srpska filologija u kontaktu s mađarskom filologijom* na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, kojima je dominantni jezik mađarski.

koji daje Solčanji (Szolcsányi 2007: 466) *enyéimmel vagyok*, a koji na srpskom glasi *s mojima sam*.

Neki govornici primarnog mađarskog jezika, kojima je srpski jezik sekundarni, izgleda da intuitivno osećaju neku vrstu posesije i u nastavku *-ék* i, budući da u srpskom jeziku nemaju na raspolaganju sredstvo koje funkcioniše kao ovaj mađarski element, upotrebljavaju zapravo ono što jeste ekvivalent mađarske forme za označavanje množine poseda.

Međutim, osnov za upotrebu posesivnog sufiksa možda se nalazi i u jednoj specifičnosti srpskog jezika koja se ispoljava u dvojakoj mogućnosti pluralizovanja prezimena.

2.3. M. Ivić (1995: 136) skreće pažnju na jedan specifičan slučaj razlikovanja dualske situacije posebnim morfološkim sredstvom.[8] „Reč je o prezimenima, koja dobijaju regularni pluralski oblik kad se množina ne odnosi na bračni par, a drukčiji, poseban, kad se odnosi; dakle, *Petrovići, Popovići* i sl. ukoliko nisu posredi isključivo muž i žena, a *Petrovićevi, Popovićevi* i sl. ukoliko jesu."[9] Autorka dalje primećuje da „pluralska obrazovanja tipa *Popovićevi, Petrovićevi* i sl. iskazuju množinu ne samo kao izbrojanu (brojno stanje „dva"), već i kao obeleženu u pogledu roda: posredi su osobe različitog pola (združene u bračnu zajednicu)." Da se i sama dosledno pridržava ovoga pokazuje i naslov knjige *Ivićevi* (Јевтић 1998) koja sadrži razgovore koje je Miloš Jevtić vodio s bračnim parom Ivić – akademicima Milkom Ivić i Pavlom Ivićem.

U cilju provere ovakvog razlikovanja dualske i pluralske situacije sprovedena je anketa među izvornim govornicima srpskog jezika.[10] Zadatak je bio da se objasni razlika između rečenica *Stigli su Petrovići* i *Stigli su Petrovićevi*, čime je proveravano koje se osobe podrazumevaju u prvom, a koje u drugom slučaju.

Odgovori su pokazali da ispitanici ne prave očekivanu razliku, čak i da uopšte ne prave razliku. Naime, množinska forma *Petrovići* uglavnom jeste povezivana s članovima porodice s tim prezimenom (*članovi porodice Petrović*,

---

[8] Autorka je za izvor obaveštenja o savremenom jezičkom uzusu uzimala samo autentične govorne predstavnike Beograda.

[9] M. Ivić se slaže sa zapažanjem Z. Topolinjske koja primećuje pojavu „bračnog" duala u poljskom i makedonskom, odnosno da postoji suprotstavljanje dualske morfologizacije pluralskoj.

[10] U anketi su učestvovali govornici koji ne znaju mađarski: petoro studenata grupe *Srpska filologija u kontaktu sa slovačkom filologijom* na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i četvoro autentičnih govornih predstavnika Novog Sada.

više osoba porodice Petrović), pri čemu su pojedini ispitanici isticali da je reč o svim članovima (*svi članovi porodice Petrović, celokupna porodica Petrović, svi Petrovići*). U jednom odgovoru istaknuta je jedna osoba u funkciji predstavnika porodice, označena singularskim oblikom *Petrović* što upućuje na mušku osobu, verovatno supruga i oca, a uz njega se pojavljuju i drugi članovi (*stigao je Petrović i njegova porodica*). Jedan ispitanik je ovaj množinski oblik povezao upravo s dualskom situacijom (*stigli su muž i žena koji se prezivaju Petrović*).

Nasuprot ovome, oblik *Petrovićevi* ni jedan ispitanik nije protumačio kao formu kojom se obeležava isključivo bračni par. Razliku u odnosu na pluralsko *Petrovići* uglavnom su pravili na taj način što su isticali da nije reč o celoj porodici (*pojedini članovi porodice Petrović; neki od Petrovića, ne cela porodica*), dok su pojedini čak i isključivali „glavnog predstavnika", tj. Petrovića (*članovi porodice bez „glave" porodice Petrović*; *ljudi koji su na neki način povezani s Petrovićem – „petrovićevi ljudi"*; *rođaci Petrovića, ali Petrović nije*; *neki članovi porodice, npr. deca, osobe koja se preziva Petrović*). Isključivanje *Petrovića* kao pojedinca iz grupe osoba koje su svrstane u *Petrovićeve* podudara se s isključivanjem *Pere* iz grupe *Perinih*.

Prema mišljenju jednog ispitanika razlika među ovim oblicima nije u osobama, njihovom odnosu ili broju članova, već je uslovljena govornom situacijom, njenim formalnim ili neformalnim karakterom (*Petrovići ćemo upotrebiti u neformalnoj situaciji, a Petrovićevi zvuče više formalno*), a jedan je naveo da je regularni plural češći, da drugi ne bi ni upotrebio, ali da može isticati posesiju.

Model sa primarno deminutivnim sufiksom *-ić* veoma je čest u tvorbi srpskih prezimena (Клајн 2003: 109), a njemu može da prethodi i posesivni nastavak *-ov*/*-ev* dodat ličnom imenu, kao što je to u slučaju prezimena *Petrović*. Međutim, mnoga prezimena nemaju ovaj sufiks, a tip pluralizacije, sudeći prema anketi sprovedenoj sa izvornim govornicima srpskog jezika, zavisi od tvorbenog modela i glasovne strukture kojim se završava.[11] Od anketiranih se tražilo da navedu množinske oblike datih prezimena i naznače ukoliko smatraju da postoji dvojaka mogućnost. Regularnu množinu na *-i* dosledno su dobila prezimena s posesivnim *-ov*/*-ev* ili *-in* (*Nedeljkov – Nedeljkovi*, *Čobanov – Čobanovi*, *Pavlov – Pavlovi*, *Stojkov – Stojkovi*, *Simin – Simini*, *Tomin –Tomini*). Samo dvoje anketiranih navelo je pluralski oblik modela na *-ski*/*-čki* (*Maglovski*, *Paroški*,

[11] Za pouzdanije tvrdnje i uočavanje pravilnosti potrebno je izvršiti obimniju analizu, ali to prevazilazi okvire ovoga rada.

Barački) i to onaj na *-evi* s umetnutom jotom[12] (*Maglovskijevi, Paroškijevi, Baračkijevi*). Većina ispitanika prezimenima koja se završavaju na *-i* dodavala je nastavak *-evi*, a pojedini su naveli i mogućnost na *–i*, u oba slučaja uz umetanje suglasnika *-j* (*Štasni – Štasnijevi / Štasniji, Redli – Redlijevi / Redliji, Paroci – Parocijevi / Parociji*). Mišljenja su najviše bila podeljena kod prezimena na suglasnik tipa *Radoman – Radomani / Radomanovi, Njegoman - Njegomani / Njegomanovi, Stupar – Stupari / Stuparovi / Stuparevi, Gencel – Gencel / Gencelovi, Gimpel – Gimpeli / Gimpelovi, Horvat – Horvati / Horvatovi, Banjac – Banjci / Banjčevi*), osim kod onih na suglasnik *-k* koji su dosledno pluralizovani nastavkom *-ovi* (*Pavlik – Pavlikovi, Novak – Novakovi*), verovatno stoga što bi množinski oblik na *-i* prouzrokovao glasovnu promenu koja bi dovela do neprozirnosti prezimena (**Pavlici*, **Novaci*). Prezimena na *-a* pluralizovana su po modelu imenica ženskog roda (*Pavlica – Pavlice, Borovica – Borovice*). Već spomenuti engleski *the Smiths, the Simpsons* u srpskom dobijaju *-ovi*: *Smitovi, Simpsonovi*.[13]

Navedeni primeri pokazuju ne samo da se za određeni fonološko-morfološki tip prezimena vezuje jedna od mogućnosti pluralizacije, te da i tu postoje nedoumice, već i da se između regularnog pluralskog oblika i „posebnog" ne pravi semantička razlika u smislu da se prvi vezuje za porodicu, a drugi isključivo za bračni par. Vrlo je verovatno da su i govornici mađarskog maternjeg jezika imali prilike da čuju oba oblika u srpskom jeziku, pa i da, kao i neki govornici srpskog jezika, model na *-ovi*/*-evi* povezuju s posesijom.

Ukoliko se sada podsetimo razlikovanja „homogenog" i „heterogenog" množtva i to povežemo s prezimenima u mađarskom, možemo se zapitati u čemu je razlika između „homogenog" *Horvátok* i *Vajdák* i „heterogenog" *Horváték* i *Vajdáék* kada i jedni i drugi obuhvataju više osoba s tim prezimenom? Govornici mađarskog jezika prvi oblik vezuju za više užih porodica s tim prezimenom koje ne moraju biti u srodstvu ili više „glava porodica" koje nasleđuju dato prezime, odnosno porodično stablo. Drugi oblik, iako verovatno svi članovi porodice nose to prezime, više se vezuje za jednog predstavnika koji je svoje prezime preneo na druge članove (suprugu, decu). U vezi s ovim zanimljivo je primetiti da će se i u

[12] Up. zapažanja o ženskim prezimenskim varijantama sa sufiksom *-ova*/*-eva* koja se završavaju na *-i* tipa *Sabatinijeva, Kaprijatijeva* kod B. Ćorića (Ђорић 2008: 170).

[13] Zanimljivo je da je animirana serija koja nosi naslov prema porodici *Simpson* u hrvatskom jeziku dobila regularni nastavak *-i*: *Simpsoni*.

srpskom, ukoliko se spomenu *Nemanjići*, *Karađorđevići* ili *Obrenovići*, prvenstveno pomisliti na poznate srpske dinastije, dakle porodično stablo.

3. Zaključak: I srpski i mađarski jezik imaju kategoriju broja, odnosno mogućnost razlikovanja jednine i množine. Kada je u pitanju pluralizacija antroponima, mađarski jezik, pored regularnog znaka za množinu, kojim se po pravilu označava više osoba s tim imenom, raspolaže i znakom kojim se prvenstveno označava imenovana osoba i još neke s njom u društvu ili koje joj na neki način pripadaju. Oba ova znaka mogu se pripojiti i prezimenima (*Horvát – Horvátok – Horváték*) i ličnim imenima (*Géza – Gézák - Gézáék*). U srpskom jeziku, osim regularne množine antroponima (*Petrovići*, *Borisi*), koja se i ne može obeležiti kod svih vlastitih imena, postoji i posebno pluralsko obrazovanje vezano isključivo za prezimena (*Petrovićevi*) i nije primenljivo na lična imena (**Borisovi*).

S obzirom na to da i mađarski nastavak *-ék* i srpski *-ovi*/*-evi* imaju element koji asocira na posesivnost, budući da je mađarski nastavak *-é* znak za posesiju, a srpski *-ov*/*-ev* služi za tvorbu prisvojnih prideva, moglo bi se očekivati da postoji semantička podudarnost između oblika. Međutim, činjenica je da govorni predstavnici srpskog jezika mahom ne prave dosledno razliku između dva tipa pluralskih obrazovanja, kao i da se ne mogu sva prezimena u srpskom pluralizovati na oba načina (neki modeli mogu dobiti samo regularnu množinu, a drugi su podložniji posebnom pluralskom obrazovanju). Mađarska regularna množina se, dakle, ne može sasvim izjednačiti sa srpskom regularnom množinom, niti se može mađarska forma na *-ék* izjednačiti sa srpskom na *-ovi/-evi*.

I dok ova semantička veza nekada i funkcioniše kod prezimena, u slučaju ličnih imena već je sasvim drugačija situacija. Pokušaj da se dodavanjem nastavaka *-ovi/-evi* ili *-ini* ličnom imenu (*Gaborovi*, *Gezini*) da bi se postiglo značenje nastavka *-ék* rezultira dobijanjem prisvojnog prideva u množini muškog roda, odnosno onim što se u mađarskom iskazuje regularnim oblikom množine znaka za posesiju *-éi* (*Papiri su Gezini – A papírok Gézáéi*). U pitanju je greška uzrokovana mađarskim modelom, pa i analogijom prema mogućnosti pluralizovanja nekih prezimena u srpskom. Dodajmo ovome još da se kod nekih množinskih oblika i ne može van konteksta znati da li je u pitanju prisvojni pridev od antroponima (*Petrovićevi, Nedeljkovi, Štasnijevi, Tomini, Simini saradnici*) ili se misli na porodicu s tim prezimenom.

LITERATURA

Andrić, E. (2002). Andrić, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh, J. (2000). Balogh, Judit. *A névszóragozás*. In: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, str. 183–208.

Burzan, M. (1984). Burzan, Mirjana. *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Bartos, H. (2000). Bartos, Huba. *Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere*. In: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, str. 653–762.

Göncz L. (2001). Göncz, Lajos. Az egyes és többes szám használata Kárpátmedencei magyar beszélőközösségeknél. *Pszichológia* 4, str. 371—398.

Ivić, M. (1995). Ivić, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Slovograf.

Keck, B. (1976). Keck, Balázs. A számbeli egyeztetés magyar – szerbhorvát kontrasztiv vizsgálata. *Hungarológiai közlemények* 26–27, str. 29–40.

Keck, B. (1977). Keck, Balázs. Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben. *Hungarológiai közlemények* 30–31, str. 69–90.

Keck, B. (1978). Keck, Balázs. Számhasználat a magyar és a szerbhorvát nyelvben. *Hungarológiai közlemények* 34, str. 59–74.

M. Korchmáros, V. (1995). M. Korchmáros, Valéria. Az *-ék*: többesjel! *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVI, str. 295–307.

Molnár Csikós, L. (1989). Molnár Csikós, László. A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában. *Magyar Nyelvőr* 113/2, str. 162—175.

Szolcsányi, Á. (2007). Szolcsányi, Ákos. A heterogén többes szám. *Magyar Nyelvőr* 4, str. 464–470.

...

Клајн, И. (2003). Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. *Део 2*, *Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Јевтић, М. (1998). Јевтић, Милош. *Ивићеви: ранији и садашњи разговори*. Београд: Партенон.

Станојчић, Ж. (2002). Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, М. (1964). Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I*, Београд: Издавачка установа Научно дело.

Ђорић, Б. (2008). Ђорић, Божо. *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

IZ DISKURSA IMENOVANJA: NAZIVI KOZMETIČKIH PROIZVODA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU[1]

1. Globalizacija, kao proces povezivanja ekonomskih i finansijskih tokova na svetskom nivou i stvaranja svetskog tržišta, nesumnjivo vodi i stvaranju globalne kulture, koja zadire u gotovo sve oblasti čovekovog života. U tom procesu očigledan je uticaj modela ponašanja i stavova karakterističnih za angloameričko govorno područje, što se vidi i u originalno skovanom terminu *globalna angloCOOLtura* (Prćić 2005: 144).

Ovaj uticaj naročito je vidljiv na planu shvatanja lepog i ružnog, pojmova koji se u velikoj meri mogu relativizovati, a čije su konkretizacije i pojavni oblici uslovljeni vremenskim i prostornim momentima, odnosno povezani s različitim epohama i kulturama (Eko 2004; Eko 2007). Težnja za privlačnim fizičkim izgledom nije izum *angloCOOLture*, međutim kriterijumi za određivanje privlačnog i odbojnog u savremenom svetu manje-više jesu pod njenim uticajem. Na tom planu značajnu ulogu imaju modne kuće i proizvođači kozmetičkih preparata od kojih su mnogi prerasli u multinacionalne kompanije. Ove kompanije su i pokretači i rezultat povezivanja proizvođača i potrošača na svetskom nivou, pri čemu značajnu ulogu ima informisanje potrošača o vrstama, kvalitetu i prednostima određenih proizvoda, odnosno njihovo reklamiranje. Promovisanje proizvoda putem reklama ima dugu tradiciju i razrađene strategije u zavisnosti od vrste proizvoda i ciljnih grupa.[2] Pojedine kompanije periodično objavljuju i kataloge svojih proizvoda koji se takođe mogu smatrati vrstom reklamnog materijala.

Jedna od poznatijih multinacionalnih kompanija koja se bavi proizvodnjom i distribucijom prvenstveno kozmetičkih proizvoda, ali i modnih detalja i proizvoda za kuću, jeste Avon.[3] Prodaja Avonovih proizvoda vrši se isključivo preko kataloga koji se pojavljuju tronedeljno, a dostupni su i u papirnom i u elektronskom izdanju. Za lingvističku, pa i širu kulturološku analizu zanimljiv je podatak da su, pored engleskog, ovi katalozi dostupni na oko trideset jezika: albanskom, bosanskom, bugarskom, češkom, francuskom, grčkom, gruzijskom, hrvatskom, italijanskom,

---

[1] Rad je objavljen 2014. u zborniku *Leksika – gramatika – diskurs (zbornik radova posvećen Veri Vasić).* Novi Sad: Filozofski fakultet, 505–517.

[2] Sveobuhvatnu i detaljnu studiju novinskih reklamnih oglasa dala je V. Vasić (1995) sagledavši ovaj diskursni model hronološki, tipološki, iz perspektive govornih činova, tekstualnih, gramatičkih i leksičkih karakteristika.

[3] Za detaljnije informacije up. Izvori na kraju ovoga rada.

kineskom, mađarskom, makedonskom, poljskom, portugalskom, rumunskom, ruskom, slovačkom, slovenačkom, srpskom, španskom, turskom, ukrajinskom i dr.

Katalozi ove kompanije sadrže preko 300 proizvoda, a ovom prilikom analiziraće se samo nazivi kozmetičkih proizvoda u katalozima na srpskom i mađarskom jeziku.

Prikupljena građa pogodna je kako za kontaktnu tako i za kontrastivnu analizu. U nazivima ovih proizvoda prisutni su i domaći i strani elementi, ovi drugi i adaptirani i neadaptirani. Karakterišu ih tvorbene mogućnosti i sintagmatski spojevi specifični za ova dva jezika, ali i oni koji su nastali pod uticajem drugih jezika.

2. Avonovi proizvodi mogu se posmatrati razvrstani u kolekcije. Originalne Avonove kolekcije često već svojim nazivom otkrivaju namenu, zajedničko svojstvo, i na taj način usmeravaju kupce na odabir proizvoda određene vrste. Preduslov je, naravno, znanje engleskog jezika. Na primer, naziv kolekcije *Anew* sugeriše negu na osnovu obnavljanja i postizanje svojstava mladolike kože, *Solutions* nagoveštava rešavanje određenih problema, *Clear Skin* je kolekcija namenjena čišćenju kože mlađih korisnika, adolescenata, održavanju higijene kože sklone mašćenju, bubuljicama i miteserima, *Naturals* upućuje na prirodne sastojke, *Skin so Soft* na izuzetnu mekoću, *Care* na brižljivost u nezi kože, *Color Trend* da proizvodi pripadaju modernim i inovativnim postupcima u šminkanju, *Nail Experts* su sredstva za negu noktiju, *Foot Works* je kolekcija za negu stopala. Neke od ovih kolekcija imaju i svoje „potkolekcije" najčešće razvrstane prema starosnoj dobi korisnika ili specifičnoj nameni. Tako, na primer, *Anew* ima *Anew Vitale* (25+), *Anew Reversalist* (35+), *Anew Ultimate* 7s (45+), *Anew Platinum* (55+), *Anew Clinical* i *Anew Genics*, a *Solutions*: *Solutions Youth Minerals* (30+), *Solutions Ageless Bloom* (40+), *Solutions Hydra Beyond*, *Solutions Beautiful Hydration* i *Solutions Sensitive Botanicals*.

Nazivi kolekcija se, i u srpskom i u mađarskom katalogu, najčešće zadržavaju u izvornom obliku:

> *Hydra Beyond hidratantna maska – Hydra Beyond hidratáló arcpakolás*; *Anew Genics krema – Anew Genics krém*; *SuperShock tečna senka za oči – SuperShock folyékony szemhéjfesték*; *Dancefloor Diva sjaj za usne – Dancefloor Diva szájfény*; *Ideal Flawless puder u kamenu – Ideal Flawless kőpuder*; *Ideal Luminous rumenilo – Ideal Luminous arcpirosító*

U katalogu na srpskom jeziku u samom nazivu proizvoda češće izostaje naziv kolekcije, ali je on vidljiv na osnovu slike i propratnog teksta:[4]

> *Svelucavi balzam za usne – Color Trend Sparkle ajakbalzsam*; *Krema za predeo oko očiju SPF 15 – Sensitive Botanicals bőrnyugtató szemránckrém SPF 15*; *Dnevna krema SPF 20 – Youth Minerals energizáló nappali krém SPF 20*; *Noćna krema – Sensitive Botanicals bőrnyugtató, hidratáló éjszakai krém*

Zabeleženi su i primeri u kojima je na mađarski jezik preveden ceo naziv kolekcije ili neki njegov deo:

> *Mineral Gems Diamond Blush losion za telo – Testápoló ásványi anyagokkal a gyémántfényű bőrért*; *Silky Moisture dvofazno*[5] *ulje u spreju – Selymesen hidratáló szaténfényű olajspray*; *Daily Shine Supreme serum za sve tipove kose – Hajfényszérum minden hajtípusra*; *Mocha Latte Smoky Eye set – Mocha Latte sminkszett a füstös szemekért*

2.1. Nazivi proizvoda pojavljuju se u formi sintagme čiji je upravni član imenica koja imenuje tip kozmetičkog sredstva. Tu se mogu izdvojiti dve klase leksema: 1) one čija se namena zna i bez konteksta ili im je značenje određeno samim pojavljivanjem u katalogu kozmetičkih proizvoda i 2) one koje prvenstveno referišu o strukturi, pojavnom obliku supstanci od kojih je proizvod sačinjen.

U obe klase su, i u srpskom i u mađarskom jeziku, najviše zastupljene domaće i odomaćene internacionalne lekseme. Prvoj klasi pripadaju, na primer, reči kojima se označavaju sredstva za pranje i održavanje lične higijene kao što su *sapun – szappan, šampon – sampon, kupka – habfürdő/tusfürdő,* zatim ona za negu *balzam – balzsam, eliksir – elixír, maska – pakolás/maszk,* šminka namenjena bojenju, ulepšavanju ili prekrivanju neželjenih pojava na licu *rumenilo – arcpirosító, podloga – alapozó, ruž – rúzs, puder – púder, korektor – korrektor,*

---

[4] Bitni elementi, ponekad i ključni za razumevanje namene i svojstava nekog proizvoda, jesu propratni tekstovi i fotografije proizvoda i ambalaže, osoba koje ih koriste i reklamiraju, sastojaka, ambijenta koji odgovara određenoj kolekciji i drugi pažljivo odabrani efekti. Dizajn ovih kataloga i rezultat koji se njime postiže može biti predmet jedne posebne analize.

[5] Složeni pridev *dvofazni* ovde ne označava da se proizvod sastoji od dve faze u smislu da ima dva razvojna stepena ili da se proces njegovog delovanja odvija u dva perioda, već da se sastoji od dva homogena dela, dve komponente koje se razlikuju po svojim fizičkim svojstvima. Proizvod se nalazi u providnoj bočici, komponente su različite boje, sjedinjavaju se mućkanjem i deluju istovremeno.

mirisi *parfem – parfüm, dezodorans – dezodor/deo*. U drugu se mogu uvrstiti lekseme tipa *krema – krém, losion – lotion/testápoló, tonik – tonik, mleko – tej, ulje – olaj, gel – gél/zselé, emulzija – emulzió, serum – szérum, lak – lakk* i one s opštim značenjem *sredstvo, tretman – készítmény*.

Englesko *spray* u mađarskom katalogu napisano je izvorno, a u srpskom adaptirano *sprej*. Konsultovani mađarski rečnici stranih reči navode izvornu ortografiju i više varijanti adaptirane ortoepije: *spré* (srpski - *špre*) *szpré* (srpski – *spre*) ili *szpréj* (srpski – *sprej*). Umesto odomaćenog *viasz*, u mađarskom katalogu je preuzeto englesko *wax*, leksema koja nije zabeležena u pomenutim rečnicima. U srpskom se javlja *vosak*.

Zabeleženo je i nekoliko primera u kojima je u srpskom uobičajena upotreba strane reči, doduše adaptirane i poznate korisnicima, dok su u mađarskom prisutne domaće i odomaćene reči, često srasle u složenice: *ajlajner – szemhéjtus* (doslovno: *tuš za očni kapak*), *maskara – szempillaspirál* (doslovno: *spirala za trepavice*), *krejon – szemhéjtus, szemkontúrceruza* (doslovno: *olovka za konturu/oivičavanje oka*), *piling – radír* (doslovno: *brisalica*),[6] *roll-on*[7] *– golyós dezodor* (doslovno: *dezodorans sa kuglicom*).

2.2. Opšti naziv kozmetičkog proizvoda često se specifikuje imenovanjem delova tela za koje je predviđen. U toj funkciji se u srpskom najčešće pojavljuje akuzativ s predlogom *za* sa značenjem namene. Pojmom u akuzativu označen je deo tela, a upravna imenica je iz kategorije materije, odnosno hemijskog sredstva (Arsenijević 2003: 121). Na dubinskom planu ova konstrukcija ima funkciju priloške dopune (Arsenijević 2003: 114). Mađarski ekvivalent ovakvog sintagmatskog spoja najčešće je složenica nastala od dve imenice čiji prvi član takođe ima prilošku funkciju (Andrić 2009: 279). U oba jezika se, dakle, ove jedinice mogu razviti u rečenicu u kojoj se rekonstruišu glagoli tipa *nanositi, stavljati, mazati* i sl. Na primer: *krema za ruke* ← *krema koja se maže na ruke – kézkrém* ← *krém, amelyet a kézre kenünk*. Ovom modelu pripadaju i sledeći primeri:

[6] Leksema *radír* primarno ima značenje *gumica za brisanje*. Zapravo je i nastala od složenice nemačkog porekla *radírgumi* (= *Radiergummi*) osamostaljivanjem njenog prvog dela. Može se uočiti sličnost funkcije ovog predmeta i kozmetičkog sredstva – fizičko odstranjivanje, skidanje, uklanjanje, grebanje neke materije s površine nečega.

[7] U katalogu je napisano izvorno *roll-on*. Rečnik novijih anglicizama (Vasić 2001: 208) predlaže transkribovano *rolon*.

krema za stopala – lábkrém; *krema za lice – arckrém*; *krema za predeo oko očiju – szemránckrém, szemkörnyékápoló*; *maska za lice – arcmaszk, arcpakolás*; *maska za kosu – hajpakolás*; *krejon za oči – szemkontúrceruza, szemceruza*; *senka za oči – szemhéjpúder*; *lak za nokte – körömlak*; *piling za telo – testradír*; *sprej za telo – testpermet, deo spray*; *ruž za usne – ajakrúzs*; *sjaj za usne – szájfény*; *balzam za usne – ajakbalzsam*

U građi se često pojavljuje i kvalifikativni akuzativ deverbativnih imenica koji je, na dubinskom planu, zastupnik predikacije (Arsenijević 2003: 114). Objekat deverbativnih imenica nastalih od tranzitivnih glagola iskazuje se genitivom (*mleko za čišćenje lica* ← *mleko /koje/ čisti lice*). Kao ekvivalent ovog srpskog modela u mađarskom se javlja složenica koja je prema svojim morfološkim karakteristikama particip imperfekta (glagolski pridev sadašnji). Ovaj tip participa imperfekta nastaje spajanjem glagola s objektom, pri čemu objekat zauzima poziciju ispred glagola i nema akuzativni nastavak (*arctisztító tej* ← *tej /amely/ tisztítja az arcat*).[8] Participska složenica po pravilu je preponovana u odnosu na upravnu reč i ima atributsku funkciju. Primeri ovog tipa su i:

krema za uklanjanje dlačica – szőrtelenítő krém; *tretman za zatezanje tela – testfeszesítő krém*; *krema za omekšavanje peta – sarokpuhító krém*; *gel za oblikovanje biste – mellfeszesítő zselé*; *piling za čišćenje pora – pórustisztító arcradír*; *gel za čišćenje pora – pórustisztító gél*; *ulje za jačanje noktiju – körömerősítő folyadék*; *sprej za neutralisanje neprijatnih mirisa stopala – lábszagűző spray*

Participi se upotrebljavaju i u funkciji imenica, bez upravne reči, onda kada je u srpskom upravni član neutralna imenica *sredstvo*:

sredstvo za čišćenje lica – arctisztító; *sredstvo za skidanje laka sa noktiju – körömlakklemosó*

Particip imperfekta javlja se i kada u srpskom nije eksplicirana deverbativna imenica, odnosno dubinska predikacija. Najčešći su participi u čijoj je osnovi glagol *ápol* (= *negovati*), što ukazuje na to da se i u srpskom on može rekonstruisati (*serum za suve krajeve* ← *serum za negu suvih krajeva kose* ← *serum /koji/ neguje suve krajeve – hajvégápoló szérum* ← *szérum /amely/ ápolja a haj végét*), a izostao je najverovatnije zato što se podrazumeva:

[8] Ovaj tip leksikalizovane objekatske sintagme opisuje E. Andrić (2009: 273–274).

krema za telo – testápoló krém; *krema za stopala – lábápoló balzsam*; *stik za stopala – lábápoló stift*

Osim navedenog glagola, u osnovi participa zabeleženi su glagoli *lágyít* (= *omekšavati*): *tretman za ogrubelu kožu stopala ← tretman za omekšavanje ogrubele kože stopala ← tretman koji omekšava ogrubelu kožu stopala – bőrlágyító lábradír ← lábradír amely lágyítja a bőrt*; i *dúsít* (= *činiti bujnim, povećavati volumen*): *šampon za volumen ← šampon koji povećava volumen – hajdúsító sampon ← sampon, amely dúsítja a hajat*.

Neretko je ekvivalent srpske konstrukcije *za* + akuzativ mađarska imenica s padežnim nastavkom *-ra/-re*. To je nastavak za sublativ, primarno mesni padež koji označava spoljašnji prostorni odnos, ima obeležje usmerenosti, ali i krajnjeg cilja kretanja i odgovara na pitanje *kuda* (Andrić 2002: 167). Osim prostornog, može imati i druga značenja, među kojima je i značenje namene koje ima u zabeleženim primerima:

balzam za osetljivu kožu – balzsam érzékeny bőrre; *tonik za tanku kosu – tonik vékonyszálú hajra*; *šampon za sve tipove kose – hajfénysampon minden hajtípusra*; *šampon za tretiranu*[9] *kosu – sampon festett hajra*; *gel krema za lice – gélkrém arcra*; *blatna maska za lice – iszappakolás arcra*

Kauzalni padežni nastavak *-ért* u građi se pojavljuje sa značenjem cilja: *sjaj za punoću usana – szájfény a teltebb ajkakért*.

Kozmetički proizvodi služe i uklanjanju, suzbijanju, sprečavanju nekih neželjenih pojava i stanja. Struktura kojom se ovo iskazuje sastoji se od upravne imenice, kojom se imenuje proizvod, i genitiva s predlogom *protiv*, kojim se označava neželjena pojava.[10] Čest ekvivalent srpske konstrukcije *protiv* + genitiv u

[9] Glagolski pridev trpni *tretiran*, u funkciji atributa imenice *kosa*, upućuje na kosu koja je bila podvrgnuta nekom procesu, promeni i sl. Najčešće se misli na farbanje/bojenje, što se vidi u delu mađarskog naziva *festett – farban/bojen*. Međutim, može se odnositi i na drugu vrstu hemijskog sredstva ili postupak koji može oštetiti kosu (npr. peglanje, odnosno ravnanje).

[10] I. Antonić (2005: 175) model genitiva s predlogom *protiv* „kojim se iskazuje suprotstavljanje, protivljenje nekoga nekome ili nečemu", tzv. opozitivni genitiv, ilustruje primerima u kojima se kao upravni element pojavljuju glagoli i dekomponovane predikacije. U zabeleženim nazivima kozmetičkih proizvoda ovaj tip genitiva javlja se uz upravnu imenicu i dobija kvalifikativno značenje. Međutim, moguća je i rekonstrukcija, na primer, glagola *boriti se*: *losion protiv celulita ← losion koji se bori / kojim se borimo protiv celulita*.

mađarskom je nominativ s postpozicijom *ellen*. U zabeleženim primerima ova postpozicija dobija sufiks *-i* za tvorbu prideva, čime postaje pogodna za atributsku funkciju. Zapravo, zajedno s imenicom iza koje stoji predstavlja atribut upravne imenice koja se smešta na kraj sintagme:

> *losion protiv celulita – narancsbőr elleni testápoló*; *tretman protiv celulita – narancsbőr elleni krémzselé*; *tretman protiv akni – pattanás elleni zselé*; *2 u 1 šampon i balzam protiv peruti – 2 az 1-ben korpásodás elleni sampon és balzsam*

Za potkožne masne naslage u srpskom je već uobičajen naziv *celulit*, a sredstvo kojim se on uklanja javlja se i s prefiksoidom *anti-*: *anticelulit tretman*.[11] U mađarskom katalogu *celulit* se imenuje domaćom složenicom nastalom od imenica *narancs* (= *narandža*) i *bőr* (= *koža*): *narancsbőr*. Celulit vizuelno i podseća na *narandžinu koru*, a taj je izraz inače u upotrebi i u srpskom. U srpskom je umesto domaće reči *bubuljice* upotrebljena reč *akne*, dok je u mađarskom u upotrebi domaća reč *pattanás*.

U primeru *tretman protiv bora – ránctalanító szérum* jasno se vidi aglutinativni karakter mađarskog jezika. Od imenice *ránc* (= *bora*) najpre je, dodavanjem sufiksa *-talan/telen*, nastao pridev koji označava nepostojanje, neposedovanje onoga što označava imenica u osnovi (Andrić 2002: 130) – *ránctalan* (= *bez bora*). Zatim je ovako nastali pridev dobio sufiks *-ít* koji služi tvorbi faktitivnih glagola (Andrić 2002: 122) – *ránctalanít* (= *činiti da /nešto/ bude bez bora, uklanjati bore*), a od ovog glagola je načinjen particip imperfekta *ránctalanító* (= *koji čini da /nešto/ bude bez bora, koji uklanja bore*).

2.3. Različita svojstva kozmetičkih proizvoda u oba jezika specifikuju se pridevima. U građi su zastupljeni domaći pridevi, u srpskom izvedeni od imenica i glagola nastavcima –*(a)n*/*ni*, *-av*, *-iv*/*-ljiv*, *-ast*, kao i glagolski prilozi i pridevi u funkciji prideva, a u mađarskom nastavcima *-i*, *-s*, *-ékeny*/*-ékony* i, takođe, participi u funkciji prideva: *noćni – éjszakai*, *dnevni – nappali*, *dvobojni – kettős*, *četvorobojni – négyes*, *tečni – folyékony*, *svetlucav – tündöklő*/*csillámló*, *penušav – habzó*, *hranljiv – bőrtápláló*, *penast – habzó*, *kremasti – krémes*, *umirujući – bőrnyugtató*, *toniran – színezett*. Ova jezička sredstva koriste se i u tvorbi prideva nastalih od leksema stranog porekla: *hidratantni – hidratáló*, *regenerativni –*

[11] Ovu sintagmu beleži S. Kljakić (2011: 46). Za leksemu *anticelulit*, koja se u njoj pojavljuje u atributskoj funkciji, primećuje da pripada onima čije je strano poreklo nesumnjivo, da je ortografski i fonološki uklopljena u sistem srpskog jezika, ali ne i morfološki (str. 41).

regeneráló (ali i domaće *bőrmegújító*), *energetski – energizáló, revitalizirajući – revitalizáló, multivitaminski – multivitaminos*.[12]

Bez tvorbenog nastavka u mađarskom su upotrebljeni pridevi stranog porekla *luksuzni – luxus* i *intenzivni – intenzív*, a pridev *dugotrajni – extratartós* kao prvi deo složenice dobija internacionalno *extra-*. U srpskom sufikse za tvorbu prideva nisu dobile lekseme *gel*[13] i *anticelulit* u spojevima *gel krema* (u mađarskom složenica *gélkrém*) i *anticelulit tretman*.

Pridevi *dnevni* (= *nappali*) i *noćni* (= *éjszakai*) određuju doba dana kada se proizvod primenjuje: *dnevna krema – nappali krém, noćna krema – éjszakai krém*.

Pridevi nastali od glagola informišu o dejstvu određenog proizvoda. Rekonstrukcijom glagola sintagma se razvija u rečenicu (*hidratantna krema ← krema koja hidrira – hidratáló krém ← krém amely hidratál*):

> *hranljiva maska za lice – bőrtápláló arcmaszk*; *hidratantni tretman – hidratáló készítmény*; *regenerativna krema – bőrmegújító krém*; *regenerativni serum – bőrmegújító szérum*; *energetska kupka – energizáló tusfürdő*; *revitalizujući balzam – revitalizáló balzsam*; *umirujuća podloga – bőrnyugtató alapozó*; *svetlucava senka za oči u prahu – tündöklő szemhéjpúder*; *svetlucavo ulje u spreju – csillámló olajspray*

Pridevima se iskazuju i karakteristike proizvoda koje se odnose na njihovu strukturu, sastav, čvrstinu, taktilni utisak, kvalitet i sl.

> *penasto/penušavo sredstvo za čišćenje lica – habzó arctisztító*; *kremasto sredstvo za čišćenje lica – krémes arctisztító*; *tečni sapun –folyékony szappan*; *tečna senka za oči – folyékony szemhéjfesték*; *multivitaminska krema – multivitaminos krém*; *dvobojna senka za oči – kettős szemhéjpúder*; *dugotrajna maskara – extratartós szempillaspirál*; *luksuzne ampule za lice – luxus arcápoló ampullák*; *intenzivna krema – intenzív krém*; *tonirani balzam za usne – színezett ajakápoló*

2.4. Lokativom s predlogom *u* proizvod se specifikuje prema formi, strukturi u kojoj se pojavljuje. Vezu između prethodne grupe i ove možemo

[12] O srpskim sufiksima za tvorbu prideva up. detaljnije kod I.Klajna (2003: 253–313), a o mađarskim kod B. Keszler (2000: 316–317) i E. Andrić (2002: 117–118, 127–130).

[13] Leksema *gel* pripada u potpunosti adaptiranim na svim jezičkim nivoima (Kljakić 2011: 41). Međutim, ovde treba primetiti da se to odnosi na njenu samostalnu upotrebu ili ukoliko se javlja kao drugi član sintagme (str. 40, 42). U spoju *gel krema*, ona ostaje morfološki neadaptirana i predstavlja obrazac koji je u srpskom u porastu pod uticajem engleskog jezika (Prćić 2005: 177, Kljakić 2011: 42).

uspostaviti preko primera *tečna senka za oči* i *senka za oči u prahu* u kojima se razlika u jednoj vrsti kozmetičkog proizvoda ogleda u različitim agregatnim stanjima, označenim pridevom ili imenicom u lokativu s predlogom *u*. Ovom tipu srpske konstrukcije u mađarskom odgovaraju dve imenice u nominativu od kojih su neke srasle u složenicu:

> *ulje u spreju – olajspray*; *korektor u stiku – korrektorstift*; *puder u kamenu – kőpúder*; *senka za oči u prahu – szemhéjpúder*; *dezodorans u spreju – deo spray*; *vosak u spreju – wax spray*

2.5. Deo naziva kozmetičkog proizvoda često čini naziv materije koja ulazi u njen sastav. To su, na primer, ekstrakti biljaka, domaćih ili odomaćenih, odnosno internacionalnih: *čičak – bojtorján, crna ribizla – feketeribizli, crvena detelina – réti lóhere, grožđe – szőlő, đumbir – gyömbér, đurđevak – gyöngyvirág, kamilica – kamilla, kopriva – csalán, krastavac – uborka, malina – málna, ovas – zab, ruža – rózsa, soja – szójabab, trešnja – cseresznye, hibiskus – hibiszkusz, zeleni čaj – zöldtéa, lotos – lótusz, maslinovo ulje – olívaolaj, kakao buter – kakaóvaj*.

Lekovita svojstva *aloje* i *ženšena* poznata su već neko vreme na ovim prostorima. U srpskom je *aloja* napisana adaptirano, u mađarskom neadaptirano i specifikovano *aloe vera* (= *prava aloja*). Mađarski rečnici navode adaptirano *aloé* i *áloé*. U rečnicima oba jezika nalazimo i *ginseng*. U srpskom je u upotrebi i *ženšen*, što se javlja u katalogu, a u mađarskom *ginszeng*, grafijski adaptirano od *ginseng*.

Marakuja je biljka poreklom iz Južne Amerike. Za nju se u različitim jezicima koriste različita imena. U srpskom katalogu pojavljuje se adaptirano, pod imenom koje je u upotrebi upravo u većem delu Južne Amerike (Brazil, Paragvaj, Ekvador, Peru, Kolumbija) – *maracujá, maracuyá*, dok je u mađarskom katalogu prisutna složenica *passiógyümölcs*, u kojoj se vidi da je prvi deo preuzet iz složenog naziva koji se pretežno upotrebljava na engleskom govornom području – *passion fruit, passionfruit*, a drugi deo čini domaća reč *gyümölcs* (= *voće*). Konsultovani srpski rečnici ne sadrže naziv ove biljke, a u mađarskim postoji samo u jednom (Tolcsvai, 2007), ali ne kao *passiógyümölcs*, već kao *marakuja* ili *maracuja*.

Argan je biljka koja raste u Maroku. Od te biljke pretežno se koristi ulje koje se dobija preradom semenki iz koštica plodova sličnih maslini. Složeni naziv *arganovo ulje*, s pridevom izvedenim od imenice *argan*, pojavljuje se u srpskom katalogu, a u mađarskom nalazimo složenicu *argánolaj*. Ni u jednom pregledanom rečniku nije zabeležena ova reč.

U rečnicima nije zabeležen ni naziv *šea puter – shea vaj*, sastojak koji se dobija iz koštunjavog ploda afričkog drveta čiji je naziv u engleski jezik (*shea three*) unet iz jednog od lokalnih jezika države Mali. U mađarskom je napisano izvorno, dok je u srpskom adaptirano kao *šea*.

Osim biljaka u sastav proizvoda ulaze i minerali, vitamini i razni drugi lekoviti i hranljivi sastojci: *AHA kiselina – AHA-sav, beta karoten – béta-karotin, glicerin – glicerin, kalcijum – kalcium, salicilna kiselina – szalicilsav, vitamin E – E-vitamin, minerali mrtvog mora – holt-tengeri ásványok, glina – agyag, matični mleč – méhpempő, čokolada – csokoládé, crni kavijar – fekete kaviár*.

Ovi gradivni elementi se u srpskom nalaze u instrumentalu s predlogom *s* i predstavljaju tip kvalifikativnog instrumentala. I. Antonić (2005: 258) za ovaj tip instrumentala navodi primere u kojima se kao upravni element javljaju nazivi namirnica (*torta s orasima, pita s mesom, čaj s limunom*) i uočava da se gradivni pojmovi koji se pojavljuju u instrumentalu smatraju poželjnim, a namirnicama, koje su od njih sačinjene, pripisuje se visoka kulinarska vrednost, što je pak uslovljeno kulturnim kontekstom. Ovo zapažanje nesumnjivo se može proširiti i na kozmetičke proizvode, budući da se u instrumentalu pojavljuju nazivi biljaka i drugih supstanci za koje se smatra da imaju određena lekovita i druga poželjna svojstva. Domaći i sastojci koji se već duže vreme upotrebljavaju na ovim prostorima upućuju na već poznato i provereno dejstvo, a strani i nedovoljno poznati računaju na poverenje u sastojke tradicionalno primenjivane u nekim drugim, za ove prostore egzotičnim, kulturama. Neretko se kombinuje više sastojaka, domaćih i stranih, čime se pojačava utisak delotvornosti proizvoda.

I u mađarskom se često upotrebljava instrumental s ovim značenjem:

> *gel krema za lice sa krastavcem i zelenim čajem – gélkrém arcra uborkával és zöldtéával*; *krema za lice sa sojom i vitaminom E – arckrém szójababbal és E-vitaminnal*; *krema za ruke sa glicerinom, kalcijumom i vitaminom E – kézkrém glicerinnel, kalciummal és E-vitaminnal*; *sredstvo za čišćenje lica sa alojom i đumbirom – arctisztító aloe verával és gyömbérrel*; *balzam za usne sa matičnim mlečom – ajakbalzsam méhpempővel*; *kupka sa mirisom đurđevka – habfürdő gyöngyvirágillattal*; *gel za tuširanje sa ekstraktima kamilice i ovsa – tusolózselé kamilla- és zabkivonattal*; *losion sa beta karotenom – lotion béta-karotinnal*; *sredstvo za čišćenje mitisera sa salicilnom kiselinom 2.0% – arctisztító mitesszeres börre 2% szalicilsavval*; *maska sa arganovim uljem – hajpakolás marokkói argánolajjal*; *krema za predeo oko očiju sa ekstraktom crnog kavijara – szemkörnyékápoló gél fekete kaviárral*; *puter za telo sa mineralima mrtvog mora – testápoló holt-tengeri ásványokkal*; *šampon sa arganovim uljem – sampon marokkói argánolajjal*

Skraćenicom SPF, od engleskog *Sun Protection Factor*, u oba kataloga označava se prisustvo zaštitnog faktora u nekom proizvodu: *balzam za usne SPF 15 – ajakbalzsam SPF 15*.

U oba kataloga upotrebljava se neadaptirana leksema *anti-aging* kao zavisni član sintagme *anti-aging kompleks/komplex* koja pak predstavlja sastavni deo proizvoda. Konsultovani mađarski i srpski rečnici ne beleže ovu leksemu:[14]

> *Krema za ruke sa anti-aging kompleksom – Bőrmegújító kézkrém anti-aging komplex-szel*

Brojni su i primeri u kojima je ekvivalent srpskog instrumentala imenica s atributskom funkcijom, pozicionirana ispred upravne reči, bez nastavaka:

> *šampon sa trešnjinim cvetom – cseresznyevirág sampon*; *sredstvo za čišćenje lica s ružom – rózsa arctisztító*; *šampon za volumen sa malinom i hibiskusom – hajdúsító málna és hibiszkusz sampon*; *šampon i balzam sa crvenom detelinom i crnom ribizlom – réti lóhere és feketeribizli sampon és balzsam*; *šampon sa koprivom i čičkom – csalán és bojtorján tápláló sampon*; *šampon sa kamilicom i alojom – kamilla és aloe vera regeneráló sampon*; *krema za telo sa tajlandskim cvetom lotosa – Thaiföldi lótuszvirág testápoló krém*; *hidratatntna krema za stopala sa kakao buterom i glicerinom – glicerin és kakaóvaj mélyhidratáló lábkrém*; *ampule za revitalizaciju lica sa kineskim ženšenom – Kínai ginseng revitalizáló arcápoló ampullák*; *hidratantna maska za lice sa maslinovim uljem – Mediterrán olívaolaj hidratáló arcpakolás*; *Krema za telo sa afričkom šea puterom i čokoladom – Afrikai shea vaj és csokoládétrüffel testápoló krém*

2.6. Karakterističan red reči u ovim sintagmama u srpskom je: pridev + upravna imenica + akuzativ s predlogom *za* sa značenjem namene + instrumental s predlogom *s(a)* sa značenjem sastavnog dela. U mađarskom je pravilo da su svi atributski elementi preponovani u odnosu na upravnu imenicu, pri čemu pridevi i pridevski upotrebljene imenice stoje ispred participa. Imenica sa značenjem sastavnog dela u instrumentalu i imenica sa značenjem namene u sublativu distribuiraju se iza upravne imenice:

---

[14] Potvrdu da ova leksema postoji u srpskom jeziku nalazimo kod S. Kljakić (2011). Ona je navodi među ortografski i fonološki neuklopljenim leksemama (str. 41), beleži je u sintagmatskom spoju *anti aging tretman* i daje definiciju *tretman za ublažavanje efekta starenja* (str. 46).

hidratantna krema za stopala sa kakao buterom i glicerinom – glicerin és kakaóvaj mélyhidratáló lábkrém; *kremasto sredstvo za čišćenje lica sa kineskim ženšenom – kínai ginseng revitalizáló krémes arctisztító; luksuzne ampule za lice sa ekstraktima crnog kavijara – luxus regeneráló arcápoló ampullák fekete kaviárral; tečni vosak u spreju za sve tipove kose – hajformázó wax spray minden hajtípusra*

2.7. Građa je pokazala veću mogućnost mađarskog jezika za tvorbu složenica, što je rezultat njegovog aglutinativnog i sintetičkog karaktera. Na primer, *sredstvo za skidanje laka sa noktiju* u mađarskom je *körömlakklemosó*, složenica koja se sastoji od imenica *köröm* (= *nokat*) i *lakk* (= *lak*), prefiksa *le* (= *s-*), glagola *mos* (= *prati*) i nastavka za particip imperfekta *-ó*. U srpskom se upotrebljava i *aceton*, međutim ne postoji reč kojom bi se obeležilo sredstvo koje ima istu namenu, ali ne sadrži ovu materiju. Ima termina koji se sastoje od tri, pa i četiri imenice: *hajfényspray* (*haj* + *fény* + *spray*) – *sprej za sjaj kose*, *szemhéjpúderalap* (*szem* + *héj* + *púder* + *alap*) – *baza za senku za oči*.

3. Analiza oko 200 naziva kozmetičkih proizvoda u Avonovim katalozima na srpskom i mađarskom jeziku pokazala je da je u oba jezika najfrekventnija domaća i odomaćena leksika, kako za označavanje samog proizvoda, tako i za specifikovanje njegove namene, sastojaka i drugih svojstava. Inovacije na leksičkom planu u oba jezika primetne su prvenstveno u uvođenju novih sastojaka, donedavno nepoznatih na ovim prostorima. Teškoće u razumevanju mogu izazvati i strane reči preuzete kao neadaptirane u oba jezika.

Unutarjezičke karakteristike ogledaju se u sintagmatskim i tvorbenim modelima – u srpskom dolazi do izražaja razuđeniji sistem predloško-padežnih konstrukcija, a u mađarskom tvorba složenica.

IZVORI

Avon Cosmetics Hungary Kft. (2013). Preuzeto 11. marta 2013, sa http://www.avon.hu/PRSuite/eBrochure.page?index=1&cmpgnYrNr=201304
Avon PR Srbija. Preuzeto 11. marta 2013, sa http://www.avon.rs/PRSuite/eBrochure.page?index=1&cmpgnYrNr=201304
Avon Products Inc. (2013). Preuzeto 13. aprila 2013. sa http://www.avoncompany.com/

LITERATURA

Andrić, E. (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, E (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Andrić, E. (2009). *U duhu jezičke i kulturne koegzistencije*. Novi Sad: Akademska knjiga – Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu.

Bakos, F. (2003). *Idegen szavak és kifejezések szótára (2. kiadás, változatlan lenyomat)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkó, L. (Ed.) (1976). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet*. Budapest: Akadémiaki Kiadó.

Eko. U. (2004). *Istorija lepote*. Beograd: ΠΛΑΤΩ.

Eko, U. (2007). *Istorija ružnoće*. Beograd: ΠΛΑΤΩ.

Filipović, S. (2003). Anglicizmi iz registra mode u srpskom jeziku: formalna analiza. *Прилози проучавању језика* 34, 179–196.

Keszler, B. (2000). *A szóképzés*. U: Keszler, B. (Ed.) (2000). *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kljakić, Snežana (2011). Anglicizmi u semantičkom polju nege tela. *Прилози проучавању језика* 42, 37–52.

Levasics, E. & Surányi, M. (1988). *Szerbhorvát-Magyar kéziszótár (4. kiadás)*. Budapest: Terra.

Palich, E. (1988). *Magyar-Szerbhorvát kéziszótár (4. kiadás)*. Budapest: Terra.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Tolcsvai Nagy, G. (2007). *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.

Tótfalusi, I. (2004). *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és étimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Vasić, V. (1995). *Novinski reklamni oglas: Studija iz kontekstualne lingvistike*. Veternik: LDI.

Vasić, V., Prćić T. & Nejgebauer, G. (2001). *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?* Novi Sad: Zmaj.

Zaicz, G. (Ed.) (2006). *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

...

Антонић, И. (2005). *Синтакса и семантика падежа*. У: Пипер, П., Антонић, И, Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ. & Тошовић, Б. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 119–300.

Арсенијевић, Н. (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1 i XLVI/2*, 107–263, 53–216.

Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн, И. & Шипка, М. (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Николић, М. (уред.) (2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска.

MANIFESTACIJE INTERFERENCIJE

ORTOGRAFSKE GREŠKE U SRPSKOM KAO NEMATERNJEM JEZIKU[1]

1. UVOD. Srpski kao nematernji jezik obavezan je predmet za učenike koji nastavu pohađaju na nekom od jezika nacionalnih manjina u Srbiji. Nastava ovog predmeta zastupljena je u svim razredima osnovne i srednje škole, i njen primarni cilj jeste da učenici produktivno ovladaju srpskim jezikom. Jedan od zadataka ove nastave jeste i da učenici „савладају два српска писма и основе правописа ради коректног писменог изражавања у границама усвојених језичких структура и лексике".[2]

S ciljem da se stekne uvid u specifične teškoće s kojima se učenici suočavaju usvajajući srpski jezik kao nematernji i da se na osnovu njih unapredi nastava ovog predmeta, do sada su vršena brojna kontrastivna istraživanja na relaciji srpskog i maternjeg jezika učenika, kao i istraživanja na planu interferencije maternjeg i jezika koji se uči.[3] Pod pojmom interferencije najčešće se podrazumeva uticaj sistema maternjeg jezika pod kojim nastaju greške u jeziku koji se uči i tada je reč o međujezičkoj interferenciji primarno-sekundarnog smera.[4] Ovoj pojavi podložni su svi jezički nivoi od fonetsko-fonološkog do tekstualnog i stilističkog.

Ovom prilikom pažnja će se posvetiti greškama koje su zabeležene na ortografskom nivou učenika čiji je maternji jezik mađarski. Budući da se interferentne pojave često i ne mogu ograničiti samo na jedan nivo, u radu će se dati i zapažanja o povezanosti ortografskih pravila s nekim drugim pravilima u ova dva jezika, prvenstveno ortoepskim. Rezultati ovog istraživanja dopuniće ovim segmentima sliku o mađarsko-srpskim jezičkim uticajima kod učenika mađarske nacionalnosti u Vojvodini, a mogu se iskoristiti i u nastavnoj praksi, naročito ako se ima u vidu da je jedan od suštinskih zadataka kontaktno-kontrastivnih istraživanja primena saznanja u nastavi jezika.

---

[1] Rad je objavljen 2016. u zborniku *Српски као страни језик у теорији и пракси III. Тематски зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 131–141.

[2] Plan i program za predmet Srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu (http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html).

[3] Relativno iscrpan spisak priloga na temu mađarsko-srpske interferencije može se naći u radu D. Zvekić-Dušanović (2010).

[4] Up. o različitim shvatanjima i tipovima interferencije kod M. Burzan (1984: 16–21).

Korpus ovog istraživanja čine pismeni zadaci učenika od 4. do 8. razreda osnovne škole iz Novog Orahova, Gunaroša, Skorenovca i Kanjiže.[5] Izdvojene su greške za koje je pronađeno više potvrda.

2. LATINICA. Prema programu za predmet Srpski kao nematernji jezik, učenici u 2. ili 3. razredu (u zavisnosti od sredine i predznanja srpskog jezika) počinju da usvajaju srpsko pismo i time započinje razvijanje veština čitanja i pisanja na srpskom jeziku. Program predviđa da se najpre usvaja ono pismo čije su grafeme bliže grafemama maternjeg jezika. Učenici mađarskog maternjeg jezika, dakle, prvo uče srpsku latinicu. Mađarska i srpska latinica razlikuju se u nekim grafemama. Odnosno, ima identičnih fonema u srpskom i mađarskom jeziku koje se zapisuju različito. Fonema /s/[6] u srpskom se zapisuje grafemom <c> u ćirilici i grafemom <s> u latinici, a u mađarskom digrafom <sz>; fonema /δ·/ (kao u reči *đak* (sr.)) u srpskom – grafemom <ђ> u ćirilici i <đ> u latinici, u mađarskom digrafom <gy>; fonema /τ□/ (kao u reči *ćup* (sr.)) u srpskom – grafemom <ћ> u ćirilici i <ć> u latinici, u mađarskom digrafom <ty>;[7] fonema /τ♣/ (kao u reči *čep* (sr.)) u srpskom – grafemom <ч> u ćirilici i <č> u latinici, u mađarskom digrafom <cs>. Otuda nastaju greške u kojima se umesto srpskih latiničnih grafema upotrebljavaju digrafi mađarske latinice:

<Kuća je bio pored Tise, *d e s z e t* metara.> (Novo Orahovo, VI)[8]

---

[5] Građu su na terenu prikupili studenti studijske grupe Srpska filologija u kontaktu s mađarskom filologijom Odseka za srpski jezik i lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Deo građe prikazan je u diplomskom radu Timee Sunjog *Mađarsko-srpska interferencija kod učenika osnovne škole u Skorenovcu* i masterskom radu Suzane Čikoš *Greške u srpskom kao nematernjem jeziku (analiza pisanih radova učenika iz Gunaroša i Novog Orahova)*, koji su rađeni pod mentorstvom autora ovog rada.

[6] Za označavanje fonema i njihovih glasovih realizacija u radu su korišćeni simboli Međunarodnog fonetskog alfabeta (HIPA 2007). Tip transkripcije označen je različitim vrstama zagrada, i to // – za fonemsku transkripciju, [] – za fonetsku, dok su ortografski zapisani primeri dati između uglastih zagrada – <> (prema Subotić 2012: 24–25), izuzev u citatima.

[7] Glasovi [δ·] i [τ□] u ova dva jezika nemaju potpuno identičnu artikulaciju, oni se u mađarskom čuju kao „mekši". Razlika je primetna u regiji na koju naleže jezik. U srpskom pri njihovom izgovoru prednji deo jezika naleže na „алвеоларну (постденталну), односно на предњопалаталну регију" (Петровић 2010: 275), dok u mađarskom naleže na palatalnu, odnosno na srednji deo nepca (Kassai 1994: 621–622). U izgovoru ovih glasova često dolazi do interferencije dominantnog jezika govornika.

[8] Primeri su navođeni izvorno, bez ispravljanja grešaka u učeničkim radovima.

<Dečak je video u drugoj strani *T i s z e* čoveke pecali.> (Novo Orahovo, VI)
<On je imala *u š t e g y e n* novac.> (Novo Orahovo, VI)
<Nova *k u t y a* je pored Tise.> (Novo Orahovo, VI)
<Ona je *p r o d a v a c s i c a*.> (Kanjiža, V)

Leksički fond mađarskog i srpskog jezika sadrži posuđenice koje su se u ovim jezicima adaptirale na različite načine.[9] Tako se, na primer, imenice *sport* i *stadion* u oba jezika pišu identično, ali se izgovaraju drugačije. U srpskom se <s> izgovara [s], dok se u mađarskom grafema <s> izgovara kao [♣]. Učenici su ove reči zapisali onako kako ih izgovaraju u mađarskom jeziku i primenili grafemu srpske latinice <š>. Radi se, dakle, o ortoepskoj interferenciji koja se odrazila i na planu ortografije:

<(...) oblači se *š p o r t s k i*.> (Novo Orahovo, V)
<Moje selo ima (...) fudbalski *š t a d i o n*.> (Gunaroš, VII)

U srpskom jeziku geminate (udvojeni suglasnici) sreću se prilično retko.[10] U mađarskom suglasnici mogu biti dugi i kratki,[11] dužina suglasnika utiče na značenje reči (*A Magyar helyesírás szabályai* 2000: 11). Ovo se na ortografskom nivou beleži tako što se pišu udvojeno, a na ortoepskom nivou ogleda se u produženom trajanju suglasnika. Neka mađarska imena i prezimena sadrže ovakve suglasnike i učenici ih tako zapisuju i kada pišu na srpskom jeziku:

<Zovem se *E l i z a b e t t a* Orosi.> (Gunaroš, VII)
<Tata se zove Kalmar *A t t i l a*.> (Novo Orahovo, V)

---

[9] Konsultovani rečnici navedeni su u spisku literature na kraju ovog rada.

[10] „Jedinu geminatu u srpskom jeziku čine dva /j+j/, tj. [j⊃] u superlativima prideva tipa [naj:ači], [naj:ednostavnii⊃], što nalaže i ortoepska norma, a što se i u našem pravopisu registruje kao udvojeno pisanje <najjači>, <najjednostavniji>" (Subotić 2005: 112). Na pravopisnom planu nalazi se udvajanje i drugih suglasnika, na morfermskoj granici, u primerima tipa <poddijalekat>, <vannastavni>, i ovakve su geminate novijeg porekla (Subotić 2005: 112–113).

[11] Iako se dužina suglasnika tradicionalno shvata kao relevantno fonološko obeležje, noviji pristupi ističu da u sistemu mađarskih suglasnika dužina nema takvu distinktivnu ulogu kao što je to slučaj kod samoglasnika, opozicija kratki – dugi suglasnik ima ograničenu vrednost, podleže mnogim ograničenjima, stoga predstavlja sekundarno, periferno obeležje. Ukoliko bi se drugačije posmatralo, broj mađarskih suglasnika bi se udvostručio, umesto 24 postojalo bi 48 ravnopravnih, međusobno nezavisnih suglasničkih fonema (up. detaljnije Siptár 1994: 184–192).

<Isšminkala sam se i otišla kod *B e t t i n e*.> (Skorenovac, VII)
<Upoznali smo se i počeo je da udvara *B e t t i n i*.> (Skorenovac, VII)

Pisanje udvojenih suglasnika evidentirano je i u nekim posuđenicama koje imaju identičan ili sličan glasovni sklop u srpskom i mađarskom jeziku. Takve su, na primer, <cigareta> (mađarski: <cigaretta>), <pica> (mađarski: <pizza>) i <horor> (mađarski: <horror>):

<On je pušio *c i g a r e t t e*.> (Gunaroš, VII)
<Naručili smo *p i z z u*, gledali smo televizor, pričali smo.> (Kanjiža, VIII)
<Počela je da pada kiša pa smo izmislili da gledamo neki *h o r r o r* film.> (Skorenovac, VIII)

Učenici koji se školuju na maternjem jeziku nacionalne manjine, pored srpskog kao nematernjeg jezika, uče još po jedan ili dva strana jezika. Većina ih uči engleski te i on ponekad uzrokuje greške u srpskom jeziku. U nekima se vidi direktan uticaj engleskog pravopisa (engleski: <tennis>, mađarski: <tenisz>, srpski: <tenis>), a ima i onih u kojima se prepliću pravila sva tri jezika (engleski: <football>, mađarski: <labdarugás> i <futball>, srpski: <fudbal>):

<Mi zajedno igramo košarku, futbal, *t e n n i s*, igrice na kompijuter.> (Novo Orahovo, V)
<Ja ću ići u nedelju *f u d b a l l*.> (Kanjiža, IV)

3. ĆIRILICA. U Srpskom kao nematernjem jeziku ćirilica počinje da se uči u IV razredu. Ovom prilikom prikazaće se greške u pisanju ćiriličnih grafema koje se mogu pripisati uticajima latiničnih grafema. Učenici se često zbunjuju u pisanju onih ćiriličnih grafema koje su identične nekim latiničnim grafemama, ali označavaju različite foneme.[12] Identičnom grafemom se pisanim slovima latinice i ćirilice označavaju foneme /i/ i /u/, odnosno grafemom <и> se u latinici beleži fonema /u/, a u ćirilici fonema /i/. Otuda su česte greške upotrebe grafeme <и> umesto <y> za označavanje foneme /u/ u sastavima pisanim ćirilicom:

[12] Ova se pojava ne pripisuje uticaju mađarskog jezika, budući da i učenici kojima je srpski jezik matenji greše, odnosno prave omaške u pisanju latiničnih i ćiriličnih grafema u fazi njihovog usvajanja i uvežbavanja.

<Ја ћ и читати вечерас.> (Kanjiža, IV)[13]
<Криво је био и с и н ц е кад голману засени очи, или киша кад лопта била мокра или клизава.> (Kanjiža, VIII)
<Она имала б л и з и ц у, с у к њ и ц и, кратке чарапе и плитке ципеле.> (Kanjiža, VIII)
<Мама кува к а ф и. Тата се обуче.> (Kanjiža, V)
<Весна иде сваког јутра и школу.> (Kanjiža, V)

Grafemom <p> se u latinici označava fonema /p/, a u ćirilici fonema /r/, te se dešava da je učenici pišu umesto ćirilične grafeme <п>. Grafema <c> u latinici označava fonemu /c/, a u ćirilici fonemu /s/, otuda i pisanje ove grafeme umesto ćirilične <ц>:

<Она имала кратак к а р у т и ћ.> (Kanjiža, VIII)
<Ја к и р у ј е м банану.> (Kanjiža, V)
<Боја је с р в е н а.> (Kanjiža, V)
<Изволите, н о в а с.> (Kanjiža, IV)

Jedan od alografa kojim se u latinici označava fonema /g/ (varijanta tzv. malog pisanog slova) identičan je alografu kojim se u ćirilici označava fonema /d/ (takođe, malim pisanim slovima). Otuda grafema <g>umesto očekivane <г>:

М о g у да платим? (Kanjiža, IV)

Grafema <в> u ćirilici pokriva fonemu /v/, a u latinici fonemu /b/. Greške su zabeležene u pisanju grafeme <в> umesto <б>, i obrnuto, pisanje grafeme <б> umesto <в>:

<Ја се не в о ј и м од зубара.> (Kanjiža, IV)
<Он б о л и делити шамаре.> (Kanjiža, VII)

Zabeleženi su i primeri ubacivanja ćiriličnih grafema u tekst pisan latinicom. U pisanju ćirilične grafeme <ћ> moguć je uticaj latinične grafeme <đ>, budući da obe imaju identičan dijakritički znak:

<Ja bih ga zovela Lili, jer mi to ime s v i ћ a.> (Kanjiža, VIII)

[13] Jedino je građa prikupljana u Kanjiži dosledno zapisana onim pismom kojim su učenici pisali pismene zadatke. Otuda su svi ćirilični primeri, navedeni u ovom radu, iz Kanjiže.

<Najviše mi se s v i ħ a galerija, jer tamo je slika mog oca.> (Kanjiža, VIII)

Kreativnost učenika, odnosno nastojanje da se primeni naučeno pravilo, pokazuje sledeći primer:

<Moja наставница je T a ђ a н a.> (Kanjiža, VIII)

Vlastita imenica Tatjana zapisana je kao Тађана. Na to je moglo uticati uvežbavanje reči kod kojih dolazi do jotovanja (tipa *ljut – ljući, tvrd – tvrđi, prut – pruće, grozd – grožđe*), čemu se u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika posvećuje dosta pažnje, te je dobijeno jotovano Taćana, a zatim je primenjeno i pravilo „piši kao što govoriš“ pošto učenik očigledno čuje i izgovara zvučno /δ·/, a ne bezvučni par /τ□/. Nije isključena ni analogija prema vlastitoj imenici Slađana.

4. GRAFEME <j> I <lj>/<љ>. Srpski jezik razlikuje foneme /j/ i /⟩/ (kao u reči *ljut*). Za fonemu /j/ i u ćirilici i u latinici rezervisana je grafema <j>, a /⟩/ se označava digrafom <lj> u latinici, odnosno grafemom <љ> u ćirilici. Savremeni mađarski jezik ne raspolaže fonemom /⟩/. Ova fonema, koja je postojala ranije, danas je izjednačena s fonemom /j/ (Kiefer 2006: 26). Međutim, grafijska norma savremenog mađarskog jezika i dalje je beleži digrafom <ly>. Odnosno, danas se za glas [j] vezuju i grafema <j> i digraf <ly>, a ortografska pravila uslovljava istorijski momenat. Usvajanje pravila pisanja <j> i <ly> učenicima nije lako ni u maternjem jeziku.[14] U srpskom kao nematernjem jeziku na ortoepskom nivou se ova fonološka razlika između dva jezika odražava tako što učenici umesto glasa koji bi bio tipična realizacija foneme /⟩/ izgovaraju glas koji je tipična realizacija foneme /j/,[15] a izgovorom glasa /⟩/ često ne ovladaju.

Na ortografskom nivou primetno je više vrsta grešaka. Veoma često umesto latiničnog <lj> ili ćiriličnog <љ> pišu <j>, zato što tako i izgovaraju:

<Oni još uvek dolaze u Skorenovac ali on je *j u t* na mene.> (Skorenovac, VII)
<Atila je *n a j u t i o* i on je dao puno gol.> (Skorenovac, VI)

[14] Iako postoje neke smernice, mađarski pravopis upozorava da za pisanje grafeme <ly> nema preciznih pravila te da je, u slučaju nedoumice, potrebno konsultovati rečnik (MHSZ 2000: 39).

[15] Na ovo svakako utiče činjenica da između spektralne slike laterala /⟩/ i neke od realizacija [j] postoji upadljiva sličnost. To je i osnova za objašnjenje zamene foneme /⟩/ fonemom /j/ u pojedinim dijalektima srpskog jezika (Петровић 2010: 181).

<Plakat je *n a j a v j i v a o* mađioničara.> (Gunaroš, VII)
<Učenik je odgovorio da imamo raznih ptica: pevačice, *g r a b j i v i c e*, selice.> (Gunaroš, VIII)
<Kako ga *p r o s l a v j a š*? Ja lepo *p r o s l a v j a m*.> (Novo Orahovo, V)
<Ko je *o b a v j a o* taj posao?> (Novo Orahovo, VI)
<Mamine *h a j i n e* i tatina odela će poslužiti kao kostimi.> (Novo Orahovo, VI)
<Mikica je bio uvek *m r z o v o j a n*.> (Novo Orahovo, VII)
<Međutim, u raznim kraljevima sveta *j u d i* piju mleko i drugih životinja.> (Gunaroš, V)
<Jedva sam čekala da dođu jer sam se *z a j u b i l a* u jednog dečaka.> (Skorenovac, VII)
<Nova godina je *v o j e n i* praznik.> (Skorenovac, VII)
<Izvadio sam zlatan list i *p o j u b i o* je i pretvorila se u devojku.> (Skorenovac, V)

Ništa manje nije zastupljena ni obrnuta pojava, pisanje latiničnog <lj>, čak i ćiriličnog <љ> umesto <j>. Ovo je rezultat uticaja mađarske pravopisne norme i svesti o tome da se i u mađarskom nekada glas [j] zapisuje kao <ly>:

<Kakve poklone najčešće *d o b i l j a š*?> (Novo Orahovo, V)
<Mala kazaljka je počela da *p o k a z u l j e* minute, a velika sate.> (Gunaroš, V)
<U *I n d i l j i*, na primer, polovina mleka koje narod pie je mleko bivolice.> (Gunaroš, V)
<(...) zove *k o m š i l j e* u pomoć.> (Novo Orahovo, VII)
<Uvek idemo napolje bacamo petarde, budimo *k o m š i l j e* koji spavaju.> (Skorenovac, VII)
<Tamo zezamo i *s m e l j e m o*.> (Skorenovac, VII)
<Od tri praznika od kojih sam *n a b r o l j i o*, najviše volim Novu godinu.> (Skorenovac, VII)
<Na rođendan je došao nepozvan lutkin *u l j a k*.> (Kanjiža, IV)
<Međutim, u raznim *k r a l j e v i m a* sveta judi piju mleko i drugih životinja.> (Gunaroš, V)
<Зато сам одлучила да те људе однесем у прву државу, где че мочи да *у ж и в а љ у*, ида се играју са децама.> (Skorenovac, VI)

Nekada na ove greške verovatno utiče i pojavljivanje obe ove foneme, odnosno grafeme u jednoj reči:

<U internatu sede dva *p r i l j a t e l j a*.> (Novo Orahovo, VII)
<Pozvali smo tatinog *p r i l j a t e l j a*.> (Skorenovac, VII)
<*П р и љ а т е љ и* ме увек прихвате у разговоре, у игре.> (Skorenovac, VII)

<Plakat je *n a l j a v l j i v a o* mađioničar.> (Gunaroš, VII)
<Oni su bili njeni *n a l j b o l j i* drugovi.> (Kanjiža, VII)
<Tada se ljudi iz selo *s k u p j a l j u* i gledaju mlade glumce.> (Gunaroš, VII 7)

Dešava se i da se primeni digraf mađarske umesto srpske latinice:

<Kad sam bio mali morao sam da učestvujem o pevanju o *b i l y k a m a*.> (Skorenovac, VI)

5. IZOSTAVLJANJE GRAFEME <j>. U građi je zabeleženo i više primera izostavljanja suglasnika [j] u rečima u kojima ga treba pisati.

Glas [j], u zavisnosti od susednih glasova u reči, nekada se bolje, a nekada slabije čuje. On je po artikulaciji veoma blizak vokalu [i],[16] usled čega dolazi do pravopisnih i izgovornih alternacija i dvojstava.[17] Pravopisna norma određuje da se suglasnik [j] po pravilu piše između samoglasnika [i]-[a],[i]-[e], [i]-[u] i [i]-[i], a ne piše se između samoglasnika [i]-[o] (osim u slučajevima kada je [j] deo osnove) i u grupama vokala kada se [i] nađe na drugom mestu (osim u slučajevima kada je [j] deo osnove reči ili tvorbenog formanta). Osim navedenih pravila, u pisanju ovog suglasnika poštuje se i pravopisna tradicija, a postoje i izuzeci (Пешикан 2010: 32–35).

Na izostavljanje grafeme <j> u rečima u kojima ga treba pisati svakako utiče njegova redukcija[18] u govoru u nekim pozicijama, kada učenici ne registruju odgovarajuću fonemu. Ovu pojavu možemo pripisati i analogiji prema pravilima srpskog jezika u situacijama kada se ovaj suglasnik ne piše, budući da se u nastavi često više pažnje posvećuje pravilima kada ne treba beležiti ovaj glas jer upravo tu

[16] Prirodu glasa [j] detaljno objašnjava Lj. Subotić: „U fonetskom pogledu [j] je u stvari neslogovna varijanta vokala [i]. Ovaj glas je veoma nestabilne i promenljive artikulacije (…). Da li će se [j] realizovati kao vokal, kao poluvokal ili kao spirant, ili se uopšte neće ostvariti, određuje fonetsko okruženje u kojem se ovaj glas nađe na sintagmatskog osi (...). Osim u inicijalnom položaju i iza suglasnika, gde se [j] ostvaruje kao spirant, u svim ostalim pozicijama ono se u različitim stepenima redukuje pa je često teško identifikovati šta se čuje kao realizacija foneme /j/, a dosledan izgovor ovog glasa čuje se samo u posebno razgovetnom, usporenom i scenskom govoru. Neizgovaranje [j] u navedenim pozicijama ne znači i njegovo ne registrovanje u pisanju. Naprotiv" (Subotić 2005: 69–70).

[17] Up. primere *radio*, gen. *radija*; *Mihailović* i *Mihajlović* (Пипер 2013: 24).

[18] Petrović napominje da „због своје неизразите артикулације у систему гласова српског језика *ј* се сматра прелазним гласом, а у зависности од његовог вокалског окружења он се често може потпуно редуковати" (Петровић 2010: 259).

često greše i učenici kojima je srpski jezik maternji. Greške ovoga tipa mogu biti uslovljene i mađarskim pravopisom.

Uticaj maternjeg jezika svakako je prisutan u rečima koje postoje i u mađarskom jeziku i pišu se bez <j>, kao što su <piac> (srpski: <pijaca>), <fiáker> (srpski: <fijaker>) i <ökológia> (srpski: <ekologija>):

<Svake subote je *p i a c a*.> (Gunaroš, VII)
<Opiši patkicu koju je majka donela s *p i a c e*.> (Novo Orahovo, VI)
<Ja kupujem na *p i a c i* jabuka, banana i narača.> (Kanjiža, V)
<Izašao je iz *f i a k e r a*.> (Gunaroš, V)
<Nauka koja se bavi zdravljem planete zove se *e k o l o g i a*.> (Gunaroš, VI)

Pravilo nepisanja ovog suglasnika učenici proširuju i na reči kojih nema u mađarskom:

<*S u d i a* je znao da dečak nije uhvatio magarcu.> (Novo Orahovo, VI)
<Kakve poklone najčešće *d o b i a š*?> (Novo Orahovo, V)
<Trenutak *k a s n i e* tiho nas pozove iza staje.> (Gunaroš, V)
<U Indilji, na primer, polovina mleka koje narod *p i e* je mleko bivolice.> (Gunaroš, V)
<Желите нешто да *n u e m e*?> (Kanjiža, IV)
<Dečak je plakao jer je na *k a p i u* izašao Perin tata.> (Kanjiža, IV)
<U *h i s t o r i i* se uči Grci i Gali.> (Skorenovac, V)
<Patka je bila smešna, bela sa tankom crunom *l i n i o m*, koja joj se spuštala niz šiju.> (Novo Orahovo, VI)
<(...) je pomagala mužu u svim onim trikovima sa *j a i m a*, hartiljicama i gutanjem vatre.> (Gunaroš, V)
<Dobijam: dezodorant, *m a i c e*.> (Novo Orahovo, V)
<Ja се не *б о и м* зубара.> (Kanjiža, IV)

6. VOKALNO /r/. U standardnom srpskom jeziku [r] može biti nosilac sloga i tada se naziva vokalno [ρ̍]. Ovaj glas se smatra pozicionim alofonom suglasničkog [r], što znači da se suglasničko [r] i samoglasničko [ρ̍] nalaze u komplementarnoj distribuciji (Subotić 2005: 87). To je, dakle, jedna fonema, ali sa dve upotrebe (Петровић 2010: 193). Vokalno [ρ̍] ne sreće se u svim položajima u reči, a prisutno je: u medijalnom položaju između suglasnika [pρ̍st], u inicijalnom položaju reči ispred suglasnika [ρ̍δ·a], iza vokala ispred morfemske granice, kada je taj vokal deo prefiksa reči sa inicijalnim [ρ̍] [zaρ̍δ·ati] i u stranim rečima u finalnom položaju [žanρ̍] (Subotić 2005: 87–88).

U mađarskom jeziku jezgro sloga uvek je samoglasnik, suglasnik [r] ne može biti nosilac sloga (A. Jászó 2007: 136). Učenici mađarskog maternjeg jezika teško izgovaraju reči s vokalnim [ρ/] i često iza njega ubaciju vokal za olakšavanje izgovora,[19] po pravilu jedan od visokih (zatvorenih) vokala – [i] ili [u]. Kako izgovaraju, tako i zapisuju, a zabeležene greške u pisanju zapravo su posledica izgovora ovih reči:

Primeri ubacivanja vokala [i] iza [ρ/]:

<(...) kratku *c r i v e n u* kosu.> (Novo Orahovo, VIII)
<Moj tata *č e t r i d e s e t* tri godina ima.> (Novo Orahovo, V)
<*Č e t r i d e s e t* jedan godina ima.> (Novo Orahovo, V)
<On ima *č e t r i d e s e t* četri godine.> (Novo Orahovo, V)
<Pripremila sam stvari za nastup belu kosuja i *c r i n e* pantalone.> (Skorenovac, VI)
<Jer je ona stara i ne može da se penje na *d r i v o*.> (Skorenovac, VI)
<Popela sam se na *v r i h* driveta.> (Skorenovac, VI)
<A ja *m r i z i m* da slušam viceve.> (Skorenovac, VI)
<Da koja je zrelija, *c r i v e n i j a* i slađa.> (Skorenovac, VI)
<Jež je izvukao iz *d r i v e n o g* suda i šetao po sobi.> (Novo Orahovo, VI)

Primeri ubacivanja vokala [u] iza [ρ/]:

<Liz i majka *d r u ž a l e* su se za ruke.> (Gunaroš, V)
<U školi učimo enliski, nemački i *s r u b s k i* jezik.> (Gunaroš, VII)
<Kad će lovac čuti *p r u v i* savet?> (Novo Orahovo, VI)
<Patka je bila smešna, bela sa tankom *c r u n o m* liniom.> (Novo Orahovo, VI)
<Zatim sam se *b r u z o* obukao i izjurio u hodnik.> (Gunaroš, V)
<U početku je majstor *t r u č a o* za točkom.> (Gunaroš, VIII)

Primer ubacivanja vokala [e] može biti i posledica tzv. „harmonije vokala“ (Siptár 2006: 30):

<Nikada ne veruj u ono što ne može biti – reče ptičica sa *d r e v e t a*.> (Kanjiža, VI)

[19] Spektralne slike pokazuju da se u srpskom jeziku ispred i iza vokalnog [ρ/] javlja neutralni potporni vokal [□], jače ili slabije izražen u zavisnosti od glasovnog okruženja (Петровић 2010: 193–199).

7. ZAKLJUČAK. Imajući u vidu da je cilj nastave predmeta Srpski kao nematernji jezik produktivno ovladavanje srpskim jezikom i na usmenom i pisanom planu, jasno je da je jedan od zadataka ove nastave i savladavanje grafijskog sistema srpske ćirilice i latinice, kao i usvajanje osnova pravopisa srpskog jezika.

U ovom radu izdvojene su i opisane neke karakteristične greške koje se javljaju u pismenim zadacima učenika čiji je maternji jezik mađarski. Jedan tip grešaka odnosi se na grafijsku normu i tu se mogu izdvojiti: a) one koje nastaju pod uticajem mađarske latinice i b) one koje nastaju usled interferiranja latinice i ćirilice. U drugom tipu grešaka može se, osim ortografskog uticaja, rekonstruisati i uticaj mađarske ortoepije koji rezultira: a) greškama u pisanju grafema <j> i <lj>/<љ>, b) izostavljaju grafeme <j> i c) dodavanju vokala iza srpskog vokalnog [ρ/].

Rad je imao za cilj da ovim segmentom upotpuni saznanja o teškoćama u usvajanju pravilne upotrebe srpskog jezika. Uvid u raznovrsne teškoće s kojima se učenici susreću nesumnjivo može doprineti boljoj organizaciji i unapređivanju nastave Srpskog kao nematernjeg jezika, naročito ukoliko se ima u vidu da analiza grešaka, kao jedna od oblasti kontaktno-kontrastivne lingvistike u učenju/usvajanju nematernjeg/drugog/stranog jezika, dobija svoju pravu vrednost kada se njeni rezultati primene u praksi.

LITERATURA

A. Jászó, Anna (2007). Hangtan. In: *A magyar nyelv könyve* (A. A. Jászó, ed.). Budapest: Trezor Kiadó.

A Magyar helyesírás szabályai (Gy. Pomázi, ed.) (2000). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bakos, Ferenc (2003). *Idegen szavak és kifejezések szótára* (2. kiadás, változatlan lenyomat). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

HIPA (2007). *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. International Phonetic Association (ed.). Cambridge University Press.

Kassai, Ilona (1994). A fonetikai háttér. In: *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia* (F. Kiefer, ed.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Magyar értelmező kéziszótár (J. Juhász et al., eds.) (1987). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Magyar–szerbhorvát kéziszótár (E. Palich, ed.) (1988). Budapest: Terra.

Siptár, Péter (1994). A mássalhangzók. In: In: *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia* (F. Kiefer, ed.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Siptár, Péter (2006). Hangtan. In: *Magyar nyelv* (F. Kiefer, ed.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

Subotić, Ljiljana (2005). *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije; Beograd: WUS Austria.

Subotić, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković (2012). *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Tótfalusi, István (2004). *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és étimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Vasić, Vera, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer (2001). *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?* Novi Sad: Zmaj.

Zvekić-Dušanović (2010). O još nekim interferentnim pojavama u mađarsko-srpskom dvojezičju. *Riječ* 16/3: 116–127.

***

Клајн, Иван, Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Наставни планови и програми. http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html

Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић (2010). *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Пешикан, Митар, Јован Јерковић, Мато Пижурица (2010). *Правопис српскога језика*. Измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска.

Пипер, Предраг, Иван Клајн (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Речник српскога језика (М. Николић, ур.) (2007). Нови Сад: Матица српска.

Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI (1967–1976). Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска.

IZ MAĐARSKO – SRPSKE INTERFERENCIJE U UPOTREBI PADEŽA[1]

1. Pojam interferencije, preuzet iz psihologije, u lingvističkim istraživanjima označava prodor elemenata jednog jezika u sistem drugog jezika, pod njim se često podrazumeva negativan uticaj maternjeg jezika na jezik koji se uči. Ima lingvista koji ne govore samo o interferenciji između dva jezika, već i o interferenciji unutar jednog jezika. Ova se pojava naziva unutarjezičkom interferencijom, tj. analogijom, i označava greške koje nastaju pod uticajem ranije usvojenih jezičkih elemenata ili frekventnijih pojava u jednom jeziku.

Pitanje mađarsko – srpske jezičke interferencije predmet je istraživanja brojnih radova.[2] Ova pojava najviše je istraživana na materijalu dobijenom uvidom u jezičku produkciju učenika čiji je prvi (maternji) jezik mađarski, a koji srpski jezik usvajaju kao nematernji (odnosno kao jezik sredine). Pored toga, uticaj mađarskog jezika registrovan je u prevodilačkom kontaktu, u jeziku Srba u dijaspori, kao i u jeziku srpskih pisaca ranijih perioda.

Ovaj rad ima za cilj da u još nekim segmentima upotpuni saznanja o uticaju prvog jezika na drugi, odnosno da prikaže još neke karakteristične interferentne pojave registrovane kod mađarsko – srpskih dvojezičnih govornika. Ovom prilikom pažnja je usmerena na problem upotrebe padeža i predloško-padežnih konstrukcija u srpskom jeziku.[3]

Korpus istraživanja čine pismeni zadaci učenika od 5. do 8. razreda osnovne škole iz Novog Orahova, Gunaroša, Skorenovca i Kanjiže.[4] Izdvojene su greške za koje je pronađeno više potvrda.[5]

---

[1] Rad je objavljen na mađarskom jeziku pod naslovom *Magyar-szerb nyelvi interferencia az esethasználatban*, u časopisu *Hungarológiai közlemények* 2019. L. évf. 3. sz. ÚJ FOLYAM XX. évf. 3. sz, 123–140. Ovde se daje srpska verzija, s manjim izmenama u uvodnom delu u odnosu na mađarsku.

[2] Up. bibliografiju radova iz ove oblasti u članku *O još nekim interferentnim pojavama u mađarsko–srpskom dvojezičju*.

[3] Probleme u realizaciji predloško-padežnih konstrukcija u srpskom kao sekundarnom jeziku mađarsko-srpskih bilingvala analizira N. Arsenijević (Арсенијевић 1999). Greške koje su u tom radu opisane (izostavljanje predloga, njegovo neopravdano realizovanje, upotreba neodgovarajućih predloga u pojedinim sintaksičko-semantičkim okolnostima) ovom prilikom se neće razmatrati.

[4] Građu su na terenu prikupili studenti studijske grupe Srpska filologija u kontaktu s mađarskom filologijom Odseka za srpski jezik i lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Deo građe prikazan je u diplomskom radu Timee Sunjog *Mađarsko-srpska*

2. Kao jedna od najfrekventnijih grešaka zabeležena je upotreba akuzativa s predlogom *u* umesto lokativa s istim predlogom. Greške ovoga tipa mogu biti unutarjezičke prirode,[6] budući da se predlog *u* u srpskom jeziku upotrebljava i s akuzativom i s lokativom (Пипер 2013: 208). Njegova semantika jeste da označi unutrašnjost lokalizatora. Međutim, akuzativ, za razliku od lokativa, ima obeležje usmerenosti i to adlativnog tipa. Akuzativom se označava približavanje lokalizatoru s podatkom o dosezanju cilja, a predlog *u* pokazuje da je cilj unutrašnjost lokalizatora (Антонић 2005: 213). S druge strane, lokativom se iskazuje neusmerenost, lokativnost, pri čemu predlog *u*, kao i u slučaju akuzativa, upućuje na unutrašnjost lokalizatora (Антонић 2005: 283). On se ostvaruje uz glagole tipa *biti* 'nalaziti se', *živeti*, *stanovati* i sl., tj. uz glagole čija leksička semantika zahteva prisustvo lokalizatora, kao i uz glagole uz koje je lokalizator fakultativan, ali uz uslov da je glagol nedirektivan. Stoga je u sledećim primerima s predlogom *u* trebalo upotrebiti lokativ:

U jednu grupu smo bili: Stefan, Atila, Robert, Karcsi i ja. (S 6)
Sanjao sam da sam astronaut i *bio sam u ogromnu raketu*. (S 5)
U porodicu su bili tata, mama i deca. (K 7)
Pismo je bilo u klupu (K 5)
Moja baka sada *je u penziju* (K 7)
...a on *nije bio u školu*. (G 6)
Šestoro nas *je u porodicu*. (G 8)

Moj drug *živi u Kanjižu*. (K 8)
On *živi u Čoku*. (K 7)
Dečaci *živeli u Moskvu, Rimu i Njujorku*. (K 5)

Svaki dan *u školu* vredno *radi* da bi dobio dobre ocene. (S 6)
U školu sam ispričao drugarima. (S 5)
Mi *smo se upoznali u školu*. (K 8)
Ona *je radila u fabriku* obuće (K 7)

---

interferencija kod učenika osnovne škole u Skorenovcu i masterskom radu Suzane Čikoš *Greške u srpskom kao nematernjem jeziku (analiza pisanih radova učenika iz Gunaroša i Novog Orahova)*, koji su rađeni pod mentorstvom autora ovog rada.

[5] Primeri se navode onako kako su zabeleženi. U nekima je primetno više grešaka, ali one nisu predmet ovoga rada.

[6] Zamenu lokativa predloškim akuzativom s odgovarajućim predlogom beleži B. Babić (Бабић 2018: 594) kao unutarjezičku grešku u srpskom jeziku stranih studenata različitih maternjih jezika.

Taj dan *smo spavali u kuću*. (S 7)
Stric je probudio jer *čuo je životinje u štalu* i zgazio u ježu. (O 6)

U sledećim primerima ne može se pouzdano znati da li je umesto lokativa ostvaren akuzativ ili nominativ, budući da je akuzativ jednine muškog roda imenica koje označavaju nežive pojmove jednak nominativu, što važi i za sve imenice srednjeg roda (Пипер 2013: 66). Na osnovu brojnih primera prethodne grupe, s imenicama ženskog roda kod kojih se nominativ i akuzativ razlikuju, veća je verovatnoća da je i u narednim primerima u pitanju akuzativ:

Ja i drug *smo kupali u bazen*. (S 6)
Svake godine kad je Mađarska kuhinja ceo selo *je u centar*. (S 8)
Oni *su stanovali u hotel*. (K 7)
Bio je u crni frak... (G 5)
Priča *se odigrava u grad*. (O 5)
U dvorište ga *je otvorio*. (K, 7)
Dečaci i Liz *su se upoznali u dvorište hotela*. (K 7)
Mačka se zove Tigro. Ja hranim. *Živi u dvorište*. (K 5)

U manjem broju primera zabeležen je lokativ umesto akuzativa s predlogom *u*.[7] Naime, glagoli uz koje je ostvaren lokativ u sledećim primerima dinamični su i imaju obeležje direktivnosti, a najčešći su glagoli kretanja:

Izašao sam iz kreveta i pogledao sat, trebao sam da *krenem u školi*. (S 6)
Stric *je krenuo u štali*... (O 6)
Odmah je *istrčao u dvorištu*. (K 8)
Jedna porodica *dolazi u gradu*. (K 7)
Đuka *je doveo* dečaka *u dvorištu* da kradu trešnju. (O 7)
Uzelizmo mače i *stavili smo u bazenu* da vidimo da li zna da pliva. (S 6)

Objašnjenje za ove greške možemo naći i u upotrebi mađarskih padežnih nastavaka, tj. možemo govoriti i o međujezičkoj interferenciji. Tipičan ekvivalent konstrukcije *u* + akuzativ u mađarskom je ilativ (karakteriše ga nastavak *-ba*/*-be*), a konstrukcije *u* + lokativ jeste inesiv (karakteriše ga nastavak *-ban*/*-ben*). Ova dva padeža označavaju unutrašnji prostorni odnos, s tom razlikom što se ilativom

[7] Zamena spacijalnog akuzativa lokativom veoma je česta kod studenata koji srpski uče kao strani (Бабић 2016: 713–717).

iskazuje usmerenost, ima lativno značenje, dok je inesiv lokativni[8] padež, karakteriše ga neusmerenost. Veću učestalost upotrebe akuzativa s predlogom *u* umesto lokativa možemo objasniti činjenicom da i izvorni govornici mađarskog jezika često umesto nastavka *-ban*/*-ben* upotrebljavaju *-ba*/*-be* (Nádasdy 2001). Ova pojava je, doduše, češća u govornom nego u pisanom jeziku, ali svakako utiče na nastanak grešaka u srpskom kao drugom jeziku.

3. Učestale su i greške koje se ogledaju u pogrešnoj upotrebi akuzativa i lokativa s predlogom *na*. I ovde se može govoriti o unutarjezičkoj interferenciji jer se ovaj predlog upotrebljava s oba navedena padeža. Predlog *na* u oba slučaja upućuje na gornju površinu lokalizatora, a semantika glagola određuje koji padež treba da se ostvari. Tako je u sledećim primerima vidljiva upotreba akuzativa umesto lokativa:

Kupili smo karte i *na kartu je bila* jedna životinja. (S 5)
Oni *su bili na stanicu* (K 7)
Sedeo sam na tribinu i onda trener me je pitao da li hoću da treniram futbal. (S 5)

Prethodno navedena dilema o tome da li je u pitanju akuzativ ili nominativ imenica muškog i srednjeg roda, uz konstataciju da je veća verovatnoća da je reč o akuzativu, važi i za narednu grupu primera :

Posle *smo se šetale na onaj mali put* pored reke. (S 7)
Na mesec ništa *nije bio* zanimljivo, samo su bile rupe. (S 5)
Na taj venac treba da bude četiri sveća. (S 7)
Ja *upoznala sam* ga *na ples*. (K 7)
Ujutro svi ljudi *imaju osmeh na lice* kad krenu na posao. (S 8)

Upotrebu lokativa namesto akuzativa s predlogom *na* pokazuju sledeći primeri:

I ja jednog jutra *sam otišla na livadi* da berem cveće mami. (S 8)
Volim da *idem napolje na ulici* jer na selu uvek ima puno deca i mozemo da igramo fudbal. (S 8)
Jednog toplog letnjeg dana *išlismo na Sjunkari*. (S 6)

[8] Za obeležavanje trojnog sistema mađarskih mesnih padeža J. Vajda (1976: 12) upotrebljava sledeće termine: ablativ (odgovara na pitanje *odakle?*), lokativ (odgovara na pitanje *gde?*) i lativ (odgovara na pitanje *kuda?*).

Srpskoj konstrukciji *na* + akuzativ u mađarskom najčešće odgovara sublativ (karakteriše ga nastavak *-ra*/*-re*), a konstrukciji *na* + lokativ odgovara supresiv (karakteriše ga nastavak *-n*/*-on*/*-en*/*-ön*). Zajedničko obeležje ova dva padeža jeste da označavaju gornju površinu lokalizatora, a razlikuju se prema usmerenosti: sublativ pripada padežima s lativnim značenjem, a supresiv onima s lokativnim značenjem. U upotrebi ova dva nastavka ne dolazi do mešanja kod govornika mađarskog jezika, te se prikazane greške ne mogu pripisati direktnom uticaju maternjeg jezika. Međutim, minimalna semantička razlika među njima može biti uzrok grešaka u srpskom.

4. Nominativ je u srpskom padež koji se pojavljuje bez predloga. Ipak, u radovima učenika zabeleženi su primeri nominativa s predlozima. Uvid u mađarski jezik pokazuje da je u pitanju uticaj maternjeg jezika. Naime, u mađarskom se često uz nominativ ostvaruju postpozicije da bi se preciznije izrazili odnosi u rečenici (Andrić 2002: 142). U sledećim primerima pojavili su se predlozi *ispred, ispod, iza* s prostornim značenjem i predlog *posle* s vremenskim značenjem. Uz navedene predloge u srpskom se upotrebljava genitiv. Ovim predlozima u mađarskom odgovaraju postpozicije *előtt, alatt, mögött* i *után*, koje idu uz nominativ:

Sedi *ispred kapija* i čeka da se igram sa njim. (S 5)
Ona je bila *ispod krevet*. (O 5)
Stajao sam *iza Janoš*. (G 7)
Posle ručak oni su trenirali. (K 7)

Greške u upotrebi nominativa s predlozima beleže se i kada se očekivano značenje u mađarskom postiže dodavanjem padežnih nastavaka. Zanimljivo je da su učenici upotrebili odgovarajuće predloge, ali uz njih nisu stavili očekivani padežni oblik. Tako se pojavljuje predlog *na* uz nominativ, iako se s glagolom *podsećati* očekuje dopuna *na* + akuzativ kojem u mađarskom odgovara sublativ (*podsećati nekoga na nekoga/nešto – emlékeztet vkit vkire/vmire*) (Burzan 1992: 125). Konstrukcija *na* + akuzativ (jedan od mogućih ekvivalenata u mađarskom je sublativ) očekuje se kao odredba za mesto uz glagol *stići* (*érkezik*). Uz glagol *dobiti* ide dopuna *od* + genitiv, a mađarski ekvivalent je glagol *kap* i imenica s nastavkom za ablativ (*-tól*/*-től*). Nominativ s predlogom *na* zabeležen je i u kopulativnom predikatu gde se očekuje lokativ, što se takođe može objasniti mađarskim modelom s pomoćnim glagolom *van* i supresivom.

Jesen me *podseća na zaljubljeni parovi* kako su samo srećni zajedno. (S 8)
Kada *sam stigao na druga strana* nisam našao loptu. (S 6)
Ja *sam dobila od moja mama*. (K 5)
Bili smo na Engleski čas. (S 7)

Kao što je u mađarskom samo jedan element (postpozicija ili padežni nastavak) dovoljan da označi sintaksičko-semantički odnos date imenske reči u rečenici, tako se učenicima čini da je i u srpskom dovoljan sâm predlog.

5. Nominativ se pojavljuje i umesto bespredloškog akuzativa u posesivnim konstrukcijama s glagolom *imati*. U srpskom jeziku posesor se pojavljuje u nominativu, a posesum u akuzativu ili u genitivu. Glagolu *imati* u mađarskom odgovara glagol *van*. U ovom tipu mađarskih konstrukcija posesum je u nominativu i dobija prisvojni nastavak, a posesor dobija nastavak za genitiv (*-nak*/*-nek*). U ovim je rečenicama, dakle srpskom objektu ekvivalentan subjekat u mađarskom (Andrić 2008: 68). Usled ovih karakteristika mađarskog jezika nastale su greške u sledećim rečenicama:[9]

Devojčica imala kod babe u selu: *krava, kokoška*... (G 5)
Moja mama ima: zelene oči, braon, *kratka, ravna kosa*. (O 5)
Dečak ima *krotka* narav. (G 6)
Gunaroš ima školu, crkvu, ima *kuća sela, poslastičarnica*… (G 7)
Zvonilo je imali smo posle *Biologija*. (S 7)
U petak nismo imali *matematika*. (G 6)

Glagol *voleti* (= *szeret*) tranzitivan je u oba jezika, te se uz njega očekuje bespredloški akuzativ u funkciji pravog objekta u srpskom, odnosno padežni nastavak *-t* u mađarskom. Međutim, postoji jedna karakteristika u mađarskom jeziku, a koja se odnosi na mogućnost da se izostavi ovaj nastavak, pri čemu imenica i dalje ima funkciju objekta. Ta je pojava prisutna u slučaju imenica s prisvojnim ličnim nastavkom za prvo i drugo lice, prisvojnih i povratnih zamenica u prvom i drugom licu (Andrić 2002: 148). Ukoliko imenica nema akuzativni nastavak, ona je u mađarskom oblikom jednaka nominativu. Pod uticajem ove pojave u mađarskom nastale su i rečenice s nominativom u funkciji objekta u srpskom:

[9] O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama s glagolom *imati*, njihovim mađarskim ekvivalentima kao i o greškama u konstruisanju ovih tipova struktura u mađarsko – srpskom dvojezičju piše N. Arsenijević (Арсенијевић 1993, Арсенијевић 1995).

Ja *volim tata*. (O 5)
Ja jako *volim moja majka*. (O 5)
Ja jako *volim mama*. (O 5)
Ja *volim moj deda* (K 7)

6. Teškoću u srpskom jeziku predstavlja i kongruencija u konstrukcijama s brojem ili s količinskim prilozima. I ove se strukture razlikuju u posmatranim jezicima. Dok u srpskom važi pravilo da uz brojeve veće od četiri i uz količinske priloge imenica stoji u genitivu množine, u mađarskom imenica uz broj ostvaruje se u nominativu jednine. U primerima je konstrukcija s kvantifikatorom ostvarena prema modelu mađarskog jezika, imenica stoji u nominativu.

U razred ima *10 dečak*. (K 7)
U moj razred ima *jedanaest devojčice.* (K 7)

Atila je najutio i on je dao *puno gol*. (S 6)
Volim da idem napolje na ulici jer na selu uvek ima *puno deca*[10] i mozemo da igramo fudbal. (S 8)

7. Odgovarajući padež, ali neodgovarajući njegov oblik imamo u primerima s akuzativom u funkciji direktnog objekta. U toj funkciji ostvarene su imenice koje označavaju nešto neživo i tada akuzativ treba da bude oblički jednak nominativu. U zabeleženim primerima imenice su dobile nastavak kao da označavaju nešto živo i oblički su izjednačene s genitivom. U greškama ovoga tipa može se ustanoviti unutarjezička interferencija, tj. pogrešna analogija.

Ovog dana nikad neću da *zaboravim*. (S 5)
Ja mnogo *volim mog hobia*. (S 5)

Obrnut slučaj, imenice koje označavaju nešto živo u obliku koji je izjednačen s nominativom, ilustruju sledeći primeri:

Jedva sam se izvukao iz nevolje, kad *sam video jedan leopard* i sakrio sam se. (S 6)
Otvorio je vrata i *pustio je kanarinac* u slobodu (K 8)

[10] Imenica *deca* gramatički je u jednini, ali semantički označava množinu.

8. Odgovarajući padež, ali neadekvatan predlog zabeležen je u primerima s lokativom koji ima vremensko značenje. Uz imenice *odmor* i *raspust* ostvaren je predlog *u*, umesto očekivanog predloga *na*. U mađarskom bi se u ovim slučajevima pojavio inesiv.

U drugom odmoru svi su znali da je Gordana dobila pismo. (K 5)
U raspustu sam bila na more. (G 7)

9. Pod uticajem maternjeg jezika nastale su i greške u prostornim konstrukcijama s ciljnim značenjem, koje se ogledaju u upotrebi predloga *na* uz akuzativ toponima. U mađarskom se u tom značenju upotrebljava sublativ, čiji je najčešći ekvivalent srpska konstrukcija *na* + akuzativ. Reč je o specifičnoj upotrebi sublativa uz nazive gradova, tj. o upotrebi padeža koji ukazuju na spoljni prostorni odnos, umesto padeža za unutrašnji prostorni odnos.[11] U srpskom se predlog *na* pojavljuje ukoliko je toponim na uzvišenom terenu, inače se upotrebljava predlog *u*.[12]

Ja sam *putovala na Sentu*. (S 5)
Ja sam *putovala se na Kragujevac*. (K 5)

10. Zaključak: Analiza zabeleženih primera potvrđuje da ovladavanje pravilnom upotrebom padeža i predloško-padežnih konstrukcija u srpskom jeziku nije lak proces i da u tome uticaj mađarskog jezika nije zanemarljiv. Gledano s metodičke strane, uvid u tipične greške može doprineti boljoj organizaciji nastave srpskog kao nematernjeg jezika tako što će se osmisliti nastavni materijal koji će biti usmeren na uvežbavanje onih struktura u kojima se najčešće greši.

Prihvatajući interferenciju kao realnost u procesu ovladavanja drugim jezikom, u svim prikazanim slučajevima može se govoriti o aktivnom odnosu učenika prema jeziku koji usvajaju jer oni zapravo primenjuju ono što su ranije usvojili, bilo da je u pitanju maternji jezik ili jezik koji uče. Iako su u pitanju greške, primeri koji su u ovom radu prikazani pokazatelj su napretka učenika u usvajanju srpskog jezika i njihove težnje da se slobodno izražavaju.

---

[11] Ova je upotreba posebno uočljiva kod gradova koji imaju varijantu na mađarskom jeziku kao što su Novi Sad – Újvidék, Senta – Zenta i dr.

[12] Na činjenicu da izbor jednog od ova dva predloga zavisi i od nekih drugih okolnosti pažnju skreće N. Arsenijević (Арсенијевић 2008: 153–155).

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Burzan, Mirjana, Vladislava Petrović, Jožef Vajda (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije. Szerb-magyar igei vonzatok szótára*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Nádasdy Ádám (2001). "Ban"-ban az igazság? [Magyar Narancs, 2001/03/15] http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/09.html

Vajda, Jožef (1976). *Padežne mesne i vremenske konstrukcije*. Novi Sad: Institut za hungarologiju.

***

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Арсенијевић, Нада (1993). О посесивним и егзистенцијалним реченицама са глаголом имати и њиховим мађарским еквивалентима, Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVI/2, 61–69.

Арсенијевић, Нада (1995). Хабео и егзистенцијалне реченице са глаголом имати у мађарско-српском двојезичку. *Педагошка стварност* XL/1–2. Нови Сад, 66–74.

Арсенијевић, Нада (1999). Проблеми у реализацији предлошко падежних конструкција у српском као секундарном језику. *Зборник радова VI симпозијума Контрастивна језичка истраживања*. Нови Сад: Филозофски факултет, 370–375.

Арсенијевић, Нада (2008). Прилог проучавању семантике конструкција с предлозима *у* и *на*. *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 151–161.

Бабић, Биљана (2016). Грешке у употреби облика локатива на почетним нивоима учења српског језика као страног. *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: зборник у част Љиљани Суботић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 703–726.

Бабић, Биљана (2018). Унутарјезичке грешке у употреби облика акузатива у српском језику као страном. *Српски језик* XXIII, 583–600.

Пипер, Предраг, Иван Клајн (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

О УПОТРЕБИ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА КОД МАЂАРСКО – СРПСКИХ ДВОЈЕЗИЧНИХ УЧЕНИКА[1]

1. Вокативност се може посматрати као семантичка категорија која припада категоријалном комплексу апелативности, сложеном систему разноврсних језичких средстава којима говорник скреће пажњу саговорника и покушава да утиче на његово понашање (Пипер 2005: 650). Њен граматички облик је вокативни израз који, морфолошки, може садржавати именицу у облику вокатива. У падежном систему српског језика вокатив није синтаксичко-семантичка већ управо морфолошка и прагматичко-семантичка категорија (Антонић 2005: 126). Сврстава се, као и номинатив, у групу независних падежа. Употребљава се, по правилу, у ситуацијама обраћања, дозивања, скретања пажње, при чему се у вокативу налази појам на који су ове комуникативне активности усмерене.

Облик вокатива се, тако, појављује у директивним исказима, исказима у којима говорник подстиче саговорника на неки поступак, и тада је, често, у корелацији с императивом (уп. *Милице, додај ми, молим те, ону књигу*). У писаном дискурсу, у писмима, појављује се као средство којим се реализује чин поздрављања (Поповић 2005: 1051), при чему се уз именицу остварују атрибути типа *поштовани, цењени, драги* чиме се реферише и о степену дистанцираности/интимности обраћања (уп. *Поштована госпођо Марковић, Драга моја Милице*).

У вокативу се, по природи ствари, налазе бића која могу разумети исказ и реаговати на њега. Мање је уобичајена, истовремено и експресивно и емоционално обележена, ситуација обраћања појмовима или бићима која немају способност разумевања (уп. *Ој, месече, звездо сјајна, ...* (народна песма)). Такви случајеви изражавања вокативности представљају персонификације (Пипер 2005: 650).

Управо је пример овакве употребе вокатива био повод да се овом падежу посвети више пажње. Наиме, у изведби једне мађарско – српске билингвалне особе стихови познате песме гласили су овако: *Ој свијетло мајско зоро, Мајка наша Црно Горо*. Наметнуло се питање да ли је ово појединачни случај, и, уколико није, које карактеристике српског језика

[1] Рад је објављен 2008. у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* XXXIII/2, 371–390.

доводе до оваквих грешака, а тиме и питање у којим се ситуацијама највише греши.

2. Познато је да при усвајању неког другог (нематерњег, страног) језика матерњи језик може да наметне нека своја правила, те да се услед тога јављају грешке у језику који се усваја.[2] Проблем могу представљати и категорије које постоје у једном, али не постоје у другом језику. Некада се грешке јављају и под утицајем тзв. унутарјезичке аналогије, односно под утицајем раније научених правила у оквиру једног језика. Да би се објаснила природа евидентираних грешака потребно је, значи, сагледати ситуацију у два језика.

2.1. Речено је, већ, да је вокатив у српском језику морфолошка категорија. Именице добијају различите наставке за вокатив у зависности од врсте деклинације којој припадају и неких гласовних карактеристика.

Тако именице мушког рода на сугласник добијају наставак *-е* (*брат – брате, голуб – голубе*) при чему код именица које се у номинативу завршавају на задњонепчане сугласнике долази до палатализације (*војник – војниче, друг – друже, дух – душе, месец – месече, кнез – кнеже*[3]). Наставак *-у* добијају именице мушког рода чија се основа завршава на палатални или препалатални сугласник (*младић – младићу, пријатељ – пријатељу, крај – крају, миш – мишу*).[4]

Именице средњег рода на *–о* и *–е* имају једнаке наставке у номинативу, акузативу и вокативу једнине (*село, Сунце*).

Именице женског рода (и природног мушког рода) са завршетком на *-а* као регуларни наставак за вокатив имају *-о* (заједничке: *кућа – кућо, звезда – звездо* и властите са дугоузлазним акцентом: *Нада – Надо, Пера – Перо*). Већина личних имена (*Вера, Никола*) и неки родбински називи (*мама, тата, деда, баба, стрина, ујна*) имају вокатив једнак номинативу. Вокатив са

[2] О утицају матерњег језика на други језик, о појму интерференције, његовим различитим тумачењима и типовима, као и о неким карактеристичним интерферентним појавама у језику ученика мађарске националности уп. М. Бурзан (1984).

[3] Сматра се да се палатализација извршила и у именицама чија се основа завршава зубним сугласницима *с* и *з* (Стевановић 1964: 120).

[4] Именице на *-р* колебају се између ова два наставка, те је процењено да се овом приликом не укључе у тестове. Такође су изостављене именице код којих долази до више гласовних промена.

завршетком -*о* именица за означавање ових односа обележен је или значењем 'од милоште', или изразите наклоности (*мамо, тато*), или погрдним и увредљивим значењем (*Стрино једна! Бабо једна!*) (Стевановић 1964: 234–235). Ипак, уобичајен вокатив именице *бака* гласи *бако*. Тросложне и вишесложне именице са завршетком на -*ица* имају вокатив на -*е* (*Милица – Милице, Јовица – Јовице, другарица – другарице*). Именице са овим завршетком, а које се односе и на мушкарце и на жене и имају погрдну нијансу значења, јављају се и са вокативом на -*о* и са вокативом на -*е* (*кукавица – кукавице/кукавицо, пијаница – пијанице/пијаницо*).

Именице женског рода које се завршавају на сугласник у вокативу (као и у готово свим осталим падежима) имају наставак -*и*.

Српски језик карактеришу и многа правила конгруенције. Једно од таквих правила јесте и слагање придева с именицама у роду, броју и падежу. Поред тога, у српском језику разликују се неодређени и одређени вид придева. Тако вокатив мушког рода придева, по правилу, има наставак одређеног вида -*и* (*зелен – зелени*).[5] Вокатив придева средњег и женског рода обликом је једнак номинативу (*зелено, зелена*).[6]

Правила конгруенције, дакле, захтевају прилагођавање облика придева роду именице, што, наравно, не подразумева исте наставке за придев и именицу. Синтагме у вокативу често карактерише и појављивање присвојне заменице у првом лицу како за означавање припадања једном лицу (*мој, моја, моје, моји, моје, моја*) тако и за означавање припадања већем броју лица (*наш, наша, наше, наши, наше, наша*), што додатно усложњава проблем конгруенције. Видимо да су далеко ређа подударања у наставцима (*Драга моја Вера*) у односу на неподударања (*Драги мој Милоше, Драги наш пријатељу, Земљо моја мила, Село моје равно, Хладна ноћи*).

2.2. Насупрот овако сложеној ситуацији у српском језику стоји мађарски језик у којем, иако постоје падежни наставци, не постоји наставак за вокатив (Andrić 2002: 141). У ситуацијама у којима се у српском језику

[5] "Вокатив придева неодређеног вида се, управо, врло ретко употребљава, али кад се употреби, за њега се, дакле, узима облик одређеног вида. Додуше, нарочито у песмама нису необични ни облици вокатива као у примерима: *Зелен боре, усред горе. – Млад јуначе, делијо незнана! – Слушај ме, добар човече!* Али иако је овде употребљен облик придева неодређеног вида, тј. облик који је једнак с номинативом неодређеног вида, то по значењу и није неодређени вид." (Стевановић 1964: 263)

[6] Акценатске разлике које постоје између неодређеног и одређеног вида овом приликом нису анализиране јер се провера употребе вокатива вршила писменим путем.

употребљава вокатив (првенствено дозивање и обраћање) у мађарском ће се употребити облик номинатива.[7] Следећи битан моменат јесте чињеница да мађарски језик не познаје граматичку категорију рода, а не постоји ни разликовање придевског вида. У мађарском, у неутралном реду речи,[8] нема ни конгруенције у падежу, односно чак и када именица добије наставак за падеж (разуме се у неким другим ситуацијама, не и у онима у којима се у српском очекује вокатив) у мађарском атрибут стоји у номинативу, за разлику од српског језика.

3. Да би се проверила овладаност употребом вокатива код ученика чији је матерњи језик мађарски и који српски језик уче као нематерњи, сачињен је тест који се састојао од три типа задатака (уп. Прилог 1). У првом се од ученика тражи да синтагму дату у номинативу ставе у одговарајући облик, при чему контекст намеће употребу вокатива. Другим се задатком проверава овладаност облицима вокатива у започињању писма. Трећи је задатак везан за специфичну употребу вокатива у обраћању неживим појмовима, карактеристичну за поетски језик. Ово је уједно био и најзахтевнији задатак јер се од ученика тражило самостално комбиновање елемената (придева и именице), стављање у вокатив уз вођење рачуна о конгруенцији у роду, при чему род ових именица није и природни род.

Ученици се са облицима вокатива сусрећу у нижим разредима. Већ од првог разреда програм предвиђа овладавање комуникативним ситуацијама ословљавања, исказивања молбе, жеље, захваљивања, у којима се очекују и облици вокатива. У оквиру језичких модела увежбавање облика другог лица једнине императива уз вокатив личних имена предвиђено је у другом разреду, а у трећем увежбавање и вокатива заједничких именица. Очекује се да се усвојене структуре понављају из разреда у разред и обогаћују новим примерима и новом лексиком. За писмено изражавање оспособљавају се од трећег разреда, најпре за бележење орално усвојених садржаја, а од петог

[7] Е. Андрић (2002: 141) скреће пажњу и на то да се у таквим приликама именицама у номинативу често додају присвојни лични наставци: *Nyugtalanító jelenség,* ***fiam****, a kezdődő szenilitás jeladása (DT 117) – Uznemirujuća pojava,* ***sine****, znak početka senilnosti (DT 126)*.

[8] „Pridevima se, kao i imenicama, mogu dodati razni nastavci. Međutim, pridev u broju i padežu kongruira sa imenicom samo kada je u funkciji apozicije, i ukoliko je deo imensko-glagolskog predikata: ***Csinos*** *lánnyal közeledett. – Približavala se sa* ***zgodnom*** *devojkom.* ali*: Egy lánnyal,* ***csinossal*** *közeledett. – Približavala se sa nekom devojkom,* ***zgodnom***.“ (Andrić 2002: 53).

разреда усвајају и специфичне облике писаног дискурса, као што су, на пример, писање позивнице, честитке и писма уз правилно коришћење комуникативних функција. Са облицима вокатива ученици се сусрећу и у песничком језику обрађујући поетске текстове који се налазе у читанкама. Очекује се да су ученици до краја шестог разреда до одређеног нивоа глобално савладали језички систем. У даљем раду учење граматике има за циљ да изгради поимање о функционисању језичких појава у систему и да развије способност ученика да сами исправљају грешке. У оквиру граматике се, тако, ови ученици детаљније упознају с карактеристикама именица и с падежним системом српског језика у седмом разреду.

Тестирање је обављено у вишим разредима (од 5. до 8) две новосадске основне школе. Обухваћено је укупно 50 ученика. Новосадска средина се, према језичком и националном саставу, убраја у мешовиту средину, што, по правилу, значи да ови ученици боље владају српским језиком у односу на ученике из хомогених средина. Тест је сачињен тако да се на основу њега могу извести закључци како о степену овладаности облицима вокатива, тако и о степену овладаности конгруенцијом у оквиру синтагме у вокативу. Вођено је рачуна о томе да је у примерима заступљена фреквентна, ученицима већ позната лексика. Овом приликом анализа је обухватила само облике једнине.

4. Добијени резултати (уп. Прилог 2) већ на први поглед показују да грешке у употреби вокатива и вокативних синтагми нису ретка појава јер је од укупно 1330 реченица у којима је требало употребити вокатив забележено 525 грешака, уз напомену да у ову статистику нису ушли неурађени задаци, а то би знатно повећало број грешака.

4.1. Једна од најчешћих грешака јесте употреба облика номинатива уместо вокатива, што се и могло очекивати због разлике у два језика. На ову појаву, међутим, може утицати и чињеница да многе именице у српском језику немају посебан вокативни облик, већ је он једнак номинативу (уп. примере код Пипер 2005: 655).

Од именица женског рода са завршетком на *-а* најчешће се у номинативу појавила именица *бака* (24). Овде је могућ утицај именица из семантичког круга родбинских односа чији је вокатив једнак номинативу. Велика је учесталост остваривања у номинативу и именица *брига* (17) и *срећа* (13) у примерима *бриго моја* и *срећо мамина*. Ова се појава може објаснити тежњом ка уједначавању наставака у синтагмама које подсећају на устаљене изразе. Неретко су у номинативу и друге именице ове деклинације: *земља*

(17), *домовина* (14), *голубица* (9), *вештица* (9), *звезда* (8), *мува* (4), *бубица* (3). Атрибути уз ове именица имају наставак *-а* те је највероватније он утицао да и наведене именице задрже овај наставак.

Именице мушког рода такође се често појављују у номинативу: *месец* (10), *поток* (9), *човек* (8), *миш* (7), *младић* (5), *голуб* (4), *дечак* (2).

У номинативу су забележене и именице женског рода на сугласник: *младост* (14), *ноћ* (12), *јесен* (12).

У примерима у којима се појављују две именице од којих прва има улогу социјалног идентификатора (*госпођа/господин/другарица/друг*), односно експлицира родбинску везу (*стриц*), док је друга властито име/презиме, у задатку у којем се од ученика тражи започињање писма, половина тестираних ученика определила се да именицу *госпођа* остави у облику номинатива: *Драга/поштована госпођа Марковић* (25). Неки ученици, који су употребили вокатив ове именице, настојали су да на неки начин обележе и презиме: *госпођо Марковићка* (1)/*Марковића* (1)/*Марковићу* (1), иако женска презимена у српском немају вокативни облик (Пипер 2005: 655). За разлику од женских, вокатив мушких презимена на *-ић* мора имати завршетак *-ићу* (Клајн 2004: 120). Ипак, већина је ученика и презиме *Марковић* које се односи на мушку особу оставила у номинативу (39). Уз ово презиме често је и именица *господин* остајала у номинативу (18).

У синтагми која је у вокативу требало да гласи *драга/цењена/поштована другарице Милице* забележене су следеће ситуације: обе именице налазе се у номинативу (15), само је властито име у номинативу (5), именица *другарица* је у номинативу док је властита у вокативу (1). У синтагми чији је правилни вокатив *драги/цењени/поштовани друже Јоване* такође је значајан број примера у којима су обе именице у номинативу: *друг Јован* (14), а знатно мање је комбинација са вокативом именице *друг* и номинативом властите именице: *друже Јован* (4). И у примеру са експлицираним родбинским односом фреквентни су примери са обе именице у номинативу: *стриц Васа* (17), а није мали ни број примера са вокативом заједничке и номинативом властите именице (10).

4.2. Фреквентне су и грешке које се испољавају у реализовању погрешног облика вокатива.

Погрешан облик вокатива најчешће се појављује код именица мушког рода. Тако се уместо очекиваног наставка *-е* појављује наставак *-у* у следећим примерима: *потоку* (23), *Месецу* (19), *дечаку* (6), *човеку* (4), *голубу* (2). Ово су уједно и именице код којих у правилном облику вокатива долази до палатализације, те се не искључује могућност да ова гласовна промена

представља потешкоћу. Приметно је највећи број ових грешака код именица *поток* и *Месец* чији вокативи треба да гласе *поточе* и *Месече*. Наставак -*че* у српском језику је суфикс за творбу деминутива (*прозор – прозорче*). Ученици често чују деминутиве с овим суфиксом (*маче, куче*). Могуће је да и овај моменат утиче на то да се ученици определе за наставак -*у*, који им „више личи“ на падежни наставак (Н: *прозор* – В: *прозору*; Н: *поток* – В: **потоку*).

Само је један ученик употребио погрешан наставак за вокатив именице *Јован* - *Јовану*.

Наставак -*е* уместо наставка -*у* забележен је у следећим примерима: *мише* (7), *младиће* (3), *Марковиће* (1). Код именице *миш* управо је могућ утицај претходног увежбавања именица код којих долази до палатализације (*дух – душе, сиромах – сиромаше*). Није занемарљив број ученика који су направили деминутив ове именице *мишићу* (6). Један забележен пример погрешног облика презимена *Марковић* вероватно је настао под утицајем именице *господин* чији је облик вокатива коректно употребљен (*господине Марковиће*). Насупрот овоме, могуће је да је управо под утицајем коректно употребљеног вокатива презимена *Марковић* настао погрешан облик вокатива именице *господин* (*господину Марковићу)*. Три ученика погрешила су у облику вокатива именице *стриц* (*стрице Васа, стрице Васо*), односно није извршена палатализација.

Није забележено много грешака у облицима вокатива именица средњег рода. Могуће је да су настале из потребе да се вокатив обележи неком разликом у односу на номинатив с обзиром на то да би требало да имају једнаке наставке: *Сунцу* (4), *Сунче* (3), *Сунцо* (1), *селу* (2).

Код именица женског рода на -*а* забележена је само погрешна употреба наставка -*о* уместо очекиваног -*е*: *бубицо* (9), *вештицо* (8), *голубицо* (2). Наставак -*о* има већина именица ове промене, те је то могућ утицај, али није искључен ни утицај емотивно обележеног значења облика који се такође употребљавају с овим наставком, било да имају погрдно било да имају значење наклоности. Само је један ученик употребио облик *дедо*, што би могло да се прихвати као обележен облик, мада је више вероватно да је омашка.

Употреба одговарајућих облика именица женског рода на сугласник често представља проблем овим ученицима јер их сврставају у именице мушког рода. Тако су и настали облици: *јесену* (4), *јесене* (1), *ноћу* (2), *ноће* (2).

4.3. Анализа, даље, показује да се често јављају и грешке у конгруенцији.

Грешке у конгруенцији у роду, када је управна реч именица мушког рода, примећују се у реализовању придева у средњем уместо у мушком роду: *хеј тамно Месецу* (1), *чудно човек* (1), *плашљиво миш* (1), *тихо дечаче* (1). Тежња ка уједначавању наставака види се у примерима у којима уз правилан облик вокатива који има наставак *-у* и придев добија исти наставак: *високу младићу* (1), *плашљиву мишу* (1). Са по једним примером заступљене су следеће грешке: погрешан падежни облик придева – *потоку мог бистрог* (1), погрешан и род и падеж придева – *тиху дечаче* (1), присвојна заменица у женском роду – *моја бистар потоку* (1)

Код именица женског рода на *-а* уочљива је тежња ка прилагођавању наставка атрибута наставку именице и када је облик вокатива коректан: *муво једно досадно* (1), *муво једна досадно* (5), *срећо мамино* (2), *тамно земљо* (1), *мојо топао домовино* (1), *храбра нашо домовино* (1), *моја драго земљо* (1), *моја земљо далеко* (1), *светло звездо* (1), *моја сјајно звездо* (1), али и када је погрешан: *вештицо мало* (1), *дедино голубицо* (1), *бубицо моја драго* (1). Могуће је да се у примерима *голубице дедино* (1) и *голубица дедино* (1), с присвојним придевима у средњем роду, налази утицај тепања где су честе именице средњег рода (уп. *сунце/злато дедино*). Наставци су уједначени и када је читава синтагма остварена у плуралу: *моје звезде светле/златне/сјајне/драге* (4), *бубице моје драге* (1).

Уз именице женског рода атрибути су понекад остварени и у мушком роду: *досадни муво* (1), *брига мој* (1), *мој топли домовино* (1), *моја таман земља* (1), *земља моја топао* (1), *мој драга земља* (1), *драг/цењен другарица Милица* (3).

Правила конгруенције налажу да уз именице природног мушког рода које се завршавају на *-а* атрибут стоји у мушком роду. Грешка која се испољава у употреби женског рода атрибута уз ове именице честа је појава код мађарско – српских двојезичних говорника. У настави српског као нематерњег језика много се пажње посвећује увежбавању конгруенције у овим случајевима, а резултат тога јесте и релативно мали број грешака овога типа у односу на очекиван: *драга тата* (1), *драга стриц Васа* (1), *поштована стриче Васа* (1)

Када је управна реч именица средњег рода, грешка у конгруенцији најчешће се испољава у реализовању атрибута у мушком роду: *Сунце мој топли/далеки/светли* (4), *мој далеки Сунце* (2), *далеки/светли/топли Сунцу* (4), *мој топли Сунче* (3), *Сунцо далек мој* (1), *мој село златан/село мој светао* (2), *селу мој тамни* (1). Само су у једном примеру атрибути у женском роду: *Моја светла селу* (1). Такође није чест случај да је један атрибут коректног, а

други погрешног рода: *моје топао Сунце* (1), *моје село тамна* (1), нити да се уместо сингулара појави плурал: *Моја далека Сунца* (1)

Сврставање именица женског рода на сугласник међу именице мушког рода, што је чест случај код ових ученика, последица је аналогије јер су именице на сугласник у српском језику далеко чешће мушког рода. Самим тим је и остваривање атрибута уз ове именице у мушком роду очекивана појава: *хладни/лепи мој јесен* (5), *мој сјајан/тужан јесен* (3), *мој светли/златни/тужни јесену* (4), *јесене мој хладни* (1), *мој златан/светао/тужан младост* (4), *мој хладни/тамни ноћу* (2), *мој тамни ноће* (1), *бистар/топао ноћ* (2), *мој тамни ноћ* (1). Комбинација различитих родова атрибута забележена је у само једном примеру: *мој бистра ноћ* (1). Такође су се у само једном примеру атрибути појавили у средњем роду: *моје тужно младост* (1). Тежњу за уједначавањем наставака показује пример: *моје далеке ноће* (1). У свим наведеним примерима или је употребљен номинатив или погрешан облик вокатива. Када је облик вокатива коректан, мањи је број примера са погрешним родом атрибута: *мој светао младости* (1), *светло младости* (1), *топли јесени* (1). Дешава се да се читава синтагма пребаци у плурал: *моје топле/бистре/златне ноћи* (3), при чему не можемо поуздано знати да ли је то била намера ученика или је наставак *-и*, који је чест и у плуралу ових именица, утицао и на облике атрибута. Погрешан падежни облик не може се сматрати карактеристичном појавом: *јесени мог тужног* (1), *златнога младости мог* (1).

4.4. Употреба неодређеног уместо одређеног придевског вида могла је бити евидентирана само у мушком роду, с обзиром на то да у средњем и женском роду не постоји обличка разлика.

Велика учесталост појављивања придева у неодређеном виду забележена је када је он употребљен уз облик номинатива ових именица: *цењен/поштован господин Марковић* (9), *мој бистар/тужан поток* (7), *цењен/поштован/драг друг Јован* (5), *драг/поштован стриц Васа* (4), *мој златан/далек/драг Месец* (5), *бео голуб* (1), *чудан човек* (1), *плашљив миш* (1), *мој бистар поточић* (1).

Употреба неодређеног вида придева евидентирана је и уз облике вокатива именица (и уз исправне и уз погрешне облике): *чудан човече* (7), *чудан човеку* (1), *бео голубе* (6), *бео голубу* (1), *бео голубо* (1), *висок младићу* (1), *висок младиће* (1), *тих дечаку* (1), *плашљив мишићу* (2), *светао Месецу* (1), *мој хладан Месецу* (2), *сјајан Месече* (1), *мој бистар/тужан потоку* (2), *моја бистар потоку* (1), *цењен господину Марковићу* (1), *цењен господине*

Марковићу (1), *поштован друже Јоване* (1), *поштован стриче Васа* (1), *цењен/поштован тата* (2), *цењен деда* (2).

Неодређени вид придева мушког рода појавио се и уз именице чији је род погрешно идентификован: *мој светао/златан/тужан младост* (4), *мој светао младости* (1), *мој сјајан/тужан јесен* (3), *бистар/топао ноћ* (2), *моје топао сунце* (1), *мој село златан* (1), *село мој светао* (1), *моја таман земља* (1), *земља моја топао* (1). До ове појаве долазило је, најчешће, у трећем задатку, у којем су ученици сами правили спојеве придева и именица, мада су забележени примери и у другом задатку, где су такође придеви одвојени од именица: *драг/цењен другарица Милица* (3).

Треба имати у виду да су у тесту били дати облици неодређеног вида придева, што је свакако могло утицати на то да одређени број ученика задржи ове облике.

5. Закључак: Тестови су потврдили претпоставку да правилна употреба вокатива у српском језику може представљати тешкоћу код ученика чији је матерњи језик мађарски. Грешке које су евидентиране узроковане су, с једне стране, показаним разликама између српског и мађарског језика, а, са друге стране, морфолошким карактеристикама као и правилима конгруенције који важе у српском језику.

Утицају мађарског језика можемо приписати грешке које се испољавају у употреби облика номинатива уместо вокатива, мада се не може искључити ни чињеница да ни у српском језику немају све именице посебан вокативни облик. Унутарјезичка аналогија, тј. утицај претходно усвојених правила српског језика, првенствено се огледа у погрешним облицима вокатива, грешкама у конгруенцији и употреби придевског вида. У настави српског као нематерњег језика много се пажње посвећује усвајању и увежбавању правилне конгруенције. Ученици се на ово навикавају најпре у оквиру оних језичких модела у којима се наставци подударају (уп. *лепа девојка, лепе девојке, лепу девојку, мало село* и сл.), те многе грешке у конгруенцији можемо објаснити тежњом да се она оствари путем уједначавања наставака. Ипак, овако велики број евидентираних грешака упућује на потребу да се у настави чешће организују разноврсне вежбе које ће за циљ имати управо усвајање правилне употребе вокативних конструкција.

Прилог 1.

Тест

1. Допуни реченице одговарајућим облицима речи у загради.

Ај, ти, _____, дохвати ми, молим те, ону књигу. (висок младић)
Бежи, _____! (мува једна досадна)
Хајде, _____, склони ове своје ствари. (бубица моја драга)
Зашто ти, _____, не прићеш мало ближе? (тих дечак)
Полети _____! (бео голуб)
Хајде, _____, седи мало и учи. (срећа мамина)
Опет си, _____, дирала моју шминку. (вештица мала)
Како ти, _____, увек све знаш? (чудан човек)
Не бој се, _____, нећу ти ништа. (плашљив миш)
_____, пређи на другога. (брига моја)
Дођи, _____, причај шта има ново. (голубица дедина)

2. Започни писмо. Наведене речи употреби у одговарајућем облику. Додај и придеве: *поштован, цењен* и *драг*.

(госпођа Марковић) _____
(господин Марковић) _____
(другарица Милица) _____
(друг Јован) _____
(тата) _____
(стриц Васа) _____
(наша бака) _____
(деда) _____

3. Замисли да си песник. Обрати се **звезди, месецу, сунцу, домовини, земљи, јесени, младости, селу, потоку, ноћи**. Уз њих употреби и придеве: **сјајан, драг, далек, топао, таман, светао, тужан, златан, хладан, бистар**. Можеш додати и присвојну заменицу **мој** у одговарајућем роду.

_____ _____
_____ _____
_____ _____
_____ _____
_____ _____

Прилог 2.

Табеларни приказ забележених грешака

1. задатак

	V (6 уч.)	VI (14 уч.)	VII (12 уч.)	VIII (18 уч.)	Ук (50)
високи младић	1	3	1		5
високи младиће	1	1			2
високу младићу		1			1
висок младићу				1	1
висок младиће				1	1
мува једна досадна	1	3			4
муво једна досадно		2		3	5
муво једно досадно				1	1
досадни муво				1	1
муву досадно			1		
бубица моја драга	1	1	1		3
бубицо моја драга	1	1	1	5	8
бубицо моја драго				1	1
бубице моје драге		1			1
тихи дечак		1	1		2
тихи дечаку		2		3	5
тих дечаку			1		1
тиху дечаче			1		1
тихо дечаче				1	1
тих дечко	1			2	3
тихи дечко		1	1	1	3
бели голуб	1	1		1	3
бео голубе	1	2	2	1	6
бели голубу				1	1
бео голуб		1			1
бео голубу			1		1

бео голубо				1	1
срећа мамина	1	7	2	3	13
срећо мамино			1	1	2
вештица мала	1	5	2	1	9
вештицо мала		2	1	4	7
вештицо мало				1	1
чудни човек		1	1	1	3
чудан човек	1	1	2		4
чудно човек				1	1
чудни човеку			2	1	3
чудан човеку			1		1
чудан човече		4	1	2	7
плашљиви миш		3	1	1	5
плашљив миш			1		1
плашљиви мише		2	1	4	7
плашљиви мишићу		2	1	1	4
плашљив мишићу		1	1		2
плашљиву мишу	1				1
плашљиво миш				1	1
брига моја	2	7	4	3	16
брига мој			1		1
голубица дедина		2	3	3	8
голубицо дедина				1	1
дедино голубицо			1		1
голубице дедино				2	2
голубица дедино				1	1
укупно	14	58	38	56	166

2. задатак

	V (6 уч.)	VI (14 уч.)	VII (12 уч.)	VIII(18 уч.)	Ук (50)
Драга/поштована госпођа Марковић	5	6	8	6	25
Госпођо Марковићка					1
Драга госпођо Марковића				1	1
Поштована госпођо Марковићу				1	1
Драги/поштовани/цењени господине Марковић	2	5	5	9	21
Господин Марковић		2	2	2	6
Цењен/Поштован господин Марковић	2	4	1	2	9
Поштовани/драги господин Марковић			2	1	3
Цењен господину Марковићу			1		1
Господине Марковиће				1	1
Цењен господине Марковићу				1	1
Драга/мила моја другарица Милица	1	5	2	4	12
Драга другарице Милица	1		2	2	5
Драга другарица Милице			1		1
Драг/Цењен другарица Милица		3			3
Поштовани/драги друг Јован		8		1	9
Цењен/поштован/драг друг Јован		2	1	2	5
Драги/поштовани друже Јован			3	1	4
Поштован друже Јоване			1		1
Драги друже Јовану		1			1
Драга тата			1		1
Цењен/поштован тата		1		1	2
Драги/поштовани стриц	1	7	2	2	12

Васа					
Поштован/драг стриц Васа		2	1	1	4
Драги/поштовани стриче Васа		1	4	1	6
Поштован стриче Васа				1	1
Поштовани/драги стрице Васа	1			1	2
Цењени стрице Васо		1			1
Поштована стриче Васа			1		1
Драга стриц Васа				1	1
Драга/цењена наша бака	2	9	6	5	22
Драги наша бака				1	1
Драги нашо бака		1			1
Цењен деда			2		2
Цењени дедо			1		1
Поштовани деко			1		1
укупно	15	58	48	48	169

3. задатак

	V (6 уч.)	VI (8 уч.)	VII(11 уч.)	VIII(13 уч.)	Укупно 38[9]
Далеки/мој тамни/драги Месец	2		1	2	5
Мој златан/далек/драг Месец	2		2	1	5
Мој сјајни/драги/светли Месецу	2	4	5	4	15
Светао/мој хладан Месецу		1	2		3
Хеј тамно Месецу			1		1
Сјајан Месече			1		1
Моја месечино далека				1	1
Моја светло месечино		1			1
Мој бистри/хладни поток		1		1	2
Мој бистар/тужан поток	2		3	2	7
Бистри/хладни мој потоку	3	5	4	6	18
Мој бистар/тужан потоку			1	1	2
Моја бистар потоку		1		1	2
Мој бистар поточић		1			1
Потоку мог бистрог			1		1
Сунце мој топли /мој далеки/светли сунце	1	1		2	4
Моје топао Сунце		1			1
Далеки/топли/светли Сунцу		2	1	1	4
Мој топли Сунче			1	2	3
Сунцо далек мој			1		1
Моја далека Сунца			1		1
Мој село златан / село мој светао	1		1		2
Моје село тамна				1	1
Селу мој тамни	1				1
Моја светла селу			1		1
Моја домовина тужна/драга/топла /моја	2	4	5	3	14

[9] Укупан број ученика који су урадили овај задатак мањи је од укупног броја тестираних ученика, тј. 12 ученика није урадило 3. задатак.

далека/хладна/драга/тужна домовина					
Храбра нашо домовино		1			1
Мој топли домовино				1	1
Мојо топао домовино			1		1
Моја тамна/хладна/драга/сјајна земља	2	3	3	6	14
Моја таман земља /Земља моја топао		1	1		2
Моја драго земљо / Моја земљо далеко			2		2
Тамно земљо	1				1
Мој драга земља			1		1
Моја сјајна/далека/светла/златна звезда	2	1	3	2	8
Моја сјајно звездо		1			1
Светло звездо				1	1
Моје звезде светле/златне/сјајне/драге	1	2		1	4
Моја тужна/светла/хладна јесен		1	2	1	4
Хладни/лепи мој јесен / Мој тужан/таман јесен		1	3	1	5
Сјајан/тужан јесен	2			1	3
Мој светли/златни/тужни јесену				4	4
Топли јесени	1				1
Јесени мог тужног			1		1
Јесене мој хладни				1	1
Моја далека/сјајна/ златна/драга/тамна/лепа младост	1	3	1	4	9
Мој златан/светао/тужан младост	2		2		4
Моје тужно младост				1	1
Мој светао младости		1			1
Светло младости				1	1
Златнога младости мог			1		1

Моја хладна/тамна/тужна ноћ		3	2	3	8
Мој бистра ноћ				1	1
Мој тамни ноћ			1		1
Бистар/топао ноћ	2				2
Мој хладни/тамни ноћу		1		1	2
Мој тамни ноће			1		1
Моје далеке ноће	1				1
Моје топле/бистре/златне ноћи				3	3
укупно	31	41	57	61	190

ЛИТЕРАТУРА

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика падежа*. У Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Клајн, Иван (2004). *О облицима речи*. У Ивић, Павле и др. *Српски језички приручник. Друго, допуњено и измењено издање*. Београд: Београдска књига.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика.* У Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Поповић, Људмила (2005). *Комуникативне функције просте реченице*. У Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I Фонетика, Морфологија*. Београд: Научно дело.

O NEADEKVATNOJ UPOTREBI VEZNIKA *DA* KOD MAĐARSKO-SRPSKIH DVOJEZIČNIH OSOBA[1]

1. Sistem maternjeg (primarnog, dominantnog) jezika dvojezične osobe, zna se, može da izazove greške u upotrebi drugog jezika kojim se takva osoba služi. Ova konstatacija odnosi se na sve jezičke nivoe. Brojna su i istraživanja koja se bave pomenutom problematikom. Ovom prilikom razmatraću ogrešenja koja se ispoljavaju u nekorektnoj upotrebi veznika *da* u srpskom jeziku, a koja su registrovana u produkciji mađarsko–srpskih bilingvalnih lica.[2] Cilj mi je da utvrdim u kojim se sintaksičko-semantičkim okolnostima ova odstupanja od uzusa pojavljuju, kao i uzroke njihovog nastanka. Primeri su zabeleženi u pisanom izrazu Mađara, učenika viših razreda osnovnih škola u Novom Sadu, Subotici i Bačkom Gradištu, koji nastavu pohađaju na maternjem jeziku.

2. Veznik *da* u savremenom srpskom jeziku semantički je prazan, neutralan, te može uvoditi različite vrste zavisnih rečenica.[3] On je najčešći veznik dopunskih rečenica, odnosno onih zavisnih rečenica kojima se „ekspliciraju 'predmeti' različitih intelektualno-komunikativnih i drugih aktivnosti, odnosno otkriva se njihova 'materijalna, predmetna sadržina', a ekspliciraju se i 'predmeti' izrečenih ocena, tj. subjektivnog viđenja nejezičke stvarnosti" (Petrović 1997: 80) Međutim, u nekim sintaksičko-semantičkim okolnostima, veznik *da* nije odgovarajući element veze između upravne i dopunske predikacije. U svojoj građi beležila sam upravo ovakve slučajeve. Ovde ću ih razvrstati prema tipu upravnog predikata. Navodim, najpre, primere sa glagolskim predikatom u glavnoj rečenici:

(1) *Ne volim da sam najstarije dete* u porodici. (NS, VII)
(2) Jako mu *se svidelo da je kod tate*. (NS,VIII)

---

[1] Rad je objavljen 2003. u *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/2, 215–222

[2] Od bogate literature koja se bavi fenomenom interferencije navešću samo neke radove u kojima autori konstatuju uticaj mađarskog jezika na srpski, a koji se ogleda u nekorektnoj upotrebi ovog vezničkog elementa: M. Burzan (1987), J. Jerković (1993), N. Arsenijević (1996).

[3] M. Stevanović navodi primere zavisnih rečenica u kojima veznik *da* vezuje: namerne, željne, imperativne, posledične, uzročne, pogodbene, dopusne, vremenske, odnosne, izrične i načinske. Izdvaja i njegovu vezničku funkciju i „када се употребљава заједно с обликом презента напоредо с инфинитивом, као други део предиката уз глаголе и изразе непотпуног значења" (Стевановић 1969: 789).

(3) Iliji *se nije sviđao da su* došljaci *osećavali* kao kod kuće. (Su, VII)
(4) Meni *se* jako *sviđalo* u toj školi *da smo uvek trebali da idemo* iz jednog razreda u drugi. (Su, VIII).

U navedenim primerima u funkciji predikata glavne rečenice nalaze se glagoli kojima se označavaju raspoloženja, dakle emocionalne situacije. Kada je dopuna ostvarena u prezentu (kao što je to slučaj u primerima (1) i (2)), uz glagole *voleti* i *svideti se*) kao element veze dveju predikacija može da se pojavi veznik *da*. Međutim, prezent je u tom slučaju nemobilnog karaktera, a ispred zavisne rečenice se može uvesti izraz „*da bude*...".[4] Dakle: *ne volim da bude (ovo): ja sam najstarije dete; svidelo mu se da bude (ovo): on je kod tate*. Prezentom bi, u tom slučaju, bila iskazana neovremenjenost, nefaktivnost dopunske predikacije. Međutim, u ovim primerima, značenje je, zapravo, sledeće: *ne volim (ovo): ja sam najstarije dete; svidelo mu se (ovo): on je kod tate*. Uočljivo je da se predikatima ovih dopunskih rečenica iznosi postojeća činjenica, a ne ono što se tek očekuje, te da nije u pitanju nemobilni prezent, već mobilni. Signal mobilnosti prezenta u dopunskoj strukturi, uz ove upravne glagole, jeste veznik *što*.[5] Razume se, dakle, da je i u rečenicama u kojima je dopuna glagola *sviđati se* ostvarena u perfektu (primeri (3) i (4)), korektan veznik *što*. Osim navedenog, bitan je još jedan momenat. Naime, činjenica koja se iznosi u dopunskoj rečenici istovremeno predstavlja i uzrok raspoloženja označenog glagolom u glavnoj rečenici, što, opet, govori u prilog mišljenju da je u ovim rečenicama trebalo ostvariti veznik *što*.[6]

Drugačija je situacija kada se u glavnoj rečenici nalaze glagoli *žaliti, zažaliti, razočarati, radovati se,* uz koje je takođe zabeležena dopunska rečenica sa veznikom *da*:

---

[4] Izrazom „da bude…" M. Ivić označava semantičku vrednost jedinice Exp. (ekspektativnost) koja signalizuje „да се реализовање радње означене предикатом тек очекује" (Ивић 1970: 48).

[5] Iznoseći relevantne momente za razgraničavanje „nemobilnog" od „mobilnog" prezenta, M. Ivić (Ивић 1970: 49) izdvaja i slučajeve u kojima se veznikom *što* signalizuje mobilnost, dok se veznikom *da* signalizuje nemobilnost prezenta u strukturi koja dopunjava glagole pozitivnih emocionalnih situacija. Odnosno, u strukturi sa *što* mogu se pojaviti i drugi vremenski oblici.

[6] I. Grickat (Грицкат 1952: 196–207) ukazuje na činjenicu da do kolebanja u pogledu izbora između ova dva veznika dolazi kada u istom primeru (uz istu reč koja se dopunjuje) prepliću iskazno i uzročno značenje. Ispravnim, ipak, smatra upotrebu veznika *što* kad postoji uzročno značenje.

(5) Bosonogi je bio jako srećan, ali *je* još uvek *žalio da je morao ostaviti* drugove.(NS, VIII)
(6) Pjesnik *je zažalio da je* to *uradio*. (BG, VII)
(7) Najviše me *je razočaralo* to *da* ni jedna moja drugarica *nije došla* da me poseti. (Su, VII)
(8) *Radujem se da je došla*. (NS, VIII)
(9) *Radujem se da ćemo* iduće godine *održati* ovo takmičenje. (BG, VIII)
(10) Ja *sam počeo da se radujem da ću uloviti* ribu pre nego što tata dođe. (NS, VIII)
(11) *Žalio je da neće videti* dečaka i pozdravljati piskom lokomotiva. (NS,VI)

Ovim se glagolima takođe označavaju raspoloženja, ali se uz njih ne može realizovati nemobilni prezent. Zabeleženi primeri pokazuju da su predikati dopunskih rečenica uz ove glagole ostvareni u nekom drugom glagolskom obliku. Oblikom perfekta predikata dopunskih rečenica iskazana je ostvarena radnja, naglašeno je realizovano značenje (up. primere (5), (6), (7) i (8)), dok je dopunskim rečenicama čiji je predikat ostvaren u futuru iskazana radnja koja se smatra sigurnom, odnosno postoji uverenost u njeno ostvarenje (up. primere (9), (10) i (11)). U ovim situacijama odgovarajući veznički element je *što*.[7]

Uz imenske predikate sa pridevima u leksičkom jezgru takođe beležim dopunske rečenice sa veznikom *da*:

(12) Ja *sam bio tužan da ne mogu ostati*, ali morao sam krenuti. (Su, VII)
(13) On *je bio jako srećan da ima druga*. (Su, VII)
(14) *Bio je ponosan, da* on neugledan kozar *gradi* most i pomaže inženjeru. (Su, VII)
(15) *Besan sam da se moram vratiti* kući. (NS, VII)
(16) Jako *sam bila besna da* nigde *ne mogu da idem*. (Su, VII)
(17) Ilija *je bio srećan da je učestvovao* u gradnji. (Su, VII)
(18) *Bio sam zadovoljan da sam postigao* osam boda. (NS, VIII)
(19) I mama me više nije ispitivala, i *ja sam bilo vrlo radosna, da mama nije primetila* moj prestup. (NS, VIII)
(20) I zato *sam bio besan, da sam mu* to *rekao*. (NS, VII)

[7] Istina, postoji mišljenje da se oba ova veznika ravnopravno upotrebljavaju uz određene glagole „afektivnog stanja" i kada je predikat dopunske rečenice u perfektu ili prezentu od glagola nesvršenog vida: *Radujem se što/da si me pronašla; Nervira me što/da me ispituješ* (Petrović 1997: 193).

Ovim pridevima označena su raspoloženja u kojima se nalazi (ili se nalazio) subjekat, a dopunske rečenice iskazuju uzrok koji dovodi subjekat u naznačeno raspoloženje. Za označavanje ovakve kauzalnosti u srpskom odgovara veznik *što*.

Veznik *da* zabeležen je i u rečenicama koje dopunjuju priloške predikate:

(21) *Žao* mu *je bio da je ostavio* bučnu omladinski metež. (Su, VII)
(22) Iliji *je bilo krivo da* među svim došljacima on *se osećao stranac*. (Su, VII)
(23) Nastavnicu smo voleli i sad jako *teško da* u iduće godine *nećemo se videti*. (BG, VIII)
(24) *Žao* mi *je da* sve *ostavljam*. (NS, VIII)

Navedeni prilozi iskazuju raspoloženja subjekta, izazvana činjenicama datim u dopunskim rečenicama. Jedino je u poslednjem primeru dopunska rečenica ostvarena u prezentu, ali ona ima značenje *žao mi je (ovo): ja sve ostavljam*. Na ovo utiče i imperfektivni vid glagola u dopuni. Da je realizovan perfektivni glagol *ostaviti*, rečenica bi glasila *žao mi je da sve ostavim*, i bila bi prihvatljiva, ali bi imala značenje *žao mi je da bude (ovo): ja sve ostavljam*. U svim ovim slučajevima dopunske rečenice imaju i obeležje kauzalnosti, te im i iz tog razloga odgovara veznik *što*.

Uz predikate tipa „komentara" ili „ocene"[8] takođe su zabeležene dopunske rečenice:

(25) *Šteta da je morao otići* iz naše škole. (NS, VIII)
(26) Prestani da lažeš, lažove jedan *nije* ni *čudo da nemaš prijatelje*. (NS, VIII)
(27) Mislio *je* kako to sve *čudno da* on kao kozar *gradi* most za železnicu. (Su, VII)

Imenice *šteta* i *čudo*, kao i izraz *čudno je*, predstavljaju subjektivnu ocenu situacija navedenih u dopunskim rečenicama, pri čemu te situacije istovremeno i uzrokuju tu ocenu. I u ovim slučajevima postoji kauzalna veza kojoj više odgovara veznik *što*.

Za objašnjenje zabeleženih pojava potrebno je imati uvid i u situaciju u mađarskom jeziku. U inventaru mađarskih veznika postoji *hogy*, koji je najčešće semantički prazan, neutralan, što mu omogućava uvođenje različitih tipova rečenica. U mnogim sintaksičko-semantičkim okolnostima mađarskom *hogy*

[8] Detaljnije o ovom tipu predikata up. V. Petrović (1997: 280–312).

odgovara srpski veznik *da*. S obzirom na to da ovaj rad nema za cilj da u potpunosti sagleda područje upotrebe ovih veznika u dva jezika, radi ilustracije navešću samo neke slučajeve u kojima se njihova upotreba podudara. U oba jezika oni uvode dopunske rečenice,[9] kako objekatske (up. *Irtad, hogy szeptemberben Londonba utazol = Pisao si da ćeš u septembru (ot)putovati u London*[10]) tako i subjekatske (up. *Az a terve, hogy Londonba utazik = Plan mu je da (ot)putuje u London*). Osim ovoga, oni su karakteristični veznici i finalnih rečenica (up. *Előreült, hogy jobban lásson = Seo je napred da bolje vidi*).

Ipak, postoji razlika, relevantna za pojavu koja se u ovom radu razmatra. Naime, i kada predikat[11] glavne rečenice pripada semantičkoj grupi kojom se iskazuju osećanja, u mađarskom se pojavljuje veznik *hogy*. Istina, konstatuje se da je u tim slučajevima, pored „davanja semantičkog sadržaja", u zavisnim rečenicama prisutno i uzročno značenje, s obzirom na to da osećanja mahom imaju i nekakav uzrok (Haader 2000: 491). Ovo, ipak, ne utiče na promenu veznika. Primeri kojima se ilustruju posmatrani tipovi zavisnih rečenica pokazuju da u mađarskom semantika upravnih glagola ne utiče na zamenu veznika *hogy* nekim drugim veznikom onako kako je to slučaj u srpskom (up. *Örül, hogy hajnalban énekelnek a rigók = Raduje se što (*da) u zoru pevaju kosovi*). Isto tako, u mađarskom nema prepreke da se u ovakvoj dopunskoj rečenici pojavi perfekat (up. *Megbánta, hogy elment a szinházba = Pokajao se što (*da) je otišao u pozorište*) Veznik *hogy*, dalje, može uvoditi i uzročnu rečenicu, ukoliko ona stoji ispred glavne[12] (up. *Hogy elfáradt, leült pihenni = Pošto (*da) se umorila, sela je da se odmori*).

Osim navedenih, potrebno je ukazati na još jednu razliku između srpskog i mađarskog jezika. Naime, u situaciji identičnih agenasa upravne i zavisne predikacije, u srpskom je nemobilni prezent moguće zameniti infinitivom, dok u mađarskom postoji samo jedna mogućnost, i to ona sa infinitivom (up. *Volim da idem / ići u pozorište = Szeretek szinházba menni*). Ukoliko se, namesto infinitiva,

---

[9] Mađarsko *hogy* karakterističan je veznik zavisnih rečenica koje „razvijaju sadržaj" (tartalomkifejtés), odnosno „daju suštinski sadržaj" (lényegi tartalomadás) upravnog člana glavne rečenice (Haader 2000: 475).

[10] Mađarski primeri preuzeti su od Haader (2000). Prevodi na srpski jezik su autora ovoga rada.

[11] U funkciji upravnog člana pojavljuju se ne samo glagoli, već i pridevi (*büszke, dühos, elégedett...*) i imenice (*öröm, gond...*) (Haader 2000, 492–493).

[12] Ukoliko je ona distribuirana iza glavne rečenice, neophodno je da stoji veznik *merthogy* (Bánréti i dr. 1992: 548).

u mađarskom upotrebi zavisna rečenica s veznikom *hogy* (up. *Szeretem, hogy megyek a sinházba*), dobija se drugačije značenje. Ovako ostvarenom zavisnom rečenicom iskazuje se činjenica i njoj, u srpskom, odgovara dopunska rečenica sa veznikom *što* i prezentom mobilnog karaktera (up. *Volim što idem u pozorište*). Dakle, ne može se uspostaviti odnos semantičke ekvivalencije među ovim formalno identičnim strukturama budući da se značenje srpskog nemobilnog prezenta sa veznikom *da* ne podudara sa značenjem mađarskog prezenta sa veznikom *hogy*.

Ovi momenti govore nam u prilog mišljenju da je u primerima zabeleženim u učeničkim radovima veznik *da* ostvaren pod uticajem mađarskog veznika *hogy* koji se upotrebljava i u onim okolnostima u kojima u srpskom odgovara *što*.

3. Uz pomenute greške, u nastavku će se pažnja posvetiti složenim rečenicama u kojima je, pored veznika *da*, ostvaren još po jedan vezničkі element.[13] Navodim, najpre, primere sa komunikativnim glagolima u glavnoj rečenici:

(31) Kad sam ustao, odmah *sam pitao da ko* je to uradio. (NS, VIII)
(32) Mi *smo pitali da ko* ide i koliko sati da bude tamo. (Su, VII)
(33) *Pitam se* ja *da šta* bi bilo ako svi narodnosti i narodi bili jednaki, pa jedno je sigurno, bilo bi bolje. (BG, VIII)
(34) Kad je trener video da plačem *pitao je da šta* mi je. (Su, VIII)
(35) *Pitao ih je da šta* oni rade umesto domaćeg zadatka. (BG, VI)
(36) Posle kada sam video Peru da plače *pitao sam* ga *da zašto* plače on mi ni sada nije odgovorio. (BG, VII)
(37) Risto naš paker *pitao* me *je da zašto* se on uvek odvaja od ostalih berača. (BG, VII)
(38) Nestrpljivo *su pitali da kad* ćemo već krenuti. (BG, VII)
(39) *Kazali su da ko* će njih da zeza. (Su, VIII)
(40) Marko *je rekao da* ga *zašto* žalimo možda je nešto ukrao a sad mora da zaradi da bi vratio. (BG, VII)

[13] Ogrešenja u vezi sa neadekvatnom upotrebom vezničkih elemenata kod realizacije srpske objekatske rečenice izdvojila je N. Arsenijević (1996: 384–385). Autorka analizira primere u kojima su istovremeno realizovani veznici *da* i *kako*, konstatujući da su dva veznička elementa ostvarena pod uticajem mađarskog jezika u kojem je to moguće, dok se prema normi srpskog jezika očekuje ili veznik *da* ili, ukoliko se ističe način vršenja radnje, veznik *kako*. Za primere sa kombinacijama veznika *da zašto, da kad, da ko s kim, da kakav, da koliko* takođe ističe da se isključuje upotreba veznika *da*.

(41) Mila *je* ušla u školu i *pričao da kako* je došla u školu. (NS,V)

Glagol *pitati* pripada semantičkoj klasi komunikativnih glagola kojima se traži informacija, a zavisnom rečenicom iskazan je sadržaj pitanja. Ove zavisne rečenice, dakle, predstavljaju neupravni govor i pripadaju zavisnoupitnim rečenicama koje su takođe dopunskog karaktera. Glagoli *kazati, reći, pričati*, pak, pripadaju grupi glagola kojima se pružaju informacije. I uz njih su u navedenim primerima ostvarene zavisnoupitne rečenice. Za razliku od glagola *pitati*, koji svojom semantikom utiče na to da se u dopunskoj rečenici pojavi pitanje, dopuna ovih glagola govorenja najčešće i nije pitanje pri čemu se kao karakterističan veznik neupravnog govora pojavljuje *da* (up. *Rekao je da ga ne treba žaliti*).

Osim uz komunikativne, greške koje se ispoljavaju u upotrebi dva veznika zabeležene su i uz neke kognitivne glagole:

(42) Probudio sam i primetio da tata i mama smeju jer oni *su znali* tada *da* ovaj bolesnik *kako* treba lečiti. (BG, VIII)
(43) Tada *sam saznala da zašto* trebamo imati veliku kondiciju. (Su, VII)
(44) Sada *sam* sve *shvatio da što* je on sam jeo. (BG, VII)
(45) Posle je počeo da *razmišlja da* on uopšte *u čega* ulazi... (BG, VIII)
(46) Tada *sam video da kako* je težak biti roditelj. (BG, VIII)

I ovde se zavisnim rečenicama dopunjuju, ekspliciraju semantički sadržaji upravnih glagola, i istovremeno se povodom realizacije zavisnog predikata postavlja pitanje. Glagoli *znati, saznati, shvatiti, razmišljati, videti* mogli su biti dopunjeni zavisnom rečenicom s veznikom *da*, pri čemu se gubi značenje upitnosti (up. *znali su da ga treba lečiti, saznala sam da treba da imamo veliku kondiciju, shvatio sam da je on sam jeo, razmišlja (o tome) da ulazi u ..., video sam da je teško biti roditelj*).

U funkciji predikata glavne rečenice zabeleženi su još neki glagoli kojima se traže informacije:

(47) Na celom času matematike *su* to *računali da* potok *koliko* vode daje na sat. (BG, VI)
(48) Mila je išla i išla dok nije čula neke zvukove i išla da *pogleda da ko* je pričao. (NS, V)
(49) Jedino to *nerazumem da zašto* me stalno grde zbog rođendana što sam ostao tamo do dvanaest sati. (BG, VIII)

Ovako upotrebljeni glagoli *računati, pogledati, (ne)razumeti*, pripadaju grupi glagola kojima se traže informacije (u širem smislu shvaćeno), stoga i nisu mogli biti dopunjeni zavisnim rečenicama s veznikom *da*.

Objašnjenje za ovu pojavu takođe se nalazi u razlici između srpskog i mađarskog jezika. Tako se, u srpskom jeziku, ukoliko je bitno da li se situacija iskazana zavisnom rečenicom realizuje ili ne (u tzv. „totalnim pitanjima"), u ulozi veznika ostvaruje *da li* (up. *Pitao me je da li sam to uradila*). Ako je, pak, bitan sadržaj nekog rečeničnog dela (u tzv. „parcijalnim pitanjima"), kao vezнički elementi pojavljuju se upitne zamenice (*ko, šta*) i veznici (*zašto, kad, gde…*), pri čemu se veznik *da* gubi. U mađarskom jeziku situacija je drugačija. Naime, u oba tipa[14] zavisnoupitnih rečenica može da stoji veznik *hogy* (up. *Nem tudtam, hogy egyáltalán jössz-e = Nisam znao da li uopšte dolaziš* i *Hogy hova ment, nem mondták meg*[15] *= *Da kuda je otišao nisu rekli*). Za mađarske zavisnoupitne rečenice konstatuje se da su ranije bile bez veznika (up. *Nem tudom. Mikor érkezik a vonat? = Ne znam. Kad stiže voz? –> Nem tudom, mikor érkezik a vonat = Ne znam kad stiže voz*), a da je u njih tek naknadno prodro asemantični veznik *hogy*. Danas je, ipak, takva njegova upotreba široko rasprostranjena (*Nem tudom, hogy mikor érkezik a vonat = Ne znam *da kad stiže voz*) (Haader 2000: 474).

Za posmatranu situaciju bitno je još i sledeće: Veznik *hogy* karakterističan je i za indirektni govor (függő idézet), uz glavne predikate koji pripadaju grupi sa komunikativnim značenjem, upravo onako kao što je to slučaj sa srpskim veznikom *da*. Razlika je, međutim, najočiglednija kada kao upravni predikat stoji glagol *pitati = kérdez*. Rečenice koje ga dopunjuju predstavljaju neupravni govor, a istovremeno su i zavisnoupitne. Upravo u tom slučaju u mađarskom se najčešće zadržava veznik *hogy* (Haader 2000: 489), dok je u srpskom upotreba veznika *da* nekorektna. Otuda i veliki broj primera ogrešenja ovoga tipa kada je upotrebljen ovaj glagol.

4. Zabeleženo je i nekoliko primera sa neadekvatnim veznikom kojim se uvode dopusne rečenice:

(28) *Bez obzira da* tamo pričaju na nemačkom, grad mi se sviđa. (NS, VII)
(29) *Bez obzira da* je padala kiša, mi smo krenuli. (NS, VIII)

---

[14] U mađarskim gramatikama upotrebljavaju se termini „eldöntendő" i „kiegészitendő" (Deme 1962: 362).

[15] Iako se nekad izostavlja, veznik *hogy* je obavezan ukoliko rečenica sa upitnom reči stoji ispred glavne (Deme 1962: 363).

(30) *Bez obzira da* mi je dobra drugarica, to joj nikad neću oprostiti. (BG, VII)

Naime, u srpskom jeziku postoji složeni veznički element *bez obzira na to što* (Mrazović 1990: 390), koji uvodi dopusne rečenice. Njegov sastavni deo je, vidimo, veznik *što*, i ne pojavljuje se u varijanti *bez obzira na to da*. U navedenim primerima mogli su stajati i drugi veznici, karakteristični za dopusne rečenice: *iako, mada, premda*. Ovakve zavisne rečenice u mađarskom uvodi veliki broj veznika (Haader 2000: 521), među kojima su frekventni i *annak ellenére, hogy; annak dacára, hogy*. Tako, u rečniku (Levasics 1988), uz veznik *iako* stoji primer *On je dobar majstor iako je mlad = Jó mester, annak ellenére, hogy fiatal.* U sastavu ovih mađarskih veznika nalazi se i *hogy* kojem, rečeno je, u srpskom veoma često odgovara *da*. Zato i ovo ogrešenje možemo pripisati uticaju mađarskog jezika kod govornika kojima je on dominantan.

5. Analiza zabeleženih primera pokazuje sledeće. Veznik *da* neadekvatno je upotrebljen: u tipovima dopunskih rečenica koje karakteriše i obeležje kauzalnosti, i to kada su predikatima glavnih rečenica iskazana raspoloženja, ocene govornika; zatim, u zavisnoupitnim rečenicama tipa „parcijalno pitanje"; kao i u sastavu složenog vezničkog elementa *bez obzira da* kojim su uvedene dopusne rečenice. Pojavljivanje veznika *da* u navedenim tipovima rečenica uzrokovano je primarnim jezikom ispitanika. Naime, mađarskom vezniku *hogy*, u srpskom najčešće odgovara veznik *da*. Međutim, u mađarskom se *hogy* upotrebljava i u onim situacijama u kojima se, u srpskom, veznik *da* isključuje.

LITERATURA

Arsenijević, Nada (1996). O nekim manifestacijama interferencije u upotrebi objekatske rečenice kod dvojezičnih M/S osoba. *Kontrastivna jezička istraživanja, V simpozijum*, 381–386.

Bánréti Zoltán; Kenesei István i dr. (1992). *Strukturális magyar nyelvtan 1. kötet. Mondattan*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Burzan, Mirjana (1987). Neka pitanja interferencije u jeziku Vukovih savremenika. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 17, 375–383.

Грицкат, Ирена (1952). О једном случају мешања веза *да* и *што*. *Наш језик, н. с. књ.* III, *св.* 5-6, 196-207.

Deme i dr. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere, Leiró nyelvtan, II. kötet, Mondattan*, Budapest, Akadémiai kiadó.

Haader, Lea (2000). *Az alárendelő összetett mondatok*. In *Magyar grammatika* (szerk. Keszler Borbála). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1, 43–54.

Jerković, Jovan (1993). O mađarskom uticaju u jeziku srpskih pisaca. *Magyarok és szlávok*, 485–494.

Levasics, Elemér, Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát – Magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.

Petrović, Vladislava (1997). *Sintaksičke strukture kao komplementizatori* (*doktorska disertacija*), Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

O NEADEKVATNOJ UPOTREBI MORFEME *SE* U PRODUKCIJI MAĐARSKO-SRPSKIH BILINGVALNIH GOVORNIKA[1]

Poznato je da pravilna upotreba morfeme *se* predstavlja problem kod bilingvalnih govornika čiji je dominantan jezik mađarski. Ovo je razumljivo kada se ima u vidu da mađarski jezik u svom sistemu ne poseduje element koji funkcioniše kao morfema *se* u srpskom. Konstatovano je da se ova morfema najčešće izostavlja i kada morfološki spoj glagola i morfeme *se* predstavlja jednu sintaksičku jedinicu, i kada ovaj spoj predstavlja dve sintaksičke jedinice (kada je glagol – predikat rečenice, a morfema *se* – objekat), kao i u pasivnim i impersonalnim rečenicama.[2] Osim ogrešenja koja se ispoljavaju u izostavljanju ove morfeme, zabeležena su i ona kada se morfema *se* realizuje uz glagole koji se u srpskom jeziku pojavljuju isključivo bez nje. Ova pojava je, nesumnjivo, uslovljena razlikama između srpskog i mađarskog jezika, a koje se odnose na inventar „povratnih" glagola. Naime, iako oba posmatrana jezika imaju povratne glagole (visszaható igék), to još ne znači da će semantički ekvivalent glagola koji je u jednom jeziku povratni istovremeno pripadati istoj kategoriji u drugom jeziku. Upravo se u situacijama kada u mađarskom jeziku neki glagol pripada kategoriji povratnih glagola, dok u srpskom ne pripada pomenutom tipu, često pojavljuje ogrešenje koje se ispoljava u realizaciji morfeme *se* (Burzan 1984: 50).

U ovom radu ćemo, na osnovu zabeleženih primera,[3] pokušati da ispitamo da li, osim pomenutih razlika koje svakako jesu izvor međujezičke interferencije, postoje još neke okolnosti koje uslovljavaju pojavljivanje ove morfeme tamo gde je u srpskom jeziku inače ne očekujemo.

1. Navešćemo najpre primere u kojima je morfema *se* neadekvatno realizovana uz intranzitivne glagole:

Na sreću, oni su *se* mirno *spavali*.
Sunce *se zalazilo*.
Naišla je velika oluja i brod *se potonuo*.
Čamac *se potonuo* sa priborom i motorom.

---

[1] Rad je objavljen 1999. u *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* XLII, 219–224.

[2] Interferencijom u vezi sa upotrebom morfeme *se* detaljno se bavi M. Burzan (1984).

[3] Primeri su zabeleženi u Novom Sadu, i u govornom i u pisanom vidu ispoljavanja jezika.

Ovaj deo kuće *se tone*.
Utrnula mi *se* noga od klečanja.
Vidi fikus, kako *se uvenuo*!
Počeo sam da trčim prema svojoj letećoj mašini ali *se* bomba *eksplodirala*.
Počeo je da *se nikne* proleće.
Moraš piti vode! *Dehidriraćeš se*.
Kako ćeš *se porasti* ako ne jedeš voće?
Tokom prošle zime jako *se ostarila*.
Zahladilo se od sinoćnje kiše.

Istaknuti predikati u navedenim rečenicama ostvareni su medijalnim glagolima[4] koji se upotrebljavaju bez morfeme *se*, za razliku od mnogih drugih glagola,[5] takođe medijalnog značenja. Ova morfema je leksička karakteristika i sinonima i antonima prezentovanih glagola koji, važno je istaći, imaju veliku opštu upotrebnu vrednost. Tako, u prvom primeru glagol *spavati* ne dobija morfemu *se*, dok je uz neke glagole bliske semantike (kao na primer *uspavati se*, *naspavati se*, *buditi se*, *probuditi se*, *rasaniti se*) ona obavezna. Ovakav odnos može se uočiti i kod drugih glagola ovoga tipa: *zalaziti – spuštati se*, *pojaviti se*, *rađati se*, *pomaljati se*; *potonuti – utopiti se*, *udaviti se*, *potopiti se*; *tonuti – spuštati se*, *slegati se*; *utrnuti – oduzeti se*, *ukočiti se*; *uvenuti – sparušiti se*, *razlistati se*; *eksplodirati – aktivirati se*, *upaliti se*, *rasprsnuti se*; *niknuti – rađati se*; *dehidrirati – osušiti se*; *porasti – razviti se*, *smanjiti se*; *ostariti – podmladiti se*; *zahladiti – ohladiti se*, *rashladiti se*, *ugrejati se*.

Stoga nam ovo daje osnove da u pogrešnoj upotrebi morfeme *se* vidimo analoški uticaj upravo ovih glagola. Ne može se, međutim, isključiti i međujezički uticaj; naime, i u mađarskom jeziku ovi glagoli su medijalnog značenja[6] i mnogi pripadaju kategoriji nepravih povratnih glagola.

---

[4] M. Stevanović u medijalne glagole ubraja glagole „расположења, унутрашњег преживљавања и осећања, стања у које субјекат доспева под утицајем невидљивих изазивача у њему самом, а без свога активног деловања" (Стевановић 1969: 532), kao i one sa značenjem promene položaja kada su u službi predikata neživih subjekata (Стевановић 1969: 543).

[5] M. Stevanović primećuje da „очевидно велик број примера медијалних глагола с повратном речцом *се* не може бити доказ да је та речца у њих знак медијалности (…) Медијални глаголи, као што знамо, могу бити и без повратне речце (Стевановић 1969: 545).

[6] U *Strukturalnoj gramatici mađarskog jezika* (Bánréti i dr. 1992: 410–417) izdvaja se grupa medijalnih glagola. Posmatraju se parovi „medijalan" / „nemedijalan" glalol koji se od drugih parova semantički izdvajaju prema tome što subjekat nemedijalnog glagola

2. Manji broj primera pokazuje nekorektnu upotreba morfeme *se* i uz aktivne glagole:

> Posle smo šetali prema Tisi, i tamo smo *se seli* pored jednoga drva.
> Dobila sam seme prkosa. – Aha, da *se prkosimo*.
> Ni decama nije bilo lako, ali su *se* hrabro *izdržile*.

U prvom primeru, u ovom kontekstu, mogli su stajati i glagol *spustiti se*, *odmoriti se*, dok su u drugom mogli stajati i glagoli *inatiti se*, *suprotstavljati se*. Glagol *izdržati*, u trećoj rečenici, ima svoj imperfektivni par u glagolu *držati se*, odnosno izrazu *hrabro se držati*. I u ovim slučajevima možemo pretpostaviti da je *se* ostvareno analogijom prema leksemama srodne semantike koje, kao što vidimo, imaju ovu morfemu.

3. U srpskom jeziku postoji ograničen broj glagola uz koje može ali ne mora stajati morfema *se*, pri čemu njena realizacija odnosno izostavljanje ne unosi razliku ni na sintaksičkom ni na semantičkom planu. Takvi su slučajevi morfološki dubleti.[7] Zabeleženi su primeri i sa ovim glagolima:

> Da prekrijem da *se omekša*?
> To je priroda utonula u svoj zimski san koji će trajati do prolećnih dana, dok *se* ne *otopli*.
> Ovih dana si *se* jako *oslabila*.

Glagoli *omekšati* (*se*), *otopliti* (*se*), *oslabiti* (*se*) prema RMS, u istom značenju (medijalnom) mogu biti upotrebljeni i sa morfemom *se* (ređe) i bez nje (češće). Ukoliko uz njih ona nije realizovana, oni mogu imati intranzitivno ali i tranzitivno značenje: *omekšati – 1. postati mek, savitljiv, razmekšati se, 2. učiniti mekim, mekšim, razmekšati; otopliti – 1. postati topao, 2. učiniti toplim, zagrejati; oslabiti – 1. izgubiti telesnu snagu, izmršaviti, oronuti, iznemoći 2. učiniti slabim, nemoćnim, lišiti snage, moći*. Iako realizacija, odnosno izostavljanje morfeme *se* ne

---

ovoga para nije „agens" već „prirodna sila" ili „instrumentum", koji se uz njegov medijalan par može pojaviti kao "dopuna" (*vonzat*). Međutim, nema svaki medijalan glagol svoj nemedijalan par, i obrnuto.

[7] O ovome piše M. Ivić: „Глагол се са истим значењем појављује било у Vse било у V облику (*шетам се – шетам*). Овде нема никакве опозиције између V и Vse ни на синтаксичком ни на семантичком нивоу. Ради се просто о морфолошким дублетима (чији је број ограничен)." (Ивић 1961–1962: 144)

utiče na značenje istaknutih glagola, to nije slučaj i kod glagola kojima bi se oni mogli zameniti. Upravo se njenom realizacijom postiže intranzitivno (u ovim slučajevima i medijalno) značenje. Vidimo da se glagoli *razmekšati se* / *razmekšati* (*nešto*), kojima se tumači značenje glagola *omekšati*, razlikuju po tranzitivnosti, odnosno morfema *se*, u ovom slučaju, znak je intranzitivnosti,[8] što važi i za antonime navedenog glagola: *stvrdnuti se* / *stvrdnuti* (*nešto*). Ovo se odnosi i na glagole *ugrejati se* / *ugrejati* (*nešto*), *zagrejati se* / *zagrejati* (*nešto*), *rashladiti se* / *rashladiti* (*nešto*), *ohladiti se* / *ohladiti* (*nešto*) koji su u semantičkoj vezi sa glagolom *otopliti* (drugi primer). Isto tako, nasuprot *oslabiti* (treći primer) imamo *ugojiti se* / *ugojiti* (*nekoga*).

U posmatranim primerima glagoli su upotrebljeni u medijalnom značenju, stoga postoji mogućnost da je morfema *se* ostvarena da bi se ovo značenje i „obezbedilo". Ovako realizovani glagoli ne predstavljaju ogrešenje o normu srpskog jezika, ali svakako jesu rezultat skrivene interferencije, jer je upotrebljena manje uobičajena mogućnost.

Rezultat skrivene interferencije beležimo i u sledećem primeru:

Samo *se* uveče *sišao* kod vrata i tamo je mjaučio.

I glagol *sići* (*se*) pripada grupi morfoloških dubleta. Za razliku od prethodnih, on je aktivan i intranzitivan,[9] međutim, sinonim *spustiti se* obavezno dobija morfemu *se* (bez koje je ovaj glagol tranzitivan: *spustiti* (*nešto*). Tako i ovde uočavamo uticaj analogije.

4. Zabeleženi su i primeri u kojima glagoli pripadaju grupi recipročih glagola:

Ivan i njegov drug su *se razgovarala*.
Umesto da u miru žive i razvijaju trgovinu i preradu skupocene nafte, oni *se* međusobno *ratuju* zbog nekih bezveznih sukoba.
Stanari su nervozno izašli u stepenište neznajući ko *se galame*.
Tamo pričaju ili crtaju, a ponekad *se izbije i neka svađa*.

---

[8] O morfemi *se* kao o znaku intranzitivonosti M. Ivić konstatuje sledeće: „Глагол у једним ситуацијама значи транзитивну радњу и тада се појављује без *се*, а у другим ситуацијама значи интранзитивну радњу и тада добија уз себе *се* као морфолошку ознаку непрелазног значења (*окреће – окреће се*)." (Ивић 1961–1962: 144)

[9] Mada se kod govornika srpskog jezika čuje i *siđi me*, u značenju *spusti me*.

I recipročni glagoli u srpskom najčešće imaju morfemu *se*. Ali, među njima ima i onih koji se mogu ili se isključivo upotrebljavaju bez *se*.[10] Tako glagol *razgovarati* (*se*) ne mora, ali može imati ovu morfemu. Ipak, rekli bismo da je varijanta sa *se* manje uobičajena. Ne isključujemo mogućnost uticaja glagola *dogovarati se*. U drugom primeru nesumnjivo je ogrešenje, jer se glagol *ratovati* upotrebava bez *se*. I ovde je moguć uticaj glagola *sukobljavati se, boriti se*. U trećem, na osnovu konteksta možemo zaključiti da radnju ostvaruje veći broj lica, te glagol *galamiti* (koji ne mora imati značenje recipročnosti) dobija značenje *svađati se, glasno se prepirati*. U poslednjem primeru stoji glagolska fraza (*izbije svađa*) čiji je ekvivalent glagol *posvađati se*. Vidimo da je i u ovim slučajevima moguć uticaj modela koji je frekventan u srpskom.

5. Neadekvatna upotreba ove morfeme zabeležena je i u složenim rečenicama:

Došlo je proleće, drveće *se razlistalo*, a cveće *se procvetalo*.
Neće *se ogladneti* do uveče, lepo *se najela* za ručak.
Kako ćeš *se ozdraviti* ako *se ne čuvaš*?
Kad *se* starac *umreo*, priroda *se utišala*.
Kako *se* vreme *odmicalo* sve sam *se vezao* za tu knjigu.

Navedene rečenice sadrže po dva glagola od kojih je uz jedan morfema *se* obavezna, dok uz drugi ona ne treba da se realizuje. U prva dva primera uočljiva je semantička bliskost dvaju glagola ostvarenih u neposrednoj blizini: *procvetati – razlistati se, ogladneti – najesti se*, dok u trećem i četvrtom možemo uspostaviti odnos kao i u prethodnim tačkama: *ozdraviti – izlečiti se, razboleti se*; *umreti – roditi se*. U poslednjem primeru glagol *odmicati*, ukoliko se odnosi na proticanje vremena (dakle sa medijalnim značenjem) upotrebljava se bez morfeme *se*, dok je u nekim drugim značenjima, bez ove morfeme, ovaj glagol aktivan tranzitivan (*odmicati nešto*), a intranzitivno značenje mu obezbeđuje upravo ova morfema (*odmicati se*). Glagol kojim će se iskazati suprotan proces obavezno ima *se*: *približavalo se vreme*.

[10] M. Stevanović zapaža da „реципрочни, као прави повратни најчешће, имају уза се повратну речцу *се*. Али је сви ови глаголи не морају свагда имати...” (Стевановић 1969: 539).

I sledeće rečenice su složene:

Tako sam *se razmišljao* kada sam *se* iznenada *zaspao*.[11]
Igraću se s tobom dok ti *se* ne *dosadi*.
Ako *se* slučajno *navrati* neka *se javi*.
Kada smo *se vratili* kod Zolike tamo je već bio gomila papira. Onda smo *se* opet *krenuli* ali je sa nama došla i Nora.

I ovde su realizovana dva glagola sa morfemom *se*. Ovi primeri se od prethodnih razlikuju po tome što uz glagole *razmišljati* (*se*), *dosaditi* (*se*), *navratiti* (*se*), *krenuti* (*se*) u značenjima koja imaju u datim rečenicama, morfema *se* ne unosi razliku ni na sintaksičkom ni na semantičkom nivou, te njeno realizovanje ne predstavlja ogrešenje o normu. Ipak, rekli bismo da je i u ovim primerima oblik sa se manje uobičajen. Stoga i u ovim slučajevima možemo govoriti o skrivenoj interferenciji.

Bilo da se radi o očiglednoj ili skrivenoj interferenciji, primere u okviru ove tačke karakteriše da je morfema *se*, pored posmatranih glagola, realizovana i uz drugi glagol, te je moguće da je i ovaj momenat – analogija prema obliku koji se pojavljuje u neposrednog blizini – uticao na njeno pojavljivanje.

6. Na osnovu prikazanog možemo zaključiti da na neadekvatnu upotrebu morfeme *se*, kod govornika čiji je dominantan jezik mađarski, utiče veći broj činilaca. Najčešće se ona pojavljuje uz medijalne i recipročne glagole. Ovaj tip ogrešenja, pored međujezičkog uticaja, može biti uslovljen i unutarjezičkom analogijom (prema sinonimima i antonimima) – model koji je frekventniji primenjuje se i u slučajevima u kojima ne bi trebalo (problem upotrebe medijalnih i recipročnih glagola koji u srpskom ne dobijaju *se*, odnosno glagol sa *se* je manje uobičajen), dok u nekim primerima možemo pretpostaviti i uticaj jezičkog okruženja (kada se morfema *se* pojavljuje više puta u nizu).

LITERATURA

Bánréti Zoltán; Kenesei István i dr. (1992). *Strukturális magyar nyelvtan* I. *Mondattan*. Szerk. Kiefer Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.

[11] Uz glagol *zaspati* morfema *se* nekorektno je realizovana. Up. o ovome tačku 1. ovoga rada.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Ивић, Милка (1961–1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог XXV*, 137-151.

RMS: *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–3. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска. *Речник српскохрватскога књижевног језика* 4–6. Нови Сад: Матица Српска.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик* (*граматички системи и књижевнојезичка норма*) II. *Синтакса*. Београд: Народна књига.

O JOŠ NEKIM INTERFERENTNIM POJAVAMA U MAĐARSKO – SRPSKOM DVOJEZIČJU[1]

1. U lingvističkim istraživanjima, posebno u onima koja se bave jezičkim kontaktima, značajno mesto ima pojam interferencije. Ovaj termin, kao što se zna, preuzet je iz psihologije gde se njime označava pojava da postojeća navika otežava sticanje nove navike. U lingvistici se pod njim podrazumeva prodor elemenata jednog jezika u sistem drugog jezika (Клајн – Шипка 2006). Ima lingvista koji ne govore samo o interferenciji između dva jezika, već i o interferenciji unutar jednog jezika, odnosno o prodiranju jednog elementa stranog jezika u druge elemente stranog jezika. Ova se pojava naziva unutar jezičkom interferencijom, tj. analogijom.[2] Nekada je, zapravo, i teško odrediti da li je u pitanju interferencija maternjeg jezika ili analogija. Poznato je, takođe, da su interferenciji podložni svi jezički nivoi: od fonetsko-fonološkog, morfološkog, sintaksičkog, leskičko-semantičkog nivoa, do nivoa diskursa. I u vezi s podelom interferencije prema jezičkom nivou ispoljavanja treba konstatovati da je nekada nemoguće pouzdano utvrditi kojem nivou pripada određena interferentna pojava, s obzirom na to da ona istovremeno može da zahvata i više nivoa.

Činjenica da maternji jezik, kao i uopšte ono što je ranije naučeno, može da ometa usvajanje/učenje drugog/stranog jezika odavno je našla mesta u teorijama nastave drugog/stranog[3] jezika. U njima je, međutim, uočljiva razlika u stavovima prema ovoj pojavi, što ima uticaja na pripremu nastavne građe kao i na konkretnu realizaciju nastave. Tako, na primer, postoji stav da je greška nešto što bi, na osnovu kontrastiranja dva jezika i analize grešaka, trebalo predvideti i nastavu organizovati tako da bude usmerena na njihovo sprečavanje i otklanjanje. Pristalice drugačijeg stava smatraju da je greška nešto što se prirodno javlja u procesu učenja, da predstavlja fazu u napredovanju vladanjem jezikom, te da se učenik, oslobođen straha od greške, slobodnije upušta u komunikaciju na jeziku koji uči.[4] Ovo drugo shvatanje sve više nailazi na odobravanje metodičara uz, razume se, napomenu da na greške treba ukazivati i korigovati ih, samo je pitanje kada i kako.

---

[1] Rad je objavljen 2010. u časopisu Riječ god. 16, sv. 3, Rijeka, 116–127.

[2] Postoji i mišljenje da se greške nastale na osnovu analogije ne mogu posmatrati kao rezultat interferencije. Takve se greške pojavljuju i kod dece koja još uče svoj maternji jezik. Detaljnije o ovome up. M. Burzan (1984: 18–19].

[3] O terminima prvi, drugi i strani jezik up. E. Petrović (1988: 11–15).

[4] O različitim metodama i pristupima u nastavi stranih jezika i detaljnije o stavovima prema interferenciji up. D. Točanac-Milovijev (1997: 16).

2. Pitanje mađarsko – srpske jezičke interferencije predmet je istraživanja brojnih radova nastalih u okvirima projekata na kojima su radili profesori i asistenti Katedre za srpski kao nematernji jezik, Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Prenošenje elemenata mađarskog jezika, ili nekih njegovih pravila, u sistem srpskog jezika proučavan je na različitim korpusima. Ova pojava najviše je istraživana na materijalu dobijenom uvidom u jezičku produkciju učenika čiji je prvi (maternji) jezik mađarski, a koji srpski jezik usvajaju kao nematernji (odnosno kao jezik sredine).[5] Pored toga, uticaj mađarskog jezika registrovan je u prevodilačkom kontaktu,[6] u jeziku Srba u dijaspori,[7] kao i u jeziku srpskih pisaca ranijih perioda.[8]

---

[5] Up. radove: Burzan, M. (1980). Interferentne pojave u upotrebi ličnih zamenica srpskohrvatskog jezika registrovane u govoru učenika pripadnika mađarske narodnosti. *Kontrastivna jezička istraživanja. Simpozijum*. Novi Sad. 399-402; Burzan, M. (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike; Burzan, M (1993). Srpskohrvatski u kontaktu s mađarskim jezikom. Manifestacije skrivene interferencije. *Magyarok és szlávok*. Szeged. 473-483; Maletić, N. (1986). Interferencija u dopuni srpskohrvatskih faznih glagola kod učenika mađarske narodnosti. *Прилози проучавању језика*, књ. 22. Нови Сад. 109-118; Arsenijević, N. (1990). *Najfrekventnije interferentne pojave učenika mađarske narodnosti u produkciji na srpskohrvatskom jeziku*. Magistarski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet; Arsenijević, N. (1993). Problemi u vezi sa iskazivanjem posesivnosti u srpskohrvatskom kao sekundarnom jeziku. *Magyarok és szlávok*. Szeged. 495-501; Zvekić-Dušanović, D. (1999). O neadekvatnoj upotrebi morfeme se u produkciji mađarsko-srpskih bilingvalnih govornika. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLII. Нови Сад. 219-224; Zvekić-Dušanović, D. (2003). O neadekvatnoj upotrebi veznika da kod mađarsko-srpskih dvojezičnih osoba. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI/2. Нови Сад. 215-222; Звекић-Душановић, Д. (2008). О употреби вокативних конструкција код мађарско – српских двојезичних ученика. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXIII-2. 371-390.

[6] Up. radove: Burzan, M. (1988). Prilog proučavanju interferencije u prevodilačkom kontaktu. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXI/2. Нови Сад. 119-125; Burzan, M. (1991). Jedna karakteristična manifestacija interferencije u prevodilačkom kontaktu mađarskog i srpskohrvatskog jezika. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIV/1. Нови Сад. 89-92; Burzan, M. (1993). Mađarske fraze u srpskim prevodima. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVI/1. Нови Сад. 123-131; Zvekić-Dušanović, D. (1997/98). Neke interferentne pojave u prevodu romana "Estera" Lasla Nemeta. *Прилози проучавању језика* 28/29. Нови Сад. 183-189.

[7] Up. radove: Jerković, J. (1990). Negovanje maternjeg jezika u dijaspori. *Pedagoška stvarnost* 9-10. Novi Sad. 398-405; Burzan, M. (1994). Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII/1-2.

3. Ovaj rad ima za cilj da u još nekim segmentima upotpuni saznanja o uticaju prvog jezika na drugi, odnosno da prikaže još neke karakteristične interferentne pojave registrovane kod mađarsko – srpskih dvojezičnih govornika. Primeri koji će se analizirati zabeleženi su u pismenim zadacima i govoru učenika viših razreda osnovnih škola koji nastavu pohađaju na maternjem mađarskom jeziku.[9]

4. Pregledana literatura pokazuje da je u istraživanjima tvorbeni nivo ostao van podrobnije analize.

4.1. Najpre će se prikazati neke zabeležene pojave vezane za sufiksalnu tvorbu:

(1) Hoću da postanem nastavnica engleskog jezika ili samo *prevođač*.

Imenica *prevođač* nastala je od glagola *prevoditi* dodavanjem sufiksa *-ač*. Ovim se sufiksom od glagolskih osnova grade imenice kojima se označavaju vršioci radnje ili imaoci zanimanja (up. *berač, igrač, pevač, plivač, krojač* i sl.). On, međutim, iako produktivan u srpskom jeziku, nije adekvatan u ovom slučaju. Naime, ovde je trebalo upotrebiti sufiks *-l(a)c*, kojim se takođe tvore imenice za označavanje vršioca radnje (up. *čitalac, proučavalac, rukovodilac, pratilac* i sl.).

Нови Сад. 105-108; Burzan, M. (1996). Српски језик у дијаспори. О проблемима рекције. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2. Београд – Нови Сад. 339-345; Burzan, M. (1996). Frazeologija u jeziku Srba u Mađarskoj. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIX/1. Нови Сад.157-162; Arsenijević, N. (2001). Gramatička kategorija roda u mađarsko-srpskom dvojezičju. *Diss. Slav.:* Ling. XXV. Szeged. 197-204

[8] Up. radove: Burzan, M. (1987). Нека питања интерференције у језику Вукових савременика. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17. Београд – Нови Сад – Тршић. 375-383; Jerković, J. (1993). O mađarskom uticaju u jeziku srpskih pisaca. *Magyarok és szlávok.* Szeged. 485-494.

[9] U Vojvodini se nastava u pojedinim osnovnim i srednjim pa i visokim školama realizuje na jezicima nacionalnih manjina (mađarskom, rumunskom, rusinskom, slovačkom i hrvatskom jeziku). Učenici su od prvog razreda osnovne škole do kraja srednje, pored svog maternjeg jezika, obavezni da pohađaju predmet srpski kao nematernji jezik. Uspeh u usvajajnju srpskog jezika u mnogome je uslovljen sredinom u kojoj učenici žive (pored mešovitih sredina, u kojima su oni u svakodnevnom kontaktu sa jezikom većinskog naroda, u Vojvodini postoje i homogene sredine, u kojima je gotovo isključivo prisutan maternji jezik) kao i maternjim jezikom (u vezi s čime je primetno da više teškoća imaju učenici čiji maternji jezici nisu srodni srpskom (mađarski i rumunski), dok oni sa srodnim maternjim jezicima (slovački, rusinski i, razume se, hrvatski) daleko brže i lakše usvajaju srpski jezik.

Primer ukazuje na to da je učeniku bliži tvorbeni model sa prvim navedenim sufiksom, te da je putem analogije sačinio i imenicu *prevođač*.

(2) Taj moj *uzbuđaj* je malo uticalo i na učenje.

U navedenom primeru možemo konstatovati sličan mehanizam tvorbe. Istina, imenica *uzbuđaj* postoji u rečniku (PMC) ali uz napomenu da je neobično, a kao sinonim se navodi *uzbuđenje*. Imenice sa sufiksom *-aj* koji se dodaje glagolskoj osnovi „najčešće označavaju nešto što je dobijeno vršenjem radnje osnovnog glagola“ (Стевановић 1964: 484). Na ovaj su način nastale imenice kao što su: *događaj, osećaj, drhtaj, uzdisaj*... koje nisu neobične u srpskom jeziku. Međutim, od ovih glagolskih osnova, dodavanjem nastavka *-nje*[10] dobijaju se i imenice *događanje, osećanje, drhtanje, uzdisanje*. Imenice s ovim nastavkom najčešće označavaju proces, ali mogu označavati i rezultat radnje. Podudarnost u semantici imenica tvorenih jednim ili drugim sufiksom svakako je morala uticati na nastanak imenice *uzbuđaj*.

(3) Onda je došao red na *obučenje*.
(4) Od dana njegovog *otputovanja*...

U primerima (3) i (4) primećuje se nešto drugačija pojava. Naime, imenice *obučenje* i *otputovanje* nastale su dodavanjem sufiksa *-nje* na glagolsku osnovu. Ono što se protivi jezičkom osećanju govornika srpskog jezika jeste to da su one nastale od glagola perfektivnog vida *obući se* i *otputovati*. Mnogi su gramatičari konstatovali da se imenice na *-nje* redovno izvode samo od imperferktivnih glagola, dok od perfektivnih retko.[11] Proverom u rečniku (PMC) primećujemo da se imenice *obučenje* i *otputovanje* ne nalaze na spisku reči srpskog (srpskohrvatskog) književnog jezika. U mađarskom jeziku karakterističan nastavak za ovakve imenice jeste *-ás*/*-és*.[12] Konsultovani rečnici (MÉK) i (M-SZ KSZ)

[10] U vezi sa dilemom da li je u pitanju sufiks *-nje* ili *-je* up. (Клајн 2003: 167–169).

[11] Klajn (2003: 169–173) navodi konstatacije Belića, Maretića, Leskina, Vukovića, Terzića vezane za mogućnosti izvođenja ovih imenica u zavisnosti od vida glagola u osnovi. Sumirajući različita objašnjenja dolazi do zaključka da „pravi odgovor na ova semantička pitanja moraće očigledno da bude znatno složeniji i zahtevaće dublja istraživanja” (Клајн 2003: 173).

[12] Sufiks *-ás/és* spada u grupu onih koji se mogu dodati svim elementima određene vrste reči i neograničeno su produktivni. Up. o sufiksima u mađarskom jeziku „Az adott szófaji kategórija nem minden eleméhez tehető hozzá (kivételek az igenévképzők, az *-ás/-*

beleže imenicu *elutazás* (= *odlazak, polazak na putovanje*), ali ne i imenicu *felöltözés* koja bi bila derivat od glagola *felöltözik* (= *obući/oblačiti se*). Kao i mnogim drugim mađarskim glagolima i ovome u srpskom odgovaraju i perfektivni i imperfektivni glagol, što je posledica razlika u ispoljavanju kategorije glagolskog vida u ova dva jezika. Naime, u mađarskom jeziku kategorija vida nije prvenstveno morfološka kategorija a informacija o svršenosti/nesvršenosti radnje često se dobija tek na sintaksičkom nivou. Otuda i mnoga kolebanja govornika mađarskog jezika kada je u pitanju pravilna upotreba glagola odgovarajućeg vida u srpskom.

(5) Onda se više nije videla suza a ni *tužnost***.**

Nastavkom *-ost* se od prideva grade apstraktne imenice ženskog roda na suglasnik koje imenuju osobinu, raspoloženje ili stanje (up. *blagost, gordost, oholost, plašljivost, radost, žalost*). Uprkos velikoj produktivnosti ovog sufiksa, u srpskom jeziku ne postoji imenica *tužnost*, kao uostalom ni *srećnost*. Takva se emotivna stanja obeležavaju imenicama *tuga* i *sreća*. Pridevi *tužan* i *srećan*, kao i *radostan* i *žalostan* ulaze u aktivan fond reči učenika koji usvajaju srpski kao nematernji jezik pre nego što ovladaju i semantički odgovarajućim oblicima apstraktnih imenica *tuga, sreća, radost* i *žalost*. Dva su osnovna, međusobno povezana, razloga za to. Mlađem uzrastu su, s jedne strane, mentalno bliži ovi pridevi jer se njima obeležavaju raspoloženja prisutna u svakodnevnom životu, iskustveno poznata učenicima. S druge strane, ovi su pridevi, upravo usled njihove semantike, daleko češće u upotrebi od apstraktnih imenica kojima se označavaju ova emotivna stanja. Sve njih karakteriše sufiks *-(a)n/-ni*, s tom razlikom što imenice *radost* i *žalost* nastaju brisanjem ovog sufiksa pri čemu ih i dalje karakteriše sufiks *-ost*, koji imenice *sreća* i *tuga* nemaju.[13]

(6) Iznenada je ostetio veliku *gladnoću*.

Apstraktne imenice se od prideva grade i nastavkom *-oća*. Brojni su primeri sa izvedenicama od prideva na *-(a)n* (*hladnoća, vrednoća, mirnoća,*

és képző, a *-hat/-het* képző stb.: ír*ni*, í*ró*, ír*va*, í*rás*, ír*hat*). Korlátozottan termékeny (kivételek az igenévképzők, az *-ás/-és* főnévképző, a *-hat/-het* képző, a műveltető képző stb.).” (Keszler: 307).

[13] U prilog mišljenju da su ovde u pitanju osnovne imenice govori sledeće zapažanje: „Često i o s n o v n a i m e n i c a (istakla DZD) i izvedenica označavanju istu osobinu, samo jedna u imeničkoj a druga u pridevskoj funkciji, npr. *tuga – tužan*” (Клајн 2003: 261–262).

ružnoća i sl.). Ipak se ovim sufiksom ne grade imenice od prideva *gladan*, kao ni od prideva *žedan*. Imenice kojima se obeležavaju ova stanja glase *glad* i *žeđ*. Vidimo da one nemaju sufiks za tvorbu.[14] Učenik je primenio poznati obrazac za tvorbu procenjujući da je bez njega reč „nedovršena".[15]

(7) Ruma – *Rumac*
(8) Šid – *Šidac*

Program za predmet srpski kao nematernji jezik u osnovnoj školi predviđa i ovladavanje osnovnim oblicima za tvorbu etnika. Udžbenici za ovaj predmet zato sadrže i vežbanja koja imaju za cilj da učenici usvoje i odgovarajuće nazive za stanovnike određenih država i naselja. Primeri (7) i (8) pokazuju da su pojedini učenici, rešavajući zadatke iz udžbenika, i u ovom slučaju primenili jedan od mogućih sufiksa, ali koji u datim slučajevima nije odgovarajući. Sufiks *-(a)c*, iako češći za obeležavanje stanovnika zemalja i pokrajina (*Crnogorac, Makedonac, Slovenac, Sremac*...), može označavati i imena stanovnika gradova, i to uglavnom u Srbiji (*Somborac, Bečejac, Pančevac, Zrenjaninac, Zemunac*...). U navedenim primerima trebalo je da se nazivu mesta doda složeni sufiks *-anin/-janin*: *Rumljanin, Šiđanin*. Dodavanje ovog sufiksa zahteva i odgovarajuće glasovne promene, što učenicima može predstavljati teškoću.

4.2. Prefiksacija je uobičajen način tvorbe i u srpskom i u mađarskom jeziku. Zabeleženi primeri pokazuju da i na tom planu kod ovih učenika postoje neke nedoumice:

(9) Moj tata stalno *upituje* šta ima novo u školi, da li sam dobila neku ocenu, da li sam uradila domaći**.** On je jako *upitljiv***.**

Od glagola *pitati*, koji je imperfektivnog vida, prefiksom *u-* nastaje perfektivni glagol *upitati*. Perfektivni glagoli u srpskom mogu postati imperfektivni dodavanjem sufiksa *-ivati* (up. *upisati – upisivati; ispitati – ispitivati* i sl.). U rečniku (PMC), doduše, stoji odrednica *upitivati (se)* kao nesvršeni i učestali glagol prema *upitati (se)*, ali primer koji se uz njega daje *Nikada i ni s kim ne upitivaše se za ... zdravlje* potiče od Đ. Jakšića. Govornim predstavnicima savremenog srpskog

[14] Dok se za imenicu *glad* smatra da je nemotivisana (Клајн 2003: 217), za imenicu *žeđ* smatra se da je nastala od prideva (Клајн 2003: 213,217).

[15] S ciljem da se proveri ovakvo obrazloženje anketirano je nekoliko učenika. Njihova ocena jeste bila da reči *glad* i *žeđ* deluju kao da im nešto „nedostaje".

jezika neuobičajen je ovako tvoren glagol i u datom kontekstu upotrebili bi glagol s prefiksom *raz-*: *raspitivati (se),*[16] dok bi se u primeru koji je zabeležen u učeničkom radu opredelili za glagol s prefiksom *za-*: *zapitkivati*.

Ako i prihvatimo glagol *upitivati*, pridev *upitljiv* svakako nije odgovarajući za kvalifikaciju osobe koja stalno postavlja pitanja. Za ovaj pridev u rečniku (PMC) stoji: „koji znači, izražava pitanje, upitni“ i prvenstveno se vezuje za imenice *pogled* i *oči* (up. i primere koji se na tom mestu navode: *Pogleda ga svojim upitljivim ... očima, [Odgovarao je] na g. Tapmanov upitljiv pogled*). Pridevi kojima bi se opisala ovakva osoba jesu *radoznao, znatiželjan* ili *ljubopitljiv*.

(10) Ako *izgori* sijalica, ona mora da je promeni.
(11) U hodniku je *izgorela* sijalica.

Prefiksom *iz-* perfektivizuje se glagol *goreti*, čime se dobija značenje radnje koja je dovedena do kraja. U tom smislu bi glagol *izgoreti* bio odgovarajući za označavanje situacije koja je data u primerima (10) i (11). Međutim, u srpskom jeziku je, ukoliko je u pitanju prestanak rada nekog električnog uređaja ili predmeta vezanog za rad na električnu energiju usled dugog korišćenja ili kvara (kao što su sijalice, osigurači, električne instalacije, grejači i sl.) uobičajen je glagol s prefiksom *pre-*: *pregoreti*. Govornike srpskog jezika glagol *izgoreti* u takvim slučajevima asocira na gorenje u plamenu, vatri. Nasuprot sijalici, sveća, petrolejska lampa, fenjer (izvori svetlosti kao što je i sijalica) ne mogu da pregore već samo da *izgore* ili *dogore* ukoliko se radnja, tj. gorenje izvrši do kraja, odnosno kada se potroši materija koja omogućava gorenje. Ovde se, vidimo, može govoriti i o neodgovarajućoj kolokaciji.

Glagol *ég* (= *goreti*) u mađarskom (M-SZ KSZ) može dobiti prefikse *el-*: *elég* (= *izgoreti, izgarati*, a uz prilog *teljesen* (= *potpuno*) – *dogoreti, dogorevati*) i *ki-*: *kiég* (= *izgoreti, sagoreti*). Glagol *kiég* upotrebljava se i kada se odnosi na osigurač (*a biztosíték kiégett = osigurač je pregoreo*). Moguće je da je i semantika mađarskog prefiksa *ki-* uticala na pojavljivanje prefiksa *iz-* u srpskom jer se njihova značenja često podudaraju, naročito kada je u pitanju značenje prostora (*kidob = izbaciti/izbacivati, kivisz = izneti/iznositi, kihúz = izvući/izvlačiti* i sl.).

5. Uticaj mađarskog jezika primetan je na leksičko-semantičkom nivou. Pokazaće to sledeći primeri:

[16] Anketa je sprovedena među studentima IV godine Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

(12) *Igraj* na violinu.

Ekvivalenti srpskog glagola *svirati*, koji je trebalo realizovati u primeru (12), u mađarskom su *zenél* i *játszik*. Razlika među ovim mađarskim glagolima ogleda se u tome što je u semantičkom potencijalu glagola *zenél* sadržano značenje muzike jer je nastao sufiksacijom od imenice *zene* (= *muzika*), kao što je to sadržano i u srpskom *muzicirati*, što nije slučaj sa glagolom *játszik* čiji je najčešći srpski ekvivalent glagol *igrati (se)*. Dok se uz mađarsko *játszik* može pojaviti i naziv muzičkog instrumenta u funkciji imenovanja predmeta na kojem se muzika izvodi (*hegedűn játszik*), srpski glagol *igrati (se)* nema ovu mogućnost.

(13) Zato osnovnu školu volim *najbolje*.

U navedenom primeru upotrebljen je superlativ priloga *dobro*. Za obeležavanje većeg stepena ljubavi, sklonosti prema nečemu uz glagol *voleti* u rečniku (SZ-M KSZ) stoji komparativ priloga *mnogo* koji glasi *više* (*više voli da* ...). Njemu je u datom slučaju ekvivalent prilog *jobb* (*jobb szereti, ha...*) koji je oblički jednak komparativu prideva *jó* (= *dobar*). Prema ovoj mađarskoj mogućnosti upotrebe priloga *jobb* uz glagol *szeret*, nastao je i u srpskom spoj glagola *voleti* sa prilogom *bolje*, tj. njegovim oblikom superlativa *najbolje*.

(14) Kad su Nemci *nosili* zarobljenike u logor...
(15) Moja sestra ide u prvi razred. Sutra je ja *nosim* u školu.

Ako u rečniku pogledamo mađarske ekvivalente srpskog glagola *nositi* vidimo da se pojavljuju glagoli *visz, hord, visel.* Međutim, ako pogledamo obrnuti smer vidimo da u određenim situacijama glagolu *visz* odgovara i glagol *voditi* (up. primer u (M-SZ KSZ): *Hová visz ez az út? = Kuda vodi ovaj put?*). Glagol *visz* se, pored ostalih značenja, u mađarskom upotrebljava u značenju da neko nekoga prisiljava na zajedničko kretanje (up. u MÉK pod odrednicom *visz* 2. *vele együtt haladó mozgásra kényszerít*) i u značenju da neko nekoga vodi, prati (up. na tom mestu primer: *Iskolába viszi a gyermeket*). Oba ova značenja u srpskom može imati glagol *voditi*, koji je trebalo upotrebiti u navedenim primerima, u primeru (14) u značenju *silom odvoditi, terati*, a u primeru (15) u značenju *pratiti, ići s nekim praveći mu društvo ili radi njegove zaštite*.

6. Greške na paradigmatskom nivou zabeležene su u sledećim slučajevima:

(16) Kad je žena čula to prihvatila je *deteta* za svoje.
(17) Lovac je dugo gledao *tog pitomog laneta*.
(18) Mama me je molila da tražim *dugmeta*.

Imenice *dete, lane* i *dugme* srednjeg su roda i kakakteriše ih proširenje osnove ispred svih padežnih nastavaka, osim u nominativu, akuzativu i vokativu jednine. U zabeleženim primerima ove se imenice nalaze u akuzativu, padežu u kojem one ne dobijaju proširenje. Izvesno je da su ovi oblici nastali analogijom prema ostalim oblicima u paradigmi. Nije slučajno što je upravo akuzativ dobio proširenje. Vrlo je verovatno da su učenici osećali potrebu da ovaj padež obeleže nekom razlikom u odnosu na nominativ. Istina, primer (18) dopušta i množinsku interpretaciju, međutim, uvid u kontekst pokazuje da je reč o jednom dugmetu. Primer (17) zanimljiv je i zato što se atributi ostvareni uz imenicu nalaze u muškom rodu. Pravilna upotreba imenica srednjeg roda ovim učenicima inače često predstavlja problem, što se, vidimo, ispoljava i na nivou kongruencije.

(19) Vetar duva, savija *jelove*.

Imenica *jela* pripada imenicama ženskog roda sa završetkom na *-a*. U primeru (19) ona se nalazi u množini i ima funkciju pravog objekta, što znači da bi trebalo da je ostvarena u bespredloškom akuzativu. Paradigma ove vrste imenica pokazuje da su oblici nominativa, akuzativa i vokativa množine jednaki i imaju nastavak *-e*. I u ovom primeru vidljiva je potreba da se napravi oblička razlika između nominativa i akuzativa. Nije isključeno da je ovakav oblik nastao prema modelu imenica muškog roda koje dobijaju proširenje osnove, a koje upravo u akuzativu dobijaju nastavak *-e* (up. *borove*).

7. Zabeleženi su i primeri grešaka u tvorbi glagolskog priloga sadašnjeg:

(20) *Plakajući* sam krenuo u potrazi za poznate krajeve.
(21) Uplašile su se i razbežale *kokodakajući*.
(22) *Pisajući* po tabli škripao je kredom.
(23) Stajali su *udisajući* svež planinski vazduh.

Glagoli *plakati, kokodakati, pisati* i *udisati* u trećem licu množine prezenta završavaju se na *-u*. Oni pripadaju II vrsti glagola (Станојчић – Поповић 2002: 112) koju karakteriše zamena nenepčanog suglasnika iz leksičke osnove glagola

ispred *e* njihovim jotovanim alternantima (*plačem, kokodačem, pišem, udišem*) te njihov oblik glagolskog prideva sadašnjeg treba da glasi *plačući, kokodačući, pišući* i *udišući*. Umesto toga, u zabeleženim primerima ovaj oblik je nastao analogijim prema glagolima koji se u trećem licu množine prezenta završavaju na *-ju* (up. *smejući se, radujući se, čitajući, pevajući...*).

8. Uticaj mađarskog jezika zabeležen je na sintaksičko-semantičkom nivou. Ovde će se navesti grupa primera vezana za iskazivanje temporalnosti:

(24) Ja sutra dolazim *na pola devet*.
(25) Ona u sredu ide *na jedan* u školu.
(26) Stigla je *na dva* ali je čas počeo ranije.

U navedenim primerima pojavljuje se predlog *na* sa osnovnim brojevima kojima su obeleženi sati. Upravni glagoli semantički pripadaju glagolima kretanja, a vremenske odredbe označavaju vreme do kojeg neko treba da stigne na određeno mesto. U mađarskom se ovo značenje realizuje tako što se leksičkim jedinicama kojima se označava vremenski period ili vremenska merna jedinica doda sublativni nastavak. Sublativ, padež kojeg karakteriše nastavak *-ra/re*, primarno je padež za obeležavanje prostornog značenja, odnosno njime se označava spoljašnji prostorni odnos – kretanje, usmeravanje nečega ka površini pojma izraženog sublativom, ali i krajnji cilj toga kretanja. „Ekvivalent primarnoj funkciji sublativa u srpskom jeste akuzativ sa predlogom *na*" (Andrić 2002: 168). Ovaj padež, kao i mnogi drugi padeži sa primarno prostornim značenjem, sekundarno ima i vremensko značenje „i to najčešće odgovara na pitanje do kada, odnosno za kada, obeležavajući krajnju tačku u vremenu do kada neku radnju treba izvršiti, ili vreme kada se neka radnja dešava a ujedno i završava" (Andrić 2002: 166). Primeri kojima se ilustruje ovakva upotreba sublativa i njihovi ekvivalenti u srpskom glase: *Ötre fejezd be a leckét! = Završi domaći do pet!* [1: 166]; *Szerdára hozd el a feladatot! = Pripremi zadatak za sredu!* (Andrić 2008: 107). U prvom slučaju u srpskom je ostvaren predlog *do* uz koji bi se, da je leksička jedinica deklinabilna, pojavio genitiv s terminativnim, odnosno adlativno – limitativnim značenjem (Антонић 2005: 158; Пипер 2005: 769,770) jer se njime obeležava završna granica, tačka u vremenu u odnosu na koju se smešta predikacija (up. *Završi domaći do ručka!*). Radnja predikata može da se ostvari i pre označenog vremena, ali je svakako limitirana ovom tačkom. U drugom je ostvaren akuzativ s predlogom *za* koji ima ne samo vremensko već i ciljno

značenje, odnosno označava tačku u vremenu koja je istovremeno i cilj neke aktivnosti.[17] Ovo je ujedno i konstrukcija koja se očekuje u našim primerima. Možemo se, dalje, zapitati zašto se upravo predlog *na* pojavio u navedenim primerima. S jedne strane, ne možemo isključiti uticaj prostornog značenja mađarskog sublativa i srpske predloško-padežne konstrukcije *na* + akuzativ koja mu je najčešći ekvivalent. S druge strane, i u srpskom konstrukcija *na* + akuzativ može imati vremensko značenje koje je blisko očekivanoj konstrukciji *za* + akuzativ. Naime, uz oba ova predloga u akuzativu se pojavljuju lekseme vremenskog značenja. Alternativna upotreba vidljiva je, na primer, kod naziva praznika (up. *doputovati za/na Božić*).

9. Zaključak: Analiza zabeleženih primera potvrđuje da je interferencija proces koji zahvata različite jezičke nivoe, da se ispoljava i kao međujezička i kao unutar jezička pojava. Ovom prilikom napravljen je izbor onih realizacija koje u konsultovanoj literaturi nisu podrobnije opisane. U taj izbor ušle su neke interferentne pojave koje se manifestuju na tvorbenom, leksičkom, paradigmatskom i sintaksičko-semantičkom nivou. Prihvatajući interferenciju kao realnost u procesu ovladavanja drugim jezikom smatram da se u svim prikazanim slučajevima može govoriti o aktivnom odnosu učenika prema jeziku koji usvajaju jer oni zapravo primenjuju ono što su ranije usvojili, bilo da je u pitanju maternji jezik ili jezik koji uče. U nastavi je neophodno podsticati uključivanje učenika u komunikaciju bez opterećenja strahom od greške. Korekcije su svakako neophodne, ali ne smeju poljuljati učeničko samopouzdanje i rezultirati njegovim povlačenjem iz komunikacije. Ispravljanje grešaka treba sprovoditi oprezno i ne sme se zaboraviti pohvala za uložen trud jer ona uvek ima podsticajno dejstvo.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

[17] Interferiranje vremenskog sa namenskim ili ciljnim značenjem u ovim konstrukcijama konstatuju (Арсенијевић 2003: 214), (Стевановић 1969: 417), (Silić – Pranjković 2005: 229, (Пипер 2005: 762).

Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика падежа* у Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, зборник радова. Београд: Српска академија наука и уметности.

Арсенијевић, Нада (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I и II). Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/1 и XLVI/2, Нови Сад.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Keszler, Borbála (2000). A szóképzés. In. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Petrović, Elvira (1988). *Teorija nastave stranih jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика* у Пипер, Предраг Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Попоивђ, Бранко Тошовић.. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир (2002). *Граматика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд. Издавачка установа Научно дело.

Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). Синтакса*. Београд: Научна књига.

Точанац-Миливојев, Душанка (1997). *Методе у настави и учењу страног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

REČNICI

MÉK: *Magyar értelmező kéziszótár* (1987). Budapest: Akadémiai Kiadó.

M-SZ KSZ: Palich, Emil (1988). *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика* I-III (1967-1969). Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска. *Речник српскохрватског књижевног језика* IV-VI (1969-1976). Нови Сад: Матица српска.

S-M R: *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* I (1968). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik* II (1971). Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.

SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

Клајн, Иван; Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад. Прометеј.

ИЗ ЛЕКСИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ У МАЂАРСКО – СРПСКОМ ДВОЈЕЗИЧЈУ[1]

1. Појам интерференције, под којим се у лингвистици првенствено подразумева продор елемената једног језика у систем другог језика (међујезичка интерференција), а у који се у ширем смислу може уврстити и негативни утицај правила научених у другом/страном/нематерњем језику на употребу неких елемената тог истог језика (унутарјезичка интерференција или аналогија),[2] има значајно место у истраживањима која се баве језичким контактима и билингвизмом. Резултати таквих истраживања доприносе развоју глотодидактике, а свој пуни смисао добијају у наставној пракси.

Питање мађарско – српске језичке интерференције предмет је многих радова, проучавано је на различитим корпусима, с фокусом на различитим језичким нивоима.[3] У овом раду приказаће се резултати интерференције на лексичком нивоу. Анализирају се грешке које се испољавају у творби речи, затим оне које припадају пољу лексичке семантике, тј. употребе лексеме оне семантике која не одговара жељеној, и оне у којима је видљиво преузимање лексема из матерњег или страног језика. Корпус истраживања чине писмени задаци ученика од 4. до 8. разреда основних школа из Новог Орахова, Гунароша, Скореновца, Кањиже,[4] као и примери забележени у говору ученика на часовима српског као нематерњег језика у Новом Саду.

2. У оба посматрана језика постоје различити обрасци стварања нових лексема. У настави српског као нематерњег језика лексички фонд ученика се

---

[1] Рад је објављен 2015. у зборнику *Српски језик и његове норме* (*дијахроно-синхрони аспекти*), *Лингвистичке свеске 10*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 330–343.

[2] Уп. о различитим схватањима и типовима интерференције код М. Бурзан (Burzan 1984: 16–21).

[3] Релативно исцрпан списак прилога на тему мађарско-српске интерференције може се наћи у раду Д. Звекић-Душановић (Zvekić-Dušanović 2010).

[4] Грађу су на терену прикупили студенти студијске групе Српска филологија у контакту с мађарском филологијом Одсека за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету у Новом Саду. Део грађе приказан је у дипломском раду Тимее Суњог *Мађарско-српска интерференција код ученика основне школе у Скореновцу* и мастерском раду Сузане Чикош *Грешке у српском као нематерњем језику (анализа писаних радова ученика из Гунароша и Новог Орахова)*, који су рађени под менторством аутора овог рада.

богати и на тај начин што се они упознају с основним принципима префиксације, суфиксације и слагања, чиме се оспособљавају и за творбу нових лексема аналогијом према претходно усвојеним моделима.

2.1. Између српских префикса и мађарских преверба постоје значајне системске разлике, али и подударности које их чине компарабилним језичким елементима. Мађарски преверби се у граматикама третирају као засебна врста речи која чини чврсту целину с глаголом или речима изведеним од глагола, с основним значењем сродним прилозима (Андрић 2002: 72, Balogh 2000: 264) и функцијом модификације значења речи с којом се повезују. Осим тога, значајну улогу имају у обележавању свршености/несвршености радње. Такву функцију имају и префикси у српском језику, с тим што се не сматрају посебном врстом речи.[5] Постоји мишљење да је значење мађарског преверба прозирније од српског префикса (Mikeš – Junger 1979: 13). Једна од специфичности мађарских преверба јесте и та да се могу одвојити од глагола. Сличности и разлике између српских префикса и мађарских преверба[6] могу узроковати међујезичке и унутарјезичке утицаје, што показују забележени примери:

(1) *Isšminkala* sam *se* i otišla kod Bettine (Скореновац, VII)[7]

У српском језику не постоји глагол настао додавањем префикса *из-* глаголу *шминкати се*. Овај глагол постаје перфективан додавањем префикса *на-* (*нашминкати се*). Еквивалентни мађарски глагол добија преверб *ki-* (*kifesti magát*) (M–SZ) којем у српском често одговара префикс *из-* с просторним значењем (*kivisz – изнети/износити, kivesz – извадити*), те се овај пример може приписати утицају матерњег језика.

(2) Vuku ga vrata kao magnet ekserče znači da jedva čeka da *izvone* (Гунарош, VI)

[5] И. Клајн даје преглед литературе о префиксима, разматра проблем њиховог дефинисања као и питање односа префикса и предлога и закључује да „префикси нису предлози, дакле нису речи, него су афикси” (Клајн 2002: 178).

[6] Е. Андрић даје списак фреквентних мађарских префикса и њихових значења објашених на српском (Andrić 2002: 72–76).

[7] Примери су навођени изворно, без исправљања грешака.

У мађарском постоји глагол *kicsenget* (MÉK), настао додавањем преверба *ki-* глаголу *csenget* (= *звонити*), који значи ‘звонећи оглашавати крај часа’, тј. ‘звонити за крај часа’. Глагол с таквим значењем у српском не постоји, али га је ученик покушао направити додавањем префикса *из-* глаголу *звонити*.

(3) Pola dana sam išao neznajući gde, i bio sam gladan, kad sam *pogledao* jedan antilop (Скореновац, VI)

Глагол *погледати* перфективан је, настао додавањем префикса *по-* глаголу *гледати*. Глагол *гледати* типичан је представник агентивних перцептивних глагола, будући да се њиме, као и глаголом *погледати*, исказује намерно опажање. У овом примеру, међутим, није реч о таквом перцептивном акту, већ о опажању до којег је дошло ненамерно, те је потребан глагол одговарајуће семантике који припада групи експеријенталних глагола, нпр. *видети*. Као најадекватнији за овај пример може се издвојити глагол *угледати*, с обзиром на то да је у њему садржано и значење тренутног опажања.[8] Ученик је, дакле, употребио одговарајући глагол у основи, али је, у жељи да га перфективизује, погрешио у одабиру префикса.

(4) Jednog lepog sunčanog dana otišla sam kod bake da *pokopat* baštu (Скореновац VI)

Глагол *покопати* може имати значење ‘окопати редом’, али обично асоцира на прво које се у речнику наводи ‘сахранити мртваца у земљу’ (РСЈ). Када се односи на обрађивање земље, при чему се жели указати на свршеност радње, адекватнији је глагол *копати* с префиксом *о-* (*окопати*). Ово је пример који показује да различити српски префикси могу имати слична значења, али и да, у зависности од споја с конкретним глаголом, долази до њихове спецификације.

(5) Mi smo *pokupljalismo* pare vrlo mnogo (Скореновац, VII)

[8] Детаљан преглед семантичких својстава и предикатско-аргументске структуре глагола *угледати*, као и запажања о семантичким подударностима глагола *угледати* и *видети*, даје Ж. Марковић (2013).

Глагол *покупљати* несвршен је и учестали према *покупити* (РМС). У наведеној реченици очекује се глагол перфективног вида, али и другачији префикс. Наиме, ради се о томе да су ученици *сакупили*, *прикупили* новчана средства за неке потребе. Значење које се овде очекује јесте прво од значења које се наводи код глагола *скупити* и то део који се дефинише као ‘прикупити нешто што се налазило код више лица на више места’. Иако наведени глаголи могу да се употребе синонимично, глагол *покупити* више се везује за ситуацију у којој је, на пример, новац био расут, односно за значење ‘скупити, покупити нешто што је било расуто’. Мађарски еквиваленти ових глагола добијају преверб *össze-*.

(6) Само тада *посвира* крај, кад му је резултат *одговори* (Кањижа, VIII)

Глагол *посвирати* значи ‘провести неко време свирајући’ (РСЈ), али то није значење које се у овој реченици хтело исказати. Није се хтело исказати ни значење ‘завршити са свирањем’, већ ‘свирањем дати какав знак, објавити, огласити (нешто)’ у овом случају крај утакмице, а што се постиже глаголом *одсвирати* (РСЈ). Друга грешка у наведеној реченици односи се на семантику глагола *одговорити*. Њему су у мађарском еквивалентни глаголи *felel* и *válaszol* који покривају и перфективно *одговорити*, али и имперфективно *одговарати*. Уколико се глаголу *felel* дода преверб *meg-*, значење овог глагола се модификује и њиме се може исказати да је нешто у складу с нечијим склоностима, жељама, потребама, тј. да је ‘нешто по вољи некоме’ или ‘у складу с чим’ (M–SZ). Српски перфективни глагол *одговорити* нема такво значење, али га може имати његов имперфективни пар *одговарати* (*одговара му резултат*) који се очекује у овом примеру. Будући да је честа функција преверба *meg-* указивање на свршеност радње, није искључено да је ученик под овим утицајем употребио перфективни глагол *одговорити*.

(7) Otišao sam i ja kući i svima *od pričao* (Скореновац, VI)

За разлику од претходног примера, у овом префикс *од-* није одговарајући. За перфективизацију глагола *причати* потребан је префикс *из-* (*испричати*). У мађарском се глаголи говорења *mesél* и *mond* перфективизирају превербом *el-*. Њему у српском често одговара префикс *од-* с примарним просторним значењем (*elmegy* – *отићи*/*одлазити*, *elvisz* – *однети*/*односити*). Пример је занимљив из још једног разлога. Наиме,

префикс је написан одвојено од глагола, што је могућност која постоји у мађарском језику.[9]

(8) On je jeo *sprženog* šaran (Ново Орахово, VI)

Трпни придев *спржен*, употребљен у атрибутској функцији, настао је од глагола *спржити* који значи ‘уништити ватром или чиме топлим, спалити’ (РСЈ). То, међутим, није значење које је ученик хтео да искаже, већ да је шаран био припреман за јело тако што се на масноћи излагао високој температури, а што је значење глагола *пржити*. Његов перфективни парњак *испржити* ‘пржећи зготовити неко јело’означава управо оно што се хтело рећи. Ученик је сматрао за потребно да употреби глагол перфективног вида јер је радња доведена до краја, али је, уместо префикса *из-*, употребио префикс *с-*, којим је изменио значење основног глагола. На то су, највероватније, утицале фонетска сличност и функција перфективизације коју имају оба ова префикса. У овом примеру трпни придев, преко начина припреме, заправо исказује карактеристично својство тако припремљеног јела и, мада се ради о свршеној радњи, употребљава се без префикса у спојевима с називима намирница (*пржен*/*печен*/*куван*/*барен кромпир/месо* и сл.).

(9) Andrejeva mama je *usetila* da je ona dala novac Andreju a on nije vratio kusur (Кањижа, VI)

Глагол *сетити се* перфективан је, а његов имперфективни пар гласи *сећати се*. Ови глаголи чине видски пар у којем се разлика у виду састоји само у различитим завршецима *-ити*/*-ати*.[10] Ученику је био потребан перфективни глагол, а с обзиром на то да је перфективизација префиксом чешћа од других начина перфективизације, те да се у настави српског као нематерњег језика више времена посвећује творби перфективних глагола од имперфективних управо додавањем префикса, он је употребио префикс *у-*, који у случају неких глагола сличне семантике може имати такву функцију (нпр. *памтити – упамтити*).

[9] О месту префикса у реченици уп. Е. Андрић (Andrić 2002: 76–78).

[10] Клајн (2003: 631) наводи глагол *сећати се* међу глаголима који добијају деривациони суфикс *-ати* за грађење несвршених глагола од свршених на *-ити*.

2.2. Оба посматрана језика поседују широк репертоар творбених суфикса.[11] Творба речи суфиксацијом, као уосталом и претходно приказаном префиксацијом, изузетно је комплексан и, упркос многим уоченим и описаним правилностима, често остаје као непредвидив језички поступак. Творбени модели не функционишу увек очекивано, различити суфикси могу творити лексеме једне или блиске семантичке класе, један суфикс може творити лексеме различитих семантичких класа. Следећи примери показују да су ученици у извесној мери овладали принципима суфиксације у српском језику, али и недовољну поузданост аналогије примењене у већини забележених примера.

(10) Ona je *baletanka* (Нови Сад, VII)

Ученик је именицом *балетанка* хтео да означи 'женску особу која се бави балетом, балетску играчицу' примењујући научено правило према којем се суфиксом *-ка* у српском језику често граде моциона образовања којима се означава нека професија, а чије су творбене основе одговарајуће именице мушког рода (*фризер – фризерка*, *доктор – докторка*, *директор – директорка*, *тенисер – тенисерка*, *новинар – новинарка* и сл.). Будући да је 'мушка особа која се бави балетом, балетски играч' – *балетан*, не изненађује решење према којем је суфиском *-ка* изведена именица *балетанка*. Ипак, супротно очекиваној аналогији, *балетанка* је у српском језику 'лака женска ципела слична обући балерина' (РСЈ), а за 'балетску играчицу' је резервисана именица *балерина*.

(11) Najlepše slika je *plesna* devojčica (Кањижа, VIII)

Ученик је синтагмом *плесна девојчица* хтео да означи 'младу женску особу која плеше', тј. *девојчицу која плеше*. За исказивање значења 'женска особа која плеше', тј. 'женска особа плесач' имамо у српском језику изведеницу *плесачица*, али она у себи не садржи и информацију о томе да је реч о младој женској особи – девојчици. А управо је то било битно саопштити. Било да се ученик није сетио те именице, било да му она није одговарала због недостатка ове семантичке компоненте, може се приметити да је применио аналогију према постојећем моделу у српском. Наиме, за

[11] Преглед најфреквентнијих суфикса у мађарском језику и њихова објашњења на српском даје Е. Андрић (Andrić 2002: 109–131).

придев *плесн*(*и*) у РСЈ се даје значење ‘који се односи на плес’ и везује се за именице *окрестар* и *пар*. У РМС се, осим овог, даје и значење ‘који је одређен за плес’ и наводе се именице *школа*, *течај*, *дворана*, *сала*, *ципеле*, *хаљине*. Иако се једино у споју *плесни пар* придев може интерпретирати релативном реченицом ‘који плеше’, већ ово је довољно да се очекује могућност аналогне синтагме *плесна девојчица*. Ипак, она за сада остаје као непостојећа у српском језику. У мађарском језику би се, у овој ситуацији, употребила синтагма с глаголским придевом садашњим у атрибутској функцији – *táncoló kislány*. Најчешћи еквиваленти овог глаголског придева јесу управо придеви и глаголи у функцији предиката релативне атрибутске реченице (BURZAN 1990: 113–116).

(12) Волим *сунчаво* и полустеновито место заштичено од ветра и подземних вода (Скореновац, VI)

Од именице *сунце* описни придев са значењем ‘испуњен сунчевом светлошћу, обасјан сунцем’ (РСЈ) добија се додавањем суфикса *-ан*. У српском језику продуктиван суфикс за грађење придева јесте и *-ав* (*длакав*, *пегав*, *клизав*, *блатњав* и сл.), који је употребљен у наведеном примеру. Ученици на часовима српског као нематерњег језика уче творбу придева овим суфиксима, а примери овога типа показују да још нису у потпуности разграничили домене њихове примене. С друге стране, уколико узмемо у обзир лексику употребљену у овој реченици, која указује на виши ниво познавања српског језика, није искључено да је грешка словне природе, заправо само омашка.

(13) Он је био *сирочањ* (Кањижа, VII)

Именица *сирочањ* не постоји у српском језику. Постоји *сироче* ‘дете без родитеља или без једног од њих’, а синонимично се употребљава и именица *сиротан* (РСЈ). Обе су изведене од придева *сирот*(*и*), прва додавањем суфикса *-че*, при чему је дошло до губљења сугласника *т*, а друга додавањем суфикса *-ан*. Могуће је да је ученик чуо и једну и другу именицу, али их је запамтио као једну услед њихове фонетске сличности и семантичке подударности.

(14) Море је сијало од *месечиног* сјаја (Скореновац, VIII)

Присвојни придеви се граде додавањем суфикса *-ов*/*-ев* именицама мушког рода и суфикса *-ин* именицама женског рода. *Месец* је именица мушког рода, те је потребан наставак *-ев*, према правилу да се он јавља после предњонепчаног *ч*, а који се добија палатализацијом *месец – месечев*. Ученицима мађарског матерњег језика велику тешкоћу представља правилна употреба граматичког рода, будући да та категорија у мађарском не постоји. Синтагма *месечевог сјаја* језички је веома комплексна. Осим одговарајуће творбе присвојног придева, у њој је требало водити рачуна и о гласовној алтернацији и о конгруенцији атрибута с именицом у роду, броју и падежу, при чему атрибут и именица у генитиву немају једнаке наставке. Имајући све ово у виду ученик је заправо показао значајну језичку компетенцију, погрешивши једино у роду именице од које је творен присвојни придев. У овом примеру не можемо искључити ни могућност да је грешка настала и под утицајем именице женског рода *месечина*.

2.3. У мађарском језику творба речи слагањем веома је распрострањен поступак. Стварање сложеница према моделу матерњег језика показује следећи пример који је резултат калкирања:

(15) Moje selo ima *selodan*, fudbalski štadion (Гунарош, VII)

У мађарском језику постоји сложеница *falunap,* која се састоји од именица *falu* (*село*) и *nap* (*дан*). То је назив за сеоски празник с разноврсним забавним, културним и спортским садржајима, настао у време социјализма као својеврсна замена за верски празник *búcsú* (*сеоска слава*). Празнује се и данас у војвођанским селима с претежно мађарским живљем, а у информативним текстовима о овим празницима на српском језику среће се термин *Дан села*. Дословна сложеница *селодан,* како у примеру стоји, није забележена у српском језику.

3. У језику постоји „сложена повезаност између граматичких, творбених или семантичких врста лексема, на једној страни, полисемије, на другој, и синонимије, на трећој страни” (Драгићевић 2007: 255). Уколико овоме додамо још и синтагматску раван, односно законитости које постоје у линеарном повезивању лексема у зависности од њихових синтаксичких и семантичких својстава, јасно је колико је сложен задатак пронаћи адекватну лексему за потребе одређеног контекста у језику који није матерњи. Примери који следе илуструју грешке у одабиру лексичке јединице у датом језичком контексту.

(16) Ја *ходам* на кајак (Кањижа, VIII)

Глаголима *ићи* и *ходати* означава се типично људско кретање. Њихово основно значење гласи: *ићи* ‘кретати се корачајући, ходати, пешачити’, *ходати*: ‘ићи кораком, пешке, корачати; пешачити’ (РСЈ). Међу њима постоји однос парцијалне синонимије при чему је глагол *ићи* ширег значења од оног које има глагол *ходати* (Вујовић 2012: 85–86). У наведеном примеру намера ученика била је да саопшти да ‘тренира кајак’. У говору младих распрострањена је употреба глагола *ићи*, с допуном у акузативу с предлогом *на*, у значењу ‘тренирати, бавити се неким спортом’, али не и употреба глагола *ходати* у овом значењу. Подударност у неким доменима употребе ова два глагола свакако је утицала на примену глагола *ходати* у значењу које не постоји у српском језику.

(17) Ћиро је хтео да намести капу и онда *погледао* ситуацију (Кањижа, VII)

Глаголи *гледати* и *видети* су два централна глагола семантичког поља визуелне перцепције који се „обично узимају као представници двеју опозитних група перцептивних глагола, најчешће супротстављених на основу присуства одн. одсуства црта агенстивности и волунтативности” (Марковић 2007: 481). Оба су вишезначна и међу њима постоје подударности у неким од значења. Међутим, глагол *гледати* нема једно од значења глагола *видети*, а које је кључно за анализу грешке у наведеном примеру. То је значење које имају когнитивни глаголи *схватити*, *увидети*. Управо се путем глагола *увидети* може објаснити погрешна употреба глагола *погледати*. Наиме, оба су перфективна, настала додавањем одговарајућих префикса глаголима перцепције, с том разликом што је тиме глагол *увидети* изгубио значење перцептивног глагола и постао припадник когнитивних, будући да има значење ‘доћи до извесног закључка, уверења о чему, постати свестан чега, схватити што’ (РСЈ), док је глагол *погледати* задржао примарну семантику.

(18) Nisam *trajao* rođendan, nisam pozvao nikoga, ali moj drugari su iznenadili mi (Кањижа, VIII)
(19) Moj prvi ljubav i sad *drži* (Кањижа, VII)

Горња два примера треба посматрати повезано јер се у оба види утицај мађарског глагола *tart*. То је глагол који може имати многа различита значења, при чему се нека од њих подударају са значењима српског глагола *држати*, а нека пак са значењима глагола *трајати*. Глаголи *tart* и *држати*,

између осталог, употребљавају се и у значењу ‘славити (неки празник)’, те уз оба може да се појави именица *рођендан* у функцији објекта. Када је присутна временска димензија, указивање на постојање нечега, неке ситуације, збивања у неком временском периоду, мађарском *tart* еквивалентан је глагол *трајати*. То је значење присутно у примеру (19) у којем се, уместо глагола *држати*, очекује глагол *трајати*. Додуше, и глагол *држати* може, као непрелазан, имати значење ‘трајати, не пролазити, не попуштати’, али се оно првенствено везује за временске прилике (нпр. мраз, зима) (РСЈ). У мађарском је, дакле, могуће рећи и *tartja a szuletésnapot* и *az első szerelem ma is tart*, али се у српском *рођендан држи*, а *љубав траје*.

(20) Mi smo *se našli* na moru (...). To je bila ljubav na prva *naćenja* (Кањижа, VII)

За објашњење ових примера потребно је сагледати значења глагола *наћи се – срести се – упознати се*. Једно од значења глагола *наћи се* јесте ‘(су)срести се, састати се с неким’ (РСЈ). Срести се можемо с познатом особом, а када је реч о првом сусрету то је праћено и упознавањем. С обзиром на то да ученик пише о околностима у којима је упознао своју симпатију, у првој реченици се очекује глагол *упознати се*, мада је и глагол *наћи се* довољно транспарентан у контексту. У другој реченици ученик од перфективног глагола *наћи се* суфиксом *-ње* твори именицу *нађење*. Овај је суфикс продуктиван за творбу именица, али по правилу од глагола имперфективног вида, а од перфективних ретко (Клајн 2003: 169–174). У забележеном примеру, међутим, не би била адекватна ни именица *налажење* од имперфективног глагола *налазити се* јер се потенцира једнократни чин, први сусрет. Отуда би прихватљива била управо именица *сусрет* (*љубав при првом сусрету*), а заправо се очекује устаљени израз *љубав на први поглед*, чију граматичку структуру (акузатив с предлогом *на*), а делом и лексичку (редни број *први*), препознајемо и у учениковој синтагми *љубав на прва нађења*, на основу које се може претпоставити да му је она већ позната.

(21) Dečakov stric je *radio* jorgane (Ново Орахово, VI)
(22) Dečak je zamolio strica da ne *radi* jorgan za apotekara (Ново Орахово, VI)
(23) U seoskoj kući se *rade* rođendani (Гунарош, VII)

Основно значење глагола *радити* јесте ‘обављати неки посао’. Њиме се не прецизира врста посла, нити је нужно да тај посао доводи до резултата.

Он, међутим, може имати и значење ‘правити, израђивати, стварати, производити’ (РСЈ) и тада припада креативним глаголима, глаголима чија „представа као процеса стварања обавезно укључује новонастале облике” (Арсенијевић 2012: 59) и који „у својој семантици садрже компоненту резултативности“ (Арсенијевић 2012: 59). Глагол *правити* типичан је представник ове класе глагола, док је глаголу *радити* ово једно од секундарних значења, те је и опсег могућих појмова који се јављају као резултат радње, а који у реченици заузимају позицију правог објекта, шири код глагола *правити*. Тако је, на пример, неуобичајена употреба именице *јорган* уз глагол *радити*, док је сасвим очекивана уз глагол *правити*. У примеру у којем се појављује именица *рођендан* у функцији објекта, управни глагол *радити* свакако није адекватан, док се *правити* може прихватити уколико се тумачи као *организовати*. На основу ових примера видимо да системска могућност употребе глагола *радити* као креативног глагола узрокује његово повезивање с објектима који за њега нису типични.

(24) Meni se *bolje* sviđala Tanjin zadatak zatošto je pisala sve lepo o majci (Скореновац, V)

У наведеном примеру употребљен је компаратив прилога *добро* уз глагол *свиђати се*. За обележавање већег степена израженості уз овај глагол се у српском употребљава компаратив прилога *много* који гласи *више*. У мађарском се компаратив придева *jó* (*добар*) који гласи *jobb* (*бољи*) употребљава и с прилошким значењем, при чему му се по правилу додаје наставак *-n*/*-an*/*-en* – *jobban,* и тада означава меру или интензитет неке радње, стања односно осећања. Синтагма *боље свиђати* настала је под директним утицајем мађарског *jobban tetszik*.

4. Српски и мађарски језик поседују лексичке јединице које имају сличан гласовни склоп и идентично значење. Махом су то речи страног порекла у једном или у оба ова језика, у већој или мањој мери адаптиране и одомаћене.

4.1. Постоји, на пример, група именица које се разликују само утолико што се у српском језику у номинативу једнине завршавају на *-а*, док се у мађарском завршавају на сугласник (*банана – banán, папуча – papucs, блуза – blúz, гитара – gitár, мандарина – mandarin*). Ученици ове лексеме понекад употребљавају онако како оне гласе у мађарском језику:

(25) Voli da jedu *banan* (Скореновац, VI)
(26) Ovaj *papuč* hoćete da bacite? (Нови Сад, V)
(27) U drugu baku i dedu dobilismo *bluz* i čips (Скореновац, VII)
(28) Плаве панталоне и бело *блуз* (Кањижа, VII)
(29) Он има браун очи и браун *блуз* (Кањижа, VIII)
(30) On ima *gitar* (Кањижа, VII)
(31) *Mandarin* je sočna (Кањижа, V)

4.2. У облику у којем су у употреби у мађарском језику забележене су и именице *гимназија – gimnázium*, *билијар – biliárd*, *лимунада – limonádé*, *канаринац – kanári*, *пица – pizza*:

(32) Dečak je išao u drugi razred *gimnazijum* (Ново Орахово, VIII)
(33) Voli da igra *biliard* (Кањижа, VII)
(34) Jasna i njena mama su umesile kolače i napravile su bokal *limonade* (Кањижа, IV)
(35) Umesto *kanarija*, ja bih volela papagaj (Кањижа, VIII)
(36) Naručili smo *pizzu*, gledali smo televizor, pričali smo (Кањижа, VIII)

4.3. И српски и мађарски језик у новије време преузимају све више речи из енглеског језика. Енглески језик учи већина ученика те и он понекад узрокује грешке у српском језику. Утицај енглеског видимо у примерима у којима се појављује назив овог језика написан комбинацијом енглеских и српских елемената:

(37) U školi učimo srpski, *engliški*, nemački jezik (Гунарош, VII)
(38) U školi učimo *engliski*, nemački i srubski jezik (Гунарош, VII)
(39) Ja učim *engliski*, nemački, srpski jezik (Кањижа, V)

Лексеме *party*, *horror* и *judo* наводе се у мађарским речницима страних речи (Bakos 2013, Tótfalusi 2004). Док се за *party* и *judo* даје и адаптирана ортографија – *parti* и *dzsudó*, *horror* остаје с удвојеним писањем сугласника, будући да у мађарском постоје дуги сугласници. И српски речник страних речи (Клајн – Шипка 2006) бележи ове речи, али адаптиране као *парти*, *хорор* и *џудо*.[12]

[12] Изворно написано *party* сматра се неприхватљивим, а изворно написано *horror* не наводи се у *Речнику новијих англицизама* (Vasić – Prćić – Nejgebauer 2001).

(40) Moji drugovi su organizovali meni *party* (Кањижа, VIII)
(41) Počela je da pada kiša pa smo izmislili da gledamo neki *horror* film (Скореновац, VIII)
(42) Мате воли *јудо* (Кањижа, VIII)

Недоумице су забележене у употреби лексеме која у српском гласи *дезодоранс*, а у мађарском *dezodor* ili *deo*. Регистровани су примери непосредног преношења ове речи из мађарског у српски и они у којима се може претпоставити и утицај енглеског *deodorant* с изменом која се састоји у убацивању сугласника *з* који се јавља и у српској и у мађарској варијанти ове интернационалне лексеме.

(43) Ja dobijam: bluze, šampon, *dezodor* (Ново Орахово, V)
(44) Dobijam: *dezodorant*, maice (Ново Орахово, V)

5. Анализа грешака у продукцији ученика којима је српски језик нематерњи потврдила је да је и на овом, лексичком нивоу, присутан механизам примене претходно научених правила која важе у матерњем или у другом језику. Иако су у питању грешке, примери који су у овом раду приказани показатељ су и напретка ученика у усвајању српског језика, њихове тежње да се слободно изражавају, настојања да искористе знања којима располажу, чак и језичке креативности. У организацији наставе српског као нематерњег језика оваква сазнања могу бити путоказ за подизање језичке компетенције ученика на виши ниво.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић, Нада (2012). *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Вујовић, Душанка (2012). Основна значења и префиксална деривација глагола *ићи* и *ходати*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2, 85–92.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.

Марковић, Жељко (2007). Ситуациони типови глагола *видети* и *гледати*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 481–488.

Марковић, Жељко (2013. Српски глагол *угледати* и његови словеначки еквиваленти. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXVIII/1, 61–75.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска.

РСЈ: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић) (2007). Нови Сад: Матица Српска.

***

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Bakos, Ferenc. (2013). *Idegen szavak és kifejezések szótára* (*3. kiadás*). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Balogh, Judit. Az igekötő. In: *Magyar grammatika* (Keszler Borbála (szerk.)) (2000). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 264–267.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

MÉK: *Magyar értelmező kéziszótár* (szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszki Miklós) (1987). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mikeš, Melanija, Ferenc Junger (1979). *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi*. Novi Sad: Institut za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

M–SZ: *Magyar–szerbhorvát kéziszótár* (szerk. Palich Emil) (1988). Budapest: Terra.

Tótfalusi, István (2004). *Idegenszó-tár*: *Idegen szavak értelmező és étimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Vasić, Vera, Tvrtko, Prćić, Gordana Nejgebauer (2001). *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?* Novi Sad: Zmaj.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2010). O još nekim interferentnim pojavama u mađarsko – srpskom dvojezičju. *Riječ* 16/3, 116–127.

NEKE INTERFERENTNE POJAVE U PREVODU ROMANA *ESTERA* LASLA NEMETA[1]

1. Laslo Nemet, književnik, esejist i prevodilac, jedan je od najuglednijih savremenih mađarskih autora. Njegova književnoumetnička preokupacija kretala se prvenstveno u okvirima romana i drama, kojima je i preporodio i unapredio mađarsku prozu dvadesetog veka. Pored dela izrazitog umetničkog dometa, njegovo stvaralaštvo obuhvata i značajna dela iz oblasti esejistike i književne kritike, što mu je obezbedilo visok ugled i autoritet. Nesumnjivo je da je i stil ovog književnog stvaraoca uticao na jezičko osećanje, pa i postao uzor jezičkog ponašanja širih slojeva predstavnika mađarskog jezika.

Dela Lasla Nemeta tematikom i visokom literarnom vrednošću prevazilaze okvire jezičke i kulturne sredine iz koje potiču. Tako je roman „Égető Eszter", prvi put objavljen 1956. godine, ubrzo preveden na srpski jezik. Prvo izdanje ovog prevoda, koji je sačinio dr Ljuba Popović, objavljeno je 1960. godine, a zbog svoje popularnosti ovaj roman je, u istom prevodu, 1972. godine doživeo još jedno izdanje.

Prevođenje je jedan od vidova međujezičkog kontakta i stoga se, kao i u svakom međujezičkom kontaktu, mogu očekivati ogrešenja o normu ciljnog jezika nastala pod uticajem polaznog. Ovaj rad ima za cilj da ovako nastala ogrešenja, interferentne pojave, evidentira, a ona najfrekventnija da prezentira i analizira. Predmet naše analize biće pojave koje pripadaju očiglednoj interferenciji.[2] Izdvojene su interferentne pojave na različitim jezičkim nivoima, ali ćemo se ovde ograničti samo na one koje pripadaju sintaksičkom nivou. Grupisaćemo ih u nekoliko kategorija i ilustrovati primerima.

2. Jedna od najčešćih manifestacija interferencije polaznog jezika u razmatranom prevodu jeste neadekvatna distribucija atributa u odnosu na imenicu koju određuje, što ćemo ilustrovati sledećim primerima:

> (...) a maga bőrének az izgalma, amelyjel *a szemével elkerült Szilágyit* látta a bankettasztal fölött (LN, 502)

---

[1] Rad je pisan pod rukovodstvom prof. dr Mirjane Burzan i objavljen u časopisu *Prilozi proučavanju jezika* br. 28/29 iz 1997/98, 183–189.

[2] Prema M. Burzan (1984: 19), podelu interferencije na očiglednu i skrivenu izvršio je Rozencvejg.

(...) sopstveno uzbuđenje kojim je *očima izbegavanog Silađija* videla iznad banketskog stola (LN/LjP, 425)

A vendégüknek akkor adták századszor egy *szinpadra átírt regényt* (LN, 509)
Tada su po stoti put davali *za pozornicu prepravljenu* jednu *priču* njihovog gosta (LN/LjP, 431)

A felesége pedig *az ostrom alatt elrabolt ékszereit* próbálta visszaszerezni (LN, 676)
Njegova žena pokušavala je da vrati svoje *za vreme opsade pokradene nakite* (LN/LjP, 571)

Ezek *a becsődült zsellérfiak* egész más valami volt (LN, 458)
Ova *ovamo dovučena sirotinjska deca* su nešto sasvim drugo (LN/LjP, 389)

(...) hagyta, hogy *a nagy ebéden elvértelenedett agyak* s *a szellemi vérszívásra érkezett látogatók* a szalonban kissé vontatottan egymásra találjanak (LN, 514)
(...) pustila je da se *velikim ručkom obeskrvljeni mozgovi* i *na duhovnu hranu prispeli posetioci* postepeno upuste u razgovor (LN/LjP, 435)

Az azóta eltelt zavaros *hónapokban* Méhes családja is úgy járt mint sok bombázástól félő család (LN, 687)
U otada prošlim mutnim *mesecima* i Meheševa porodica je prošla kao mnoge porodice koje su se plašile bombardovanja (LN/LjP, 580)

(...) s másnap *a patikába bekukkanó Gulácsinak* előhozta a dolgot (LN, 527)
(...) sutradan je *u apoteku slučajno naišlom* Gulačiju iznela slučaj (LN/LjP, 446)

U rečenicama iz originala u funkciji atributa ostvarene su konstrukcije čiji su osnovni konstituenti glagolski pridev prošli (perfektivni) i glagolski pridev sadašnji (imperfektivni) a zauzimaju preponovanu poziciju u odnosu na imenicu koju određuju. U prevodu se javljaju trpni[3] i radni pridevi u istoj službi i u istom poretku.

U distribuciji glagolskih prideva sa dopunama i dodacima u odnosu na upravni član imeničke fraze postoji razlika u dva jezika. Naime, u mađarskom jeziku svi atributi jedne imenice, bez obzira na njihov broj i na jezičko sredstvo kojim se realizuju, zauzimaju prenuklearno polje. Na isto mesto se raspoređuju i

[3] M. Burzan konstatuje da je trpni pridev najčešći prevodni ekvivalent mađarskog perfektivnog prideva (Burzan l990: 130).

konstrukcije s glagolskim pridevima (Bencédy 1988: 264, 454). U srpskom jeziku, pak, glagolski pridevi sa svojim zavisnim elementima, u neutralnom poretku, dolaze u poziciju iza upravnog člana (Mrazović 1989: 217–218). Budući da u konkretnim slučajevima nije u pitanju stilski obeležen poredak reči, glagolski pridevi sa svojim zavisnim članovima trebalo je da se nađu iza imenice koju određuju.

U poslednjem primeru, pored neadekvatnog mesta atributa, ukazali bismo na još jednu pojavu koja nije u duhu jezika prevoda, a rezultat je uticaja polaznog teksta. Kao prevodni ekvivalent u funkciji atributa ostvaren je radni glagolski pridev neprelaznog aktivnog glagola (*naići*), koji se ne upotrebljava sa ovakvom funkcijom (osim u situacijama kada se u značenju glagola izgubila komponenta kretanja (Stevanović 1979: 724), ali to u našem primeru nije slučaj). Relativna rečenica bi, u ovom slučaju, više odgovarala.[4]

2. U posmatranom prevodu nailazimo i na nekorektno iskazane rekcijske odnose.[5] Ovoga puta ograničićemo se na glagolsku frazu. Rekcijski odnosi u izdvojenim primerima proveravani su u najvećim rečnicima savremenog srpskog jezika (RMS, RSANU), u najkompetentnijem značenjskom rečniku mađarskog jezika (MÉK), kao i u srpsko-mađarskim rečnicima glagolske rekcije (Petrović – Dudić 1989, Burzan – Petrović – Vajda 1992). U slučajevima za koje nismo našli potvrdu u rečnicima konsultovali smo informatore.[6] Sledeći primeri ilustruju ovaj tip interferentnih pojava:

> (...) ő mondta, hogy nem élhet nélkulem es én *ráneveltem magam* (LN, 320)
> (...) on je rekao da ne može da živi bez mene i ja sam *sebe vaspitala na to* (LN/LjP, 274)

Uz glagol *vaspitati* pored objekta (iskazanog refleksivnom zamenicom *sebe*) ostvarena je i dopuna u obliku konstrukcije *na* + akuzativ (u ovom slučaju pokazne zamenice). U originalu se nalazi glagol *ránevel* u kome prefiks *rá-* iskazuje onaj odnos koji u srpskom jeziku izriče predlog *na* uz akuzativ. Primeri u

---

[4] Prema istraživanjima M. Burzan, lični glagolski oblik u funkciji predikata relativne atributske rečenice javlja se kao ekvivalent participa izvedenih od intranzitivnih glagola koji znače radnje (Burzan l990: 114).

[5] O nekorektnom iskazivanju rekcijskih odnosa pod uticajem mađarskog jezika piše M. Burzan (1996: 339–345).

[6] Pet profesora srpskog jezika iz Novog Sada bili su naši informatori.

RMS potvrđuju jedino formu direktnog objekta (*vaspitati nekoga*). Napominjemo da je u ovom primeru glagolska leksema neadekvatno upotrebljena u značenju *naviknuti* (*nekoga na nešto*).

(...) mondta, amikor Eszter *jeleiből megértette,* hogy mit akar (LN, 35l)
(...) rekao je kad je *iz* Esterinih *pokreta primetio* šta joj je namera (LN/LjP, 300)

Uz glagol *primetiti* autor prevoda ostvaruje predlog *iz* sa genitivom. U mađarskom jeziku uz glagol *megért* stoji imenska reč sa sufiksom *-ból/-ből* što odgovara srpskom genitivu s predlogom *iz*. U rečnicima ne nalazimo potvrdu za ovakvu mogućnost dopune ovog glagola. Naši informatori, međutim, kao korektna rešenja navode i ova: primetiti *nešto na osnovu nečega, nešto po nečemu,* kada je u pitanju značenje koje ima ovaj glagol u navedenoj rečenici. Znači, i u ovom slučaju imenska reč uz glagol upotrebljena je prema pravilima mađarskog jezika.

Az öreg Gyévi elmondta, hogy *fogtak hozzá a takarékossághoz* (LN, 353)
Stari Đevi je ispričao kako *su prionuli štednji* (LN/LjP, 302)

U mađarskom jeziku uz glagol *hozzáfog* stoji imenica sa nastavkom *-hoz/-hez/-höz* (*hozzáfog valamihez*). Prevodilac uz glagol *prionuti* uvodi dativ koji odgovara u mađarskom imenici sa sufiksom *-hoz/-hez/-höz* (*prionuti nečemu)*. Ovako iskazanu dopunu uz navedeni glagol nijedan od naših informatora ne prihvata kao standardnu. RMS uz ovu glagolsku leksemu daje primere u kojima dopuna stoji u obliku *na*+akuzativ.

Ha *máson* nem, a madártejen *vicceltek* (LN, 16)
Ako ni *na čemu*, ali na račun šnenokla uvek *se šalilo* (LN/LjP, 16)

I u ovom primeru javlja se interferencija u okviru glagolske fraze. Imenska reč uz glagol *viccel* ima nastavak *-n/-on/-en/-ön*, što u srpskom odgovara lokativu s predlogom *na*. U prevodu je, u prvom delu rečenice, ostvarena upravo ova predložno-padežna konstrukcija koja, međutim, ne može da stoji uz glagolsku leksemu *šaliti se* (**šaliti se na nečemu)*. U značenju sa kojim je ovaj glagol upotrebljen u navedenom primeru naši informatori ostvaruju ovakvu dopunu: *šaliti se na račun nečega, nekoga.* Ovakav rekcijski odnos ostvaren je u drugom delu rečenice.

Majd *a feleségére irányítva* ezt *a szivelyességet*: – Azonnal, kedves (LN, 447)

I onda *upućujući ljubaznost na svoju ženu:* – Odmah, draga (LN/LjP, 379)

U srpskom jeziku uz glagol *upućivati* sa značenjem u kakvom je upotrebljen u navedenom primeru rekcijski odnos je ovakav: *uputiti nešto nekome*. U originalu je imenska reč dobila sufiks *-ra/-re*: *irányít valamit valakire (upućuje nešto na nekoga)*. I u ovom slučaju nailazimo na prevodilačko rešenje koje je nastalo pod uticajem mađarskog jezika.

3.Zabeležene su i neke pojave odstupanja od kongruencijskih pravila,[7] što se vidi iz sledećih primera:

Ebéd után *elmosogattak Esztivel* (LN, 629)
Posle ručka *su s Estikom oprali* ono malo sudova (LN/LjP, 532)

Meg akarjuk nézni a várost *Méhessel* (LN, 503)
Hoćemo s Mehešom da pogledamo varoš (LN/LjP, 426)

Épp *számítgattuk a fiúkkal* (LN, 456)
Upravo *smo izračunali s dečacima* (LN/LjP, 387)

U navedenim primerima uz socijativnu konstrukciju ostvaren je predikat u pluralu. Iako subjekti nisu iskazani, iz konteksta se može zaključiti da je u pitanju jedno lice, dakle: ...ona s Estikom...; ...ja sa Mehešom...; ...ja sa dečacima... U srpskom jeziku se, u ovim slučajevima, predikat realizuje singularskim oblikom jer se pojedinačna vršenja iste radnje tako povezuju da predstavljaju jedinstvenu akciju (Ivić 1954: 165). U prevodu je ostvaren predikat u pluralu, onako kako stoji u originalu. Napominjemo da je u mađarskom jeziku, u rečenici sa socijativnom konstrukcijom (társhatározó), moguće ostvariti predikat u pluralu ukoliko subjekat nije iskazan (Bencédy 1988: 251).

4. Pod uticajem mađarskog jezika došlo je i do izostavljanja enklitičkog oblika lične zamenice u funkciji objekta.[8] Ovu pojavu ćemo prikazati sledećim izborom rečenica:

[7] Ove interferentne pojave registruje Mirjana Burzan (1984: 101).

[8] Ovu pojavu, kao posledicu interferencije, beleži Mirjana Burzan (1980: 400).

Már meg is szavazták erre a célra *a Kucsera-féle házat* (...) Szóval, már oda is *adták* – csodálkozott Lajkó (LN, 453)
Već su u tom cilju i izglasali *onu Kučerinu kuću* (...) Dakle, već su *dali* – čudio se Lajko (LN/LjP, 385)

A *rostélyos* végtelen gumilepénynek tünt fel, amely hajnalig sem fog a torkán lemenni. Amikor *odahozták* elé, fölajánlotta Józsefnek a felét (LN, 493)
Učinilo joj se da je *rosbratna* gumena lepinja koja ni do jutra neće stići do njenog stomaka. Kad su joj *doneli*, polovinu je ponudila Jožefu (LN/LjP, 418)

Amit azonban mellesleg megtudott, az egészen *elkeserítette* (LN, 813)
A što je uzgred doznala, to je sasvim *ogorčilo* (LN/LjP, 689)

De vacsorára ittmarad velünk? – De már otthon is *várnak* ám (LN, 463)
Ali na večeri ćete ostati s nama? – Ali kod kuće *čekaju* (LN/LjP, 393)

Uz istaknute glagolske oblike u originalnom tekstu nije posebno iskazan određeni objekat oblikom lične zamenice za treće lice singulara (isp. prva tri primera), odnosno lične zamenice prvog lica istog broja (isp. poslednji primer), što je potpuno u duhu polaznog jezika. Ukoliko je, naime, prethodno pomenut, pojam određenog objekta u trećem licu ne mora da se iskaže jer sam glagolski oblik objekatske konjugacije ukazuje na njega. Objekatska konjugaciona forma u predikatu ostvaruje se i u slučaju kada je subjekat prvo, a objekat drugo lice singulara. Naravno, i u ovakvim sintaksičkim okolnostima neće se realizovati određeni objekat. Čak i u slučajevima kad je predikat u obliku subjekatske promene a određeni objekat drugo, pa i prvo lice singulara, ovaj će izostati jer se podrazumeva (Bencédy 1988: 271, 283). U ovome se ispoljava razlika u odnosu na ciljni jezik. Stoga se uz glagole *dati, doneti, ogorčiti, čekati,* očekuju objekti u obliku ličnih zamenica, a oni su izostali pod uticajem polaznog teksta.

5. Uticaj mađarskog jezika ispoljava se i u upotrebi neadekvatnog veznika u temporalnim rečenicama. Naime, umesto očekivanog veznika *kad* registrovali smo slučajeve u kojima temporalnu klauzu uvodi veznik *ako*; on je u tim primerima prevodni ekvivalent veznika *ha*.

Ha otthon volt, költség miatt dohogott (LN, 356)
Ako je bio kod kuće mumlao je zbog izdataka (LN/LjP, 303)

Lőrincke akkor volt boldog, *ha* a nagyapja körül ügyeskedhetett (LN, 340)

Mali Lerinc bio je onda srećan *ako* je oko dede mogao da se provredni (LN/LjP, 290)

De ő mindig mosolyog, *ha* a gondjaimat emlegetem (LN, 448)
Ali ona se i dalje smeši *ako* pomenem svoje brige (LN/LjP, 380)

U mađarskom jeziku veznik *ha* je prevashodno veznik pogodbenih rečenica, ali se njime uvode i hipotetičko-temporalne rečenice u kojima on može biti zamenjen vremenskim veznikom *amikor* (*kada*). Da se ne radi o kondicionalnim rečenicama u originalu, govori činjenica da njihovi predikati ne označavaju radnje koje ne postoje već radnje koje se ponavljaju ili su se ponavljale, a njihovim ispunjenjem realizovale su se i radnje iskazane predikatima glavnih rečenica. S druge strane, veznik *ha* u njima može biti zamenjen veznikom *amikor*, a da pri tom rečenica ne menja značenje (Bencédy 1988: 416). Kako je, ipak, upotreba veznika *ha* najfrekventnija u pogodbenim rečenicama, autor ga prevodi veznikom *ako* koji u srpskom ne uvodi temporalnu rečenicu.

6. Prisutna je i upotreba demonstrativne zamenice umesto lične:[9]

Az a Bayárd-lovag, az nem tudja meltányolni magát. *Annak* most a tanyások gyerekeibõl kell ilyen gőzölő fejű entellekttüeleket nevelnie (LN, 520)
Onaj vitez Bajar neće umeti da vas ceni. *Onaj* sad hoće iz salašarske dece da stvori ovakve usijane glave intelektualaca (LN/LjP, 440)

Most halkabb javaslat következett. *Erre* eleinte József is szelídebben felelt (LN, 470)
Sad je dolazio mirniji predlog. *Na ovaj* je u početku i Jožef blaže odgovarao (LN/LjP, 399)

Szilágyi jött meg egy kisebb csoporttal. A séta végéig *azokat* vallatta, nézegette (LN, 462)
Silađi je došao s jednom manjom grupom. U šetnji je *ove* ispitivao, saslušavao (LN/LjP, 392)

[9] Upotrebu demonstrativnih zamenica umesto ličnih konstatuje M. Burzan (1994: 106).

U navedenim primerima u izvornom tekstu ostvarene su demonstrativne zamenice, koje se u mađarskom jeziku pojavljuju u istoj funkciji kao i lične. Realizovanje demonstrativnih zamenica u prevodu jedan je od vidova uticaja polaznog jezika, jer bi, u ovim slučajevima, lične zamenice bile više u duhu srpskog jezika. Ovo ćemo ilustrovati prevodima sa srpskog na mađarski jezik:

> (...) tvoja štednja zavisi jedino od tebe. *Na nju* treba da ide sva tvoja pažnja i sva tvoja snaga (IA, 24)
> (...) a takarékosság viszont csak tőled függ. *Erre* kell irányulnia minden figyelmednek, minden erődnek (IA/JH, 23)

> (...) te naše slabosti (...); *one* gutaju sve plodove naših sposobnosti i napora (IA, 24)
> (...) a gyengeségeink (...). *Ezek* nyelik el munkank és erőfeszítéseink minden gyümolcsét (IA/JH, 24)

7. Prezentovani primeri iz prevoda romana jednog velikog mađarskog autora i njihova analiza potvrđuju da je i u međujezičkom kontaktu, koji se ostvaruje u procesu prevođenja, uticaj polaznog jezika snažan i da prevodilac često ne može dosledno da drži razdvojene kodove dvaju jezika, što nekad rezultira odstupanjima od norme ciljnog jezika. Izdvojeni primeri interferencije, ovoga puta samo očigledne, dopunjuju i potvrđuju spisak manifestacija tipičnih u kontaktu mađarskog sa srpskim jezikom.

IZVORI

LN – Németh, László (1965). *Égetõ Eszter*. Budapest: Magvető.

LN/LjP – Nemet, Laslo (1972). *Estera* (preveo Ljuba Popović). Subotica – Beograd: Minerva.

IA – Andrić, Ivo (l98l). *Gospođica.* Sarajevo: Udruženi izdavači.

IA/JH – Andrić, Ivo (l963). *A kisasszony – Nyuszka* (preveo Herceg János). Budapest: Európa Könyvkiadó.

LITERATURA

MÉK: *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

Bencédy, József, Fábián Pál, Rácz Endre, Velcsov Mártonné (1988). *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankonyvkiadó.

Burzan, Mirjana (1980). Interferentne pojave u upotrebi ličnih zamenica srpskohrvatskog jezika registrovane u govoru učenika pripadnika mađarske narodnosti. U: *Kontrastivna jezička istraživanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 399–402.

Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti.* Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.

Burzan, Mirjana, Vladislava Petrović, Jožef Vajda (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije, Szerb-magyar igei vonzatok szotára*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Burzan, Mirjana (1994). Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII /1-2/, 105–108.

Burzan, Mirjana (1996). Srpski jezik u dijaspori, O problemima rekcije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 25/2, 339–345.

Ivić, Milka (1954). *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*. *Posebna izdanja Srpske akademije nauka, knj*. CCXXVII. Beograd: Institut za Srpski jezik.

Mrazović, Pavica (1979). Red reči u nominalnoj frazi nemačkog i srpskohrvatskog jezika. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, br. 3, 213-219.

Petrović, Vladislava, Kosta Dudić (1989). *Rečnik glagola sa gramatičkim i leksičkim dopunama*. Beograd – Novi Sad – Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika, SOUR "Svjetlost" – OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I-VI (l967–l976). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1959–l997). Beograd: SANU.

Stevanović, Mihailo (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II. Sintaksa.* Beograd: Naučna knjiga.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 3

SINTAKSA I SEMANTIKA GLAGOLSKIH OBLIKA 5

O MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA SRPSKOG PRESKRIPTIVNOG INFINITIVA 7

SRPSKI EKVIVALENTI MAĐARSKIH KONSTRUKCIJA INFINITIVA UZ GLAGOLE U SITUACIJI NEIDENTIČNIH AGENASA 14

O IMPERATIVU U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU 25

POTENCIJAL U ANDRIĆEVOJ PRIPOVECI *ANIKINA VREMENA* I NJEGOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI 36

O SRPSKIM EKVIVALENTIMA MAĐARSKOG KONDICIONALA PROŠLOG 52

PLUSKVAMPERFEKAT U SRPSKOM PREVODU ROMANA *SORSTALANSÁG* IMREA KERTESA 66

MAĐARSKI EKVIVALENTI GLAGOLSKIH PRILOGA U ANDRIĆEVOM ROMANU *NA DRINI ĆUPRIJA* 80

MODALNOST 97

PRILOG PROUČAVANJU SEMANTIČKIH UNIVERZALIJA NA PRIMERU MAĐARSKIH „POTENCIJALNIH GLAGOLA” 99

O SRPSKIM KONSTRUKCIJAMA S IMPLICITNIM MODALNIM GLAGOLIMA I NJIHOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA 111

О СРПСКИМ КОНСТРУКЦИЈАМА СА МОДАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ „УНУТРАШЊЕГ ПОДСТИЦАЈА” И ЊИХОВИМ МАЂАРСКИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА 127

EPISTEMIČKA MODALIZACIJA U ROMANU SORSTALANSÁG/BESUDBINSTVO IMREA KERTESA 146

МАЂАРСКЕ МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С КОРЕЛАТИВОМ *ÚGY* И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ 166

O GLAGOLU *USPETI* I NJEGOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA . 184

REČENIČNA TIPOLOGIJA 195

O SINTAKSIČKIM KONSTRUKCIJAMA S UOPŠTENIM I ANONIMNIM AGENSOM U ANDRIĆEVIM PROZNIM DELIMA I NJIHOVIM PREVODIMA NA MAĐARSKI JEZIK 197

KONTRASTIVNO O REČENICAMA TIPA *KO TO KAŽE* / *KO DA TO KAŽE* 216

МАЂАРСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ СРПСКИХ СИНТАКСИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА С ВЕЗНИКОМ *ДА* 225

NEKA ZAPAŽANJA O UPOTREBI KORELATIVA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU (NA PRIMERU ZAMENIČKOG PRILOGA *ÚGY* = *TAKO*) 243

SINTAKSIČKA SINTAGMATIKA 263

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ СПАЦИЈАЛНОСТИ У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ: **УСТАО ЈЕ ПОРЕД ЊЕ – FELKELT MELLŐLE* 265

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ТИПОВИМА УЗРОЧНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ 284

SINTAKSIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA MAĐARSKOG TRANSLATIVA I NJEGOVIH SRPSKIH EKVIVALENATA 299

KVALIFIKATIVNI GENITIV I KVALIFIKATIVNI INSTRUMENTAL U *TRAVNIČKOJ HRONICI* I NJIHOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI 318

NAČINSKA KVALIFIKACIJA GLAGOLA GOVORENJA U *PROKLETOJ AVLIJI* I NJENOM PREVODU NA MAĐARSKI JEZIK 333

MNOŽINA ANTROPONIMA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU 353

IZ DISKURSA IMENOVANJA: NAZIVI KOZMETIČKIH PROIZVODA U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU 364

MANIFESTACIJE INTERFERENCIJE 379

ORTOGRAFSKE GREŠKE U SRPSKOM KAO NEMATERNJEM JEZIKU 381

IZ MAĐARSKO – SRPSKE INTERFERENCIJE U UPOTREBI PADEŽA 393
О УПОТРЕБИ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА КОД МАЂАРСКО – СРПСКИХ ДВОЈЕЗИЧНИХ УЧЕНИКА 402
O NEADEKVATNOJ UPOTREBI VEZNIKA *DA* KOD MAĐARSKO-SRPSKIH DVOJEZIČNIH OSOBA 420
O NEADEKVATNOJ UPOTREBI MORFEME *SE* U PRODUKCIJI MAĐARSKO-SRPSKIH BILINGVALNIH GOVORNIKA 430
O JOŠ NEKIM INTERFERENTNIM POJAVAMA U MAĐARSKO – SRPSKOM DVOJEZIČJU 437
ИЗ ЛЕКСИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ У МАЂАРСКО – СРПСКОМ ДВОЈЕЗИЧЈУ 450
NEKE INTERFERENTNE POJAVE U PREVODU ROMANA *ESTERA* LASLA NEMETA 464

SADRŽAJ 474

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Štampa
Futura
Petrovaradin

Tiraž
50

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.163.41'367:811.511.141'367

ЗВЕКИЋ-Душановић, Душанка, 1965-
Kontaktno-kontrastivna proučavanja srpskog i mađarskog jezika / Dušanka Zvekić-Dušanović. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2021 (Novi Sad : Futura). - 477 str. ; 24 cm

Tiraž 50. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-653-9

а) Српски језик - Синтакса б) Мађарски језик - Синтакса в) Српски језик - Мађарски језик - Контрастивна анализа

COBISS.SR-ID 43175689

ISBN 978-86-6065-653-9